OSMANLI DEVLETİNDE
RÜŞVET



ANKARA ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ YAYINLARINDAN No. 252

Dr. Ahmet MUMCU
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Hukuk Tarihi Kürsüsü Doçenti

OSMANLI DEVLETİNDE
RÜŞVET

(Özellikle Adlî Rüşvet)

Ankara 1969

GÜLER'e

ÖNSÖZ

Bu Araştırma Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine 1968 Yılında Doçentlik çalışması olarak sunulmuştur. Şimdiye kadar hiç incelenmiyen bir konuyu ele alan Araştırma, şüphesiz pek çok bakımlardan eleştirilebilir. Özellikle aşağıda belirttiğimiz noktalar okuyucunun ilk plânda dikkatini çekebilecektir. Araştırmanın Yazarı olarak bu hususları kısaca açıklayarak mümkün cevàpları verebilmek görevimizdir:

1. Okuyucu ilkönce, konunun kapsamı ile kitabın hacmi arasında bir bağlantı kuramıyabilir. Gerçekten, «Osmanlı Devletinde özellikle adlî rüşveti» inceleme konusu olarak alan bu Araştırma, sınırının dışına taşmıştır. Rüşvet olaylarının kaba çizgileriyle de olsa pek çok devletlerdeki gelişimini göstermek, kanımıza göre, Osmanlı Devletindeki rüşvetçiliğin mahiyetini daha iyi ortaya koyabilecektir. Konunun kapsam sınırını zorlamak bu bakımdan belki yerinde olmuş sayılabilir.

2. Okuyucu, Araştırmanın sistemini de yerinde bulmayabilir. Gerçekten, Osmanlı-İslâm hukukunda rüşvetin mahiyetini gösteren Dördüncü Bölümün, Osmanlı Devletindeki rüşvet olaylarını inceleyen Üçüncü Bölümden önce ele alınması şüphesiz çok doğru olurdu. Ancak bu yapıldığı takdirde, Birinci ve İkinci bölümlerdeki kronolojik gelişim çizelgelerinin devamı olan Üçüncü Bölümün, önceki bölümlerle ilgisi kesilecek ve okuyucu yönünden bu da sakıncalı bir durum gösterecekti. Bu yüzden Araştırmanın ilk üç bölümü rüşvet olaylarının gelişimini göstermeye, son üç bölümü ise rüşvetin hukukî ve sosyal incelenmesine ayrılmıştır. Doğrudan doğruya rüşvetin İslâm-Osmanlı Hukukundaki mahiyetini incelemek isteyen okuyucuya, ilkönce Dördüncü Bölümü okumasını tavsiye etmek yerinde olacaktır.

3. Pek çok rüşvet olayı Araştırmamızda tahlil edilmemiştir. Kaydettiğimiz yüzlerce olayın her birini tek tek bu bakımdan ele almak imkânsızdır. Bu olayların yalnız önemlilerinin dahi tahlili

mümkün değildir. Zira her olay başlı başına ayrı bir tez konusu olabilir. Amacımız, zikredilen çeşitli rüşvet olayları yardımıyla, rüşvetin yaygınlık derecesi hakkında okuyucuyu bir fikir sahibi yapmak olmuştur.

4. Hediye geleneğinin rüşvet kapısını daha kolaylıkla açtığı hakkındaki görüşümüz de her okuyucu tarafından pek tabii kabul edilemez. İslâm-Osmanlı Nazariyesinde hediye ile rüşvet arasındaki pek kesin olmayan çizgi, her iki tür olayı birbirine karıştırabilir. Bununla beraber, Araştırmamızda zaman zaman -özellikle diplomatik ilişkilerde- zikrettiğimiz hediye alıp-verme olaylarını rüşvet olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu olaylar rüşvetçiliğe daha rahat kapı açabildiğinden, okuyucuyu bu yönden aydınlatmak amacı ile kaydedilmişlerdir.

5. Belge ve anakaynak eserlerde «rüşvet» olarak nitelenen olayların bir bölümünün gerçek mahiyeti, irtikap ve ihtilâs gibi başka suçlarla ilgili olabilir. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, her olayı tek tek tahlil etme imkânımız olmadığından belge ve anakaynak eserlerin ifadelerini büyük bir ölçüde aynen kabul etmekten başka bir çare yoktur. Vardığımız sonuç bakımından ise, yüzlerce olay içinden birkaç tanesinin meselâ irtikapla ilgili olması, kanımıza göre, önemli değildir.

6. Nihayet, eski metinlerin zikri esnasında kaçınılması elde olmayan sebepler bazı ibare veya kelimelerin aslına uygun bir şekilde basılamamasına yol açmış olabilir. Bu konuda gösterdiğimiz azamî ihtimama rağmen düzeltilmesi gözden kaçan bu muhtemel hatalar için sayın okuyucudan özür dileriz.

Saydığımız bu eleştirme noktalarına verdiğimiz cevaplar okuyucu için tatmin edici görülmeyebilir ve başka noktalardan da bu Araştırma şüphesiz eleştirilebilir. Ancak, yaptığımız Araştırma, sanırız ki konunun önemini ve daha da işlenmesi zorunluluğunu gösterebilmiştir. Bu hedefin gerçekleştiğini görmek, Araştırmanın yazarı için tek armağandır.

İncelememizin bu hale gelebilmesi bile pek çok yardımlarla mümkün olabilmiştir. Özellikle beni çalışmalarımda aydınlatan aziz hocalarım Prof. Dr. Bertold Spuler'e (Hamburg), Prof. Dr. Coşkun Üçok'a ve Prof. Dr. Halil İnalcık'a duyduğum minnet sonsuzdur. Arşiv çalışmalarında yardımcı olan sayın Doç. Dr. Halil Sahillioğlu ile Başbakanlık Arşiv Genel Müdür Yardımcısı sa-

yın Ziya Eşrefoğlu'na en candan teşekkürlerimi sunarım. Başbakanlık Arşivi'nin diğer aziz mensuplarının unutulmaz yardımlarını şükranla anarım. Kitabın temiz ve çabuk basılmasını kolaylaştıran Başnur Matbaasının değerli mensuplarına ve bu çalışmada benimle pek çok zorluğu paylaşan eşim Güler Mumcu'ya içten teşekkürlerimi sunmak ödevimdir.

13.11.1969

Dr. Ahmet Mumcu

— İ Ç İ N D E K İ L E R —

Sayfa

BİRİNCİ BÖLÜM

RÜŞVETİN TARİHİ GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVETİN TARİHİ KÖKLERİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVET OLAYLARININ GELİŞİMİ

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM - OSMANLI HUKUKUNDA RÜŞVETİN MAHİYETİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVETLE MÜCADELE

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVETİN SEBEPLERİ

K I S A L T M A L A R

(A)	Başbakanlık Arşivi Bâb-ı Âsâfi Belgeleri (Fekete Tasnifi)
Ay	Ayni
B	Receb (ay adı)
BA	Başbakanlık Arşivi
BRZ	Başbakanlık Arşivi Ruznamçe Kalemi Belgeleri (Fekete Tasnifi)
Bk.	Bakınız
C	Cemaziyelâhir (ay adı)
Ca	Cemaziyelevvel, Cumadalûla (ay adı)
Cevdet Ad	Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Adliye Bölümü Belgeleri
(D)	Başbakanlık Arşivi Bâb-ı Defteri Belgeleri (Fekete Tasnifi)
DVN	Başbakanlık Arşivi Divân-ı Hümayûn veya Beylikçi Kalemi Belgeleri (Fekete Tasnifi)
El	Evāi'l (ayın başları. 1-10. günler)
Er	Evāḫir (ayın sonları. 21-30. günler)
Et	Evāsıt (ayın ortaları. 11-20. günler)
Fekete	Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi Belgeleri
Esr	Eser
G	Ġurre (ayın ilk günü)
Hak	Hakkında
Hk	Hüküm
İA	İslâm Ansiklopedisi (Türkiye Baskısı)
Krş	Karşılaştırınız
L	Şevval (ay adı)
M	Muharrem (ay adı - yalnız tarihlerde kullanılır)
M	Madde
Msl	Meselâ
MÜD	Başbakanlık Arşivi Mühimme Defterleri
N	Ramazan (ay adı - yalnız tarihlerde kullanılır)

N	Numara
NOsmK	Nûruosmaniye Kitaplığı
NŞT	Başbakanlık Arşivi Nişan, Tahvil ve Tevkii Kalemi Belgeleri (Fekete Tasnifi)
R	Rebiyulâhir, Rebiyülsani (ay adı)
Ra	Rebiyülevvel (ay adı)
RSK	Başbakanlık Arşivi Ruûs Kalemi Belgeleri (Fekete Tasnifi)
S	Safer (ay adı)
s	Sayfa
Sh	Selḫ (ayın son günü)
SmyK	Süleymaniye Kitaplığı
Ş	Şaban (ay adı)
T	Tarihi
TSA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSK	Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı
TMETİN	Araştırmanın Sonunda Tam Metni verilen Belgelerden
TV	Tarih Vesikaları Dergisi
v. (V)	Varak, Yaprak
Z	Zilhicce (ay adı)
Za	Zilkâde (ay adı)
ZDMG	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft

Eser kısaltmaları Bibliografya listesinde gösterilmiştir. Bir yazarın birden fazla eserine yapılan atıflarda ya bu eserin bir veya birkaç kelimesi zikredilmiş, ya da esere ayrı bir kısaltma verilmiştir. Kelime zikredilerek yapılan kısaltmalar, Bibliografya Listesinde o kitabın künyesi verilirken ilgili kelimelerin altları çizilerek gösterilmiş, ayrı kısaltmalar da bu listeye alınmıştır. Bazı yazarların makaleleri kısaltılmak gerektiğinde, o makalenin çıktığı derginin künyesi zikredilmekle yetinilmiştir.

Bir yazarın eserine ilk atıftan sonra, Romen rakamları cilt, Arap rakamları sayfa numarasını gösterir.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ HAKKINDA NOT

Osmanlı Tarihi araştırmalarında hangi kavramların transkripsiyon, hangi kavramların Türk Alfabesi ile yazılacağı hususunda bugüne kadar kesin kurallar konulmamıştır. O yüzden pek çok kelimelerin nasıl yazılacağı belli değildir. Msl.: Ṣayḫ al-İslām veya Şeyhülislâm. Ḳāżī veya Kadı. Ḳāżī-'Asker veya Kazasker ya da Kadıasker v.s... gibi. Bu yüzden, araştırmamızda Osmanlı Tarihine ait kavramların Türk Alfabesi ile ve eski okunuşlarına en yakın şekillerine göre yazılmasına çalışılmıştır. Önemli hukuk kavramlarının da ilkönce transkripsiyon alfabesi ile tanıtılmasına, sonra da hep Türk Alfabesi ile yazılmasına çaba harcanmıştır. Türk olmayan İslâm kişilerin adları ilkönce transkripsiyon alfabesi ile gösterilmiş, sonra, eğer o ad Türkçeleşmiş ise (Msl.: Ömer, Osman, vs.) Türk Alfabesi ile yazımına devam edilmiş, aksi takdirde ilk gösterilen şekli korunmuştur. Türk kişilerin adları ise bugünkü imlâmızla yazılmış, yalnız sert sessiz harfler yumuşatılmıştır (Msl.: Mehmet yerine Mehmed)

Metin içinde veya dışında aynen zikrettiğimiz belge ve fetvaların dilleri ile imlâlarına gelince : Bu konuda transkripsiyon alfabesini kullanmak ana tutum olmalıydı. Ancak basımevlerimizin sınırlı imkânları bu işi yapmamıza imkân vermedi. O yüzden belge ve fetvaların Türk Alfabesi ile yazılması yolu tutuldu. Bugünkü Dilimize pek yakın olan fetvalar, bazı istisnalar dışında modern imlâmızla yazıldı. Belgelere gelince: Bunların asıllarına uygun bir imlâ ile yazılması yolu tutulmağa çalışıldı.

Arap harfleri ile yazılmış eserler ve bunların yazarları zikredilirken **İslâm Ansiklopedisinin Türkiye Baskısında kullanılan transkripsiyon alfabesi örnek alındı.** Bu örnek, transkripsiyon yolu ile yazılacak diğer kelimeler için de kullanıldı. Yalnız :

(i) Asimile edilen harfler de nazara alındı ve kelimeler aynen, Arap harfleri ile yazılmış gibi gösterilmeğe çalışıldı. Msl: Ebûssuûd yerine Ebū al-Su'ūd.

(ii) Türk yazarlarının adları Türkçeleşmiş şekliyle gösterildi. Msl.: Muḥammad yerine Meḥmed.

(iii) Bazı özel durumlarda Arapçadaki (a) seslisi, Türkçe kurallarına uyularak (e) seslisi ile verildi.

B İ B L İ O G R A F Y A

Burada verdiğimiz liste, araştırmada kullanılan belli başlı belge ve eserleri kapsamına almaktadır. Konumuzu işlemekte ikinci derece yardımı olan belge ve eserler bu listeye alınmamış, ilgili dipnotlarda zikredilmişlerdir. Bu tür belgeler arasında önemli görülenlerin gerektiği zaman özetleri verilmiştir.

I. OSMANLI DEVLETİ

1. Belgeler

A) Basılmamış Belgeler

— *Başbakanlık Arşivi Mühimme Defterlerinden:*

N. 5
Hüküm N. 256
» 672 — (TMETİN N. XLI)
» 791 — (TMETİN N. VII)
» 875
» 1007 — (TMETİN N. XXIV)
» 1089
» 1254 — (TMETİN N. XXXVI)
» 1326
» 1481

N. 6
Hüküm N. 1165
» 1390

N. 7
Hüküm N. 111 — (TMETİN N. XXXVII)
» 2087
» 2618 — (TMETİN N. XXXIII)

N. 21
Hüküm N. 104 — (TMETİN N. XXXIV)

N. 27
Hüküm N. 98 — (TMETİN N. XX)
» 416 — (TMETİN N. XXX)

N. 28
Hüküm N. 195 — (TMETİN N. VIII)

N. 73

Hüküm N. 848 — (TMETİN N. XXXVIII)
» 937 — (TMETİN N. XXI)
» 1248 — (TMETİN N. XVIII)

N. 80

Hüküm N. 909
» 1285

— *Başbakanlık Arşivi Şikâyet Defterlerinden*

N. 21 — Sayfa 11 — (TMETİN N. XII)

— *Başbakanlık Arşivi Kalebend Defterlerinden*

N. 33 — Sayfa 239 — (TMETİN N. IX)

— *Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi Belgelerinden*

(A) DVN (1000). N. 1843
(A) DVN (1000). N. 1847 — (TMETİN N. XVII)
(A) DVN (1006.12.C). N. 2436 — (TMETİN N. XXIX)
(A) DVN (1010). N. 3492 — (TMETİN N. XXXV)
(A) DVN (1011.5.A). N. 4020 — (TMETİN N. XXII)
(A) DVN (1012.1.A.). N. 4551
(A) DVN (1086.7.28). N. 911 — (TMETİN N. IV)
(A) NŞT (1007). N. 2573 — (TMETİN N. I)
(A) NŞT (1011.9.B). N. 4044 — TMETİN N. V)
(A) RSK (1008). N. 2659 — (TMETİN N. II)
(A) RSK (1011.4.12). N. 4006
(A) RSK (1084.11.26). N. 999 — (TMETİN N. III)

— *Başbakanlık Arşivi Cevdet Tasnifi Belgelerinden* (Adliye Bölümü).

N. 34 (TMETİN N. XXV)
N. 208 (TMETİN N. XXIII)
N. 269 (TMETİN N. VI)
N. 339 (TMETİN N. XIII)
N. 404
N. 848
N. 850 (TMETİN N. XLIII)
N. 1130 (TMETİN N. XXVI)
N. 1156
N. 1550
N. 1556
N. 1572/1 (TMETİN N. XIX)
N. 1814 (TMETİN N. XXXII)
N. 2155 (TMETİN N. X)
N. 2489 (TMETİN N. XXXIX)
N. 2549 (TMETİN N. XXVIII)

N. 2848 (TMETİN N. XXXI)
N. 3951 (TMETİN N. XL)
N. 4149
N. 4216 (TMETİN N. XXVII)
N. 4384 (TMETİN N. XV)
N. 4393 (TMETİN N. XIV)
N. 4865 (TMETİN N. XLII)
N. 5009 (TMETİN N. XVI)
N. 5639 (TMETİN N. XLIV)
N. 6256 (TMETİN N. XI)

— *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Belgelerinden :*
N. E/10869

B) Basılmış Belgeler : (*)

TEVKĪ'Ī *'Abd al-Raḥman Paşa Kanunnamesi* - «Millî Tetebbular Mecmuası», I/3, Temmuz-Ağustos 1331, s. 497-544.

AHMED Refik: *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)* - İkinci Basım, İstanbul 1935, XVI+155 s.

AYDIN, Hâki: *Amasya Kalesi Dizdarı Hakkındaki Şikâyete Dair* «Çele», Yıl 2/29, Eylül 1965 (Bolu), s. 28-34.

BABINGER, Franz: *Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha* - Berlin 1931, 64+181 s. LXXXIV Faksimilye.

BAKÎ, Edip Âli: *Şer'iye Sicillerine Göre: Afyonkarahisar'da XVII, XVIII. inci Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden* - Afyon 1951, 120 s.

BARKAN, Ömer Lütfi: *XV. Asır Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar* - «TV», I/5, Şubat 1942 s. 326-340.

——————— : *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları. 1. Cild. Kanunlar* - İstanbul 1943, LXXII+560 s+62. Fak.

DEUTSCHE Übersetzungen Türkischer Urkunden.. durch das Orientalische Seminar zu Kiel - Heft 1, Kiel 1919, 19 s.. Heft 3, Kiel 1919, 16 s.

FEKETE, L(udwig) (Lajos): *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn.* 1. Lieferung-Budapest 1926, LXVIII+35 s+XVI. Fak.

——————— : *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy 1606-1645* - Budapest 1932, LXXI+503 s. (Schriften des Palatins Nikolaus Esterhazy, Bd. 2. Im Auftrage des Fürsten Paul Esterhazy)

(*) **İçlerinde belge yayınlanmış araştırmalar burada zikredilmemiş, ancak böyle araştırmaların başına (B) işareti konulmuştur. Bk. Özellikle I/5.**

GALABOV, Galab D. (Bearbeitet) - DUDA, Herbert W. (Herausgegeben): *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia* - München 1960, IX+462 s. (Südosteuropäische Arbeiten 55).

İNALCIK, Halil: *Bursa Şer'iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları* - «Belleten», XI/44, Ekim 1947, s. 693-706.

————— : *Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* - Ankara 1954, XXXVI+158 s.

JENSEN, Hans: *Ungarische Urkunden aus der Türkenzeit* - «Der İslâm», X, 1920, s. 146-150.

————— : *Ungarische Urkunden aus der Türkenzeit* - «Festschrift Georg JAKOB», Leipzig 1932, s. 100-111.

KARAL, Enver Ziya (Yay.): *Nizam-ı Cedide Dair Layihalar* - «TV» II/11, Şubat 1943, s. 342-351.

————— : *Selim III. ün Hat-tı Hümayunları, Nizam-ı Cedit,* 1789-1807 - Ankara 1946, 210 s.

————— (Yay.) : *Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler* - «TV», I/1, Haziran 1941, s. 45-65.

KEPECİOĞLU, Kâmil: *Bursada Şer'i Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarından Toplanan Tarihî Bilgiler ve Vesikalar* - «Vakıflar Dergisi», II, Ankara 1942, s. 405-417.

ÖRS ,Hayrullah (Yay.): *Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan Şifreli iki Vesika* - «Belleten», XXVIII/109, Ocak 1964, s. 85-90.

TUKİN, Cemal (Yay.): *Mahmud II. Devrinde Halep İsyanı (1813-1819)* - «TV», I/4, 1941, s. 256 vd.

2 — Anakaynak Tarihler ve Osmanlı Devleti Örgütleri Üzerinde Yazılan Birinci Elden Eserler :

AHMEDÎ (Aḥmadî) (1334-1113): *Dāstān ve Tevariḫ-i Mülūk-i Āl-i 'Os̱mān* - Düzenleyen: ÇİFTÇİOĞLU, N. Atsız. İstanbul 1947, (Osmanlı Tarihleri I. s. 1-35).

'ĀLĪ, Muṣṭafā b. Aḥmed b. 'Abd al-Mavla Çelebi (1541-1600): *Kunh al-Aḫbār* I, 328 s., V, 280 s. İstanbul 1277.

ANHEGGER, Robert: *Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları* - «Türkiyat Mecmuası» X, 1951-1953, s. 365-393.

'ĀŞIKPĀŞĀOĞLU (Āşıkpazade) Aḥmad 'Āşıkî (1393-1481): *Tevariḫ-i Āl-i 'Os̱mān.* Düz: ÇİFTÇİOĞLU, N. Atsız. İstanbul 1947 (Osmanlı Tarihleri I. s. 77-319).

BEAUJOUX, Felix: *Schilderung des Handels von Griechenland* - Weimar 1801, VIII+230 s. (Bibliothek d. neuesten u. Wichtigsten Reisebeschreibungen. III/3, 2. Herausgegeben von SPRENGEL, M.C.)

BEHRNAUER, W. F. A.: *Hâgî Chalfa's Dustûr'ul-'amel. Ein Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte* - «ZDMG», XI, 1857, s. 111-132.

——————— : *Das Nasihatnâme, Dritter Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte* - «ZDMG», XVIII, 1864, s. 699-740.

BERKER, Aziz (Yay.): *Teşrifatî Naim Efendi Tarihi* - «TV», III/14, Birinciteşrin 1944, s. 150-160.

BUSINELLO, Peter (öl: 1768): *Historische Nachrichten von der Regierungsart, den Sitten und Gewohnheiten der osmanischen Monarchie* (Çev: LÜDEKE, C. W.), Leipzig 1778, VIII+222 s.

CASTELLAN, A. L.: *Sitten, Gebräuche und Trachten der Osmanen. Mit Erläuterungen aus morgenländischen Schriften von Herrn Langles.* II, Leipzig 1815, IX+330 s.. III, Leipzig 1815, VI+280 s.

CEVDET (Ahmed Cevdet Paşa) (1822-1895): *Tāriḫ-i Cevdet, Tertib-i Cedid*-İkinci Tabı, - II, Dersaadet 1309, 391 s.. III, Dersaadet 1309, 388 s.. V, Ay. yıl, 370 s.. VII, Ay. Yıl, 367 s.. IX, Ay. Yıl, 320 s.. X, Ay. Yıl, 278 s.. XI, Ay. Yıl, 275 s.

DOROSTAMUS, bk: ELSSNER, Jacob.

ELSSNER, Jacob: *Neueste Beschreibung derer Griechischen Christen in der Türckey Aus glaubwürdiger Erzehlung Herrn Athanasius DOROSTAMUS, Archimandriten des Patriarchen zu Constantinopel* - Berlin 1737, 22+380+28 s.

ETON, W.: *Schilderung des Türkischen Reiches in politischer, moralischer, historischer, religiöser, wissenschaftlicher, statistischer, merkantalischer u.s.w. Hinsicht.* Nach der dritten Ausgabe aus dem Englischen mit Anmerkungen übersetzt von dem Dr. BERGK - Leipzig 1805, XVI+448 s+VII Kupfer.

FORRER, Ludwig: *Die osmanische Chronik des Rustem Pascha,* Leipzig 1923, VIII+207 s (Türkische Bibliothek Bd. 21).

KĀTİB Çelebi (1609-1657): *Feẕleke-i Kātib Çelebi* - I, İstanbul 1286, 412 s.. II, İstanbul 1287, 398 s.

KOÇİ Bey: *Koçi Bey Risalesi* - Ṭahşiye Eden: AKSÜT, Ali Kemalî, İstanbul 1939, 130 + (14) s.

KŒNIGSHOSFEN, Nicolaum Hœniger von Tauber: *Hoffhaltung des Türckhischen Keisers und Othomannischen Reichsbeschreibung.. durch A. Geuffreum../welcher ein lange Zeit an dem Türckischen hoff gewohnet/in Frantzösischen Sprache geschrieben.. Nachmals.. in das Latein gebracht.. erst newlich mit fleiss verteutschet* - Basel 1573, (10) + CCCXXI s.

LUṬFĪ (Aḥmed Luṭfī): *Tāriḫ-i Luṭfī* - V, İstanbul 1302, 184 s.

LUṬFĪ PĀŞĀ (1488-1563): *Tevāriḫ-i Āl-i 'Os̱man Liluṭfī Pāşā,* Musahhih ve muhaşşişi: 'Ālī - İstanbul 1341, 6+456 s.

LÜDEKE, Christoph Wilhelm: *Beschreibung des Türkischen Reiches nach seiner Religions - und Staatsverfassung in der letzten Hälfte des Achtzehnten Jahrhunderts* - I, Leipzig 1771, 22+434+8 s.. II, Leipzig 1778, 16+272+36 s.. III, Leipzig 1789, 10+277+15 s..

—————— : *Glaubwürdige Nachrichten von dem türkischen Reiche ...* Leipzig 1770, 16+360+8 s.

NA'ĪMÂ, Muṣṭafā (1655-1716): *Ravżat al-Husayn fī Hulāṣat aḫbār al-Ḥafıkeyn, Tāriḫ-i Na'īmā* - I, İstanbul 1280, (14) + 442 s. II. Ay. yıl, (14) + 450 s.. III, Ay. yıl (10) + 435 s.. IV, Ay. yıl, (11) + 459 s.. V, Ay. yıl, (8) + 439 s.. VI, Ay. yıl, (8) + 429 s.

NEŞRÎ, Mehmed (öl: 1514 ?): *Kitâb-ı Cihan-Nüma; Neşrî Tarihi.* Hazırlayanlar: UNAT, Faik Reşit - KÖYMEN, Mehmed A. - I, Ankara 1949, XVI+419 s.. II, Ankara 1957, VIII+422-843 s.

ÖZ, Tahsin (Yay.): *Selim III. ün Sırkâtibi Tarafından Tutulan Ruzname* «TV», III/15, Mayıs 1949, s. 183-199.

PEÇEVÎ, İbrahīm (1574-1649 ?): *Tāriḫ* - I, İstanbul 1283, 504 s.. II, Ay. yıl, 487 s.

RÂŞİD, Meḥmed (öl: 1735): *Tariḫ-i Rāşid* - I, İstanbul 1282, 532 s.. II, Ay. yıl, 595 s.. III, Ay. yıl, 390 s.. IV, Ay. yıl, 395 s.. V, Ay. yıl, 454 s.

RICAUT: *Die neu-eröffnete Ottomanische Pforte.. Beschreibung des ganzen Türckischen Staats und Gottesdients* - Augspurg 1694, 14+150 s.

SAGREDO, Giovanni: *Die neu=eröffnete Ottomanische Pforte.. einer wolgefassten Ausführlichen Histori/der vornehmsten Geschichten aller Ottomanischen Monarchen..* - Augspurg 1694, 569+72 s.

ŞÂNĪZÂDE, Meḥmed 'Atā-Allāh Efendi: *Tāriḫ-i Şānīzāde* - III, İstanbul 1284, 216 s.

ŞUKR-ALLĀH (Şükrullah) (1388-1464 ?): *Behcet al-Tavārīḫ.* Çev: ÇİFTÇİOĞLU, N. A. (Osmanlı Tarihleri I, s. 38-76), İstanbul 1947.

TAVERNIER, J(ohan) B(aptista): *Neue Beschreibung der inneren Beschaffenheit des Serrails des Gross = Türcken. In sich begreiffend viel sonderbare Sachen/Welche bissher noch nicht ans Liecht kommen* - Übersetzt von WIDERHOLD, J. H. - Genf 1681 (?) 4+64 s.

THORNTON, Thomas: *Das türkische Reich in allen seinen Beziehungen* - Aus dem Englischen übersetzt von HERMANN, Friedrich - Hamburg 1808, XVIII+584 s. (Neuere Geschichte d. See u. Land - Reisen Bd. 19).

de TOTT, Baron: *Herrn Baron von Tott's Nachrichten von den Türken und Tataren mit Herrn von Peyssonnel's Verbesserungen und Zusätzen* - I, Franckfurt und Leipzig 1787, (4) + 312 s.. II, Ay. yer 1788, (2) + 317 s. (Bibliothek der neuesten Reisebeschreibungen. Bd. 10. und 11.).

TSCHUDI, Rudolf: *Das Asafnâme des Lutfi Pascha* - Berlin 1910, XXI+38+40 s. (Türkische Bibliothek N. 16).

UNAT, Faik Reşit (Yay.): *Sadrıazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Lâyihası* - «TV» I/6, Nisan 1942, s. 443-480.

WRIGHT, Walter Livingston: *Ottoman Statecraft... Naṣā'ih ül-vüzera ve'l-ümera of Sarı Meḥmed Pasha, the Defterdār* - Princeton 1935, XV+60+172+135 s.

3 — **Seyahatnâme ve Sefaretnâmeler ile Anılar: (*)**

ABBOTT, G. F.: *Under the Turk in Constantinople. A Record of Sir John Finch's Embassy 1674-1681,* London 1920, XIII+418 s.

AMAN (AMMANN), Hans Jacob: *Reiss ins Globte Land: Von Wien auss Oesterreich/durch Ungariam, Serbiam/Bulgariam unnd Thraciam auff Constantinopel ...* - IV. Auflage, Zurich 1919 (1618 basısının aynısı) Herausgegeben von AMMAN, Aug., VII+250 s.

ANDREOSSY, Graf: *Constantinopel und der Bosporus von Thrazien in den Jahren 1812, 1813, 1814 und 1826* - übersetzt vom Französischen: BERGK, Leipzig 1828, XII+308 s. (Üç kitabı birden bir ciltte toplanmıştır).

D'ARVIEUX Bk.: LABAT.

de BEAVVAV, Henri Baron: *Relation iovrnaliere dv Voyage dv Levant* - Nancy 1615, (6) + 181 s.

BEHREND, Fritz: *Deutsche Pilgerreisen ins Heilige Land 1300-1600* - «Fest-Schrift für Georg LEIDINGER», München 1930, s. 1-13.

BELON, Peter (Pierre): *Bemerkungen auf einer Reise von Cairo durch den Sinaitischen Strich vom Peträischen Arabien nach Palästina zwischen den Jahren 1546 und 1549* - Aus dem Französischen Original neu übersetzt - I, Jena 1792, s. 199-285.. II, Ay. yıl s. 1-26. (Sammlung d. merkwürdigsten Reisen in den Orient. Herausgegeben von PAULUS, H. E. G.).

BENAGLIA, Johanne: *Aussführliche Reisz = Beschreibung/von Wien nach Konstantinopel/und wieder zurück in Teutschland.../dess.. Grafen.. Albrecht Caprara.. Anjetzto auf.. Begehren/auss dem italianischen/ getreulich in die Hoch = Teutsche ... übesetzt* - Franckfurt 1687, 174 s.

BERGGREN, J.: *Reisen in Europa und Morgenlande - Aus dem Schwedischen übersetzt von* UNGEWITTER, F. H. - I, Leipzig u. Darmstadt, 1828?, IV+396 s,.. II. Leipzig u. Darmstadt (?), 410 s.. III, Ay. yer, 1834 ? 244 s.

BESOLT, Melchior: *Dess wolgebornen Herrn/Heinrichs Herrn von Liechtenstein/von Nicolspurg/ .. Röm.. Key.. Maiest.. Abgesandten/ ... Reyss auff Constantinopel im 1584 Jar.* (Bk.: Bibliografya I/5 - Lewenklaw.. s. 515-531).

BJORNSTAHL, Jacob Jonas (1731-1779): *Briefe aus seinen ausländischen Reisen an den königlichen Bibliothekar C. C. Gjörwell* - Aus dem Schwedischen übersetzt von: GROSKURD, Just Ernst und Christian

(*) Ayni yazarın başka ülkelerde yaptığı seyahatleri tasvir eden eserleri de, aramada kolaylık sağlaması bakımından burada zikredilmiştir.

Heinrich - *IV, Welcher Briefe aus der Türkei.. enthält,* Rostock u. Leipzig 1781, 14+412 s.

BLOUNT, Henry: *A Voyage into the Levant. A Brief Relation of a Journey lately performed by Master H. Blount ......* «A Collection of Voyages and Travels», VIII, London 1747, s. 511-552.

BREMER, Marie Luise: *Die Memorien des türkischen Derwischs Aşçı Dede İbrāhīm* - Walldorf-Hessen 1959, 251 s. (Beiträge zur Sprach-u. Kulturgeschichte d. Orients Herausgegeben von O. SPIES, Heft 12).

BREUNING, Hanss Jacob: *Orientalische Reyss dess Edlen und Besten/ Hanss Jacob Breüning/von und zu Buochenbach/so er selb an derin der Türckey/under dess Türckischen Sultans/Jurisdiction und Gebiet/so wol in Europa als Asia unnd Africa...* - Strassburg 1612, (30)+299+(15) s.

de la BROQUIERE, Bertrandon: *Le Voyage d'Outremer de B. de la Broquiére 1432/33* - Edition: SCHEFER, Ch. - Paris 1892, LXXXVIII+325 s.

BROWN, W. G.: *Reisen in Afrika, Egypten und Syrien in den Jahren 1792 bis 1798* - Aus dem Englischen übersetzt von M. C. SPRENGEL - Berlin u. Hamburg 1801, 432 s. (Bibliothek d. neuesten u. interessantesten Reisebeschreibungen. Bd. 6).

BURCKHARDT, Johann Ludwig: *Reisen in Syrien, Palästina und der Gegend des Berges Sinai* - Aus dem Englischen herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von GESENIUS, Wilhelm - I, Weimar 1823, X+546 s... II, Weimar 1824, X+547 s.

BURIAN, Orhan: *Kraliçe Elizabeth'den Üçüncü Sultan Murat'a Gelen Hediyenin Hikâyesi* - «Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Derg.» IX/1-2, 1951, s. 19-41.

——————— : *Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnâmesi* - «Belleten», XV/58, 1951, s. 223-245.

BUSBECQ: *Türk Mektupları (1555-1562).* (Çev.: YALÇIN, Hüseyin Cahit). İstanbul 1939, 318 s.

CORYATE, Thomas: *Travels to, and Observations in Constantinople and other places in the way thither* - «Purchas his Pilgrimes», II, London 1625, s. 1811-1831.

DALLAWAY, James: *Reise nach Constantinopel, der Ebene von Troja und in the Levante* - Aus dem Englischen übersetzt-Berlin u. Hamburg, 1801, IV+332 s. (Bibliothek d. neuesten und interessantesten Reisebeschreibungen, Bd. 8).

DANDINI, Hieronymus: *Reisebemerkungen über die Marotinen, während seiner päbstlichen Gesandtschaft zu denselben auf den Libanon.. Gemacht in dem Jahr 1596* - Aus dem Französischem des P. Rich. SİMON - «Sammlung d. merkwürdigsten Reisen in d. Orient. Herausgegeben: PAULUS H. E. G», II, Jena 1792, s. 203-240.. Ayni eserin İngilizce çevrisi: DANDINI, Jerom: *A Voyage to Mount Libanus* - «A Collection of Voyages and Travels», VII, London 1747, s. 831-873.

DAPPER, Olfert: *Asia oder Genaue und gründliche Beschreibung des gantzen Syrien* - Nürnberg 1688, 200 + (4) s.

DERNSCHWAM, Hans: ... *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55. Nach der Urschrift im Fugger-Archiv herausgegeben und erläutert* von BABINGER, Franz - München u. Leipzig 1923, XXXVI+314 s.

DRIESCH, Gerard Cornelius von den: *Historischte Nachricht von der röm. Keyserl. Gross.. Botschaft nach Constantinopel, welche.. auf.. Befehl. Carl des Sechten/...Graf Damian Hugo von Virmondt rühmlich verrichtet* - Nürnberg 1723, (16)+494+(38) s.+13 Kupfer.

FABRI, Felix: *Eigentliche Beschreibung hin und wider Fahrt zu dem heiligen Land gen Jerusalem von dem Wolgeborenen/edelen/ ... Herrn Hans WERLI von ZIMBER/ .. von STOFFEL/ ... von WALDPURG* - «Feierabend», I, Franckfurt am Main 1609, s. 227-349.

(de FERRIOL): *Wahreste und neueste Abbildung des Türckischen Hofes / welche nach denen Gemähden/so der königliche Französische Ambassadeur Mons. de Ferriol, Zeit seiner Gesandtschaft in Constantinopel im Jahr 1707 und 1708...* - Nürnberg 1723, (16) + 112 s.

FEYERABEND, Sigismund: *Reyssbuch des heiligen Lands/Das ist ein grundtliche Beschreibung aller.. Pilgerfahrten zum heiligen Lande* Bk.: FABRI, HELFFRICH, SEYDLITZ, WORMBSER.

du FRESNE - CANAYE, Philippe: *Le Voyage du Levant* - Publié et Annoté par HAUSER, M. H. - Paris 1897, XXXVII+332 s. (Recueil de Voyages et Documents Nr. XVI).

GERLACH, Stephan: *Stephan Gerlachs ... Tagebuch/der von zween Glorwürdigsten Römischen Kayzern/Maximiliano und Rudolpho/ ... an die Ottomanischen Pforte zu Constantinopel abgefertigten.. glücklich-vollbrachter Gesandtschaft* - Herausgegeber: sein Enckel M. Samuelum GERLACHIUM - Franckfurt am Mayn 1674, (40) + 552 + (36) s.

GLOVER, Sir Thomas: *The Journey of Edward Barton, Esquire, her Maiesties Ambassador with the Grand Signior, otherwise called the Great Turke, in Constantinople, Svltan Mahvmet Chan.* Written by Sir Thomas Glover - «Purchas his Pilgrimes», II, London 1625, s. 1354-1360.

HARFF, Arnold von: *Die Pilgerfahrt des Ritters A. v. Harff von Cöln, durch Italien, Syrien, Aegypten.. die Türkei.. wie er sie in den Jahren 1496 bis 1499 vollendet..* Nach den ältesten Handschriften Herausgegeben von GROOTE, E. - Cöln 1860, LI+280 s+47 Holzschnitt.

HASSELQUIST, Friedrich (1722-1752): *Reise nach Palästina in den Jahren von 1749 bis 1752. Auf Befehl Ihro Majestät der Königin von Schweden.* Herausgegeben von LINNÄUS, Carl-Aus dem Schwedischen GADEBUSCH, T. H. - Rostock 1762, 15+606 s.

HEDİN, Sven: *Verwehte Spuren, Orientfahrten des Reise = Bengt und anderer Reisender im 17. Jahrhundert* - Leipzig 1923, 366 s.

HELFFRICH, Johann: *Kurtzer und warhafftiger Bericht/von der Reyss auss Venedig nach Jerusalem/von dannen in Egypten/auff den Berg Sinay.. volbracht..* - «Feyerabend» I, Franckfurt am Main 1609, s. 699-748.

HILTEBRAND, Conrad Jacob (1629-1679): *Dreyfache Königl. Schwed. Legations-Raiss-Beschreibung in Sieben bürgern, die Ukrain und Türckey nacher Constantinopel* - Herausgegeben von: BABINGER, F., Leiden 1937, XXX+259 s.

JAUBERT, P. Amédée: *Reise durch Armenien und Persien in den Jahren 1805 und 1806...* Aus dem Französischem - Weimar 1822, VIII+270 s. (Neue Bibliothek d. wichtigsten Reisebeschreibungen, zweite Hälfte der ersten Centurie, Bd. 31 - 1. Abteil).

KANITZ, F(elix): *Serbien; Historisch-etnographische Reisestudien aus den Jahren 1859-1868* - Leipzig 1868, XXIV+744 s.

KOETSCHET, Josef: *Aus Bosniens letzter Türkenzeit* (Veröff. von: GRASSL, Georg) - Wien 1905, VII+109 s. (Volkskunde der Balkanhalbinsel, Reisen und Beobachtungen. Herausgegeben von: PATSCH, Karl; II)

KRAELITZ - GREIFENHORST, Friedrich von: *Bericht über den Zug des Gross-Botschafters İbrahim Pascha nach Wien im Jahre 1719*, Wien 1908, 66 s. (Sitzungsberichte d. Kais. Ak. d. Wiss. in Wien, Phil. - hist. Klasse, 158 Band, 3. Abhandlung).

LABAT, Jean-Baptiste: *Memories du Chevalier D'Arvieux, Envoyé Extraordinaire du Roy a la Porte, Consul d'Alep, d'Alger, de Tripoli, autres Echelles du Levant* - I, Paris 1735, XVJ + 470 + (22) s.

LITHGOW, William: *The Totall Discourse The Rare Adventures e Painefull Peregrinations of long Nineteene Yeares Travayles from Scotland to the.. Asia..* - Glasgow 1906, XXXI+449. (Lyon 1632 basısının aynısı).

LUBENAU, Reinhold: *Beschreiben der Reisen des Reinhold Lubenau.* Herausgegeben von SAHM, W, - I, Königsberg 1914, XIII+320 s.. II, Königsberg 1930, 348 s. (Mitteilungen aus der Stadtbibliothek zu Königsberg i. Pr. IV-V ve VI-VIII).

LUCAS, Sieur Paul (*): *Reise nach der Levante.. auch.. Zustand von Ober= Egypten..* Auss dem Frantzösischen... in Hochteutsche übergesetzt von M. V - I, Hamburg 1709, (16) + 165 s.. II, Ay. yıl, (14) + 209 + (9) s.

——————— : *Allerneueste Reise in Klein Asia und Africa.. Auf Befehl des Königs von Franckreich..* Aus dem Frantzösischem ins Deutsche übersetzt - III, Hamburg (?), (7) + 370 + (8). s.

——————— : *Reise in die Türckey/Syrien/das gelobte Land/wie auch..* Aus dem Frantzösischem.. - IV, (I), Hamburg 1721, (14) + 320 s.. V, (II), Hamburg 1722, (2) + 246 + (5) s.

MAUNDRELL, Heinrich: *Reise von Aleppo nach Jeruselem um Ostern 1697 gemacht.* Übersetzt nach der Sechsten Ausgabe des Originals Oxford

(*) Bu yazarın beş ciltlik ve biribirinin devamı olan seyahatnâmelerinin 1-2, 3 ve 4-5 ci ciltleri ayrı başlıklar taşıdığı için bunları olduğu gibi zikretmek gerekmiştir.

1740, Welche mit des Verfassers Reise an den Euphrat bei Bir und nach Mesopotamien vermehrt ist - Jena 1792, 196 s. (Sammlung d. merkwürdigsten Reisen in den Orient - Herausgegeben von: PAULUS, H. E. G. Erster Theil).

MELTON, Eduward: *Ed. Melton's, Engelsch Edelmans, Zeldzaame en Gedenkwaardige Zee - en Landreizen; door Egypten, West indien, Perzien, Turkyen, Oost-Indian... Aengebangen in den jaare 1660, en geeindigd in den jaare 1677.* - Amsterdam 1702, (4) + 495 + (6) s.

MONTAGU, Lady Mary: *Briefe aus dem Orient* (Çev: BÜHLER, İrma) - Stuttgart 1962, 259 s. (Bibliothek klassischer Reiseberichte)

MORDTMANN, Davis Andreas (1811-1879): *Anatolien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859).* Eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von BABINGER, F. - Hannover 1925, XXXIV+591 s.

MÜLLER - KOLSHORN Otto: *Azmi Efendis Gesandtschafreise an den preussischen Hof* - Berlin 1918, I + 113 s. (Türkische Bibliothek N. XIX).

MÜNTZER, Wolffgang: *Reisebeschreibung.. von Venedig auss nach Jerusalem/ Damascum und Constantinopel...* - Nürnberg 1624. (16)+127 s.

NICOLAI, N(iclas): *Vier Bucher Von de Raisz und Schiffart in die Turckey.. mit ein unnd sextzich Mann unnd...* - Antorff 1576, (5) + 315 + (7) s.

OLIVIER, Guillaume: *Reise durch das türkische Reich.. während der ersten sechs jahre der französischen Republik..* - Weimar 1802, XIV + 583 s. (Bibliothek d. neuesten und wichtigsten Reisebeschreibungen. Herausgegeben SPRENGEL, M. C. Bd. 6).

OSMAN AĞA: *Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman Ağa* - ins Deutsche übertragen, erläutert von: GRIESBACH, Heinz, KREUTEL, Richard F. SPIES, Otto. - Bonn 1954, XXX + 187 s.

PERTUSIER, Karls: *Gegenwärtiger Zustand der Türkei, besonders Constantinopels, in topographischer, moralischer, religiöser, politischer und merkantilischen Hinsicht* - Aus dem Französischen übersetzt von BERGK. - Leipzig 1822, XVI+566 s.+12 Kupfer.

POVLLET, A.: *Novvelles Relations dv Levant* - I. Paris 1667, (34) + 454 s.. II. Paris 1668 (?), 552 s.

POUQUEVILLE, (François Charles): *Pouqueville's Reise durch Morea und Albanien nach Constantinopel und in mehrere andere Theile des ottomanischen Reiches in den jahren 1798, 1799, 1800 und 1801.* Aus dem Französischen übersetzt von MÜLLER, K. L. M. I, Wien 1807, 335 s.. II, Ay. yıl, 320 s. (Magazin der neuesten und interassantesten Reibeschreibungen Bd. 2. 1 und 2. Theil).

PREACHER,: *The Preacher's Travels; Wherein is set down A True Journal to the East-indies.. with the Great - Türk at this day* - «A Collection of Voyages and Travels» VII, London 1747, s. 709-760.

RAUWOLF, Leonharti: *Aigentliche beschreibung der Raiss/so er vor dieser zeit gegen Auffgang inn die Morgenländer/fürnemlich Syriam, Iudaeam, Arabiam, Mezopotemiam, Babyloniam, ... etc. selbst vollbracht* - Laugingen 1583, (14) + 487 + (12 + 42 tablo). s.. Ayrıca krş.: «Feyerabend II», Franckfurt am Main 1609, s. 515-652.

RHEINFELDEN, Ignatium von P. F.: *Neue Jerosolymitanische Pilger-Fahrt/ oder kurze Beschreibung dess gelobten heiligen Lands von P. F. Ing. von Rheinfelden ...* - Würzburg 1667, (12) + 160 + (76) s.

ROE, Sir Thomas: *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the Year 1621 to 1628* - London 1740, XVIII + LXIV + 828 s.

ROLAMB, Nicholas: *A Relations of a Journey to Constantinople, Giving an Account of divers Occurences..* Translated from the Copy printed in Swedish at Stockholm - «Collection de Churchill», V, London 1732, s. 671-716.

SANDERSON, John: *The travels of J. S. in the Levant 1584-1602,* London 1931 XLIV+322 s. (Ed. par Sir William Foster, London, the Hakluyt Society, Second Series, N. LXVII).

SCHILTBERGER, Hans: *Hans Schiltbergers Reise in die Heidenschaft. Was ein bayerischer Edelmann von 1394 bis 1427 als Gefangener der Türken und Mongolen in Kleinasien, Ägypten, Turkestan, der Krim und in dem Kaukasus erlebte* - Der alten Chronik nacherzählt von GRASSEL, Rose, Hamburg ?, 136 s.

SCHULZ, Stephan M.: *Reise durch einen Theil von Vorderasien, Aegypten und besonders durch Syrien vom Jahr 1752 bis 1756.* In einer fortlaufenden Auszug nach der hallischen Ausgabe von 1774. - Jena 1801, 324 s. (Sammlung d. merkwürdigsten Reisen in d. Orient. Herausgegeben von PAULUS, H. E. G. Sechster Theil).

SCHWEIGGER, Salomon: *Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem.. Durch S. Schweigger/Damal Diener am Evangelio übers dritt jahr zu Constantinopel..* - Nürnberg 1613, (18) + (12) + (12) + 340 s - Krş.: «Feyerabend» II, Franckfurt am Main 1609, s. 1-137.

SEYDLITZ, Melchior: *Gründliche Beschreibung der Wallfahrt/nach dem heyligen Landt..* - «Feyerabend» I, Franckfurt am Main 1609, s. 466-509.

SLISANSKY, Laurentium: *Newe Reisebeschreibung nachher Jerusalem undt dem h. Landte Anno 1662* - Leipzig 1914, IV+140 s. (Voigtländers Quellenbücher Bd. 76).

TAVERNIER, Johann Baptista: *Beschreibung der sechs Reisen... in Turckey/ Persien und indien../Anfangs Frantzösisch beschrieben... in der Hoch-Teutschen Sprach gestellt durch* Johann Hermann WIDERHOLD - I, Genf 1681, (26)+304+11 s.. II (Anderer Theil), Ay. yıl, (2)+227 s.. III, *Kurtzer Begriff underschiedener und sonderbahrer Beschreibungen..* Ay. yıl, (2)+82 s.

THEVENOT, (*): *Reisen in Europa, Asia und Africa.. erstlich in frantzösischer Sprache Beschrieben/...anjetzo aber in die Hoch-Teutsche Sprache... übersetzet..* - I, Franckfurt am Main 1693, (14)+419+(18) s.

——————— : *Reisen/..in welcher.. Anmerckungen.. gehandelt wird..* - II, Franckfurt am Main 1693, (2)+285+(15) s.

——————— : *..Reisen im Ost-Indien/.../in sich haltend eine genaue Beschreibung..* - Franckfurt am Main 1693, (2)+228+(12) s.

TROILO, Frantz Ferdinand von: *Orientalische Reise = Beschreibung/wie dieselbe aus Teutschland über Venedig/durch das Königreich Cypern/ nach dem gelobte Lande..* - Leipzig und Franckfurt 1717, (6)+888+(64) s.

VOLNEY: *Voyage en Egypte et en Syrie* - Publie avec une introduction et des notes de: GAULMIER, Jean. - Paris-La-Haye 1959, 425 s.

WANSLEB, Johann Michael: *Bisher ungedruckte Beschreibung von Aegypten im Jahr 1664* - Jena 1794, 122 s. (Sammlung d. merkwürdigsten Reisen in d. Orient. Herausgegeben: PAULUS, H.E.G. 3. Theil).

——————— : *Neue Beschreibung einer Reise nach Aegypten in der Jahren 1672-1673* - Nach der französischen Ausgabe Paris 1677 übersetzt, Jena 1794, «Sammlung d. merk. Reisen in d. Or. Hrg. PAULUS» 3. Theil, s. 125-384.

WENNER, Adam: *Ein gantz new Reysebuch von Prag auss biss gen. Consstantinopel/Das ist: Beschreibung der Legation und Reise/welche von der Röm. Key.. Max. Matthia II. an den türck. Keyzer Ahmet, den ersten.. angeordnet.. Anno 1616 angefangen...* - Nürnberg 1622, (6)+135+ (4) s.

WHELER, George: *A Journey in Greece,* London 1682, 483 s.

WILD, Johann: *Neue Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen/wie derselbe.. zum sibenden mal verkaufft worden/welche sich Anno 1604 angefangen und 1611 ihr end genommen..* - Nürnberg 1613, (17)+(15)+ (16)+262 s.

WITTMANN, W.: *Reisen in der europaischen Türkey, Kleinasien, Syrien und Aegptien in den Jahren 1799-1800, 1801 und 1802.* Aus dem Englischen übersetzt von: BERGK. J. A - I. Leipzig 1804, XXII+293 s.

WORMBSER, Jacob: *Eygentliche Beschreibung der Aussreysung und Heimfahrt dess edlen und vesten..* «Feyerabend» I. Franckfurt am Main 1609, s. 396-437.

4 — İslâm-Osmanlı Hukukuna Ait Eserler :

A) Ana Eserler :(**)

(*) Bu yazarın üç ciltlik ve biribirinin devamı olan seyahatnâmelerinin hepsi ayrı başlıklar taşıdığından bunları olduğu gibi zikretmek gerekmiştir.

(**) Yazma eserlerde kitap adından sonra şu hususlar sırayla işaretlenmiştir : İstinsah tarihi - İstinsah eden - Kitabın eni ve boyu - sahifede kaç satır olduğu - Varak Sayısı = Kitaplık adı ve Numarası.

‘ABD-ALLĀH Efendi, Yenişehirli Abū al-Fażl (öl: 1742-43): *Bahcat al-Fatāvā* - L 1154/10.XII.1741 - 7 I 1742, 274 mmx153 mm, 31 satır, 318 v, TSK N.: R 672.

ABŪ BAKR Efendi, Tokatlı (öl: 1765-66): *Fatāvā-i Abū Bakr-:* Tahm. XVIII. Yüzyıl, 190 mmx123 mm; 17 satır; 42 V, TSK N. Y 348.

ABŪ AL-SU‘ŪD al-‘İmādī (öl: 1574-75): *Fatāvā-i Abū al-Su‘ūd* - Ş 1099/1. VI. - 30.VI.1688; Yeniçeri Ser Halifesi ‘Abd-Allāh b. Receb; 260 mmx162 mm; 31 satır; 514 V; TSK N.: A 786.

‘ALĪ Efendi (Zenbilli ?): *Fatāvā-i ‘Alī Efendi.* - İstanbul ?, I, 391 s.

‘ALĪ Efendi (Zenbilli ?): *Fatāvā-i ‘Alī Efendi* - 1112/1700-01; 225 mmX137 mm; 25 Satır; 202 V; TSK N.A 885.

‘ALĪ Efendi (Akkermānlı): *Fatāvā-ī ‘Alī Akkermānī* - C 1092/sonları/Temmuz 1680 Başları; Dervīş Mehmed b. Hasan İstanbūlī tarafından 1040/1630-31 yılında toplanmıştır. Bu nüshadan Girit’de Hācī Halīfe Mehmed b. Ebubekir tarafından istinsah edilmiştir; 203 mmX124 mm; 21 Satır; 458 V; TSK N: A 842.

‘ALĪ Efendi, ‘Alā al-Dīn ‘Alī b. Ahmed (Zenbilli) (öl: 1526): *Fatāvā-i ‘Alī Efendī* - 1175/1761-62; 189 mmX77 mm; 27 satır; 363 V; SmyK N: Fatih 2390 (Bu eserin Çatalcalı ‘Ali Efendiye ait olması da muhtemeldir).

‘ALĪ Efendi (Çatalcalı) (öl: 1631-32): *Fatāvā-i ‘Alī Efendī* - Tahminen XVIII. ci Yüzyıl; 320 mmX160 mm; 35 satır; 203 V; TSK N: EH 820.

‘ALĪ al-Nisārī (Ensari) Efendī, Kayseriye Müftisi: *Fatāvā-i ‘Alī al-Nisārī* - 1150/1737-38; 135 mmX53 mm; 25 satır; 166 V; NOSmK N: 2021.

‘ALİ Şukri: *Fatāvā* - 1127/1715; Mustafā b. Mehmed; 215 mmX235 mm; 25 satır; 339 V; Smy K. N: Harput 283/1.

‘ATĀ-ALLĀH Efendī (öl: 1715): *Fatāvā al-‘Atā’ī* - 1236/1723-24; 257 mmX149 mm; 31 satır; 362 V; NOSmK N: 2005.

BĀLĪZĀDE, Mustafā (öl: 1658): *Fatāvā* - Düzensiz ve dağınık; SmyK N: Şehid Ali Paşa 944/3.

BİLMEN, Ömer Nasuhi: *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu III,* İstanbul 1950, 631 s.. VI, İstanbul 1952, 539 s.

BĪRĠİVĪ, Mehmed: *Hazā Risāla-i Man‘i Ucrat Birġilī Muhammad Efendī* - Tahminen XVII. Yüzyıl; 208 mmX145 mm; 13 satır; V 50 b - 61 a; TSK N: EH 722.

CA‘FAR Abū al-Kāsım, Şayh: *Şarāyi‘ al-İslâm fī mesāi’l al-Halāl va al-Harām* - Çāp-e ‘Abd al-Rahīm, Tahran 1300.

FATĀVĀ fī Hakk-i Musādara - 208 mmX140 mm; 21 satır; 9 V; TSK N.: B 107.

FAYŻ-ALLĀH Efendī (Feyzullah Efendi), Erzurumlu (öl: 1703): *Fatāvā-i Fayżīyya* - 293 mmX142 mm; 29 satır; 257 V; SmyK N.: Pertevnihal 346.

GÖLPINARLI, Abdülbaki: *Hz. Muhammed ve Hadisleri* - İstanbul 1957, LVI+158 s.

ḤALABĪ, İbrāhim (Çev: MAVḲŪFĀTĪ) : *Multaḳa al-Abḥur* - İstanbul 1269, I, 413 s; II, 364 s.

ḤUSRAV, Monlā (öl: 1480) : *Tarcama-i Durar ve Ġurar*. Çev: Sulaymān b. Valī al-Anḳaravī - İstanbul 1258, I ve II, 2+927 s.

al-ḪAṢṢĀF, Abū Bakr Aḥmad b. 'Omar al-Şaybānī (öl: 874): *Adab al-Ḳāżī* 850/1446; 'isā Faḳīh b.Ḥāci İsmā'il; 280 mmX185 mm; 23 satır: 177 v. TSK N.: A 1015.

İBN-İ NUCAYM : *İbn-i Nüceym'in Rüşvet Hakkındaki Risalesi*. Çev: SAHİLLİOĞLU, Halil - «Ank. Ün. Hukuk Fak. Derg.» XXII-XXIII/1-4, 1966-67, s. 691-697 - Ayrıca bk.: ẒAYN bin Nucaym..

ḲARA Çelebi - Zāde, 'Abd al-'Azīz b. Ḥusām al-Dīn (öl 1657): *Fatāvā* - 285 mmX171 mm; 29 satır; 168 V; Smy K N.: Şehid Ali Paşa. 1048/1I.

(KEMĀL (KAMĀL) PĀŞĀ - ZĀDE), Şams al-Dīn Aḥmad b. Sulaymān b. Kamāl Paşa (ibn-i Kemal) (öl: 1535) : *Fatāvā-i ibn-i Kemal Paşa* - 1013/1604-05; Muḥammad b. Aḥmad b. Mu'min; 209 mmX150 mm; 15 satır; 178 V; NOSMK. N.: 1967 - Faydalanılan diğer nüshalar: SmyK N.: Darülmesnevi 118 - İstisnah T.: 1116/1704-05 222 mmX143 mm; 13 satır; 84 V; - İstanbul Ün. Kitaplığı: N.: T6253; İstinsah T.: 980/1572-73.

KİTĀB-I MACMU'A al-Fatāvā : 260 mmX142 mm; 27 satır; 149 V; TSK N.: R 674. (Ḳāżīḫān, Abū al-Su'ūd, 'Alī Ef., Yaḥyā Ef. fetvalarından seçmeler).

ḲUDDURĪ, Aḥmad b. Meḥmed : *'Aziziye. Ḳudduri Şerif Tercümesi* - Çev: Emin Fehim Paşa - Dersaadet 1314, 339 s.

LAOUST, Henri : *Le traité de droit public d'Ibn Taimīya* - Traduction annotée de la Siyāsa Sar'īya' - Beyrouth 1948, XLV+223 s.

MACMŪ'A-İ Fatāvā bk.: *Kitāb-ı Macmū'a-i Fatāvā.*

MACMŪ'A-İ Fatāvā : Tahminen XVIII. Yüzyılda; 218 mmX133 mm; 27 satır; 278 V; TSK N.: M 377.

MAVḲŪFĀTĪ bk.: Ḥalabī, İbrāhim.

MEHMED Arif (öl: 1897) : *Binbir Hadis* - İstanbul 1966, 432 s.

MEḤMED b. 'Abd al-Ḥalīm al-Burusavī (Bursalı): *Fatāvā-i 'Abd al-Ḥalīm* - 279 mmX149 mm; 29 satır; 359 V; NOSmK. N.: 1998.

MEḤMED Efendī b. 'Abd-Allāh al-Uskūbī (Üsküblü) (öl: 1621) *Fatāvā-i Uskūbī* - 1021/1612; Aḥmad al-Ḳāżī - Üsküp; 210 mmX149 mm; 19 satır; 223 V; NOSmK. N.: 1970.

MENTEŞZĀDE, 'Abd al-Rahīm b. Maḥmūd Menteşzāde b. Meḥmed Bursavī (öl: 1716) : *Fatāvā-i 'Abd al-Rahīm* - II, İstanbul 1234, 584 s.

MİNKĀRİZĀDE Yaḥyā Efendī (öl: 1677): *Fatāvā-i Yaḥyā Efendī* - Tahminen XVIII. Yüzyıl sonu; 310 mmX190 mm; 35 satır; 400 V; TSK N.: A 790.

NATİCAT al-Fatāvā - Tahminen XIX Yüzyıl başları: Seyyid Aḥmed; 233 mmX135 mm; 29 satır; 209 V; TSK N.: Y 724. (Şeyhülislâm Dürrīzade M. 'Ārif Ef. (öl: 1810-11) fetvaları ile başka fetvaları taşır).

MONLĀ (MOLLĀ) Ḥusrav bk.: Ḥusrav, Monla.

MUṢṬAFĀ b. al-Şayḫ Meḥmed (Toplayan ve tertip eden): *Sayf al-Ḥukkām;* Ra 1089/23 IV-22 V 1678; 205 mmX140 mm; 23 satır; 193 v.; TSK N.: EH 817.

SAYF al-Ḥukkām bk.: Muṣṭafā b. al-Şayḫ...

al-ŞAHĪD, 'Omar bin 'Abd al - 'Azīz Aşahīr bil-Ḥusām (öl: 1141): *Şarh-i Adab al-Ḳāżī* 973/1565-66; Hasan b. 'Alī al-Ġazali; 210mmX185mm; 21 satır; 249 V; Köprülü K N.: I 153 ——— Başka nüshalar. Bk.: TSK N.: M 356, Smy K.N.: Esad Ef. 514; Hafız Ahm. Pş. 14; Kadızade Mehmed Ef. 118; Karaçelebizade III; Süleymaniye 380; Şehid Ali Pş: 791; 687; Yenicami, 423, 424, 356, 357, 358/1 ——— Köprülü K. 532; ——— İst. Ün. K. N.: A 1927.

Z̲AYN b. Nucaym b. İbrahīm (öl: 1563) : *Risāla fī bayān al-Raşva va Aḳsāmihā lil-Ḳāżī va ġayrih* - 183 mmX127 mm; 15 satır; V 82b - 87a; NOSmK. N.: 1802. ——— Diğer Nüshalar: Smy K. N.: Bağdatlı Vehbi 221/11 (v 50-53) Süleymaniye 708-65 (V 167-168); Çelebi Abdullah 399/11 (v 46-49); M. Hafid Ef. 451-4 (V 134-137); Lâleli 3694/11 (v 51-55); Süleymaniye 1048/11 (V 51-54); Esad Ef. 844/12 ve 698/11 (V 70-77; 55-58) Kasidecizade 677/13 (V 58-60); Aşir Ef. 420/22 (V 154-157); Hamidiye 388/32 (V 118-120); Çelebi Abdullah 386/24 (v 134-137); Şehid Ali Pş. 784/11, 783/11, 782/11, (V 47-49; 44-46; 37-39). İsmihan, S 120/11 (V 67-71).

ZEYNÜDDİN, Ahmed Zebidî: *Sahih-i Buharî Muhtasarı, Tecrid-i Sahih Tercemesi* - Mütercimi: MİRAS, Kâmil - VIII, İstanbul 1944, 564+34 S.

B) Diğer Eserler

AMEDROZ, H.F.: *The Office of Kadi in the Ahkam Sultaniyye of Mawardi* - «Jnl. of the Royal Asiatic Society», 1910, s. 761-796

BAYSUN, Cavit: *«Naip» Maddesi,* «İA» IX, s. 50-52.

Van den BERG, L.W.C.: *Das Strafrecht in der Türkei* - «die Strafgesetzgebung der Gegenwart» I, Das Strafrecht der Staaten Europas ,Herausgegeben von: LİSTZT, Franz von - Berlin 1894, s. 710-743.

FEUERBACH, Anselm: *Versuch einer Criminaljurisprudenz des Koran* «Bibliothek f.d. peinliche Rechtwissenschaft» II, Abhandlung IV, Göttingen 1800, s. 163-192.

GOLDZIHER, Ignaz: *Muhammedanische Studien* - II, Halle 1890 (Nachdruck Hildesheim 1961), X+420 s.

HARTMANN, Richard : *Die Religion des Islam. Eine Einführung* - Berlin 1944, IV+168 s. (Kolonialwissenschaftliche Forschungen - Ergebnisse und Probleme. Herausgegeben von: WOLFF, Günter)

JUYNBOLL, Th. W.: *Handbuch des islamischen Gesetzes* - Leipzig - Leiden 1910, XVI+384 s.

KREMER, Alfred von: *Geschichte der herrschenden İdeen des Islams*. Der Gottesbegriff, die Prophetie und Staatsidee - Leipzig 1868 (Nachdruck Hildesheim 1961), XXI+472 s.

MARDİN, Ebul'ulâ: *«Kadı» Maddesi* «İA» VI, s. 42-46.

MARGOLİOUTH, D.S. *Omar's ınstruction to the Kadı* - «Jnl. of the Royal Asiatic Society», 1910, s. 307-326.

REŞĀD : *Mi'yār-ı Cezā. Ḳānūn-u Cezā Şerhi* - Kostantaniye 1313, 482 s.

ROSENTHAL, Franz: *Gifts and Bribes: The Muslim Wiew* - «Proceedings of the American Philosophical Society», vol. 108/2, 1964, s. 135-144.

SACHAU, Eduard : *Muhammedanisches Recht nach schafiitischer Lehre* - Stuttgart - Berlin 1897, XXXII+879+68 s. (Lehrbücher d. Seminars f. or. Sprachen in Berlin, Bd. 17).

SAMĪ : *Mirāt-ı Ḳānūn-u Cezā. Ḳānūn-u Cezā Şerhi* - Kostantaniye 1313, 256 s.

SELLE, Friedrich : *Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im Osmanischen Reich* - Wiesbaden 1962, 112 s. (Schriften der Max Freiherr von Oppenheim Stiftung. Heft 5).

SOBOTTA, Hans: *Das Amt des Kadi im Osmanischen Reich* - Dissertation Münster, 1954, 215 s. (Metin tektir. Basılmamıştır).

TANER, Tahir: *Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku* - *«Tanzimat»*, İstanbul 1940, s. 221-232.

TORNAUW, Nicolaus: *Das moslimische Recht aus den Quellen dargestellt.* - Leipzig 1855, XXIV+255 s.

TYAN, Emile : *Histoire de l'organisation Judiciaire en pays d'Islam* (2. Bası), Leiden 1960, 673 s.

ÜÇOK, Coşkun : *Osmanlı Kanunnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler* - «Ank. Ün. Huk. Fak. Derg.», IV/1-4, 1948, s. 48-72.

5 — Osmanlı Tarihi Üzerinde Yapılan Çeşitli İncelemeler, Genel Osmanlı Tarihleri :

(B) ... 'ABD AL-RAḤMAN Şeref: *Tāriẖ Muṣaḥabelerī* - İstanbul 1338, 404 s.

(B) ... AḤMED Lüṭfī : *Mirāt-ı 'Adālet* - İstanbul 1304, 215 s.

(B) ... AKDAĞ, Mustafa : *Celâli İsyanları* (1550-1603) - Ankara 1963, VII+307 s.

——————————— : *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiyenin iktisadî Vaziyeti* - «Belleten», XIV/55, 1950, s. 319-411

(B) ... AKTEPE, Münir: *Patrona İsyanı (1730)* - İstanbul 1958, VII+212 s.

ALBRECHT, Edelgard: *Das Türkenbild in der ragusanisch - dalmatinischen Literatur des XVI. Jahrhunderts* - Dissertation München 1964, München 1965, II+256 s. (Slawistische Beiträge, Herausgegeben von: SCHMAUS, A. Bd. 15).

ALİ Faik Bey: *Volkswirtschaftspolitik der Türkei im 16. und 17. Jahrhundert. Agrarverfassung, Lehnsystem, Finanzpolitik unter dem Lehnsystem und Geldpolitik* - Dissertation Kiel, 1920, 84+3 s. (Metin tektir. Basılmamıştır).

ANDRIC, Alexander: *Geschichte des Fürstentums Montenegro von der ältesten Zeit bis zum Jahre 1852 Nach serbischen Aktenstücken.* - *Wien* 1853, XII+150 s.

(B) ... BARBAR, Leo: *Zur wirtschaftlichen Grundlage des Feldzuges der Türken gegen Wien im jahre* 1683. Wien 1916, 45 s. (Wiener Staatswiss. Studien, Bd. 13, Heft 1. Herausgegeben von: BERNATZİK, E und PHILIPPOVİCH, E.v.).

BECKMANN, Gustav: *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht der Osmanen.* 1392-1437. Eine historische Grundlegung - Gotha 1902, XII+118 s.

BJÖRKMANN, Walter: *Die schwedich - Türkischen Beziehungen bis 1800* - «Festschrift Georg Jakob», Leipzig 1932, s. 9-23.

——————————— : *Ofen zur Türkenzeit. Vornehmlich nach türkischen Quellen* Hamburg 1920, 78 s.

(BRAUDEL, Fernand: *La Méditerranée et le monde méditerranéen al l'epoque de Philippe II* - Paris 1949) adlı eserin BARKAN tarafından tahlili - «Türkiyat Mecmuası», X 1951-1953, s. 395-403.

BURİAN, O (rhan) : *Bozuk İdareden Şikâyetçi İki Şair* - «Dil ve Tarih - Coğ. Fak. Derg.», VIII/4, 1950, s. 675-681.

BUSCH - ZANTNER, Richard : *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa. Unter besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit* «Beihefte zur Leipziger Vierteljahrsschrift f. Südosteuropa. Herausgegeben von: Südosteur. İnst. an d. Un. Leipzig», Leipzig 1938, VIII+158 s.

DAVİSON, Roderic H.: *Reform in the ottoman Empire 1856* - 1876 - Princeton 1963, xiii+479 s.

DIETERİCH, Karl : *Christlich - orientalisches Kulturgut der Türken* - «Länder und Völker d. Türkei, Herausgegeben: GROTHE», Heft 3, Leipzig 1917, 32 s.

DUDA, Herbert W.: *Balkantürkische Studien* - «Öster. Akademie d. Wiss. Phil-hist. Klasse», Sitzungsberichte, Bd. 226, Abhandlung 1, Wien 1949, 144 s.+XII Tafel.

EBELİN, Friedrich W.: *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Von der frühesten Zeit bis auf unsere Tage* - Leipzig 1854, II+214 s.

EBERMANN, Richard: *Die Türkenfurcht. Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Meinung in Deutschland während der Reformationszeit* - Dissertation, Halle, Halle am Saale 1904, 69 s.

EICHMANN, F.: *Die Reformen des osmanischen Reiches. Mit besonderer Berücksichtigung des Verhaltnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft* - Berlin 1858, X+349 s.

EREN, Ahmet Cevat: *Mahmut II. Zamanında Bosna - Hersek* - İstanbul 1965, 167 s.

ERNSTBERGER, Anton: *Europas Widerstand gegen Hollands erste Gesandtschaft bei der Pforte (1612).* München 1956, 53 s. (Bayerische Ak d. Wiss., Phil - Hist. Klasse. Sitzungsberichte, Jahrgang 1956, Heft 7).

FEKETE, L.: *Osmanlı Türkleri ve Macarlar.* (Çev: KARATAY, Sadrettin) - «Belleten», XIII/52, 1949, s. 663-743.

FISHER, Sydney Nettleton: *The Foreign Relations of Türkey (1481-1512)* - Illinois 1948, 125 s.

GELZER, Heinrich: *Geistliches und Weltliches aus dem türkisch - griechischen Orient* - Leipzig 1909, XII+253 s.

(B) ... ——————— *Der Patriarch von Achrida, Geschichte und Urkunden* - Leipzig 1902, 231 s. (Des XX. Bandes d. Abhd. d. Phil - hist Klasse d. Kön. Sächsischen Gesell. d, Wiss. No. V).

GIBB, H.A.R. - BOWEN, Harold: *Islamic Society and the West - I/2,* London - New York - Toronto 1957, V+285 s.

GIESE, F.: *Die geschichtlichen Grundlagen für die Stellung der christlichen Untertanen im osmanischen Reich* - «Der Islâm», XIX, 1931, s. 264-277.

GOR bk.: HAMMER, *Geschichte des Osmanischen Reiches*

GÖKBİLGİN, M. Tayyib: *Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar* - «İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Derg.», VIII/1-2, 1955, s. 9-50.

GÜÇER, Lütfi : *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* - İstanbul 1964, VII+231 s.

HAJEK, Alois : *Bulgarien unter der Türkenherrschaft* - Stuttgart, Berlin u. Leipzig 1925, 330 s.

HAMMER, Joseph v.: *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos und von da zurück über Nicaea und Nicomedien* - Pest 1818, X+200 s.

——————— : *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* - II, Wien 1815 (Nachdruck Hildesheim 1963), X+531 s.

——————— : *Geschichte des osmanischen Reiches (GOR) I*, Pest 1827, XX+XLII+686 s; II, Pest 1827, VIII+680 s; III, Pest 1828, VIII+804 s; IV, Pest, 1829, VIII+708 s; V, Pest 1829, XII+764 s; VI, Pest 1830, VIII+770 s; VII, Pest 1831, VII+630 s; VIII, Pest 1832, 600 s; IX, Pest 1833, XLVIII+ 690 s; X, Pest 1835, 716 s. (Nachdruck, Graz 1963)

HARTMANN, Martin: *Unpolitische Briefe aus der Türkei* - Leipzig 1910, VIII+262 s. (Der İslamische Orient. Berichte u. Forschungen, Bd. III).

HARTMANN, Richard: *Türkei (Osmanisches Reich)* - «Sammlung Wiss. Handbücher f. Studierende und den praktischen Gebrauch, Bd. II. Handbuch d. Staatengeshichte», Herausgegeben von: SCHOLZ, Richard, Abteilung II, Europa, Berlin 1922, s. 82-105.

HUART, Cl(ement) : *«Ali» Maddesi* - «İA» I, s. 306-310

İBN ALAMĪN Maḥmūd Kemāl (İNAL): *Ārpalıḳ* - «Türk Tarih Enc. Mecm.», yıl 16, 1926, No. 17 (94), s. 276-283.

(B) ... İNALCIK, Halil: *Adaletnâmeler* - «Belgeler - Türk Tarih Belgeleri Derg.» II/3-4, 1965, Ankara 1967, s. 49-142.

(B) ... ——————— : *Fatih Devri Üzerinde Vesikalar ve Tetkikler* - Ankara 1954, XI+245 s.

(B) ... ——————— : *XV. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları* - «İ. Ü. İktisat Fak. Mecm.», 1953-1954, No: 1-4, s. 51-73.

(B) ... ——————— : *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri* «Belleten» XXVII/112, 1964, s. 623-690.

(B) ... JACOB, Goorg: *Aus Ungarns Türkenzeit* - Frankfurt 1917 39 s.

JORGA, N (icholas) : *Geschichte des Osmanischen Reiches. Nach den Quellen Dargestellt* - I, Gotha 1908, XX+486 s; II, Gotha 1909, XVIII+453 s; III, Gotha 1910, XX+479 s; IV, Gotha 1911, XVIII+512 s; V Gotha 1913, XX+633 s. (Allgemeine Staatengeschichte. 1. Abteilung. Geschichte d. europäischen Staaten: Herausgegeben von: HEEREN, A.H.L; UKERT, F.A.; GIESEBRECT, W. v; LAMPRECHT, K)

KANTEMİR, Demetrie: *Geschichte des osmanischen Reiches nach seinem Anwachse und Abnehmen.* Aus dem Englichen übersetzt. Hamburg 1745, (6)+(7)+852 s.

KARABACEK, : *Geschichte der Kupferwährung unter Sultan Suleiman II. bis zu ihrer Aufhebung nach dessen Tode* - «Wiener Numismatische Monatshefte», III, 1867, s. 198-218.

KARAL, Enver Ziya : *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)* - İstanbul 1940, 141 s.

—————————— : *Osmanlı Tarihi* - V. Ankara 1947, XI+304 s; VI, Ankara 1954, XII+321 s; VII, Ankara 1956, XIII+388 s; VIII, Ankara 1962, XVI+631 s.

(B) ... KAYNAR, Reşat: *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* - Ankara 1954, X+656 s.

KNOLLES, Richard : *The Turkish History, from the Original of that Nation to the Growth of the Ottoman Empire* - London 1687 (6. Bası); (2)+990+(26) s.

KOEHLER, Kurt: *Die orientalische Politik Ludwigs XIV; ihr Verhaltnis zu dem Türkenkrieg von 1683* - Dissertation Leipzig, Leipzig 1907, VIII+126 s.

KÖPRÜLÜ, Fuad : *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bâzı Mülâhazalar* - «Türk Hukuk ve İkt. Tar Mecm.» I, 1931, s. 164-312.

KRAUSKE, Otto: *Die Entwickelung der ständigen Diplomatie vom fünfzehnten Jahrhundert bis zu den Beschlüssen von 1815 und 1818* - Leipzig 1885, VI+245 s. (Staats - und Socialwiss. Forschungen, Herausgegeben von: SCHMOLLER, Gustav, Bd. V, Heft 3).

(B) ... KURAT, Akdes Nimet: *Türk - İngiliz Münâsebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi* (1533-1610) - Ankara 1953 VIII+230 s.

LEWENKLAW, Hansen: *Neuwe Chronica Türkischer nation/von Türcken selbs beschrieben: Volgendts gemehrt und in vier Bücher abgetheilt* - Francfurt am Mayn 1590, (5)+535+(19) s.

LYBYER, Albert Howe: *The Goverment of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent* - Cambridge 1913, X+349 s. (Harvard historical Studies, XVIII).

MAURER, Casparum: *Türkische Chronica/oder: kurtze historische Beschreibung/von Der Türcken Ursprung und Ankunfft/ihren Regierungen/...* - Nürnberg 1664 (4. Bası). (2)+230+(23) s.

MAURER, Georg Ludw(ig) von: *Das griechische Volk in öffentlicher, kirschlicher und privatrechtlicher Beziehung... vor und nach dem Freiheitskampfe bis zum 31. Juli 1834* - I, Heidelberg 1835, XXXIII +596 s. III, Ay, yıl, VI+849 s.

MİKLOSICH, Franz:*Die türkischen Elemente in den südost und ost-europäischen Sprachen..* - «Denksohrift d. kai, Ak. d. Wiss. Ph - Hist. Klasse» Bd. 34, Wien 1884, s. 239-338 (A-K); Bd. 35, Wien 1885, s. 105-192 (K-Z), Bd. 37, Wien 1889, s. 1-88 (A-M. Nachtrag) Bd. 38 temin edilememiştir (Wien 1890, s. 1-14).

MORDTMANN, A(ndreas) D(avid) : *Die Belagerung und Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453* - Stuttugart 1858, 147 s.

——————— : *Die finanzielle Krisis in Konstantinopel* — «Augusburger Allgemeine Zeitung», 4,5,6,7,8 Juni 1861.

MUMCU, Ahmet : *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl.* Ankara 1963, XXIII+260 s.

(B) ... NEDKOFF, Boris Christoff: *«Die Ğizya (Kopfsteuer) im osmanischen Reich. Mit besonderer Berücksichtigung von Bulgarien* - Leipzig 1942, IX+55+10 s. (Sammlung Orientalischer Arbeiten II).

OBERHUMMER, Eugen: *Die Türken und das osmanische Reich* - Leipzig - Berlin 1917, 115 s. (Geographische Zeitschrift - Erweiterter Sonderabdruck aus Jahrgang XXII und XXIII).

d'OHSSON, M(ouradgeau): *Tableau General de l'Empire Othoman - IV,* (Paris) 1791, 762 s.

OKANDAN, Recai G(alip) : *Amme Hukukumuzun Ana Hatları.* Birinci Kitap: Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Inkırazına Kadar - İstanbul 1957, 500 s.

ORHONLU, Cengiz : *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)* - İstanbul 1963, XVI+120 s.

'OSMĀN NŪRĪ (Ergin) : *Mecelle-i Umūr-u Belediyye* - I. *Tāriḫ-i Teşkilât-ı Belediyye,* İstanbul 1922-1338, (11)+1776 s.

OT. Bk.: UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Tarihi.*

OT. » KARAL » »

PAPOULİA, Basilike D.: *Ursprung und Wesen der «Knabenlese» im osmanischen Reich* - München 1963, X+139 s. (Südosteuropäische Arbeiten. 59).

ROSEN, Georg: *Die Balkan - Haiduken. Ein Beitrag zur innern Geschichte des Slaventhums* - Leipzig 1878 X+336 s.

RYCAUT, Paul : *The History of the Turks* - III, London 1700, (6)+606+(10) s.

SALAMON, Franz: *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft.* «ins Deutsche Übertragen v. JURANY, Gustav» - Leipzig 1887, XVI+407 s.

SAX, Carl Ritter von: *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der «Orientalischen Frage» bis auf die Gegenwart* - Wien 1908, XX+453 s.

SHAW, Stanford J.: *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798* - Princeton 1962, xxxiii+451 s.

——————— : *Ottoman Egypt in the age of the French Revolution* - Cambridge, Mass 1964, ix+198 s. (Harward middle eastern monographs, XI).

(B) ... SCHEEL, Helmut: *Die Sendung des polnischen Gesandten von Stadnicki an die Pforte (1733-1737)* - «Mitteilungen d. Sem. f. Orient Sprachen zu Berlin», Jahrgang 1932, Abt. III, s. 177-194.

(B) ... ——————— : *Die staatsrechtliche Stellung der Ökumenischen Kirchenfürsten in der alten Türkei. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Verfassung und Verwaltung* - «Abhandlungen d. Preuss. Ak. d. Wiss.» Jahrgang 1942, Phil - Hist. Klasse 9. Berlin 1943, 49 s.

SILBERSCHMIDT, Max: *Das orientalische Problem zur Zeit der Entstehung des türkischen Reiches nach venezianischen Quellen 1381-1400* - Leipzig 1923, XIII+206 s. (Beiträge zur Kulturgeschichte d. Mittelalters und d. Renaissance. Herausgegeben von: GOETZ, Walter, Bd. 27).

SOHRWEIDE, Hanna: *Der Sieg der Şafaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert* - Dissertation Hamburg 1964, «Der İslâm», XLI, 1965, s. 95-223.

SPULER, Bertold: *Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad. 2 Teil-Die diplomatischen Gebräuche*, «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven» N. F. XI Breslau 1935. s 171-222

STADTMÜLLER, Georg: *Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte* - «Leipziger Vierteljahrschrift f. Südosteuropa», 3, 1939, s. 1-24.

TAESCHNER, Franz: *Über einige Fälle von Katzenverbrennung bei den Osmanen* - «Der İslam», XVIII, 1929, s. 240-243.

TAKATS, Sandor: *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler*. (Çev: KARATAY, Sadrettin) İstanbul 1958, 335 s.

TEKİNDAĞ, M. C. Şehabeddin: *«Cezzar Ahmed Paşa»* Maddesi - «İA», III, s. 156-158.

THOEMMEL, Gustav: *Geschichtliche, politische und topographisch - statistische Beschreibung des Vilajets Bosniens. Das ist das eigentliche Bosnien, nebst türkisch Croatien, der Hercegovina und Rascien* - Wien 1867, VI+211 s.

TISCHENDORF, Paul Andreas von: *Das Lehnswesen in den moslimischen Staaten, insbesondere im osmanischen Reiche mit dem Gesetzbuche der Lehen unter Sultan Ahmed I.* - Leipzig 1872, 129 s.

(B) ... ULUÇAY, Çağatay M.: *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul 1944, XXIII+536 s.

(B) ... ——————— : *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri* - İstanbul 1955, XVI+310 s.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* - Ankara 1945, XII+584 s.

(B) ... ——————— : *Osmanlı Tarihi (OT)* I, (2. Bası), Ankara 1961, XXI+639 s; II, Ankara 1949, XXVI+760 s; III/1, Ankara 1951, XXIV+659 s; III/2, Ankara 1954, XVIII+656 s; IV/1, Ankara 1956, XXIII+687 s; IV/2, Ankara 1959, XIV+681 s.

(B) ... ——————— : *İran Şahına İltica Etmiş olan Şehzade Bayezid'in Teslimi İçin Sultan Süleyman ve oğlu Selim Tarafından Şaha Gönderilen Altınlar ve Kıymetli Hediyeler* - «Belleten», N. 93, 1960, s. 103-105.

(B) ... ——————— : *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* - Ankara 1965, VII+349 s.

——————— : *«Ali Paşa»* Maddesi - «İA», I, s. 325-326.

ÜÇOK, Coşkun: *Türk Hukuk Tarihi Dersleri* - Ankara 1966, XII+205 s.

ÜLGENER, Sabri F.: *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri. Başlangıcından 18 inci Asır Sonlarına Kadar Fikir ve Sanat Hayatına Akislerile Umumî Bir Tahlil Denemesi* - İstanbul 1951, VII+212 s.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm: *Geschichte des Osmanischen Reiches* - III, Gotha 1855, XXIV+884 s; IV, Gotha 1856, XVI+1004 s; V, Gotha 1857, XXII+962 s.

II. OSMANLI DEVLETİ DIŞINDA İSLÂM, TÜRK ve TÜRK-İSLÂM DEVLETLERİ

1) Basılı Belgeler ve Anakaynak Eserler :

ALINGE, Curt: *Moğol Kanunları* (Çev: ÜÇOK, Coşkun) - Ankara 1967, XV+215 s.

BABINGER, Franz: *Ein Marokkanisches Staatsschreiben an den Freistaat Raguza vom Jahre 1194/1780* - «Mitteilungen d. Sem. f. Or. Sprachen zu Berlin», XXX, Zweite Abteilung - Westasiatische Staaten», s. 191-201, (1927).

BAJRAKTAREVIC, Fehim: *Die arabischen Urkunden des Staatsarchivs von Dubrovnik (Raguza)* - «Der Islam», XXXIII/2, 1957 s. 135-141.

Ibn BAṬŪṬA: *Die Reise des Arabers İbn Baṭūṭa durch Indien und China (14. Jahrhundert)* (Bearbeitet von: MZİK, Hans von) - Hamburg 1911, 490 s. (Bibliothek Denkwürdiger Reisen. Herausgegeben von: SCHULTZE, Ernst. Bd. 5).

BAYPARS Tarihi Bk.: YALTKAYA, Şerefüddin.

CARTWIGHT, John: *Observations of Master John Cartwright in his Voyage from Aleppo to Hispaan, and backe againe : Published by himselfe, and here Contracted* - «PURCHAS his Pilgrimes», Part II, London 1625, s. 1422-1437.

EHRMANN, Theophil Friedrich: *Beiträge zur Länder - und Staatenkunde der Tartarei* - Weimar 1804, XXVIII+89 s. (Bib. d. neuesten u. wichtigsten Reisebeschreibungen. Bd. 14/2).

FRYE, Richard N.: *The History of Bukhara. Translated from a Persian Abridgment of the Arabic Original by Narshakhi* - Cambridge, Mass., 1954, XX+178 s.

GROSS, Erich: *Das Vilâyet-nâme des Hâğğî Bektasch. Ein türkisches Derwischenevangelium* - Dissertation Basel, Leipzig 1927, 223 s.

HORST, Heribert: *Die Staatsverwaltung der Grossselguqen und Horazmsahs (1038-1231).* Eine Untersuchung nach Urkundenformularen der Zeit. - Wiesbaden 1964, VII+191 s.

LAMBTON, Ann K. S.: *The Administration of Sanjar's Empire as Illustrated in the 'Atabat al-Kataba* - «Bulletin of Scholl of Or. and Afr. Studies», XX, 1957, s. 367-388.

M. G. T. Bk.: TEMİR, Ahmet.

MIRHVĀND Bk.: WILKEN Friedrich, VULLERS Johann August.

MIRḪAVĀND » » » » » »

MIRCHOND » » » » » »

NİZAMÜLMÜLK: *Siyasetnâme* (Çev: ÇAVDAROĞLU, Mehemmed Şerif) - İstanbul 1954, VIII+272 s.

OLEARII, Adam: *Auszführliche Beschreibung der Kundbaren Reyse nach Muscow und Persien.. jetzo... dritten... mahl... herausgegeben* - Schleszwig 1663, (24)+768+(34) s.

ORKUN, Hüseyin Namık: *Eski Türk Yazıtları* - I, İstanbul 1936, 189 s; IV, İstanbul 1941, XXII+210 s.

OTTER, Juhann: *Reisen in die Türkey und nach Persien.* «Aus dem Französischen übersetzt... von: SCHAD, Georg F. Casimir» - I, Nürnberg 1781, 384 s.

PYRARD, François: *The Voyage... to the East Indies... and especially his Observations to the Maldiues, where being Ship-wracked hee lived five yeares* - «PURCHAS his Pilgrimes», Part II, London 1625, s. 1646-1670.

er-RĀVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman: *Râhat-üs-Südûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllülerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)* (Çev: ATEŞ, Ahmed) - I, Ankara 1957, XXXI+238 s; II, Ankara 1960, VI+241-269 s.

STRAUSZ, Joh. Jansz: *Sehr schwere/wiederwertige/und Denckwürdige Reysen/durch Italien/Griechenland/Lifland/Moscau/Tartarai ... Ost-Indien... angefangen Anno 1647... vollbracht 1673..* Aus dem Holländischen übergesetzt von A.M. - Amsterdam 1678, (2)+223+(9) s.

TEMİR, Ahmet (Çeviren): *MOĞOLLARIN Gizli Tarihi (M.G.T.). (Manghol un-niuça tohça'an-yüan ch'ao p-shi)* - Ankara 1948, LII+299 s.

VULLERS, Johann August: *Mirchond's Geschichte der Seldschuken - Aus dem Persischen zum ersten Mal übersetzt und mit historischen... Anmerkungen erläutert...* - Giessen 1837, XIV+246 s.

WILKEN, Friedrich: *Mirchond's Geschichte der Sultane aus dem Geschlechte Bujeh-Persich und Deutsch* - Gelesen in der Ak. d. Wiss. am 12. März 1835 - Berlin 1835, 120 s.

WITTEK, Paul: *Ankara'da Bir İlhanî Kitabesi* - «Türk Huk. ve İkt. Tar. Mecm.» I, 1931, s. 161-164.

YALTKAYA, Şerefüddin (çeviren): *BAYPARS Tarihi. Al-Melik Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi* - Ankara 1941, XVI+196 s.

—————————— : *İlhanîler Devri İdarî Teşkilâtına Dair Nasîr-ed-Dini Tusî'nin Bir Eseri* - «Türk Huk. ve İkt. Tarihi Mecm.», II, 1939, s. 7-16.

2) Diğer İncelemeler ve Araştırmalar :

AHMED-ZEKİ VALİDİ Bk.: TOGAN.

BARTOLD, W(ilhelm): *İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet* - «Türk Huk. ve İkt. Tarihi Mecm.», I, 1931, s. 135-159 (Çev: Abdülkadir B.)

—————————— : *Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens* - Hildesheim 1962, 278 s.

CG Bk.: KREMER, Alfred von.

CROMER, The Earl of: *Modern Egypt* - II, London 1908, XIV+600 s.

HAMMER, Joseph von: *Über die Länderverwaltung unter dem Chalifate* - Berlin 1835, XIV+262 s.

HARTMANN, Martin: *Chinesisch - Turkestan. Geschichte, Verwaltung, Geistesleben und Wirtschaft* - Halle am S.., 1908, VIII+115 s.

HERZFELD, Ernst: *Geschichte der Stadt Samarra* - Hamburg 1948, 290 s. (Forschungen zur Islamischen Kunst-Herausgegeben von: SARRE, Friedrich II, Bd. IV).

HINZ, Walther: *Die persische Geheimkanzlei im Mittelalter* - «Westöstliche Abhandlungen-Rudolf Tschudi zum siebzigsten Geburstag. Herausgegeben von: MEIER, Fritz», Wiesbaden 1952, s. 322-355.

—————————— : *Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15. und 16. Jahrhundert* - «ZDMG», N. 100, 1950, s. 177-201.

HUART, Clement: *Geschichte der Araber.* «Autorisierte Übersetzung von S. BECK und M. FÄRBER» - Leipzig 1911-1915; I, IV+381 s, II, 127 s.

HURGRONJE Bk.: SNOUCK C. Hurgronje.

KÖPRÜLÜ, Fuad: *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri. İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Âmme Hukuku Var mıdır?* - «Belleten» II/5-6, 1938, s. 39-72.

KREMER, Alfred von: *Culturgeschichte Orients unter den Chalifen (CG)* - I, Wien 1875, XI+548 s; II, Wien 1877, 3+517 s.

LEVİ DELLA VİDA, G.: *«Osman»* Maddesi - «İA» IX, s. 427-431.

———————— : *«Ömer»* Maddesi - «İA» IX, s. 468-471.

MARÇAIS, Georges: *La Berberie musulmane et d'Orient du Moyen Age* - Paris 1946, 310 s.

MEZ, Adam: *Die Renaissance des Islams* - Heidelberg 1922, IV+492 s.

MORDTMANN, Davis Andreas: *Kurze Beschreibung von Maghrib el-Akssa oder Schilderung der Staaten von Marokko in geographischer, statistischer und politischer Hinsicht* - Hamburg 1844, 47 s.

RIASANOVSKY, A. Valentin: *Fundemental Principles of Mongol Law* - The Hague, The Netherlands 1965, xiii+343 s. (Indiana University Pub. - Uralic and Altaic Series, Vol. 43).

SCHIMMEL, Annemarie: *Kalif und Kadı im spätmittelalterlichen Ägypten* - Leipzig 1943, 128 s.

SNOUCK C. Hurgronje: *Mekka* - I. Die Stadt und ihre Herren. Haag 1888, XXIII+228 s.

SPULER, Bertold: *Die goldene Horde: Die Mongolen in Russland 1223-1502* - 2. Erweiterte Auflage, Wiesbaden 1965, XVIII+638 s.

———————— : *İran Moğolları.* (Çev: KÖPRÜLÜ, Cemal) - Ankara 1957, VII+570 s.

TOGAN, A. Zeki Velidî: *Umumî Türk Tarihine Giriş* - I, İstanbul 1946, XVI+486 s.

———————— : *Moğollar Devrinde Anadolunun İktisadi Vaziyeti* - «Türk Huk. ve İkt. Tarihi Mecm.» I, 1931, s. 1-42.

(B) ... TURAN, Osman: *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar. Metin. Tercüme ve Araştırmalar* - Ankara 1958, XVIII+202+107 s.

VLADIMIRTSOV, B. Y.: *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı - Moğol Göçebe Feodalizmi* (Çev.: İNAN, Abdülkadir) - Ankara 1944, VIII+338 s.

WEIL, Gustav: *Geschichte der Chalifen* - I, Mannheim 1846 12+702 s. IV, Mannheim 1860, 24+571 s; V, Mannheim 1862, 18+512 s.

WELLHAUSEN, J(ulius): *Das arabische Reich und sein Sturz* - Berlin 1908 (Nachdruck Berlin 1960), VII+352 s.

YINANÇ, Mükrimin Halil: *Anadolunun Fethi* - İstanbul 1934, 191 s.

III. OSMANLI ve İSLÂM, TÜRK, İSLÂM — TÜRK DEVLETLERİ DIŞINDAKİ GELİŞİM.

1) Basılı Belgeler ve Anakaynak Eserler :

BARROW, Sir John: *Reise durch China, von Peking nach Canton im Gefolge der Grossbrittanischen Gesandtschaft in den Jahren 1793 und 1794* - Aus dem Englischen übersetzt von: HÜTTNER, Johann Christian. Weimar 1804, II+428 s. (Bib. d. neuesten u. wichtigsten Reisebeschreibungen Bd 14/I).

A DESCRIPTION of Moscovy - «A Collection of Voyages and Travels», VII 1747, s. 240-250.

DRIVER, G. R. - MILES John C.: *Babylonian Laws* - I, Legal Commentary, London 1956, xxxii+515 s; II, Translated Text... London 1955, I+426 s

EILERS, Wilhelm: *Die Gesetzesstelle Chammurabis* - Leipzig 1932, 83 s.

FALKENSTEIN, Adam: *Die neusumerischen Gerichtsurkunden. 1. Teil : Einleitung u. systematische Darstellung*, München 1956, XII+153 s; 2. Teil: *Umschrift, Übersetzung u. Kommentar*, München 1956, V+399 s; 3. Teil: Nachträge... München 1957, 178+21 s.

GRASSET, Saint Sauveur: *Beschreibung der ehemaligen venezianischen Besitzungen auf dem festen Lande und an den Küsten von Griechenland* - Weimar 1801, VI+270 s. (Bib. d. neuesten u. wichtigsten Reisebeschreibungen, Herausgegeben von: SPRENGEL. Bd. 3, 1).

HAASE, Richard: *Die keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Übersetzung* - Wiesbaden 1963, VIII+123 s.

HAENISCH, Erich: *Tuan Siu-shih, ein Beispiel für Zivilcourage* - «Gesellschaft f. Natur - und Völkerkunde Ostasiens» Nachrichten Nr. 72, 1852, s. 1-8.

JOHNS, C. H. W.: *Babylonian and Assyrian Laws, Contrats and Letters* - New-York 1904, xxii+424 s.

KARST, Josef (Herausgeber und Überst.): *Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert oder mittelarmenisches Rechtsbuch nach der venediger und etschmiadziner Version unter Zurückführung auf seine Quellen* - Strassburg 1905, A - J+XXXII+223 s.

——————— (Erläutert) : *Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert in Verbindung mit dem grossarmenisches Rechtsbuch des Mechithar Gosch (Aus dem 12. Jahrhundert) unter Berücksichtigung der jüngeren abgeleiteten Gesetzbücher* - Strassburg 1905, VII+424 s.

MAYER, Johann Jacob (Aus dem Sanskrit übersetzt und mit Einleitung...) *Das altindische Buch vom Welt und Staatsleben. Das Arthaçastra des Kautilya* - Leipzig 1926, LXXX+983 s.

SACHAU, Eduard (Aus der römisch. Handschrift herausgegeben und übersetzt): *Richterliche Urteile des patriarchen Chenânîschô - Gesetzbuch*

des Pat. Timetheos - Gesetzbuch des Pat. Jesubarnum - Berlin 1908, XXIX+212 s. (Syrische Rechtsbücher II).

SYMES, Michael: *Reise des britischen Gesandten Herrn M. Symes nach dem Königreiche Ava im Jahr 1795* - Weimar 1801, XXX+239 s. (Bib. d. neuesten u. wichtigsten Reisebeschreibungen, Bd 4, 3).

TONE, W. H.: *Bemerkungen über die Maratten, vorzüglich ihre Verfassung und Kriegsmacht* - Weimar 1801, «Bibliothek d. neuesten u. Wichtigsten Reisebeschreibungen». Herausgegeben von: SPRENGEL, M. C. Bd. 3, 3 s. 230-279.

WINCKLER, Hugo: *Die Gesetze Hammurabis...* Leipzig 1903, 44 s.

2) Diğer İncelemeler ve Araştırmalar :

v. BAR, Ludwig: *Handbuch des Deutschen Strafrechts.* I, *Geschichte des Deutschen Strafrechts und Strafrechtstheorien* - Berlin 1882, XVI+361 s.

BEZOLD, Carl (Nach dem Tode des Verfassers: GÖTZE, Albrecht - BESOLD, Adele): *Babylonisch-Assyrisches Glossar*-Heidelberg 1926, VII+343 s.

BISINGER, Josef: *Der Agrarstaat in Platons Gesetzen* - «Klio - Beiheft XVII. Neue Folge», Heft IV - Leipzig 1925, VIII+121 s.

BRUNNER, Heinrich: *Deutsche Rechtsgeschichte* - I, Leipzig 1887, XII+412 s; II, Leipzig 1892, XI+762 s. (Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtswissenschaft. Herausgegeben von: BINDING, Karl. Abt. II. Theil I, Bd. I).

BUECHER, Karl: *Das städtische Beamtentum im Mittelalter.* «Vortrag. gehalten in der Gehe=Stiftung zu Dresden am 10 Oktober 1914», Leipzig - Dresden 1915 22 s.

CHRISTENSEN, A.: *Die Iranier* - «W. Ottos Handbuch der Altertum= wissenschaft». III/1, 3.3, - München 1933, s. 203-309.

COHN, Georg: *Die Justizverweigerung im altdeutschen Recht*-Karlsruhe 1876, 162 s. (Verbrechen im öffentlichen Recht nach altdeutschem Recht, Bd I).

COHN, Marcus: *«Bestechung» Maddesi* - «Jüdisches Lexion» I, Berlin 1927, sütun 937-938.

DÖLGER, Franz: *Politische und geistige Strömungen im sterbenden Byzans* - «Jahrbuch der österreichischen Byzantinischen Gesellschaft», III, 1954, s. 3-18.

——————— : *Zum Gebührenwesen der Byzantiner* - «Byzans und Europäische Staatenwelt», Darmstadt 1964, s. 232-260.

——————— : *Finanzgeschichtliches aus der byzantinischen Kaiserkanzlei des 11. Jahrhunderts* - München 1956, 33 s. (Bayerische Ak. d. Wiss. Phil-Hist. Klasse. Sitzungsberichte, Jahrgang 1956, Heft 1).

DUSCHAK, M.: *Das Mosaisch-Talmudische Strafrecht* - Wien 1869, XV+95 s.

FALLMERAYER, Jacob Philipp: *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt* München - 1827 (Nachdruck Hildesheim 1964), XX+354 s.

FEUERBACH, (Paul Johann) Anselm: *Themis oder Beiträge zur Gesetzgebung* - IV. *Über die Bestechung der Staatsbeamten* - Landshut 1812, XIV+328 s. (s. 187-235).

——————— : *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts* - (3. Bası) Giessen 1805, XVI+584 s.

FRANKE, O.: *Geschichte des chinesischen Reiches* - II Berlin 1961, V+608 s; IV, Berlin 1948, VI+595 s. V, Berlin 1952, VIII+358 s.

GEYER, Rudolf: *Die mittelalterlichen Stadtrechte Wiens* - «Mitt. d. Inst. f. Österr. Geschichtsforschung», LVIII, s. 589-613.

GILBERT, Gustav: *Handbuch der griechischen Staatsaltertümer* - I, Leipzig 1881, VIII+432 s.

GÖTZE, Albrecht: *Kleinasien* - München 1933, 198 s. (Kulturgeschichte des alten Orients - Handbuch d. Altertumswiss. Herausgegeben von; OTTO, W., III/1, 3. 3.).

HAEBERLIN, C. F. W. J. *Grundsätze des Criminalrechts nach den neuen deutschen Strafgesetzbüchern* - IV, Leipzig 1849, VI+478 s.

HARTMANN, Ludo Moritz: *Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien (540-750)* - Leipzig 1889, 182 s.

HEFFTER, August Wilhelm: *Die athenäische Gerichtsverfassung* - Cöln 1822, XII+497 s.

HELCK, Wolfgang: *Zur Verwaltung des mittleren und neuen Reiches* - Leiden - Köln 1958, VIII+550 s.

HENKE, Eduard: *Handbuch des Criminalrechtes und der Criminalpolitik* - III, Berlin u. Stettin 1830, VI+743 s.

HERMANN, Karl Friedrich : *Lehrbuch der Griechischen Altertümer.* I. Staatsaltertümer - Abt. 1. (6. basıl). Herausgegeben von: THUMSER, Viktor; Freiburg 1889, 272 s; Abt 2, Freiburg 1892, 272-801 s.

——————— : *Lehrbuch der Griechischen Antiquitäten* II - Abt. 1: Lehrbuch der Griechischen Rechtsaltertümer; Herausgegeben THALHEIM, Th. (4. Bası); Freiburg in Breisgau u. Leipzig 1895, IX+183 s.

——————— : *Lehrbuch der Griechischen Privatalterthümer* - Umgearbeitet u. Herausgegen von: BLÜMNER, Hugo; (3. Bası), Freiburg i. B.- und Tübingen 1882, XVI+556 s.

HERTZBERG, Gustav Friedrich: *Geschichte der Byzantiner und Osmanischen Reiches bis gegen Ende des sechszehnten Jahrhunderts* - Berlin 1883, 690 s. (Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen. Herausgegeben von: ONCKEN, Wilhelm. 2. Hauptabteilung - 7. Teil).

HIS, Rudolf : *Geschichte des Deutschen Strafrechts bis zur Karolina* - München - Berlin 1928, XV+188 s. (BELOW'S Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte, Abt. III, Bd. VIII).

HIS, Rudolf : *Das Strafrecht des Deutschen Mittelalters* - II, *Die einzelnen Verbrechen,* Weimar 1935, XII+362 s.

HOPF, C. : *Griechenland im Mittellalter und in der Neuzeit* - «Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste - Herausgegeben von: ERSCH, J. S. und GRUBER, J. G - Erste Section A-G. Herausgegeben von: BROCKHAUS, H», II. (Sociales) - Leipzig 1868, s. 186-190.

HUDTWALCKER, Martin Hieronymus: *Über die öffentlichen und Privatschiedsrichter (Diäteten) in Athen und den Prozess vor denselben* - Jena 1812, XVI+183 s.

JIRECEK, Constantin Jos.: *Geschichte der Bulgaren* - Prag 1876, XI+586 s.

JIRKU, Anton : *Geschichte Palästina - Syriens im orientalischen Altertum* - Aalen 1963, 206 s.

KATZ, Edwin : *Ein Grundriss des kanonischen Strafrechts* - Berlin u. Leipzig 1881, X+211 s.

KEES, Hermann : *Kulturgeschichte des alten Orients.* 1. *Abschnitt: Ägypten* - München 1933, XXVI+372 s. (Handbuch des Altertumwissenschaft. Herausgegeben von: OTTO, Walter - Abt. 3 Teil I, Bd. III/1).

KORNEMANN, Ernst : *Weltgeschichte des Mittelmeer - Raumes von Philip II. von Makedonien bis Muhammed* - I, München 1948, XVI+508 s; II, München 1949-VIII+563 s.

KORSCH, Hans - Peter : *Das materielle Strafrecht der Stadt Köln. Vom Ausgang des Mittelalters bis in die Neuzeit* - Köln 1958, 228 s.

KRUSCHE, Josef : *Die Entstehung und Entwicklung der ständigen diplomatischen Vertretung Brandenburg - Preussens am Carenhofe bis zum Eintritt Russlands in die Reihe der europäischen Grossmächte* «Jahrbücher f. Kultur u. Geschichte der Slaven». Neue Folge VIII/2, Breslau 1932, s. 143-216.

LEHMANN, Heinrich Otto : *Der Rechtsschutz gegenüber Eingriffen von Staatsbeamten nach altfränkischen Rechte* - Kiel 1883, VIII+113 s.

LEISI, Ernst : *Der Zeuge im Attischen Recht* - Frauenfeld 1908, XI+166 s.

LISPSIUS, Justus Hermann, (dargestellt von: MEIER, M.H.E. und SCHÖMANN G.F.): *Das Attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung*

des Attischen Processes - I, Leipzig 1905, 459 s; II, Leipzig 1912, VIII+ 463-1041 s.

MAYER, Samuel : *Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer* - I, Das öffentliche Recht, Leipzig 1861, XXVI+418 s.

———————— : *Geschichte der Strafrechte* - Trier : Lintz 1876, XXXIII+703 s.

MEISSNER, Bruno : *Babylonien und Assyrien* - I, Heidelberg 1920, VII+466+223 s; II, Heidelberg 1925, VIII+493+55 s. (Kulturgeschichtliche Bibliothek. Herausgegeben von: FOY, W.).

MOMMSEN, Theodor : *Römisches Strafrecht* - Leipzig 1899, XXIII+1078 s. (Systematisches Handbuch der Deutschen Rechtwissenschaft . Herausgegeben von: BINDING, Karl. Abt. 1. Teil 4).

OKANDAN, R(ecaî) Galip : *Umumî Hukuk Tarihi Dersleri* - İstanbul 1951, 606 s.

OSENBRÜGGEN, Eduard : *Das Strafrecht der Langobarden* - Schaffhausen 1863, XII+168 s.

PLATH, Heinrich J.: *Gesetz und Recht im alten China nach chinesischen Quellen* - «Abhd. d. Kön. Bay. Ak d. Wiss. Ph. - Philo. Classe», Bd X, Abt. III, München 1866, s. 674-790.

QUISTORP, Johann Christian : *Grundsätze des deutschen peinlichen Rechtes* I, 7+998 s; II, 999-1648 s; Rostock u. Leipzig 1783 (3. Bası).

REİN Wilhelm : *Das Kriminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinian* - Leipzig 1844 (Nachdruck Aalen 1962) XX+936 s.

SAALSCHÜTZ, J. L.: *Das Mosaische Recht nebst den vervollständigenden thalmudisch - rabbinisch Bestimmungen* - I, XXXIV+436 s; II, 436-879 s, Berlin 1853 (2. Bası).

SAN NICOLO, M.: *«Bestechung» Maddesi* - «Reallexion der Assyriologie» Herausgegeben von: Ebelıng, Erich - MEISSNER, Bruno; II, Berlin u. Leipzig 1938 (Ber - Ezur), s. 19.

SCHAEDER, H.H.: *Das Persische Weltreich* - Breslau 1941, 39 s.

SCHINDLER, Georg: *Verbrechen und Strafe im Recht der Stadt Freiburg im Bresgau von der Einführung des neuen Stadtrechtes bis zum Übergang an Baden (1520-1806)* - Freiburg im Bresgau, 1937, XIII+ 343 s.

SCHULTZ, Lothar : *Russische Rechtsgeschichte* - Lahr/Schwarzwald 1951, 340 s.

STEIN, Ernst : *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassung und Verwaltungsgeschichte* - «Mitt. zum Osm. Geschichte», II/2, s. 1-62.

STELTZER, Christ. Julius Ludwig: *Lehrbuch des Deutschen Criminalrechtes*- Halle 1793, 408 s.

STRACHAN - DAVİDSON, James Leigh : *Problems of the Roman Criminal Law* - I, Oxford 1912, XXI+248 s.

UHLEMANN, Max : *Handbuch der gesammten ägyptischen Altertumskunde* - II, Leipzig 1857, VI+331 s.

USTERI, Paul : *Ächtung und Verbannung im grieshischen Recht* - Dissertation Zürich; Berlin 1903, VIII+172 s.

WÄCHTER, Carl Georg : *Lehrbuch des Römisch - Teutschen Strafrechts* - II, Stuttgart 1826, XXIV+630 s.

ZUMPT, A.W.: *Das Criminalrecht der Römischen Republik* - I, *Die Beamten und Volksgerichte* (1. Abt.); Berlin 1865, 454 s; II, Die Schwurgerichte der Röm. Republik (1. Abt.); Berlin 1868, XVI+440 s.

IV — MODERN HUKUKLARDA RÜŞVET. (*)

ALCALAY, David : *Aktive und Passive Bestechung nach dem Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich* - Tübinger Dissertation, Pressburg 1889, 59 s.

BAUMANN, Jürgen : *Zur Problematik der Bestechungstatbestände* - Heidelberg 1961, 47 s.

CORDES, Josef : *Die Bestechung von Beamten und Angestellten und ihre strafrechtliche Bekämpfung* - Dissertation Greifswald, Greifswald 1920, 56 s.

EREM, Faruk: *Türk Ceza Hukuku* - II. *Hususî Hükümler*, Ankara 1965, 1400 s. (2. Bası).

GEERDS Friedrich : *Über den Unrechtsgehalt der Bestechungsdelikte und seine Konsequenzen für Rechtssprechung und Gesetzgebung* - Tübingen 1961, VIII+124 s.

HEISE, Max : *Bestechung und Bestechlichkeit § § 332-335 RStGB* Dissertation Greifswald; Greifswald 1909, 86 s.

HERZBERG, Bruno : *Das Delikt der Bestechung von Privatangestellten nach dem Gesetz gegen den unläuteren Wettbewerb vom .7. Juni 1909* - Dissertation Heidelberg, Potsdam 1910, 59 s.

HOFMEISTER, Karl : *Die Bestechung im geltenden Strafrecht und im Vorentwurf mit Berücksichtigung des österreichischen Vorentwurfs* - Heidelberger Dissertation; Borna - Leipzig 1911, 68 s.

(*) Bu eserlerin bazılarının içindeki tarihi gelişim bölümlerinden de yararlanılmıştır.

KONTZE, F.: *Das Bestechungsunwesen in Handel und Verkehr mit Berücksichtigung der deutschen und der neuen ausländichen Gesetzgebung* - München 1907, 67 s.

KRAFT, Egon: *Die Bestechung im schweizerischen Recht* - Inaugral Dissertation, Bern 1929, 91 s.

KURZENDÖRFER, Ludwig : *Die Bestechung nach § § 332-333 RStGB und ihre Weiterentwicklung in den Entwürfen* - Dissertation Erlangen; München 1931, 68 s.

LEHMANN, Karl : *Verhütung von Veruntreuungen und Bestechungen* - Bonn 1956, 110 s.

LEISTNER, Erich : *Die Bestechungsdelikte nach dem Entwurf eines Allgemeinen Deutschen StGB von 1927* - Dissertation Leipzig 1931, Zwönitz 1931, VIII+63 s.

MEVES, : *Die Amtsverbrechen* - «*Handbuch* des Deutschen Strafrechts Herausgegeben von: HOLTZENDORF», III/2, s. 913-1018.

PEPPLER, Willy : *Die Bestechung* - Heidelberger Dissertation; Karlsruhe, 1915, 81 s.

PETER, Walter: *Die Bestechung im schweizerischen Strafrecht.* Art. 288, 315/16, StGB; Art 141-143 MStGB. - Zürich 1946, 76 s.

PUPPE, Siegfried : *Die Begriffe «Beamter» und «Amt» im Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich* - Dissertation Heidelberg (Tarihi ve Basım yeri ?), 101 s.

SCHLÜTTER, Xaver : *Die Bestechung der Beamten und Privatangestellten* - Freiburger Dissertation 1913; 54 s.

SCHMIDT, Eberhard : *Die Bestechungstatbestände in der höchstrichterlichen Rechtssprechung von 1879 bis 1959* - München 1960, XX+152 s.

SIMONSON, A.: *Der Begriff des Vorteils und seine Stellung im Deutschen Strafrecht* - Berliner Dissertation ; Berlin 1889, 96 s.

STARK, Otto : *Die Bestechung von Angestellten in Gewerbe und Handel* - Tübinger Dissertation : Breslau 1908, 59 s.

STILKE, Willy : *Die Bestechung (§ 331-335 StGB)* - Dissertation Würzburg 1925, 132 s. (Metin Basılmamıştır).

TEICHMÜLLER, Bernhard : *Die Bestechung nach dem Strafgesetzbuche für das Deutsche Reich* - Göttinger Dissertation; Berlin 1887, 64 s.

UHLEMAN, Woldemar : *Die Verbrechen des Amtsverrats (der. sog. «passiven» Bestechung) im Deutschen Reichs - und Militärstrafgesetzbuch (§ 332, 334 StGB und § 140 MStGB)* - Dissertation Leipzig 1908, 114 s.

WEHRLI, Herbert A.: *Die Bestechungsdelikte (im geltenden deutschen, französischen, und schweizerischen Strafrecht)* - Leipziger Dissertation; Borna Leipzig 1920, VI + 102 s.

ZIMMERLIN, Paul : *Missbrauch der Amtsgewalt im schweizerischen Strafrecht* - Berner Dissertation; Bern 1922, XII + 145 s.

G İ R İ Ş

1. KONUNUN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

«Rüşvet» *, örgütlenme yoluna giren bütün insan topluluklarında varlığını daima sürdürmüş en eski sosyal dertlerden birisidir. En genel biçimde rüşvet, yetkili birisine, başkası tarafından toplumun usul ve kurallarına aykırı bir tarzda menfaat vaad edilerek veya sağlanılarak bir işin yaptırılmasıdır şeklinde tanımlanabilir. Yetkilinin hukukî statüsü bakımından rüşvet geniş ve dar anlamda iki kategoriye ayrılabilir. Eğer «yetkili» kişinin statüsü devlet otoritesinin temsilcileri dışındakileri de kapsamına alırsa, rüşvet mahiyeti itibariyle son derece genişler ve hukuken tavsifi zorlaşır. Rüşvetin bu geniş anlamı aşağıda (III./1. B. b) tahlil edilecektir. Ancak şu kadarını şimdilik belirtelim ki, bugünkü modern kanunlarında, aşağıda göreceğimiz bazı tartışmalara rağmen, rüşvet bu geniş anlamı ile önümüze çıkmaz. Hukuken rüşvet, dar anlamında kullanılır. Bu da rüşvet alan yetkili kişinin statü bakımından devlet otoritesinin bir taşıyıcısı olmasıdır. Devlet otoritesi taşıyıcısının bir işi yapmak -veya yapmamak- için, toplum düzeninin kendisine tanımadığı yoldan bir menfaat temin etmesi, ilkönce işlenmiş bir suçtur ve cezalandırılır. Her suç kamu düzenini bozar. Ancak rüşvet suçu, doğrudan doğruya kamu düzenini sağlamakla görevli olanlar tarafından işlendiğinden, diğer suçlardan çok daha vahim ve tehlikeli bir mahiyet taşır. Bu suçun işlenmesinde toplumun ileri bir yapıya sahip olması da önemli bir önleyici faktör sayılamaz, zira rüşvet suçunun işlenmesinde psikolojik sebepler en büyük rolü oynarlar. İnsan, hangi toplumda olursa olsun kendi menfaatini daima önce düşünür. Bu da rüşvet suçu için en önemli sebeplerden birisidir. Ancak, daha

---

(*) Bk. Aşağıda «Terminoloji meselesi» III/5

aşağıda (III./4) görüleceği gibi, bahis konusu suçun işlenmesinde başka faktörler de rol oynamaktadır. İşte toplumun yapısının ileri olması, ancak, psikolojik ana faktör dışındaki diğer sebepleri kısmen yok edebilir ve sonuçta rüşvet suçu daha az işlenir hale gelebilir, fakat asla ortadan kalkmaz.

Rüşvet böylece önlenmesi son derece zor ve tehlikesi pek fazla bir suç olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern devletlerde varlığını bildiğimiz bu suçun, insan toplumları mevcut olduğundan beri yaşadığı düşünülürse rüşvet, hukuk tarihçisi için ilginç bir inceleme konusu olmaktadır. Türk Hukuk Tarihi araştırmacısı için de konu bu yüzden çok caziptir. Bugünkü Türk Devleti altıyüz yıldan fazla yaşamış Osmanlı İmparatorluğunun pek çok bakımlardan gerçek mirasçısıdır. Günümüzdeki Türk Toplumunda rüşvet belli başlı sosyal dertlerden birisini teşkil etmektedir. Politik eğilimi her çeşitten günlük gazetelerin, diğer yayın organlarının ve dolayısıyla halk efkârının ortak en önemli şikâyet konularından olan, yaygınlığından daima yakınan[1] bu suçun, Toplumumuzun ve Devletimizin eski yapısında nasıl bir gelişim geçirdiği muhakkak ki incelemeğe değer; zira rüşvet suçunun gelişiminin, sebeplerinin ve önleme çarelerinin, eski Devletimizdeki görünüşü, modern hukukçuya geniş ölçüde ışık tutacaktır. İşte inceleme konumuz, rüşvetin Osmanlı Devletindeki hukuki ve kısmen sosyal cephelerini göstermekten ibarettir.

---

(1) Günlük gazetelere bir göz atmak suçun yaygınlığını göstermeğe yeter. Msl bk; *Cumhuriyet*, 8.1.1967, No: 15247; 22.XI.1966, No: 1500; 26.I.1966, No: 15263; 2.III.1966, No: 14937 (s. 5); 27.IV.1966, No: 15052, 22.XI.1966, No: 15200; 13.VIII.1966, No: 15099; 19.VIII.1966, No: 15105; 20 VIII.1966, No: 15106, 29.XII.1965, No: 14877; 10.XII.1965, No: 14858 (s. 7); 14.VII.1964, No: 14349; 31.VIII. 1964, No: 14397 (s. 2); 27.IV.1964. No: 14243; 14.XI.1963, No: 14111; 23.X.1963, No: 14089; 14.IX.1963, No: 14050; 23.V.1953, No: 9991. Msl. Politik Eğilimleri zıt iki dergi. Bk: *Yön*, Yıl 4, No: 137, 12.X.1965 (s. 6). *Büyük Doğu*. 12. Devre, 17.XI.1965 No: 9, (s. 3) -Gene politik eğilimleri çok zıt olan yazarlar, değişik açılardan da görseler, aynı dertten şiddetle şikâyetçidirler. Msl. Bk.; Falih Rıfkı ATAY, *Dünya* 23.II.1965, No: 6316; 21.VI.1964 (s. 2); 5.XI.1963, No: 4482; 13.X.1963, No: 4459 (s. 2)- İlhami SOYSAL, *Akşam*, 17.I.1967 (s. 7), Çetin ALTAN, *Akşam* 17.I.1967, (s. 2), *Milliyet*, 9.I.1964, No: 4891 (s. 2); 30.VIII.1963, No: 4759, (s. 2). İlhan SELÇUK, *Cumhuriyet* 10.I.1965, No: 14529, (s. 2); 2.VIII.1964 (s. 2) (Burhan) FELEK, *Cumhuriyet* 21.XIII.1964, No: 14509 (s. 3)- (Refi Cevat) ULUNAY, *Milliyet*, 6.IX.1963, No: 4766 (s. 2)

Rüşvet suçu her çeşit kamu hizmetlisi tarafından işlenebilir.. Ancak, adalet hizmetini yerine getirenlerce işlenmesi hali şüphesiz çok daha vahimdir. Bunun önemine biraz aşağıda (III/3) değineceğiz. İşte biz adlî rüşvet üzerinde bu sebepten dolayı biraz daha ayrıntılı olarak durduk. Diğer yandan, Türk hukuk tarihçisi adlî rüşveti diğer rüşvet çeşitleri içinde daha ayrıntılı olarak incelemeğe mecburdur. Zira İslâm-Osmanlı hukukçuları adaleti yerine getirmekle yükümlü olanların işledikleri rüşvet suçu üzerinde daha fazla durmuşlardır; öyle ki adalet hizmetlileri dışındakilerin işledikleri rüşvet suçunun nazariyesini, ancak adlî rüşvet nazariyesinden faydalanarak kurmak mümkün olmaktadır. Fakat, diğer rüşvet çeşitlerinin de böyle bir araştırmada ihmal edilmesi doğru olmaz. Rüşvetin diğer çeşitlerini, bunların gelişimini görmek hem adlî rüşvetin mahiyetini daha iyi ortaya çıkarır, hem de bunların karşılıklı olarak birbirlerine etkilerini bize gösterir. Ayrıca adlî rüşvet ile diğer rüşvet çeşitleri, özellikle sebepleri bakımından pek çok ortak noktalara sahiptirler. Bu yüzden araştırmamızda, ağırlık noktası adlî rüşvet olmakla beraber, Osmanlı Devletindeki diğer rüşvet çeşitlerinin ve gelişiminin gösterilmesine de çalışılmıştır.

İncelememizde rüşvet alma suçu, konunun bütünlüğünü sağlamak ve uzamasını engellemek için, yalnız kamu hizmetlileri açısından göz önüne alınmıştır. Böylece bu suçun kamu hizmetinin bünyesini nasıl yıprattığı da daha açık bir şekilde belirecektir. Ancak gerektikçe rüşvet almanın geniş anlamlarına da kısaca değinilerek okuyucuyu bu bakımdan da fikir sahibi yapmak amacı güdülmüştür.

İncelememiz esas itibarı ile, Devlet düzeninin, hiç olmazsa nazarî bakımdan köklü değişikliklere uğradığı Tanzimat devrine kadar olan zaman parçası içinde yapılmaktadır. Ancak okuyucuya bir fikir vermek için, önemi pek fazla olan Tanzimat devri ve sonrası üzerinde kısaca durulacaktır.

II. METOD VE KAYNAKLAR

Hukuk Tarihi araştırmalarında karşılaştırmalı metodun izlenmesi şüphesiz en iyi inceleme yoludur. Herhangi bir hukuk kurumunun tarihin belirli bir zamanındaki gelişimini incelerken, sadece o devre bağlı kalmak araştırmayı tek yönlü yapar. O yüz-

den söz konusu kurumun, araştırma devresi öncesindeki gelişimini, çağdaş devletlerdeki görünüşünü ortaya koymak, bize incelenen zamandaki gerçek durumu en iyi bir tarzda verecektir ve kurumun doğmasındaki, gelişimindeki sebepleri daha iyi anlamak imkânını bahşedecektir. Türk Hukuk Tarihi incelemeleri için de ayni metodu izlemek zorunluluğu vardır[2]. Biz de «Osmanlı Devletinde Rüşvet»'i incelerken bu metoda bağlı kaldık ve rüşvetin İslâmdan önceki ve sonraki Türk devletlerindeki gelişimini tesbit etmeğe çalıştık. Osmanlı İmparatorluğu bir İslâm devleti olduğuna göre, İslâmlığın ortaya çıkmasından itibaren olan gelişimi de ayrıca ana çizgileriyle verdik. Esas inceleme alanımıza geçtiğimiz zaman da, Osmanlılara çağdaş olan devletlerdeki durumu gerektikçe göstererek okuyucuya meselenin karşılaştırmalı bir tablosunu vermeğe gayret ettik. Ayrıca, konu ile doğrudan doğruya ilgili olmasa bile, rüşvetin İlkçağdan itibaren tarihi gelişimine bakmak faydalı olacaktır. Bu sebeple Birinci Bölümü bu incelemeye ayırdık. Rüşvetin tarihçesi adını verebileceğimiz bu Bölüm İlkçağdaki gelişimin ana çizgilerini verecek, Ortaçağda da Osmanlı Devletinin kuruluş devresine kadar, İslâm Dünyası dışındaki genel tabloyu ihtiva edecektir. Osmanlılara çağdaş devletlerdeki sosyal ve hukuki gelişim ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilgili bölümlerde karşılaştırmalı olarak gösterilecektir.

Araştırmamızda kullandığımız kaynaklar Bibliyografya cetvelinde gösterilmiştir. Bununla beraber bu malzeme hakkında kısa açıklamalarda bulunmak doğru olacaktır. İlkönce şunu belirtelim ki, Osmanlı Devletinde rüşvet olaylarını ne tarihî ne de hukuki bakımdan konu olarak işleyen bağımsız bir modern araştırma bugüne kadar yapılmamıştır. Genel İslâm araştırmaları içinde de bu konu ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Msl., İslâm Ansiklopedisinin ne ilk Avrupa baskısında, ne de genişletilerek yapılan Türkçe çevirisinde «rüşvet» bahsine bir madde tahsis edilmemiştir. Mesele hakkında yalnız son zamanlarda Franz Rosenthal'in kısa bir makalesi çıkmıştır (Bk. Bibliografya I/4. B). Bu araştırma, hukuki olmaktan çok, felsefî ve kısmen sosyolojik açıdan meseleyi görmektedir; ayrıca Osmanlı Devleti kısa bir kaç not dışında incelemeden uzak tutulmuştur. Gene

(2) Bu hususta bk: KÖPRÜLÜ, Fuad: *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar.* «Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası» I, 1931, s. 181.

Emile Tyan'ın meşhur eserinde (Bk: Bibliografya I/4. B) rüşvet ile ilgili fakat bir sayfalık kısa bir bahis vardır. Bu iki araştırma dışında bizce konu ile ilgili hukukî bir eser bilinmemektedir. Bu yüzden incelememizin geniş ölçüde birinci derecede kaynaklara inmesi zorunludur. Ancak, Osmanlı Devleti dışındaki gelişim için bazı istisnalar bir yana, bunu yapmağa imkân bulamadık. Asıl konumuz için özellikle rüşvetin gelişimini göstermek bakımından Başbakanlık Arşivi'nde faydalandığımız belgeler çalışmamıza geniş ölçüde ışık tutmuştur. Sözü geçen Arşivdeki tasnif yetersizliği[3] ihtiva ettiği pek çok malzemeden tamamen yararlanmayı önlemektedir. Bununla beraber bu belgelerden bulabildiğimiz kadarı Bibliografyamızda gösterilen Osmanlı Kronikleri ve seyahatnamelerin ve diğer eserlerin verdiği bilgiler ile birleşince karşımıza oldukça doğru bir gelişim çizelgesi çıkabilir. Ancak bu son kaynaklar üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmak gerekir:

(i) Osmanlı Kronikleri: Bunlar Devletin resmî tarih külliyatlarıdır. Bu tarihleri yazan vakanüvisler (Vaḳʻa nuvīs) olayları daha çok tek yanlı, emrinde bulundukları saray gözü ile görmüşler, devletin sosyal varlığından ziyade askerî ve siyasî olayları kaydetmişlerdir[4]. Bununla beraber anlattıkları olaylar arasında bazen sık, bazen ender rüşvetle ilgili hususlar geçmektedir. Bu konuda en iyi örnek şüphesiz Naʻīmā'nın tarihidir. Bu bakımdan, Bibliografyamızda gösterdiğimiz bu tür eserlerden yararlanılmağa çalışılmıştır.

(ii) Seyahatnâme ve Sefaretnâmeler: Çeşitli vesilelerle Osmanlı Ülkesini dolaşan ve izlenimlerini kaydeden yabancı seyyahların yazdıkları eserler, pek çok konuda bize değerli bilgiler verir-

---

(3) Başbakanlık Arşivi için genel bilgi. bk: SERTOĞLU, Mithat: *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi,* Ankara 1955 s. 68 vd.; Başbakanlık Arşivindeki tasnif düzensizliği ve eksikliği burada çalışmak fırsatını bulanlar tarafından pek iyi bilinir. Biz bir örnek olarak şunu kaydedelim. 263 adet *Mühimme* defterlerinden yalnız 48 tanesinin indeksleri çıkarılmıştır (No: 1-28, 60-80 ve 261). Bunlar da genellikle insicamsızdır. Böylece geriye kalan defterlerden pratik olarak istifade çok güçtür. Şunu da belirtelim ki sayıları binleri aşan başka defterlerin (Msl. Şikâyet Defterleri) hiçbir indeksi yoktur. Diğer malzeme için de durum aynıdır.

(4) GÜÇER, Lütfi: *XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler,* İstanbul 1964, s. 1.

ler. Ancak seyahatnâmelerin değerlendirilmesinde çok dikkatli olmak gerekir; çünkü sözü geçen kişiler genellikle kısa bir süre içinde Osmanlı topraklarında bulunduklarından, memleketin âdetlerine nüfuz etmeleri zor, bazı konularda ise imkânsızdır; ayrıca bunların çoğu Türkçeyi de bilmezler[5]. Bu yüzden verdikleri haberlerin ihtiyatla kabulü ve mümkün olduğu takdirde Türk kaynakları ve çağdaşı başka seyahatnâmeler ile karşılaştırılarak kontrolu gerekir. Mamafih pek değerli ve klâsik seyahatnâmeler de mevcuttur. msl.: Schweigger, Dernschwam ve Gerlach gibi (Bk. Bibliografya I/3) yazarların eserleri. Bibliografyamızda, geniş bir şekilde araştırmasını yaptığımız ve kullanılmağa en elverişli bularak yararlandığımız seyahatnamelerin listesi, mevcuttur[6].

---

(5) BJÖRNSTAHL, Jacop Jonas: *Briefe aus seinen ausländischen Reisen an den Königlichen Bibliothekar C. C. Gjörwell. Aus dem schwedischen übersetzt von J. E. ve C. H. Groskurd*. Rostock u. Leipzig 1781, Cilt IV , s. 61 (18 Mayıs 1778 tarihli mektubunda). Ayni konuya meşhur Lady Montegu da alaylı bir ifade ile değinerek Türk âdetlerini tanımayan seyyahların yazdığı yalan-yanlış hikâyeleri yermiştir. Bk: MONTEGU, Lady Mary: *Briefe aus dem Orient.* (Çev: BÜHLER, İrma). Stuttgart 1962, s. 161 (17 Haziran 1717 tarihli mektup). Gene uzun zaman Osmanlı Ülkesinde yaşayan Lüdeke de ayni noktaya değinmiştir. Bk: LÜKEDE, Christop Wilhelm: *Beschreibung des türkischen Reiches.* Cilt I, Leipzig 1771, s. 398-399. Ayni husus hak. bk.: HARTMANN, Martin: *Unpolitische briefe aus der Türkei,* Leipzig 1910, s. 59. Gene, bugün XIV. cü Yüzyılın ikinci ve XV. ci Yüzyılın ilk yarısı için önemli kaynaklardan sayılan Schiltberger'in eserinin bir kaynak olarak değeri kendisinden takriben yüzelli yıl sonra değerli tarihçi Lewenklaw tarafından «Yazarının yaşadığı olaylar sırasında çok genç, bunları yazdığı zaman ise pek yaşlı» olduğu ileri sürülerek sert bir şekilde küçümsenmiştir. Bk: LEWENKLAW, Hansen: *Neuwe Chronica Türckischer nation..* Franckfurt am Mayn 1590, s. 211. Bununla beraber XVII-XIX. Yüzyıllardaki batı seyahatnamelerinin kullanılmağa elverişli olanlarını görmeden bu devirler tarihini tam olarak anlamak imkânı da yoktur. Bk: TOGAN, A. Zeki Velidî: *Tarihde Usul,* İstanbul 1950, s. 65.

(6) Lüdeke kendi zamanına kadar Osmanlı Ülkesine ve genellikle Doğuya yapılan seyahatleri yazan seyahatname ve sefaretnameleri eksikleri olmakla beraber ilk defa derli toplu bir şekilde tanıtmıştır. Bk: LÜDEKE, *Beschreibung..* III, Leipzig 1789, s. 69-87. Ayrıca Son Ortaçağ içinde yapılmış seyahatlerin bir listesi için Bk. HEYD, Wilhelm: *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter,* Stutt-

Sefaretnâmelere gelince; bu eserler de seyahatnâme mahiyetindedirler. Ancak, yazarları genellikle ya diplomatların kendileri veya yardımcıları olduklarından, ilkönce genel kültür seviyesi yüksek kişilerdir. Ayrıca bu kişiler diplomatik görevlere sahip olduklarından olayları daha yakından görmek isterler. Bu yüzden sefaretnâmelerin içlerinde kullanılmağa elverişli olanlar daha fazladır[7]. Diplomatların amirlerine verdikleri raporlar da -ki bunlar bazen ilgili devlet arşivlerinde bulunurlar, bazen de sefaretnâmelere geçirilirler- Osmanlı Devletinin iç yapısına ışık tutan değerli belgelerdir[8]. Belli başlı klâsik sefaretnâmelerden araştırmamızda faydalanılmağa çalışılmıştır.

(iii) Başbakanlık Arşivi belgeleri, kronikler, seyahatnâme ve sefaretnâmeler dışında, konumuzla ilgisi olan, Batıda[9] yahut Türkiye'de basılmış belgeler, genel Osmanlı tarihleri ve monografilerden de yararlanılmağa çalışılmıştır.

Bu arada faydalanılması, zorunlu sebepler yüzünden ihmal edilen bir belge türüne değinmek istiyoruz. Bunlar, şeri mahkeme (kadılık) sicilleridir. Sicillere bazı rüşvet davalarının ve rüşvetle ilgili başka hususların kaydedildiği muhakkaktır. Nitekim *Afyon* sicillerinde böyle bir davayı E d i p Â l i B a k i bulmuştur (Bk. Bibliografya I/1. B). Bununla beraber bu çeşit kayıtlara oldukça ender rastlandığı ileri sürülebilir. Nitekim *Sofya* kadılığının D u d a ve G a l a b o v (Bk.: Bibliografya I/1. B) tarafından

---

gart 1879, Cilt I, S. XVI-XIX. 1300-1600 Yılları arasında Almanlar tarafından yapılan hac yolculuklarını tasvir eden eserlerin eksik bir listesi ve tasviri için bk: B E H R E N D , F r i t z : *Deutsche Pilgerreisen ins Heilige Land* 1300-1600 «Festschrift f. G. Leidinger» München 1930 s. 1-13. —

(7) Sefaretnâmelerin kaynak olarak değerli hak. bk: K R A E L I T Z - G R E I F E N H O R S T F r i e d r i c h v o n : *Bericht über den Zug* des Groos-Botschafters İbrahim Pascha nach Wien im Jahre 1719, Wien, 1908, s. 2 ve 4.

(8) Sefaretnâmelerin bu bakımdan önemlerine dair: Bk. A B B O T , G. F. *Under the Türk in Constantinople A Record of Sir John Finch's Embassy. 1674-1681.* London 1920'e L o r d B R Y C E 'nin yazdığı Önsöz S. V-VI. K U R A T , A k d e s N i m e t : *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi* (1553-1610), Ankara 1953, s. 92 vd.

(9) Batı Arşivlerinde bulunan Osmanlı belgeleri hak. bk: F E K E T E , L (a j o s) : *Einführung in die osmanisch - türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit İn Ungarn.* 1 Lieferung. Budapest 1926, s. VIII.

yayınlanan 313 Numaralı Defterinde rüşvetle ilgili bir husus yoktur. Ayni şekilde Halit Ongan'ca özeti yayınlanan *Ankara'nın 1. Numaralı Şeriye Sicili'*nde de (yay. T. Ankara 1958) rüşvetle ilgili herhangi bir kayıt bulamıyoruz. Bu yüzden sayıları 6000'i aşan bu sicillerin incelenmesinden vazgeçilmiş ve mevcut sicil nakilleri ile (msl. Uluçay'ın eserleri) yetinilmiştir[9a].

Yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaklar, daha önce de belirttiğimiz gibi genellikle rüşvet olaylarının Osmanlı Devleti içindeki gelişimini tespit etmekte kullanılmış olmakla beraber, bazılarından rüşvetin hukuk bakımından nazariyesini kurmak için de yararlanılmıştır. Ancak meselenin nazari cephesini incelemek için daha başka kaynaklardan da faydalanmak gerekmektedir. Bunların başında fıkıh kitapları gelmektedir: Genel fıkıh kitapları dışında üç önemli eser konumuzla doğrudan doğruya ilgilidir. Bunların başında Abū Bakr Aḥmad bin 'Omar al-Şaybānī al-Ḥaṣṣāf'ın (öl:261/874) *«Ādab al-Ḳāżī»* adlı eseri gelmektedir (Bk: Bibliografya I/4). Bu eserin 18b-20a varakları «Al-Raşva fī al-Ḥukm» başlığını taşır. Aynı kitaba 'Omar bin 'Abd al-'Azīz Aşahir bil-Ḥusām al-Şahīd (öl: 536/1141) bir şerh yazmıştır (Bk: Bibliografya I/4). Bu şerhin gene «Al-Raşva fī al-Ḥukm» başlığını taşıyan bahsi (V 39 a 43 b) konuyu daha geniş olarak işler. Bu iki kitap , Osmanlı hukukçuları tarafından özellikle adli rüşveti ilgilendiren konularda standart eser olarak kabul edilmişler ve meşhur fetva mecmuaları rüşvete değinen konularda bunlara sık sık atıf yapmışlardır. Bu iki esere önemli bir risaleyi de katmak gerekmektedir. Bu risale bugüne kadar Hanefi Hukuku Dünyasında bağımsız olarak rüşvet üzerinde yazıldığı bilnen tek eserdir. Mısırın tanınmış hukukçularından Ẕayn bin Nucaym al-Hanafī (öl: 970/1562-1563) tarafından kaleme alınan ve *«Risāla fī bayān al-raşva va aksāmihā lil-Kāżī va ġayrih»* adını taşıyan (Bk: Bibliografya I/4)bu eser hem Osmanlı devrinde yazıldığı için bizce çok değerlidir, hem de konu ile ilgili tek bağımsız araştırma olması bu değeri yükseltmektedir. Rüşvetin hukuki mahiyetine dair yapılan iki modern araştırma, yani yukarıda belirttiğimiz Tyan ve Rosenthal'in eserleri genellikle bu risaleden yararlanmışlardır. Biz bu eserin *Nuruosmaniye* nüshası ile son zamanlarda Halil Sahillioğlu tarafından yapılan Türkçe çeviri-

(9a) Şeri Mahkeme Sicilleri hak. ayrıca bk: *IV. T. T. Kongresi* Ankara 192, s. 362-363 Adana Müzesi Müdürü Naci Kum'un tebliği.

sinden faydalandık.. Bibliografyamızda diğer temel Osmanlı fıkıh kitaplarından yararlandıklarımızın listesi mevcuttur.

Rüşvet nazariyesini tespit ederken fetva mecmuaları şüphesiz en önemli kaynak türlerinden birisini meydana getirir. Fetva mecmuaları arasında, meselâ Ebussuud (Abū al-Su'ūd) (öl: 982/1574 - 1575) gibi büyük hukukçuların eserleri Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar hemen hemen kanun kudretini taşımıştır[10]. Araştırmamızda konumuza değinen belli başlı fetva mecmualarından faydalanılmağa çalışılmıştır.

Bu konuda sayılacak son kaynaklar, Osmanlı Devlet Örgütü üzerinde yazılan eserlerdir. Osmanlılar, kendi devlet düzenleri hakkında yazdıkları kitaplarda rüşvet bahsine sık sık değinmişlerdir. Bu yazarlar kendilerine göre rüşvetin sebep ve zararlarından bahsetmişler, önleme çarelerini düşünmüşlerdir. Bu yüzden konumuz bakımından önem taşırlar. Bu eserlerin içinde işimize yarayanlardan faydalanılmıştır. Batılıların da Osmanlı Devleti Örgütü üzerinde yazdıkları eserlerin güvenilebilir olanlarından konumuz bakımından istifade edilmeğe çalışılmıştır.

III. GENEL OLARAK RÜŞVET

Rüşvetin tarihi gelişimini kavramak için, modern hukuklarda bu suçun nasıl anlaşıldığına, ayrıntılara girmeden, kısaca göz atacağız. Modern ceza kanunlarının çoğunda rüşvet suçunu düzenleyen hükümlerde bir benzerlik görülür[11]. Ancak ayrıntılara ilişkin noktalarda farklar vardır. Biz bunlara değinmeden ortak noktalar üzerinde kısa bir fikir sahibi olmak istiyoruz.

1. Rüşvet Suçunun Mahiyeti

A) Genel olarak

Bugünkü ceza kanunlarında rüşvet, memurların işledikleri suçları tanzim eden bölümlerde yer alır[12]. Bununla beraber, su-

(10) BABINGER, Franz: *Süleyman der Grosse* Stuttgart 1922, s. 57

(11) HEISE, Max: *Bestechung und Bestechlickeit* - Greifswalder Dissertation - Greifswald, 1909, s. 9. Krş.: ay. yer. 1. Numaralı not'da çeşitli kanun hükümleri.

(12) TCK. Üçüncü Bab «Devlet İdaresi Aleyhine İşlenen Cürümler» - Babın kapsamı msl: Alman Ceza Kanununun bu bölüm kapsamından daha geneldir. Bk: Alm. CK Yirmi Sekizinci Bölüm - Memurluk Görevi Es-

çun işlenmesi iki kişinin varlığına ihtiyaç gösterir. Rüşvet alan (mürteşi), memurdur. Ancak bir de rüşvet veren (râşi) gerektir. Bu bakımdan rüşvet, toplu suçlar gurubuna girer[13]. Fakat rüşvetin toplu suçlar grubuna sokulması bazı tartışmalara yol açmıştır. Gerçekten hem rüşvet almak hem de rüşvet vermek son derece içiçe geçmiştir[14]. Öyle ki bazı yazarlar toplu suç nazariyesini kabul etmeyerek, rüşvet vereni, rüşvet alanın suçuna aslen iştirak eden kişi olarak görmek eğilimindedirler[15]. Bununla beraber toplu suçlar nazariyesi genellikle rağbet bulmaktadır, çünkü kanunların ifade tarzı hukukçuyu bu nazariyeyi kabule zorlamaktadır[16].

Rüşvet suçunun meydana gelebilmesi için daha başka şartlar da gerektir. Rüşvet veren tarafından, fiilin vasıtası olarak maddi - manevi menfaatler temin veya vaad edilmeli, ayrıca bu temin edilen şeyler ile memurluk icabı yapılan iş arasında illiyet bağı bulunmalıdır. Bu şartları kısaca incelemek faydalı olacaktır.

B) R ü ş v e t A l a n

a — Genel olarak memur.

Rüşvet alanın «memur» olması gerektiğini yukarıda belirtmiştik. «Memur» ceza alanında yalnız idare hukuku anlamında kullanılırsa, onun cezalandırılması ile korunacak menfaat daralmış olur. Bu yüzden ceza kanunları memur kavramını genellikle geniş tutarlar (Msl. TCK. 279. Alman CK. 359). TCK. bu geniş tanımla da yetinmeyerek rüşvet faslında memuru tekrar tanımlamıştır (M. 211). Bu tanımlara göre memurluk süresi, statüsü ba-

---

nasında işlenen suçlar (Verbrechen und Vergehen im Amte) «. Gene Bk. Avusturya CK. Onuncu Anabölüm - Memurluk Kudretinin Kötüye kullanılması (Von dem Missbrache der Amtsgewalt)».

(13) E R E M , F a r u k : *Türk Ceza Hukuku.* Cilt. II. Hususî Hükümler. Ankara 1965 s. 344. (2. ci bası). Krş. A L C A L A Y, D a v i d : *Aktive und Passive Bestechung.* Tübinger Dissertation. Pressburg 1889, s. 1.. P E P P L E R , W i l l y : *Die Bestechung Heidelberger* Dissertation. Karlsruhe 1915, s. 70. vd.

(14) H E I S E, 21.. K R A F T , E g o n : *Die Bestechung im schweizerischen Recht.* Berner Dissertation, Bern 1929. s 14 vd.

(15) Krş: H E I S E, 76 vd. P E P P L E R, 11 vd.

(16) S C H L Ü T T E R , Xa v e r : *Die Bestechung der Beamten und Privatangestellten.* Freiburger Dissertation. Berlin 1913. s 9 - 10. Krş. P E P P L E R , 14.

his konusu olmadan herhangi bir kamu hizmeti gören kişiler rüşyet alan kavramına sokulurlar[17].

b — Rüşvetin Dar ve Geniş anlamları.

Yukarıda (Bk. I), rüşvet alanın statüsü bakımından konumuzun dar ve geniş iki anlamı olacağını söylemiştik. Rüşvetin bu anlamları ceza kanunları «memur» kavramını ne kadar genişletirlerse genişletsinler, gene de tartışmalara yol açmaktadır. Halk dilinde rüşvet genellikle bu geniş anlamında, yani memur olmayanların da bir işi görmek için usulsüz olarak menfaat temin etmelerini kapsamına alacak şekilde, kullanılmaktadır[18]. Ancak hukukçular, rüşveti genellikle kamu hizmetlileri tarafından işlenilen bir suç olarak kabul etmek eğilimindedirler. Rüşveti geniş anlamında kabul etmek suçun unsurlarının dengesini bozacak, rüşvetin kamu hizmetlileri veya özel kişilerce işlenmesi halinde «vahimlik» durumu geniş ölçüde değişikliklere uğrayacaktır. Bu yüzden rüşvet alanın, özel işyerlerinde çalışanlardan birisi olması halinde hukukçular bu suçu «inancı kötüye kullanma (emniyeti suiistimal - Untreue)» veya «Dolandırıcılık (Betrug)» şeklinde başka suç kategorilerine sokma eğilimindedirler[19]. Bununla beraber, hale Batıda, son Yüzyılda dev sanayi ve ticari işletmelerin özel şahıslar tarafından kurulması, bunlarda binlerce hizmetli kullanılması, teşebbüs sahibinin bu kişiler üzerindeki kontrol imkânını kaybettirmiştir. Böylece bu hizmetlilerin, tıpkı memurlar gibi rüşvet almaları, hür teşebbüse dayanan iktisat sistemi üzerinde tahripçi sonuçlar meydana getirdiğinden[20], özel kanunlarla bu konu

---

(17) Bk: Z I M M E R L I N , P a u l : *Missbrauch der Amtsgewalt im schweizerisehen Strafrecht.* Berner Dissertation. Bern 1922. s. 40 vd. (Genel ve İsviçre Hukuku bakımından).. P E P P L E R , 15 vd. H O F M E I S T E R , K a r l : *Die Bestechung im geltenden Strafrecht und im Vorentwurf mit Berücksichtigung des österreichischen Vorentwurfs.* Heidelberger Dissertation. Borna - Leipzig 1911. s. 13 vd.

(18) Batı dillerinde de durum aynıdır. Msl., bk: H E I S E , 24.. S C H L Ü T T E R , 9.

(19) H O F M E I S T E R , 12.

(20) Bu konuda bk: S T A R K , O t t o : *Die Bestechung von Angestellten in Gewerbe und Handel.* Tübinger Disertation, Breslau 1908, s. 1 vd. K O N T Z E , F r : *Das Bestechungsunwesen in Handel und Verkehr.* München 1907. s. 2 vd. S C H LÜ T T E R , 9 vd. Krş. C O R D E S, J o s e f : *Die Bestechung von Beamten und Angestelleten und ihre Strafrechtliche Bekämpfung* Greifswalder Dissertation, Greifswald 1920, s. 41 vd.

bazı ülkelerde düzenlenmiştir[21]. Bu tip kanunlar, böylece özel hizmetlilerin rüşvetini kabul etmiş olmaktadır. Ancak, genel ceza kanunlarının konusunu yalnız dar anlamda rüşvet teşkil ettiğinden, pek çok ülkeler mevzuatına ise henüz özel kişilerin rüşveti girmediğinden, hukukçular, rüşveti ceza kanunlarının anladığı dar anlamda kullanmaktadırlar.

Konumuz bakımından, Osmanlı hukukçularının rüşveti hangi anlamda kullandıkları önem taşımaktadır. Buna yeri geldiği vakit değinmek fırsatını bulacağız. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi rüşvet alma suçunun geniş anlamı üzerinde durulmayacaktır.

c — Rüşvet Alma Suçu.

Ceza Kanunları genellikle adi ve ağır rüşvet alma suçlarını birbirinden ayırmaktadırlar. Adi rüşvet alma suçu, memurun «yapmağa mecbur olduğu şeyi yapmak veya yapmamağa mecbur olduğu şeyi yapmamak» için herhangi bir menfaat temin etmesidir (TCK. M. 212. Krş. Alman CK. M. 331). Ağır rüşvet suçu ise memurun «yapmağa mecbur olduğu şeyi yapmamak veya yapmamağa mecbur olduğu şeyi yapmak» için menfaat temin etmesidir ki (TCK. M. 213 Krş. Alman CK. M. 332) bu durumda kamu düzeni için vahimlik hali daha fazladır ve sonuçta, fail, adi rüşvet suçundakinden daha ağır bir cezaya çarptırılır[22].

---

(21) Msl. *İngiltere*'de *An Act For the Better Prevention of Corruption - Edward VII*, Chapter 34. *«ABD'de: (Rhode Island Devleti) An Act for the Better Prevention of Dishonest Practices of Agents Employees and Servants and those Dealing with them - 1904». (Massachusetts Devleti) «An Act to Prohibit the Corrupt Influencing of Agents, Employees or Servants* - 1904» - vs. Bk: KONTZE 30 vd. *Almanya'da «Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb vom 7. Juni 1909» Bk.:* H E R Z B E R G , *B r u n o : Das Delikt der Bestechung von Privatangestellten nach dem Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb vom 7 Juni 1909* Diss. Heidelberg 1910 - Potsdam 1910, Krş. S C H L Ü T T E R 12. vd. Bu kanunun hazırlık safhası için bk: K O N T Z E , 2 vd.

(22) Daha ayrıntılı bilgi için bk: E R E M , 349 vd.. H O F M E I S T E R , 17 vd. A L C A L A Y , 38 vd. E G O N , 9 vd. T E I C H M Ü L L E R, B e r n h a r d : *Die Bestechung nach dem Straf - Gesetzbuche für das deutsche Reich - Göttingen* Dissertation, Berlin 1887, s. 20 vd. (Bugünkü Alman CK.nun rüşvete ilişkin hükümleri üzerinde yapılan ilk doktora tezi. bk. s. 3). 1927 Tasarısındaki durum için bk: L E I S T N E R, E r i c h : *Die Bestechungsdelikte nach dem Entwurf eines allgemeinen deutschen StGB von 1927.* Leipziger Dissertation. Zwönitz 1931, s 30 vd.

C) R ü ş v e t V e r e n v e R ü ş v e t V e r m e S u ç u .

Rüşvet verenin statüsü alanınki gibi değildir. Bu bakımdan rüşvet veren açısından rüşvetin dar ve geniş anlamlarından bahsedilemez. Rüşvet verme suçuna gelince: Bu suç da tıpkı rüşvet alma suçunda olduğu gibi adi ve ağır olmak üzere iki çeşittir. Adi rüşvet suçunda, rüşvet verenin cezalandırılması pek çok hukuk sistemlerince doğru görülmez. Gerçekten, bir memura, görevi içinde olan bir işi yaptırmak için rüşvet verilmesi, ancak memur bakımından vahim bir haldir. Bu yüzden bazı kanunlar (Msl. Alman CK) bu suçta rüşvet verene bir ceza tertip etmemektedirler ; böylece o kanunlar bakımından ortada bir suç yoktur[23]. Bazı kanunlar ise bu durumda suçu kabul etmekte, fakat rüşvet alana nazaran daha hafif bir ceza ile yetinmektedirler (Msl. TCK. M 220 ve 222)[24].

Ağır rüşvet halinde ise rüşvet veren de, her sisteme göre, cezalandırılır[25].

D) M e n f a a t K a v r a m ı .

Rüşvet suçunun teşekkülü için rüşvet veren tarafından, rüşvet alana «hediye, para ve sair menfaatler (TCK. M. 221. Krş. Alman CK. Hediye ve başka menfaatler M. 331, 332, 333)» temin veya vaad edilmelidir. Burada en genel anlamı ile, her çeşit menfaat bahis konusudur. Menfaati, yalnız maddî şeylerle sınırlandırmak doğru değildir[26]. Memuru herhangi bir şekilde usulsüzlüğe sevkedecek her çeşit vasıta menfaat sayılmalıdır. Bu bakımdan, cinsi temas[27], hatta bir öpücük dahi rüşvet vasıtasını

Ayrıca bk: W E H R L İ , H e r b e r t A.: *Die Bestechungsdelikte im geltenden deutschen, französischen und schweitzerischen Strafrecht* - Leipziger Dissertation. Borna - Leipzig 1920, s 24 vd.

(23) Bk.: P E P P L E R , 38.. H E I S E , 76.

(24) E R E M , 351.

(25) Bk. Not. 23. ay. yerler vd.

(26) S I M O N S O N , A .: *Der Begriff des Vorteils.* Berliner Dissertation, Berlin 1889. s 83 vd. H E I S E , 38 vd., W E H R L İ , 18 vd. T E I C H M Ü L L E R , 17. P E P P L E R , 19 vd. A L C A L A Y , 42 vd. H O F M E I S T E R , 15 vd. Krş. L E I S T N E R , 20. S C H M I D T , E b e r h a r d : *Die Bestechungstatbestände in der Höchstricherlichen Rechtssprechung von 1879 bis 1959.* München *1960* s. 5 vd.

(27) Bk. S C H M I D T , ay. yer.

meydana getirebilir[28]. Buna karşılık bazı memurlara verilmesi gelenekleşmiş ufak hediyeler, rüşvet vasıtası sayılamaz. Meselâ postacılara yılbaşlarında veya bayramlarda verilen bahşişler vs.[29] Fakat bahşiş kavramı asla genişletilmemelidir. Zira bahşiş ile rüşvetin sınırı pek çok bakımdan karışabilir[30].

E) İlliyet Bağı

Rüşvet suçunun meydana gelmesi, memurun yapacağı —veya yapmıyacağı— iş ile, rüşvet verenin temin veya vaad ettiği menfaat arasında bir illiyet bağının mevcudiyetini gerektirir. Bu bakımdan msl, bahşiş olarak verilen şey ile memurun yaptığı iş arasında illiyet bağı olmadığı için, bahşiş rüşvet sayılamaz[31]. Yoksa, yukarıda (D) bahsini ettiğimiz bahşişin, miktarca az olması, onun rüşvet vasıtası sayılmasına engel olmıyabilir. Ancak illiyet bağı, temin veya vaadedilen menfaat ile yapılacak —veya yapılmayacak— fiilin aynı zamana rastlaması da değildir; genellikle bir illiyet bağı gerektir ve yetişir[32].

F) Rüşvet Suçunun Tekemmülü.

Rüşvet suçunun tekemmülü konusunda başlıca dört sistem vardır:

(i) Suçun tekemmülü rüşvet alan ve veren için ayrı ayrı nazara alınır. Yani memurun, bir işi yapmak veya yapmamak hususunda rüşvet verene veya vereceğini tahmin ettiği kişiye bir teklif yapması ve karşılığını talep etmesi veya verilmiş yahut vaad edilmiş menfaati kabul etmesi anında rüşvet alma suçu irtikap edilmiştir. Gene rüşvet veren, karşı tarafa, kabul edilip edilmeyeceği nazara alınmadan, rüşvet verme teklifini yapmışsa, suçu irtikap etmiş sayılır. Modern hukuklarda en çok kabul edilmiş sistem budur. *Alman, Danimarka, Norveç, Avusturya* ve *Japon* kanunları bu sistemi tanımışlardır[33].

(ii). Diğer bir nazariye, «rüşvet sözleşmesi» esasına dayanır. Rüşvet alan ve veren, bu husustaki iradelerini birleştirdikleri an

---

(28) P E P P L E R , 20
(29) Msl. S I M O N S O N , 71.
(30) Krş. K O N T Z E , 59 vd. P E P P L E R , 21.
(31) P E P P L E R , 21.
(32) H O F M E I S T E R , 44
(33) P E P P L E R , 66.

suç tekemmül etmiş sayılır. Rüşvet alan memurun henüz kendisinden istenileni yapmaması suçun tekemmülüne engel değildir. *Fransız, İtalyan* ve *Türk* kanunları bu sistemi benimsemişlerdir[34]. Bu nazariyenin kabulü halinde rüşvet almak ve vermek fiillerinin, nasıl ayrı birer suç sayılacağı üzerinde düşünmeğe değer.

Artık terkedilmiş son iki sistem de (iii). Memur tarafından mezkûr menfaatin kabulü (müşterek Hukukun tuttuğu yol) ve (iv). Memurun istenilen işi yapmağa başlaması anında suçun tekemmülünü kabul etmektir[35]. Bütün bu nazariyeler içinde rüşvet almak ve vermek ayrı suçlar kabul edildiğine göre, en akla yatkını birincisidir. Bununla beraber, her iki rüşvet çeşidinin içiçeliği, daima çetin problemler karşımıza çıkaracaktır. Ceza kanunları iki suç çeşidini kabul etmek eğiliminde de olsalar, memurun suçuna, rüşvet verenin aslî iştirakini tanımak, kanaatımızca pek çok problemleri çözebilir[36]. Bu açıklamalarımızla, modern hukuklarda, rüşvet suçu nazariyesinin henüz yerine oturmadığı ve önemli prensip çekişmelerinin bulunduğu anlaşılmış olmaktadır.

Rüşvet suçunda aracının (raiş) durumu ile teşebbüs ve içtima halleri üzerinde, ayrıntılara ilişkin olmaları dolayısı ile burada durulmayacaktır[37]. Gene, modern hukuklarda, askeri kişilerin işledikleri rüşvet suçu, özel askerî ceza kanunlarında düzenlenmekte ve genellikle failler hakkında daha ağır cezalar tertip olunmaktadır. Ancak suç, genellikle aynı unsurları taşımaktadır. O yüzden burada açıklanması gereksizdir.

2. Rüşvet Suçunun Cezalandırılması Sebebi.

Acaba, rüşvetin cezalandırılması ile hangi hukukî menfaat korunmaktadır? Bilindiği gibi, her suçun, cezalandırılmadığı takdirde cezalandırılmasından daha az tehlike doğurup doğurmayacağı devlet tarafından ölçülmeli ve cezalandırılmama halinde teh-

---

(34) P E P P L E R , ay. yer. E R E M . 348 - 349. Krş.: P E P P L E R , 15

(35) P E P P L E R , 66. Krş. H E I S E , 51 ve 72.

(36) Bu görüşün kabulü halinde ortaya çıkacak en önemli sakınca, rüşvet verene, rüşvet alanla aynı cezanın verilmesidir (Krş. H E I S E , 23 - 24). Rüşvet alana daha az ceza verilmesi akla uygun değildir. Bundan belki adi rüşveti hariç tutmak doğru olabilir. Özel haller için de bazı hafifletici sebepler ihdası ile bu sakınca giderilebilir.

(37) Bk. E R E M , 347, 350, 352.

like büyüyorsa ona ceza tertip edilmelidir. Rüşvet suçu şüphesiz cezalandırılması gerekli suçların arasındadır[38]. Bunun sebepleri rüşvet alan ve rüşvet veren bakımından ayrı ayrı tespit edilebilir :

Rüşvet alan, bir kamu hizmetlisidir. Her kamu hizmetlisi göreviyle ilgili bir suç işlediği takdirde yalnız alelâde suçlunun zedelediği hukuki ve sosyal menfaati değil, aynı zamanda memurluk ödevini ve bu ödevden doğan, devlet adına taşıdığı şeref ve itibarı da kırmıştır[39], dolayısiyle devletin itibarını sarsmıştır[40], kanun ve nizamları korumaktan ileri gelen sorumluluğunu çiğnemiştir[41]. Acaba rüşvet almakla memur, niçin yukarıda saydığımız ağır suçları irtikap etmiş olmaktadır? Bunun cevabı şudur: Devlet, memuruna (kamu hizmetlisine), vatandaşın işlerini yürütmek ödevini vermiş ve bu hizmetine karşılık ona bir gelir (maaş) bağlamıştır. Memur rüşvet almakla, ilkönce memurluk ödevinin satın alınabileceği kanısını karşısındaki vatandaşta uyandırmıştır. Bu da temsilcisi olduğu devlet iradesinin iğfalidir[42]. Bu kanının vatandaşta uyanması, devlet yönetimine karşı bir güvensizlik doğurur[43]. Böylece, memur rüşvet almakla alelâde bir suçtan dolayı doğan tehlikeden daha fazla derecede, yani devletin itibarını sarstığı için, kamu menfaatini zedelemiştir[44]. Bu yüzden rüşvet alan memurun her devlette cezalandırılması yoluna gidilmiştir[45]. Devlet sisteminin demokratik veya totaliter olması, bu konuda memura karşı takınılan durumu hiçbir şekilde değiştirmemiştir[46].

---

(38) U H L E M A N N , W o l d e m a r : *Die Verbrechen des Amtsverrats (der sog. «passiven» Bestechung) im Deutschen Reichs - und Militärstrafgesetzbuch.* Leipziger Dissertation. Leipzig 1908 s. 111.

(39) H E I S E , 7

(40) U H L E M A N N , 10.

(41) A L C A L A Y , 1

(42) Bk: B A U M A N N , J ü r g e n : *Zur Problematik der Bestechungstatbestände. Heidelberg* 1961, s. 7 - 8.

(43) E R E M , 343. P E T E R , W a l t e r : *Die Bestechung im schweizerischen Strafrecht.* Zürich 1946. s 14 - 15. Kşl. H E I S E , 13. L E I S T N E R , 1 vd. Geniş bilgi . Bk: K R A F T ,25 vd. W E H R L İ , 12.

(44) A L C A L A Y , 34.

(45) H O F M E I S T E R , 1.

(46) Msl, konumuz bakımından *İsviçre'de* devlet - memur ilişkisi : Bk: Z İ M M E R L İ N , 5-6.. Nasyonal Sosyalist hukuk açısı altında rüşvet bakımından aynı ilişki için bk: N A T I O N A L S O Z İ A L İ S-

Rüşvet alanın, böylece ağır bir suç işlediğini gördük. Ancak rüşvet veren bu hususta daha mı az suçludur? O, pek çok hallerde «suça azmettiren durumdadır.. Hatta iğfal edenin, edilenden daha fazla ceza görmesinde ahlâki zaruret yok değildir»[47]. Doktrin rüşvet alanın yalnız vatandaşlık ödevlerini zedelediğini, o yüzden daha az ceza görmesini istemektedir[48]. Ancak unutulmamalıdır ki rüşvet veren devlete karşı taarruza geçmiştir. O yüzden suçludur[49]. Rüşvet veren cezalandırılırken, memuru tahrik edip etmediğine göre durumun tâyini gerektir. Rüşvet alanın rüşvet verenden ekseriyetle fazla ceza görmesinin tek mantıkî delili onun devlet kudretinin taşıyıcısı olmasıdır. O yüzden vahimlik halini ilk plânda arttıran memurdur. Böylece doktrin genellikle rüşvet fiilinde ilkönce memuru suçlu görmek eğilimindedir.

3. Adlî Rüşvetin Önemli ve Özelliği.

Yukarıda memurun rüşvet almakla zedelediği hukukî menfati gördük. Memur eğer adalet hizmetini yerine getirmekle görevli ise rüşvet almasının doğuracağı tehlike ve bu tehlikenin zedeleyeceği menfaat son derece büyür. Adalet hizmetinde devletin duyarlığı çok daha fazladır, zira, adalet işlerinde rüşvet alınması kamu düzenini toptan sarsar[50]. Adaleti yerine getirmek için rüşvet verilmesi de hiçbir surette haklı görülemez. Bu yüzden msl. *Alman* CK. adlî rüşvet konusunda âdi - ağır ayrımını yapmamıştır, böylece adlî rüşveti veren mutlak olarak cezalandırılır (M. 334). Ayrıca pek çok kanunlarda hem rüşvet alana hem de verene daha ağır cezalar tertip olunur (Msl: *Alman* CK. aynı M. TCK. M. 214 - 217, 219, 221). Anlaşılıyor ki adlî rüşvet, tarihte olduğu gibi, günümüzde de rüşvet suçunun en vahim halini teşkil etmiştir. Konumuzda da, daha yukarıda açıkladığımız, gibi, adlî rüşvetin incelenmesi ağırlık noktamızı meydana getirecektir.

T I S C H E S *Strafrecht.* Denkschrift des Preussischen Justizministers. Berlin 1933. s. 45.

(47) E R E M , 351

(48) H E I S E , 77

(49) ay. esr. 14.

(50) Bu hususta bk: H E I S E , 13 ve 31 vd.. A L C A L A Y , 36 vd. P E P P L E R , 52 vd.

4. Rüşvetin Sebepleri :

Rüşvetin sebeplerini tespit etmek daha çok hukuk sosyologlarının işidir. Bununla beraber, biz, konumuzun her cepheden kısmen de olsa anlaşılmasını temin için, alanımız dışında olan bu konuyu elimizdeki bilgilerin ışığı altında sathî bir şekilde kısaca anlatmağa çalışacağız.

Her suç gibi, rüşvet de sosyal bir olaydır. Bu yüzden özellikle sosyal düzenin bozulduğu zamanlarda bu suç iyice yüzeye çıkar. Büyük iktisadî krizler ve savaşlar toplumun dengesini alt - üst eder. Denge bozuklukları özellikle paranın değerini geniş ölçüde etkiler. Enflâsyon ile bir yandan memur sınıfının gelirleri düşerken, diğer yandan büyük sermaye gittikçe kuvvetlenir. Gelirlerdeki dengesizlik memur kütlesini ızdırap ve zarurete sürükler. Zenginler servetlerini istedikleri gibi kullanabilmek imkânına sınırsız olarak kavuşurlar; kriz zamanlarının ağır vergilerinden kurtulmak, büyük ölçüde para kazanma imkânları açan taahhüt işlerini yapmak v.s. için, karşılarında bulunan zaruret içindeki memur kütlesinin izdırabını bir ölçüde dindirmeleri yeter gelmektedir[51]. Bu sebepten, msl. Birinci Dünya Savaşından önce dürüstlüğü ile ün yapmış *Alman* memurunun bu özelliği savaşı izleyen kriz yıllarında geniş ölçüde değişmiştir[52]. 1882 yılında *Almanya'*da rüşvet alma suçundan 51, rüşvet verme suçundan ise 574 hüküm verilmiştir. Bu rakamların gelişimi şöyledir: *1887* de 58 ve 529, *1890'*da 43 ve 513, *1895'*te 37 ve 467, *1900* de 27 ve 395, *1912'*de 18 ve 243, savaşın hemen sonrasında, *1920'*de 115 ve 1372, *1921'*de 191 ve 1683, *1922'*de 229 ve 1336, *1923'*te 185 ve 1319, *1924'*te 183 ve 817, *1925'*te 106 ve 602, *1926'*da 221 ve 463, *1927'*de 155 ve 364[53]. Bu rakamlar bize üç önemli sonuç vermektedir. Birincisi; en iyi

---

(51) Geniş bilgi bk: W E H R L İ , 1. vd.

(52) C O R D E S , 7 - 10. K U R Z E N D O R F E R , L u d w i g : *Die Bestechung nach §§ 332, 333 RStGB und ihre Weiterentwicklung in den Entwürfen.* Erlangener Dissertation. München, 1931. s. 5 vd. L E H M A N N , K a r l : *Verhütung von Veruntreuungen und Bestechungen,* Bonn 1956. s. 78.. S T I L K E , W i l l y : *Die Bestechung.* Würzburger Dissertation, 1925 (Metin Basılmamıştır). s 9 vd.

(53) Tablonun ayrıntılı durumu için bk: K U R Z E N D O R F E R , 62 vd. 1882 - 1920 arasında rüşvet alma suçunun en aşağı haddi 8 (1915 - savaş dolayısiyle memur azalması) en yukarı haddi 85'tir (1894). Rüşvet verme'de bu durum 194 (1915 - Aynı sebepten - silah altına alınma) ve 490'dır (1884).

ve refahlı devirlerde bile rüşvet suçu vardır. İkincisi; kriz zamanlarında rüşvet suçunun işlenmesi büyük ölçüde artmaktadır. Üçüncüsü ; rüşvet verme suçlarının genellikle daha fazla işlenmesidir. Bu son noktada istatistiklerin sakatlığı üzerinde biraz aşağıda duracağız.

Yukarıda tespit edebildiğimize göre kriz zamanları rüşvet suçunun işlenmesi arttığı gibi, refah zamanları da suçun işlenmesine asla engel olmamaktadır. Msl, hiç savaş görmeyen ülkelerden *İsviçre*'de 1942 - 1944 yılları arasında yalnız *Zürich* mahkemelerinde verilen 6207 hükümden üçü rüşvet verme, ikisi rüşvet alma suçunun sonucudur[54]. Gene Birinci Dünya Savaşından galip ve az zararlı çıkmış *Fransa*'da 1920'de rüşvet alma ve verme suçlarından 88 hüküm verilmiştir. *İsviçre* gibi savaş görmemiş bir ülke olan *İsveç*'de bu suç daha azdır. 1920'de bu ülkede memurların işledikleri her cins suç sayısından verilen hüküm sayısı 76'dır. Buna karşılık *İspanya*'da aynı yıl 1002 rüşvet alma ve benzeri fiil'den dolayı mahkumiyet göze çarpmaktadır (3000 memur cürmü arasında)[55].

Fakat istatistikler bizi yanıltmamalıdır. Rüşvet özellikle gizli işlenen ve meydana çıkması ancak rüşvet alanın veya verenin ihbarı ile mümkün olan bir suçtur[56]. O yüzden, toplumun yapısında ne dereceye kadar yaygın olduğunu istatistiklerle tam olarak tesbit çok zordur. Örnek olarak zikrettiğimiz Almanya istatistiğinde, rüşvet verme suçlarının, rüşvet alma suçlarından daha fazla gözükmesi istatistiklerin bu zaafını ortaya koyar. Memurların, nedamet getirerek rüşvetten vazgeçmesi ve vereni ihbar etmesi mümkündür (Msl. bk. TCK. M 224). İşte yukarıdaki istatistik ancak bu şekilde tespit edilebilmiş rüşvet verme suçlarını ihtiva eder. Rüşvet verenin ise, işi görüldükten sonra ihbarı çok daha zayıf bir ihtimaldir.

Böylece, iktisadî sebeplerin ağırlığı ve hafifliği, rüşvet suçunun işlenmesini çoğaltmakta veya azaltmaktadır. Ancak, refah devletlerinde bile rüşvetin varlığı, bu suçun asıl sebebinin, en yukarıda da belirttiğimiz gibi, psikolojik olmasını gerektirmektedir. Maddi eşitsizlik duygusu, menfaat hırsı, memurları daima rüşvet

(54) P E T E R , 12.
(55) Bu hususlarda bk: K U R Z E N D O R F E R, 61.
(56) Bk: L E H M A N, 78,

alma yoluna itecektir. Bu yüzden, rüşvetin asla önünün alınamıyacağı inancı, bazı siyasal bilimcileri, olayın bu gerçekliği açısından hareketle, rüşvetin yahut bunun en geniş hali olan yozlaşmanın (corruption) topluma bazı yardımları olup olmadığını araştırmağa itmiştir. Rüşvet tıpkı zehirli bir ilâç gibi, az olduğu takdirde toplumun bünyesine iyi gelir, ancak çok miktarı zararlıdır, kabilinden görüşler ortaya atılmaktadır[57]. Bürokrasi çarklarının ağır dönmesinden doğan mahzurların belki rüşvetle giderilebileceği ileri sürülebilir. Fakat, rüşvetin dozajının sınırları nasıl tâyin edilecektir? Ceza kanunlarının ifade tarzları mutlak değil midir? Gerçekle ideal arasında kalmak zararlıdır, ama, rüşveti gerçek olarak kabul etmek ve böylece bu suçu elden geldiği kadar önlemek şarttır. Hukukçu gerçeği de daima ideale yaklaştırmalıdır; ideal devletin ideal memurları yalnız Platon'un teorilerinde de bulunsa, başvurulacak başka çare yoktur[58].

5. Terminoloji Meselesi.

Rüşvet kelimesinin etimolojik tahlilini daha aşağılarda yapacağız. Ancak rüşvetin hukukî mahiyetini gördükten sonra, kullandığımız terimler üzerinde durmak gerektir. «Rüşvet» kelimesi genellikle rüşvet suçunun vasıtasını göstermektedir. Msl. Şemseddin Sami'ye göre, rüşvet «Bir memura... haksız bir iş gördürmek için verilen ücret ve hediye»dir *(Ḳāmūs-ī Türkī - Der Sa'adet* 1317, Cilt 1, s. 665). Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğü de ayni tanımı yapmaktadır. Diğer sözlüklerin tanımları da böyledir. TCK. da bu terimi kabul etmektedir (M. 211). Fakat «rüşvet» ayni zamanda işlenilen suçun tavsifini de içine almaktadır. Konuşma dilimizde de «rüşvet» kelimesi ile, hem memurun aldığı hediye ve benzeri menfaatleri ifade ederiz hem de rüşvet alma veya vermeyi, veyahut bunların ikisini birden içine alan «rüşvet suçu»nu belirtiriz. *Türk Hukuk Lügati* de rüşvete bu ikinci anlamını vermiştir. Adı geçen Lügat'te «..memur sayılan kimsenin vazi-

---

(57) Bk: FRIEDRICH, Carl. *Political Pathology.* «The Political Quarterly», 36, (1966), s. 70-85.

(58) Krş: ZIMMERLİN, 1 vd. Sosyal eşitsizliklerin oldukça giderildiği sosyalist ve hattâ komünist devletlerde dahi rüşvet vardır. Bk: MEHNERT, Klaus: *Der Sowjetmensch-Versuch eines Porträts nach dreizehn Reisen in die Sowjetunion 1929 1959.* Stuttgart 1963 (101-125 Tausend), s. 90-91.

fesine giren bir iş için... Kanunca verilmesi icabetmiyen bir para veya mal alması veya herhangi bir menfaat temin etmesi, yahut para, mal veya menfaat hakkında taahhüt veya teminat kabul etmesidir». Gene aynı yerde «Başkasının memuru bu yolda ifsat veya mücerret ifsada teşebbüs etmesi de kendi hakkında rüşvet cürmünü meydana getirir» denmektedir. *(Türk Hukuk Lügatı* - Ankara 1944. s. 288). Görülüyor ki Türk Hukuk Lügati, diğer sözlüklerin rüşvet hakkındaki tanımını dahi nazara almamıştır. Biz, araştırmamızda «rüşvet» kelimesini yerine göre her iki anlamda da kullanıyoruz.

«Rüşvet vermek» fiili için Zenker'de «rüşvetlemek» karşılığı vardır. (Bk: ZENKER, Jules Théodore: *Dictionnaire Turc-Arabe-Persan.* Leipzig 1866, s. 464). Güzel bir kelime olmakla beraber, bugün kullanılmadığını düşünerek araştırmamızda terim olarak kabul etmiyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

RÜŞVETİN TARİHİ GELİŞİMİNE KISA BİR BAKIŞ

I — GENEL OLARAK

Rüşvetin İlkçağdan, Osmanlı Devletinin kuruluşu anına kadar çeşitli topluluklarda nasıl anlaşıldığını kısaca inceleyeceğiz. İslâm ve Türk Devletleri ile Bizans, Osmanlı Devletini doğrudan doğruya etkilediklerinden daha aşağıda (İkinci Bölüm) incelenecektir. Hem bu bölümde, hem de daha aşağılarda verdiğimiz gelişme çizelgelerinde, o devirler için rüşvet olarak nitelendirilen olaylar bahis konusu edilecektir.

Bu Bölümün İlkçağ kesimini, *Hind*'den başlayarak Batıya doğru, coğrafî bir sıra içinde göreceğiz. *Çin*'e ise daha aşağıdaki Bölümde *Orta Asya* Türk toplulukları araştırılırken değinilecektir. Birinci Bölümün, hele Roma Hukuku ile ilgili kesimi konumuz için son derece önemlidir. İslâm Hukukuna etkileri daima tartışılmış olan[1] Roma Hukukunun, konumuz bakımından İslâm, dolayısı ile Osmanlı Hukukunu etkileyip etkilemediği, bu açıklamalarımızla anlaşılabilir. Ayrıca Roma Hukuku hakkında söylediklerimiz büyük bir hukuk sisteminin Osmanlı Hukuku karşısındaki görünüşünü de ileride bize verebilecektir. Ancak, Roma'dan önceki gelişim de ana hatları ile araştırılmalıdır. Bu şekilde Roma Hukukunun kökleri daha iyi ortaya çıkar.

Rüşvetin Genel Hukuk Tarihi bakımından da tam bir araştırması yapılmamıştır. Halbuki, o, en eski çağlardan beri mevcuttu. Pek çok topluluklarda meselenin bugüne kadar tam anlamı ile incelenememesi herhalde kaynakların azlığından, belki de yok-

---

(1) Kşl: GOLDZIHER, Ignaz: *Muhammedanische Studien,* Cilt II, Halle 1890 (Nachdruck Hildesheim 1961). s. 75.

luğundandır[2]. Böylece, bu Bölümde kullanılan malzeme de sınırlı olarak kalmaktadır.

II — İLKÇAĞDAKİ GELİŞİM

1. Hind Hukukunda Rüşvet

Hind Hukukunun belli başlı kanun kitaplarından, MÖ 400 civarında toplandığı tahmin olunan Arthaçāstra'da[3] memurların durumları ve işleyebilecekleri suçlar ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Anlaşıldığına göre, memurlara, kendilerini geçindirecek ve devlet işlerini yürütebilecek kadar maaş veriliyor ve bu gelirin kıral tarafından kısılmaması öngörülüyordu[4]. Memurlar için özellikle ihtilâs[5], devlet parasını çalmaları[6], halka baskı yapmaları[7] hallerinde çeşitli para cezalarından başlayarak ölüme kadar giden türlü müeyyideler tespit olunmuştur. Memur suçlarının böylesine gelişmiş bir tarzda düzenlenmesine rağmen, bunların arasında rüşvete rastlayamıyoruz. Ancak açık bir tarzda yargıçların rüşvetini görüyoruz: «İlkönce, bir hukuk veya ceza yargıcının güvenini kazanan aracı konuşmalıdır. 'A. Benim akrabamdır ve mahkeme önünde itham edilmektedir. Onun bu talihsizliğini gidermeğe yardımcı ol ve para da işte burada. Onu al'. Eğer o (yargıç) bunu yaparsa rüşvet alan birisi olarak yoldan uzaklaştırılır»[8]. «Yoldan uzaklaştırma-pravāsayati», sürgün edilme, kovulma ve belki de memurluktan uzaklaştırma anlamlarına gelir. Rüşvet alan yargıca muhtemelen azil cezası verilmektedir. Zira yalnız sürgün, daha hafif suçlara da uygulanmaktaydı[9]. Adalet işlerine ilişkin önemli bir husus da yalancı tanıklara, bu kişileri teşvik edenlere veya tutanlara ölüm cezası verilmesidir[10]. Yalancı tanıklar memur olmı-

---

(2) Msl. *Almanya* için bk: GEERDS,Friedrich: *Über den Unrechtsgehalt der Bestechungsdelikte und seine Konsequenzen für Rechtssprechung und Gesetzgebung*, Tübingen 1961, s. 6 vd.

(3) MEYER, Johann Jacob: *Das altindische Buch vom Welt-und Staatsleben-Das Arthaçastra des Kautılya-* (Aus dem Sanskrit übersetzt und mit Einleitung u Anmerkungen versehen) Leipzig 1926 s. XXV.

(4) *Ay. esr.* 381-385. Ayrıca aynı yerde maaş cetveli, bulunmaktadır.

(5) *Ay. eser.* 89.

(6) *Ay. esr.* 80, 92-96.

(7) *Ay. esr.* 331.

(8) *Ay. esr.* 330.

(9) *Ay. esr.* 332.

(10) *Ay. esr.* 331.

yabilirler, ancak hemen bütün eski hukuk sistemlerinde rüşvet suçunun içine dahil edilmişlerdir[11]. O yüzden, bugünkü kavramlarımıza göre dar anlamı ile rüşvetin sınırlarını aşarsa da, yalancı tanıkları rüşvet alma suçunu işleyenler gurubu içine sokan hukuk sistemlerini bu bakımdan incelemek doğru olacaktır. İleride göreceğimiz gibi, İslâm-Osmanlı Hukukunda da bu önemli bir problem teşkil etmektedir.

2. İran'da Rüşvet

Eski *İran*'da rüşvet olaylarının mevcut bulunduğu ve bunların cezasız bırakılmadığı anlaşılmaktadır. Eski *İran* yönetim bölgelerine ayrılmıştı (Satraplıklar). Her bölgenin başında geniş yetkili bir vali (Satrap) bulunurdu. Bu kişilerin önemli kamu hizmetleri yanında, bir de Saraya gidecek hediyeleri hazırlamak ödevleri vardı [12]. Hükümdarlara hediye vermek geleneği daima rüşvete kapı açmıştır. Bunu asıl Osmanlı Devletindeki gelişimi incelerken göreceğiz. *İran*'da da satrapların rüşvet almaması için hiçbir sebep yoktu. Nitekim hele *Ahemenit*ler devrindeki satrapların bol miktarda hediyeler ve rüşvetler kabul ettiği anlaşılmaktadır [13]. Yargıçların rüşvet kabul etmesi ve bilindiği takdirde pek sert cezalandırılması mümkündü. Nitekim ünlü hükümdar II. ci Kambises (529 - 522), Sisamnes adlı bir yargıcın para ile hüküm verdiğini duymuş ve bu rüşvetçi kişiyi derisini yüzdürterek idam ettirmiştir. Kral, Sisamnesin oğlu Ottanes'i ayni göreve tayin etmiş ve eski yargıcın derisini yargıçlık iskemlesi üzerine gerdirerek, yeni yargıca «nasıl bir iskemle üzerinde oturduğunu bilmelisin» demiştir[14]. Gene I. ci Dareios (521 - 485) aynı suçtan dolayı yargıç Sandokes'in çarmıha gerilmek suretiyle idamını emretmiş, ancak bu zat sonradan «hizmetinin günahından fazla olduğu» gerekçesi ile affedilmiştir [15].

---

(11) Msl. bk. SCHLÜTTER, 9.

(12) SCHAEDER, H(ans) H(einrich): *Das persische Weltreich.* Breslau 1941. s. 18-19.

(13) CHRISTENSEN A: *Die İranier.* München 1933, s. 270

(14) CHRISTENSEN ,274.. Kambises'in bu hareketi uzun zaman Batı tarihlerinde kaydolunmuştur. Krş: LUBENAU, Reinhold: *Beschreiben der Reisen des Reinhold Lubenau.* Cilt II. Königsberg 1930, s. 157 (Lubenau eserini XVI. cı Yüzyıl sonlarında yazmıştır.)

(15) CHRISTENSEN, ay. yer. Krş. OKANDAN, R. Galip: *Umumî Hukuk Tarihi,* İstanbul 1951, s. 223

Eski *İranlılar* rüşvet ve benzeri yolsuzluklarla mücadele etmişlerdir. *Ahemenit*ler zamanında *«Kıralın Gözü»* denilen müfettişlerle memurların durumu izlenmiş [16], daha sonraları kurulan divanlar da Ülkede yaşayanların şikayetlerine açık tutulmuştur [17].

3. Mezopotamya Hukuklarında Rüşvet

En eski uygarlıklardan birisini kuran *Sümerler* de rüşvet suçunu biliyor ve cezalandırıyorlardı. Daha takriben MÖ. 2060 - 1955 sıralarında, yani pek erken devirlerde, *III. cü Ur Sülalesi* zamanından kalan belgelerde rüşvet ile doğrudan doğruya ilgili bir olay zikredilmektedir: Bir koyun sürüsünün mülkiyetinden doğan davada, soruşturmayı yapmakla görevli olan komisere, haksız olan taraf 15 adet koyun rüşvet olarak vermiştir. Yemin eden tanıkların ifadesi ile bu durum ortaya çıkınca, mahkeme komisere, muhtemelen aldığı koyunların (burada belge kırıktır) üç mislini tazminat olarak ödetmiştir [18].. Çeşitli belgeler, memurların işledikleri suçları ve verilen cezaları tespit etmektedir. Bu cezalar genellikle karşı tarafa verilen zararların tazmininden ibarettirler [19]. *Sümerler* oldukça gelişmiş bir yargı örgütüne de sahiptirler. Ancak, yargıçlara Devletçe tam anlamı ile ödeme yapılıp yapılmadığı söylenemez. Msl. Bir çeşit soruşturma yargıcı olan *Maskim*'e tarafların hediye vermesi gerekti. Bu hediye yavaş yavaş mahkeme harçları kavramını doğurdu [20].

Mezopotamya'nın diğer kavimleri de rüşveti tanıyorlardı. Sami dilleri ailesinden olan Asurca ve bunun yakın akrabası Babilce'de *ṭā ' tu* veya *ṭātu* - (çoğulu : *ṭa ' āti)* kelimesi rüşvet, rüşvet için verilen nesne ve bahşiş anlamlarına geliyordu [21]. Nitekim çok gelişmiş devlet mekanizmasına sahip *Asur* ve *Babil* toplumlarında memurların ödevlerine ilişkin suçlar, bu arada rüşvet, sık

---

(16) CHRISTENSEN, 267.

(17) Bk: HAMMER, Joseph von: *Über die Länderverwaltung unter dem Chalifate.* Berlin 1835. s. 243 vd.

(18) Olayı anlatan belgenin metni ve yorumu bk: FALKENSTEIN, Adam : *Die neusumerischen Gerichtsurkunden.* 2. Teil München 1956 s. 233 vd.

(19) *Ay. esr. Bk:* Belge No: 67, 190

(20) *Ay. esr.* 1 Teil. s. 54.

(21) Bk: BEZOLD. Carl (Nach dem Tode des Verfassers GÖTZE, Albrecht-BEZOLD, Adele): *Babylonisch-Assyrisches Glossar,* Heidelberg 1926, (ta'tu kelimesi).

sık işlenirdi [22]. Hukukî olmıyan kaynaklarda bu olaylara, hele rüşvetçi yargıçlara dair bol haber vardır. Ancak, rüşvetin hukuki tavsifi için bizi aydınlatacak yeterli malzeme yoktur [23]. Bu konuda, İlkçağın en önemli hukuk yapıtlarından birisi olan *Hammurabi Kanunu*'nun 5. ci Maddesi, tek ilgi çekici belgeyi teşkil eder. Sözü geçen Madde «hükmünü verip bunu ilâmlaştıran ve mühürleyen» yargıçın, sonradan bu kararını değiştirip yeni bir belge düzenlemesi halinde verilecek cezadan bahsetmektedir. Bu da dava konusu olan şeyin oniki misli olarak tazmini ve yargıcın topluluk önünde görevinden azlidir. Bu yargıç bir daha işine de alınamaz [24]. Bu maddenin rüşvet haline de teşmil edildiği yaygın kanaattir [25]. Belgeler bize önemli bir olayı da nakletmektedirler : Hamurabi (1793 - 1750) bir şehirde önemli bir rüşvet olayının ortaya çıkması üzerine soruşturma yapılmasını ve rüşvet olarak verilen şeylerin müsaderesini emretmiş, ancak, hüküm vermek için yalnız kendisini yetkili göstermiştir [26]. Bu durumda kanundaki 5. ci Maddenin rüşvet haline yaydırılması tereddüd uyandırabilirse de İlkçağın mutlak kırallıklarında kanunların hükümdarları bağlayabileceğini düşünmek çok zordur.

Eğer yaygın kanaat benimsenirse, *Hammurabi Kanununun* yalnız rüşvet alana ceza tertip ettiğini kabul etmek gerekir [27]. Bu maddenin rüşvete verdiği ceza ihtilâsa nazaran daha hafiftir. Zira bu suçla ilgili 8. Madde, ihtilâs konusu malın otuz

---

(22) Bk.: MEISSNER, Bruno: *Babylonien und Assyrien*. Cilt II. Heidelberg 1925. s. 435. Ayrıca memur mekanizması için bk: Cilt I. Heidelberg 1920, s. 115 vd.

(23) SAN NICOLO, M: *Die Bestechung* (Reallexion der Assyriologie. Hrg. von EBELING, Erich-MEISSNER, Bruno) cilt II. Berlin-Leipzig 1938, s. 19.

(24) Metin için bk: WINCKLER, Hugo: *Die Gesetze Hammurabis*. 2. ci Bası, Leipzig 1903. s. 43. Krş: HAASE-Richard: *Die Keilschriftlichen Rechtssammlungen in deutscher Übersetzung,* Wiesbaden 1963, s. 24.

(25) SAN NICOLO, 19. WINCKLER, 43.. Krş. JOHNS, C. H. W.: *Babylonian and Assyrian Laws, Contrats and letters.* New-York 1904, s. 321. Meselenin tam bir tahlili için: DRIVER, G. R,-MILES, John C.: *The Babylonian Laws* Cilt I. London 1956, s. 68 vd. (ii. The Corrupt Judge s. 5).

(26) SAN NICOLO, ay. yer. JOHNS, ay. yer.

(27) SAN NICOLO, ay. yer.

mislinin ödenilmesini, aksi takdirde ölüm cezası tertip edileceğini belirtmektedir [28].

4. Filistin'de rüşvet

Filistin'de yerleşmiş ve oldukça ileri bir devlet örgütü kurmuş kavim, *İsraillilerdir*. Bu bölgenin tarihinde, *İsraillilerin* düzeni, pek çok bakımlardan komşu kavimleri etkilemiştir. *İsrail* Kavminin Hukuku, hayli gelişmiş bir sisteme sahipti. *Tevratın* da etkisi ile, ileride Ortaçağ Kilise Hukuku bu sistemden pek çok noktada faydalandı ve Kilisenin iç bünyesinde şüphesiz tanrısal hukuk olarak yürürlükte kaldı. *Musevi* Hukuku ancak XVIII. ci Yüzyıldan itibraen B e c c a r i a ile itibardan düşmeğe başlamıştır [29]. İşte *Musevi* Hukuku bu bakımdan Hukuk Tarihi araştırmaları için özel bir değer taşır.

Genç Bronzçağ'da (takriben 1600-1200), muhtemelen *Mısır*'ın etkisi ile *Filistin* bölgesinde ilerice bir bürokrasi kurulmuştu. Elimizde bu bürokrasinin memurlarının görev ve yetkilerini gösterir belgeler vardır [30]. Tek olaylardan anlaşıldığına göre memurlara bazı suçları için cezalar tertip ediliyordu. Ancak rüşvet hakkında yeterli deliller bulunmamıştır [31]. Herşeye rağmen, bu Devletin M u s a 'dan (takriben MÖ XIV veya XIII. cü yüzyıllar) önce tam anlamı ile örgütlenmediği söylenebilir. M u s a 'dan önce hele yargılama düzeni yoktu [32]. M u s a önceleri kendisi yargıçlık ödevini yerine getiriyordu, fakat sonraları kavminin bütün adalet işlerini tek başına yapmasının imkânsızlığını anladı ve ilk yargıçları tâyin etti [33]. Bu arada geniş bir bürokrasinin diğer temelleri de atılıyordu ve bu düzende yargıçlarla diğer memurların yerleri

---

(28) S A N N I C O L O, M.: *Parerga Babylonica* «Archiv Orientalni». Praha IV/3, Dezember 1932, s. 327-344.. Kşl. s. 344'deki Samas tapınağı ile ilgili olay.

(29) Bk: B A R, L u d w i g v o n: *Handbuch des Deutschen Strafrechts- Erster Band. Geschichte des deuschen Strafrechts und Strafrechtstheorien.* Berlin 1882 s. 96 ve 151.

(30) J I R K U, A n t o n: *Geschichte Palâstina - Syriens im orientalischen Altertum* - Aaalen 1963. s 105.

(31) Kşl : *ay. esr.* 108 - 109.

(32) D U S C H A K, M: *Das Mosaisch - Talmudiche Strafrecht.* Wien 1869 s. 53.

(33) J I R K U, 178. D U S C H A K, 53. S A A L S C H U T Z, J.L.: *Das mosaische Recht.* Erster Teil, Berlin 1853, s. 53

ayrılmıştı [34]. Yargıçlık görevinin ihdası ile birlikte onlar hakkında emirler de gelmeğe başladı. Yargıçlar görevleri başında taraf tutmayacaklar adaletle hareket edeceklerdi. Zenginleri korumayacaklar, fakat merhameten, fakirleri de kayırmayacaklardı [35]. Böylece *Musevi* Hukukuna rüşvet kavramı da girmiş oldu. Yargıçların rüşvet alması kesinlikle yasaklandı. Tevrata göre : «rüşvet almıyacaksın, çünkü rüşvet görenlerin gözlerini kör eder ve salihlerin sözlerini döndürür», «çünki Rab.. rüşvet almayan büyük, kudretli ve heybetli Allahtır», «ve rüşvet almayacaksın»[36]. Bu hükümlerden anlaşılıyor ki, *Musevi* Hukuku, tanrısal niteliği ile, rüşveti şiddetle yasak etmiştir. Peygamberler kendilerini rüşvet ile durup dinlenmeden mücadeleye vermişlerdir. *Tevrat'*ta rüşvet, en ağır ve memleketi çöküntüye götüren günahlardan birisi olarak göze çarpmaktadır. Peygamber S a m u e l ' i n (takriben 1020) çocuklarına rüşvet isnad edildiği için onlar babalarının halefleri olarak tanınmadılar. Diğer yandan S a m u e l halka veda ederken hiç bir zaman rüşvet almadığına yemin etti [37].

İbranice *«Şohad»* kelimesi bugünkü anlamları ile rüşvet karşılığı kullanılıyordu [38]. *Tevrat'*ta yasak edildiği gibi, ayrıca *Talmud'*da da rüşvet alan yargıç hakkında hükümler vardır. Talmud'a göre *(Babil Jewamat* 63 a) rüşvet alan yargıçla ona rüşvet veren tek insan gibidirler. Bunun gene bir *Talmud* yorumuna göre *(Babil Ketuwat 105 b)* göre anlamı şudur: «Rüşvet tıpkı balık oltasındaki yem gibidir. Onu yutan, asla kurtulamaz.

---

(34) S A A L S C H Ü T Z , 41.. Diğer memurlar için bk: 58 vd.

(35) S A A L S C H Ü T Z , 58.

(36) Bk: *Tevrat,* 2. Musa, 23/8; 5. Musa, 10/17 ve 16/18 - 19 (Die Heilige Schrift, nach der deutschen übersetzung D. Martin LUTHERS. Stuttgart 1950. s 85, 197, 204). Bu nüshadaki «hediye» kelimesi, Türkçe çeviride daha tam olarak *«rüşvet»* ile karşılanmıştır. Bk: *(KİTABI MUKADDES,* İstanbul 1958, s 77, 188, 194). Fakat Fransızca çeviride de gene *«hediye»* kelimesi kullanılmıştır. Bk: *(LA SAINTE BIBLE* Çev: S E G O N D , L o u i s , Paris - Brüxelles, 1958, s 86). Ayrıca bk: C O H N , M a r c u s : *Bestechung.* (Jüdisches Lexion, Cilt I, Berlin 1927) sütun 937 - 938.. M A Y E R , S a m u e l : *Geschichte der Strafrechte,* Trier: Lintz 1876, s 665-666.. S A A L S C H Ü T Z , 57-58.. D U S C H A K 53. J I R K U 178. K R A F T 18. A L C A L A Y , 3. O K A N D A N , *Um. Huk. Tarihi,* 191.

(37) Bu hususlar hak. bk: C O H N , M.: *Die Bestechung, Sütun 937 ve* Samuel hak. bk: M A Y E R , S : *Geschichte,* 666.

(38) Krş. S A A L S C H U T Z , 58

Böylece rüşvet en akıllı bir yargıcı bile kör eder.» [39]. Anlıyoruz ki *Musevi* Hukuku hem rüşvet almayı hem de rüşvet vermeyi suç olarak kabul etmektedir. Rüşvet olarak verilen şey üzerinde de durulmuştur. Rüşvet vasıtasının maddi değeri olan bir nesneden bulunması şart değildir. Arkadaşça bir söz, mücerret bir sempati tezahürüne kapılmak dahi rüşvet olarak anlaşılabilir [40].

Rüşvet suçunu işleyenlere tertip edilecek cezayı anlamak biraz zordur. Bazı yazarlar, yalancı tanıklığa verilen cezanın rüşvetçilere uygulandığı, böylece hiç olmazsa zararların tazminine hükmedildiği kanısındadırlar [41]. Bir kısmı cezanın kırbaçlanma olabileceğini düşünürler[42]. Daha yeni araştırıcılar da tazminat hakkındaki görüşlere katılmaktadırlar [43]. Rüşvet alan yargıçların verdikleri hükümler de batıldır [44].

Musevi Hukukunun rüşvet hakkındaki ileri hükümlerine rağmen, *İsrail* Toplumunda her devirde bu dertten yakınılmıştır. Hemen bütün Peygamberler yargıçların taraf tutmasından ve rüşvetçiliklerinden çok sık şikâyet etmişlerdir [45].

5. Mısır'da Rüşvet.

İlkçağın en büyük uygarlıklarından birisini yaratmış olan *Mısırlı*lar gayet gelişmiş bir devlet düzenine sahiptirler. Geniş devlet örgütü içinde pek çeşitli görevleri olan memurlar vardı ve bunların arasında rüşvet alanları da bulunurdu. Orta İmparatorluk Devrinde (1991 - 1778) bir vezir, dava taraflarından birisini teşkil eden bir işçiden altı adet köle rüşvet almıştır. Tahıl yazmanlarının rüşvet aldıkları *Anastasi Papirus*'unda sık sık anlatılır. Gene, yargı görevlilerinin rüşvet aldığı görülür. Mezar hırsızlığı davalarında bir suçlu, tutuklanmasından sonra, kendisini gözlemekle görevli olan bir memura çaldığı mallardan bir miktar vererek hürriyetine kavuşmuştur. Rüşvetin yaygınlığı hakkında her

(39) Bk: C O H N , M.: *Bestechung.* Ay. yer.
(40) *Ay. esr.* sütun 938.
(41) Msl. S A A L S C H U T Z , 58
(42) Msl: M A Y E R , S.: *Geschichte,* ay. yer.
(43) Msl: C O H N , M.: *Bestechung.* Ay. yer.
(44) *Ay. yer.*
(45) D U S C H A K , 54.

yerde açıkça konuşulurdu [46]. Yeni İmparatorluk Devrindeki (1550-1085) toplumsal düzenin de bir hayli sakat yanları vardır. Bu devir ufak hesaplar, tezvirler, rekabet ve suistimallerle doludur. Büyük mezar hırsızlıklarına dair belgeler bizzat belediye başkanları ve polis müdürlerinin dahi soygunlara giriştiklerini gösteriyor. Günlük yönetimle ilgili yazışmalar büyük hükümdar II. ci Ramses (1290-1223) devrinin bile rüşvet ve ihtilâsla dolu olduğunu ortaya çıkarıyor. Fakir işçilerden dahi rüşvet alınması olağandı [47].

Rüşvetin yaygınlığı filozoflarda bu dertle meşgul olma arzusunu uyandırmış olmalıdır. Orta İmparatorluk devrinde kıralların ihtiras ve bencillikten uzak olmaları, cömert bulunmaları istenirdi. Böylece memurların iyi maaş almalarının temini yolu açılabilirdi. Bu şekilde *Mısır* bilgeleri rüşvetin sebebi üzerinde de durmak fırsatını bulmuşlardır. Daha, Eski İmparatorluğun (2700-2220) hemen sonunda ortaya çıkan kudretli *Herakleopolis* Sülâlesi devrinde (2200 - 2052), kırallara verilen şu nasihat çok ilginçtir : «Büyükleri terfi ettir ve vatandaşlarına refah sağla.. çünkü malı mülkü olmıyanlar, başkalarının zenginliklerini görünce muhterisleşirler. (memurlarından) kimin malı mülkü fazla ise, o daha az taraf tutar.. Ama fakirin adaletinden bahsedilemez.. ve keşke bu kazancı (rüşveti) kaçırmasaydım diye düşünenler adil olamazlar ve parayı verenin tarafını tutarlar» [48].

Rüşvetin yaygınlığı, memurların, sık sık yiyici olmadıklarını belirtmelerine sebep olmuştur. Memurlar yazdıkları biyografilerde rüşvet almadıklarını tekrarlamışlardır. Bir memur «davalarda asla taraf tutmadım. Uykularımda bile rüşvet rüyası görmedim» diyor. Bir başkası «mükâfat karşılığı bir tarafın menfaatlerini gözetmiyenlerden, tarafsızlardan ve gerçekleri dinleyenlerden» olduğunu söylüyor. Diğeri «fazla paralardan asla rüşvet payı almadığını» belirtiyor. Halbuki gerçek bürokrasinin gidişi bu ideallerin tamamen tersi idi [49]. Özellikle yargı işlerinde rüşveti önlemek için, yargıçlara hükümde çok az hareket serbestliği tanınmış,

---

(46) Bu hususlar için bk: HELCK, Wolfgang: *Zur Verwaltung des mittleren und neuen Reiches.* Leiden - Köln 1958, s. 544.

(47) KEES, Hermann: *Kulturgeshichte des alten Orients - Erster Abschnitt : Ägypten.* München 1933, s. 213 - 214.

(48) *Ay. esr.* 194

(49) HELCK, 544.

ceza kuralları katı bir şekilde düzenlenmişti. Yargılama usulü çok gelişmiş, mubalağalı savunmalar, merhamet istekleri fazla etkili olamamışlardı, zira yargılama usulü, sözlü değil, yazılı idi. Adaletin rüşvetsiz olması eski Mısırlıların idealleri arasındaydı[50].

Rüşvet olaylarının gelişimi hakkında bu kadar geniş bilgimiz olduğu halde bu suçun hukukî mahiyeti hakkında hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Genellikle *Mısır* Hukukunun bütün dalları için bu böyledir, zira bugüne değin msl. *Babil*'de olduğu gibi bir kanun derlemesi *Mısır*'da elimize geçmemiştir. Bunun yapılmış olması kuvvetle mümkündür. Ancak şimdilik *Mısır* Hukuku hakkında bildiklerimizi sağda solda kaydedilmiş tek tek olayların verebildiği malzemeden çıkarmak gerekmektedir [51].

6. Anadolu'daki Durum.

Daha MÖ. 2600 civarında, *Kızılırmak* yöresinde ileri bir kültür doğduğunu biliyoruz. Sonraları kurulan Eski *Hitit* İmparatorluğu (1660 - 1490), bunu izleyen yeni *Hatti* Devleti (1440 - 1200) oldukça ilerlemiş bir devlet örgütüne sahipti. Özellikle 1200 yıllarında artık *Anadoluda* gelişmiş sayılan bir bürokrasi kurulmuştu [52]. Bürokrasinin mevcut olduğu yerde rüşvetin varlığı tabiî olmakla beraber, Eski *Anadolu*da bu olayları henüz tam anlamı ile tespit edebilen belgelere sahip değiliz.

7. Yunanistan'da Rüşvet.

Yalnız İlkçağın değil, bütün tarihin en büyük kültürlerinden birisini yaratan eski *Yunanlı*lar, her bakımdan Batı Uygarlığının temelini atmış sayılırlar. Bu yüzden *Yunan* Toplumunun aksak yanlarını görmek, faydasız sayılmaz. Nekadar ileri bir devlet düzeni kurarlarsa kursunlar, eski *Yunanlı*lar da insanlığın bütün kusurlarını taşıyorlardı. Ancak, bu halkın «zaafları» biraz fazla idi. Pek çok olağanüstü meziyetleri yanında, küçüklüklerinin de

---

(50) UHLEMANN, Max: *Handbuch der gesammten ägyptischen Altertumskunde* Cilt II. Leipzig 1857. s 263 - 264.

(51) SCHARFF, A — MOORTGAT, A: *Ägypten und Vorderasien im Altertum.* München 1962. s. 67 ve 133.

(52) GÖTZE, Albrecht: *Kleinasien - Kulturgeschichte des alten Orients - Dritter Abschnit.* München 1933. s 100. Ayrıca krş: OKANDAN *Um. Huk. Tarihi,* 211 - 212.

kapsamı büyüktü [53]. Her nekadar kanun ve geleneklere saygıları yüksekse de, kuralların açık kalan noktalarında *Yunanlı*lar kendilerini çok hür hissederlerdi. Savaşta hilecilik, arkadan vurma, vahşet, silâhsız kütlelerin toptan imhasına kadar giderdi, hem de uygarlıklarının en üstün zamanlarında. *Yunanlı*ların en önemli zaaflarından birisi de kişileri maddî durumlarıyla değerlendirmeleri olmuştur. «İnsanı servet yapar» deyimi uyarınca zenginler, asil ve yüksek hasletlerle yoğrulmuş ama parası az kişilerden daha fazla itibar kazanmıştır. «Yoksul» ayni zamanda «kötü» demekti. İyi vatandaşlar zengin olanlardı. Bir yoksulun da meziyetlere sahip olabilmesi tamamen istisnai bir hal kabul edilirdi. Topluma hakim olan bu tip prensipler, şüphesiz rüşvet, ihtilâs, yalancı tanıklık gibi bozuklukları kamçılamıştır. Bu hallerin sürmesi *Yunanlı*da «güven» duygusu bırakmamıştır. *Roma*'da bir iş için yeterli gelen «erkek sözü», *Yunanistan*'da daima yazılı bir garantiye dönüşmüştür. Bazen kölelerin sözlerine, hürlerinkinden daha fazla güvenilirdi [54]. Memurlar da toplumun bu yapısına uymuşlardı. *Atina*'da bunların yetkileri pek sınırlı bulunduğu için, *Roma*'da olduğu gibi halka baskı yapamazlar, fakat bol bol rüşvet alırlardı [55]. Durum pek tabiî *Yunanistanın* diğer bölgelerinde de böyleydi [56]. *Yunan* halkının konumuz bakımından özelliğine en güzel örneği meşhur hatip ve devlet adamı D e m o s t e n e s'in (384/?-322) durumu gösterir. Bu zat eski *Yunan* Toplumunda rüşvete karşı amansız bir savaş açmıştı. Söylevlerinde bu dert üzerinde uzun uzadıya durmuş ve rüşvetçiliği insafsızca yermişti. Fakat kendisi de rüşvet almak suçundan mahkûm edilmiştir [57].

Yunan Uygarlığının en parlak zamanında (takriben VI-IV. cü yüzyıllar) bile, bu gelişmenin merkezi olan *Atina*'nın yazılı hukuku, genel kültür seviyesine göre bir hayli düşüktü ve meselâ H a -

---

(53) Bk: H E R M A N N , K a r l F r i e d r i c h *(nach der zweiten, von* K a r l B E R N H A R D S T A R K *besorgten Auflage umgearbeitet und Hrg. von* B L Ü M N E R , H u g o) *Lehrbuch der Griechischen Privataltertümer* - 3. cü Bası - Freiburg i B. und Tübingen 1882, s 42.

(54) *Ay. esr.* 43 vd. Ayrıca bk: L E I S I , E r n s t : *Der Zeuge im Attischen Recht.* Frauenfeld 1908, s 114.

(55) M A Y E R , *Geschichte,* 666 - 667

(56) Msl. *İsparta* için bk: H E R M A N N , K a r l F r i e d r i c h : *Lehrbuch der Griechischen Altertümer.* Cilt I. *Staatsaltertümer. Erste Abteilung.* 6. Bası (Hrg. T H U M S E R , V i k t o r) , Freiburg 1889, s. 252.

(57) Bu olayların ayrıntılı açıklaması için bk: M A Y E R , S . *Geschichte,* 671.

murabi Kanunlarına nazaran pek az bir yenilik taşıyordu[58]. Buna rağmen, rüşvetçiliğin çoğalması *Atina* Hukukunun sonraları bu konuda oldukça gelişmiş hükümler getirmesine sebep olmuştur. *Yunan* Hukuku rüşvet fiilini oldukça iyi tanımlamış ve hem rüşvet almayı hem de vermeyi suç olarak kabul etmişti: «Eğer bir *Atinalı* kanunlara aykırılığa sevketmek ve sevkedilmek için başkasına hediye verirse veya başkasından hediye alırsa, yahut bu yolda söz alır yahut verirse, topluluğu zarara sevkedeceği için, halkın lâneti üzerinde olsun ve hep yapılageldiği gibi kendisi, çocukları ve malları şerefsizlendirilsin». Bu hükümde rüşvet alan *Atinalı* bir kamu hizmetlisidir[59].

Bu genel hükümden sonra rüşvetin özel şekilleri de düzenlenmiştir. Bunların en önemlileri adlî rüşvet ile, memurların seçiminde işlenilen rüşvet suçudur[60].

Vatandaşlar, memurlarını yetkili makamlara her zaman şikâyet edebilirlerdi[61]. Rüşvetten dolayı açılacak davanın yargı mercii, memurun statüsüne göre değişirdi[62]. Dâvada hem rüşvet alan hem de rüşvet veren yargılanırdı. Suç sabit olduğu takdirde verilecek ceza yazarlar arasında tartışmayı gerektirmiştir[63]. Genellik-

---

(58) Bk: DURANT, Will: *Das Leben Griechenlands* (Ins Deutsche übertragen von SCHNEIDER, Ernst). Bern 1957. s. 262.

(59) Bk: HEFFTER, August Wilhelm: *Die athenäische Gerichtsverfassung.* Cöln 1822 s. 154. LIPSIUS, Justus Hermann *(dargestellt von* M. H. E. MEIER und G. F. SCHOMANN): *Das Attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des Attischen Processes.* Cilt I. Leipzig 1905 s. 401. Krş: USTERİ, Paul: *Ächtung und Verbannung im griechischen Recht.* Zürcher Dissertation. Berlin 1903. s. 6. HERMANN, Karl Friedrich *(Nach der zweiten, von* K. B. STARK *besorgten Auflage wiederholt und neu bearbeitet und Hrg von* TAALHEIM, Th.) *Lehrbuch der Greichischen Rechtsaltertümer.* 4. cü Basıı. Freiburg in Breisgau und Leipzig 1895. s. 73-74. MAYER. S. *Geschichte.* 669.... OKANDAN, *Um. Huk. Tarihi*, 293.

(60) Adlî rüşvet için bk: LEISI, 144.. HEFFTER, 154. Seçim rüşveti için bk.: MAYER, *Geschichte*, 334.. GILBERT, Gustav: *Handbuch der griechischen Staatsaltertümer.* Cilt I, Leipzig 1881. s. 208.

(61) GILBERT, 213.. HERMANN, *Lehrbuch.. Staatsaltertümer, zweite Abteilung.* Freiburg 1892 .s. 654.

(62) GILBERT, 209.

(63) Bk: HUDWALCKER, Martin Hieronymus: *Über die öffentlichen und privat-Schiedsrichter (Diäteten) in Athen und den Process vor denselben.* Jena 1812. s. 31 not. 32. HEFFTER, 155.

le ölüm veya para cezasından birisini seçmek yargıçların takdirine bırakılmıştır[64]. Para cezası rüşvet olarak alınıp verilen şeyin on misli idi. Her iki cezanın mutlak sonucu ikinci derecede şerefsizlik, yani medeni hakları kullanamama idi ki, bu suçlunun ölümü halinde çocuklarına intikal ederdi[65]. Medenî hakları kullanma ehlyetinin kaybı, dava açma hakkını da kapsamına alır, fakat bazı sınırlı hallerde suçluya veya çocuklarına kendilerini savunma hakkı tanınabilirdi[66]. Rüşvete bazı hallerde sürgün cezasının da verildiği olurdu[67].

Atina'da, memurların rüşvetini önliyebilmek için çeşitli usuller denenmiştir. Her memur, görev dönemi bittiği vakit vatandaşlara ayrıntılı bir hesap vermeğe mecburdu[68]. Yargı işlerinde rüşveti önlemek için, mahkeme üyeleri en son anda kura ile seçilirlerdi. Pek çok davalar bir günde sonuçlandırılacağından bu usulün rüşveti önliyebileceği düşünülebilirse de[69], özellikle yalancı tanıklığın olağanüstü fazlalığı ve yargı örgütünün bozukluğu[70], alınan tedbirlerin pek çok bakımdan yetersizliğine sebep olmuştur.

Rüşvet, *Yunan* filozofları tarafından da devletin selâmetine karşı işlenmiş ağır cürümlerden görülmüş ve toplumu pek çok bakımdan zedeleyen bu suç için meselâ P l â t o n , *Atina* Hukukunun ceza sistemini yeterli görmemiş ve mutlak olarak ölüm cezasının uygulanmasını istemiştir[71].

8. Roma Hukukunda Rüşvet.

Roma Hukukunda rüşvetin gelişimini incelemek başlı başına bir araştırma konusudur. Biz burada, rüşvet olaylarına değinmeksizin, Roma'da meselenin hukukça nasıl düzenlendiğine göz atacağız. Rüşvet, *Roma* Hukukunca oldukça ileri bir tarzda işlenmiş

---

(64) U S T E R İ , 6.

(65) L İ P S I U S , 403 vd. H E R M A N N , *Lehrbuch. Staatsaltertümer. Zweite Abteilung,* 650 vd.. H E F F T E R , 155 vd.. U S T E R I , 6 vd. M A Y E R , S . *Geschichte,* 670.

(66) U S T E R I , 62-63.

(67) *Ay. esr.* 66.

(68) G I L B E R T , 213.. H U D W A L C K E R , 19 vd. H E R M A N N , *Lehrbuch...... Staatsaltertümer. Zweite Abteilung,* 650

(69) D U R A N T , 260-261.

(70) L E I S I , 114 vd.

(71) B I S I N G E R , J o s e f : *Der Agrarstaat in Platons Gesetzen (Klio-Beiheft. XVII - Neue Folge IV)* Leipzig 1925. s. 110 vd.

ve bu hükümler gelecekteki Müşterek Hukukun temelini teşkil ettiği gibi ilk modern Batı kanunlarını da önemli sayılacak şekilde etkilemiştir[72]. Ancak *Roma* Hukukunun rüşvet nazariyesi, bugünkü kavramlarımıza göre kurulmamıştır. Rüşvet, içine baskı, zulüm ve diğer memurluk suiistimallerini alan *crimen repetundarum* kavramı ile ifade edilirdi. Yargıçların rüşveti kısmen bunun dışında idi ve daha açık-seçik bir tarzda belirtilmişti. Bu kavramların gelişmesini kısaca görelim :

A) Cumhuriyet Devri (MÖ 510 - MS I. ci Yüzyıl ilk yarısı)

Cumhuriyet devrinden önceki durum için bilgilerimiz azdır. Cumhuriyette ise bilinen ilk toplu hukuk derlemesi *Oniki Levha Kanunu*dur (takriben MÖ 450). Bu Kanun rüşvet alan yargıcı ölümle cezalandırıyordu. Böylece yargıçların rüşveti *Roma*'da bu suçun cezalandırılan ilk şeklidir[73]. Yargıçlar dışındaki memurların cezalandırılmasına ilk önceleri ihtiyaç duyulmamış olabilir. Çünkü, ilk devir memurları oldukça dürüst kişilerdi[74]. Fakat daha sonraları eyalet valilerinin çeşitli vesile ve sebepler ile[75] halkı ezmeğe başlamaları *crimen repetundarum* kavramının doğmasına sebep olmuştur. Bu kavramla *Roma*'lılara, valilerin baskı vesair yollarla aldıkları para ve hediyelerin geri istenilebilmesi hakkında dava açmak yetkisi tanınmıştır. Böylece, yalnız rüşvet yolu ile verilen nesneler değil, memurluk görevlerinin kötüye kullanılması ile alınan her çeşit şey geriye istenebiliyordu[76]. Bu arada me-

---

(72) FEURBACH, (Paul Johann) Anselm :*Themis oder Beiträge zur Gesetzgebung.* Landshut 1812. *(IV. Uber die Bestechung der Staatsbeamten).* s. 196.. Kşl.: ALCALAY, 4.. *Roma* Ceza Hukukunun rüş vetle ilgili bölümlerinin gelişimi için özlü bilgi. Bk: OKANDAN, *Um. Huk. Tar.* 471 vd.

(73) ALCALAY, 4 vd.. KRAFT, 18-19.. MOMMSEN, Theodor: *Römisches Strafrecht*. Leipzig 1899. s. 668-669.. QUİSTORP, Johann Christian: *Grundsätze des deutschen peinlichen Rechtes*. Rostock und Leipzig. s. 803.. ZUMPT, A. W: *Das Criminalrecht der römischen Republik.* Cilt I. Berlin 1865. s. 385 vd.

(74) KRAFT, 18.. REIN, Wilhelm: *Das Criminalrecht der Römer* Leipzig 1844. (Nachdruck, Aalen 1962) s. 605. Krş. MOMMSEN, 705.

(75) Bu sebepler için bk: MAYER, *Geschichte,* 672.. ZİMMERLİN, 8.. PUPPE, 14.

(76) REIN, 604.. Krş.: MOMMSEN, 707.. Krş.: FEUERBACH, *Themis,* 197.

murların halktan aldıkları hediyeler de bir ayrıma uyruk tutulmuş, rüşvet olmayan ve baskı ile de alınmayan hediyelerin ceza hukukunun konusunu teşkil etmiyeceği belirtilmiştir. Bu halde memura karşı belki bir özel hukuk davası açılabileceği düşünülebilirdi[77].

Devletin pek çok yerlerinde rüşvet ve benzeri suçların işlenmeleri arttıkça çeşitli kanunlarla durumun düzeltilmesine çalışılmıştır. Bu kanunların en önemlileri *Lex Calpurnia* (MÖ 149), *Lex Junia* (M.Ö. 149-104 arası) ve *Lex Servilia*dır (M.Ö. 106 veya 105). Bu kanunlarla bazı özel mahkemeler ihdas edilmişse de *crimen repetundarum* kavramı herhangi bir şekilde geliştirilmemiştir[78]. Nihayet özellikle adlî rüşvetin günden güne artması karşısında, Sulla, dikatatörlüğü zamanında (M.Ö. 82-79) *Lex Cornelia*'yı çıkartmıştır. Bu kanun yukarıdaki genel ölçüyü korumakla beraber, rüşvetçilik üzerinde özellikle durmuş, yüksek memurların her türlü iş için halktan para almaları hallerini ayrıntılı olarak saymış ve yasaklamıştır. Rüşvet sonucu alınan para cezaları arttırılmış, rüşvetçi yargıca verilen ölüm cezası aynen kalmıştır[79]. Bir fikre göre, yargıca rüşvet veren de ilk defa bu kanunla suçlu sayılmıştır[80].

Roma Hukukunda rüşveti de düzenliyen kurallarda en büyük aşama *Lex Julia* ile sağlanmıştır. Caesar tarafından M.Ö. 59 Yılında isdar olunan bu kanun, sonraki düzenlemelerin esasını teşkil etmiş ve *Digesta*'ya da geçmiştir. Ancak bu kanunun çıktığı zaman taşıdığı hükümleri tam olarak bilemiyoruz. Çünkü ileride önemli değişikliklere uğramıştır. Anlayabildiğimiz kadarı, bu Kanun rüşvet suçunu crimen repetundarum kavramı içinde daha geniş tavsif etmiş ve uygulanmasını her çeşit memura yaydırmıştı. Valilere karşı yapılacak şikâyetler doğrudan doğruya Senato tarafından kabul edilecekti. Cezalar da ağırlaştırılmıştı. Para cezası dört misline çıkarılmış, ağır hallerde de sürgün öngörülmüştü.

---

(77) REIN, ay. yer., MOMMSEN, 706-707.

(78) Bk: REIN, 611 vd. MOMMSEN, 707 vd.

(79) Sulla'nın bu konudaki faaliyeti için bk: REIN, 621 vd.. ZUMPT II Berlin 1968 s. 55.. STRACHAN-DAVIDSON, James Leigh: *Problems of the Roman Criminal Law.* Cilt I. Oxford 1912 s. 106.

(80) ALCALAY, 7.. KRAFT, 20. REIN'a göre (s. 789) rüşvetin bu türü ilk defa imparatorluk devrinde cezalandırılmıştır.

Rüşvet alan Senato üyesi ise, Senatodan ihraç edilirdi. Yargıçlara verilecek cezanın aynen saklanmış olması muhtemeldir[81].

B) İmparatorluk Devri

Bu devirde esas itibarı ile *Lex Julia* yürürlükte kalmıştır. Bu kanun *constitutiones* veya *senatus consultumlar* yoluyla zaman zaman düzeltilmiş, bazen ona yeni eklemeler yapılmış, bazen de eski hükümler tekrar yürürlüğe sokulmuştur. Genellikle şu değişiklikler yapılmıştır: Değersiz şeyler dışında memurların hediye kabul etmeleri tekrar tekrar yasaklanmıştır. Batı *Roma*'nın çöküşünden sonra Doğu *Roma* İmparatorlarından I. ci ve II. ci Theodosius (379-395; 408-450) halkın rüşvet alanları derhal şikâyet hakkını genişletmişlerdir. II. ci Theodosius son *constitutiones*'inde rüşvet alan yagrıç veya valinin daha memurluğu süresince şikâyetini mümkün kıldı ki bu eskiden imkânsızdı[82]. Doğu *Roma*'da konumuzla ilgili en büyük reformu Justinian (527-565) yapmıştır. Bu düzeltiye göre eğer rüşvet alan hukuk yargıcı ise rüşvet olarak vaadedilen meblâğın iki mislini öder. Eğer rüşvet fiilen alınmışsa ceza üç misline çıkar. Her iki halde de yargıç görevinden atılır. Ceza yargıcının rüşveti ise müsadere ve sürgünle cezalandırılır[83]. Yargıç suçsuzluğunu ispat ederse davacı dava konusunun takdir edilen değerini *(aestimotiolitis)* öder[84].

İmparatorluk devrinin getirdiği en önemli yenilik, eskiden *falsum*'dan dolayı cezalandırılan rüşvet verenin, artık *crimen repetundarum* kavramı içine sokulması olmuştur[85].

Roma Hukuku rüşvet olarak alınıp verilen şeylerin yalnız maddî-mameleki menfaatlerden olmasını kabul etmiştir[86].

---

(81) *Lex Julia* hak. bk: REIN, 623 vd.. ALCALAY, 7 vd. KRAFT, 20.. MOMMSEN, 709.. HENKE, Eduard: *Handbuch des Criminalrechtes und der Criminalpolitik. Dritter Teil.* Berlin 1830, s. 364.

(82) REIN, 634 vd. KRAFT, 20.. Krş: MAYER, S.: *Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer.* Cilt I. Leipzig 1861, s. 169.

(83) Ceza ve hukuk yargıçları arasında bu bakımdan fark gözetmeyi çok sonraları modern *Fransız* Hukuku da kabul etmiştir. Bk: KRAFT, 20.

(84) REIN, ay. yerler.. KRAFT, ay yer. FEUERBACH, *Themis*, 198.

(85) REIN, 636.. Krş. yukarıda not (80). Rüşvet verenin daha eski devirlerde ise yalnız şerefsizlikle ithamı bk. MOMMSEN, 678. Krş: HENKE, 371.

(86) HENKE, 367.

Roma Hukukunda *crimen repetundarum* kavramı içine rüşvet çeşitlerinin hepsi sokulmuştur. Bu kavram içinde özel bir şekilde incelenen ve en büyük sosyal dertlerden birisini teşkil eden suç, memurluk satın alınmasıdır. Cumhuriyet devrinde seçim ile yapılan tâyinlerde, adaylar seçmenlere rüşvet vererek seçilmelerini sağlamak isterlerdi. T i b e r i u s (M.S. 14-37) tarafından halktan seçim yetkisi alınınca, memur olmak için senatörlere ve daha sonra imparatorun çevresine rüşvet vermek adet haline geldi. Rüşvetin bu çeşitiyle de mücadele edlimiştir[87]. Özel bir rüşvet suçu türü de yalancı tanıklıktı[88].

Çok kısa bir şekilde görmemize rağmen, *Roma* Hukukunun İlkçağda en gelişmiş sistemi kurduğunu söyleyebiliriz. Meselenin *Roma*'lılar tarafından çözümlenemiyen yanı rüşvetin diğer memurluk suçlarından kesin olarak ayrılmaması ve *crimen repetundarum*'un içinde görülmüş olmasıdır[89].

Roma'da rüşvetin belli başlı iki önemli sebebi vardır. Birincisi, mevkilerini satın alan yüksek memurların yaptıkları masrafları çıkarmak istemeleri[90], ikincisi de büyük toprak sahiplerinin kurduğu aristokrasinin rüşvet ile her işi yaptırtmağa çalışmasıdır. Bu aristokrasi Devletin temelini teşkil ettiği için rüşvetle mücadele etmek hemen hemen imkânsızlaşıyordu[91]. Bu iki ana faktör dışında, Devlet sınırlarının pek büyük ve ulaştırma imkânlarının sınırlı olması, bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar da rüşveti körükleyen sebepler arasında sayılabilir. Ancak, yukarıda da gördüğümüz gibi, *Roma*'lılar hiç olmazsa hukuk nazariyesi bakımından rüşvetle geniş ölçüde savaşmışlardır.

III. ORTAÇAĞDAKİ GELİŞİM

1. Genel olarak

Batı *Roma* İmparatorluğunun *Germen* kavimleri tarafından yıkılmasından sonra *Roma* Hukuku pek çok alanda yaşamağa devam etti. Fakat, ilkönce bağımsız topluluklar halinde yaşıyan

---

(87) M A Y E R, *Geschichte,* 335 vd. A L C A L A Y, 9.

(88) M O M M S E N, 675.

(89) K R A F T, 21.

(90) M A Y E R, *Geschihte,* 672.. P U P P E, 14.

(91) Z U M P T I I, 214.. K O R N E M A N N, Ernst: *Weltgeschichte des Mittelmeer-Raumes von Philip II von Makedonien bis Muhammed.* Cilt I, München 1948. s. 380.

Germenler, ilkel de olsa kendilerine özgü bir hukuka sahiptiler. *Roma* Hukuku ancak zamanla bu kavimlere yerleşti. Diğer yandan Doğu *Roma* yahut *Bizans* İmparatorluğunda *Roma* Hukuku tam anlamı ile yürürlükteydi. *İran* ve *Hind* hukukları da varlıklarını sürdürüyorlardı. İslâmlık çıkınca *İran*'da ve *Bizans* İmparatorluğunun kaybedilen önemli bir bölümüne yepyeni bir hukuk sistemi yerleşti. Bunun konumuz bakımından gelişimi aşağıda, İkinci Bölümde incelenecektir. Burada, Osmanlı Devletinin ortaya çıkışı zamanına kadar *Germen* Hukukunun rüşvete ilişkin noktaları araştırma konusu yapılacak ve Ortaçağda önemli bir fonksiyonu olan *Kilise Hukukuna* da konumuz bakımından değinilecektir. *Avrupa*'da *Roma* Hukukunun yerleşmesi takriben XIV. cü Yüzyılda tamamlanmış, ancak bundan sonra *Müşterek Hukuk* gelişmeye başlamıştır. Modern Batı Hukukuna en önemli geçiş sayılan ve etkileri hemen bugüne kadar gelen bu gelişime Osmanlı Devleti çağdaş bulunduğundan, bu konu ile Dördüncü Bölümde meşgul olacağız.

2. Germen Hukukunda Rüşvet.

*Germenler*de kamu hizmetlilerinin işledikleri suçlar *(Amtsverbrechen)* üzerinde pek az araştırma yapılmış olması, genellikle bu tip suçların *Germen* kavimlerinin çoğunda mevcut olmadığı gibi yanlış bir kanı uyandırmamalıdır[92]. Birkaç istisnası dışında *Germenler* de kuvvetli bir memurluk örgütüne sahip idiler. Bu memurlar pek tabiî kendi görevlerine ilişkin suçları bol bol işlerlerdi. Halka baskı, rüşvet gibi çeşitli hukuku ihlâl suçlarının varlığı G r e g o r v o n T o u r s[93] tarafından nakledilmiştir. *Roma* devrini bile aratmıyacak derecede sık işlenen bu suçlar için elbette bazı tedbirler alınacaktır[94].

İlk *Germen* devletlerinden birisini kuran Doğu *Gotları (Ostgoten,* 493-553) yargıçların rüşveti üzerinde durmuşlardır. Büyük T e o d o r i h (T e o d e r i c h 493-526) ileride tıpkı J u s t i n i-

---

(92) C O H N , G e o r g : *Die Justizverweigerung im altdeutschen Recht.* Karlsruhe 1876. s. 2-3.

(93) G r e g o r v o n T o u r s (538-594), *Frankların* meşhur tarihçisidir. 591 yılına kadar getirdiği tarihi *Historia Francorum* önemli bir kaynaktır. Sonradan başkaları tarafından devamı yazılmıştır.

(94) C O H N , G . 3 vd. Bu hususlarda herhangi bir düzenleme yapmıyan *Germen* kavimleri için bk: ay. esr. 158.

a n 'ın yaptığı gibi, bir ayrım ile hukuk işlerinde rüşvet alan yargıcın zarar görene bir tazminat vereceğini, ceza işlerinde ise böyle bir suçu işleyen yargıcın ölümle cezalandırılacağını kural olarak koymuştur[95]. Bu Kıral herhangi bir şekilde haksızlık eden yargıçları bizzat cezalandırıldı [96].

Güneydoğu *Fransa*-Kuzey Batı *İtalya* yörelerine yerleşen *Burgund*'lar (443-534), rüşvet alan yargıcı ölümle cezalandırmışlardır. Bu kavmin hukukuna göre rüşvet kasden işlenen suçlardandır. Hukuku bilmezlik veya ihmal halinde ise yargıç para cezasına çarptırılır[97].

568-774 yıllarında *İtalya*da yerleşen *Langobard*'lar hem ufak hem de büyük memurların görevlerini dikkatle yerine getirmelerini kontrol etmişlerdir. Memurların Kıralın izni olmadan hediye almaları yasaklanmıştır. Memurların ve yargıçların hakkı yerine getirmemeleri, kayıp olan hakkın karşılığının kendi keselerinden ödenmesi zorunluluğunu doğururdu. *Langobard*'lar memurların işledikleri cürümleri topluluğa ve kırala karşı saymışlardır[98].

V. ci Yüzyıldan itibaren *Fransa*'ya yerleşen *Germen* kavimleri, *Salirler (Salier), Ripuariler (Ripuarier), Alamanlar* ve bunların birleşmesi sonucu ayni Yüzyıl sonunda ortaya çıkan *Meroven* Devleti Toplumu rüşvete yabancı değillerdi. *Fransa Germenleri (Salirler)* ilkönce hukuka aykırılık fiillerini, rüşvetten veya başka bir kaynaktan gelsin, ayırd etmemişlerdir[99]. Buna karşılık *Ripuariler*, rüşvet alma kastı ile hediye kabul eden yargıçları ölümle cezalandırmışlardır. Bu cezanın verilebilmesi için açık bir hareket şart değildir, kastın varlığı yetişir. Ancak hediyenin hükmün verilmesinden önce alınması gerektir[100]. Fakat adalet işlerine

---

(95) *Edictum Theodorici Regis*'e göre KRAFT, 22.. ALCALAY, 14

(96) Bk: COHN, G. 6'daki olay.

(97) ALCALAY, 13... HIS, Rudolf: *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters.* Zweiter Teil. Weimar 1935. s. 68.

(98) OSENBRÜGGEN, Eduard: *Das Strafrecht der Langobarden.* Schaffhausen 1863. s. 58 vd.

(99) KRAFT, 21.. LEHMAN, Heinrich Otto: *Der Rechtsschutz gegenüber Eingriffen von Staatsbeamten nach altfränkischem Rechte.* Kiel 1883. s. 1 vd. ALCALAY, 13.

(100) BRUNNER, Heinrich: *Deutsche Rechtsgeschichte.* Cilt II. Leipzig 1892. s. 600.. LEHMANN, H. O., 85.. KRAFT, 22.. ALCALAY, 13.

yardımcı olan asillere bu kanun uygulanamaz[101]. *Alamanlar* ise hukuka aykırı olarak faaliyette bulunan yargıçlara para cezası ve tazminat yüklemişlerdir[102]. *Meroven* Devleti de bu kavimlerin birleşmesi ile meydana geldiğinden ayni hukukların bu Devlette uygulandığını kabul etmek gerektir.

Büyük K a r l (768 - 814) ile *Germen* Hukukunda konumuzla ilişkin bazı yenilikler oldu. Adalet işlerinde söz sahibi olan asillerin rüşvetleri ve benzeri yolsuzlukları da ölüm cezası kapsamına alındı[103]. Büyük K a r l rüşvet ile şiddetle mücadele ettiyse de ölümünden sonra bu faaliyet gevşemiştir[104].

Ortaçağ ilerledikçe *Germen* Hukuku gelişmiştir. *Hohenstaufen*'ler (1125 - 1254) devrinde iki önemli kanun toplaması yapılmıştır. Birincisi E i k e v o n R e p k o w (1180 (?) - 1233) tarafından 1221 - 1235 (veya 1230) yılları arasında derlenen ve şairane bir üslupla yazılan *Sachsenspiegel*'dir. Bu kanun *Roma* Hukukuna karşı uzun zaman direnmiştir. Öbürü ise E i k e ' nin Kanununun Güney *Almanya*'da uygulanması için eklemelerle yapılan çevirisidir (1265'ten sonra). Buna da *Schwabenspiegel* adı verilmiştir. Konumuz bakımından önemli olan, *Sachsenspiegel*'de rüşvetle ilgili bir hükmün bulunmamasıdır. Buna karşılık *Schwabenspiegel*'de 71. ci Madde yargıçların rüşvetinden bahseder. Bu Maddeye göre rüşvet alan yargıç zararları tazmin eder ve rüşvet veren de verdiğini kaybeder[105].

Biritanya adalarındaki gelişim ilkönce *Germen* Hukuku yönünde olmuştur. Büyük A l f r e d'in (871 - 899) memurlarla ilgili suçları da diğer kanun koyma faaliyeti arasında tanzim ettiği ve bu konuda 44 adetten az olmıyan ölüm cezası verdiği bilinmektedir[106]. Daha sonraları *İngiliz* Hukuku *Roma* Hukukunun izinde gitmiştir. Daha sonra tekrar gelişmeğe başlayan *Common Law* kendisine özgü bir sistem meydana getirmiştir. Ancak bu sistem içinde konumuz bakımından önemli bir yenilik yoktur.

---

(101) L E H M A N N H. O., 89.

(102) K R A F T, 22.. A L C A L A Y, 14.

(103) H I S, 69.

(104) C O H N, G., 4.. L E H M A N N, H. O., 100.

(105) A L C A L A Y, 16.. K R A F T, 22.

(106) C O H N, G., 6.

3. Kilise Hukuku

Kilise Hukuku genellikle Kilise Örgütü içinde kalmıştır. Bununla beraber Ortaçağın devlet sistemleri tamamen teokratik olduğu için, nazarî bakımdan bu konunun incelenmesi önemlidir. Bu hukuk Kilise içi personelinin her türlü statülerini düzenlediği gibi Kilise-Kilise dışı ilişkilerde de ilk plânda uyulacak kuralları taşır. Hele dinî mahkemelerin Kilise dışı kişilere ilişkin işleri Ortaçağ adalet düzeni bakımından son derece önemlidir. Devlet örgütü dışında kalmakla beraber, Kilise personelinin, devrin mantalitesi nazara alınırsa, önemli kamu hizmetleri gördüklerini kabul etmek yerinde olur. İşte bu Örgütün içinde de rüşvet olayları görülmüş ve bu uygunsuzluklarla hukukî mücadele yapılmıştır. Burada ilkönce *Katolik Kilise Hukukunun* konumuzla ilgili hükümlerini göreceğiz. Sonra da *Doğu Kilisesine* bu bakımdan kısaca göz atacağız.

A) Katolik Kilise Hukuku

Kilise Hukukunun rüşvete ilişkin hükümleri iki önemli problemi biribirinden ayırır. Birincisi dinî yargı işlerindeki rüşvet, diğeri ise ruhani makamların ve sair menfaatların alım satımıdır.

a — Dinî Yargı İşlerinde Rüşvet.

Dinî hukuka ilişkin bir davayı, herhangi bir vasıta ile taraflardan birinin lehine veya aleyhine etkileyecek şekilde sonuçlandırma gayreti gösteren kimse ve bu şekilde hüküm veren yargıç rüşvet suçunu işlemiş sayılırlar[107].

Rüşvet alan yargıç bakımından suç, herhangi bir menfaatin istenmesi ânında teşekkül eder. Rüşvet sonucu verilen hükmün kanunî şartlara uygun ve âdil olmasının önemi yoktur. Bir menfaat talebi dahi hükmün satın alınabilirliğini ortaya koyduğundan, yargıcın temsil ettiği tanrısal adalet zedelenmiş demektir[108]. Kilise Hukukunun yargıcın tanrısal nitelikte olduğunu kabul etmesi, İsrail Hukukunun etkisidir[109].

---

(107) KATZ, Edwin: *Ein Grundriss des kanonischen Strafrechts*, Berlin und Leipzig 1881, s. 148.

(108) KATZ, 148 vd.. ALCALAY, 10 vd.. KRAFT, 21 vd.

(109) ALCALAY„ 11. *(Ut in omnibus, quae in causis agenda fuerint, prae oculis habeant Solum Deum, İllius imitantes exemplum).*

Rüşvet veren bakımından ise suç, yargıca mücerret olarak teklifin yapılması ile teşekkül eder. Rüşvet teklifinin hukuka uygun bir karar için yapılması önemi haiz değildir. Bir hükmü etkilemek gayreti, ancak onun verilmesinden önce bahis konusu olabileceğinden rüşvet verme suçu hükümden sonra işlenemez[110].

Rüşvet alan yargıç görevinden azil ve Kiliseden ihraç edilir *(Suspensio ab officio* ve *excommunication)* rüşvet verenin ise yalnız Kiliseden ihracıyla *(excommunication)* yetinilir[111].

b — Ruhanî Mevkilerin ve Sair Menfaatların Alım-Satımı.

Her çeşit ruhanî rütbe, mevki ve sair menfaatlerin alım satımı Kilise Hukukunun üzerinde durduğu önemli suçlardandır[112]. *Roma'*da memurlukların alım-satımı hastalığı Kiliseye geçmişti[113]. Kilise bünyesi içinde derhal yayılan bu bozukluğa *simoni (Simonie)* adı verilmiştir[114]. *Simoni* ile zaman zaman sert mücadeleler yapılmıştır. Papa I. ci Leo (440 - 461), son Batı *Roma* İmparatorlarından Anthemius (ölümü 472) ve nihayet Justinian bu dertle mücadele etmişlerdir[115].

Simoni kavramının kapsamı içine zamanla her çeşit ruhanî menfaatin herhangi bir dünyevî karşılıkla alınıp-satılması anlamı girmiştir. Bu durumda meselâ para ile günah çıkartma suçu da *simoni* kavramının içindedir. Böylece Kilise Hukuku *simoni* aracılığı ile rüşvet suçunun kapsamını genişletmektedir[116].

Simoni suçunun cezası da Kilise personelinin azil ve Kiliseden ihracı, Kilise dışındakilerin de (rüşvet verenlerin) ihraç edilmeleridir. *Justinian* rüşvet olarak verilen nesnenin de Kiliseye gelir yazılması esasını koymuştur[117].

---

(110) KATZ, 149.. KRAFT, ay. yer. ALCALAY, 12.

(111) Bk : not (110). Kilise personeline verilebilecek cezalar için ayrıca bk: MEVES: *Die Amtsverbrechen (Handbuch des Deutschen Strafrechts Hrg.* von Holtzendorft. Cilt III/2) s. 916.

(112) MEVES, 917 ve 932.

(113) MAYER, *Geschichte,* 336.

(114) *Simoni* adının bu suça verilmesinin sebebi şudur: Hıristiyanlığın ilk devirlerinde Simon Magus havarilerin ruhanî makamını satın almak istemiştir. MAYER, *Geschichte,* Ay. yer. Simon Magus hak. bk.: EDWARDS, B. B. *Encylopedia of Religious Knowledge.* Phıladelphıa 1860, s. 1076.

(115) MAYER, *Geschichte,* Ay. yer.

(116) MEVES, 916-917.

(117) MEVES, Ay. yer.. MAYER, *Geschichte,* Ay. yer.

B) Doğu Kilisesinin Hukuku

Bizans Kilise Hukuku genellikle Batı Kilisesinin kurallarına uymuştur. Ayrıntılı taraflarını incelemiyeceğiz. Burada üzerinde duracağımız nokta, eski Doğu Kilisesidir. Bu Kilisenin tarihi çok eskidir. Hıristiyanlığın ilk yayıldığı ülkeler Doğu Kilisesinin etkisi altındadır. Daha *Rum Ortodoksları Roma*'dan tam anlamıyla ayrılmadan, V. ci Yüzyılda *Nestori* Mezhebi Kurulmuş ve 431 Yılında *Efes*'te toplanan konsil bu Mezhebi *Roma Kilisesi* adına mahkûm etmiştir. *Nestoriler İran* ve *Suriye*'de yayılmışlardır. Bu Mezhebin yayılışı ve gelişiminin ayrıntıları üzerinde durmuyoruz. Konumuz bakımından önemli olan, eski Doğu Kilisesinin hiçbir alanda lâik *Roma* Hukukunu kabul etmemesi ve dinî hukuku bütün hayat faaliyetlerine yaydırmasıdır. Bu Hukukun ilk derlemesi olan *«Leges Constantini Theodosii Leonis», Kafkasya*'dan *Mısır*'a ve *Habeşistan*'a, *İran* ve *Irak*'tan *Akdeniz*'e kadar bütün Doğu Hıristiyanlığının Kanunu olarak uygulanmıştır. Ancak içinde rüşvete değinen hükümler olup olmadığı bugüne kadar anlaşılmamıştır[118]. Daha sonra Doğu Hıristiyanları büyük bir bölümü ile *Roma Hukuku*'na uyruk olmuş, fakat *Suriye* bölgesinde kendine özgü bir Hukuk doğmuştur. *Corpus jurisin* uygulanmasından takriben bir yüzyıl sonra bu bölgeden *Roma-Bizans* egemenliği çekilince *Suriye* Hıristiyanları, hukuklarını daha iyi geliştirme imkânı bulmuşlardır. Bu *Nestorilerin Roması, Dicle* kenarındaki *Seleucia (Al-Mada'in)*[119] şehri idi. Bu merkezdeki üç patriğin isdar ettikleri kararlar *Suriye* Hıristiyan Hukuku için önem taşırlar. Bu üç patrik de *Suriye*'nin İslâm devrinde yaşamışlar[120], özellikle Hıristiyanların İslâm yargıçlarına gitmemeleri için pek çeşitli kurallar koymuşlardır. Patriklerin özel hukuk alanına kıyasla ceza hukuku dallarında yetkileri azdır. Ceza yetkilerini Kilise personeli için kullandıkları vakit en fazla görevden atma cezası verebilirler. Ölüm ile cezalandırılması gerekli Hıristiyanlar dinden atılır böylece İslâm yargıcı işe el koyar. Her üç patrik çeşitli gelenek kurallarını yazılı hukuk haline getirmeğe çalışmışlardır[121].

---

(118) SACHAU, Eduard *(Aus der römischen Handschrift Hrg. und Übersetzt) Syrische Rechtsbücher. Erster Band.* Berlin 1908 (Eserin tamamı *Leges Constantini*'ye aittir).

(119) *Antakya* civarında bir liman şehri olan ve ilk Hıristiyanlığın yayılmasında önemli yeri bulunan *Seleucia* ile karıştırmamalıdır. Krş: STRECK, M.: *Medāin* Maddesi. İA VII, s. 448-456.

(120) Patriklerin adları: Henâişo (692 yılı civarında Patrik. öl: 701),

Bu üç patrik içinde Y e s u b a r n u m 'un kanunları doğrudan doğruya rüşvetle ilgili hükümler taşır. Bu Patriğin adını taşıyan derlemenin 95. ci Maddesine göre herhangi bir rahip, önüne getirilen davada «hediye alması veya arkadaşlık sebebiyle» hakkı yerine getirmez ise dini vazifesinden atılır. 116. cı Maddeye göre ise dinî yargıç olma yetkisi taşıyan bir Kilise hizmetlisi «rüşvet alarak suçsuzu mahkûm ve suçluyu beraat ettirirse» yargıçlık makamından uzaklaştırılır ve bir süre için dinî görevinden de affedilir[122]. Anlaşıldığına göre kanun her ikisi de Kilise hizmetlisi olmakla birlikte «rahip» ile «rahip olmayanlar» arasında rüşvet almak bakımından ayrım yapmıştır ve rahiplerin cezası daha ağırdır.

Doğrudan doğruya İslâm egemenliği altında olmamakla beraber, çeşitli devrelerde İslâm istilâsı altına düşen ve sonunda XIII. cü Yüzyılda egemenliklerini kaybeden *Ermeniler*'in de Kilise Hukukları geniş ve zengindi; hayatın pek çok kollarını kapsadığı için çok önemli uygulama değeri vardı. *Ermenilerin* son devirlerinden kalan ve kaynağını daha eskiden alan *Sempad* derlemesi de rüşvetle ilgili hükümler taşır. Bu Kanun «dini veya dünyevî yargıçların» Tanrının adaletini rüşvet ile sattıkları anlaşıldığı takdirde, görevlerinden atılacaklarını ve para cezasına çarptırılacaklarını, zira «dinî hukukun bunu emrettiğini» hükme bağlamıştır. Bu hüküm genellikle *İsrail* Hukukunun etkisinde kalmıştır[123]. Gene aynı Kanun rahiplerin halktan çeşitli bahanelerle kanunda yazılı olmıyan paraları almaları —özellikle mezar parası— halinde Kiliseden azille kalmıyarak, yakılacaklarını ve servetlerinin müsadere edileceğini hükme bağlamıştır ki bu hüküm sözü geçen yolsuzlukların fazlalığını göstermektedir[124].

Böylece, İslâmlığın egemen olduğu *Suriye-Irak* ve kısmen *İran*'da ve ileride egemen olacağı *Ermenistan*'da rüşvet ile ilgili

---

T i m o t e o s (780-823 arası patrik) ve Y e s u b a r n u m (820-824 arası *Bağdat*'ta patriklik etmiştir).

(121) S A C H A U , E . : *Syrische Rechtsbücher, Zweiter Band, Richterliche Urteile des Patriarschen Chenâischo-Gesetzbuch des Pat. Timethoes-Gesetzbuch des Pat. Jesubarnum. Berlin 1908.* S. V.

(122) *Ay. esr.* 159 - 160 ve 161. Krş. : 203 ve 204'teki notlar.

(123) K A R S T , J o s e f (Hrg und übersetzt) : *Sempadscher Kodex aus dem 13. Jahrhundert oder Mittelarmenisches Rechtsbuch.* Cilt I. Strassburg 1905. S. 32. Krş : Cilt II (Strassburg 1905)'de s. 22 not 40.

(124) K A R S T I, 69 vd.

hukukî düzenlemeleri görmüş olduk. Bu bölgelerde, genellikle bütün Kilise Hukukunda olduğu gibi, eski *İsrail* Hukuku birinci derecede hâkim unsur kalmıştır.

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVETİN TARİHİ KÖKLERİ

I. G E N E L O L A R A K

Osmanlı Devleti kendi kendine teşekkül etmiş sosyal bir organizma değildir. Her devlet gibi, daha önce kurulan ve çeşitli sebeplerle kendisine yakın olan devletlerin etkisi altında kalmıştır. Osmanlı Devleti, herşeyden önce *Anadolu Selçuklularının* devamıdır. *Anadolu Selçukluları,* Osmanlılar gibi İslâm teokrasisi esaslarına bağlı kaldıkları için ilk plânda bunlar üzerinde en önemli etkici devlet, *Abbasî* İmparatorluğudur. Zira *Anadolu Selçuklu*larının içinden çıktığı *Büyük Selçuklu Devleti,* Abbasî Halifeliğini egemenliği altına almıştı. Pek tabiî, *Abbasî* Devleti de kendinden önceki İslâm Devletinin etkisini üzerinde taşımış ve ayrıca İslâm Devletinin yayıldığı coğrafî alanlarda egemen olan *Bizans* ve *Sasani* uygarlıklarından da kuvvetle etkilenmiştir. Öte yandan *Anadolu Selçukluları Orta-Asya* Türk Devletlerinin kurumlarını da bir ölçüde almışlardı. Çünkü atalarının vatanı *Orta Asya* idi. Gene, şüphesiz *Moğol* gelenekleri de, hem *Orta-Asya*dan kopup gelen kütlelerde dolaylı olarak, hem de daha sonraları *Anadolu*da egemenlik kuran *İlhanlı Devletin*den dolayı doğrudan doğruya, bir ölçüde etkisini sürdürmüştür. Nihayet Osmanlılar üzerinde, hele *İstanbul*'un fethinden sonra bir süre kuvvetle devam eden *Bizans* etkisi gözden uzak tutulmamalıdır. İşte, Osmanlı Devleti zengin bir uygarlıklar sentezi halinde karşımıza çıkmaktadır. Bu sentezi teşkil eden elemanları incelemek, araştırma konularının aydınlanması ve selâmeti için şarttır[1]. Giriş'te belirttiğimiz metoda bağlı

---

(1) Bu hususta daha ayrıntılı bilgi ve bibliografya için bk: M U M C U , *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl.* Ankara 1963, s. 3 vd., 14 vd.

kalarak, ilkönce bu sentezin elemanlarını, konumuz bakımından inceleyeceğiz. Bu şekilde Osmanlı Devletinde rüşvet olaylarının sebep ve sonuçları hakkında daha salim fikirlere erişebiliriz. Burada, meselemiz hukuk nazariyesi bakımından çok, rüşvet olaylarının İslâm, *Orta-Asya* ve İslâm-Türk devletlerinde ve nihayet *Bizans*'ta mevcut olup olmadığını tespit ve mevcutsa gelişme seyirlerini göstermekten ibaret olacaktır. Rüşvetin hukukî nazariyesini ileride Dördüncü Bölümde incelerken daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, salt hukuk alanında Osmanlılar genellikle İslâm esaslarına bağlı kalmışlar, ancak, bu esasları bir hayli işlemişlerdir. Böylece, Osmanlı Devletini etkileyen topluluklarda rüşvet olaylarının gelişimini tespit etmek daha da önem kazanmaktadır. Zira bu olayların hukukî çaresi genellikle ayni çerçeve, yani İslâm Hukuku içinde düşünülmüştür. O halde Osmanlı Devletinde de rüşvet olaylarının, etkileyici devletlere paralel bir şekilde gelişip gelişmediğini ancak bu bahisten çıkacak sonuçlarla öğrenebileceğiz. Ancak hem İslâm Devletlerinde hem de Osmanlılarda rüşvet olaylarının gelişimini tam anlamıyla izleyebilmek için, ilkönce rüşvetin İslâm Hukukundaki mahiyetinin bilinmesi gerektiği ileri sürülebilir. Biz bu araştırmayı geniş bir şekilde Dördüncü Bölümde yapacağız, ve anlayacağız ki İslâm Hukukunda bu suçun kesin bir tanımı yoktur. Fakat İkinci ve Üçüncü bölümlerin daha iyice anlaşılmasını temin için kısaca şunları belirtmek gerektir: İslâm Hukukunda rüşvet ile hediye arasındaki sınır oldukça bellidir. Hediye, hem alan hem de veren bakımından arada bir ruhî yakınlaşma doğuran ve kanunsuz bir işin yapılmasıyla ilgisi bulunmayan şeylerdir. Ayrıca, hediyeye karşılık vermek de vaciptir. Bu açık sayılabilen tanımın karşısında, rüşveti diğer benzeri suçlardan ayıran sınırın tam anlamıyla çizilmediğini görüyoruz. Fakat kısaca diyebiliriz ki, rüşvet, kanuna (şeriata) aykırı herhangi bir işi yaptırtmak için sağlanan maddî menfaatlardır. Rüşvet alanın bir kamu hizmetlisi olması şart değildir. Kanuna aykırı menfaatın niteliği de oldukça geniştir. Ayrıca hem rüşvet alanın hem de verenin bir haram fiil işledikleri belli olmakla beraber, ceza hukuku bakımından sorumlulukları tam anlamıyla tâyin edilmemiştir. Bütün bu meseleler Dördüncü Bölümde tartışılacaktır. İşte biz bu İkinci ve Üçüncü bölümlerde, yukarıda belirttiğimiz genel çerçeve içinde, yalnız dar anlamıyla rüşvetin üzerinde duracağız ve İslâm Hukukuna göre bu bakımdan rüşvet sayılabilecek olayların gelişimini ana hatları ile incelemekle yetineceğiz.

II. İ S L Â M   D E V L E T İ N D E   R Ü Ş V E T (*)

1 — İslâmın İlk Devirleri

İslâmdan önceki *Arap* topluluklarının sosyal düzenleri şüphesiz kabile gelenekleri çerçevesinde gelişmişti. Her kabilenin başkanı, kamu fonksiyonlarının hemen hepsini görüyordu. Kabile başkanı olan «Şeyh» yargı hizmetini de yerine getirebilirdi. Ancak, her önemli kabilede ayrıca kadı'lar da bulunurdu. Bu kadılar herhangi bir kanun derlemesine veya benzeri müspet hukuk kurallarına göre değil, gelenek ve göreneklere göre hüküm verirlerdi. Bu kadı'ya bazen hakem de denilirdi[2]. Sosyal hizmetleri gören şeyh ve hakemlerin rüşvet alıp almadıkları hakkında kesin bilgilerimiz yoktur. Eski *Araplar,* muhtemelen kabile anlayışı dolayısı ile, toplum temaslarında genellikle dürüst davranışları olan kişilerdi[3]. Bununla beraber insan tabiatının zaaflarını elbette şeyh ve kadılar da taşırlardı. Bu yüzden zaman zaman yolsuzluklara sapabildiklerini kabul etmek yerinde olur.

Arap Yarımadası'nda, İslâmlığın doğumu ve ilk gelişimi yıllarında da, henüz esaslı bir sosyal örgütlenmeden bahsedilemez. Devlet, daha kurulmuş sayılmazdı. Toplumsal hayat bir «kollektifleşme» safhasında idi[4]. İnsanlar arasındaki önemli ihtilâfları Peygamber bizzat çözümlüyordu[5]. Kabile hayatının etkisinin devamı yüzünden, eski Arap dürüstlüğü henüz bozulmamıştı. Toplumun yapısına genellikle ahlâkî kurallar hakimdi[6]. Bu yüzden insanlar

---

(*) Bu bahiste konumuzun bölümlenmesinde kolaylık sağlaması bakımından *«İslâm Devleti»* deyimi ile, İslâmlığın kuruluşu ânından *Abbasî* Devletinin *Selçuklu* boyundurluğu altına girmesine kadar olan zaman içinde kurulan *Dört Halife Devri* Devleti ile *Emevî* ve *Abbasi* Devletlerini kastediyoruz.

(2) H U A R T , C l e m e n t : *Geschichte der Araber (Autorisierte Übersetzung von* S . B e c k - M. F A R B E R) . Cilt I. Leipzig 1914. s. 19-20. S O B O T T A , H a n s : *Das Amt des Kadi im Osmanischen Reich.* Münster Dissertation 1954 (Metin Basılmamıştır) s. 74.

(3) G O L D Z I H E R I, 14.

(4) İlk devirlerin toplum yapısı için geniş bilgi, bk : W E L L H A U S E N , J u l i u s : *Das arabische Reich und sein. Sturz.* Berlin 1908. (Nachdruck Hildesheim 1960) s. 2 vd.

(5) S O B O T T A , 79.. Ayrıca bk: K R E M E R , A l f r e d v o n : *Culturgeschichte Orients unter den Chalifen.* Cilt I. Wien 1875 s. 48 vd.

(6) W E L L H A U S E N , 1 vd.

biribirlerine karşı olan olan ilişkilerde oldukça âdildiler[7] Bununla beraber Peygamberin *Medine*'ye yerleşmesinden sonra (622/1) ilkel de olsa devlet düzenine geçmek için bazı basamaklar aşılmıştır. Peygamber, tam anlamı ile «memur» sayılmamakla beraber özel kişilere geçici bazı kamu ödevleri vermiştir. Gene, İslâmda ilk vergi sayılan zekât'ın *(Zakāt)* toplanması için bazı kişiler *('amīl)* görevlendirilmiş ve elde edilen gelirin bir bölümü bunlara ücret olarak verilmiştir[8]. İşte bu sıralarda Peygamberin rüşvet hakkında bazı sözler sarfettiği iddia edilmiştir. Bu hadislerin niteliğine, ileride değineceğiz (bk: Dördüncü Bölüm. I). Anlaşılıyor ki sosyal örgütlenme gelişmeğe başladıkça, bu örgütün yürütücüleri de rüşvet almak ve benzeri uygunsuzluklarda bulunmak yoluna girmişlerdir. Zira her hadis'in bir sosyal sebebi vardır.

2 — Dört Halife Zamanı

Peygamberin ölümünden sonra (8 VI 632/13 Ra 11) İslâm Cemaatının başkanı seçilen Ebu Bekir (Abū Bakr 'Abd Allāh 571-634. Halifeliği 632-634/11-13), büyük zorluklarla çarpışmış ve kısa da süren halifeliği yüzünden devrinde toplumun örgütlenmesi tam anlamı ile yoluna girememiştir[9]. Ancak ikinci halife Ömer ('Omar bin Haṭṭāb 591 ? - 644. Halifeliği 634-644/13-24) «Arap İmparatorluğunun kurucusu» kabul edilebilir. İslâm Devletinin belli başlı siyasî kurumları onun zamanında şekillenmeğe başlamıştır[10]. *İran* ve *Suriye*'nin fetihlerinin tamamlanması, şüphesiz oralardaki *Bizans* ve *Sasanî* devlet kurumlarının *Arapları* etkilemesi sonucunu doğurmuştur. 636/15 Yılında *al-Ḳādisiya*'da yapılan savaştan sonra Ömer tarafından ilk memurların tâyin edildiği ve bunlara belirli maaşlar bağlandığı anlaşılmaktadır[11]. Maaş verilmek yolunun memurların suiistimallerine engel olmak ve ödevlerini daha iyi yaptırtmak amacından dolayı tutulduğu şüphesizdir[12]. Ömer devrindeki en önemli ye-

---

(7) KREMER, CG I, ay. yer.

(8) *Ay. esr.* 58.

(9) Msl. Bk: ÜÇOK, Bahriye: *Ridde.* «AÜ İlâhiyat Fak. Derg». VII (1958-1959) s. 97-113.

(10) LEVİ DELLA VİDA, G.: *«Ömer»* Maddesi, İA IX, 468 vd.

(11) HAMMER, *Länderverwaltung.* 5.

(12) KREMER, *CG I*, 97.. *Ömer* 'in adaleti için bk: Er-RAVENDİ (al-Ravāndī) Muhammed b. Ali b. Süleyman: *Rāhat-us-Südür ve Âyet-üs-Sürûr* (Çev. ATEŞ, Ah-

niliklerden biri de, adalet hizmetini görecek kamu görevlilerinin ilk defa devamlı olarak tâyin edilmesidir[13]. Başlangıçta tıpkı Peygamber gibi, halife de müminlerin yargı işlerini bizzat görüyordu. Ancak fetihlerle sınırların genişlemesi, bu fonksiyonu yerine getirecek başka kişilere de ihtiyaç gösterdi ve kadı'lar tâyin olunmağa başlandı[14]. Kadılık kurumunun gelişimi başlı başına bir inceleme konusudur. Hele ilk devirlerde Kadı-Halife-Vali ilişkilerinin derecesi yeteri kadar araştırılmış değildir. İlk devir valilerinin bazen kadıları da tâyin ettiği anlaşılıyor[15]. Zira *Bizans* bölgelerine yayılan *Araplar*, oralarda vali ile yargıçlık ödevinin bir kişinin elinde toplandığını görmüşlerdi. Bununla beraber *İran* bölgelerinde yargıç, idareciden ayrılmıştı[16]. Böylece *Arapların* bu iki sistemin ortasında bir yol tuttukları söylenebilir. Bununla beraber önemli merkezlerin kadıları doğrudan doğruya halife tarafından tâyin olunurdu. Ö m e r pek çok kadıları bizzat tâyin etti[17]. Ancak *Mısır* gibi pek önemli bir merkezde kadıların tespit ve tâyini daha Ö m e r zamanında valiye bırakılmıştı[18]. Kadıların halife veya vali tarafından tâyin edilip edilmediklerinin kesin olarak tespit edilebilmesi konumuz yönünden önemlidir. Zira, halife tarafından tâyin edilen kadı'nın işlerinde daha bağımsız olduğu ve dürüst bir kişiyse valinin baskısına ve rüşvet tekliflerine daha kolaylıkla karşı koyabileceği düşünülebilir. Buna karşılık vali tarafından tayin edilen kadı dürüst bir kişi değilse daha kolaylıkla denetlenebilir. Bu ihtimallerin tabiî tersi de ayni derecede varit ve mühimdir. Ancak daha sonraları kadıların tâyinleri hususunda za-

---

m e t) . Cilt I. Ankara 1957, s. 70 vd. özellikle 72.

(13) İslâmda ilk kadı'nın Ö m e r devrinde tâyin edildiği en yaygın görüştür. Ancak bazı yazarlara göre bu görev daha sonraları ortaya çıkmıştır. Msl. W E L L H A U S E N (s. 17 not 1) ilk kadı'nın M u a v i y e (M u ' ā v i y a hal.: 660-680/40-60) yahut I. ci Y e z i d (Y a z ī d hal: 680-683/60-64) devrinde göründüğünü ileri sürer. Buna karşılık ilk kadı'nın Ö m e r zamanında tâyin edildiği hak. bk: K R E M E R , *CG I*, 96-97.. S O B O T T A , 80.. H A R T M A N N , R i c h a r d : *Die Religion des Islams.* Berlin 1944, s. 25.. Krş. G O L D Z I H E R I, 14.

(14) M E Z , A d a m : *Die Renaissance des Islams.* Heidelberg 1922, s. 206.

(15) W E L L H A U S E N , 17.. Krş.: K R E M E R , *CG I*, 183.

(16) S O B O T T A , 78.

(17) K R E M E R , *CG I*, 96 vd.

(18) Bk.: ' O S̠ M Ā N N Ū R Ī : *Mecelle-i Umur-ı Belediyye. Cilt I. Ṭārīh-i Teşkīlāt-ı Belediyye,* İstanbul 1922-1338, s. 261, not 1.

man zaman değişiklikler yapılmıştır. Konumuzu ilgilendirdiği oranda bu noktaya yeri geldikçe değineceğiz.

Kadılara Ömer zamanında belirli bir maaş bağlanıp bağlanmadığı da kesin olarak çözümlenmemiş meseleler arasındadır. Bir yandan Ömer 'in kadılara maaş almayı yasakladığı ileri sürülürken[19], öte taraftan bazı kaynaklar o devirlerde kadıların, bazen mal olarak ödenmekle beraber, maaş aldıklarını göstermektedir[20].

Ömer, kadıların adaleti dağıtırken son derece titiz olmalarını istemişti. *Kûfe*'ye *(al-kūfa)* tâyin ettiği Kadı Abū Mūsā al-Aş'arī 'ye yazdığı ve metni bugün oldukça doğru bilinen meşhur mektubunda[21] «Gerek resmî mecliste, gerek ahval-i hususiyende herkesi müsavi tut, ta ki memleketin eşrafı... zulmünü alet ittihaz etmek için (sana) güvenmesin ve fıkarayı ahali de seni zalim bilerek zulmünden korkmasın[22]» demek suretiyle, yargıcın rüşvet almasını zımnen yasaklamaktadır. İlk devir kadılarının genellikle dürüst kişiler olduğu tahmin edilebilir. Kadılık görevinin zorluğu dolayısı ile bu meslekten çekinme, —ki bunu İslâmın hemen her devrinde göreceğiz—, ilk defa Ömer zamanında başlamış ve meselâ Ka'b bin Yasār bin Żınnat kadı tâyin edilmek istenildiği vakit bu görevi İslâmdan önce yaptığı halde, adalet dağıtımının çok zor ve her zaman haklıyı bulmanın gayet müşkül olduğunu söyleyerek, yargıçlığı kabul etmemiştir[23].

Üçüncü halife Osman ('Os̱mān bin 'Affān. Halifeliği 644-656/23-35) genellikle Ömer'in yolunda yürüdü. Devlet örgütlenmesinin gelişimi devam etti. Osman, Ömer'in vasiyeti üzerine bütün valileri bir yıl için tâyin etmiş ve bu bir yılın bitiminde onları değiştirmiş, halkın memnun kalmadığı yöneticileri daha önce görevlerinden almıştır[24]. Ancak, Osman, bir

---

(19) MEZ, 211.. SCHIMMEL, Annemarie: *Kalif und Kadı im spätmittelalterlichen Ägypten.* Leipzig 1943. s. 55.

(20) HAMMER, *Länderverwaltung*, 4.. SOBOTTA, 80. 'OS̱MĀN NŪRĪ, 265.. KREMER, *CG I*, 97 vd.

(21) Bu mektubu kaydeden çeşitli İslâm yazarları ve çeşitli metinler için bk.: MARGOLIOUTH, D. S.: *Omar's instruction to the Kadı.* «Jnl. of the Royal Asiatic Society» I (1910). s. 307-326.

(22) Mektubun türkçe çevrisi için bk: 'OS̱MĀN NŪRĪ, 258 not 18.

(23) *Ay. esr.* 261 ve not 1.

(24) HAMMER, *Länderverwaltung*, 8, 9.

devletin kuruluş devirlerinde beklenebilen önderlerden değildi. Karakterinin zaafları Devleti sonunda amansız iç kavgalara sürüklemiştir. O s m a n'ın karakterinin konumuz bakımından ilginç yanı, kendisinin hediye almağa pek düşkün olması idi. E b u B e k i r ve Ö m e r'in sağlam karakterleri yanında O s m a n'ın bu huyunun esaslı bir zaaf olduğu şüphesizdir. Nitekim, gözüne girmek isteyenler ona çeşitli hediyeler sunmuşlardır[25]. Bu huyu yüzünden esasında merkezî otoriteyi güçlendirmek için valilerin yetkisini kısması ve bu işte ilk adım olarak ordunun artan masraflarını karşılamak üzere eyaletlerin vergi toplama işini ayrı bir örgüte bağlaması[26] teşebbüsü bile bazı yazarlarca «ihtişam ve refaha olan düşkünlüğünü sürdürebilmek»[27] isteğine dayandırılmıştır. Bu kararın valiler arasında doğurduğu tepki, artık memurluk yetkilerinin kötüye kullanılmağa başlandığını gösterir. Gerçekten *Mısır* Valisi, «bu karar uygulanırsa başkası tarafından sağılan bir ineği yalnız boynuzlarından tutan birisi gibi olacağım» demiştir[28]. O s m a n akrabalarının çeşitli şekillerde keselerini doldurmalarına ses çıkarmadığı gibi, onlardan bazılarına, İslâmın o devre kadarki uygulamasına göre hiç hakları olmadığı halde ganimetten pay dağıtmıştır[29]. Gene İslâmda ilk rüşvet olayının ortaya çıkmasının O s m a n devrine yakıştırılması dikkate değer. Söylentiye göre, büyük komutan H a l i d b i n V e l i t (Ḫ ā l i d b i n a l - V a l ī d a l - M u ġ ī r a a l - M a ḫ z ū m ī ?-642/21) O s m a n'ın huzuruna girebilmek için kapıcıya (bavvāb) iki altın vermiş ve İslâmdaki ilk rüşvet buymuş[30]. Bu iddianın doğruluk derecesi incelenmeğe değer. H a l i d b i n V e l i d gibi büyük bir kişinin böylesine bir işi yaptığı farzedilse bile, bu olayın İslâmdaki ilk rüşvet olduğunu kabul etmek yerinde değildir. Çünkü rüşvet olaylarının devlet örgütlenme yoluna girer girmez kendiliğinden başlayacağını biliyoruz.

O s m a n'ın son yıllarında başlayan ve öldürülmesi ile sonuçlanan iç kavgalar, A l i'nin ('A l ī b i n A b ī Ṭ ā l i b. 598

---

(25) K R E M E R , *CG I*, 110 vd.

(26) Bk.: L E V İ D E L L A V İ D A ,G . : *«Osman»* Maddesi İA IX, s. 429.

(27) K R E M E R , *CG. I.* ay. yer.

(28) *Ay. esr.* 96.

(29) H A M M E R , *Länderverwaltung*, 8.. K R E M E R , *CG I*, 106-107.

(30) İ B R Ā H Ī M P E Ç E V Ī : *Ṭārīh.* Cilt II. İstanbul 1283 s. 10.

?-661. Halifeliği 656-661/35-40) halife seçilmesi ile dinmedi. Kişiliği bakımından son derece dürüst, Dünya nimetlerine aldırış etmeyen ve elindeki bütün serveti yoksullara dağıtan A l i , bu meziyetlerine rağmen iyi bir devlet adamı değildi[31]. Bu yüzden onun zamanında genç İslâm Devletinde herhangi bir esaslı örgütleşme göremiyoruz. Rüşvet olayları muhtemelen çoğalmıştı, zira İslâm Dünyasında bölünmeler ve krizler başlamıştı. Belki de rüşvetçiliğe kaymasınlar diye A l i , bazı kadıların maaşlarında önemli yükseltmeler yapmıştır[32]. Bu devrin son zamanları konumuz bakımından önemli olaylarla doludur. İslâmda politik amaçlar için rüşvet, A l i 'nin rakibi M u a v i y e tarafından yoğun bir şekilde kullanılmış, önemli kişiler büyük maddî menfaatlerle A l i 'nin yanından uzaklaştırılmıştır. Büyük komutan ve kurnaz politikacı 'A m r b i n a l - ' A s 'ın (573 ? - 663/43), *Mısır* Eyaletinin yılda 12 milyon dinar tutan vergi geliri kendisine vaadedilerek M u a v i y e 'ce kazanıldığı söylenir[33]. Gene önemli kişilere milyona yaklaşan meblağlar verilmiştir[34]. İşte M u a v i y e *Emevî* Devletini böyle hazırlıklarla yarattığı ortam içinde kurmuştur.

3. Emevi Devleti

Emeviler, Devlette A l i taraftarlarının çıkardıkları çekişmeleri bastırmak için zora başvurmakla birlikte, sık sık rüşvet de kullanmışlardır. Mücadelesinin başında M u a v i y e 'nin bu yola nasıl başvurduğunu gördük. O halifeliğini sağlamlaştıdıktan sonra da rakiplerini ilkönce satın almak yolunu tutmuş, hatta A l i '-nin büyük oğlu H a s a n 'ı, bu şekilde susturabilmiştir[35]. Böylece M u a v i y e , oğlu Y e z i d 'e (bk. not 13) devlet yönetiminde bazen rüşvete başvurulması gerektiğini nasihat edebilmiştir[36]. Y e z i d , halifeliği zamanında bu nasihatı yerine getirmiş ve meselâ, *Kerbelâ (Karbalā')* olayında (680/61) imha edilenlerin *Medine*'de bulunan akrabalarına hediyeler yollamıştır. A l i 'nin

(31) H U A R T , I . 255.. A y . Y a z a r *«Ali»* Maddesi. İA I, 308.
(32) S O B O T T A , 80.
(33) K R E M E R , *CG I,* 159-160.
(34) Bk.: W E L L H A U S E N , 67.
(35) S N O U C K - H U R G R O N J E , C . : *Mekka.* Cilt I. Haag 1888. s. 27.
(36) W E I L , G u s t a v : *Geschichte der Chalifen.* Cilt I. Mannheim 1846. s. 297.

ailesinin mensupları bu şekilde öylesine susturulmuştu ki, 683/64 Yılında *Emevilerin Medineden* kovulmasını gerektiren olaylar patlak verdiğinde, A l i taraftarlarından önemli kişilerin, kovulanları koruduğu görülmüştür[37].

Politik rüşvetin yanı sıra, *Emevi* Devletinde memurlukların satılması olayı da başlamıştı. Meselâ, *Horasan* Valisi olmak isteyen birisi H i ş ā m 'ın (724-743/105-125) karısına değerli bir hediye vererek isteğine kavuşmuştur[38]. Artık İslâm Devletinde memurlukların satımı olayları bitmek tükenmek bilmemiştir.

Genellikle eski *Arap* geleneklerini saklayan ve henüz cihanşumul bir kuruluş haline gelemeyen *Emevî* Devleti, yönetim alanında büyük değişiklikler yapmamıştı. Devletin sınırlarının gelişmesine karşılık, siyasi hukuk yerinde sayıyordu[39]. Eyaletlerin yönetimi geniş yetkili bir vali tarafından sağlanıyordu. Yalnız malî işler için özel bir örgüt vardı[40]. Ancak buna karşılık yargı sisteminde esaslı bir gelişmeden bahsedilebilir. Halife, en yüksek yargıçtı. M u a v i y e bizzat hüküm verirdi[41]. Bununla beraber, eyaletlerdeki kadıların yetkileri genişlemeğe başlamıştır. Kadıların başlangıçta taraflar arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmekten ibaret olan görevleri, yavaş yavaş artarak türlü sosyal faaliyetlerin yönetim veya denetimine ulaşma yolunu tutmuştur[42]. İleride kadıların görev alanları için hemen bütün İslâm Devletlerine örnek olacak bu gelişimin sebeplerini araştırmayacağız.

Kadıların durumunun kuvvetlenmesine en büyük etken, *Emevi* halifelerinin büyüklerinden olan II. ci Ö m e r 'in (717-720/99-101) yaptığı yeniliklerdir. Gerçekten, İslâm esaslarından uzaklaşmanın acısını duyan bu zat, her konuda gerçek dine dönmenin yollarını aramış ve İslâmın temel ilkesi olan adaleti bütün yönleri ile gerçekleştirmek istemiştir. O zamana kadarki *Emevi* halifelerinin fazla aldırış etmediği hukuk bilginleri, ilk defa onun yüksek amaçları yüzünden hükümet üzerinde etki sahibi olmağa başladılar. Böylece bu arada kadı da daha bağımsız ve daha iyi bir

---

(37) S N O U C K - H U R G R O N J E , I, 28 ve 34.

(38) K R E M E R , *CG I*, 181.

(39) W E L L H A U S E N , 21 vd.

(40) H A R T M A N N , R . : *Die Relg. des Islams*, 25.

(41) K R E M E R , A l f r e d v o n : *Geschichte des herrschenden İdeen des İslanms*. Leipzig 1868 (Nachdruck - Hildesheim 1961). s. 393.

(42) ' O Ṣ M Ā N N Ū R Ī , 262.

durum kazanmak yolunu tuttu. II. ci Ö m e r devletin dört ana unsurunu şu şekilde belirtti: (i). Yürütme kudretinin sahibi vali, (ii). Yargıç, (iii). Vergi yöneticisi ve (iv). Halife [43]... Böylece Ulema Sınıfının egemenliği için bu Halife devrinde ilk adım atılmıştır.

Yargıçlık görevinin zorluğu ve rüşvet almanın bu meslekte çok kolay olması, *Emevi* Devletinde de pek çok gerçek dindarı kadılık görevini kabul etmemeğe itmiştir[44]. Meselâ a l - Ş a ' b ī (öl. takriben 721-728 arası/103-110), yargıç olmamak için çoluk çocuk arasında delice oyunlar oynayarak, kendisinin kadılık için gerekli fikrî yeteneklerden yoksun olduğu kanısını uyandırmak istemiştir[45].

Şu hale göre *Emeviler* devrinde II. ci Ö m e r ile kadılık mesleği itibara kavuşmuş, ancak Devlet örgütünde rüşvet de yayılmağa başlamıştı. Bu yolsuzluktan pek çok kadı'nın da kendisini kurtaramadığını düşünmek yerinde olur.

4. Abbasi Devleti.

a l - S a f f ā ḥ (Halifeliği : 750-754/132-136) tarafından *Emevî* egemenliğine kanlı bir şekilde son verilip yerine yeni bir Devlet kurulması İslâm tarihinin önemli dönüm noktalarındandır. *Abbasî* Devleti, kısa bir süre içinde cihanşumul bir karakter kazanmış, *Araplar* dışındaki İslâm unsurlar devlet yönetimine karışmışlardır. *Araplar* da yavaş yavaş şehir hayatına alışmışlar ve hakim unsuru teşkil etmekle beraber, artık *Emevî* Devletinde olduğu gibi yönetimde yalnız kendilerinin söz sahibi olmaları sona ermiştir[46]. Şehir hayatına uyan *Araplar*, eski kabile alışkanlıklarını kaybetmişler ve daha bencil, dolayısıyla paraya daha düşkün bir hâle gel-

---

(43) W E L L H A U S E N , 168. Ayrıca bk : W E I L , I , 579 vd.. K R E M E R , *CG I*, 177.

(44) Mamafih *Emeviler* devrinde bu çekinme, hemen bütün devlet makamları için varitti ve bunun o devre mahsus sebeplerinden birisi de Emevilerin İslâm esaslarından ayrılmalarını protesto etmek amacıdır. Bk. Aşağıda not 45.

(45) G O L D Z I H E R *Studien II*, 39-40.

(46) *Emevî* Devletinin büyük alanlara yayılması ve İslâmlığın bütün insanlara seslenen bir din olması, bu gelişmeyi doğuran önemli âmillerdir. Yoksa doğrudan doğruya *Abbasi* sülâlesinin bu evrimde rolü yoktur. Ancak saltanat değişimi, gelişmeyi hızlandırmış olabilir.

mişlerdir[47]. Devlet makamlarında bulunanların da bu karakter düşüklüğüne sürüklendiği kabul edilebilir. Hele Devletin yayıldığı alanlarda eski *Bizans* ve *Sasanî* bürokrasisinin bozukluğunun *Arap* yönetimine geçmesinin tamamlandığı düşünülürse bu varsayım iyice kuvvet kazanır. Nitekim *Arap* yöneticiler özellikle vergi toplama işlerinde zaman zaman pek ileri gitmişler ve mali olan bütün hususlarda en önemli amaç olarak keselerini doldurmayı düşünmüşlerdir[48]. Bu tür yolsuzluklar arasında rüşvetin de bulunduğu şüphesizdir.

Abbasi halifeleri, *Emevilerde* olduğu gibi rüşvet silâhını gerektikçe kullanmışlardır. Meselâ M a n s u r (a l - M a n ṣ ū r, hal: 754-775/136-158) A l i taraftarlarını zaman zaman bu yolda teskini denemiştir[49]. a l - M u s t a ʻ ī n (bk. not 48) Türk askerlerinin çıkardıkları karışıklıkları bastırmak için büyük rüşvetler vermiştir[50]. *Ermenistan* vergi toplayıcıları, işlerini görmesi için a l - M u ʻ t a z z 'ın (hal: 866-869/252-255) kardeşi veliaht a l - M u ʻ - a y y a d 'a 5000 dinar yollamışlardı. Vezir bu parayı ondan aldı. Bunun üzerine ya kardeşi rüşvet aldığı, ya da rüşveti vezire kaptırdığı için halife onu veliahtlıktan azletti ve kırk değnek sopa attırdı[51]. Gene, bu olaydan daha önceleri a l - M u ʻ t a z z kendisine zararlı gördüğü iki devlet adamını ortadan kaldırmak istemişti. Bunlardan biri a l - M u ʻ a y y a d 'a birmilyon dinar rüşvet verdi ve o da kardeşi nezdinde bu zatı affettirdi[52]. *Abbasî* Sarayında bu tür olayların sürüp gittiği kabul edilebilir.

Abbasiler zamanında, devlet örgütü, rüşvetçi olmakla beraber gelişmiş ve bilhassa klâsik devirde (VIII. ci Yüzyıl sonu ve IX. Yüzyıl başı/II-III. Yüzyıllar) kötülerin yanında, iyi ve dürüst yöneticiler de çıkmıştır. Meşhur komutan ʻ A b d A l l ā h b i n Ṭ ā h i r (798-844/182-230) *Rakka* ve *Mısır* arasındaki ülkelere vali ta-

---

(47) *Araplarda* para hırsı için bk.: K R E M E R, *CG I*, 214-215.

(48) Bk.: *Ay esr. II*, Wien 1877. s. 499. Ayrıca a l - M u s t a ʻ ī n (hal. 862-866/248-252) zamanında yüksek memurların devlet kasasını nasıl yağmaladıkları hak. bk.: H E R Z F E L D, E r n s t : *Geschichte der Stadt Samarra*, Hamburg 1948, s. 230-231 (Ṭ a b a r ī *III*, 1512 den naklen).

(49) S N O U C K - H U R G R O N J E I, 40.

(50) H E R Z F E L D, 233 (Ṭ a b a r ī *III*, 1542'den naklen).

(51) *Ay. esr.* 242 (Ṭ a b a r ī *III*, 1669'dan naklen)

(52) *Ay. esr*, 241-242 (Ṭ a b a r ī *III*, 1659'dan naklen).

yin edildiği vakit, kendisi gibi dürüst bir kimse olan babası Ṭ ā - h i r b i n Ḥ u s a y n ona şöyle nasihat etmişti: «Görevlerinin topladıkları para ve mallar hakkında bilgi sahibi ol. Böylece haksızlıkların önüne geçilir[53]». Bu nasihat, o devirlerde yukarıda belirttiğimiz malî yolsuzlukların bir hayli yaygın olduğunu da göstermektedir.

Abbasilerin gelişen devlet örgütü içinde İslâm Hukukunun klâsik ve değişmez nazariyesi de tespit edilmiş, kadı ise bu hukukun uygulayıcısı olarak, II. ci Ö m e r 'den beri süren itibarını daha da arttırmıştır. Devlete dinî esaslar hâkim olmağa başladıkça, kadılar valilerin üstüne çıkmış ve M a n s u r devrinde valilerin eyaletlerde kadı tâyin etme yetkisi büsbütün kalkmış, bu iş artık tamamen halifelerin görevleri arasına intikal etmiştir[54]. Ḥ ā r ū n a l - R a ş ī d (hal: 786-809/170-193) devrinde büyük hukukçu E b ū Y ū s u f (A b ū Y ū s u f Y a ' ḳ ū b **b i n İ b - r ā h ī m** . 731-798/113-182) *Bağdat* Kadısı iken halifenin ona beslediği büyük saygı sonucu *Ḳāżī al-Ḳużāt* namıyla bütün kadıları halife adına tâyine başlamıştır[55]. Böylece kadıların mensup olduğu Ulema Sınıfı yavaş yavaş devlet üzerinde bir egemenlik kurmuş[56], bu Sınıf üyeleri bir çeşit aristokrasi teşkil etmişlerdir[57]. Bu klâsik devirde kadıların maaşları da çok yükselmişti[58]. Kadıların bu itibarı ve devletin onlara muhtaç olması bu sınıf mensuplarına pek çok imtiyazlar sağlamıştı. Bunların en önemlisi, Ulema Sınıfının ağır cezalardan uzak tutulmasıdır[59]. Bu imtiyazın doğumu konumuz bakımından pek önemlidir ve yeri geldiğinde açıklanacaktır (bk. aşağıda: Dördüncü Bölüm IV/2-a).

Kadıların çeşitli imtiyazları, pek çok bakımlardan mesleklerinin itibarını kötüye kullanmalarına ve bu arada rüşvet almalarına sebep olmuştur. Kadıların rüşvete itilmelerine sebep olan ve daha sonraları bütün İslâm devletlerinde varlığını sürdüren bir önemli etken de, *Abbasiler* devrinde, bu makamın satılmasının yahut ilti-

---

(53) H A M M E R , *Länderverwaltung,* 229.
(54) M E Z , 207.
(55) ' O S̱ M Ā N N Ū R Ī , 261.
(56) Ayrıntılı bilgi ve kaynaklar bk.: M U M C U , 67 vd.
(57) M E Z , 221.. K R E M E R , *İdeen,* 177 vd. 429 vd. Krş.: ' O S̱ M Ā N N Ū R Ī , 263.
(58) S O B O T T A , 136 vd.. M E Z , 211 vd.
(59) M E Z , 208-209.

zama verilmesinin başlamasıdır. Bilindiğine göre ilk defa 961/350 Yılında *Bağdat* Başkadılığı 200000 dirheme senelik olarak satıldı. Kadılığı satın alan zat alkolik, homoseksüel ve müsrifti. Gerçi iki yıl sonra azledilince halefi makamını satın aldı diyerek onun verdiği bütün hükümleri iptal ettiyse de artık bu kötü usul İslâm Dünyasına yerleşmiş ve gelenek halini almıştı[60]. Osmanlı Devletinde de yaygın olan bu usulü, yeri gelince daha geniş olarak tahlil edeceğiz (bk. Aşağıda : Üçüncü Bölüm II/1, B, b, ba/2°)

Artık kadıların rüşveti iyice artmıştı. Öyle ki, bu dert pek çok şairin diline bile düşmüştü. Ünlü Şair al-İṣfahānī, (868-909/254-297) şöyle diyor: «Kadı rüşvet ister- Onu ver- Kadı susar- Yoksa seni suçlu yapar- Korkma onun bu âdiliğinden - Ver ona rüşveti - Tıpkı hep elde tutulan bir olta gibi», *İsfahan*'a gelen ve parayla halka gösterilen bir fil dolayısı ile, şu mısraları yazar: «*İsfahan*'da iki şey hayretlere boğar insanları - Biri fildir öbürü de Kadı - Yoktur ne birine ne de öbürüne serbestçe giriş - Kim fili görmek isterse, öder bakıcısına giriş parası - Ama senin bakıcın nerede, yâ Kadı?»[61]. Kadılar yalnız rüşvet almakla[62] da kalmıyorlar, ödevleri alanına giren pek çok işlerde yolsuzluklar yapıyorlardı. Hele denetimi kendilerine verilen vakıfların mallarını yemeleri olayları bir hayli çoğalmıştı[63]. Bu olumsuz gelişim, kadılara karşı halktaki güveni geniş ölçüde sarstı. Kârlı bir iş olduğu için herkesin bu mesleğe rağbeti bir Ulema enflâsyonu doğurdu. Halkın hukukçuya beslediği güvensizlik öylesine derinleşti ki «her üç kadı'dan ikisi cehennemliktir» diyen bir hadis dahi uyduruldu[64]. Kadılara karşı beslenen bu güvensizlik İslâm Devletlerinin gelişme zamanlarında daima mevcut olmuştur. Osmanlı Devletinde de ayni paralelleri tespit edeceğiz.

Bütün bu bozukluklara rağmen, *Abbasi* Devletinin toplumunda cesur ve rüşvet almayan, dürüst yargıçlar çıkmıştır. Meselâ al-Ma'mūn (813-833/198-218) devrinde bir *Fusṭāṭ* Kadısı resmî

---

(60) MEZ, 214.. 'OṢMĀN NŪRĪ, 265.

(61) KREMER, *CG II*, 244-245'ten naklen.

(62) 910-932/300-320 yıllarında *Mısır* kadıları arasında rüşvetin yaygınlığı hak. bk.: AMEDROZ, H. F.: *The Office of Kadi in the Ahkam Sultaniyya of Mawardi.* «Jnl. of the Royal Asiatic Society.» (1910). s. 782-784.

(63) KREMER, *İdeen*, 432.

(64) Bu hususlar için bk. *Ay. eser.*: 178 vd.

casusluk örgütünün bir memurunu «Bu, Emirülmümin'in bir oturumudur» diyerek huzurundan kovmuştur[65]. Kendisine asla rüşvet isnat edilemiyen, huzuruna halifeleri bile çağıran kadılar görülmüştür[66]. Gene, kendisine haset edilmesin diye maaş almayan kadılar da vardı. Meselâ elli yıl boyunca *Sīrāf* Kadılığını yapan Hasan bin ʻAbd Allâh (öl: 978/369) meşhur bir hattattı ve yazılarıyla geçinmiştir. *Al-Mahdî* (hal: 775-785/158-169) zamanında bir *Medine* Kadısı hiç maaş istememiştir. 915/303 Yılında *Bağdat*'a yeni tayin edilen *Malikî* Başkadısı şu şartları koşmuştu: (i). Hiç maaş almayacak, (ii) Hiçbir kanunsuz hükme zorlanmayacak ve (iii). Kimse başkası için ona şefaatte bulunmayacak[67]. Ancak böyle kişiler genellikle istisnalardan ibaretti. Kaliteli Ulema daima kadılıktan çekiniyordu. *Emeviler* devrinde çekinmeler *Abbasiler* zamanında da sürmüş[68] ve meselâ Ebu Hanife (Abū Ḥanīfa 699-769/80-150) bile, al-Manṣūr'un bütün zorlamalarına rağmen «maiyetinizde kayrılmağa muhtaç bir takım zevat var. Bu makam daha çok onların işine gelir» diyerek kadılığı reddetmiştir[69]. Adam yokluğunda, gizli rüşvet almalarına rağmen, bazı kadıların adaleti methedilebilmiştir[70].

Abbasiler devrinde adlî işlerde yalancı tanıklar da çok artmıştı. Geniş anlamı ile rüşvet suçunu işleyen yalancı tanıkların durumları Dördüncü Bölümde hukukî bakımdan incelenecektir. İslâm devletlerinin en mühim meselelerinden birisi olan bu dert ile *Abbasiler* mücadele etmişlerdir. Tanıklığa ehil kişilerin listeleri tanzim edilmiş ve yalancılıkları sabit olanların adları bu listelerden çıkarılmıştır. Sokaklarda dürüst tanık arayan yargıçlar bile görülmüş, fakat dert sürüp gitmiştir[71].

Halife al-Muʻtaṣım (833-842/218-227) çoğu ücretli *Türk* askerlerinden ibaret bir ordu kurduktan sonra *Abbasî* Devletinin durumu bozulmağa başlamıştır. Ancak XI/V. ci Yüzyılda *Selçuk-*

---

(65) MEZ, 207.

(66) *Ay. esr.* 208.

(67) *Ay. esr.* 212.

(68) GOLDZIHER, *Studien II*, 39-40.

(69) ʻOṢMĀN NŪRĪ, 263.

(70) Msl. : *Buhara* kadılarından Aḥmad bin Ibrāhīm al-Barkadī (öl: 902/292). Bk. : FRYE, Richard N.: *The History of Bukhara-Translated... of... Narshakhī.* Cambridge, Mass. 1954 s. 5.

(71) MEZ, 218-220.

luların egemenliği altına girinceye değin bu Devlet, kendisinden pek çok eyalet ayrılıp bağımsızlığını ilân ettiyse de iyi kötü varlığını sürdürdü. Fakat *Selçuklu* egemenliğinden sonra, *Abbasiler* yalnız dinî kudreti olan bir halife sülâlesi halini aldılar. Biz burada *Selçuklu* Devletine gelinceye kadar konumuzun, *Abbasiler*den ayrılan bu yeni İslâm devletlerindeki gelişimini incelemeyeceğiz. Gerek hiç bir zaman *Abbasilere* uyruk olmamış *Endülüs Emevileri* Devleti (VII-XI. ci Yüzyıllar) ve bu Devletin parçalanmasından sonra *İspanya*'da XV. ci Yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş diğer *Arap* devletleri, gerek *Mısır*da bağımsızlık kuran *Tolunlular* (868-905/254-292), *İhşīdī*'ler (935-969/323-358) ve *Fatımiler* (969-1171/358-567) için yukarıda *Abbasiler* bahsinde verdiğimiz tablo yürürlüktedir[72]. Ayrıntılara ise girmiyoruz.

III — İSLÂMDAN ÖNCEKİ TÜRK DEVLETLERİNDE RÜŞVET

1. Genel olarak

Türkler İslâmlığı kabul etmeden önce *Orta Asya*'da, genellikle göçebe karakterli devletler kurmuşlardır. Başlangıcı çok eski devirlere giden, ama ancak MÖ. takriben 174 Yılında Mete (Mau-tun) tarafından kurulan *Hun* Devleti ile kesin gelişim çizgilerini bilebildiğimiz bu ilk Türk devletleri hakkında kaynaklarımız pek azdır. Ancak *Çinliler*in yazdıkları bizi bu konuda aydınlatmaktadır. Daha sonraki devrelerde *(Göktürkler) Orhun* yazıtları ile ilk millî kaynaklar ortaya çıkmıştır. *Uygurlar* zamanında ise kaynaklar çoğalmağa başlamıştır.

Hun ve *Göktürkler*in göçebe kültürü içinde bir devlet düzeni yarattıkları muhakkaksa da, bu düzeni en çok, gerek savaşlar gerekse iktisadî sebepler dolayısı ile *Çin*'in etkilediği düşünülebilir. Hernekadar, *Çin* bürokrasisi ile *Türk* devletlerinin göçebe özellikleri arasında bir karşılaştırma yapmak mümkün değilse de, Türk-

---

(72) *Tolunlular* bir *Türk* sülâlesi olmakla beraber çok kısa bir süre hüküm sürmüşler ve *Araplaşmışlardır*. Bk. : TOGAN, A. Zeki Velidî : *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul 1946. s. 171. O yüzden kurulan devletin genellikle *Arap* usullerine göre yönetildiğini kabul etmek yerinde olur. *Fatımiler* devrinde de rüşvetin alıp yürüdüğü hak. bk. : MARÇAIS, Georges : *La Berbérie musulmane et l'Orient au Moyen Age*. Paris 1946. s. 136 vd.

ler bazen doğrudan doğruya *Çin* egemenliği altına düştüklerinden, bu bürokrasinin onlar üzerinde bazı etkilerini kabul etmek gerektir. Bu yüzden araştırmamıza ilkönce *Çin*'de rüşvetin olup olmadığını tespit ile başlayacak, sonra Türk ve daha aşağıda da *Moğol* devletlerini konumuz bakımından kısaca inceleyeceğiz.

2. Çin'de Rüşvet

Dünyadaki en büyük devamlı uygarlığı kurmuş *Çinliler*in devlet örgütünü ayrıntısız da olsa incelemek bu araştırmanın sınırı dışındadır. Ancak kurulan büyük uygarlığa rağmen *Çin*, iç çekişmeler ve ardarda gelen buhranlar yüzünden tarihinin pek az devrinde huzur ve rahat yüzü görmüştür. Kurulan büyük devlet makinasının da bu buhran ve çekişmelerden kuvvetle etkilendiği görülür. O yüzden tarihin hiçbir devresinde *Çin*'de rüşvet eksik olmamıştır.

Çin'de yöneticiler birbirlerine sık sık rüşvet verirlerdi [73]. Özellikle yönetici olabilmek veya mevkide yükselebilmek için rüşvet yoluna başvurulurdu[74]. Yüksek memurlar sık sık iktidar savaşına tutuştukları için, orta ve aşağı memurlar bu durumdan yararlanırlar ve halkı durmadan ezerlerdi[75]. Bu arada her türlü rüşvet alınıp verilirdi. Gümrükler büyük rüşvet kapılarındandı[76]. Yargıçlara rüşvet verilince bazen ölüme mahkûm olanlar bile kurtulabilirdi[77]. Türkleri boyundurluk altına alan ve *Çin*'de uzun süre huzur sağlayan *T'ang* Sülâlesi (618-906) devrinde bile, komutan olan prensler rüşvet verenleri orduya asker yazmışlar ve bu hal büyük bir anarşi ve yağmacılığa sebep olmuştur[78]. Yenik komutanlar rüşvet vererek cezadan kurtulabilirlerdi[79]. Savaşta, kuşatılan şe-

---

(73) Bk. : F R A N K E , O . : *Geschichte des chinesischen Reiches.* Cilt III, Berlin 1961, s. 231. Cilt IV, Berlin 1948 s. 298.

(74) *Ay. esr. II,* 452 ve özellikle 548.

(75) *Ay. esr, IV,* 167.

(76) *Ay. esr. IV.* 107.

(77) P L A T H , Heinrich J . : *Gesetz und Recht im alten China nach chinesischen Quellen.* «Abhandlungen d. Kön. Bayrischen Akademie d. Wiss.» — Ph-Philo. Classe-Band X. III. Abteilung (1866), München s. 771.

(78) H A E N İ S C H , E r i c h : *Tuan-Shih, ein Beispiel für Zivilcourage-* «Gesellschaft f. Natur-u. Völkerkunde Ostasiens». Nachrichten No: 72 (1952). s. 3, 5, 7.

(79) F R A N K E , *IV.* 198.

hirlerin halkından rüşvet alarak, geri dönen komutanlar görülmüştür[80]. *Çinliler,* dışarıya karşı da rüşvet silâhını kullanmışlardır. Özellikle Türkleri biribirine düşürmek için çeşitli şekilde diplomatik rüşvetten yararlanmışlardır[81].

Çin'de bu kadar yaygın olan rüşvet, *Doğu Türkistan Çin* boyundurduğu altına düşünce (XVIII. ci Yüzyıl sonları), oradaki *Çinliler* aracılığı ile yerli memurlar arasında gelişmiş ve XX. ci Yüzyıla kadar *Doğu Türkistan* rüşvetçilik ile ezilmiştir[82]. Bu hal daha önceleri Çin egemenliği altına düşen diğer Türk kavimleri için de şüphesiz doğrudur.

Büyük bir uygarlık sahibi *Çinliler*in bu kadar yaygın olan rüşvetçilik karşısında kayıtsız kalmayacakları belliydi. Nitekim rüşvetin hukukî bakımdan analizi yapılmıştır. Şu olayın zikri örnek sayılabilir: Bir tarla meselesinden dolayı haksız olan taraf yargıca rüşvet olarak kızını vermiş böylece davayı kazanmış. Haklı olan taraf ise bir prensmiş. Karar karşısında galeyana gelip hem hasım tarafı hem de yargıcı öldürmüş. Bir hukukçu olan Ş o - h i a n g , bu üç kişinin durumunu şöyle tahlil ediyor: «Her üçünün de suçluluk durumu aynıdır. Davayı kazanan haksız olduğunu biliyordu. Buna rağmen rüşvete başvurdu ve hakkı satın aldı. Yargıç, adaleti sattı. Prens ise katil oldu. Kötü bir insan haklı olmak isterse hukuku karartır. Hangi yargıç ihtirası ile makamını alçaltırsa, ahlâksızdır. Kim bir insanı öldürürse, katildir. Kanuna göre hukuku karartanlar, adaleti satanlar ve katiller idam edilir»[83]. Gerçekten rüşvet alanlar ve verenler *Çin*'de pek ağır cezalara çarptırılmışlardır. Bunlar dayak, müsadere ve ölüm cezalarıdır[84]. Fakat bütün bu cezaî tedbirlere rağmen rüşvetin ardı kesilmediğinden, zaman zaman yönetim örgütünde reformlar yapılmıştır. VI. ci Yüzyılın sonunda V e n - t i s , memurların rüşvetçiliğine karşı savaşmıştır[85]. V a n g N g a n - ş i (öl: 1085), «Onbin Kelimelik Rapor» adı verilen değerli eserinde rüşvetin sebeplerini büyük bir ustalıkla teşhis etmiştir. Ona göre, memurla-

(80) *Ay. esr, V.* Berlin 1952, s. 250.

(81) *Ay. esr, II.* 241, 562.

(82) Bk. : H A R T M A N N , M a r t i n : *Chinesisch-Turkestan,* Halle an der Saale 1908 s. 27 vd.

(83) P L A T H , 785-786.

(84) Bk. : F R A N K E *II,* 496.

(85) *Ay. esr. II,* 309.

rın bilgisiz kişiler olması, buna maaşlarının azlığının da eklenmesi rüşvetin en önemli sebebidir. Bu zat memurların seçimindeki klâsik kuralları değiştirmeğe çalışmış ve rüşvetin önünü almak için büyük bir savaşa girmiş, ama bu çabası başarısızlıkla sonuçlanmıştır[86].

3. Orta Asya Türk Devletlerinde Rüşvet

Bilinen ilk Türk Devletini kurduğunu söylediğimiz *Hunlar*ın hukukî ve sosyal düzenleri hakkında fazla birşey bilmiyoruz. *Çin* kaynaklarından öğrenebildiğimize göre, bu Devlet büyük bir feodal imparatorluktu ve özellikle askerî örgütü gelişmişti[87]. Fakat devletin ana yapısı göçebelikti ve feodalite de bu esas üzerine kurulmuştu[88]. Toplumsal örgütlenme kabile *(Sippe)* şuuru içinde gelişiyor ve Han'ların birleştirici siyasî kudretleri ancak olağanüstü hallerde bir değer kazanıyordu[89]. Bu şartların elverdiği ölçüde, özellikle *Çin*'in de etkisiyle, bu göçebe Devletin belirli ödevlilerine rüşvetin yabancı olmadığını kabul etmek gerektir.

VI. ci Yüzyılda *Orta Asya*'da kurulan, VII. ci Yüzyılda bir ara egemenliğini kaybettikten sonra gene ortaya çıkan ve VIII. ci Yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdüren *Göktürk* Devleti de genellikle ayni yapıya sahipti. Bununla beraber 720-732 yılları arasında dikilen *Orhun* yazıtlarının üslup ve ifade tarzlarından anladığımıza göre *Göktürk* toplumunun kültürel yapısı, genellikle göçebelik şartlarının yarattığı ortamın üstünde idi[90]. Eugene Blochet'e göre, bu yazıtlarda doğrudan doğruya Türklerle ilgili olmıyan kültürel noktalar bile sırf *Çin* etkisi ile açıklanamaz[91]. O halde *Göktürkler* oldukça ileri bir göçebe devletine sahip bir toplum olarak karşımıza çıkıyor. Bununla beraber bu toplumda rüşvetin ne dereceye kadar yaygın olduğu ve hukukî cephe-

---

(86) *Ay. esr. II*, 167 vd.

(87) Bk.: ÜÇOK, Coşkun: *Türk Hukuk Tarihi Dersleri* (4. Bası). Ankara 1966, s. 12 vd.

(88) Krş: VLADİMİRTSOV, B. Y.: *Moğolların İçtimaî Teşkilatı-Moğol Göçebe Feodalizmi.* (Çev: İNAN, Abdülkadir). Ankara 1944, s. 18 vd.

(89) Bk.: BARTHOLD, Wilhelm: *Zwölf Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens.* Hildesheim 1962 s. 11.

(90) *Ay. esr*, 16.

(91) *Ay. esr*, 14.

si hakkında bilgilerimiz yoktur. *Kül-Tegin* Yazıtında (732 Yılında dikilmiştir) *Çinliler*in yabancı kavimleri hediyeler ile kendilerine nasıl bağladıklarını anlatan ibarede belki rüşvetle ilgili bir işaret bulunabilir: «*Çin* kavmi ile aramı düzelttim. *(Çinliler)* altun, gümüş, darı (?), ipek (?) (gibi) bunca şeyleri kesretle verir. *Çin* kavminin sözü tatlı hediyesi mülâyim imiş- (orijinali: agısı yımşak armiş)-. Tatlı sözü mülâyim hediyesi(ile).. uzak kavimleri.. yaklaştırır imiş. Yakına konduktan sonra da fesat bilgisini orada yayar imiş. İyi hakim kişiyi, iyi cesur kişiyi yürütmez imiş.. tatlı sözüne mülâyim hediyesine- (yımşak agısına)- kapılarak çok Türk kavmi öldü.. müfsid kişi(leri) böylece kışkırtır imiş...»[92]. Bu *«agı»* kelimesi daha birkaç yerde aynı anlamda geçmektedir[93]. Kelime şüphesiz *«hediye»* anlamına gelmektedir[94]. Naklini yaptığımız ibarenin ifade tarzından ise *«agı»* kelimesinin diplomatik amaçlı bir rüşvet olarak da kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır ve Yazıta göre bu rüşvet lânetlenmektedir. Fakat mevcut bilgiler daha geniş ve aydınlatıcı bir tahmin yapmak imkânı vermemektedir.

Takriben 745-840 yılları arasında, *Göktürk* Devletini yıkan *Uygurlar,* kısa bir süre içinde kısmen yerleşik hayata geçmişlerdir. *Buddizm* ve *Maniheizm* dinlerinin Türkler arasında yayılması, *Çin*'in *Uygurlar* üzerindeki etkisini arttırmıştır. *Uygurlar* hakkında yapılan önemli araştırmalar bu Devletin oldukça gelişmiş bir hukuka ve bürokrasiye sahip olduğunu göstermiştir[95]. Nitekim *Uygur* kıralının sarayında ödevleri devamlı olan yüksek memurlar bulunurdu. Bu memurların rütbe ve hiyerarşileri titizlikle tespit edilmişti[96]. Bu gelişmiş hukuk ve bürokrasiye *Çin*'in de etkisi düşünülürse, *Uygurların* rüşveti tanıdığını kabul etmek yerinde olur.

Buraya kadar eski Türk Devletlerinde rüşvetin varlığına dair daha çok varsayımlar ileri sürdük. Bu varsayımları ispat etmek

---

(92) O R K U N , H ü s e y i n N a m ı k: *Eski Türk Yazıtları* Cilt I. İstanbul 1936 s. 24-25.. Krş: B A N G , W . : *Über die Köktürkische Inschrift auf der Südseite des Kül Tägin Denkmals.* Leipzig 1896. s. 3 vd.

(93) Msl. : Bk. : O R K U N *I,* s. 52.

(94) B A N G , 7.. O R K U N *IV.* İstanbul 1941. s. 5.

(95) Bk. : Ü Ç O K , *THT.* 22 vd. ve 36-37'deki Bibliografya.

(96) Bk. : M Ü L L E R , F . W . K . : *Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden.* Berlin 1915. —Bu eserde, *Turfan*'da bulunan iki kitabeye yazılmış 31 çeşit yüksek memurun unvanları verilmiştir. Ayrıca 15 çeşit de Prenses tasvir edilmiştir. Ayrıca Krş. : A y . Y a z a r : *Der Hofstaat eines Uigirenkönigs.* Festschrift Thomsen. Leipzig 1912. s. 207-213. Bu eserde de *Uygurların* saray memurları tasvir ediliyor.

için elde yeterli belge olmadığından, Türk Diline başvurmak da gerekecektir. Yukarıda *Göktürkler*in *Orhun* yazıtlarında kullandığı *«agı»* kelimesinin «rüşvet kasdı ile verilen hediye» anlamına gelebileceğini gördük. O devir için doğru sayılabilecek bu görüş, ilerisi için çürüyor. Zira eserini 1068-1070/464-466 yılları arasında yazan Kaşgârlı Mahmut «agı» için yalnız «ipekli kumaş» karşılığını zikrediyor[97]. «Rüşvet» Arapça asıllı bir kelimedir. Türkler İslâmlığı kabul kabul ettikten sonra bu kelimeyi benimsemişlerdir. Ancak İslâmdan önce Türklerin rüşvet kavramını tanıdığına dair dil'de kesin sayılabilecek işaretler vardır. Hernekadar «agı» kelimesinin tamamiyle rüşvet kavramını karşılamadığı ileri sürülebilirse de, Kaşgârlı Mahmud *«Orunç»* kelimesinin doğrudan doğruya rüşvet anlamına geldiğini belirtiyor. *«Orunç-Ōrunc»* kelimesinin XI. ci Yüzyılda kullanıldığı şüphesizdir[98]. Kelimenin daha eski zamanlarda tanındığı da kuvvetle muhtemeldir. Diğer yandan bugünkü bazı Türk lehçelerinde rüşvet kavramı yerine kullanılan başka kelimeler de vardır. Meselâ Kırgızcada *«tamakçay»* rüşvet alan memur, ayni kökten *«tamak»* rüşvet, *«bige tamak»* rüşvet verdi, *«tamak suradı»* rüşvet istedi, *«tamak aldı»* rüşvet aldı anlamlarına gelir[99]. «Orunç» ve «tamak» rüşvet kavramını belirttiklerine göre, bunlar Arapça bir kelimeye rağmen İslâmdan sonra da yaşamışlardır. O halde bu ve benzeri başka kelimelerin İslâmdan önceki Türkler tarafından bilindiğini kabul etmek yerinde olacaktır. Bu şekilde yukarıdaki varsayımızın (bk. 3) daha da inandırıcı bir hâle geldiğini düşünmek mümkün olabilir.

4. Moğol Devletlerinde Rüşvet

Moğollar da Türkler gibi *Ural-Altay* kavimlerinin *Altay* dalına mensupturlar. Böylece *Moğollar* bu zümre içinde Türklere en yakın, hattâ kardeş bir kavim teşkil ederler[100]. *Moğol* toplum yapısının konumuz bakımından önemine yukarıda (bk: I) değinilmişti. Gerçekten bu kavim İslâmlığı Türklerden çok sonra kabul ettiği için *Orta Asya* geleneklerini bir yandan *Doğu Avrupa*'ya, öte yan-

---

(97) ATALAY, Besim (Çeviren) : *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi.* Cilt I. Ankara 1939 s. 89.

(98) *Ay. esr, III.* Ankara 1941, 449-Arap harfleri ile imlâsı ayni olan Farsça *«evrenc»* (it üzümü) kelimesi ile karıştırılmamalıdır.

(99) Bk. : RADLOFF, Wilhelm : *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte,* St. Petersburg 1899, Cilt III, s. 994.

(100) TOGAN, *Um. Türk. Tar. Giriş.* 64 vd.

dan da *İran*'a kadar taşımıştı. Bu yüzden *Moğol* devletlerini konumuz bakımından incelemek büyük önemi haizdir.

XIII. cü Yüzyılın ilk yarısına, yani Cengiz'in tarih sahnesine çıkmasına kadar olan devre hakkında bildiklerimiz çok azdır. Cengiz'e kadar *Moğollar* henüz bir göçebe devleti haline dahi gelememişlerdir[101]. Cengiz Han'ın kısa bir süre içinde kudretli bir göçebe imparatorluğu kurduğunu biliyoruz. Bu imparatorluğun hukukî düzeni, metni bugüne kadar tam anlamı ile tespit edilememiş meşhur *«Cengiz Yasası»* ile kurulmuştu. Yasa Cengiz'den sonraki *Moğol* devletlerinde, İslâmlaşmadan sonra bile yaşamıştır[102]. Timur'un (1336-1405/736-7-807-8) dahi Kur'an'dan çok Yasaya itibar ettiği söylenir[103]. Yasa zaman zaman tadil edilmişse de[104], genel esasları *Moğol* gelenekleri olarak kaldı.

Cengiz, Han seçildikten sonra kardeşi Ş i g i - ḥ u t u ḥ u'yu başyargıç tâyin etmiş ve böylece adli örgütün ilk temellerini atmıştır[105]. Örgüt genişlemiş ve kısa zamanda adalet işi için yardımcılar ortaya çıkmıştır[106]. Bununla beraber, bu baş yargıç ve yardımcıları dışında, göçebe feodalizmin özellikleri uyarınca, geri kalan işlerde kabile şefinin de adalet hizmetini yerine getirebileceğini kabul etmek gerekmektedir[107].

Moğollar, daha ilk devirlerde bile hediyeye pek düşkündüler. Han, kendisine yapılan iyiliklere karşı hediye verirdi[108]. Fakat gerek Han, gerekse diğer devlet büyükleri genellikle hediye isterlerdi. Cengiz Han kızını evlendirmek için pek önemli miktarda hediye almıştır[109]. Civar hükümdarlar Cengiz'in önüne

---

(101) VLADIMIRTSOV, 56 vd.. ALINGE, Curt (Çev : ÜÇOK, Coşkun) : *Moğol Kanunları*. Ankara 1967, s. 64 not 41. *Moğol* Tarihine ait kaynaklar için bk. : VLADIMIRTSOV, 18 vd.

(102) *Altınordu*'da, SPULER, Bertold : *Die goldene Horde-Die Mongolen in Russland.* (2. ci Bası) Wiesbaden 1965, s. 362-363.. Ay. Yazar : *İran Moğolları* (Çev : KÖPRÜLÜ, Cemal) : Ankara 1957, s. 408 vd.

(103) Bk. : JORGA, N(icholas) : *Geschichte des osmanischen Reiches.* Cilt I. Gotha 1908, s. 314.

(104) SPULER, *İran*.. 409 vd.

(105) TEMİR, Ahmet (Çeviren) : *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara 1948 s. 136 *(MGT)* Krş.: s. 83.

(106) *Ay. esr.* 158 ve 173.

(107) ALINGE-ÜÇOK, 64, 540-542.. Krş.: VLADİMİRTSOV, 114.

(108) *MGT*, 137.

(109) *Ay. esr.* 159.

hediyesiz çıkamazlardı[110]. Demen her kavimde bulunan bu düşkünlüğün, ileride örgütleşme gelişince rüşvete önemli bir kapı açacağı düşünülebilir[111].

C e n g i z 'in ölümünden (18 VIII 1227) sonra büyük Han seçilen Ö g e d e y (öl: 1241) hukukî düzeni geliştirdi. Bu şekilde kamu hizmetlilerinin görevlerini kötüye kullanmaları halinde ağır cezalara çarptırılmaları öngörüldü. Bunlar arasında postacının ihtilâsı[112], askerlerin itaatsizlikleri[113], halktan bedava içki alınması[114] gibi önemli suçlar vardır. Böylece memurluk sıfatından doğan suçlar arasında rüşvetin de bulunması zorunlu idi. Nitekim C e n g i z 'in eski müşavirlerinden Y e h - l ü - c h ' ü - t s ' a i, Ö g e d e y 'in karısına şöyle şikâyette bulunmuştu: «İmparatorluğun en büyük memurları, memuriyet ve âdalet işlerinde pazarlık ediyorlar. *Moğol* hapishaneleri biricik suçları rüşvet almak isteyenlere karşı koymaktan ibaret olanlarla doludur»[115]. Yargıçlar da dahil olmak üzere devlet adamlarında mal edinme hırsı vardı[116]. *Moğol* Devletinde bu şekilde yayılan rüşvet, İmparatorluğun parçalanmasından sonra kurulan çeşitli yeni devletlerde de gelişmiştir. *Çin, Moğol* egemenliği altında (1259-1367), muhtemelen yerli bürokrasinin de sebebiyle rüşvetten pek bunalmıştı[117]. *Çin Moğollar*ından gelen etkilerin, diğer devletlere de yayıldığı kabul edilebilir, zira İmparatorluk parçalandıktan sonra da *Moğol* hanları biribirleriyle ilişkilerini kesmemişlerdir[118]. Nitekim *Altınordu* Devletinde (1242-1438 parçalanma. 1502 yıkılma), yerli halk ancak rüşvet vererek *Moğol* memurlarının anormal isteklerinden kurtulabiliyordu[119]. Bütün *Moğol* devletlerinde her türlü vergiden muaf olan din adam-

---

(110) *Ay. esr.* 189.

(111) Yukarıda, Halife O s m a n 'ın da bu düşkünlüğünün sonuçlarından bahsedilmişti.

(112) *MGT*, 204.

(113) *Ay. esr.* 201.

(114) *Ay. esr.* 202.

(115) A L I N G E - Ü Ç O K , 64 not 39.

(116) *Ay. esr*, 542.

(117) Bk.: F R A N K E , *IV*, 512, 514, 573, 576.. *V*, 237, 245.. Ayrıca Krş: N E U M A N N , K . F . - B Ü R C K , A . : *Die Reisen des Venezianers Marco Polo im dreizehnten Jahrhundert-Zum ersten Male Vollständig nach den besten Ausgaben*.. Leipzig 1855. s. 307-308.

(118) Bk.: S P U L E R , *Gold. Horde,* 253.

(119) *Ay. esr.* 337.

ları bile zaman zaman hediye istekleri ile karşılaşıyorlardı[120]. Diğer *Moğol* devletlerinde olduğu gibi, *Altınordu*'da da yabancı elçiler yalnız Han'a değil onun ailesi efradına ve önemli memurlara hediye verirlerdi[121]. Bu hediyelerin zaman zaman diplomatik rüşvete müncer olduğu şüphesizdir[122].

1259 Yılında *İran*'ın fethi H ü l a g u (öl. 1265) tarafından tamamlandı ve tarihe *«İlhanlılar»* adıyla geçen yeni bir devlet kuruldu. *İlhanlılar* Batı *Moğolları* arasında İslâmlığı en geç kabul etmişlerdir (G a z a n devrinde 1295). Bu yüzden başlangıç devirlerinde büyük Han K u b i l a y ile (öl: 1294), *Altınorduluların* tersine iyi geçindiler. Böylece *İlhanlı* Devletinde *Moğol* yasasaları ve gelenekleri daha uzun süre yürürlükte kaldı. *İlhanlılar Anadolu Selçuklu* Devletini de egemenlikleri altına aldıklarından kendi yasa ve geleneklerini Osmanlı Devletinin ileride yayılacağı alanlarda uygulamışlardı. Bu yüzden *İran Moğollarının* durumunun konumuz bakımından incelenmesi önem kazanmaktadır.

Daha büyük Han M ö n g k e (1251-1259) devrinde İmparatorluğun bütün askerî ve mülkî memurlarına maaş bağlanmış ve ileride *Çin*'de bile bu usule büyük bir ciddiyetle riayet edilmişti[123]. *İran*'a yerleşen *Moğolların* da, bulundukları topraklardaki İslâm - *Selçuk* Bürokrasisini kendi usullerine kısmen uydurmakla beraber büyük ölçüde olduğu gibi bıraktıklarını kabul etmek lâzımdır[124]. Böylece, diğer memurlar gibi kadılar da maaş alırlardı. Başkadı'nın geliri çok fazla idi[125]. G a z a n Han (öl: 1304) devrinde *Anadolu* Eyaleti iltizama verilmişti. Maktu olarak satılan bu Eyalette mültezimler çok zulüm yapıyorlar[126] ve bu arada şüphesiz, meselâ tıpkı *Altınordu*'da olduğu gibi rüşvet de alıyorlardı. Durum diğer eyaletlerde de böyleydi. Vergi toplayıcılarının yaptıkları zulüm karşısında, onların ağzından şu söz uydurulmuştu: «Ben altın için can çıkartırım. Benim işim vurmak ve almaktır»[127]. Özellikle

(120) *Ay. esr.* 226.
(121) *Ay. esr.* 355 ve 357 vd.
(122) Msl. bk.: *Ay. esr*, 199.
(123) A h m e d - Z e k i V a l i d î (T O G A N) : *Moğollar Devrinde Anadolunun İktisadî Vaziyeti.* «Türk Huk. ve İkt. Tarihi Mecm» I (1931), s. 58.
(124) Krş.: S P U L E R , *İran..*, 307 vd, 334 vd., 374. vd.
(125) T O G A N , *İkt. Vaziyet*, 38.
(126) *Ay. esr*, 30.
(127) *Ay. esr.* 2-3

G a z a n halkın ezilmemesi için enerjik tedbirler aldıysa da, ondan önce durum hiç iyi değildi[128] ve ondan sonra da bilhassa A b ū S a ' i d (öl: 1335) devrinde *Moğol* bürokrasinin zulmü çok arttı[129]. Bu konuda esas sebep vergilerin olağanüstü ağırlığı değil «belki onları tahsil usullerinin ve ahalinin bir defa tediye ettiği vergilerin tekrar alınmaması için teminat yokluğu idi»[130].

Yukarıda, bu bozukluklar arasında rüşvetin de var olabileceği kanısında bulunduk. Gerçekten *İlhanlılar* devrinin değerli ilim adamı N a ṣ ī r a l - D ī n Ṭ ū s ī (öl: 1274) yazdığı bir risalede bu konu üzerinde durmuştur. Yazara göre, kamu hizmetlilerinin rüşvet ve ihtilâsına engel olmak için devlet gelirlerinin bir bölümü onlara maaş olarak verilir[131]. Devlet gelirlerinin dördüncü türü olan *Tayyārāt*'ın da mahiyeti ilginçtir. Bu cins gelirlerin arasında «devlet malını yemiş veya rüşvet almış olanlardan alınan nesneler» de bulunmaktadır[132]. Şu halde ihtilâs yapana veya rüşvet alana müsadere cezası tertip edilmektedir.

Moğol devletleri eski önemlerini yitirdikten ve çoğu tarih sahnesinden çekildikten sonra da *Orta Asyadaki* anavatanlarında güçsüz *Moğol* toplulukları görüldü. XVII. ci Yüzyılda kısmen *Rus*, kısmen *Çin* egemenliği altında, bazen de bağımsız feodal topluluklar halinde yaşadılar. Bu toplulukların kanun derlemelerinden *Yeni Tsaayin Biçik*'te devlet hizmetlilerinin ihtilâs ve zimmet suçları gösterilmiş, ayrıca yargıçların adaletsiz hüküm vermeleri halinde cezalandırılması öngörülmüştü[133]. 1640'da Batı *Moğolistan*da hakim olan *Oyrat* kabilesinin teşebbüsü ile kabul edildiğinden *«Moğol-Oyrat»* Kanunu da denilen bu derleme *Moğol* geleneklerinden ve *Eski Tsaayin Biçik*'ten ilham alınarak hazırlanmıştı[134]. Üç kere

---

(128) S P U L E R , *İran..*, 105 vd.

(129) T O G A N , *İkt. Vaziyet*, 20.. W İ T T E K , P (a u l) : *Ankara'da Bir İlhanî Kitabesi.* «Türk Huk. ve İkt. Tar. Mecm.» I. (1931), s. 161 vd. ve 164.

(130) B A R T O L D , W . : *İlhanlılar Devrinde Malî Vaziyet* — «Türk Huk. ve İkt. Tar. Mecm.» I (1931), s. 148 vd.

(131) Bk.: Y A L T K A Y A Ş e r a f e t t i n : *İlhanîler Devri İdare Teşkilâtına Dair Nasîr-ed-Dini Tûsî'nin Bir Eseri.* «Türk Huk. ve İkt. Tar. Mecm.» II (1939), s. 15.

(132) *Ay. esr.* 12.

(133) Bk.: A L I N G E - Ü Ç O K , 92 ve 118.

(134) V L A D I M I R T S O V , 38.. R İ A S A N O V S K Y , A . V a l e t i n : *Fundamental Principles of Mongol Law.* The Hague, 1965, s. 51.

yanlış hüküm veren yargıcın ödevden affı bu kanunda öngörülmüş ve ayrıca despotça ve haksız yere hüküm verenlerin aldıkları rüşvetlerin müsadere edilip yargıcın işten atılacağı kaydedilmişti[135]. XVI. ci Yüzyıldan itibaren *Moğolistana* yerleşen *Lamaizma* dinine mensup olan rahiplerin «hediye edilmemiş şeyleri alması» ve her şekilde «gümüş kabul etmeleri», bu dinin kuralları ile yasaklanmıştı[136]. *Çin*'in egemenliği yerleştikçe bu rahipler bile rüşvet vermekten kaçamamışlardı. Rahipler vergi ve askerlik hizmetlerinden muaf olduklarından, *Çin* hükümetinden alacakları kimlik kartları için memurlara bir hayli rüşvet verirlerdi[137].

Bütün bu açıklamalarımızdan anlaşıldığına göre *Moğollar*, yerleştikleri her yerin bürokrasisine adapte olmuşlardır. Kendi feodal düzenlerinde rüşvet bulunduğu için, yeni bürokrasilerinin de rüşvet usullerini kabul etmişler ve yayıldıkları geniş coğrafi alanlarda bu yolsuzlukları da birbirlerine nakletmişlerdir. Osmanlı Devletinin çekirdeği *Anadoluya* da, zaten orada eskidenberi bilinen rüşveti iyice yerleştirdikleri şüphesizdir[138].

IV — TÜRK - İSLÂM DEVLETLERİNDE RÜŞVET

1. Genel Olarak.

Yukarıda *Moğol* devletlerini konumuz bakımından incelerken, bunların İslâmı kabul ettikten sonraki durumlarına da değinmiştik. *Mogolların*, Türklerden çok daha geç İslâmlığı kabul ettiklerinden kendi aralarında *Orta-Asya* geleneklerini daha uzun süre sakladıklarını belirtmiştik. O yüzden konumuzu bölmemek için, bu devletlerin İslâmlıktan sonraki durumları da gösterilmeğe çalışılmıştı. *İslâm-Moğol* devletlerinin Osmanlılara çağdaş olanlarının incelenmesi ise daha aşağıda (bk: Üçüncü Bölüm III/2) yapılacaktır.

Türklerin kütle halinde X. cu Yüzyılın başından itibaren İslâmlığı kabul ettiklerini biliyoruz. İlk Türk-İslâm Devleti *Kara-*

---

(135) RIASANOVSKY, 129 ve 133.. ALINGE-ÜÇOK, 165 ve 166.

(136) ALINGE-ÜÇOK, 24 not 3

(137) *Ay. esr*, 22.

(138) Ancak bu alış-verişin müsbet ve kültür tarihi bakımından ilgi çekici diğer yanları da vardır.

*hanlılar*dır (840-1212). Ancak, daha bu Devlet varlığını sürdürürken başka Türk kütleleri de bağımsız devletler kurmağa başladılar. *Sâmânîlere* son verip, yeni bir devlet meydana getiren *Gazneliler* (*Ġaznavîler*. X/IV. Yüzyıl ortaları - 1191/587), XI/V. Yüzyıl ortalarında bir İmparatorluk vücuda getirmeyi başaran *Selçuklular*, ayni Yüzyılın sonunda Selçukluların içinden çıkan ve XII/VI. cı Yüzyılda bu İmparatorluğu yıkan *Hârizmşahlar* (*H*ᵛ*ārizmşāhlar* yıkılışı 1229-617), kurulan Türk-İslâm devletlerinin en önemlilerindendir.

Ortaçağda kurulan irili-ufaklı Türk-İslâm devletlerinin bünye farklarına rağmen önemli ortak özellikleri vardır. Bu devletler genellikle *Abbasî* modelini benimsemişlerdir. Hem iktisadî-sosyal hem de hukukî bakımdan bu model, Türk-İslâm devletlerinin ana karakterini teşkil etmiştir. Ayrıca, Türk devletleri pek geniş coğrafî alanlara yayıldıklarından genellikle toplumun yüzeyinde, sınırlı bir kadro halinde kalmışlardır. «Hükümdar ve sülâlesi başta olmak üzere devlet hazinesinden faydalanan sınırlı bir imtiyazlı zümre dışında, bütün halk yalnız vergi ödemekle mükellef reayadır». Ayrıca bir de idarî ve malî işleri yöneten az sayıda bir memur zümresi vardır ve bu zümrenin ana karakteri «ırsî» olmasıdır. Askeri komutanlıklar dışında hemen bütün sivil memurluklar bir devlet yıkılıp yerine bir yenisi kurulduğu zaman bile ayni adamların ve ailelerinin elinde kalır. Böylece bir sülâlenin egemenliği devrinde uygulanan kanun ve kurallar onun düşüşünden sonra da büyük bir oranda yerinde kalır ve uzun süreler boyunca pek az değişikliklere uğrar. Genellikle tam bir ademi merkezcilik mevcuttur. Bu da Ortaçağın bütün devlet sistemlerindeki en önemli ortak özelliğin, yâni feodalitenin sonucudur. Merkezî otorite büyük bir zorunluluk olmadıkça mahallî hanedanlarla iyi geçinir. Böylece devletlerin yapısında sıkı bir muhafazacılık meydana gelir.

Türk-İslâm devletlerinin hukukî bünyesi de bu muhafazacılığın içindedir. Özel hukuk hemen tamamen şeriat esaslarına göre düzenlenir. Yalnız kamu hukuku alanında bazı özellikler vardır. Ortaçağ Türk devletlerinde İslâm Kamu Hukukunun büyük boşlukları *Orta Asya* gelenekleri ile doldurulmuştur. Bu özellikle egemenlik telâkkisi ile hakkında şer'i hükümler bulunmayan kamu meselelerinde bahis konusudur. Ancak, şurası unutulmamalıdır ki, esas itibarı ile İslâm Devlet nazariyesi bütün Türk devletlerinde

yürürlükteydi ve bahis konusu serbestlik bu nazariye içinde işlemiştir[139].

Abbasî Yönetim ve Yargı örgütünde varlığını gördüğümüz, İslâmdan önceki Türk ve *Moğol* devletlerinde tanındığını bildiğimiz rüşvetin, şu genel açıklamalarımız sonucu Türk-İslâm devletlerinde de var olduğunu kabul etmek yerindedir. Aşağıda, biraz önce saydığımız devletlerin hepsinde rüşvetin varlığını araştırmayacak, yalnız Osmanlılara kadar en büyük Türk-İslâm Devleti sayılan *Selçukluları* konumuz bakımından model alacağız. Eğer *Selçuklu* toplum düzeninde rüşvet varsa, yukarıda saydığımız ortak özellikler sonucu, diğer Türk devletlerinin bünyesinde de bu bozukluğun mevcudiyetinin kabulü için şüphe kalmaz. *Selçuk* modelinden sonra bir istisna olarak Mısır Memlûklerindeki duruma da değineceğiz. Bunun sebebi o bahiste incelenecektir. (Bk. aşağıda 3).

2. Selçuklularda Rüşvet

Gerek XI. ci Yüzyıl ortalarında İmparatorluk hâline gelen *Büyük Selçuklu Devleti* ve gerek ayni Yüzyıl sonlarında tarih sahnesine çıkan *Anadolu, Suriye, Irak* ve *Kirman* Selçukluları için yukarıda verilen genel tablo yürürlüktedir[140]. *Büyük Selçuklu* Devletinde bu belirtilen yönetim esasları içinde türlü bozukluklar görülmüştür. Devletin büyük hükümdarları Alp Arslan (1063-1072/455-465) ve Melikşah (1072-1092/465-485) zamanları adaletinin daha sonra yaşayan yazarlar tarafından övülmesine rağmen[141] rüşvet ve benzeri bozuklukların o devirde bile Büyük *Selçuklular* toplumuna yabancı olmadığı anlaşılıyor. Hem Alp Arslan hem de Melikşah çeşitli vesilelerle hediye almışlardır[142]. Hediye geleneği *Selçuklularda* daha eskiden de vardı. Devletin kurucusu Tuğrul (1040-1063/432-456) ile bu alışkan-

---

(139) Bu açıklama KÖPRÜLÜN 'ÜN nazariyesidir. Bilim Dünyasında ilgi ve tasvip görmüştür. Daha geniş bilgi için bk.: KÖPRÜLÜ, Fuad: *Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri.* «Belleten» II/5-6 (1938), s. 39-72.. Ay. Yazar: *«Hârizmşahlar»* Maddesi *IA V*, s. 277 vd.

(140) Krş.: JORGA *I*, 57.. KÖPRÜLÜ, *Bizans*, 263 not 1.

(141) Msl. Bk.: Er-Ravendî-Ateş *I.* 30, 128.

(142) Msl. Bk.: MIRH̬VAND (Mirchond-Mirhond): *Mirchond's Geschichte der Seldschuken-Aus dem Persischen zum ersten Mal übersetzt.. von* Johann August VULLERS. Giessen 1837. s. 77, 100.

lık başlamıştı[143]. Hükümdarların aldıkları hediyelerin nitelik ve nicelik bakımından verdiklerinden çok daha fazla olduğu şüphesizdir[144]. Gene, *Selçuklular* ilk devirlerinden beri diplomatik işlerde hediye ve rüşvetin yabancısı değillerdi. *Semarkand* Emiri *Selçukluları* zayıflatmak için S e l ç u k 'un torunu Y u s u f b i n M u s a 'ya pek değerli hediyeler vererek *Türkmenler* üzerindeki egemenliği ona kabul ettirmiştir[145]. Devletin ilk devirlerinde başlayan bu tür olayların sürüp gittiği düşünülebilir. Ayrıca A l p A r s l a n'dan itibaren *Selçuklu* sultanları gerek yabancı ülkelerle ve gerek kendi vasalları ile yaptıkları temaslarda ilk plânda hediye değiş-tokuşunu esas tutmuşlardır. Bu hediyelerin mahiyeti zaman zaman rüşvet sınırları içine girmiştir. Meselâ *Malazgirt* zaferinden sonra *Kirman* Hâkimi K a v u r d K a r a a r s l a n (1041-1073/433-466) A l p A r s l a n'ın kardeşi olmasına rağmen valilik hakkını pek değerli hediyeler teklifi ile kazanır. A l p A r s l a n 'ın bu hediyeleri kabul etmediği söylenirse de bir kardeşin bu tür teklifte bulunabilmesi düşündürücüdür[146]. M e l i k - ş a h vasallarından zaman zaman değerli hediyeler kabul ederdi[147]. İsyan eden vasallar, yenileceklerini anlayınca hemen hediye verip canlarını kurtarmağa çalışırlardı. Bu tür olaylar hemen her devirde görülmüştür[148].

Selçuklu Devletinin kurulmasından itibaren feodal yapısının ve Türk Egemenlik anlayışının gereği hükümdar ailesinin fertleri arasında sürüp giden taht kavgaları geniş ölçüde rüşvet silâhının kullanılmasına sebep olmuştur. Örnekler pek çeşitlidir. M e l i k - ş a h amcası K a v u r d 'un isyanını bastırıp onu esir ettiği zaman ordudaki askerler maaşların artırılmasını, aksi takdirde K a v u r d 'a biat edeceklerini söyleyerek M e l i k ş a h 'ı tehdit etmişlerdir[149]. Ordu mensuplarının bu tehditlerini en geniş an-

---

(143) *Ay. esr.* 32.

(144) Msl. A l p A r s l a n 'ın verdiği hediyeler için krş.: *Ay. esr*, 80.

(145) *Ay. esr.* 17.

(146) *Ay. esr.* 75-76.

(147) *Ay. esr.* 197.

(148) Msl.: T u ğ r u l Bey zamanı bk: Y I N A N Ç , M ü k r i m i n H a l i l : *Anadolu'nun Fethi* İstanbul 1934, s. 51. A l p A r s l a n devri. *Ay. esr.* 69.. Vasalların Sultan'a rüşvet vererek biribirlerinin ellerindeki toprakları kapmak istemeleri. *Ay. esr.* 143, 147.. S a n c a r Devrinde isyancı vasalın hediyesi bk: M I R Ḫ V A N D - V u l l e r s , 183.

(149) Bk: K Ö P R Ü L Ü , *Bizans,* 270 not 4.

lamda rüşvet sayabiliriz. M e l i k ş a h 'ın ölümünden sonra M a h m u d (1092-1093/485-487) ile B e r k y a r u k (B a r k i - y ā r ū k 1093-1104/487-498) arasındaki amansız taht çekişmesi her iki tarafa büyük paralara malolmuştur[150]. B e r k y a r u k 'un ölümünden sonra da ayni mücadeleyi görüyoruz[151]. Gene daha sonraki *Selçuklu* sultanlarından M e l i k ş a h b i n M a h m u t (1152-1153/547-548 - Öl: 1160/555) ölümünden kısa bir süre önce iki hafta için Sultan olmuş, fakat kardeşi tarafından tahttan indirilince taraftarlarının isyan etmesi için çuval dolusu altın sarfetmek istemiştir[152]. Ondan sonra tahta çıkan M u h a m m e d (1153-1159/548-554) rakibi S ü l e y m a n 'ın (1159-1161/554-557) kuvvetlerine yenilmemek için ordusunun komutanlarına «külâh külâh altın» dağıtmıştır[153].

Devletin en yüksek makamlarını işgal eden kişiler, böylece türlü amaçlı hediyelere hiç de yabancı değildiler. Nitekim *Selçukluların* egemen oldukları *İran*'da daha önce, X/IV. ci Yüzyılda hüküm sürmüş *Büveyhîlerin* bu usulleri pek iyi tanıdıkları düşünülürse, *Selçukluların* da kendilerini sözü geçen alışkanlıklardan kurtaramadıkları iyice anlaşılır. Nitekim *Büveyhîlerin* son hükümdarlarından M u ' i z z a l - D a v l a (öl: 967/356) ölürken oğlu ' İ z z a l - D a v l a 'ya şunları söylemiştir: «...değerli hediyelerle... Türk askerlerini kazanmağa bak»[154]. Yukarıdaki örnekler *Selçukluların* bu usulü benimsediklerini gösterir.

Belirttiğimiz, siyasî amaçlı rüşvetler dışında, *Selçuklular* günlük hayatta da bu silâhı kullanıyorlardı. İlkönce baştaki sultanlar, eğer para düşkünü iseler en olmayacak vesileler için bile rüşvet almışlardır. Meselâ, B e r k y a r u k 'tan sonraki Sultan M u h a m m e d para ve mala pek düşkündü. Bir zamanlar vaziri olan H â c e A h m e d düşmanı S e y y i d E b u H a - ş i m i öldürtme hakkını bu Sultandan yarım milyon dinara satın aldı. Bunu vaktinde haber alan E b u H a ş i m Sultan'ın bir uşağına 10.000 dinar vererek huzura çıktı ve bu defa kendisi,

---

(150) *Ay. esr*, ay. yer. M I R Ḫ V Ā N D - V u l l e r s , 133-134.. E r - R a - v e n d i - A t e ş , *I*, 138.

(151) E r - R â v e n d i - A t e ş *I*, 155.

(152) *Ay. esr*, *II*, 246.

(153) *Ay. esr*, *II*, 252.

(154) W I L K E N , F r i e d r i c h : *Mirchonds Geschichte der Sultane aus dem Geschlechte Bujeh* - Berlin 1835. s. 73.

veziri 800.000 dinara satın aldı ve onu öldürttü[155]. Daha önceleri, âdil vezir Nizamülmülk (Niẓâm al-Mulk. 1018-1092/408-485) bile, hazine adına da olsa memurlukları satmak istemişti[156]. Bu meşhur vezirin oğlu Muayyad al-Mulk, Berkyaruk'a karşı diğer kardeşlerini ayaklandırdığı için 1100/494 Yılında yakalanmış ancak 100.000 dinar vererek kurtulmuş ve gene vezir olmuştur[157]. Böylece, memurlukların elde edilmesi için satın alma da bir yol hâline gelmiştir[158]. Zamanla rüşvetin daha da genelleştiği ve Devletin her tabakasına yerleştiği anlaşılıyor. Sancar (1117-1157/511-552) devrinde bu hastalık iyice yayılmış[159] ve bu hükümdarın tutsak edilip Devletin parçalanmasına sebep olan *Oğuz* ayaklanması (1153/548 Yılı sonu) bu Kabilenin her yıl Sultana verdiği koyunları almağa gelen memurun rüşvet istemesi sonucunda çıkmıştır[160]. Rüşvet askerî işlere dahi girmişti. Devletin parlak zamanlarında, 1085/478 Yılında yapılan *Mayyāfāriḳin* kuşatmasını yöneten Emir Altuntak, şehir halkından bol miktarda para ve hediye almış, böylece işi sürüncemede bırakmıştır[161].

Bu yolsuzluklardan Adalet Örgütünün de etkilendiğini düşünmek mümkündür. *Selçuklular,* diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi, kadılık makamına büyük önem vermişlerdir. Nizamülmülk'e göre, «Kadılar padişahın naibleridir». *Siyasetnâme,* kadılarda aranması gerekli vasıfları büyük bir titizlikle tespit etmiş ve onların adaletli olmaları gereğini sık sık tekrarlamıştır. Kadılar «ehl-i İslâmın kan ve malına mutlak surette tasarruf ederler»[162]. Bununla beraber *Büveyhiler*in meşhur Kadısı ʿAbd

(155) Er-Râvendi-Ateş *I,* 159-161.. MIRḪVAND-Vullers 152-153.

(156) KÖPRÜLÜ, *Bizans.* 263 not 1.

(157) Ancak daha sonra, muhtemelen paranın tam olarak ödenilmemesinden dolayı bu zat Sultan tarafından bizzat öldürülmüştür. MIRḪVĀND-Vullers, 141.. Er-Râvendi-Ateş *I,* 145.

(158) HORST, Heribert: Die *Staatsverwaltung der Grossselğuqen und Ḫōrazmsāhs* (1038-1231), Wiesbaden 1964, s. 15.

(159) LAMBTON, Ann K. S.: *The Administration of Sanjar's Empire..,* «Bul. of. School of. Or. and Af. Studies» XX, (1957), s. 367 vd. özellikle 388.

(160) MIRḪVĀND-Vullers, 164.. Er-Râvendi-Ateş *I,* 173..

(161) YİNANÇ, *Anadolunun Fethi,* 149.

(162) NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetnâme.* Mütercimi Mehemmed

a l - C a b b ā r 'ın (azli: tak. 995/385) ilmine rağmen pek rüşvetçi bir zat olduğu düşünülürse[163], *Selçuklu* toplumunda da ayni türden yargıçların yaşadığını kabul etmek yerinde olur. Adalet Örgütünün bozukluğu Devletin çöküş yıllarında artmıştır. Nitekim, *Hârizmşahlar* tarafından Büyük *Selçuklu* Devletine son verildikten sonra bazı kadıların rüşvetçiliği pek büyük şikâyetlere sebep olmuştu. Devletin çöküşü sıralarında kadılıklar açıkça satılıyordu. *İsfahan* ve *Hamedan* kadıları camileri soyuyorlar, hediyesiz hiçbir iş görmüyorlardı[164].

Selçuklular, toplumlarındaki rüşvetle mücadele etmişlerdir. N i z a m ü l m ü l k eserinde mutlak adaleti hırsla savunmuştur. A l - R â v e n d ī , halkı zulümden korumak için kadıların şeriat hükümlerine sıkı sıkıya riayet etmelerini, vezirin her türlü haksızlığa karşı savaşmasını istemiş ve bu esaslara ilk devirlerde uyulduğunu, ama artık «zulüm ve zorlama ile bir vilâyetten alınan paranın eskiden bir iklimden bile alınamadığını» belirterek, Devletin çöküşünü acı bir dille belirtmiş, yolsuzluklarla mücadelenin artmasını istemiştir[165]. Memurlara ve kadılara verilen tâyin beratlarında rüşvetten kaçınmaları ihtar edilmiştir[166]. Kendileri rüşvet almadıkları zaman, devlet adamları rüşvetçileri ağır cezalara çarptırmışlardır. Daha *Büveyhiler*in rüşvetçi kadıların servetlerini müsadere edip onları ödevlerinden attıkları biliniyor[167]. Rüşvetçilere dayak attırılıp aldıklarının geri verdirilmesi[168], ödevden uzaklaştırma[169], sık verilen cezalardandı. Bununla beraber Ortaçağın bütün devletlerinde olduğu gibi *Selçuklular*da da bu dert asla eksilmemiştir.

Daha XI/V. ci Yüzyıl sonunda *Büyük Selçuklu Devleti*ne uyruk bir hale gelerek yarı bağımsız, daha sonraları da XIII/VII. ci Yüzyıl başlarında tam bağımsız olan *Anadolu Selçukluları*nın da, ayni yolsuzlukları tanıdıkları kabul edilebilir. Nitekim kadıların görev alanı içine giren hususlarda bile doğrudan doğruya beylere

---

Ş e r i f Ç A V D A R O Ğ L U İstanbul 1954, s. 54 vd.
(163) M I R Ḫ V Ā N D - W i l k e n , 80.
(164) Bk. E r - R A V E N D İ - A t e ş *II*, 356, 362.
(165) Bk. *Ay. esr I*, 30.. *II*, 357.
(166) İlginç bir belge için bk.: H O R S T , 83.
(167) Bk. Not. 163.
(168) E r - R A V E N D İ - A t e ş , *II*, 354.
(169) H O R S T , 24.

başvurularak adaletin satın alınmak istenmesi olayları bilinmektedir[170]. Kadıların tâyin menşurlarında adaletli olmalarının, hediye ve iltimas kabulünden kaçınmalarının, naiblerini «dindar ve tamahkâr olmıyan» kişiler arasından seçmelerinin emredilmesi[171] *Anadolu Selçuklularının* Adalet Örgütünde rüşvet olaylarının cereyanını bize ima etmektedir.

3. Memlûklar'da rüşvet.

1250-1517/648-923 yılları arasında *Mısır*'da hüküm süren *Memlûklar,* 1390/792 tarihine kadar Türklerden teşekkül eden bir aristokrasiydi. Eyyûbî Hanedanı (1171-1250/567-648) ile başlayan Selçuk etkisi, saltanat ırken Türk olan Memlûklara geçince daha da arttı. Memlûk Aristokrasisi üstün bir sınıf olarak Ülkeyi hem Mısır-İslâm hem de Türk geleneklerine göre yönetti, ve asla Araplaşmadı. Bu yüzden Memlûklar çok tipik bir Devlet sistemi meydana getirdiler. Bu Devletin tarihini konumuz bakımından incelemek önemlidir.

Memlûk Devletinin konumuz bakımından başka bir özelliği de *«Kadı»* sıfatını haiz kişilerin yalnız adalet hizmetleriyle değil, Devletin diğer yönetim işleriyle görevlendirilmeleriydi. Böylece *Memlûk* Devletinde kadılar yargıçlıktan başka hemen hemen bütün önemli makamları da işgal ederlerdi[172]. Pek tabiî yargıçlıktan gayri işlerde kadıların fonksiyonları tamamen idarî idi. Fakat, kadılık formasyonuna sahip olduklarından ve bu formasyonda nazarî olarak «rüşvet almama» özelliği bulunduğundan *Memlûk* kadılarının idarî işlerde rüşvet almaları, şüphesiz bu suçu daha da ağır kılar (Krş.: Üçüncü B. II/1-B-b-ba 3°, 3°/B).

Memlûkler başkadıyı tayin ederlerken onun «Peygamberin Vekili» olduğunu ve haksızlıklarla savaşması gereğini belirtirlerdi[173]. Fakat bu nazarî temenni daha tayin işleminde bile değerini kaybediyordu. Bütün kadılar —ve bu arada başkadılar— makamla-

---

(170) Msl. H a c ı B e k t a ş 'ın Vilâyetnamesinde söylediğimiz türden bir rüşvet teşebbüsü olayının tasviri için bk.: G R O S S , E r i c h : *Das Vilâjet-Nâme des Hâǧǧî Bektasch. Ein türkisches Derwischenevangelium.* Basler Dissertation. Leipzig 1927, s. 122 vd.

(171) Bk.: T U R A N , O s m a n , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar.* Ankara 1958. s. 41-42, 181.

(172) Bk.: S C H I M M E L , 45 vd. Ayrıca bk. 40.

(173) *Ay. esr,* 34 ve 37.

rını satın almak zorundaydılar. Hele başkadılıkların fiyatları önceden tespit edilirdi[174]. Başkadıların ve yüksek memurların tayininde bazen rüşvet alarak *Kahire* Halifesinin bile Sultan nezdinde aracılık ettiği görülmüştür[175]. Böylece *Mısır*'da bu mekanizma yukarıdan aşağıya iniyor ve büyük tacirler rüşvet ve iltimas ile işlerini gördürüyorlardı. Adil sayılan bir hükümdar B a y b a r s (Doğ: 1223/620. hük: 1260-1277/658-676) devrinde bile bu tür olaylarla karşılaşırız[176]. Bu durumda gerek yargıçlık gerekse diğer yönetim işleriyle görevlendirilen kadıların, makamlarını da satın aldıkları düşünülürse, onların dürüst olmalarını beklemek gereksizdi. Nitekim kadılar, sultan ne derse onu yaparlardı. Fetvalarını sultanın isteğine göre verirler, hattâ fetvayı bazen sultan yazar ve kadıya imzalatırdı[177]. Bu yüzden kadıların azilleri de vasıflarındaki bozukluklarından değil, sultanın arzusuna göre hareket etmemekten dolayı olurdu. Pek çok kadılar sultana şirin görünmek için esaslı meblağlar verirlerdi[178]. Bütün bu masrafları çıkartmak için kadılar geniş ölçüde rüşvet alırlar[179], vakıf mallarını yerler[180], kendilerine emanet edilen paraları zimmetlerine geçirirlerdi[181]. Bu yüzden kadılar halkça sevilmez ve rüşvetçilikleri dolayısı ile devamlı şikâyet konusu olurlar, ancak sonuçta gene sultanın rüşvetçiliğinin derecesine göre değiştirilirlerdi[182]. Bütün bu sebepler değerli ve faziletli kişilerin kadılık mesleğini kabul etmekten çekinmelerini gerektiriyordu[183]. Mamafih *Memlûk* Toplumunda dürüst kadılar da görülmektedir[184]. Bunların arasında meselâ M u h a m m e d H a s a n a l - B i s t a m i (öl: 1273/672) gibi «kimsenin elinden nesne yemez» özelliği ile meşhur olanları dahi vardır[185]... B a y b a r s gibi değerli hükümdarlar halkın şikâ-

---

(174) *Ay. esr,* 56 vd. özellikle 60-61.

(175) *Ay. esr,* 14.

(176) Msl. Bk.: *BAYPARS Tarihi-Al-Melik Al-Zahir.. Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi. Türkçeye Çeviren* Y A L T K A Y A , Ş e r e f ü d d i n . Ankara, 1941, s. 13-14'de Tekritî olayı.

(177) S C H I M M E L , 73

(178) *Ay. esr,* 60.

(179) *Ay es.r,* 56.

(180) S O B O T T A , 93.

(181) *BAYPARS Tarihi,* 4, 135.

(182) S C H İ M M E L , 62 vd.

(183) *Ay. esr,* 64-65.

(184) Bunların en önemlileri için bk: *Ay. esr.* 65 vd.

(185) *BAYPARS Tarihi.* 42.

yetleri ile bizzat meşgul olurlar ve rüşvetçileri cezalandırırlar, ayrıca kendi verdikleri adaletsiz kararlardan da geri dönebilirlerdi[186]. Bununla beraber verilen ağır cezalara rağmen bazen *«Mısır'*da şöhreti tamamen temiz bir yargıç bulmak imkânsız oluyordu»[187].

V. BİZANS'TA RÜŞVET

Osmanlıları en çok etkileyen devletlerden birisi de *Bizans*'tır. Bu etkinin daha çok dolaylı olduğu kabul edilmektedir[188]. Osmanlıların egemen oldukları toprakların çoğu daha önceki Yüzyıllarda *Bizans* yönetimi altında olduğundan, konumuz bakımından bu Devleti kısaca incelemek zorunludur.

*Bizans*ın temelleri Batı Roma İmparatorluğunun içinde atılmış, ancak sonraları bu temeller üzerinde Doğu kültürlerinin eseri olan büyük bir Devlet yükselmiştir. Pek uzun bir ömre malik olan bu Devlet parlak ve sönük devirler geçirmiş, hayatının yarısından sonra ise devamlı bir çökme içerisinde bulunmuştur. Pek çok sebepleri olan bu çökmenin üzerinde durmak konumuzun dışına taşmaktır. Şurasını söylemek yerinde olur ki, *Bizans* Devletinin Yönetim Örgütü asla rüşvetsiz bir devre geçirmemiştir. *Bizans*ta zengin bir saray ve başkent ile çeşitli sosyal ve iktisadî sebepler dolayısıyla yoksul bir taşra yanyana yaşamış ve zengin saray kendi ihtiyaçları için eyaletleri durmadan soymuş[189], bu mekanizmada en önemli rolü de rüşvet oynamıştır.

Hemen bütün yazarlarca belirtilen bu rüşvetçiliğin[190] sebeplerine kısaca göz atmak, ileride bunların Osmanlı Devletindeki âmiller ile bazı benzerliklerini ortaya koyacağı için yararlı olacaktır. *Bizans*'ın geniş Bürokrasisi, tam anlamıyla gelişememiş bir ücret

---

(186) Msl. bk.: *Ay. esr*, 22, 31, 36.

(187) W E I L *IV*, Mannheim 1860, s. 182.

(188) Bu mesele ilk defa K Ö P R Ü L Ü tarafından bilimsel bir şekilde incelenmiş ve *Bizans* etkisinin *derecesi* mubalağalardan temizlenerek tespit edilmiştir. Bk. : *K Ö P R Ü L Ü* , Bizans, 165 vd. 297-298.

(189) Bk.: F A L L M E R A Y E R , J a c o b P h i l i p p : *Geschichte des Kaisertums von Trapezunt*. München 1827. (Nachdruck. Hildesheim 1964) s. 16.

(190) Msl.: Bk.: D I E T E R I C H , K a r l : *Christlich-Orientalisches Kulturgut der Türken*. «Länder und Völker der Türkei Hrgg. von G R O T H E . Heft. 3» Leipzig 1917.. s. 1-32.

düzenine bağlıydı. Bu düzen uzun bir süre boyunca değişikliklere maruz kaldı. Fakat ana hatları şuydu: Bazı memurlar Devlet kasasından maaş alırlar fakat Bürokrasi üyelerinin büyük bir bölümü, halktan hizmetlerine karşılık aldıkları ücretlerle yaşarlardı[191]. Bu ücret kavramı ilkönce kanuna ve usule aykırı olarak ortaya çıkmıştı. *Roma*'nın ilk devirlerinde olmıyan bu kavram, sonraları Devletin başından atamadığı ödevlerin fazlalaşması ile «bahşiş» şeklinde ortaya çıkmış, daha sonra *Doğu Roma*da pek gelişerek, memur maaşlarının dahi yerini almaya başlamış ve halka pek ağır gelen bu usul gelenek ve görenek hukukuna dayandırılmak istenmişti[192]. Memurlar ellerindeki bu hakkı hemen kötüye kullanmışlar, zaman zaman çıkarılan «sınırı aşmama» emirleri fayda etmemiş ve Devlet hızla yozlaşmaya kaymıştır. Hele XII. ci Yüzyıldan itibaren kontrol tamamen Devletin elinden çıkmıştır[193]. Ücret yahut harç sistemi adalet işlerinde de yürümüştür. Mahkemeler fakir köylülerden ücret almazlardı. Ayrıca ücretin en yüksek haddi de sınırlanmıştı[194]. Az değerli davalardan yargıçların fazla bir kazancı olmıyacağı için kendilerine ayrıca bu hususta tazminat olarak sabit bir maaş verilirdi[195]. Bu sistemin Osmanlı sistemi ile benzerlikleri vardır (Bk. Aşağıda Altıncı Bölüm III/B). Yargıçlar pek tabiî harçları kendi keyiflerine göre ayarlayabilirlerdi. Bu yüzden bazen harç sistemi kaldırılmış ve yargıçlara tamamen maaş bağlanmıştır. Fakat bu reformların faydası olmamış, eski sisteme dönülmüştür ve böylece adalet örgütünün rüşvetçiliği sürüp gitmiştir[196].

Bu ana sebebe devamlı savaşlar, bozuk iktisadi durum eklenirse *Bizans*'taki rüşvetçilik hakkında genel bir fikir edinmek imkânı ortaya çıkar. Gerçekten, herhalde harç-ücretlerin getirdiği gelirin pek fazla olması yüzünden maliye memurluklarından[197] hassa askerliklerine[198] kadar her cins makam satılır oldu[199]. Vergi

---

(191) D Ö L G E R , F r a n z : *Zum Gebührenwesen der Byzantiner.* «Byzanz und Europäische Staatenwelt» Darmstadt 1964, s. 235, Not 8.

(192) *Ay. esr,* 234 vd.

(193) *Ay. esr,* 246 vd.

(194) *Ay. esr,* 233 not 4.. Harç tarifesi için bk. 237.

(195) *Ay. esr,* 237.

(196) *Ay. esr,* 239 vd. Ayrıca bk.: S T E I N , E r n s t : *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassung-und Wirtschaftsgeschichte* «Mitteilungen z. Osm. Geschichte» II, Heft 2 (1926), s. 41.

(197) S T E I N , 29.

(198) F A L L M E R A Y E R , 170.

toplayıcıları kendi menfaatları için halkı insafsızca sömürüyorlar, sadece normalin üstünde vergi almakla kalmıyorlar, bütün masraflarını da mükelleflere ödetiyorlardı. Yalnız imparatorların verdiği imtiyaz mektuplarına sahip olan manastırlar bu soygundan uzak kalabilirlerdi[200]. Vergi toplama işlerindeki adaletsizlik bazen Başkentte bile kanlı ayaklanmaların çıkmasına sebep oluyordu[201]. Yöneticilerin bu uygunsuzluklarına bazı hallerde yargı kuvveti engel olabilirdi. Bunun da sebebi, *Bizans*'ta pek büyük bir nüfuza sahip olan Kilise mensuplarına bazı hallerde mahkemeleri kontrol hakkının verilmiş olmasıydı[202]. Bununla beraber *Bizans* Kilisesinin de Ortaçağın ortak özelliklerine uyruk, yozlaşmış bir örgüt olduğu düşünülürse, bu kontrolun yalnız sözde kaldığı anlaşılır. *Bizan*'sın hele merkezden uzak eyaletleri doğrudan doğruya askeri-sivil kuvvetlerin işbirliği ile insafsızca soyulurdu. Egemenliği altında tuttuğu sürece İtalya'da bile durum böyleydi[203].

*Bizans*ın bu durumu pek çok vatandaşları için hüzün konusu olmuştu. Halk şiirlerinde bozukluklar dile geliyordu. Bir bilinmeyen ozan yakınıyor: «Üç şey devletimiz *Romania*'yı çökertti. Kıskançlıktır birincisi, sonra gelir PARA HIRSI, boşuna kuruntu ve kendi kendini aldatmaktır üçüncüsü, yalnız bunlardır gerçek, herkes inansın bana», Devletin çökmesinin arifesine gelindiği vakit büyük hümanistlerden *Johannes Argyropulos* 1448 de şöyle yazıyordu: «Artık *Rumlar*da bütün ülküler toza battı. Utanç ve öc alıcı adalet insanları bıraktı ve *Olimpe* sığındı»[204].

---

(199) *Bizans*ta memuriyet satımına dair aşağıda künyesini belirttiğimiz eseri *Federal Almanya* kitaplıklarında bulamadığımaz gibi *Atina Milli Kitaplığı* da bu eser hakkındaki ricalarımıza bir cevap dahi vermemiştir: KOLİAS, G.: *Ämter und Würdenkauf im früh und mittelbyzantinischen Reich.* Athen 1939 (Kaynak : Dölger : *Staatenwelt* 235 not 6 a).

(200) DÖLGER, *Finanzgeschichtliches aus der byzantinischen Kaiserkanzlei des 11. Jahrhunderts,* München 1956, s. 9 ve not 1, 10.

(201) HERZBERG, Gustav Friedrich: *Geschichte der Byzantiner und Osmanischen Reiches bis gegen Ende des sechszehnten Jahrhunderts.* Berlin 1883, s. 30.

(202) HARTMANN, Lodo Moritz: *Untersuchungen zur Geschichte der byzantinischen Verwaltung in Italien* (540-750). Leipzig 1889. s. 50 Krş. : HERZBERG, G. F.: 29.

(203) Bk.: HARTMANN, L. M.: 83-84, 105.

(204) Bk.: DÖLGER, *Politische und geistige Strömungen im sterbenden Byzanz..* «Jahrbuch d. Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft» III (1954), s. 10.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVET OLAYLARININ GELİŞİMİ

I — G E N E L O L A R A K

XIII. cü Yüzyılın sonlarında *Anadolu Selçuklularına* uyruk olarak kurulup kısa bir süre içinde kudretli bir siyasi organizma haline gelen Osmanlı Devletinin başlangıcından beri genellikle *Selçuklu* yönetim kuralları ile geliştiği tarihî bir gerçektir[1]. Ancak sonraları devlet genişleyip örgütlenmesi tamamlandıkça başka etkilerin de bu gelişmede rol oynadığı düşünülebilir. *Büyük Selçuklu Devleti* örgütünde rüşvetin hayat alanı bulduğunu gördük. *Anadolu Selçuklularında* da, hele sonraları *İlhanlıların* etkisi ile bu tür bozuklukların yaşadığını biliyoruz. O halde, Osmanlı Devletinin esas temelini *Selçuklu* Örgütü teşkil ettiğinden, rüşvet ve benzeri bozuklukların kuruluşundan beri Osmanlı Toplumuna yabancı olmadığını ileri sürmek mümkündür. Ancak ilk devirlerde rüşvet olaylarının seyrini bize verecek kaynaklardan yoksunuz. Gerçi kuruluş devresinde Devlet Örgütü cılız ve basit bulunduğu için rüşvetin çok yaygın olmadığından bahsedilebilirse de mevcut kronikler bu yaygınlığın derecesini belirtmemekle beraber, rüşvetin varlığını kaydetmektedirler. Daha O r h a n B e y (1281-1362/680-764 hük. 1324/725) Devletin temellerini atarken dürüstlüğü ile şöhret yapmış olmasına rağmen, *Bursa* Kadısı Ç a n d a r l ı K a r a H a l i l Paşa'nın (? - 1387/789) Askerî Örgütün ilk adımı sayılan «*Yaya*» sınıfını kurduğu vakit, rüşvet aldığı söylenir: «...Çok kişiler kadıya rüşvetler virüb beni yaz didiler»[2]. Bu söylentinin doğ-

---

(1) Bu konuda bk.: K Ö P R Ü L Ü , *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1959, s. 110.

(2) M e h m e t N E Ş R Î : *Kitāb-ı Cihān-nu'mā-Neşrî Tarihi (Hazırlayanlar* U N A T , F a i k R e ş i t - K Ö Y M E N , M e h m e d A.)

ruluk derecesini tahkike şimdilik imkân yoktur. Fakat böyle bir söylentinin varlığı bile ilk devirlerden itibaren rüşvet kavramının Osmanlı Devleti Örgütünde bilindiğini gösterir. I. ci B a y e z i d (1360-1403/761-806-hük. 1389/792) devrinde ise kadıların rüşvetçiliği son derece artmış, sonuçta zecrî tedbirler alınmışsa da artık Adalet Örgütüne de rüşvetçilik girmiştir[3]. Rüşvet kısa bir süre sonra oldukça tabiîleşmişti de. II. ci M u r a d (1404-1451/807-855. Hük. 1421/825) gibi adaletli bir padişahın birinci Vezir Ç a n d a r l ı H a l i l P a ş a tarafından (? 1453/857) rüşvet alındığını tabiî karşıladığına dair A ş ı k p a ş a z a d e 'nin naklettiği bir söylenti vardır[4]. Bu söylenti şudur: II. ci Mu r a t her yıl kutsal şehirlere para yollardı. Bir yıl hazine sıkıntıda olduğu için kutsal şehirlere yollamak üzere H a l i l P a ş a dan ödünç para aldılar. Padişah H a l i l P a ş a ya «... sakın rişvet filörisin verme» demiş, Paşa da onu teskin ederek «... atamdan miras kalan filöridir» cevabını vermiştir. Bu söylenti doğru ise H a l i l P a ş a gibi dürüst sayılan bir Vezirin bile rüşvet aldığı, Sultanın bunu bildiği, anlaşılır.

Bu gelişimin böylece sürüp gittiği muhakkaktır. Ancak K a n u n i S u l t a n S ü l e y m a n 'ın (1494-1566/899-974. Hük: 1520/927 son devirlerinde rüşvet Devlet mekanizmasının hemen

---

Cilt I, Ankara 1949, s. 155.. Ayrıca bk.: ' Â Ş I K P Ā Ş Ā O Ğ L Ī Ā Ḥ M E D ' Ā Ş I Ḳ Ī (AŞIKPAŞAZADE); *Ṭavārīh-i Āl-i 'Os̱mān.* (Düzenliyen: Ç İ F T Ç İ O Ğ L U , N . A t s ı z) . İstanbul 1947, s. 118. Ayrıca Krş: G I E S E B a s k ı s ı *Ay. esr.* s. 239.

(3) Bu hususta bk.: N E Ş R Ī I, 335 vd.. A Ş I K P A Ş A Z A D E , 139.. A Ḥ M A D Ī , *Dāstān ve Tavārīh-i Mulūk-i Āl-i 'Os̱mān.* (Düzenliyen Ç İ F T Ç İ O Ğ L U N . A t s ı z). İstanbul 1947 s. 22.. Ş Ü K R Ü L L A H : *Bahcat al-Tavārih (Düzenliyen:* Ç İ F T Ç İ O Ğ L U , N . A .) İstanbul 1947 s. 57. ' Ā L Ī , *Kunh al-Ahbār,* Cilt I, İstanbul 1277, s. 104.. L U Ṭ F Ī , P A Ş A : *Tavārīh-i Āl-i 'Os̱man,* İstanbul 1341, s. 47 vd.. A Ḥ M E D L U Ṭ F Ī , *Mirāt-ı 'Adalat,* İstanbul 1304, s. 21 vd.. L E W E N K L A W , 11. vd.. H A M M E R - P U R G S T A L , J o s e p f v o n : *Geschichte des osmanischen Reiches I* Pest 1827 (Nachdruck, Graz 1963) s. 233-4.. Z I N K E I S E N , J o h a n n W i l h e l m : *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa.* Cilt I. Hamburg 1840, s. 383 vd. R I C A U T , P a u l : *Die neu eröffnete Ottomanische Pforte.* Augspurg 1694, s. 48... K N O L L E S , R i c h a r d : *The Turkish History,* London 1687, s. 143.. E B E L I N , F r i e d r i c h W . : *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa,* Leipzig 1854, s. 23.

(4) Bk.: A Ş I K P A Ş A Z A D E , 232 (Giese Baskısında yok).

her koluna hâkim olmuştur[5]. Fakat, bundan bir süre sonra Kanunî Süleyman devrinin rüşvetçiliği dürüst bir yönetimle eş tutulmuştur. Zira çeşitli sebepler artık rüşveti Devlet yönetiminin zorunlu bir parçası haline getirmiştir[6]. Daha XVI. cı Yüzyıl sona ermeden Gazi Giray (1554-1607/962-1016) şöyle diyordu :

Ehl-i İslâm illerin küffar ğāret eyledi
Ey hüdā nā- teresler siz rüşvet alın oturun.
. . . .
İrtişa birle mevāli cem'-i altın iylesun
Ellezine Yeknizūn Āyātın ana tapşırun[7]

XVII. ci Yüzyılın hemen başında, 1607 Eylülünde, *İngiliz* Elçisi Henry Lello, *Venedik* Docuna, Osmanlı Devletinin bütün işlerine rüşvetin hâkim olduğunu söylemiştir[8]. XVII. ci Yüzyılın genel karakteri «rüşvet iktisadı» deyimiyle ifade olunmuştur[9]. Bu devirde msl, Sultan İbrahim zamanı yönetimi misli görülmemiş derecede rüşvetçidir[10]. Bu bozukluk bazen artarak, bazen azalarak Devletin çöküşüne kadar sürmüştür. Rüşvet o kadar «taammüm etmişti ki devlet idaresinin esasını teşkil eden şeri hukuk ile millî anane ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir»[11].

Bu Bölümde yukarıda pek kısa bir şekilde belirttiğimiz rüşvetçiliği ayrıntıları ile açıklamaya çalışacağız. İlkönce Osmanlı

---

(5) Bk.: LYBYER, Albert Howe: *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent.* Cambridge 1913, s. 161. Bu devirde kadıların durumu için bk: LUṬFĪ PAŞA, *Tavārih,* 45-46.

(6) Bk.: PEÇEVĪ *I,* 9 vd.. KOEHLER, Kurt: *Die orientalische Politik Ludwigs XIV..* Leipziger Diss. Leipzig 1907. s. 20, 67.

(7) BURİAN, O(rhan): *Bozuk İdareden Şikâyetci iki şair.* «Dil ve Tarih-Coğ. Fak. Derg.» VIII/4 (1950). s. 676.

(8) KURAT, 101.

(9) Bk.: GRIESBACH, Heinz - KREUTEL, Richard F. - SPIES, Otto: *Leben und Abenteuer des Dolmetschers Osman Ağa.* Bonn 1954. s. XIV.

(10) NA'ĪMĀ, Muṣṭafā: (Ravżat al-Ḥusayīn fī Ḫulāṣat-i Aḫbār al-Ḫāfiḳīn Tārīḫ-i Na'īmā). Cilt IV, İstanbul 1280, s. 283 vd. UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi.* Cilt III/I, Ankara 1951, s. 232 vd. 247 vd.. ROLAMB, Nicholas: *A Relation of a Journey to Constantinople..* «Collection de Churchill» Cilt V. London 1732. s. 691 vd.

(11) KARAL, Enver Ziya: *Tanzimat Devri Vesikaları. Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler.* «TV I/1» (1941) s. 45.

Devleti Örgütünde rüşvetin hakim olduğu dalları örnek olayları ile belirteceğiz. Daha sonra da Osmanlı Devletinin çağdaşı olan çeşitli ülkelerle konumuz bakımından karşılaştırmalar yapmağa çalışacağız.

II — OSMANLI DEVLETİ ÖRGÜTÜNDE RÜŞVETİN HÂKİM OLDUĞU DALLAR.

Bu bahsin işlenmesinde kolaylık teşkil etmesi için Devletin iç ve dış işlerini birbirinden ayıracağız. İç işlerde, Osmanlı yönetim sistemine yabancı sayılacak bir tasnif tarzı tutacağız ve adlî işlerle adlî olmıyan işleri ayrı ayrı inceleyeceğiz. Devletin örgütleşme tarzına aykırı olmakla birlikte, adlî teşkilâtta çalışanlar büyük bir çoğunlukla Ulema Sınıfına dahil olduklarından ve Ulema, İslâm devletlerinde statü bakımından kesin çizgilerle diğer kamu hizmetlilerinden ayrıldığından, konumuzun incelenmesi için bu tasnif tarzı büyük ölçüde işimize elverişli gelecektir.

1. Devletin İç İşlerinde Rüşvet

A) Adalet Hizmetlileri Dışında

a — Kamu Hizmetlerine Tâyinde Rüşvet

Osmanlı Devletinde her çeşit kamu hizmetine girebilmek, pek çok zamanlar, tayin yetkisi bulunanları türlü yollarla memnun etmekle kabil olurdu. Gerçi, yetkili kamu hizmetlilerinin ücret düzenleri sebebiyle tâyin işlemleri sırasında kendileri için belirli bir miktar para veya mal almağa hakları vardı (Krş. Aşağıda Altıncı Bölüm III/1-C). Vezir-i âzamların ve çevrelerindeki bazı kişilerin aldıkları bu meblağa «caize-cā'ize» adı verilirdi[12]. Tâyin yetkileri Vezir-i âzamdan sonra gelen *Askerî Sınıf* mensuplarının da[13] bu çeşit ücretler aldıkları tahmin edilebilir. Bu usulün ne zaman başladığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak XVI. ci Yüzyıl ortalarında artık kanun halini aldığı muhakkak sayılabilir. Bu usul pek tabii derhal kötüye kullanılmış ve Devlet kapısına yanaşmak için rüşveti zorunlu bir hale getirmiştir. Ger-

---

(12) U Z U N Ç A R Ş I L I , *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı.* Ankara 1948 s. 157.

(13) Osmanlı Devletinde kamu fonksiyonu olan ve ellerinde berat bulunan bütün yönetim ve yargı örgütü üyelerinin toplamına «*Askerî Sınıf*» denir. Ayrıntılı bilgi için bk.: M U M C U , 55 vd.

çi, daha kuruluş zamanında yaya askeri yazılabilmek için rüşvet verildiğini gösteren söylentilerin varlığını biliyorsak da[14], tâyin işlerindeki bu yolsuzluk XVI. Yüzyıla kadar henüz tam anlamıyla yayılmamıştı. Bu Yüzyıl ortasında *Türkiye*'ye gelen *Avusturya* elçisi B u s b e c q memurlukların bilgi, kabiliyet ve zekâya göre dağıtıldığını belirtir ve Türklerin üstün ırk hâline gelme sebeplerinden birisi olarak bunu gösterir[15]. Gene, devrinde rüşvetçiliği ile meşhur olan Vezir-i âzam R ü s t e m P a ş a 'nın (1500 ? -1561/906- ? -969- Bk: Aşağıda «C») bile tâyinlerde, kendinden sonrakilerle karşılaştırıldığı takdirde, pek az rüşvet aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu zamanlarda onbeş yıl bir makamda kalıp kendisinden birşey istenmeyen memurlar vardı. Halbuki daha sonraları bütün *Askerî Sınıf* üyeleri en fazla bir yıl memurluklarında kalabileceklerdir. R ü s t e m P a ş a 'nın istediği «hod irtişa değil mahz ihsan idi»[16]. Ancak, K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n 'ın ölümünden sonra artık rüşvet verilmeden hiçbir makam elde edilemiyor, memurluklar arttırma ile satılıyordu. Bu bilgiyi veren ' Â l ī (1541-1600/948-1009) B u s b e c q 'in yukarıdaki takdirkâr gözleminden çok kısa bir süre sonra şöyle yakınıyordu :

Her Vilâyetde Ehiledir Rağbet,

Rum Mülkünde Aksidir Malûm[17].

XVI. ci Yüzyıl sonlarında *Avusturya* Elçilik Heyeti üyesi olarak İstanbul'da bulunan G e r l a c h , 1574'te hükümdar olan III. cü M u r a d 'ın (1546-1595/953-1003) bütün tımarları yenilediğini, bunun için pek yüksek meblağlar istendiğini bildirir[18]. Bu yazarın kaydettiğine göre, kendisine az hediye veren beylerbeyleri ile sancak beylerini Vezir-i âzam derhal azlettirir. Bu takdirde, azledilenler daha büyük rüşvetler vererek yeni bir makama tayinlerini beklerler. *İstanbul*'da bütün «memurlar birbirlerine rüşvet

---

(14) Bk.: Yukarıda «not 2».

(15) B U S B E C Q : *Türk Mektupları* (1555-1562) (Çev: Y A L Ç I N , H ü s e y i n C a h i t) , İstanbul 1939, s. 82.

(16) Bu hususlar için bk.: P E Ç E V Î , *I*, 9.

(17) ' Ā L Ī I, 26 vd. Beyit 31.

(18) G E R L A C H , S t e p h a n :.. *Tagebuch/der von zween.. Käyzern.. zu Constantinopel.. abgefertigten.. Gesandtschaft.* Franckfurt am Mayn 1674, s. 129.

verirler»[19]. XVII. ci Yüzyıl başlarında da durum düzelmemiştir. Hizmetlerin para ile satılmasından dolayı daha o devirde Devletin çökebileceği söylenir[20]. 1621-1628 yıllarında *İngiliz* Elçisi R o e , onbeş ay içinde «yedi Vezir-i âzam, iki Kaptan Paşa, beş yeniçeri ağası, üç defterdar altı Mısır Valisi» ve eyaletlerde sayılamıyacak kadar yüksek memurun değiştirildiğini, bunun bir felâket olduğunu söyler[21]. N a ' ī m ā 'ya göre Osmanlı Devletinde ve sair devletlerde kamu makamlarına tayin için her zaman «akçe alınmak mutad-ı kadim olup âlemden rüşvet ref ... men...» olunamaz.. ancak herşeyin bir haddi vardır. Rüşvet öylesine yerleşmiş ve yayılmıştır ki bütün memurluklar satılır. Her makamın ücreti önceden bilinir. Vaad edip vermiyenlerden «ferman ve mubaşir ile hukuki lâzime gibi tahsil olunur»[22]. Artık ilk sultanların adaleti tarihe karışmıştır. Halk bitkindir. Bunun da K â t i p Ç e l e b i y e göre tek sebebi hizmetlerin «en çok verene» satılmasıdır[23]. Yüzyılın sonları da asla ferahlatıcı değildir. Makam satılmasından bütün nüfuzlu kişiler büyük istifadeler sağlarlar[24].. Bu yüzden muhtemelen bu gelir kaynağını kaybetmek korkusu ile kimse rüşvetten vazgeçememektedir.

XVIII. ci Yüzyılda da durum düzelmemiştir. 1719'da *Türkiye*'ye gelen *Avusturya* Elçisi v o n V i r m o n d t 'a zengin ve tahsilli bir Türk devlet hizmetine girmekten nefret ettiğini, kabiliyetli kişilerin Sarayda itibarı olmadığını, o yüzden her tarafın cahillerle dolduğunu, bu halin Devleti sonunda tam bir felâkete sürükliyeceğini söyler[25]. Yüzyılın sonralarında da durum böyley-

---

(19) *Ay. esr*, 93 vd. 130.

(20) S A G R E D O , G i o v a n n i : *..einer Wolgefassten Ausführlichen Histori.. aller Ottomanischen Monarchen..* Augspurg 1694. s. 370 (1609 yılı olayları).

(21) R O E , S i r T h o m a s : *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the.. Porte..* London 1740. s. 178-179.

(22) N A ' Ī M Ā *IV*, 284-285.

(23) B E H R N A U E R , W . F . A . : *Hâğî Chalfas Dustûrul-'amel.* «ZDMG» XI (1857) s. 121, 123 vd.

(24) T A V E R N I E R , J . B . *Neue Beschreibung.. des Serrails (Çev:* WIDERHOLD, J. H). Genf 1681. s. 35-36.. M E L T O N , E d u w a r d.: *Zeldzaame en Gedenkwaardige Zee-en Landreizen.. in den jaare 1660.. 1667.* Amsterdam 1702, s. 415.

(25) D R I E S C H , G e r a r d C o r n e l i u s v o n d e n : *Historische Nachricht.. der.. Gross Botschaft nach Constantinopel..* Nürnberg 1723. s. 141.

di[26]. Kamu hizmetlisi olmak için en büyük rolü liyakat değil para oynardı[27]. Devlet otoritesinin zayıf olduğu vilâyetlerde paşalar rüşvet ile bütün kamu fonksiyonlarını ellerine geçirmişlerdir[28]. Bütün düzelti girişimlerine rağmen XIX. cu Yüzyılın başında da hizmet satışı eksilmemiştir[29]. Memurlar çalışkanlık ve hamaratlıktan çok hile, oyun ve ekseriya para ile en şerefli mevkilere yükselirler[30].

Yukarıdaki gözlemleri olaylar desteklemektedir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde hizmet satımının kısmen az olduğunu belirtmiştik. Ancak daha o devirlerde, tâyinler için «cenab-ı padişahiye pişkeş çekilmesi» kanun olmuştu. Bu yolla pişkeşini veren Mahmut Paşa adlı bir devlet adamı, *Mısır* Valisi olabilmek için «vüzera ve vükelayı dahi doyurmuştu»[31]. XVI. ci Yüzyıl sonlarında ise olaylar pek arttı. Msl: Bir *Venedik* dönmesi olan *Selânikli* Hasan Bey *Cezayire* tâyin edilebilmek için 1577'de Vezir-i âzama 50000 duka vermiştir[32]. Gene aynı yıl, görevinden azledilen bir yüksek yönetici tekrar tayinini yaptırtmak için Vezir-i âzama birkaç bin duka teslim etmiştir[33]. Sancak beyliği ve beylerbeylik fiyatları 10 000 - 30 000 Taler (gümüş para) arasında değişirdi[34]. Tâyin yetkisi olan diğer *Askerî Sınıf* üyeleri de bu usulü kullanırlardı. Msl: 1579'da *İran* Serdarı Mustafa Paşa ordugâhında bütün alt-görevleri satıyordu[35]. *İran* savaşları sırasında hazine boşaldığı için devletin de tâyinlerden para alması, enflâsyon gibi sebepleri[36], her tür rüşveti, bu arada

---

(26) LÜDEKE *Beschreibung I*, 293.. ETON, W.: *Schilderung des türkischen Reiches..* (Çev: BERGK). Leipzig 1805. s. 64.

(27) LÜDEKE, *Glaubwürdige Nachrichten von dem Türkischen Reiche..* Leipzig 1770, s. 200-201.

(28) OLIVIER, Guillaume: *Reise durch das türkische Reich.. von 1792 bis 1798..* Weimar 1802, Cilt I. s. 245.

(29) THORNTON, Thomas: *Das türkische Reich in allen seinen Beziehungen (Çev.* HERMANN, Friedrick) Hamburg 1808, s. 175, 190. CASTELLAN, A. L.: *Sitten, Gebräuche und Trachten der Osmanen.* Cilt II. Leipzig 1815. s. 243.

(30) OLIVIER *I*, 260.

(31) PEÇEVĪ *I*, 444.

(32) GERLACH, 346.

(33) *Ay. esr.* 342.

(34) *Ay. esr.* 373.

(35) LEWENKLAW 100.

(36) *Ay. esr.* 134.

hizmet satımını körüklemiş olmalıdır. Arşiv belgeleri de bu gelişimi gösteriyor. Msl.. 1598/1007 Yılında bir beylerbeyliğine tâyin için bir mirliva, Sultana bir murassa kılıç, iki köle ve bin «sikke-i hasene» takdim etmiş ve tâyin gerçekleştiği takdirde, eyaletinden de ayrıca hediye yollayacağını belirtmiştir[37]. *Şam* defterdarlarından Mehmed adlı birisi 1599/1008'de Kethüda Bey'e yolladığı bir mektupta, beylerbeyi olursa muhtemelen Vezir-i âzama, beşbin kuruş «yemek baha» takdim edeceğini bildirmekte, ancak tayini *Halep* Defterdarlığına yapılırsa bu defa üç bin kuruş vereceğini yazmaktadır[38]. Demek ki fiyatlar, makama göre değişmektedir.

XVII. ci Yüzyılda da benzeri olaylar birbirini kovalar. 1632'de Recep Paşanın 50.000 altına Vezir-i âzamlığı satın aldığı söylenir[39]. Ayni Yüzyılın ilk yarısında tayinler için hediye alınmadan çıkan emr-i şeriflere dahi inanılmamakta ve «her ne mümkün ise hediye tedarik edip Vezir-i âzam hazretlerine irsal» eylemek gerekmektedir[40]. Hizmet satımının bu Yüzyılda nasıl tabiîleştiğini Na'īmā, «Garibe» başlığı altında anlatır: 1650/1060 Yılında Vezir-i âzam Melek Ahmed Paşa hazinede sıkıntı olduğu için hizmet satışından «alınan rüşveti kabul etmeyib ruznameye irad ve masraf kayd olunmasını» emretti. O devre kadar suç sayılabilen rüşvet «medar-ı umur-u devlet kılındı». Gerçi bu hal Paşanın iyiniyetine yoruldu ise de «yed-i rüşvet.. olanlar aldıkları malın» ancak onda birini deftere geçirdiler. Bu hal Devletin ne derece âciz ve zayıf olduğunu gösterdi[41].

Bu Yüzyıl sonlarında artık, normal olarak tâyinleri yapılan ufak memurları «akçe kuvveti» ile yerinden atan âmirlere[42], elinde beratı bulunanları başkalarından rüşvet alarak işinden eden beylerbeylerine dahi rastlıyoruz[43]. Bu hallerde bazen şikâyetçi de caize verdiğinden, eski yerini tekrar alamazsa hiç olmazsa caizesini

---

(37) *BA Fekete (A) NŞT. N. 2573-Bk.* TMetin I.
(38) *BA Fekete (A) RSK. N. 2659 Bk.* TMetin II.
(39) SAGREDO, 399.
(40) Bu konuda tarihi belirsiz çok ilginç bir belge için bk.: FEKETE: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterhazy* (1606-1645). Budapest 1926, s. 150.
(41) NA'ĪMĀ *V*, 519, Kşl. s. 19.
(42) *BA Fekete (A). RSK. N. 999-T. 1084/1673* - Bk. TMetin III.
(43) *BA Fekete (A). DVN. N. 911-T. 28 B 1086/8 XI 1676* - Bk. TMetin IV.

geri ister[44] bu arada verdiği rüşvet de tabiî gittiği ile kalırdı. Bu devirde caize miktarları da çok artmıştı. Msl. Osman Paşa (Öl: 1686/1097) 1680/1091 Yılında *Mısır* Valiliği için 900 kese altın vermiştir[45]. Ayrıca ödediği rüşvet ise herhalde bu meblağa yakındır.

Bu konudaki olayları XVIII. ci Yüzyılda da görüyoruz. Lucas, 1702'de yüksek bir hizmetlinin 100 kese verip Vezir-i âzamdan makamını satın aldığını, ancak daha evine dönerken azledildiğini kaydeder. Ayni yazar *Mısır* Valiliği için ödenen yüksek meblağlara hayret eder[46]. XVII. ci Yüzyılın sonunda *Mısır* valileri, tâyin edilecek sancak beylerinden elli keseye kadar para alırlardı[47]. Yüzyıl sonra da bu mekanizma değişmemiştir. Nitekim *Şam* Valisi Cezzar Ahmet Paşa (? -1804/1219) kendi tâyin ettiği hizmetlilere büyük paralar ödetirdi[48]. Kendisi de *Şam* Valiliğine erişmek için *İstanbul'*a bir hayli rüşvet vermiştir[49]. XIX. cü Yüzyıl başları da ayni türden olaylarla doludur[50].

Kamu hizmetleri satışının bir başka çeşiti de tâyin yapıldıktan sonra olurdu. Görevine giden hizmetli her an gözden düşmek

---

(44) Msl. bk.: «*Temeşvar* Sancağı Mutasarrıfı Şeyh Mehmed, Paşaya bir zeamet için verdiği paranın, zeameti başkasına tevcih edildiği için iadesine dair» arzuhal *BA Fekete (Tımar) (A). DVN. N. 1868. T. 1101/1689.*

(45) BABINGER, Franz: *Das Archiv des Bosniaken Osman Pascha.* Berlin 1931 s. 10-11, ayrıca krş, ay. esr. Belge N. LXXI. *Kudüs* Valiliği için ödendiği söylenen yüksek para için bk.: TROILO, Frantz Ferdinand von: *Orientalische Reise-Beschreibung..* Leipzig u. Franckfurt 1717. s. 707.

(46) LUCAS, Paul: *Reise nach der Levante..* Cilt II, Hamburg 1709. s. 139.. Aynı yazar: *Allerneueste Reise in Klein Asia..* Cilt II Hamburg 1709. s. 310.

(47) WANSLEB, P.: *Neue Beschreibung einerReise Nach Äegpten in den Jahren 1672-1673.* Jena 1794, s. 55.

(48) BURCKHARD, Johann Ludwig: *Reise in Syrien..* (Çev: GESENIUS, Wilhelm) Cilt I, Weimar 1823. s. 325-326.

(49) BROWN. W. G.: *Reisen in.. Syrien.. (Çev:* SPRENGEL, M. C.) Berlin und Hamburg 1801. s. 363. Ayrıca krş: TEKİNDAĞ, M. C. Şahabeddin. *«Cezzar Ahmet Paşa»* maddesi. *İA III.* 157.

(50) Msl. bk: PERTUSIER, Karl: *Gegenwärtiger Zustand der Türkei...* (Çev. BERGK). Leipzig 1822. s. 94 vd. BERGGREN, J.: *Reise in Europa und Morgenlande. (Çev:* UNGEWITTER, F. H.) Cilt II, Leipzig u. Darmstadt 1830 (?). s. 350-351.

tehlikesi ile karşı karşıya idi. Bu tehlikeyi önlemek ancak rüşvetle mümkün olabilirdi[51]. Tâyin rüşveti tarih sahnesine çıkınca bunun başka çeşitleri de tabiî arkasından gelecekti. Nitekim daha XVI. cı Yüzyılda B e l o n , *Kudüs*'teki sancak beylerinin yerlerinde kalabilmek için *İstanbul*'a sık sık hediye göndermek zorunda olduklarını bildirir[52]. XVII. ci Yüzyılda Vezir-i âzamlar bile başta kalabilmek için Saraydaki bütün gözdelere hediyeler vermek zorundaydılar[53]. Ayni Yüzyılda msl. *Mısır* Valisinin de *İstanbul*'a durmadan hediye yollaması gerekti[54]. Tayinden sonra bir hizmetliye zaman zaman yollanan kaftanlar ona karşı inancın ve güvenin devam ettiğini gösterdiğinden Sultana ve diğer ricale derhal hediye yollanılmalıdır. Bu, önemli valiliklerde 40000 talere kadar çıkar. Gözden düşüldüğü vakit de bu haber vaktinde alınırsa gene hediyeler gider[55]. XIX. cu Yüzyılda da durum böyledir. Feodalleşmiş paşalar bile yıllık tayinlerini tasdik ettirmek için büyük hediyeler verirler, böylece *İstanbul* ile iyi geçinmek imkânı artar[56]. Hizmetli tâyininde rüşvetin sebepleri, bu yolsuzlukla yapılan mücadele ve sebep olduğu bozukluklar ait oldukları Beşinci ve Altıncı Bölümlerde incelenecektir.

b — Çeşitli Tip Rüşvet Olayları

Bu bahiste çeşitli yönetim konumuz bakımından incelerken, Devletin ana yapısına uygun bir sistem kullanmıyacağız. Devlet Örgütünü tam anlamı ile burada yeniden kurmak - devamlı gelişme dolayısıyla - pek müşkül olduğu gibi, bu zahmetli yol tutulsa bile sonuçta rüşvet olayları toplu bir halde gözümüze çarpamaz. O yüzden pratik bir yol tutularak rüşvet olaylarının guruplara ayrılması tercih edilecektir.

---

(51) S T A D T M Ü L L E R , G e o r g : *Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte* «Leipziger Vierteljahreschrift für Südosteuropa» 3 (1939). s. 16.

(52) B E L O N , P e t e r : *Bemerkungen auf einer Reise von Cairo.. nach Palästina.. zwischen den Jahren 1546 u. 1549..* Cilt I. Jena 1792. s. 271.

(53) T H E V E N O T : *Reisen in Europa, Asia und Africa..* Cilt I. Franckfurt am Main 1693. s. 88.

(54) *Ay. esr,* 369-370.

(55) T A V E R N I E R : *..Beschreibung..* 37-38.

(56) B U R C K H A R D T *II,* Weimar 1824. s. 1020.

ba) Askerî İşlerde

Osmanlı Devletinde askerî kişilerin[57], görevleri ile ilgili bütün hususlarda rüşvet alabildikleri görülmüştür. Bu olaylar özellikle XVI. cı Yüzyıl ortalarından itibaren büyük ölçüde artma gösterir. Kanunî Sultan Süleyman devrinde yetkisi dışına taşarak Devlete borçlu olanlardan rüşvet alan, türlü harçları zimmetine geçiren, rüşvetle tımarları hükümsüz kılan kale komutanları görülür[58]. 1546 Yılındaki *Yemen* ayaklanmasında Komutan Üveys Paşa askerlere para dağıtıp onları tahrik etmiştir[59]. Yani, komutan askere rüşvet vererek ayaklanma çıkartmak istemiştir. Yabancı elçiler yanında çalışmak için bizzat elçiye para veren askerler vardır[60]. XVI. ci Yüzyıl başlarında sipahilerden para alıp onlara izin veren ve kalede hemen hiç asker bırakmıyan alay beyleri görülmüştür[61]. Komutanların bu tür suçları oldukça sık işledikleri[62] ve hattâ bazan askerleri görevlerinden bile para karşılığı affettikleri anlaşılıyor[63]. XVIII. ci Yüzyılda da asker yoklamalarının titizlikle yapılmasını isteyen Sarı Mehmed Paşa, bu suçun sürüp gittiğini anlatıyor[64]. Merkezden uzak yerlerde, msl. *Mısır*'da, yeniçerilerin türlü fırsatlarda görevlerini kötüye kullandıkları, bu arada çeşitli işler için rüşvet de aldıklarını anlıyoruz[65]. Ayni Yüzyılda komutanların neferlerin «mevaciblerini ekl» eylemeleri ve şikâyet halinde «bezl-i irtişa» ile durumlarını

---

(57) Burada yalnız savaş işleri ile görevli olan askerîleri kastediyoruz. Bu yüzden diğer askerîler ile karıştırılmamalıdır. Krş. not 13.

(58) *BA Kepeci tasnifi Ruus defterlerinden N. 209. s. 56. T. 15 Ca 957/1.VI. 1550* - AYDIN, Hâki: *Amasya Kalesi Dizdarı Hakkındaki Şikâyete Dair* «Çele» yıl 2, sayı 29 (1965). s. 28 ve 34'ten naklen.

(59) FORRER, Ludwig: *Die osmanische Chronik des Rustem Pascha,* Leipzig 1923. s. 163-166.

(60) GERLACH, 513 (14 Haziran 1578'de).

(61) *BA Fekete (A). NŞT. N. 4044. T: Et N 1011/Şubat 1603 ortaları* bk. TMETİN V.

(62) Ayni mahiyette: *BA Fekete (A). RSK. N. 4006. T: 12 R 1011/29 9 1603*

(63) JORGA *III*, Gotha 1910, 228.

(64) Bk.: WRIGHT, Walter Livingston: Ottoman Statecraft-Naṣā'ih ül-vüzerā vel'ümera.. Princeton 1935. Orijinal metinde s. 79.

(65) XVIII. ci Yüzyıl başları için msl. bk.: LUCAS *V*, Hamburg 1722, s. 151.. Bu yüzyıl sonları için bk.: SHAW, Standford J.: *Ottoman Egypt in the age of the French Revolution.* Cambridge, Mass. 1964, s. 93-94'te not 92.

kurtarmaları olayları da görülür[66]. Nizam-ı Cedit devri de askerlerin rüşvet almalarını önliyemedi. O zamanlarda msl. Yeniçeri Ocağında «hafî ve celî.. rüşvet» bütün subaylar tarafından alınırdı[67]. Şu halde örnek olarak zikrettiğimiz olayları bütün devirler için genelleştirmemizde hiçbir sakınca yoktur.

Devletin askerî kudretinin en önemli temellerinden birisini teşkil eden Yeniçeri Ocağına devşirme toplama işlemi, önemli rüşvet kapılarından birisiydi. Yeniçeri Ocağı için çocuklarını devşirme olarak vermek istemiyen zimmî ana-babaların rüşvet ile arzularına kavuşmaları bazen mümkün oluyordu[68]. O zaman yetkililer serbest bıraktıklarının yerini *Çingene, Moğol, Musevi* vs. çocukları ile dolduruyorlardı[69]. Bu yolsuzluğa XVI. cı Yüzyılda bile rastlıyoruz. Nitekim, acemi oğlanı seçerken zaimlerle işbirliği yaparak halktan haksız yere para ve mal toplayan yayabaşılara[70], türlü yolsuzluklarla birlikte beş ve on yaşındaki oğlanları «analarına binden ziyadeye bey» eden görevlilere[71] sık sık rastlanmaktadır.

Askerî işlerin en önemlisi sayılan savaşta acaba durum nasıldı? Modern zamanlara kadar tarihte savaşta düşman taraftan rüşvet alarak kendi ordusuna hiyanet edenler görülmüştür. Msl: 691 Yılında *Emevi* Halifesi ' A b d a l - M â l i k (646-705/26-86) kuvvetleri ile *Bizans* Ordusu arasında *Turhal* civarında yapılan savaşta, *Slav* askerleri *Araplar* tarafından altın ile satın alınmış ve böylece 20.000'e yakın askerin *Bizans* saflarını terketmesi *Arapların* zaferine sebep olmuştur[72]. Buna benzer olaylar ender de olsa Osmanlılarda görülmüştür. İlkönce, Osmanlılar her zaman karşı taraf için rüşvet silâhını kullanmışlardır. Msl. Y ö r g ü ç

---

(66) *BA Cevdet Ad. N. 269. T. 6 L 1173/2 VI 1760* - bk: TMetin VI.

(67) K A R A L : *Nizam-ı Cedide Dair Layihalar - Çavuşbaşı Mehmet Raşit Efendinin Layihası* - «TV» II/11 (1943). s. 342.

(68) P A P O U L I A , B a s i l i k e D. : *Ursprung und Wesen der «Knabenlese» im Osmanischen Reich.* München 1963. s. 111.. JORGA III, 221.. W R I G H T - S a r ı M e h m e t P a ş a , 39 ve not 10'daki kaynaklar.

(69) S A X , C a r l R i t t e r v o n : *Geschichte des Machtverfalls der Türkei.* Wien 1908, s. 41-42.

(70) *BA MÜD N. 5. Hk. N. 450 T. 7 R 973/2 XI 1565.*

(71) *BA MÜD N. 5. Hk. N. 791. T. 9 C 973/2 I 1566* - Bk. TMetin VII.

(72) M O R D T M A N N , D a v i d A n d r e a s : *Anatolien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859).* Hannover 1925, s. 468.

P a ş a 1427/831 Yılında *Koca Kayası* Hisarını elde etmek için oranın beyine «..çok nesne» vermiştir[73]. *İstanbul*'un son kuşatılmasında Türkler, kale komutanlarından G i u s t i n l a n i 'ye pek çok altın teklif etmişlerdir[74]. Bu silâh bazan tersine de tepmişti; msl., büyük denizci ve coğrafyacı P i r i R e i s 'in (? 1465-1554/870-963) *Hürmüz* kuşatmasını *Portekizliler*den hediye aldığı için kaldırdığı ve idamına bunun sebep olduğu yaygın bir söylentidir[75]. K a n u n î S ü l e y m a n 'ın *Fransızlara* yolladığı son yardım filosu (1552/959) amiralinin *Cenevizli*lerden rüşvet alarak işi yarıda bırakıp gittiği söylenir[76]. Pek mubalağalı, kontrolü imkânsız bir söylenti de, birinci *Viyana* kuşatmasının (1529/936) kaldırılmasına Vezir-i âzam İ b r a h i m P a ş a 'nın (vez. 1523-1536/929-942) *Avusturyalılar*dan rüşvet alarak sebep olmasıdır[77]. Gene ayni derecede mubalağalı olan bir haber de 1578-79'da Doğu Serdarı L a l a M u s t a f a P a ş a nın (öl: 1580/988) *İranlılar*dan rüşvet aldığıdır[78]. Dört yıl sonraki Doğu Serdarı F e r h a t P a ş a nın da ayni suçu işlediğini daha emin bir kaynak nakleder[79]. Bütün bu söylentiler içinde gerçekle ilgisi olmıyanlar bulunabilirse de, Osmanlı askerlerinin ender olsa bile savaşta bazen rüşvet aldıkları anlaşılmaktadır.

bb) Malî İşlerde

Osmanlı Devletinin maliye işlerine bakan en önemli hizmetliler *defterdarlar* idi. Bu görevin XV. cı Yüzyılda ihdas edildiği sanılıyor[80]. Şüphesiz bu kişiler arasında rüşvet alarak görevlerini kötüye kullananlar olmuştur. Msl: 1589/997 Yılında, sikke basımının mültezimi bir *Musevî,* Defterdar M a h m u t E f e n d i '-

---

(73) A Ş I K P A Ş A Z A D E , 170

(74) M O R D T M A N N , D . A . : *Die Belagerung und Eroberung Konstantinopels durch die Türken..* Stuttgart 1858. s. 79-80 krş. *Ay esr.* not 80.

(75) P E Ç E V Î , *I,* 351-352.. krş. H A M M E R , *GOR II,* 297.

(76) K O E H L E R , 12.

(77) S A G R E D O , 131.

(78) S C H W E I G G E R , S a l o m o n : *Ein newe Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel..* Nürnberg 1613, s. 73... B R E U - N I N G , H a n s J a c o b : *Orientalische Reyss dess Edlen.. Breüning.. in der Türckey..* Strassburg 1612. s. 55.

(79) K A N T E M İ R , D e m e t r i e : *Geschichte des osmanischen Reiches..* Hamburg 1745 s. 349.

(80) Ü Ç O K , *THT,* 137.

ye, asker maaşlarının ayarı bozuk sikke ile ödenmesi için 200.000 akçe rüşvet teklif etmiştir. Defterdarın bu teklifi kabul etmemesi üzerine *Rumeli* Beylerbeyi M e h m e t P a ş a işe karışmış ve rüşveti almıştır. Yeniçeri maaşlarının bozuk akçe ile ödenmesi ayni tarihte *«Beylerbeyi Olayı»* adıyla anılan bir ayaklanmaya sebep oldu[81]. Böylece, başkalarının menfaati için defterdarlar zor durumlara düştükleri gibi, şüphesiz kendi menfaatlarını da düşünenler, XIX. cu Yüzyılın başlarına kadar gözümüze çarpabilir[82].

Yukarıda sikke basımında rüşvetin nasıl yürüdüğüne bir örnek verdik. Pek kârlı bir iş olan bu görevin sık sık rüşvet kapısı açtığı şüphesizdir. Msl. Mangır (Bakır para) basımını geliştiren H e z a r f e n H ü s e y i n A ğ a 'nın (Öl: 1701/1103) bu işi sırf altında saklı büyük spekülasyondan dolayı yaptığı ve o yüzden idam edildiği yaygın bir söylentidir[83].

Çeşitli malî işler arasında rüşvet yolunu açan en önemlilerinden birisi, şüphesiz vergi toplama işlemi idi. Daha XVI. cı Yüzyılın sonlarında, vergi toplayıcılar halktan vergiden başka kendileri için de çeşitli hediyeler almağa başlamışlardı[84]. Gelişme, hızını arttırarak devam etti. XVII. ci Yüzyıl ortalarında kimliği belli olmayan yüksek bir devlet memuru Sultan İ b r a h i m e sunduğu *«Nasihatname»*sinde bu konuya değindi. Yazar, vergi toplayıcılarının dürüst ve iyi Müslümanlar olması gerektiğini, ancak bu şekilde hatır ve gönüle bakılmadan ve «rüşvet hediyesi de» alınmadan işlerin yürüyebileceğini belirtiyor[85]. Gene her yıl muharrem ayında açık arttırma ile satılan vergi listelerinin alımı için mültezimlerce rüşvet verildiği, bu rüşvetin ise halkın sırtından çıktığı[86] anlaşılıyor. XVIII. ci Yüzyıl başında da bu tür bozukluklar devam eder. Msl: 5 B 1121/10 IX 1709 tarihli bir ferman, cizye toplanması esnasında bazı kişilerin mükellefleri vergiden muaf kılmak için çeşitli yollara başvurmalarını şiddetle ya-

---

(81) P E Ç E V Î *II,* 64.. K U R A T , 89..

(82) Krş: C A S T E L L A N *II,* 213.

(83) Bk.: K A R A B A C E K , *Geschichte der Kupferwährung unter Sultan Suleiman II.* «Wiener Numizmatische Monatshefte» III, (1867) s. 216 vd.

(84) G E R L A C H , 396... Bk.: *BA MÜD N. 5. Hk. N. 338. T. 14 Ra 973/9. XII. 1565.*

(85) B E H R N A U E R , *Das Nasihatnâme,* «ZDMG» XVIII. (1864) s. 716.

(86) *Ay. esr.* 720.

saklar[87]. Bu Yüzyıl sonlarında yüksek yöneticilerin bile *Hıristiyan* reayadan rüşvet alarak onları vergiden muaf kıldığı anlaşılıyor[88]. Cizye toplayıcıları, vergiye uyruk olanların yaşlarını, boy ölçmek suretiyle tespit ederlerdi. Ölçme işlemi şüphesiz pazarlığa sebep olurdu[89]. Gene, cizye makbuzlarının niteliği de önemli anlaşmazlıklara yol açar[90] ve sonuçta herhalde rüşvet de alınırdı. XIX. cu Yüzyıl başında da cizye toplama işinin ihale yoluyla yapıldığı ve tıpkı XVII. ci Yüzyılda olduğu gibi rüşvetin bu konuda büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır[91].

bc) Bayındırlık İşlerinde.

Önemli bayındırlık işlerinin, menfaatleri zarara uğrayanlar tarafından rüşvetle durdurulması mümkün idi. Bu konuda en önemli örnek, daha *Bitinyalılar* ve *Bizanslılar* zamanından beri açılması düşünülen *Sapanca Gölü-Sakarya Nehri* kanalı işidir. Bu proje Osmanlılar zamanında uygulamaya konulduğu halde işin içine rüşvet girdiği için sonradan bundan vazgeçilmiştir. 1503/909 Yılında Kaptan-ı Derya S i ṇ a n P a ş a nın bu konuda yaptığı ciddi etüd, Türk kaynaklarının belirttiğine göre ,rüşvet ile önlenmiştir. Daha sonra 1653/1064'te bu iş gene ele alınmış, hattâ bir miktar yer de kazılmış, fakat civardaki birkaç nüfuzlu kişinin bu faydalı işe akılları yatmamış ve rüşvet ile bu girişim gene durdurulmuştur[92].

İstanbul'un bayındırlığında söz sahibi olan hizmetli Mimarbaşı idi. Zaman zaman bu göreve pek değerli kişilerin geçirildiği

---

(87) Fermanın metni için bk.: N E D K O F F , B o r i s C h r i s t o f f : *Ğizya (Kopfsteuer) im osmanischen Reich...* Leipzig 1942. s. 59.

(88) P O U Q U E V I L L E , F r a n ç o i s C h a r l e s : ... *Reise durch Morea und Albanien Nach Constantinople... in den Jahren 1789, 1799, 1800 und 1801 (Çev.* M Ü L L E R , K . L . M .) Cilt I, Wien 1807 s. 147.

(89) B E A U J O U X , F e l i x : *Schilderung des Handels von Griechenland.* Weimar 1801, s. 18.

(90) P E R T U S I E R , 300.. W I T T M A N N . W . : *Reise in der.. Türkey.. in den Jahren 1799-1800 (Çev.:* B E R G K , J . A .). Leipzig 1804. s. 38.

(91) P E R T U S I E R , 300.

(92) Bu konudaki kaynaklar için bk: H A M M E R , J . : *Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Broussa...* Pest 1818, s. 130 vd. Krş: M O R D T M A N N , D . A . *Skizzen* 280-281.

bilinmemektedir. Ancak XVIII. ci Yüzyıldan itibaren bu meslek de yozlaşmıştı. Mimarbaşı, imar fermanlarını bile, rüşvetle çiğneyebilir. Msl. bir fermanla binaların yüksekliği sınırlandırılmış ise, daha yüksek bir bina yapmak isteyeni zemin seviyesi ile oynayarak tatmin eder. Bütün yapıların en küçük bir hatada yıkılması kararını o verdiği için pek bol rüşvet alır. Bu yüzden Mimarbaşılık en rağbet edilen görevlerdendir[93].

bd) Sağlık İşlerinde

Devletteki sağlık işlerinin tümü hekimbaşının deneti altındaydı. F a t i h S u l t a n M e h m e t devrinde ihdas edilen bu makamdan[94] önceki durumu kesin olarak bilmiyoruz. Hekimbaşıların izni olmadan Devlet sınırları içinde kimse tıp mesleği ile uğraşamıyacağından, hekim ve eczacı adaylarından bunların sık sık hediye kabul ettikleri düşünülebilir. Gerçekten daha XVI. cı Yüzyıl sonunda bunu iddia eden gözlemciler vardı[95]. XIX. cı Yüzyıl başlarında da durum değişmemiştir[96]. *İstanbul* hastanelerinde, hastaların yasakları çiğnemek ve keyiflerince yaşamak için hizmetçi ve teftişçilere rüşvet verdikleri anlaşılıyor[97].

be) Yolcuların Durumu

Osmanlı Devleti ülkesinde çeşitli vesilelerle, diğer devletlere uyruk ehl-i kitaplar ve Müslümanlar dolaşırdı. Ehl-i kitaplar *musta'min*'lık statüsü içinde korunurlar, Müslümanlar ise daha hür olarak dolaşırlardı. Musta'min sayılanlar her devirde esaslı bir himayeden yararlanmışlardır. Ancak bunlar pek tabiî devrin mantalitesi uyarınca bazen rüşvet vermek zorunda kalmışlardır. Fakat can güvenliklerine pek az hallerde zarar gelmiştir.

---

(93) K A N T E M İ R , 449 vd.. Ayrıca bk.: B U S I N E L L O , P e t e r : *Historische Nachrichen von der Regierungsart.. der osmanischen Monarchie (Çev.:* L Ü D E K E , C . W .), Leipzig 1778, s. 80.. S A L O - M O N , F r a n z : *Ungarn im Zeitalter der Türkenherrschaft. Leipzig* 1887, s. 166.

(94) Bk.: S E R T O Ğ L U , M i t h a t , *Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 140. Ayrıca Krş.: Ş E H S U V A R O Ğ L U , B e d i , N . : *İstanbulda 500 yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul 1953, s. 43 vd.

(95) G E R L A C H , 87.

(96) A N D R E O S S Y , G r a f : *Constantinopel und der Bosporus von Thrazien in den Jahren 1812, 1813, 1814 und 1826. (Çev.* B E R G K) . Leipzig 1828. s. 26.

(97) T A V E R N I E R , *Beschreibung*... 14.

Gerek denizden gerek karadan Osmanlı topraklarına ayak basanlar, o yerin yetkili yöneticisince karşılanarak kontrol edilirler ve kendilerinden belirli vergiler alınırdı. Bu işlemin bazen yolsuzluklara sebep olduğu anlaşılıyor. Msl. XVII. ci Yüzyılın ilk yarısında, beraberindeki pek çok tacirle Osmanlı sınırlarına giren T a v e r n i e r , *Budin* Paşasınca pek iyi bir surette karşılanmış, fakat *Belgrad* Sancak Beyi, onların her birisinden 200'er duka istemiştir. Yazar, ancak *Fransız* Elçisine şikâyet edeceği tehdidi ile istenilen rüşveti 50'şer dukaya indirebildiğini belirtir[98]. 1793'te, üzerinde yarı resmî bir sıfatı da olmasına rağmen, O l i v i e r , *Girit* Paşasından Adayı gezme izni istediği vakit red cevabı ile karşılaşır. Çevirmen, Yazara, Paşaya 500 kuruş vermek gerektiğini izah eder. Paşa, Yazarın yanında ferman olmasına da aldırış etmemiştir[99]. Nitekim XVIII. ci Yüzyıl sonunda, batılı gezginlere, her halde *İstanbul*'da bir ferman alınması ve varılan şehirlerdeki yöneticilere muhakkak hediye verilmesi tavsiye edilmektedir[100].

Hacı olmak amacı ile kutsal yerlere giden *musta'min*'lerden çeşitli vesilelerle rüşvet istendiği anlaşılıyor. 1556'da hacı adayları *Kutsal Mezarın* olduğu şehire girebilmek için oranın ilgili yöneticisine, normal giriş harcından başka hediye de vermek zorunda kalmışlardır[101]. 1578'de *Filistin*'e deniz yolu ile ayak basan S c h w e i g g e r 'in önüne çıkan subaşı «gönlünün çektiği kadar hediye vermesini» ister, aksi halde fermanını denize atacağını söyler ve pazarlık yapılır. Buradan *Rama*'ya varan yazar gene ayni isteklerle karşılaşır. Nihayet *Kudüs*'te de bu iş tekrarlanır[102]. O devirlerde *Rama* ve *Kudüs* yöneticilerinin pek rüşvetçi oldukları anlaşılıyor[103].

---

(98) T A V E R N I E R , *Beschreibung der sechs Reisen.. in Türckey..* Erster Theil, Genf 1681-Giriş s. 20-21.

(99) O L I V I E R , *I,* 509 ve 511.

(100) L Ü D E K E , *Beschreibung I,* 394 vd.. 396.

(101) M Ü N T Z E R , W o l f f g a n g : *Reisebeschreibung.. von Venedig auss nach Jerusalem..* Nürnberg 1624, s. 15-16.

(102) S C H W E I G G E R , 279-80, 284-5, 287.

(103) Bk. Msl. H E L F F R I C H , J o h a n n : *Kurtzer und warhafftiger Bericht/von der Reyss.. nach Jerusalem.* « F E Y E R A B E N D *I*» Franckfurt am Main 1609. s. 709-710.. L I T H G O W , W i l l i a m : *The Totall Discourse of.. e.. Peregrinations.* Glasgow 1906 (Lyon 1632 baskısının ayni) s. 209.

Konumuz bakımından önemli olan yerlerden birisi de gümrüklerdi. Yolcuların gümrük resmi vermemek için görevlilerle pazarlık etmeleri sık görülür. Msl. XVIII. ci Yüzyıl başında L u c a s yanındaki saatleri gümrükten muaf tutmak için bunlardan birisini, başka bazı şeylerle birlikte ilgili memura hediye eder[104]. XIX. cu Yüzyılın başında J a u b e r t 'e, tanıdığı olan bir başgümrükçü, *İran* sınırında zorluk çektiği zaman para vermesini nasihat eder. Mamafih Yazar daha önce de bu yolu kendiliğinden kullanmıştır[105].

bf) Zulümden Kurtulmak İçin Yöneticilere Rüşvet Verilmesi:

Bazen yöneticiler atandıkları yerin ahalisine öylesine zulüm yaparlardı ki halk, zalim yöneticiden kurtulmak için *İstanbul'*a şikâyetnâme yollamakla beraber ayrıca Devlet büyüklerine hediyeler de gönderirdi. Bu hediyenin miktarı genellikle yöneticinin atanmak için verdiği meblağ kadar olmalıdır. Bu usul özellikle XVIII. ci Yüzyıl sonu ve XIX. cü Yüzyıl başında görülmüştür[106]. Bazen, daha XVII. cı Yüzyılda bile, teftiş için gelen yöneticiler girdikleri şehir ve kasabaları soyarlar, bunun önüne geçmek için halk para toplayarak onlara verir ve yanlarına uğratmamaya çalışırdı[107]. Bir yere atanan yöneticiye de derhal hediyeler takdim edilerek zulmünün az olmasına uğraşırdı[108].

bg) Ayaklanmalarda ve Eşkiyalıkta

Özellikle XVI. ci Yüzyılın sonlarından itibaren pek çeşitli sebeplerle[109], genellikle *Anadolu'*da Devlet otoritesine karşı ayaklanmalar eksik olmamıştır. Ayaklanmalar türlü cephelerden rüşvet silâhının en geniş anlamda kullanılmasına yol açar. *Celâli* ayak-

---

(104) L U C A S *I*, Hamburg 1721, s. 96-97.

(105) J A U B E R T , P. A m é d é e : *Reise durch Armenien.. in den Jahren 1805 und 1806*, Weimar 1822. s. 9, krş. s. 6.

(106) B E A U J O U X , 4-5.. T H O R N T O N , 197.

(107) «Bu sene-i mubarekede Anadolu müfettişi olan.. devletlû Ö m e r P a ş a.. *Manisaya* teveccüh eyledikte def'i içün cümle ayan ve eşraf ittifakıyla vrilen hediyedir ki.. nefsi şehir ahalisinden beher haneye dörder guruş.. iktiza etmeğin tahrir olunup..» *T. 7 M 1097/4 I 1685*.. Bk.: U L U Ç A Y , Ç a ğ a t a y M . : *XVII. ci Asır'da Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri.* İstanbul 1944. s. 417-420.

(108) Msl. XVIII. ci Yüzyıl sonunda: P O U Q U E V I L L E *I*, 48.

(109) U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT, III/1.* Ankara 1951, s. 102 vd.

lanmalarında bazı isyancıların kendilerini takiple görevli olanlara rüşvet verdikleri anlaşılıyor[110]. Bazen, egemenlik peşinde koşan valiler, Devletin başka yerlerindeki ayaklanmaları rüşvet vererek teşvik etmişlerdir. Msl. K a v a l a l ı M e h m e t A l i P a ş a (1771-1848/1185-1265), *Bosna*'da ayaklanan G r a d a ç a c l ı H ü s e y i n K a p t a n ı paraca desteklemiştir[111]. Bazen bazı yöneticiler ayaklananları birbirine düşürmek için onlardan birisine hediyeler yollardı. Msl., M e h m e t A l i P a ş a , *Vahabi* ayaklanmasını bastırabilmek için bu yolu tutmuştur[112]. Bazen de ayaklanana, gene M e h m e t A l i P a ş a nın isyancı *Suriye* Valisi A b d u l a h P a ş a y a yaptığı gibi, doğrudan doğruya hediye gönderilir ve böylece susturulması yolu tutulabilirdi[113].

Eşkiyalık yapanlar da yaşıyabilmeleri için, soyduklarının bir kısmını yöneticilere verirlerdi. «Aksi halde ne barınacak yatak, ne sığınacak bir ağa veya zabit» bulamazlardı[114]. Şu halde eşkiyaların bu amaçlarla yöneticilere verdikleri tam anlamı ile rüşvettir.

bh) Başka İşlerde.

Yukarıda guruplaştırmaya çalıştığımız rüşvet olayları dışında, pek tabii akla gelebilecek her türlü yönetim işi rüşvete kapı açabilir. Burada birkaç örnek verelim: Siyasi durumu zayıflayan bir yönetici, durumu kuvvetli olan rakibinden çekinirse ona rüşvet verebilir. 1566-1578/974-986 yılları arasındaki *Budin* Valisi M u s t a f a P a ş a , *Rumeli*'deki bir sancak beyine yolladığı bir yazıda, düşmanı P e r v a n e Ç a v u ş tan çok çekindiğini, susturmak için 12.000 akçe verdiğini ancak onun daha çok istediğini söyler[115]. Bu şantaj ile alınmış bir rüşvettir.

---

(110) Msl. bk.: S A G R E D O , 331'de zikredilen olay.

(111) E R E N , A h m e t C e v a t : *Mahmut II. Zamanında Bosna-Hersek.* İstanbul 1965. s. 108.

(112) H U R G R O N J E *I,* 153-154.. A N D R E O S S Y , 90, 97.

(113) A N D R E O S S Y , 49.

(114) U L U Ç A Y , *XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri.* İstanbul 1955, s. 58.

(115) *«Wiener Konsular Akademie»*deki 137 Numaralı yazmanın 29-31. ci sahifelerinin Almanca çevirisi için bk.: D E U T S C H E Ü B E R - S E T Z U N G E N *türkischer Urkunden.. durch das orientalische Seminar zu Kiel.* Heft 3. Kiel 1919. s. 12-13.

Tımar işlerinde de zaman zaman rüşvetten şikâyet edilmiştir. II. ci B a y e z i d 'in (1447-1512/851-918. hük. 1481-886) son zamanlarında rüşvet verilmeden tımar sahibi olmak imkânı hemen hemen yoktu. Pek çok sipahinin rüşvet verecek parası olmadığı için tımar elde edemediğini çağdaş Türk kaynakları zikrediyor[116]. Bu şekilde tımar alan sipahi de şüphesiz rüşvet ile çalışacaktır. Nitekim rüşvet almadan reayanın işlerini görmiyen sipahilere rastlıyoruz[117].

Çeşitli görevlilerin aldıkları rüşvetlere dair birkaç örnek daha verelim: Açık yerlere yapılacak ufak tayinlerde bir kâtibin üç altın almadan işlem yapmaması[118], bir çuhadarın «tevcih mektubu için bin kuruş rüşvet mutalebe»si[119], bir zaimin köylerden, *«adalet fermanı»* getireceğini söyliyerek pek çok para tahsil etmesi[120], bazı paşaların sırf para toplamak için başka hizmetlileri teftiş etmesi[121] gibi pek çeşitli zamanlara ve işlere ait binlerce başka olayın tespit edilmesi imkânları uzun bir arşiv çalışmasından sonra ortaya çıkabilir.

bi) Konumuz Bakımından Bazı Eyaletlerin Durumu.

Devletin hemen bütün eyaletleri için yukarıdaki tablo yürürlüktedir. Ancak bazı önemli ve büyük eyaletlerdeki durumu daha yakından kısaca görmek konumuz için faydasız sayılmaz.

Mısır, Osmanlı İmparatorluğunun en çok gelir getiren eyaletlerinden birisi idi ve merkeze olan uzaklığından dolayı özel bir statü ile yönetilirdi. *İstanbul'*dan yollanan ve merkezî otoriteyi

---

(118) Bk.: S O H R W E I D E , H a n n a : *Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert.* Dissertation Hamburg 1964. «Der Islam» 41 (1965) s. 147 ve oradaki kaynaklar. Ayrıca bk. 166.

(117) *BA MÜD N. 28 Hk. 195. T: G R 984/1576 Ağustos başları.* Bk. TMetin VIII.

(118) *«Erzurum* Beglerbeğine Hüküm ki - *Erzurum* kulları gediğinde mahlul gedik vaki olub emr-i şerifimle verilmelu oldukda Kullar Katibi üçer altunların almayınca gedikleri zimmet kayd etmez imiş. Buyurdum ki min ba'd bir habbelerin aldırmayup almışsa badessübut alıveresin» *BA MÜD N. 5. Hk. 1326. T: 4 N 973/27 III 1566.*

(119) *BA Kalebend Defterleri N. 33, s. 239. T: Er B 1230/Haziran 1815 sonları* Bk. TMetin IX.

(120) *BA Cevdet Ad. (İlâm) T: 15 M 1119/17 IV 1707.*

(121) Msl. W I T T M A N N , 175'te zikredilen olay.

temsil eden vali ile bazı maiyet erkânı dışında, *Mısır*da mahallî yönetim örgütü başına buyruktu ve genellikle *İstanbul*'un temsilcisini de etkisi altına alırdı. Böylece vali de bazen *İstanbul*'a karşı yarı bağımsız bir hayat sürebilirdi. Bu şekildeki merkezî kontrol azlığı rüşvetin daha da yaygınlaşmasına sebep olurdu. Msl., mahallî beyler tâyinleri için ilkönce paşaya para öderlerdi. Yeniçeriler de hiyerarşilerine göre tâyinleri için üstlerine ödeme yaparlardı[122]. Beylerin tâyinleri için paşaya verdikleri para ve eşyaların pek fazla olduğu anlaşılıyor[123]. «Para ile paşanın ruhu bile satın alınabilir.. Her kim en fazla parayı verirse herşeyi elde eder.. Başka özelliklerin hiçbir değeri yoktur»[124]. *Mısır*'ın bu bozuk durumu zaman zaman yapılan düzeltilere rağmen sürüp gitmiş olmalıdır.

Mısır'a komşu olan *Lübnan* ve *Suriye*'de ise durum daha iyice olmakla beraber, gene de bozuktu. XVI. cı Yüzyıl sonlarında *Lübnan* ahalisi mahalli otoritelere para vermeden işini gördüremiyordu[125]. *Suriye*'de de XIX. cu Yüzyıl başlarında merkezi otorite tamamen yok olmuştu. Mahalli yöneticiler aşiret şeflerinden rüşvet alarak her işi onlara bırakıyorlardı[126].

Rumeli eyaletlerinde ise, durumun genellikle msl. *Mısır*'a oranla iyi olduğu anlaşılıyor. Ancak pek tabiî savaş zamanlarında ve arkasından gelen yıllarda bu eyaletler de rüşvet ve benzeri bozukluklar altında fazlası ile ezilmişlerdir. Zengin bir sınır eyaleti olan *Macaristan*'da refahlı zamanlarda valilerin «memleket halkından fazla birşey sızdıramadıkları»nı *Macar* kaynakları zikreder[127]. *Macaristan*'da barış zamanlarında vergi toplama işlerinin de oldukça düzgün cereyan ettiği anlaşılıyor[128]. Fakat bu zengin Eyaletin elden çıkmasından sonra biribirini izleyen savaşlar ve krizler *Rumeli*'nin durumunu çok bozdu. Artık XIX. Yüzyıl

(122) Msl. Bk.: T H E V E N O T *I*, 370-371.

(123) XVII. Yüzyıl sonunda kırk kese ve elli at, yüz deve vs. W A N S L E B , *Reise*, 141 ve 143.

(124) A y . Y a z a r : *Bisher ungedruckte Beschreibung von Aegypten im Jahre 1664* - Jena 1794, s. 58-59.

(125) D A N D İ N İ , J e r o m : *A Voyage to Mount Libanus.* «A Collection of Voyages and Travels» VII London 1747 s. 848.

(126) Msl. B U R C K H A R D T , *I*, 51-52.

(127) T A K A T S , S a n d o r : *Macaristan Türk Âleminden Çizgiler.* *(Çev.:* K A R A T A Y , S a d r e t t i n) İstanbul 1958, s. 42.

(128) S A L A M O N , 212.

başında yerli kaynaklar bile msl. *Bosna*'da «valilerin idaresizliklerinden... İrtikap ve irtişa yüzünden» halkın çektiklerini dile getirmektedirler[129].

Şu kısa açıklamalardan anlaşılıyor ki, rüşvetin gelişimi yalnız zamana göre değil bazen mekâna göre de değişmektedir. Bu değişmenin çerçevesi her bölge için yapılacak ayrı araştırmalar sonucunda ortaya çıkabilir.

bj) Zimmîlerin Örgütlerine Konumuz Açısından Bakış.

Yukarıda zikrettiğimiz rüşvet çeşitleri genellikle bütün yöneticiler ve reaya için bahis konusudur. Ancak bazen, msl. cizye ve acemi oğlanı toplanması gibi hususlarda eğer yönetici tarafından rüşvet alınırsa, bunların konusunu sırf zimmîlerle ilgili işlerin teşkil ettiği açıktır. Ancak burada birey olarak zimmîler ile devlet karşı karşıyadır. Bir de zimmîlerin kendi hukukî düzenleri konumuz bakımından incelenmelidir. Ayrıca gene Devletçe zimmîlerin başına atanan, resmî görevli zimmîlerin de durumlarını göz önüne almak gerekmektedir.

1° — Ortodoks Kilisesinin Durumu :

1°/A) Genel olarak

Rum aslından gelen *Hıristiyanların* hemen hepsi, *Balkanlı Hıristiyanların* ise çoğunluğu bu Kiliseye uyruktular. İslâm Hukukunun genel prensiplerine göre bütün zimmîler gibi *Ortodoks*'lar da hür idiler. Yâni, hukukî işlerinin en önemlilerini kendi bünyeleri içinde serbestçe düzenliyebilirlerdi[130]. Bu yüzden, Devlet nüfusunun büyük bir bölümü içinde *Ortodoks* Kilisesi pek hayatî bir role sahipti; devlet içinde devlet sayılamazsa da[131], İslâm Kamu Örgütünün kısmen dışında, fakat kontrolü altında, önemli bir yerdeydi. Bu Kilisenin hizmetlileri de ödevleri içine gi-

---

(129) Bk.: E R E N , 10 ve oradaki kaynak.

(130) M A U R E R , G e o r g L u d w i g v o n : *Das griechische Volk in öffentlicher, kirchlicher und privatrechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitskampfe...* Heidelberg, 1835. cilt I. s. 93 vd.

(131) S C H E L L , H e l m u t h : *Die staatsrechtliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in der alten Türkei.* «Abhandlungen d. Preuss. Ak. d. Wiss.» Jahrgang 1942-Phil-hist. Klasse N. 9. Berlin 1943. s. 12.

ren pek çok hususlarda rüşvet alıp vermişlerdir. Bunu kısaca görmek gerektir:

1°/B) Ortodoks Kilisesi İçinde Rüşvet

Çok önemli işlerle yükümlü olan Ortodoks Kilisesi pek tabiî *Bizans* devrinden kalan örgütünü aynen devam ettirmiş, bu arada kendi uyruklarından çeşitli işlemlerden dolayı gerekli ücretler ve ayrıca genel mahiyeti olan vergiler almıştır[132]. Bütün bu meblağların toplanmasında Kilise hizmetlileri türlü yolsuzluklar ederler[133], ödevlerine ilişkin türlü suçlar işlerler, bu arada toplanan vergiyi kısmen zimmetlerine de geçirirlerdi[134]. Halktan bazen o kadar fazla hediye toplarlardı ki, yoksulların bir de bu hediyeler dolayısıyle gümrük, baç vs, resimleri ödememesi için patrikler hükümetten ricada bulunurlardı[135]. Bu tip yolsuzluklar içinde rüşvetin de bulunması tabiî idi. Nitekim ölü gömmek için rüşvet alan rahipler bile görülmüştür[136]. Kilise, adlî fonksiyonunu yerine getirirken de davaların kazanılmasında rüşvet çok önemli rol oynar[137], bu yüzden tarafların bazen kadıya başvurarak uyuşmazlığın çözümünü istedikleri olurdu[138].

Ortodoks Kilisesi içindeki ruhanî mevkiler de para ile satılırdı. En küçük rütbeli papazlardan, metropolitlere kadar, hepsi,

---

(132) G E R L A C H , 60, 68-69.. B U S B E C Q , 54.. M A U R E R *I*, 397 vd. (çok ayrıntılı bilgi).. G E L Z E R , H e i n r i c h : *Der Patriarch von Achrida* «Abhandlungen d. Ph.-hist. Classe d. Kön. Sach. Gesell. d. Wiss.» XX. N. V.. Leipzig 1902, s. 174-175.

(133) *«Ohri* Patriğinin.. reayayı fazla tekâlif ile tazyik etmesinden dolayı azliyle».. *BA Cevdet Ad. N. 64. T: yok*.. «Tırnova Metropolidinin fazla para talebiyle kendilerini tazyik ettiğinden.. zimmiler tarafından» şikayet. *BA Cevdet Ad. N. 75 T: 1135/1722*.. «..isimlerindeki papazlar ziyadesiyle müfsid olup evli olan bir *Hıristiyanı* tekrar evlendirdikten başka, reayayı tazyik eylediklerinden.. kalebent edilmeleri» hak. takrir. *BA Cevdet Ad. N. 1544. T: 15 N. 1186/10 XII 1772*.. ayrıca bk.: G E R L A C H , 378, 477, 514-15.. J I R E C E K , C o n s t a n t i n : *Geschichte der Bulgaren.* Prag 1876, s. 511 vd.. P O U Q U E V I L L E *I*, 68, 146.

(134) Msl. bk.: G E R L A C H , 271.

(135) «Paraları olmıyan reayanın *Bursa* Metropolitine verecekleri kumaş, esvab ve saireden gümrük baç.. talep edilmemesine dair - *İstanbul Rum* Patriği tarafından» istida - *BA Cecdet Ad. N. 3500. T: 10 S 1215/3 VII 1800.*

(136) Msl. bk.:*BA Cevdet Ad. N. 3738. T: 2 B 1143/11 I 1731.*

(137) G E R L A C H , 367.. M A U R E R *I*, 95.

(138) M A U R E R *I*, 99.

tâyin yetkisi olanlara para termek zorundaydılar[139].Bu da yetmez, ayrıca zaman zaman patriğe kadar gerektikçe hediyeler takdim edilir[140], böylece mevkide kalma garanti altına alınmak istenirdi. Böylece *simoni* kavramı geniş ve dar anlamları ile (Krş: İkinci Bölüm, III/A), tıpkı *Katolik* Kilisesinde olduğu gibi, yaygın bir halde yerleşmişti. Bu bozukluklar Türk Yönetiminden önce de olduğu için, Osmanlılar devrinde yaşamağa devam etmiştir.

1°/C) Konumuz Bakımından Ortodoks Kilisesi ile Devlet Yöneticilerinin İlişkileri

Bizans'tan bu tür bozukluklarla kopup gelen ve bunları yaşatmaya devam eden *Ortodoks* Kilisesi, Devlet yöneticileri ile olan temaslarında da şüphesiz rüşvet silâhını kullanmakta zorluk çekmemişlerdir. *Ortodoks* Kilisesini tasvir edenler, Osmanlıların bir meblağ almadan patrik seçimini onaylamadıklarını, bu arada bir vergi niteliğinde olan pişkeşi hazine adına aldıktan başka pek çok da rüşvet kabul ettiklerini kaybederler[141]. Ancak Türkler bu yolsuzluğa bizzat *Rumlar* tarafından itilmişlerdir.*Rumlar*'ın pek ihtiraslı ve paraya düşkün bir karakter taşımaları bunda herhalde önemli bir rol oynamıştır[142]. Nitekim *İstanbul*'un fethinden sonra beşinci Patrik S i m e o n 'a kadar Türkler pişkeş ve rüşvet almak şöyle dursun, patriğe seçildiği zaman önemli bir miktar para vermişlerdir. Ancak sonradan Kilise içindeki ihtiras kavgalarının Türkleri de bu yolsuzluğa ittiği anlaşılıyor[143]. Böylece

---

(139) S C H U L Z , S t e p h a n M .: *Reise durch einen Theil von Vorderasien.. vom Jahr 1752 bis 1756.* Jena 1801, s. 19.. Özellikle bk.: G E L Z E R , *Achrida,* 148, 154 vd. 195.

(140) G E R L A C H , 500.. D O R O S T A M U S , A t h a n a s i u s. *Neueste Beschreibung derer Griechischen Christen in der Türckey (Çev. ve genişleten* ELSSNER Jacob) : Berlin 1737 s. 61.

(141) D R I E S C H , 292-293.. W H E E L E R , G e o r g e : *A Journey in Greece,* London 1682, s. 195.. E I C H M A N N , F . : *Die Reformen des osmanischen Reiches,* Berlin 1858. s. 28.. H A J E K , A l o i s: *Bulgarien unter der Türkenherrschaft.* Stuttgart-Berlin-Leipzig 1925. s. 116-117. D A L L A W A Y , J a m e s : *Reise nach Constantinopel...* Berlin-Hamburg 1801. s. 96.. J I R E C E K 511.. D O R O S T A - M U S - E L S S N E R , 56-57 ve 59-61, J O R G A III, 200.

(142) Rumların para hırsı hak. bk.: G E R L A C H , 115.. L Ü D E K E , *Beschreibung I,* 173.. G E L Z E R *Achrida,* 27 ve 35.. Ayrıca bk.: P O U Q U E V I L L E *I,* 184-185.

(143) S C H E E L , *die Staatsrechtliche.* 15 not 5.. L Ü D E K E , *Nach-*

başlangıçta mevcut olmıyan pişkeş, bir vergi olarak hukukileşti[144] ve patriklik etrafındaki mücadele, Devlet yöneticilerine ayrıca rüşvet ve hediye verilmesini gerektirdi. Nitekim msl. G e r l a c h 1576-1578 yıllarında eski ve yeni patriklerin nasıl amansız bir koltuk kavgasında olduklarını, bu konuda Vezir-i âzama rüşvet vermek için nasıl çırpındıklarını açıkça anlatır[145]. Bu uğurda yalnız Devlet yöneticilerine değil, bazen sultan hanımlara bile büyük meblağlar ile başvurulmuştur[146]. Bu şekilde seçilen patrikler yöneticilerin gözüne girmek için fırsat düştükçe onlara bol bol hediyeler sunarlardı[147].

İstanbul Patriğinin dışında ve onun dini otoritesine bağlı diğer patrikler de *(İskenderiye, Antakya, Kudüs, Ohri)* ayni şekilde Türklere ödemeler yaparlardı[148]. Bunların altında bulunan diğer hiyerarşik Kilise hizmetlilerinin de tâyinlerinde -ve padişah değişikliklerinde- yukarıda sözünü ettiğimiz miri pişkeşi ödedikleri anlaşılıyor[149]. Ama mirî pişkeşi ödemek yeterli değildi. Patrik seçimindeki rekabet ve mücadeleler bunların arasında da olur ve bir yandan, yukarıda (1°/B) gördüğümüz gibi, yetkili Kilise hizmetlilerine rüşvet verilirken, diğer yandan tâyinde söz sahibi olan

---

richten.. 93-94.. D A L L A W A Y , 96.. Krş. G I E S E , F . : *Die geschichtlichen Grundlagen für die Stellung der christlichen Untertanen im osm. Reich.* «Der Islâm» XIX (1931), s. 276-277.

(144) S C H E E L . not 146'daki yer.

(145) G E R L A C H , 247, 311-312, 403, 408, 500.. Başka örnekler için bk.: J O R G A *III*, 201, 205.

(146) Msl., S A G R E D O , 434.

(147) S C H W E I G G E R , 221.. G E R L A C H , 187-188, 211, 332, 346.. D O R O S T A M U S - E L S S N E R , 83.

(148) D O R O S T A M U S - E L S S N E R , 95.. G E L Z E R , *Achrida*, 171-172.

(149) «...adalarının piskoposu.. korsan gemilerine zahire vererek hiyaneti sabit olduğundan kürege konulmasına ve yerine 800 kuruş pişkeşi peşin vermek üzere K o z m a 'nın tâyinine ve beratının verilmesine dair» *Rum* Patriği.. mühriyle arzuhal ve Vezir-i âzamın takriri - *BA Cevdet Ad. N. 2895. T: 20 S. 1126/8 III 1714*.. «Culûs vukuu münasebetiyle *Limni*.. Metropolitinin beratının mirî pişkeş alınarak tecdidi..» *BA Cevdet Ad. N. 280. T: 12 C. 1226/5 VII 1811*.. Mirî Pişkeş hak. ayni mealde başka belgeler bk: *BA Cevdet Ad. N. 293 T: 18 Z 1124/16 I 1713*.. N. 1475. T.: 23 L 1127/22 X 1715.. N. 1319. T: 29 Ca 1144/29 XI 1731 *N. 2619. T: 12 B. 1151/26 X. 1738.. N. 143. T: 24 Z 1176/16 VIII 1762.. N. 289. T: 29 R. 1210/8 II 1796.* Ayrıca bk.: S C H E E L , *die Staatsrechtliche.* 38, 41 ve 44'deki belgeler.

Türk yönetici de unutulmazdı[150]. Böylece G e r l a c h 'ın deyimi ile «bir eşek bile metropolit olabilir[151].»

Kilise hizmetlileri ile Devlet yöneticilerinin konumuz bakımından ilişkileri bu kadarla kalmazdı. Kilise hizmetlileri başka vesilelerle de rüşvet vermişlerdir. Örnek olaylar pek çoktur: Msl. *Sakız* ve *Atina* Metropolitleri homoseksüel oldukları için 1577'de patrikçe azledilirler. Ancak sözü geçen metropolitler Vezir-i âzama rüşvet vererek azillerine engel olurlar. Bunun üzerine Patrik bizzat huzura çıkarak zorlukla istediğini yaptırtır[152]. Bazen idam hükümleri kilise veya benzeri yerlerin önünde infaz edilmek istenilirdi. 12 Mayıs 1578'te *Kudüs*'te böyle bir infaz hazırlığı, oranın Patriğinin 80 duka vermesi ile durduruldu[153]. Bazen de Kilise hizmetlileri azil ile tehdit edilip kendilerinden açıkça «rüşvet» istendiği olurdu[154]. Yöneticilere kilise tamir ettirebilmek için de bir hayli rüşvet verilmiştir. Zimmîlerin kilise yapmaları veya mevcut kiliseleri tamir etmeleri şiddetle yasaktı. Bu ancak padişahtan ve bazen vezir-i âzamdan alınacak özel izinlerle mümkündü. Ama tamire muhtaç bir kiliseyi tamir etmek ve hatta genişletmek ilgili yöneticilere rüşvet vererek mümkün oluyordu[155].

Ortodoks Kilisesi, *Katolikler*le yaptığı mücadelede de Türkleri kendi tarafına çekebilmek için bir hayli rüşvet vermiştir. Ancak Türkler bu gibi meselelerde bazen açıkça, siyaset gereği Ortodoksları tutarlar, ancak genellikle, hele msl, *«Kutsal Mezar*ın sahipliği» gibi konularda gayet ustalıklı kararlar verirler ve böyle meseleler hem *Katolik*lere hem de *Ortodokslara* büyük paralara mal olurdu[156].

---

(150) G E R L A C H , 52 53, 249, 267, 503.. L Ü D E K E , *Nachrichten* 95-96. *Ay. yazar, Beschreibung I,* 130-131.. D O R O S T A M U S - E L S S N E R , 88.

(151) G E R L A C H , 367.

(152) *Ay, esr.* 323-324.

(153) S C H W E I G G E R , 314.. Ayrıca krş.: M U M C U 122 not 278'deki belgeler.

(154) *BA Sevdet Ad. N .2155. T: 7 L. 1130/3 IX 1718 - Bk. TMetin X*

(155) *Sinop*'taki bir köyde mevcut kilisenin *Sinop* kalesi dizdarına «meblağ-ı vafire» verilerek tamiri ve genişletilmesi hak. ilginç bir belge. *BA Cevdet Ad. N. 6256. T: 13 ve 17 S. 1195/8 ve 12 II 1781* (Bk. TMetin: XI. Ayrıca bk.: K A N T E M İ R , 450-451.. M A U R E R *I,* 126-127.. D R I E S CH , 292.

(156) L Ü D E K E , *Beschreibung I,* 130-131.. Ayrıca bk.: T R O İ L O , 175.. T O T T , B a r o n d e :.. *Nachrichten von den Türken.,* Cilt I. Leipzig 1787, s. 80

2° — Diğer Kiliselerin Durumu

Ortodoks Kilisesinden sonra en çok uyruğu olan *Ermeni* Kilisesi için de yukarıdaki açıklamalarımız genellikle geçerlidir. *İstanbul Ermeni* Patriğinin, Kilisesindeki rahiplerden bazen zorla olmak pahasına bile para istediğini biliyoruz[157]. Öte yandan *Ermeni* ruhanileri de mevkilerine gelebilmek için Türklere para öderlerdi[158]. Bu yapılan ödemelerin bir kısmını bazen rüşvet olarak kabul etmemek için bir sebep yoktur. Bazı yöneticilerin de zaman zaman *Ermeni* rahiplerinden zorla para aldıklarını biliyoruz[159].

Diğer kiliseler için de durum böyle idi. Msl., *Mısır*'daki *Kıpti* Patriğinin yaptığı tâyinlerden Türklerin haberi olursa para istedikleri hakkında haberler vardır ki[160], bu arada rüşvet de alındığını kabul etmek akla yatkındır.

3° — Musevilerin Durumu

Musevilerin dini örgütleri içinde *simoni* az göre çarpardı, zira «*Rum* rahiplikleri adice satılırken, *Museviler* arasında hahamlık babadan oğula intikal ederdi[161]». Ancak her yeni haham miri pişkeşini öderdi[162]. *Musevilerin* bazen baskıya maruz tutuldukları bilindiğinden [163], mirî pişkeşin ödenmesinden önce bazı rüşvet olaylarının cereyanını kabul edebiliriz.

4° — Devlet Hizmetindeki Zimmîlerin Durumu

Devlet hizmetinde türlü vesileler dolayısı ile zimmîler kullanılmıştır. Zimmîlerin kullanıldığı hizmetlerin en önemlisi *Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalıkları idi. Bazen yerli asılzadelere, ama genel-

(157) Msl. bk.: L U C A S *II,* 140.

(158) L Ü D E K E , *Beschreibung I,* 184.. TAVERNIER I, 12.

(159) Msl, bk.: *BA Cevdet Ad. N. 2207 T: yok. (arzuhal)*

(160) W A N S L E B , 71.

(161) S C H U L Z , S . M . : 48.

(162) «*Edirne*.. münhal Hahamlığına 40000 akçe pişkeş resmini... hazineye teslim etmek şartıyla. beratının verilmesi» hak. muktaza müsveddesi *BA Cevdet Ad. N. 2389 T: 27 N 1264/27 VIII 1848*.. Aynı mealde başka belgeler bk.: *BA Cevdet Ad. N. 2391. T: 4 Za 1264/2 X 1848.. N. 2353. T: 28 ca 1267/31 III 1851.* - Bu belgeler Tanzimatın hemen sonrasına ait olduğuna göre, daha önceleri için de ayni cinsten olanları bulunabilir.

(163) Msl, bk.: B U R C K H A R D T *II,* 569.

likle *Fenerli Rumlara* verilen bu görev şüphesiz pek cazip bir işti. Bu yüzden talipler birbirleriyle rüşvet yarışına çıkar ve bazen pek büyük meblağların verildiği olurdu[164]. Ayrıca vaktinden önce azledilmemek için her yıl İstanbul'a pek değerli hediyeler de yollanırdı[165]. Bazen voyvoda olmak için rüşvet verenler, bizzat rüşveti alan tarafından voyvodaya bildirilir, o zaman voyvoda daha fazlasını vererek, rakiplerini ortadan kaldırabilirdi[166]. Gözden düşen eski voyvodaların tekrar koltuk kavgasına düşüp rüşvet yolu ile ortalığı karıştırmamaları için *Fener*'e girip çıkmaları yasak edildi[167].

Devlet hizmetindeki diğer zimmîlerin de konumuz bakımından durumları ilginçtir. Ancak voyvodaların durumu, bu bakımdan bize kısmen fikir verebilir. Ayrıntılara girmeği gereksiz buluyoruz.

c — Konumuz Bakımından Bazı Tip Devlet Adamları

Biraz aşağıda inceleyeceğimiz adalet işleri dışında Devletin hemen hemen bütün iç fonksiyonlarına rüşvetin hâkim olduğunu gördük. Konumuzu daha yakından aydınlatabileceğini düşünerek, bazı «tip» devlet adamları üzerinde duracağız. Böylece en değerli ve yetenekli yöneticilerin bile bazen rüşvetçi damgası yediklerini, buna karşılık dürüstlükleri ile ün salmış kişilerin de bunların arasında yaşadıklarını göreceğiz.

Devletin ünlü ilk yöneticisi Çandarlı Kara Halil Paşa'nın rüşvet aldığına dair söylentilerin varlığını yukarıda (Bk.: I) kaydetmiştik. Bunun oğlu Ali Paşa da (? - 1407/810) çeşitli hizmetlerden sonra 1387/789'da vezir oldu. Pek değerli bir devlet adamı olmasına rağmen I. ci Bayezid'i *İstanbul* kuşatmasının kaldırılmasına razı etmesinin sebebi olarak *Bizans*'tan rüşvet aldığı söylenir[168]. Aynı aileden Halil

---

(164) GERLACH, 353, 369.. BUSINELLO, 93.. ANDREOSSY, 66-67... Krş.: JORGA *IV*, Gotha 1911, s. 168.

(165) LÜDEKE, *Nachrichten*, 85.. Ay. Yazar, *Beschreibung I*, 129.. BUSINELLÖ, 93.

(166) Msl, 1589 yılı olayına sebep veren (Bk. yukarıda b/bb) Mehmed Paşa bu usulû kullanmıştır. KURAT, 97 (Barton'un raporu).

(167) PERTUSIER, 560

(168) AŞIKPAŞAZADE, 137.. UZUNÇARŞILI, *«Ali Paşa»* Maddesi. *İA I* 325.

P a ş a 'nın rüşvetini II. ci Muradın tabiî karşıladığını da yukarıda belirtmiştik (Bk.: I). Gene bu zatın *İstanbul*'un son kuşatmasında rüşvet aldığı söylentilerinin aksi bugüne kadar kesin olarak ispatlanmış değildir[169].

Gene yukarıda (Bk.: I) K a n u n î S ü l e y m a n 'ın muktedir vezir-i âzamı R ü s t e m P a ş a 'nın durumuna değinmiştik. Bu zatın Devlette memurluk satımı yolunu açtığı ve rüşvetçi yöneticinin ilk önemli temsilcisi olduğu pek çok yazarlarca iddia edilmiştir[170]. Gerçekten belgeler de bu Devlet Adamının türlü yolsuzluklarını, bu arada rüşvet alarak pek çok makamlara tâyinler yaptığını, zimmetine para geçirdiğini gösterir[171]. Devrinde rüşvetçiliği ile böylesine bir şöhret yapmış bu kişinin, daha sonraları nasıl hasretle arandığını da belirtmiştik. Gerçekten, rüşvetçiliği sayesinde dillere destan bir servet toplayan bu zat, iyi bir maliyeci idi. Devlet kaynaklarını olumlu işletmiş ve gelirleri arttırmayı başarmıştı[172]. İç ve dış hazineyi «*Yedikule*ye» kadar dopdolu etti. Ayrıca, yüksek memurlukları[173] satmakla beraber, «bir defa caizesi defterine kayd olunan erbab-ı menasıb dahi azl yüzün görmezdi». «Kendisi mürteşilerin gayet ehl-i insafından idi[174]». Söylendiğine göre bir kere *Erzurum* Beylerbeyinin yolladığı beş bin altın hediyenin üç binini «*Erzurum*'un buna tahammülü yoktur» diye geri çevirmiştir[175]. Anlaşılıyor ki bütün kötü şöhretine rağmen R ü s t e m P a ş a rüşveti akıl ve insaf sınırları içinde tutabilmiştir. Ama sonraları işler iyice çığrından çıkmıştır.

---

(169) Bk.: İ N A L C I K , H a l i l : *Fatih Devri Üzerinde Vesikalar ve Tetkikler*, Ankara 1954. s. 82, 125, 132.. M O R D T M A N N , D . A . : *Die Belagerung..* 14, 38-39, 81, 99. S A G R E D O , 47.. Ayrıca bk.: M U M C U , 65 not 36'daki kaynaklar.

(170) Msl, H A M M E R , *GOR III*, 491.. R Ü S T E M P A Ş A - F o r r e r 'de önsöz s. 3.

(171) Msl. Bk.: G Ö K B İ L G İ N - M . T a y y i b : *Rüstem Paşa ve Hakkındaki ithamlar.* «İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Derg.» VIII/1-2. (1955) s. 15 vd.

(172) R ü s t e m P a ş a 'nın tasarruf sevgisi ve bunu nasıl Devletin hayrına kullandığı hak. bk.: B U S B E C Q , 44.. R Ü S T E M P A - Ş A - F o r r e r 'de önsöz, s. 3.. J O R G A *III*, 137.

(173) Msl. Bazı defterdarlıklar ve *Eflâk, Boğdan* Voyvodalıkları GÖKBİLGİN, 15-16, 18.

(174) P E Ç E V Î , *I*, 22.

(175) *Ay. esr, I*, 9.

Devletin parlak devirlerini ölümü ile kapattığı iddia edilen Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579/911-987) da rüşvetçilik töhmetinden kurtulamamıştır. Çalışkanlığı, zekâsı ve iş görme yeteneklerinin[176] yanı sıra, pek çok vesilelerle para alması, karakterinin bir kusurudur. Batılı yazarlar Sokullu'yu pek överler ama bu tarafını ayrıntılı olarak tasvir ederek tayinler için nasıl rüşvet aldığını, hediyesiz kimseyi huzuruna kabul etmediğini anlatırlar; fakat dış işlere ilişkin bazı önemli olaylar dışında (bk. aşağıda 2) rüşvet olarak nitelenecek bir örnek de vermezler[177]. Türk kaynaklarından Peçevî ise, Sokullu'nun rüşvet almadığını[178] belirtir ve dillere destan zenginliğini devamlı olarak yüksek makamlarda bulunması ile bol hediye kabul etmesine bağlar ve hediye ile rüşvet arasında bir ayrım yaparak «şimdi sahibi devlet aldığı irtişadan merhuma gelen hedaya iki üç mertebe ziyade idi[179]» der. Pek bol alınan ve rüşvet sayılmayan hediyenin niteliği düşündürücüdür ve bazen batılı yazarların kanaatına bizleri sürükleyebilir.

Devletin en parlak devirlerinde yaşayan ve iktidarları, kabiliyet ve zekâları ile ün yapmış bu devlet adamları, onlardan sonra gelen karanlık devirlerin nasıl bozukluk içinde olduğunu sanırız ki açık bir şekilde bize göstermiştir. Ancak Devlette şüphesiz, rüşvetten çekinen dürüst yöneticiler de görev almışlardır. Gerlach, bir *Rumeli* Defterdarının kimseden hediye talep etmediğini bizzat onun hizmetçisinden duymuştur[180]. Yukarıda (b/bb) zikrettiğimiz Beylerbeyi olayında Başdefterdar Mahmut Efendi'nin pek parlak rüşvet teklifini kabul etmediğini biliyoruz[181]. Ancak bu dürüst zat da çıkan ayaklanmada kafasını kaybetti. Lala Mustafa Paşa'nın oğlu, *Halep* Beylerbeyi Mehmet Paşa (Annesi *Mısır* Sultanı Kansu Gavri'nin kızıdır) dürüstlüğü ile meşhurdu. Memurluk ve tımar tevcihi için «kimseden akçe almazdı». Adamlarından şikayet edilirse onları derhal cezalandırırdı. Öldüğü vakit yalnız

---

(176) Msl, GERLACH, 186.

(177) Msl, *Ay. esr.* 38, 187, 221, 238, 334. 414.. JORGA *III*, 173.. ZINKEISEN *III*, Gotha 1855, s. 91 vd.

(178) PEÇEVÎ *I*, 9.

(179) *Ay. esr.* 11.

(180) GERLACH, 313.

(181) Bk. Yukarıda not 81.

«bin altuncuğun buldular»[182]. 1508/988 yılında vefat eden ve S o k o l l u 'dan sonra vezir-i âzam olan S e m i z A h m e t P a ş a 'nın kişiliği silik olmakla beraber dürüst idi; «..mutlaka irtişa alup vermedi» ve böylece «aslâfı gittiği tarike gitmedi»[183]. Devlette rüşvetin alıp yürüdüğü Sultan İ b r a h i m devrinin ilk Vezir-i âzamı K a r a M u s t a f a P a ş a pek çok meziyetlerinin yanı sıra rüşvetçi olmaması ile de meşhurdu[184]. Ne yazık ki bu meziyeti onun aynı zamanda felâketi oldu ve Saraydaki türlü yolsuzluklara engel olmak istediği için 1644/1053 Yılında katledildi[185]. Gene bu devrin büyük komutanlarından *Hanya Fatihi* Y u s u f P a ş a «salih ve afif» bir zat idi. «Ne kimseden nâhak yere celbi mal ederdi» ve ne de kimseye birşey verirdi. Bu faziletinden dolayı, Sultana *Girit*'ten bol hediye getirmediği için 1646/1055 Yılında idam edildi[186]. N e v ş e h i r l i D a m a t İ b r a h i m P a ş a 'nın da (öl: 1730/1143) dürüst bir vezir-i âzam olduğu söylenir[187].

d — Konumuz Bakımından Sultanın Durumu

Devlet yönetimini sarmış rüşvet karşısında acaba padişahın durumu nasıldı? Devleti onun adına yöneten vezir-i âzamların bile açıkça rüşvet aldığı devirlerde, eğer pek büyük meziyetlere sahip değilse, padişah da bu çarka kendisini kaptırabilir. İlk devirlerin hükümdarları hakkında bu bakımdan açık bir itham bulmak mümkün değildir. Şüphesiz her hükümdar, türlü vesilelerle hediyeler kabul eder. Ancak bu hediyelerin bir bölümünü rüşvet olarak nitelendirmeye III. cü M u r a d 'a kadar hiçbir Osmanlı tarihçisi cesaret edememiş ve Batı kaynakları da böyle bir hususu ciddî olarak yazmamışlardır. Devletin her bakımdan çöküntüye doğru gitmesinin başlangıcı olan XVI. cı Yüzyıl sonları, artık hükümdarın da rüşvet olaylarının içine karıştığını göstermektedir. Devrin Sultanı III. cü M u r a d rüşvet alan ilk padişah olarak kabul edilir. Söylentiye göre ceddi *Kızıl Ahmetli* Ailesinin öcünü almak isteyen Ş e m s i P a ş a birgün Padi-

(182) P E Ç E V Î *I*, 445.
(183) *Ay. esr. I*, 440, *II*. 16.
(184) Z I N K E I S E N , *IV*, Gotha 1856, 533.
(185) Bk.: M U M C U , 87.
(186) N A ' Ī M Ā , *IV*, 170 vd.
(187) L a d y M O N T E G U , 136.

şaha 40.000 altın rüşvet kabul ettirmeyi başarır[188]. Bu olay doğru olabilir. Zira Şemsi Paşa Padişahın yakınlarındandı. Sonraları Sultana verilen dilekçeleri yüklü rüşvetlerle kabul etmeğe başlamış ve aldıklarının bir bölümünü ona takdim etmiştir[189]. Bundan sonra hükümdarların rüşvetçiliği zaman zaman açıkça yazılıp sönlenmeğe başlandı. Gerlach. *Trablus* ve *Tunus*'a Beylerbeyi olmak için vezir-i âzama önemli bir miktar para verildiğini duyan bir başkasının ayni iş için doğrudan doğruya III. cu Murada başvurup 20.000 duka teklif ettiğini bildirir[190]. Gene ayni Yazar türlü hizmetler için III. cü Murada başvurup hediye veren başka kişilerden de bahseder[191]. Bu hükümdarın 100.000 dukaya kadar rüşvet aldığı söylenir[192]. Açıkça verilen ve rüşvet niteliğinde olmıyan tâyin pişkeşlerinin bu meblağlar dışında kaldığı anlaşılıyor[193]. III. cü Murad'dan sonra gelen III. cü Mehmed'in (1566-1603/973/1012) de bu geleneği sürdürdüğü tahmin edilebilir. Tahta çıkışından üç yıl sonra, 1598/1007'de kendisine sunulan bir arzuhalde bir beylerbeyliğine tâyin için açıkça rüşvet teklif edilmektedir[194]. Özellikle tâyinler için sultanlara artık o kadar açıkça, hediye verilmektedir ki, bazen bunun miktarını bizzat padişah takdir ediyordu. Nitekim 1638/1048 Yılında *Revan* seferi sırasında IV. cü Murad (1623-1640/1021-1049 - hük: 1623/1032) gibi büyük bir hükümdarın Küçük Ahmed Paşa'ya haber salıp, Şam Eyaletinde kalmak istiyorsa Silâhtar Paşaya 20.000 altın vermesi gerektiğini bildirmesi ve Küçük Ahmed'in de bunu «canına minnet bilip sikke-i hasene» ile ödemesi[195] işlerin ne kadar bozulduğunu ortaya koyar ve padişahca alınan bu paraların fiilen rüşvet sayılıp-sayılamıyacağı hakkında zihinlerde tereddütler uyandırır. Ama fiilen, devlet başkanınca istenen bu paraların, o hukuk

(188) PEÇEVÎ *II*, 9- 'Ālī'den nakletmiştir. Şemsi Paşa ise olayı bizzat 'Ālī'ye anlatmış.

(189) HAMMER, *GOR IV*, 3 vd.

(190) GERLACH, 342.

(191) *Ay. esr.* 355.

(192) SAX, 40.

(193) Msl, İkinci Vezir tâyin edilen Osman Paşa B 996/Mayıs-Haziran 1588'de *İstanbul*'a geldi ve «..ol hafta vaki olan Divan-ı Hümayuna varub.. makamına câlis oldu ve pişkeşin çekub...» PEÇEVÎ *II*, 91.

(194) Yukarıda not 37'de zikredilen belge (Bk.: TMetin I).

(195) NA'ĪMĀ *III*, 239.. Silâhtar Paşa'nın sonu hak. bk.: *Ay. esr. IV*, 10-11.

dışı kalsa bile, gene rüşvet sayılması gerektir. Zira msl. I. ci M u r a d veya II. ci M e h m e d bu tür olaylara konu olmamışlar ve aldıkları hediyeler meşru çerçeveler içinde kalmıştır. Padişahlara XVII. ci Yüzyıldan itibaren ödenen bu rüşvetler ayni Yüzyıl içinde, yukarıda da gösterdiğimiz gibi, artık tabiîleşmeye başladı. Hele tâyinler için, eskiden vezir-i âzamla başlıyan hediye-rüşvet listesinin üstüne padişahın adı yazıldı[196]. Bununla beraber her sultanın bu işi msl. IV. cü M u r a d gibi açıkça yaptığını ileri sürmek kabil değildi. Bu daha çok bir anlayış ve karakter meselesi idi. Padişahlar da insandılar. O yüzden şüphesiz zayıf ve kudretli yanları vardı ve mesele konumuz bakımından bu gözle görülmelidir.

e — Rüşvette Aracılar.

Osmanlı Devletinde zaman zaman açıkça alınıp -verilmesine rağmen, rüşvet hiçbir vakit iyi gözle görülmemiştir (Bk. Aşağıda Beşinci Bölüm, II/1). Bu yüzden, özellikle büyük makam sahipleri rüşvet alırken, iş sahibi ile doğrudan doğruya temasa gelmemeğe çalışırlar ve bazen aracılar kullanırlardı. Bu konuda en çok *Musevilere* güvenildiği anlaşılıyor. *Musevilerin* Osmanlı Devletinin ilk kuruluş anlarında bu tür işlere sokulmadıkları, ancak sonraları bu «müfsid tayfanın padişahın işlerine karışarak» türlü kötülükler etmeğe başladığı belirtilmektedir[197]. *Museviler* sarayın içlerine kadar sokulurlardı. Haremde nüfuzu kuvvetli hanımlara *Musevî* kadınları ile rüşvetler verdirerek işlerin yaptırılmasına çalışırlardı[198]. Pek çok vezir ve paşanın türlü karışık işlerinde, bu arada rüşvet konularında kullandıkları *Musevî* adamları vardı[199].

*Musevîler*den başka zimmîler de aracı olarak kullanılırdı. Bunların arasında bazen açıkça rüşvet ticareti yapanlar görülmüştür. III. cü M u r a d devrinde, *Bizans*'ın hükümdar ailelerinin birisinin soyundan geldiği söylenen M i h a i l K a n t a -

---

(196) T A V E R N I E R , *Beschreibung..* 35-36.

(197) Bk.: A Ş I K P A Ş A Z A D E , 244.

(198) Msl, G E R L A C H , 374 ve 381'de zikredilen olaya bk..

(199) L a d y M O N T E G U , 144-145.. B L O U N T , H e n r y : *A Voyage into the Levant.* «A Collection of Voyages and Travels» VII. London 1747. s. 549.

k u z e n o s[200] S o k o l l u 'nun sadık bir adamı idi. Kendisine başvuran iş sahiplerinden rüşvet alır ve vezir-i âzama çıkararak meseleyi çözüm yoluna koyardı[201]. Tayinleri yapılacak patrikler rüşveti ona verirlerdi[202]. Daha pek çok işlerle büyük bir servet toplayan bu muhteris *Rum, Eflâk* ve *Boğdan* voyvodalarının tâyini işinden doğan bir ihtilâf sonucu idam edildi[203].

Tâyinleri için verecekleri yüklü pişkeş ve rüşvetleri hizmetliler genellikle bir anda ödeyemezlerdi. O yüzden *Rum* ve *Ermeni* bankerlerinden borç alınırdı. Böylece bu bankerler de rüşvet pazarlığının aracısı durumuna gelebilirlerdi[204]. Zimmîler kendi işlerine ilişkin hususlar için de kendi aralarından çıkan insanları seçerlerdi. Böylece msl., XIX. cu Yüzyılda *Bulgar* celep ve beylikçileri, büyük servetleri ile, Osmanlı memurlarına cemaatleri için pek çok şeyi yaptırtmak cesaretini kendilerinde bulabilmişlerdir[205]

Rüşvet alıp-verenlerin Türkleri de aracı olarak kullanabildikdikleri şüphesizdir. Bu konuda en önemli rolü kızlar ağası oynardı. Harem entrikalarının başı olan bu kişiler genellikle konumuzu ilgilendiren çeşitten işlere de karışırlardı[206] Bundan başka, rüşvetle ilgisi olanın tanıdığı diğer kamu hizmetlileri bile [207] aracılık yapabilirler. Doğrudan doğruya sultan'ın iradesine uyruk işler için onun itibarlı bir gözdesi bazen habersizce rüşvet alarak sultana çıkar ve gözde olmasından yararlanarak işi yaptırır; bazen de açıkca aracılık rolü oynar; yukarıda gördüğümüz (d) IV. cü M u r a d olayında S i l â h t a r P a ş a 'nın durumu gibi..

f — Taht Kavgasında Rüşvet.

Orta Asya Türk egemenlik anlayışına göre, hanedanın bütün üyelerinin taht üzerindeki hakları aynı olduğu ve Osmanlı Ailesi

---

(200) H O P F , C . : *Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit* Cilt II. Leipzig 1868, s. 189.

(201) G E R L A C H , 216.

(202) *Ay. esr.* 222, 223, 224, 237, 367.

(203) *Ay. esr.* 463 Krş. 466.

(204) W I T T M A N N 165'te çeviricinin « M o r r i e r »den naklen yazdığı not (Y u s u f Z i y a P a ş a 'nın 1800'de nasıl *Erzurum* Beylerbeyi olduğu hak.).. EICHMANN, 44.

(205) D U D A , H e r b e r t W . : *Balkantürkische Studien,* Wien 1949, s. 96.

(206) T A V E R N I E R , *Beschreibung...* 7.. C A S T E L L A N *II,* 70.

(207) Msl. bk. not 38'deki Belge (TMetin II).

mensupları da bu anlayışa sahip bulundukları için[208], iktidar savaşı yolunda kullanılan her türlü vasıtanın, genellikle yürürlükte olan hukuk dışında bulunduğu kabul edilebilir[209]. Bununla beraber taht kavgalarında hukuken olmasa bile fiilen rüşvet sayılabilecek çarelere başvurulmuştur. Konumuzun her bakımdan aydınlatılabilmesi için bu hususta bazı örnekler vermek zorunludur: II. ci M u r a d ı bir hayli uğraştıran *Küçük Mustafa olayı*nda, M u s t a f a ' nın yakın adamı Ş a r a b d a r İ l y a s 'a zengin hediyeler verilmiş ve o da efendisini Sultana teslim etmiştir[210]. II. ci B a y e z i d ile C e m (1459-1495/864-900) arasındaki büyük mücadelede iki taraf da bol bol hediye-rüşvet silâhına sarılmışlar, ancak hazineye sahip olan II. ci B a y e z i d bu konuda daha bol harcamalara gitmiştir. Msl.: 1481 yazında B a y e z i d , C e m 'in odacısı Y a k u b 'a bile 100.000 akçe vadetmiştir[211]. Bu Hükümdar daha sanra C e m 'i eline geçirebilmek için *Rodos*'a, *Fransa*'ya büyük meblağlar yollamış ve vadetmiştir, en sonra da onun zehirletilmesi için pek çok para sarfetmiştir[212]. I. ci S e l i m (1470-1520/875-926. hük: 1512/918) de babası ile taht mücadelesine başladığı sırada yeniçerileri elde etmek için bir hayli para harcamış[213], kendisine katılanlara hediyeler dağıtmıştır[214]. Nihayet Babasını tahttan indirdikten sonra bir *Musevi* hekimine önemli miktarda para vererek onu zehirletmiştir[215].. Bu örnekler çoğaltılabilir. Konumuz bakımından önemli olan, taht kavgasında da başarı sağlamak için bazen başkalarına bir menfat temin edildiğinin tespitidir. Ancak, yukarıda da belirt-

---

(208) Bu konuda bk.: İ N A L C I K , *Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisi ile İlgisi* «Siyasal Bilg. Fak. Der.» XIV/I (1959). s. 69-94.. A y . Y a z a r : *Osmanlı Padişahı* «Ay. Dergi» XIII/4 (1958). s. 68-79. Ayrıca M U M C U s. 165 vd. gösterilen kaynaklar.

(209) Msl, hanedan üyelerinin katillerinin normal hukuk kuralları dışında görülmesi hak. bk.: M U M C U 165 vd.

(210) U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT I,* 391 vd.. A Ş I K P A Ş A Z A D E , 161-162.. Olayın Batı kaynaklarına «rüşvet» şeklinde intikali için bk: S A G R E D O , 28.

(211) F I S H E R , S y d n e y N e t t l e t o n : *The Foreign Relations of Turkey* (1481-1512) İllinois 1948, s. 23.

(212) *Ay. esr.* 28, 44, 49.. S A G R E D O , 71.. K N O L L E S , 307-308.

(213) S A G R E D O , 86.

(214) R Ü S T E M P A Ş A - F o r r e r , 29.

(215) K N O L L E S , 337-338.. L E W E N K L A W , 364-365.. S A G R E D O , 86.. U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT II,* 239..

tiğimiz gibi, bu menfaati rüşvet olarak nitelemek hukuken mümkün değildir.

B) Adalet Hizmetlilerinin Rüşveti

a — Genel olarak :

Adalet örgütü içinde cereyan eden rüşvet olaylarını daha aydınlık olarak kavrayabilmek için bazı ön-bilgilere ihtiyaç vardır. Ancak burada Osmanlı Adalet Örgütü hakkında uzun boylu açıklamalarda bulunmıyacağız[216]. Başlı başına bir araştırma konusu olabilecek bu husus hakkında konumuz bakımından önemli kısa açıklamalarla yetineceğiz.

Herşeyden önce, bütün İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devletinde de «adalet örgütü» ile «adalet» kavramlarının kapsam farkları belirtilmelidir. Osmanlı Devletinde de adalet örgütü dışında kalan kamu hizmetlileri «adalet» dağıtabilirlerdi. Kadı'nın yanında valilerin, sancak beylerinin, komutanların da adalet işleriyle meşgul oldukları bilinmektedir[217]. İslâm devletlerindeki *mazalim mahkemelerin*in yerini kısmen tutan bu ikinci tür yargıdaki hizmetliler yönetim örgütü içindeydiler. Buna rağmen yargı görevini yaptıkları esnada konumuza ilişkin durumları burada incelenmek gerektir[218]. Ancak, adalet fonksiyonunun her halde en büyük görevlisi kadı olduğu için, esas araştırma Adalet Örgütü içinde yapılacaktır.

Osmanlı Adalet Örgütünde yargıçlık yapabilmek *«İlmiye»* Sınıfından olmayı gerektirir. Bu yüzden kadılar *Ulema*'dan sayılırlar. Böylece msl., bir kadı müderris ya da bir müderris kadı tâyin edilebilir[219].

---

(216) Geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı.* Ankara 1965.. GIBB, H. A. R. - BOWEN Harold: *Islamic Society and The West.* Part II. London 1965. s. 81 vd.. TYAN, Emile: *Histoire de l'organisation Judiciaire en pays d'Islam.* Leiden 1960.. SOBOTTA, Kapitel II.

(217) Krş.: SOBOTTA, 72-73.

(218) Yönetim örgütünce görülen adlî işlerle kadı'nın yargı alanı arasında esaslı bir sınır çizmek imkânsızdır. Ancak bu önemli mesele derinlenmesine incelenmek gerekir.

(219) Msl, *«Medrese-i Tıbbiye»* gibi bir yerde müderrislik yapan bir « Yahya Efendi » *Haleb* Kadılığına tâyin olunabilmiştir. *BA Fekete (A), RSK. T.. 6 Ş 1086/26 X 1675. (Arz).*

İslâmda kadılık makamının nasıl ortaya çıktığını ve geliştiğini İkinci Bölümde kısaca incelemiştik. Bu gelişimin sonucu Osmanlı Devletine de geçmişti. Osmanlıların da *Anadolu Selçuklu* Devletindeki Kadılık Örgütünü benimsedikleri bilinmektedir[220]. Böylece Devlet kurulur kurulmaz en önemli iş olan adalet dağıtımını temin için kadı'nın ortaya çıkması zorunlu idi[221]. Nitekim daha 1299 veya 1300/699 veya 700 Yılında ilk kadı'nın *Karacahisar*'a tayin olduğunu biliyoruz[222]. 1326/727 Yılında kadıların bağımsızlıkları sağlanmış ve işlerine müdahale edilemiyeceği esası yerleşmiştir.[223]. 1363/764 Yılında Askeri Sınıfın adlî işlerine bakmak üzere ihdas edilen Kadıaskerlik *(Ḳāżī 'askar; kazasker)* sonradan Adalet Örgütünün başına getirilmiş ve Rumeli-Anadolu olmak üzere iki adede çıkarılmıştır. Şüphesiz bu gelişim tablosu pek kabadır, ancak Kadılık Kurumu bu genel çizgileri içinde Tanzimat'a değin esas biçiminde önemli değişikliklere uğramamıştır. Bununla beraber gelişimi bir hayli statik olmakla beraber, kadılık, Osmanlı Devletinde her bakımdan büyük önem taşıyan bir görevdi. *Roma* Adalet Örgütündeki *Judex*'lerin kelime anlamı bakımından benzeri olmakla beraber[224] ona çok daha önemli görevler yüklenmişti. Kadı, hele Başkent dışında, İslâmın temsilcisi gözüyle görülürdü. Bu yüzden İslâm nazariyesinde «hükümdardan sonraki en mühim makam»dı[225]. Osmanlılar kadı'da devletin egemenlik kudretinin temsilcisini görmüşlerdir. Daha *Anadolu Selçuklu* Devletinin bir vasalı iken Osman Bey (1258-1326/656-726), egemenlik arzusunun tezahürü için *Karacahisar*'a kadıyı tâyin etmiş ve sonra da belki hutbe okunmuştur[226]. Fethedilen şehirlere de derhal kadı verilir ve böylece

---

(220) Msl, bk.: YINANÇ, *Anadolunun Fethi,* 158-159.. ERGİN, Osman: *Türkiyede Şehirciliğin Tarihî İnkişafı.* İstanbul 1936, s. 2-3.. KÖPRÜLÜ *Bizans, 1*95 vd.

(221) AḤMED LUṬFİ, 10-11.. 'OṢMAN NŪRĪ, 260.

(222) AŞIKPAŞAZADE, 103. Böylece ZINKEISEN *I* 265 ve *III* 333'de Devletin ilk yargıcının *Bursa* Kadısı Çandarlı Halil olduğu hak. iddianın yersizliği anlaşılır. Ayrıca krş.: UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 83 ve NEŞRÎ *I,* 155..

(223) AḤMED LUṬFİ, 15.

(224) SOBOTTA, 72.. TYAN, 137.

(225) SOBOTTA, 3 vd.. 121.

(226) NEŞRÎ *I,* 109-111'de hutbe okunduğunu ve sikke basıldığını söyler.. krş. AŞIKPAŞAZADE, 103. Osman Bey'in sikke bastırdığına dair olan haberin ihtiyatla kabulü gerektir: Krş: Halīl

Osmanlı egemenliği orada tanınırdı[227]. Böylece kadı tâyini, hutbe okunması -ve bazen sikke basımı ile- beraber egemenlik alâmetlerinden idi.

Kadıların bu önemlerine yakışır şekilde geniş görevleri vardı. İslâmın ilk zamanlarında sırf adlî olan görevler[228] sonradan genişleyerek idarî, iktisadî ve malî alanlara da uzanmağa başlamıştı. Artık msl., *Selçuklular* devrinde kadılık bu geniş anlamı belirtmiştir[229]. Osmanlılarda da kadı bu geniş ödevlerle yüklüdür[230]. Kadı'nın en önemli görevi şüphesiz adalet alanındadır, zira onun mesleği yargıçlıktır. Nazarî olarak hem nizalı hem de nizasız bütün yargı işlerine kadı'nın bakacağını kabul etmek yerindedir. Bununla beraber yöneticilerin fiilen müdahale ettikleri adalet işlerinin sayısı pek fazladır (Krş.: not. 218). Bir de askeri kişilerin (kamu hizmetlilerinin) gerek kamu hukuku gerekse özel hukuk bakımından doğan işlerinin ne dereceye kadar kadılar önüne geldikleri hakkında kesin bir fikrimiz yoksa da, bu işlerde baş merci kadıasker olduğu düşünülürse, kadıların bu konuda da genellikle yetkili bulunduğu kabul edilebilir[231]. Adalet işleri

---

E d h e m : *Meskūkāt-ı 'Osmāniye,* Kostantaniye 1334 s. 1.. ve İ s - m ā ' ī l Ġ ā l i b : *Takvim-i Meskūkāt-ı 'Osmāniye,* Konst. 1307. s. 1 vd. Bu durum karşısında O s m a n B e y 'in hutbe de okutmadığı kabul edilebilir. (Krş. G Ö K B İ L G İ N , *«Osman I»* Maddesi *İA* IX, s. 437). Böylece O s m a n B e y için kadı tâyini en önemli egemenlik alâmeti olmuştur.

(227) Msl: *Menteşe* Beyliğinin II. ci M u r a d ca ilhakının tamamlanmasından (T: 1425/26-829) sonra o «..kadılar.. gönderib... akçe kesdirib hutbe okuttu..» N E Ş R Î *II* Ankara 1957, 587.. *Semendire*'nin fethinden sonra (T: 1438-39/842) «..hisarına kul koyub şehirlerine kadı nasbettiler..» N E Ş R Î *II,* 629.. A Ş I K P A Ş A Z A D E , 180.. Fethedilen diğer yerlere kadı nasbı için msl. bk.: N E Ş R Î *II,* 755, 761, 787, 829 ve A Ş I K P A Ş A Z A D E , 203, 217, 227.

(228) Hicretin I. ci Yüzyılı sonunda kadıların görevi adalet hizmetinin dışına taştı ve V. ci Yüzyılda son derece genişledi. S O B O T T A , 91. Ayrıca bk.: İkinci Bölüm not 42.

(229) T U R A N , 44.

(230) Osmanlı kadılarının adlî-adlî olmıyan görevleri hak. bk.: U Z U N - Ç A R Ş I L I , *İlmiye* 109 vd.. G A L A B O V , G a l a b D. - D U D A , H . W . : *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia.* München 1960. s. 1 vd.

(231) Bk.: U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 110 ve 139.. *«Üsküp* Kadısına hüküm.. vefat eden.. in muhallefatını kadı.. taksim edib.. bu vazife kadıaskerlere ait olduğundan..» *BA MÜD N. 5. Hk. N. 279. T.: G Ra 973/26*

arasında pek önemli yer tutanlardan birisi de bugünkü noterlik görevini karşılıyan faaliyetlerdi. İstekliler tasdik ve tescil işlemlerini kadı önünde yaparlar ve bu, sicile kaydedilirdi[232].

Adalet hizmeti ile ilgili görevlerinden başka kadılar ilkönce ordu ihtiyaçları ile ilgilenmek zorundaydılar. Osmanlıların ilk devirlerinde kadılarda aranan askerlik formasyonu[233], sonraları ortadan kalkmış, ancak gerek barışta gerek seferde, bulundukları bölgelerde kadılar, ordunun ihtiyaçlarını -şüphesiz başka hizmetlilerle birlikte- yerine getirmekle yükümlü tutulmuşlardır[234].

Kadıların adlî olmıyan görevleri arasında en önemlilerinden bir gurup, bugünkü belediye hizmetlerini karşılayan işlerdi. Esnafın her bakımdan kontrolü[235], ezcümle meyva ve sebzenin «adalet ve kanun» üzere sattırılması[236], şehrin et sıkıntısına düşmemesi için gerekli tedbirleri almak ve etin satımın naezaret etmek[237], belirli kimselerden başkalarına esnaflık yaptırtmamak[238], un ve tahılın dağıtımı ve satımı ile ilgilenmek[239] gbi işleri bu arada sa-

---

IX 1565.. Krş: «*Rumeli* Kadıaskerinden *Sofya* Kadısına mektup: Kadı yargı bölgesindeki askerilerin her tür hukukî işleri ile meşgul olacaktır. Sicilde kayıt T.: Er N 1020-28-Z 1070/27 X 1611-2 III 1612 arası- G A L A B O V - D U D A , N . 735. s. 204..» «Leventler hak. teftiş yapmasına dair *Balıkesir* Kadısına hüküm» *BA MÜD N. 3 Hk. N. 451. T.: 23 M 967/25 X 1559..* Askerler hak. kadıların yetkili kılındığına dair diğer hükümler için bk.: *BA MÜD N. 3 Hk. N. 199, 441.. N. 5. Hk. N. 1061..*

(232) Kadı sicillerinin bu bakımdan önemi hak. bk.: S O B O T T A , 5, 157.

(233) Bk.: S O B O T T A , 166.

(234) Msl, kadıların sefer esnasında ordunun tahıl ihtiyaçlarını karşılamaları hak. bk.: *BA MÜD N. 5 Hk. N. 1144 T.: 14 Ş 973/6 III 1566 ve Hk. N. 1150 T: Bir gün sonrası* (*Haslar* ve *Silivri* kadılarına). Gene orduya peksimet ve buz temini hak. kadılara yazılan hk.ler *Ay. Defter Hk. N. 759, 762.* Buna karşılık *Semendire* beyine yazılan bir hükümde de ordu ile ilgili bir tedarik emri vardır *(Aynı Defter Hk. N. 1217 T.: 20 Ş 973/12 III 1566).* O halde bu bakımdan da kadının görevini tam anlamı ile sınırlayabilmek pek zordur.

(235) ' O Ṣ M A N N Ū R Ī , 302..

(236) Bk.: *BA MÜD N. 1. Hk. N. 1574 T: 7 M 968/28 IX 1560.. N. 5. Hk. N. 349. T: 14 Ra 973/9 XII 1565.*

(237) Bk.: *BA MÜD. N. 3. Hk. N. 255 T: 23 Za 966/27 VIII 1559.. N. 5. Hk. N. 787. T: 9 C 973/1 I 1566.. Hk. N: 921 T: 6 B 973/27 I 1566.*

(238) Bk.: *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 735. T: 9 C 973/1 I 1566.. Hk. N. 1244. T: 25 Ş 973/23 III 1566.*

(239) Bk.: *BA MÜD. N. 3. Hk. N. 47. T: 18 N. 966/24 VI 1559.. Hk. N. 48 T: Ayni. Hk. N. 67. T: 21 N. 966/27 VI 1559.. Hk. N. 89. T: 27 N 966/3 VII 1559. N. 73. Hk. N. 484. T: 23 N. 1003/22 V 1595.*

yabiliriz. Kadılar ayrıca *İstanbul*'da imar işlerini bazen mimarbaşıyla birlikte kontrol ederler[240], mimarın olmadığı yerlerde ise bu işleri bizzat denetlerlerdi[241]. Bayram şenliklerinin düzenlenmesi bile onlara aitti[242]. Kadılar bu hizmetlerini Tanzimata kadar yapmışlardır[243].

Kadılar bazen malî işlerle de görevlendirilebilirler ve msl, pazarlarda vergi toplayanları mutlak olarak kontrol edebilirlerdi[244].

Kadılara diplomatik görevler de verilebilir. I. ci M u r a d 'ın oğlu B a y e z i d 'e alınan *Germiyan* Beyinin kızını getirmeğe memur kurulun içinde *Bursa* Kadısı da bulunuyordu[245]. II ci. M u r a d 'ın *Bizans* İmparatoruna *Gebze* Kadısını elçi olarak yolladığı bilinir[246]. 1475/880'de bir Osmanlı kadısı *Kahire*ye gelerek barış nâmesi getirmiş, gene 1516/922'de *Haleb*'e elçi olarak bir kadı yollanılmıştır[247].

Daha akla gelebilecek türlü işlerle de kadılar meşgul olurlardı. Hil'at taşıyan çavuşların güvenliği[248], yola çıkarılan hazinelerin korunması[249], hatta zimmî cemaat meclisleri başkanlarının seçimlerini tasdik[250] hep kadılara aitti.

---

(240) Bk.: *BA MÜD. N. 3. Hk. N. 68. T: 21 N 966/27 VI 1559. Ayrıca krş, Hk. N. 82.*

(241) Bk.: *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 905. T: 6 B 973/27 I 1566. Hk. N. 694. T.: G C 973/24 XII 1565.*

(242) Bu konuda *Edirne* Kadısına pek ilginç bir hüküm için bk.: *BA MÜD. N. 3. Hk. N. 239. T: 20 Za 966/24 VIII 1559.*

(243) ' O S̱ M A N N Ū R Ī , 273.

(244) Msl. Bk.: G A L A B O V - D U D A 278'de 945 N.lu hk. T.: Et S. 1028/28 I 1619 Kadıların diğer iktisadi-mali görevleri hak. bk: «Muhasebe Teftişi için» *BA MÜD. N. 4 Hk. N. 636. T.: 3 S 967/29 IV 1560..* Vergi toplamada: U L U Ç A Y , *XVIII-XIX Yz. Eşkiyalık.* 92.. G Ü Ç E R , 75, 77.. Maden işlerine nezaret: Y A M A N , T a l a t M ü m t a z : *Küre Bakır Madenine Dair Vesikalar «TV» I/*4 (1941). s. 266-282.. Arazî tahririnde: İ N A L C I K : *Hicrî 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid,* Ankara 1954, Giriş s. XIX. Ayrıca Bk: G Ö K B İ L G İ N , *XVI. Asırda Mukataa ve İltizam işlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü,* (IV. Türk Tarih Kongresi) Ankara 1952, s. 433-444.

(245) A Ş I K P A Ş A Z A D E , 130-131. Fakat bu olayda kadı'nın özel hukuk bakımından vekil bulunması da düşünülebilir.

(246) N E Ş R Î *II,* 567.

(247) S C H I M M E L , 74.

(248) Msl. bk: *BA MÜD. N. 3. Hk. N. 787. T.: 17 Ca 967/14 II 1560..*

(249) Msl. bk.: *BA MÜD. N. 3. Hk. N. 265. T.: 25 Za 966/29 VIII 1559.*

(250) M A U R E R *I,* 97-98.

Bu kadar önemli görevlerle yüklü kadılar şüphesiz itibar sahibi de olmuşlardır. II. ci Mehmed gibi gururlu bir hükümdar, kadıları huzuruna kabul eder ve şikâyetlerini dinlerdi[251]. Yabancı elçiler vardıkları şehirlerin kadılarını ziyaret ederler ve hediye alıp-verirlerdi[252].

Gereksiz gibi görülen bu uzun açıklama esasında önemlidir. Kadı'nın yalnız adalet fonksiyonu ifa etmediğini ve yönetimin hemen her dalında görev aldığını bilmekle, bu hizmetlinin rüşvetçiliğinin ne derece vahim olduğunu kestirebileceğiz. Bu bahiste genellikle «adalet örgütündeki», yani adlî işlerdeki rüşvet üzerinde durulacak, ancak kadı'nın adlî olmıyan işlerdeki durumuna da —formasyon itibarı ile o bir yargıç olduğundan— değinilecektir.

Kadıların mensup olduğu İlmiye (Ulema) Sınıfına devşirmeler pek zor katılabilirler, bu takdirde kul'luk sıfatları kalmazdı[253]. Ulema Sınıfının üst kademelerinde bir aristokrasi vardı ve bu Sınıf üyelerinin sıfatları babadan oğula intikal ediyordu[254].

Kadılar yargı bölgelerinde genellikle bir yıl kalırlardı. Devletin ilk zamanlarında bazen onbeş-yirmi yıl için[255] bazen de ölünceye kadar[256] yapılan tâyinler muhtemelen XVI. cı Yüzyıl sonlarında bir yıla indirilmişti. Tâyin sürelerinin zaman içindeki gelişimini ve ayrıntılarını incelemiyeceğiz[257].

---

(251) Msl. Bk.: AŞIKPAŞAZADE, 194.. NEŞRÎ *II,* 713, 715.

(252) Msl. Bk.: SCHWEIGGER, 48.. GLOVER, Sir Thomas: *The Journey of E. Barton..* «PURCHAS his Pilgrimes» II. ci Bölüm. London 1625. s. 877 ve 1354.. AMAN (AMMANN), Hans Jacop: *Reiss ins Globte Land. von Wien.. Auff Constantinopel.* (İlk 1618 Zurich baskısının aynı) Zurich 1919, s. 40, 113 not 31.

(253) Daha LUBENAU 'nun (I. Königsberg 1914. s. 296) XVI. cı Yüzyıl sonunda tespit ettiği bu husus için yeni görüşler hak. bibliografya Bk. MUMCU, 57 vd.. Bazı istisnaî durumlara da rastlanıyor. NICOLAI, 1571'de *Bosna* kadısının bir dönme olduğunu kaydediyor, Bk. NICOLAI, Niclas: *Vier Bücher Von de Raisz.. in die Turckey..* Antorff 1576, s. 25.. Ancak dönme ile devşirme arasındaki fark nazara alınmalıdır.

(254) HAMMER, *Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung.* Cilt II. Wien 1815. (Nachdruck Hildesheim 1963) s. 382.. UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 64 not 2, 67.

(255) 'OSMAN NÛRÎ, 268.

(256) SOBOTTA, 127.

(257) Bu hususta bk.: UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 94 vd.. *Tevkīi' 'Abd*

Kadılar genellikle yargı yerlerinde (Kaza) yerleşirlerdi. Fakat göçebe halkın da adalet ihtiyacı düşünülmüştü ve bazen onlara da kadı verilmişti. Böylece bu kadılar «gezici» idiler ve yargı alanları durmadan değişirdi. Kendi yargı yetkileri göçebe halk ile sınırlı idi[258].

Kadıların ücret durumları, bizi rüşvetin sebepleri dolayısı ile ilgilendirdiğinden, daha aşağıda incelenecektir (bk. Altıncı Bölüm III/1-B)

Kadılar işlerini görmekte kolaylık sağlaması için yargı yerlerine varınca ya da daha görevleri başına gitmeden gerekli mahallere vekil tâyin ederlerdi. Bunlara naip *(nā'ib)* adı verilirdi ve kadıların evsafını haiz bulunurlardı[259]. Tayinleri kadıya ait bir haktı. Ancak bu yetkinin bazı kadılara tanınmadığı da olurdu[260]. Naiplerin görev süreleri devletçe tespit edilirdi[261].

Kadıların tâyin işlemlerine kadıaskerlerin baktığını söylemiştik. Böylece *kadıasker, kadı* ve *naip* doğrudan doğruya adalet işleri hizmetlisi idiler. Ayrıca adaletin yürütülmesini fetva ile kolaylaştıran makamların sahipleri, yani *şeyhülislam* ile *müftüler*[262], İlmiye Sınıfına dahil bulundukları için Adalet Örgütü dışında kalmakla beraber, fetva hususunda adalet hizmetlisi sayılabilirler. O yüzden, bunlar hakkında, araştırmamız «Adalet Örgütü» dışına taşacaktır. Bütün bunlara *«aslî adalet hizmetlileri»* diyebiliriz. Bir de adaletin yerine getirilmesini bazen bağımsız bazen de kadı'nın

---

al-Raḥman Pāşā Kānūnnāmesi- «Millî Tetebbular Mecmuası» I/3 (1331) s. 541.

(258) Bk.: ORHONLU, Cengiz: *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* (1691-1696). İstanbul 1963. s. 19.

(259) UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 117 vd.. B(AYSUN), C(AVİT). *«Naip»* Maddesi *İA IX,* 50. 51.

(260) «..Kadısına hüküm..: naibi.. azl olunmasını rica etmiş isen de naiblerin azli kadıların selâhiyeti dahilinde olduğundan... arz'a ihtiyaç yoktur...» *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 282. T: G Ra 973/26 IX 1565..* Krş: «Bir belde kâdısı Zeyd naib nasbına mezun değli iken Amr naib etmek caiz olur mu? Elcevab: Olmaz». *NATİCA Al-FATĀVA* (Tertib eden: Seyyid Ahmed) TSK N.: Y 724, V 96 b.. Ayrıca bk. BAYSUN, 51.

(261) «Bir naib kaç yıl naib olmak gerektir, ihraç oluna? Elcevab: Padişah kaç yıl tayin ederse» ŞAMS AL-DĪN AḤMAD BİN SULAYMĀN KAMĀL PĀŞĀ-ZĀDĀ (İbni Kemal): *Fatāvā-i İbn Kamāl Pāşā,* Nosmk. 1967, V 58 a.

(262) Krş. SOBOTTA, 99.

deneti altında temin eden hizmetliler sınıfı vardır. *Muhtesip, subaşı* gibi. Bunlara da *«yardımcı adalet hizmetlileri»* adı verilebilir. Bunların da konumuz bakımından bu bahiste incelenmesi gerektir. Ayrıca, yargı kuvveti dışında kalan yöneticilerin adalet dağıtımı işine de değineceğimizi biraz yukarıda belirtmiştik. Şimdi konumuzun esasına geçebiliriz.

b — Aslî Adalet Hizmetlilerinin Rüşveti :

ba) Kadı ve Naip

1° — Kadı ve Naiplerin Rüşvetçiliğinin Yaygınlığı :

Adalet hizmetlileri bakımından Osmanlı Devletinin talihi pek iyi değildi. İlk devir kadılarının içinde okuyup - yazma bilmeyenlerin bile bulunması, komşu İslâm ülkelerinden kadı ithal edilmesi zorunluluğunu yarattı. Sırf menfaat aramak için uzak yerlerden gelip kadı olanlar, Adalet Örgütündeki ilk çatlakları meydana getirdiler[263]. Bu hâlin böyle sürüp gittiğini göreceğiz. Rüşvetin adalet işlerinde ne derece yaygın olduğunu incelemeden önce, kadıların görevleri ile ilgili hangi suçları (Amtsverbrechen) işlediklerini kuş bakışı görmek, adli rüşvetin yalnız başına irtikap edilen bir cürüm olmadığını, kadıların çeşitli kanunsuz fiiller arasında rüşvet suçunu da rahatça işlediklerini bize açıklayacaktır.

Osmanlı Adalet Örgütünün gelişiminin en olgun noktasına eriştiği XVI. Yüzyılda bile ve onu izleyen zamanlarda bazı kadıların, kendilerine emanet olunan mirî mal ve paraları zimmetlerine geçirdikleri anlaşılıyor. Kazaların avarız vergilerini «bel eyleyen»[264], çeşitli vesilelerle üzerinde bulunan paraları «ekl» eden[265], kadılara pek sık rastlıyoruz. Kadıların yetkilerini kötüye kullanarak satışına nezaret kendilerine emanet edilmiş olan malları el

(263) ' O S M A N N Ū R Ī , 265.. S O B O T T A , 120.

(264) «An tahvil-i Mevlana M u s l i h ü d - D i n , Kadı-i *Çirmen* an akçe-i beliyat-ı avarız-ı Kaza-i *Filibe* ve *Tatar pazarı* ki fi sene 940, ihrac est an yed-i F e r h a d .. an ebna-i Sipahiyan 985 akça» *BA Maliyeden Müdevver Hazine Ruznamçesi Defterlerinden N. 17894. s. 10. T: 942/1535.* Ayni sahifede buna benzer teftiş raporları vardır.

(265) Msl. «Halep Kadısının ekl ettiği bildirilen yüzbin altun hak. tahkikat yapılması..» *BA MÜD. N. 3 Hk. N. 678 T.: 10 R 967/9 I 1560..* «Ahaliye tevzi ve tahsil edilen akçadan mühim bir kısmını kadı, müftü.. zimmetlerine geçirdiği.. cihetle.. merkum'un izamına dair» (iş'ar hulâsası). *BA Cevdet Ad. N. 196. T: 14 L 1210/22 IV 1796.*

susundaki en önemli çareleri de «devre çıkmak»tı. Devre çıkmak, kadı ve naibin ödev yerini bırakarak yargı alanı içindeki kasaba ve köyleri dolaşması idi. Devre ancak fermanla yahut davacıların isteği üzere (keşif) çıkmak gerekirdi[272]. Ancak kadı ve naipler bu kurala aldırış etmezler, fırsat buldukça devre çıkarlar ve yukarıda gördüğümüz türlü yolsuzlukları bol bol irtikap ederlerdi[273], öyle ki halk bazen kadılarına «haramî» lakabını bile takardı[274].

Kadı ve naiplerin bu türlü yolsuzluklarına bir de, mahkemede işi olanlardan aşırı derece yüksek harç istemelerini eklemelidir Kanunen tespit edilmiş harç miktarları keyfi olarak çiğnenir ve pek çok kadı bunu kendi isteğine göre ayarlar, böylece halk kadı tarafından mahkeme içinde de sömürülürdü[275].

---

(272) U L U Ç A Y , *XVII. ci Asırda.. Eşkiyalık. 137.*

(273) «..Kadısı.. yerinde oturmayıp il üzerine çıktığı, reayanın evlerine konduğu, bedava yem ve yemeklik aldığı, kanunsuz vergiler topladığına» dair belgeler. bk: U L U Ç A Y , *Ay. esr,* 292-294. T.: Et R 1054/1644 Mayıs ortaları.. «*Manisa* Kadısı.. naipleri her ay devre çıkıp karye başına 8'er ve 10'ar kuruş ve bir hüccete 30-40 kuruş aldıklarından maada..» bk. U L U Ç A Y , *Ay esr.* 299. T.: El Ra 1057/1647 Mayıs ortaları.. «1664/1075 yılında *Borlu* Kadısı.. devir memnu iken devre çıkıp köy köy gezip.. meccanen yemek ve sair zahirelerin aldığından maada ikişer defa devredip her kariyeden 1500 akçelerini aldığından maada.. vs.» U L U Ç A Y , *Ay. esr.* 138.. «Kadıların devre çıkmaları memnu olduğu halde *İnebolu* Kadılarından birinin mahkemede oturmayıp ve davet olunmadan.. devre çıktığı yerlerde parasız yem ve yemek vs., vs. kanundan hariç paralar alarak.. men'i hak.» (Ferman). *BA Cevdet Ad. N. 4729 T.: Ş 1158/Ekim-Kasım 1745..* Tamamen ayni şekilde başka belgeler. Bk.: *BA Cevdet Ad. N. 1696. T.: 25 C 1180/28 XI 1766* (Arzuhal), *N. 1907. T.: S 1195/Ocak 1781* (Hüküm), *N. 3750. T.: C 1211/ Aralık 1796.*

(274) «...Beyine ve *Vodina* Kadısına hüküm ki, Südde-i saadetime *Vodina* ahalisi tarafından şöyle arz olundu ki sabıkan kaza-i mezbur kadısı H u s r e v haramî namıyla mülakkab olup..» *BA MÜD. N. 73. Hk. N. 517 T.: 25 N 1003/3 VI 1595.* Ayrıca bk: *BA Şikayet Defterleri No. 21. s 11. T.: El Ca 1128/Nisan 1716 sonları.* Bk.: TMetin XII. Bu belge naiplerin durumunu göstermesi bakımından ibret vericidir.

(275) «..Daava-i Şeriyede derecesinden üç-beş kat ziyade harç..» isteyen ve daha pek çeşitli yolsuzluklar yapan bir naip için bk. *BA Cevdet Ad. N. 339. T. yok (Tah. XIX yz. başı)* Bk. TMetin XIII.. «*Ereğli, Rusçuk, Çatalca, Büyükçekmece, Silivri, Mürefte, Çorlu, Şarköy, Gelibolu, Malkara, Keşan, İpsala..* kazalarındaki şer'i mahkemelerde görülen davalarda.. kadıların fazla harç aldıklarından şikayetle meni için emir isdarı..» (Arzuhal) *BA Cevdet Ad. N. 3348. T.: 28 Ca 1210/30 XI 1795* (şikayet edilen kadılıkların fazlalığına bakınız).. «..kadısının ikinci defa talep

altından yüksek fiyatlara sattırdıkları da olurdu[266]. Kadılar bazen resmî defterleri tahrif ederler ya da resmî evrakı usulsüz biçimde düzenlerlerdi[267].

Kadıların görevlerinden doğan suçları tabiî bu kadarla kalmazdı. Onların «tevcih edilen tımarları yeni sahiplerine verdirtmedikleri, eşkiya korkusu ile göçeden ahalinin arazisini zaptettikleri»[268], bile görülmüştür. Ancak kadıların «türlü vesilelerle» halktan haksız yere ve bazen zorla para toplamaları en çok görülen yolsuzluklarındandır. Belgelerde genellikle *«zulm»* ve *«taaddi»* kavramları altında kısaca zikredilen bu olayları tasnif edebilmek pek zordur. Kısaca bir fikir vermek gerekirse, kadı ve naiplerin halktan «cerime»[269] topladıklarını, «kanunsuz» ve «hilâf-ı şer-i şerif»[270] fazla para aldıklarını, türlü vesilelerle «zulm ve taaddi yapıp akçe cem eylediklerini»[271] belirten belgeleri örnek olarak gösterebiliriz. Kadı ve naipler bu zulmü çeşitli vesilelerle, özellikle malî yetkilerini kötüye kullanarak yapıyorlardı. Para ve mal toplama hu-

---

(266) «..kadılar halktan kendiri ucuz alıp mirîye pahalı vermek istedikleri bildirilmekle gizlice tahkik edip..» *BA MÜD. N. 21. Hk. N. 186. T: 24 N 980/28 I 1573..*

(267) Bir naibin böyle bir suçu için bk: *BA MÜD N. 6 Hk. N. 1390.. T: 12 Z 972/11 VII 1565..* «bazı kadılar ehibbasına mühürlü kâğıt vererek sonradan isim doldurulmakta olduğundan..» (tebliğ) *BA Cevdet Ad. N. 1465.. T: 19 Z 1246/30 V 1831.*

(268) U L U Ç A Y , *XVII. ci Asırda.. Eşkiyalık, 138.*

(269) «..Naibi.. halktan cerime aldığından..» *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 282. T: G R 973/26 IX 1565..* «..*Mostar* Kadısı.. kanunsuz para aldığı..» *BA MÜD. N. 7. Hk. N. 1684. T: 9 M 976/4 VII 1568..*

(270) «...Kadıları olan Y a h y a kâh yağ, kâh odun salıp cebren.. ve meccanen alıp ve her eve birer sabun verip mukabilinde birer koyun alıp ve bazımızdan hilâf-ı şer beşyüz akçe alıp..» *BA MÜD. N. 73. Hk. N. 413, T: 22 N. 1033/31 V 1595..* «..Kadısı olan H ü s e y i n .. hilâf-ı şer.. akçeler alıp ziyade zulm ve taaddi eylediğinden..» *Aynı Defter. Hk. N. 142. T: 19 Za 1003/25 VII 1595..* «Naibi.. hilâf-ı şer ve kanun harici.. kuruş tahsil eylediğinden..» (takrir) *BA Cevdet Ad. N. 226. T: 21 L 1204/4 VII 1790.*

(271) «..Kazasının naibi.. ika eylemekte olduğu mezalim ve taaddiyattan..» (Arzuhal) *BA Fekete (A). RSK. N. 3510 (Şeriye-Dahiliye). T.: 6 C 1010/4 XII 1601..* «Kadı emini olan.. fazla akçelerini alıp». (Arzuhal). *BA Fekete (A). DVN. N. 1118. T.: 1084/1673-1674..* «..Ahaliden para alan ve zulm yapan.. Kadısı..» *BA Cevdet Ad. N. 3797. T.: 17 S 1181/15 VII 1767..* «İkinci defa öşr tevziine cesaret eden.. kadı..» (Arzuhal) *BA Cevdet Ad. N. 227. T.: 15 L 1210/23 IV 1796..* «..Kadısı. nın ahaliye zulm-u taaddide bulunduğuna dair» (Takrir) *BA Cevdet Ad. N. 5433, T.: L 1212/Mart-Nisan 1798.*

Kadı ve naiplerin çoğu işte böylesine çeşit çeşit görev suçları işlemişlerdir. Bunların içinde rüşvetin de bulunduğu şüphesizdir. Gerçekten yapılan geniş «zulm ve taaddi»nin durmadan rüşvete kapı açtığını kabul etmek gerektir. Devre çıkan bir kadı'nın önündeki köylü hiç olmazsa hasmından korunmasını rica eder ve bu uğurda elindekini avucundakini verebilir. Bir davada haksız olan taraf harcın kanunsuz olarak yükseltilmesini sevinçle karşılayabilir. İşte şimdi kadı ve naiplerin yukarıda tasvir ettiğimiz yolsuzluklarını kabulden sonra, bunların en vahimi sayabileceğimiz rüşvetçiliklerinin yaygınlık derecesini inceleyebiliriz.

Osmanlı Devletinde adaletin «satın alınabilir» olduğu daima söylenir[276] ve kadıların da devletin en rüşvetçi hizmetlileri oldukları iddia edilir[277]. Olaylar bu iddialara hak verdirmiştir. Devletin kuruluşu anından itibaren pek çok kadılar rüşvet aldılar. Daha I. ci B a y e z i d devrinde rüşvetçi kadıların Devletteki ilk büyük skandalı yarattığını görmüştük[278]. Başlangıçta kadıların ithal edilmesi ve aydın kişilerin bu meslekten kaçınmaları[279] sözü geçen skandalın en önemli sebebidir. I. ci B a y e z i d 'i izleyen «Fetret devri» ve bu devrenin sonları da herhalde Osmanlı Adalet Örgütü için pek iyi zamanlar sayılamaz[280], çünkü Devlet yeni baştan kurulma hamlesi içindeydi ve T i m u r istilâsının çö-

---

ettiği resm-i kısmet yolsuz olduğundan..» (hüküm). *BA Cevdet Ad. N. 973. T.: B 1211/Ocak 1797.. «Kırkağaç* kazası kadısının ahaliden fazla resim aldığı» hak.. (Arzuhal), *BA Cevdet Ad. N. 4131. T.: 24 Ca 1234/21 III 1819..* Bu konuda ayni mahiyette başka belgeler için bk. *BA MÜD. N. 73. Hk. N. 752 T.: 14 Z 998/14 X 1590. BA. Fekete (A). DVN. N. 1415.. T.: 1080/1669-1670.. BA Cevdet Ad. N. 1587 T.: 13 R 1219/22 VII 1804.. N. 1600 T.: Ş 1219/1804-1805..* 1237-1256/1821-1839 (Tanzimat) arasında ayni mahiyette belgeler: *BA Cevdet Ad. N. 4039, N. 2, N. 3, N. 138, N. 148, N. 348, N. 166, N. 188, N. 315, N. 1712, N. 1697, N. 1661, N. 1291, N. 1304, N. 1314. N. 1781, N. 3942, N. 542* (tarihsiz). Ayrıca bk.: U L U Ç A Y , *XVIII-XIX Yz.. ..Eşkiyalık,* 104.. Fazla harç isteme olayı pek sık cereyan etmiştir ve rüşvete kapı açmıştır. Krş.: İ N A L C I K , *Adaletnameler,* «Belgeler-Türk Tarih Belgeleri Derg.» II/3-4 (1965) Ankara 1967, s. 75 vd.

(276) Msl. bk.: R A N K E , L e o p o l d v o n : *Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und 17. Jahrhundert.* Leipzig 1877, s. 41.

(277) Msl. Bk.: H U R G R O N J E , *Verspreide Geschriften,* Leiden 1927, Cilt II, s. 260-261.

(278) Bk. not 3'teki kaynaklar.

(279) Bk. not 263.

(280) Krş: A Ḥ M E D L U Ṭ F Ī , 26.

küntüleri bütün Devlet örgütlerini etkilemişti. Bununla beraber II. ci Murad 'dan XVI. cı Yüzyıl ortalarına kadar belgelerin azlığı ve Devletin her bakımdan yükselme safhasında bulunması bu devre adaletinin tamamen rüşvetçi olarak nitelendirilmesine engeldir. Ancak XVI. cı Yüzyılın ikinci yarısından itibaren şikâyetler artmağa başlamıştır. Kanunî Süleymanın ölümünden birkaç yıl sonra bir batılı yazar, Osmanlı Devletinde rüşvetçi olmıyan tek mahkemenin *Divan-ı Hümayun* olduğunu belirtir[281]. Bu hüküm mubalağalı olmakla beraber o devrin başka gözlemcileri, Devletin pek çok iyi yanlarını belirtirken oy birliği ile, mahkemelerde rüşvet verilmeden dava kazanmanın pek mümkün olmadığını genel bir yargı halinde tekrarlarlar[282]. 1597 Yılında *Avusturya* İmparatoruna giden *Bulgar* Paul Gjorgic, Sokollu 'nun ölümüne kadar *Bulgarların* çok rahat yaşadığını, Türklerin adalet, insaf ve insanlıklarının pek fazla olduğunu, daha iyi bir düzeni *Bulgarların* isteyemeyeceklerini, ancak artık durumun değiştiğini, kadıların liyakatlı kimseler olmadığını, eski güzel türk gelenekleri yerine para'nın geçtiğini ve kadıların, rüşvet vermeyen lehinde karar almadıklarını açık bir şekilde anlatır[283]. Belgeler de bu gözlemleri doğrular. Bu Yüzyılın içinde padişaha sunulan bir rapor kadıların halini pek güzel tasvir ve önemli derecede rüşvet alanlarının bir listesini ihtiva eder. Listeye göre pek çok önemli merkezlerin kadıları rüşvetçilik töhmeti altındadır[284]. *Mühimme Defterleri* de bu olayları doğrulayan hükümlerle doludur[285].

---

(281) Garzoni (1573) s. 430'dan naklen LYBYER, 222.

(282) Msl. Bk.: GERLACH, 213, 478, 502.. BREUNING, 14-15, 51.. DERNSCHWAM, Hans: .. *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553/55). Herausgg. von F. BABINGER. München und Leipzig, 1923 s. 114.. RAUWOLF, Leonharti: *Aigentliche beschreibung der Raiss.* Laugingen 1583, s. 362

(283) HAJEK, 33-34.

(284) *TSMA N. E/10869 ve 10702.*

(285) *Msl.: «Niğde Beyine ve Karahisar-ı Develu ve Niğde* Kadılarına hüküm ki : Sen ki *Niğde* Sancağı beyisin mektup gönderip Kaza-i *Niğde*de Naib olan Carullah yirmi seneden beri niyabet edip zulmu ve irtişası olduğu bildirilmekle tahkik olunup hakikat ise naiblikten ref edesin..» *BA MÜD N. 5 Hk. N. 1481. T: G L 973/21 IV 1566.. «Şam* Beylerbeyine ve Kadısına hüküm ki: Hâliya nefs-i *Şam*'da Hüseyni Naibi olan Muhiddin.. nam kimesne mürteşi olup müslümanlara küllî zulm ve taaddisi olduğu ilâm olunmağın buyurdum ki mezkûr naibin ahvalin hak üzere teftiş edip göresin, filvaki müslümanlara taaddisi olduğu zâhir ise

XVII. ci Yüzyılda da bu durum düzelmemiş, hatta bozukluk daha da şiddetlenmişti. Gözlemciler gene, Osmanlı adaletinin bozukluklarını, eskilerinden de sert bir dille ortaya sererler. Kadılara, dava kazanmak için hediye verilmelidir[286]. *İngiliz* Elçisi R o e , 1.VI.1622 tarihli mektubunda Türk adaletinin insanı isyana sevkettiğini yazar[287]. Nüfuzlu elçiler istedikleri davayı istedikleri şekilde sonuçlandırırlar[288]. *Macaristan* gibi ileri bir eyalette bile kadılar gelirleri ile yetinmezler ve hediye kabul ederler[289]. Diğer eyaletlerde de durum şüphesiz böyledir. I. ci A h m e d 'in 1609 tarihinde yayınladığı meşhur adalet fermanında kadıların bütün yolsuzlukları, özellikle rüşvetçilikleri acı bir şekilde anlatılmaktadır[290] ve hem bu adaletnâme hem de belgeler[291] yukarıdaki gözlemcilerin kanaatlerini en açık bir şekilde doğrulamaktadır.

XVIII. ci Yüzyıl Osmanlı adaleti, daha önceki devirler gibi, rüşvetçidir. Gözlemciler Türk adalet sisteminin yetersizliğini anlatırlar ve bunu yüz kızartıcı hikâyelerle süslerler[292]. Türklerin uzun zaman hizmetinde bulunmuş B a r o n d e T o t t , ada-

---

niyabetden ref edip hilafı şer iş etdirmiyesin» *BA MÜD N. 7. Hk. N. 2087 T: 22 Ra 976/14 IX 1568.*

(286) K N O L L E S 'e E d w a r d G R I M S T O N tarafından yapılan ek. s. 958... T H E V E N O T *II,* Franckfurt am Main 1693, 131.. D A N D I N I (Alm. Çev. R i c h a r t S I M O N), Jena 1792, s. 221..

(287) R O E , 54.

(288) Msl. XVI. Yüzyıl sonları ve XVII. Yüzyıl başlarındaki *İngiliz* Elçisi B a r t o n .. Bk.: S A N D E R S O N , J o h n : *The Travels of John Sanderson in the Levant* (1584-1602). London 1931, s. 58 vd.. Ayni hususta bk: B U R I A N , *Türkiye Hakkında Dört İngiliz Seyahatnâmesi.* «Belleten» XV/58 (1951), s. 227.

(289) B J O R K M A N N , W a l t e r : *Ofen zur Türkenzeit vornehmlich nach türkischen Quellen.* Hamburg 1920. s. 54.

(290) Ferman'ın konumuzla ilgili bölümleri için bk: U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 250 vd.

(291) Msl: «*Usturumca* Kadısına .. hüküm.. kazası ahalisi arz-ı hal sunup sabıkan kadıları olan M e h m e d şer'i şerif üzere hareket etmeyip.. ve ... Çavuştan rüşvet namıyla beş bin ve sair nice kimselerden dahi hilaf-ı şer'i şerif küllî akçelerin alıp..» *BA MÜD. N. 80 Hk. N. 1285. T: Ra 1024/Nisan 1615.*

(292) E T O N , Türkler arasında kadılarla alay etmek için kahvehane vb. gibi genel yerlerde anlatılan hikâyeleri zikreder. Bk.: s. 37 vd. Birkaç yıl sonra *Türkiye*yi gezen C A S T E L L A N da benzeri hikâyeleri nakleder. Cilt III, s. 25 vd.

letin rüşvetçi olduğunu söyler[293], başkaları da bunu teyid ederler[294]. Büyük rütbeli adalet hizmetlileri görev yerlerine gitmezler, *İstanbul*'da otururlar. Yerlerine ehliyetsiz naipleri yollarlar. Bunlar da rüşvetçiliği bol bol geliştirirler[295]. Bu Yüzyılın başından sonuna kadar olan zamanlara ait ve kadıların rüşvetçiliğinden bahseden belgeler de yukarıdaki gözlemleri doğrular. 1707/1119'dan kalma bir hüküm iki kadı'nın birleşerek nasıl türlü yolsuzluklarda bulunduklarını, bu arada bol bol rüşvet aldıklarını gösterir[296]. 1729/1141 tarihli bir belgeden de kadı ve naiplerin irtişasının diğer memurlardan aşağı kalmadığı anlaşılmaktadır[297]. Yüzyılın ikinci yarısında da cahil naiplerin rüşvet yoluyla halkı soyduklarını, kadıların rüşvet aldıklarını gösteren belgeler eksik değildir[298].

XIX. cu Yüzyıla giriş de konumuz bakımından pek iç açıcı değil. Tarafsız pek çok gözlemci, adalet işlerinin haddinden fazla bozuk olduğunu belirtir: «Kadılar kendi menfaatlarını düşünmekte pek ustadırlar. Bir hediye veren teraziyi genellikle kendi tarafına çevirebilir. Her iki taraf da hediye vermişse o zaman en çok arzeden kazanır. Hırsızlık dolayısı ile dâva açan, çalınan malını tekrar elde edebilmek için çok daha fazla hediye verir.. vs.»[299]. Pek çok gözlemci bu hükmü aynen tekrarlar[300]. «Zengin para verir ve daima haklı olur»[301]. «Yargıç, önüne getirilen ispat vasıtalarının niteliğine göre değil, kendisine verilen altın'ın ağırlığını ölçerek karar verir»[302]. Osmanlı adaletinin bu rüşvetçiliği genellikle Tanzimat devrine kadar bu şekilde yürümüş olmalıdır[303].

---

(293) d e T O T T *I*, 198.

(294) Msl, L Ü D E K E , *Nachrichten*, 207, 264 vd.

(295) K A R A L , E n v e r Z i y a : *Selim III. ün Hat-tı Hümayûnları-Nizamı Cedit 1789-1807*, Ankara 1946, s. 111.

(296) Msl. bk.: *BA Cevdet Ad. N. 4393, T: Er Ra 1119/Nisan 1707 ortaları* bk.: TMetin XIV.

(297) Bk.: A K T E P E , M ü n i r : *Patrona İsyanı* (1730), İstanbul 1958, s. 15.

(298) Cahil bir naibin irtişası bk.: *BA Cevdet Ad. N. 4384. T: 15 Ş 1180/5 I 1767.* Bk.: TMetin XV. (Mahzar) ..Benzeri bir başka belge *BA Cevdet Ad. N. 4495 T: 20 Z 1208/19 VII 1794* - (Arzuhal) Gene bir Kadı'nın irtişasından bahseden bir belge. *BA Cevdet Ad. N. 5009. T: Yok (muhtemelen XVIII. Yüzyıl sonları)*.. Bk.: TMetin XVI.

(299) C A S T E L L A N *III*, 25 ve 102.

(300) Msl. Bk.: D A L L A W A Y , 75.. O L I V I E R *I*, 224 vd. 296.

(301) B E A U J O U X , 211.

(302) T H O R N T O N , 197.

(303) XIX. cu Yüzyıl ortalarında *Sırbistan*'daki kadıların rüşvetçiliği için

2° — Tâyin İşlemlerinde Rüşvet.

Yukarıda (Bk.: II/1,A a) Osmanlı Devletinde kamu hizmetlisi olarak çalışabilmenin caize ile birlikte ekseriya rüşvet verilmesi yoluyla mümkün bulunduğunu genel bir şekilde görmüştük. Devletin bütün makamlarına tâyinde rüşvet rol oynadığından, kadı olmak için de bu yola gidilmesi tabiî idi. Kadılar yıllık tâyinlerini çıkartabilmek veya mülâzımlıktan kadılığa geçebilmek için, normal bir harç niteliğinde olan *«resm-i padişahî»* öderlerdi[304]. Bu resimden başka beratı tanzim edene, getirene vs. gene normal sayılabilecek bahşişler verilirdi[305]. Ancak bu, işin formalite tarafı idi. Önceden bu formaliteleri hazırlamak kadılar için yüksek paralara mal olurdu.

Kadıların tâyini için verilen rüşvetin doğumu devrini bilemiyoruz. Ancak Fatih Sultan Mehmed zamanında tâyin işinin pek sıkı tutulduğu anlaşılıyor. II. ci Bayezid devrinde ise Ulema Sınıfı üyelerinin tâyinlerinde iltimas rol oynamağa başladı[306]. XVI. cı Yüzyıl ortalarında ise bu işe rüşvet girdi. Rüstem Paşa'nın bir kadıdan 2000 filori alıp onu iyi bir ödeve yerleştirdiği bilinir[307]. Bu Paşa herhalde benzeri başka işler de yapmıştır. Bu Yüzyılın sonlarında ise artık kadılık için normal bekleme süresine bile riayet edilmemeğe başlandı ve mülâzımlıklar açıkça para ile satılarak formasyonu olmıyan voyvoda, subaşı gibi kişiler kadı olabildiler[308]. Sultana —veya vezir-i âzama— bile, mazul kadıların tekrar görev alabilmek için «şeker baha» gibi adlar altında rüşvet-hediye teklif etmeleri görüldü[309]. Valde sultana

---

bk: KANITZ, F(elix): *Serbien, Historisch-etnographische Reisestudien..* Leipzig 1868, s. 634.. II. ci Mahmut Devrinde *Bosna.*-da mahkemelerde rüşvet, bk: EREN, 31.

(304) Msl, bk.: UNAT, Faik Reşit (yayınlayan) :*Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa Layihası.* «TV *I*/6» (1942). s. 454.. UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 111 vd.

(305) UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 87.. Bahşiş alanların listesi için bk. 87 not 1. Ayrıca bk.: s. 90, 155.

(306) *Ay. esr,* 68.

(307) GÖKBİLGİN, 19-20.

(308) UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 48.

(309) Bu konuda ilginç bir belge için bk: *BA Fekete (A). DVN. N. 1847 T: 1000/1591-1592* - Bk: TMetin XVII.

da «bir miktar meblağın alıverib» kadı olanlara rastlandı[310]. Bazı «arkalı» kadılar görev süreleri bittiği halde rüşvet ile bunu uzatıyor ve kadılığı ayaklarına getiriyorlardı[311].

XVII. ci Yüzyıldan itibaren bu bozukluk daha da arttı[312]. III. cü M e h m e d 'in 1602/1011 tarihli ve *Rumeli* Kadıaskerine verdiği bir Ferman'da bu bozukluk dile getirilmekte, kadılıkların gizlice verilen rüşvetlerle alındığı, mazulluktan sonra *İstanbul*'a gelinmeden gene rüşvet ile bu makamların elde edildiği belirtilmektedir[313]. Bu Yüzyıl içinde yaşayan düşünürler padişahlara sundukları lâyihalarda veya yazdıkları eserlerde genel olarak rüşvet derdine değindikten sonra kadılıkların satımı üzerinde uzun uzun durarak bu derdi tasvir ve tahlil etmeğe çalışırlar[314]. Yüzyıl sonlarında da durum böyledir. Verilen beratları bile dinlemeyip, bunları iptal ettiren ve kendisini tâyin ettiren mazul kadılar dahi görülür[315].

XVIII. ci Yüzyılda da kadılıkların satımı işlemi devam etti. *Mora*'yı bu Yüzyıl sonlarında gezen bir gözlemci, kadılıkların para ile açıkça satın alındığını bildirir[316]. Aynı sıralarda Devletin bir başka ucunda, *Suriye*'de de durum böyledir[317]. Kadılar rüşvet ve-

---

(310) Bk.: K Ā T İ B Ç E L E B Ī , *Fezleke-i Kātib Çelebi,* I. İstanbul 1286, s. 76 (1594 yılında).

(311) Bk.: *BA MÜD, N. 73. Hk. N. 1248, T: 21 L 1003/29 VI 1595.* Bk. TMetin XVIII.

(312) U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 157.. S A X , 45.

(313) Fermanın metni için bk.: A Ḥ M E D L U Ṭ F İ , 65 vd.

(314) Msl, 1040 veya 1041 (1630-31) yılında K o ç i B e y tarafından yazılan risale. Bk.: *Koçi Bey Risalesi..* Tahşiye eden A K S Ü T , A l i K e m a l î İstanbul 1939, 35 vd.. 1049/1639'da Sadrazam K e m a n k e ş K a r a M u s t a f a P a ş a 'nın Lâyihasında: Bk.: K E M A N - K E Ş K a r a M u s t . P ş . - U N A T . s. 451.. 1050/1640'da Sultan İ b r a h i m e sunulan Nasihatnâmede- Bk. B E H R N A U E R , *Nasihatnâme,* 723.. H e z a r f e n H ü s e y i n E f e n d i n i n (öl: 1103/1691-92 *Talḫis al-Bayān fi Kavānin-i Al-i 'Osman* adlı eserinde- Bk. U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye* 252'den naklen. Ayrıca Krş: A N H E G - G E R , R o b e r t : *Hezarfen Hüseyin Efendinin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları* «Türkiyat Mecmuası» X, (1951-1953) s. 370 vd.

(315) «..Kazası.. kazasına ferman ile ilhak olunmuş iken... evvelce mazul olan... adındaki kadı hilâf-ı inha ile kendisine tevcih ettirip...» *BA Fekete (A). DVN, N. 1109. T: 1084/1673-74* (Arzuhal)

(316) P O U Q U E V I L L E *I,* 213 vd.

(317) V O L N E Y , *Voyage en Egypte et en Syrie.* (Yayınlayan: G A U L M I E R , J e a n) Paris-La Haye, 1959, s. 371.

rerek görevlerine devam etmektedirler[318]. XIX. cu Yüzyıl başında da msl. *Bosna*'da kadılıklar satın alınmaktadır[319]. Diğer yerlerde de durumun böyle olduğu şüphesizdir.

Özellikle büyük yerlere kadı olabilmek önemli meblağları ödemekle mümkündü. XVIII. ci Yüzyıl sonunda büyük bir şehre kadı olmanın 5000 sterline patlıyacağı bildiriliyor. Aynı sıralarda *İzmir* Kadılığı için 40 kese ödendiği söylenir[320].

Bu şekilde bir kazaya tâyin edilen kadılar da naiplerini en çok para verenler arasından seçerler, daha doğrusu naiplikleri iltizam yolu ile satarlardı. Bunun niteliğine daha aşağıda kısaca değineceğiz (Bk. Altıncı Bölüm III/1-B). Arttırma ile verilen niyabet iltizamının açık bir rüşvet kapısı olduğu meydandadır[321].

3° — Kadıların ve Naiplerin Yaptıkları İşler Dolayısı ile Rüşvet Almaları.

3°/A. Adalet Fonksiyonu ile ilgili İşlerde.

Haklıyı haksızdan ayırmak kadı ve naiplerin şüphesiz en önemli işlerinden idi. Yukarıda (1°), bunların rüşvetçiliklerinin yaygınlığından bahsederken verdiğimiz örnekler, aldıkları her çeşit rüşveti kapsıyordu. İşte bu genel rüşvetçilik en çok adaleti yerine getirirken oluyordu. Kadı ve naipler, bu tür rüşveti herhalde her devirde almışlardır. Ancak XVI. cı Yüzyıldan itibaren bu rüşvetin muhakkak ki yaygınlığı artmıştır. 1609/1018 tarihli Adaletnâme kadıların «fesadı sabit olanlardan rüşvet» aldıklarını açıkça anlatır[322]. XVIII. ci Yüzyıl devlet adamlarından Sarı Mehmed Paşa şöyle diyor: «..erbab-ı kuzatda dahi nicesi rüşvetin adını mahsul koyup... hangi taraf rüşveti ziyade gösterirse ona hüküm eder; murad ederse dâyini medyun ve müflisi karun çıkarır..»[323].

---

(318) Bk.: *BA Cevdet Ad. N. 1572/1 T: El L 1206/Mayıs 1792 Sonları.* Bk TMetin XIX.

(319) EREN, 31.

(320) ETON, 60-61.. LÜDEKE, *Nachrichten,* 209.. Diğer miktarlar için bk.: UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* s. 252.

(321) Bu hususta bk: ULUÇAY, *XVII. Asırda.. Eşkiyalık,* 299.. EREN, 31. UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 117.

(322) Bk.: GÜÇER, 25.

(323) SARI Mehmed Paşa-Wright, Metin 43.

Bu tür rüşvet pek tabiî kadı veya naibin tutum ve karakterine göre her türlü yargı işinde tarafların birisinden veya hepsinden alınabilir. Örneklerimizi daha iyi aydınlatması için bu rüşveti hükümden önce ve infaz safhasında olmak üzere ikiye ayıracağız.

(i) Hükümden Önce :

Kadı'nın rüşvet alması hüküm verilmeden önce daha kolay olur. Bu çeşit rüşvet türlü vesilelerle alınır. Örnekler çoktur. Bunların içinden birkaç tip olay sunalım:

1575/983 Yılında, *Manastır*'da bir zimmî öldürülmüştür. Katilin bir başka zimmî olduğu anlaşılmıştır. Fakat katili bazı müderrisler korumuşlar ve kadıya rüşvet vererek lehde bir hüküm sağlamışlardır[324]. 1595/1003 Yılında *Lâzkiye* Kadısı olan Mehmed, huzuruna gelen davacıdan «birkaçbin» akçe alıyor ve onun lehine hükmediyor, ancak davalı kendisine daha fazla verirse, bu sefer verdiği hükmü bozup sonuncunun lehinde karara varıyordu[325]. 1602/1011'de *Yenişehir* Naibi olan Bekir, taraflardan rüşvet almadan dava görmüyordu[326]. Thevenot, 1656 Yılında kendisi ile kavga çıkaran *Mısırlılar* tarafından kadı önüne götürülmüş ve ona para vererek kurtulmuştur[327]. 1697'de *Kudüs*'te bulunan *Kutsal Mezar*'da *Ermenîler* ile *Rumlar* arasında bir anlaşmazlık çıkmış ve kadı önüne gidilmiştir. Kadı her iki taraftan da 5000 er Taler para almış ve anlaşmazlık konusunun aynen devamını hükme bağlamıştır[328]. 1792/1206'daki *Çemişkezek* Kadısı da rüşvet alarak davaya bakardı[329]. 1800/1215'de *Karaferye*'de bir muhallefatı zapt ve tahrire memur edilen mubaşir, oranın kadısına rüşvet vererek yalancı tanıklar temin ettirmiş ve ölen'in çiftliklerini daha önce sattırdığını ilâma bağlatarak miriyî zarara sokmuştur[330].

(ii) İnfaz Safhasında.

Verdiği hükmü bozan kadılara rastladık (Bk. not 325). Bu iş, yâni infaz edilmek üzere olan bir hükmü rüşvetle bozup, davayı

---

(324) *BA MÜD. N. 27. Hk. N. 98. T: 20 B 983/25 X 1575.* Bk. TMetin XX.

(325) *BA MÜD. N. 73 Hk. N. 937. T: 13 L 1003/21 VI 1595.* Bk. Tmetin XXI.

(326) *BA Fekete (A). DVN. N. 4020. T: Et Ca 1011/Ekim 1602 sonları* (Arz). Bk. TMetin XXII.

(327) THEVENOT, *I*, 365-366.

(328) MAUNDRELL, Heinrich: *Reise von Aleppo nach Jerusalem um Ostern 1697 gemacht.* Jena 1792 s. 121.

(329) Bk. Not. 318'de zikredilen belge.

(330) *BA Cevdet Ad. N. 208. T: 26 S 1215/19 VII 1800.* Bk. TMetin XXIII.

kaybeden lehine tekrar hükmetmek, şüphesiz hukuk anlayışı bakımından daha vahim bir haldir. Fakat menfaatleri uğruna bunu yapan kadılar da, ne yazık ki, görülmüştür. 1566/973'de *Bolu*'da bir evde başsız bir ceset bulunmuş, olay tahkik ve sicile kaydolunmuştur. Ancak olayda rolü olanlar naiplere rüşvet verip sicili bozdurmuşlardır[331]. Bu olayda her ne kadar bir hüküm verilmemişse de sicile kaydedilen bir hususun infaz edileceği belli olduğundan açılacak bir davanın ilk soruşturması diyebileceğimiz safha karanlık bir yola sokulmuştur. Ayrıca infaz safhasında rüşvet, sicilin bozulmasını gerektireceğinden yukarıdaki olay bu bakımdan da bizi ilgilendirir. 1595/1003 Yılında *Çukurca* Kadısı Yahya her iki tarafa da rüşvet karşılığı hüccet veriyordu ki bu durumda ortada infaz edilecek hüküm yoktu[322]. XVII. ci Yüzyıl sonunda Troilo, kendisine verilen 2000 kuruş cezayı rüşvetle 100 kuruşa indirttiğini anlatır[333]. 1713/1125 Yılında *Tokat* Naibi Kadıasker huzurunda yapılan murafaa sonucu alınan hüccete rağmen, hakkı yerine getirmemiş ve davayı kaybedenin rüşvetini alarak onu haklı çıkartan yeni bir hüccet vermiştir[334]. XIX. cu Yüzyılın ilk yarısı sonlarında da «bazı kadıların» gerçek hilâfı «ilâmları ile ib'adın hukukunu iptal ettikleri»ni haber veren fermanlar çıkarılmıştır[335].

Gerek hükümden önce, gerekse hükmün infazı sırasında kadı'nın aldığı rüşvetlere dair verdiğimiz örneklerin onbinlerce benzeri BA'inde bulunmaktadır. Burada yalnız bir sondaj sonucu karşımıza çıkan tip belgeleri sunmak istedik.

(iii) Rüşvet Verenin Durumu ve Yalancı Tanık Meselesi.

Adlî —ve adlî olmıyan— rüşvette rüşvet veren üzerinde şimdilik durmamız gereksizdir. Zikredilen rüşvet alma olaylarında çeşitli vasıfları haiz rüşvet verenlerin de bulunması tabiidir. Bu hususu ileride rüşvetin hukukî mahiyetini incelerken bahis konusu yapacağız.

Adlî rüşvette üzerinde durulması gereken bir başka nokta da yalancı tanıklar meselesidir. Osmanlı-ve İslâm-Hukuku bir husus

---

(331) *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 1007. T: 19 B 973/12 II 1566.* Bk: TMetin XXIV.
(332) Bk.: *BA MÜD. N. 73. Hk. N: 172 T: 14 L 1003/22 VI 1595.*
(333) TROILO, 809-810.
(334) *BA Cevdet Ad. N. 34. T: 1125/1713.* Bk. TMetin XXV.
(335) Bk.: *BA Cevdet Ad. N. 4985. T: Ca 1253/Ağustos - Eylül 1837* (Bu konuda gelen fermanın okunduğu hak. *İsparta* Mollasından).

için, menfaat karşılığı yalancı tanıklık yapan kimseyi de, o bir kamu hizmetlisi olsun-olmasın rüşvet alma suçunun içine sokmuştur. Bu konuda da ileride, Dördüncü Bölümde açıklama verilecektir. Burada belirtilmesi gereken husus Osmanlı-İslâm Usul Hukukunun tanıklara dayanan ispat sistemi yüzünden yalancı tanıklığa geniş ölçüde kapı açılmış olması ve bu sebep yüzünden sözü geçen suçun yaygınlığıdır. Hemen her devirdeki gözlemciler bu noktayı tespit etmişlerdir[336]. Yalancı tanıktan kadı'nın haberi olur veya olmaz. Eğer haberi varsa o tanık cezalandırılır[337]; eğer o, tanığın durumunu bilip de sesini çıkartmaz ise, o zaman tanığın rüşvetine ortaktır[338]. Kadı tanığın durumundan habersizse o zaman kadı bakımından ortada bir suç yoktur.

Yalancı tanıklar rüşvet olaylarının yaygınlaşmasına paralel bir şekilde artmıştır. *Mühimme defterleri,* yalancı tanıklardan halkın ve mahkemelerin şikâyetlerini ihtiva eden pek çok hükümler taşırlar[339].

3°/B — Adalet Fonksiyonu Dışında Kalan İşlerde.

Kadı ve naiplerin adalet görevinden başka, pek çok idarî işlerle de meşgul olduklarını biliyoruz. Bu işlerin görülmesinde de, eğer imkân mevcutsa ve kadı'nın yahut naibin karakteri müsaitse, rüşvet alınır. Bu konudaki uygunsuzlukların ne derece yaygın olduğunu belirtmek için birkaç örnek verelim :

1566/973 Yılında donanma ihtiyacı için kereste temini yolunda *Bolu*'daki kadılara emr-i şerif yollanılmıştır. Ancak *Konrapa* Kadısı «reayanın yarar öküzleri olanları(nın) üçer altunların ekl edib» işi aksatmış ve o civarda kereste temini için öküz bulunamamasına sebep vermiştir[340]. Gene aynı Yıl, *Sinop* «kazasında ka-

---

(336) Msl, XVI. cı Yüzyılda: SCHWEIGGER, 175-176.. BREUNNING, 86 vd... GERLACH, 32, 234.. XVIII. ci Yüzyılda: DRIESCH, 195.. LÜDEKE, *Beschreibung I,* 304-305.. XIX. cu Yüzyılda: THORNTON, 205.. CASTELLAN, 174.. KANITZ, 634.. WITTMANN, 38.. DALLAWAY, 76.

(337) «..Yalancı şahitlik ettiği için sicil olunduğu.. Kadısı tarafından bildirilen..» *BA MÜD. N. 2. Hk. N. 314. T.: 26 R 963/10 III 1556.*. Bk. GERLACH, 212-213'teki olaya da.

(338) Msl. bk. not 330'da zikredilen belge.

(339) Msl. bk. *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 182. T: 3 S 975/30. VIII. 1565.*

(340) Bk.: *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 875. T: 6 B 973/27 I 1566.*

dırga gemileri yapılmak için.. emr-i şerif mucibince kuzata ve sair sancak kadılarına,, adamlarla suret-i hükm-ü şerif ile mektub gönderib.. bazı kadılar kemal-i adalet üzere. götürüb teslim edib.. bazı kuzatın adem-i ihtimam.. ve naiblerin tekasül ve irtişa ettik»leri anlaşılmış ve rüşvet alan bu naiplerin bir listesi istenmiştir[341]. 1790/1204 Yılında ferman mucibince asker toplamak üzere gelen görevlilerden, *Şarkî Karaağaç* Kadısı, «..asakir-i mezkûrenin ihracını muayyen ilâmı... bin kuruş almadıkça.. vermemek..» yoluna sapmıştır[342]. Kadı, muhtemelen, memurun işini zorlaştıracağından onun bu meblağı vereceğini sanmıştır.

Vilayet tahrirlerini üzerlerine alan kadılar da yaptıkları işin niteliği gereği, rüşvet alabilirlerdi[343].

Kendilerine tahıl işi emanet edilen kadılar da türlü yolsuzluklarda bulunabilirlerdi. XVI. cı Yüzyıl sonları *Celâli* ayaklanmaları arifesinde halktan buğday yerine rüşvet toplayan kadıların varlığı bilinmektedir[344]. Buğday rayicinin tesbiti kendilerine verildiği zaman, tüccar veya üreticiden rüşvet alarak fiyatı yükselten kadılar da görülmüştür[345].

Gerlach'ın kaydettiğine göre 1577'de III. cü Murad bir ferman yayınlayıp fahişelerin *İstanbul*'dan sürülmesini istemiştir. Bu hususta başlayan büyük faaliyet, şüpheli kadınların kadılara rüşvet vermeleri ile tavsamıştır[346].

Yukarıda (II/1-A, b, bk. 1° - 1°/C) zimmîler ile yöneticilerin konumuz bakımından ilişkilerine değinmiştik. Zimmîler ile ilgili hususlarda kadı'nın yetkisine giren işler için de ayni rüşvet ilişkisi cari olabilir: Msl,. Kilise tamirine rüşvet alarak izin veren naipler görülmüştür[347].

---

(341) *Bk.: BA MÜD. N. 5. Hk. N. 1089. T: 4 Ş 973/24 II 1566.*

(342) *BA Cevdet Ad. N. 1130. T: 15 N 1204/29 V 1790.* Bk. TMetin XXVI.

(343) İNALCIK, *Arvanid,* Giriş XIX.

(344) AKDAĞ, Mustafa: *Celâli İsyanları (1550-1603).* Ankara 1963 s. 56.

(345) *BA Cevdet Ad. N. 4216 T: 1124/1712 yılı* içinde bu mesele ile ilgili çeşitli belgeler (Bk. TMetin XXVII).

(346) GERLACH, 359 vd (12 Haziran 1577 günü olayları arasında zikredilen bu olayın fermanı *MÜD*'de mevcut olabilir-Ancak bu husus araştırılamadı).

(347) *BA Cevdet Ad. N. 2549. T:* XVIII. ci Yüzyıl sonları (tahminî). Bk.: TMetin XXVIII.

Yabancılarla ilgili ve kadıların yetki alanlarına giren işlerde de rüşvet olaylarına rastlarız. Msl, *İngilizlere* verilen 1580 tarihli İmtiyaz Fermanına rağmen, çeşitli yöneticiler, bu arada kadılar, *İngiliz* tüccarlarından «ne koparmak mümkünse almağa» çalışmışlardır[348], 1592'de *Korint*'e varan S a n d e r s o n , oradaki kadı'nın ancak «bazı isteklerini» yerine getirerek yoluna devam izni almıştır[349]. 13.VIII.1595'te *Kudüs*'e varan bir hacı topluluğu, kendilerine kolaylık gösterilmesi için çeşitli yöneticilere, bu arada Kadıya, hediyeler sunar[350]. XVII. ci Yüzyıl sonunda *Mısır*daki kadı ve naipler de gelen yabancılardan bu şekilde para kopartıyorlardı[351]. Ayni sıralarda Osmanlı Ülkesinin hemen her yerini gezen L u c a s bu dertten yakınır ve çeşitli hilelerle para - hediye isteklerinden kaçınmağa çalışır[352]. 1603/1012 tarihinde bir kadı, yargı bölgesine giren *«Bahadır* nam Limana kâfir barçaları geldikte rüşvetlerini alıp» daha nice zulumler etmiştir[353]. Bu örnekler şüphesiz çoğaltılabilir.

Kadılar taht kavgasında da bazen rüşvet alarak bir tarafa kolaylık sağlarlardı. II. ci M u r a d amcası M u s t a f a yla olan mücadelesi sırasında 1421-22/825 Yılında *Biga* Kadısını astırtmıştı. Çünkü bu Kadı, M u s t a f a 'dan «hayli filöri» alıp onu *Biga* suyundan geçirtmişti ve böylece II. ci M u r a d mücadelede zaman kaybetmişti[354].

4° — Konumuz Bakımından Kadı ve Naiplerin Diğer Yöneticilerle ve Başkalarıyla İşbirliği.

Rüşvetçi kadı veya naipleri onlardan rüşvet alarak koruyan başka kadılar görüldüğü gibi[355], bu çeşit yolsuzlukları *«ehl-i örf»* ile, yâni İcraî-Askeri Sınıf mensupları ile birlikte yapanlar da vardır. Bu işbirliği kadı ve naiplerin yetkilerine giren pek çeşitli iş-

---

(348) K U R A T , 65.
(349) S A N D E R S O N , 56 not 2.
(350) H E L F F R I C H , 709.
(351) W A N S L E B *II*, 267 vd.
(352) Msl. bk.: L U C A S *IV* 146 (Krş.: *I*, 86, 96, 127 vd; *III*, 51, 57, 83, 211).
(353) *BA Fekete, (A). DVN. N. 4551. T.: Et M 1012/Haziran 1603 sonları.*
(354) Bu olay için bk.: A Ş I K P A Ş A Z A D E , 159.. N E Ş R Î *II*, 563-565.. L E W E N K L A W , 20.. Krş.: M U M C U , 127.
(355) Bu konuda ilginç bir belge için bk.: *BA Fekete, (A). DVN. N. 2436, T: Er Z 1006/1598 Ağustos başları* - Bk.: TMetin XXIX.

lerde karşımıza çıkar: Msl, vergi toplama işlerinde kadı ve naipler bu işle görevli diğer hizmetlilerle birleşerek halkı ezerlerdi. Hizmetlilerden kadılar veya naipler her muamele için *«kadı hakkı»* isterler, bu parayı da vergi toplayıcılar teker teker vergi yükümlülerinden çıkarırlardı[356]. Daha XVI. cı Yüzyıl sonlarında hele başkente uzak yerlerde kadıların bey, sipahi, yeniçeri v.s. ile birleşerek reayayı türlü vesilelerle ezdikleri kaydedilir[357]. B r e u n i n g 1579'da bir kadı'nın, yanındaki yöneticilerle birlikte kendisiyle pazarlık ettiğini belirtir[358]. Belgeler, «ehl-i örf taifesi ile yekdil» olup çeşitli zulümler yapan kadıların varlığını bildirir[359]. XIX. cu Yüzyıl başlarında da bu tür şikâyetler işitilmektedir[360].

Savaş zamanları da çeşitli yöneticiler ile kadılar olağanüstü tekâlifi toplamakla görevlendirilirlerdi. Toplanan tekâlif «ayan ve kuzat beyinlerinde taksim» edilirdi[361]. Böylesine bir hırsla para toplanırken rüşvet olaylarının da cereyan edeceği tabiîdir.

Kadı ve naipler, özellikle infaz safhasında adaleti yerine getirmekte kendilerine yardımcı olan görevliler ile de (bk. aşağıda: C) birleşerek rüşvet alabilirlerdi. Yanlarında mubaşir olarak bulunan muhzırlar *(muḥżır)*, rüşvet alma işlerinde kadı ile ortaklaşa ha-

---

(356) N E D K O F F , 27 vd.. Ayrıca bk. «..geçen yıl *Üsküp* çingenelerinden cizye toplama işini üzerine alan.. bey zarar etmiştir. *Sofya* kadısına.. bey'in bu yıl da iltizamı üzerine alması için elinden geleni yapması ve ..bey'in böylece zararlarını kurtarabileceği rica ediliyor». *Sofya* siciline işlenen tarihsiz imzasız ve adressiz bir mektup sureti.. T: takribi Ca 1027/Nisan sonu - Haziran ortası 1618, G A L A B O V - D U D A, s. 265 N. 907.

(357) G E R L A C H , 52.

(358) B R E U N I N G , 186.. XIX. cu Yüzyıl başları için bk.: J A U B E R T , 60.

(359) *«Bosna* Beylerbeyine hüküm: Mektup gönderip reaya ve beraya sana gelip mukaddemen ehl-i örf.. bize zulmettiklerinde kadılara gidip.. mezalim şerle defolunurdu. Halen kadılar ehl-i örf ile.. müttehid olduklarından, icra-i ahkam-ı şeriyye etmediklerini ve müracaat etmemek etmekten evlâ olduğunu beyan etmişlerdir».. *BA MÜD. N. 73. Hk. N. 189. T: 14 L 1003/22 VI 1595..* Ayrıca bk. not 326'da zikredilen belge (TMetin XXII).

(360) «Fıkara ve ırz ehli ahalinin kendisinden nefret ettiğini hisseden *Erzurum* Kadısı.. Ocaklı ağaları kendisine celp ederek vali tarafına meyletmelerini tenbih ettiğinden ve bu hâl memleketin ihtilâline sebep olacağından.» *BA Cevdet Ad. N. 4027. T: 17 M 1218/9 V 1803* (Vali Paşanın tahriratından hülâsa).

(361) Bk.: B E R K E R , A z i z (yayınlayan): *Teşrifatî Naim Efendi Tarihi* «TV *III/4»* (1944). s. 156.. K A R A L , *H. Hümayunlar,* s. III.

reket edebilirlerdi[362]. Ülkeye yabancı kişilerden rüşvet alabilmek için de kadı, subaşının yardımına ihtiyaç duyabilirdi[363].

Kadı ve naiplerin eşkiyalık yapanlar ile de işbirliği olağandı. Buna bazen eşkiyanın tehdidi ile mecbur oluyorlar (Bk.: Beşinci Bölüm II/3 - B), bazen de eşkiyalar, varlıklarını sürdürebilmek için kadılara rüşvet vermek zorunda kalabiliyorlardı (Krş. yuk. not 114). Her halde yargıç-eşkiya işbirliği sonucu rüşvet alınıp verilmesi büyük ölçüde huzursuzluklara sebep olmuştur. XVI. cı Yüzyılın sonundan itibaren yoğunluğunu arttıran bu olaylar XIX. cu Yüzyıl ortalarına kadar sürmüş gitmiştir[364].

bb) Şeyhülislâm ve Müftüler ile Kadıaskerlerin Durumu.

İslâm Hukukuna göre, en genel bir şekilde müftü, fıkhın bütün meseleleri hakkında kendisine danışılan ve bu danışma sonucunu *«fetva»* ile bildiren kişidir. Müftü'nün mutlaka bir kamu hizmetlisi olması gerekmez. Kendilerinde şeriatın tespit ettiği vasıfları haiz herkes, hattâ köleler dahi fetva verebilirler. Fetva, teorik olarak bağlayıcı değildir; kadı bunu nazara alıp almamakta hürdür[365]. Fetvayı, gerekli vasıfları haiz herkes verebilmesine rağmen, Osmanlı Devletindeki uygulamada, müftülük de İlmiye Sınıfı üyeliklerinden birisi haline gelmiştir. Başmüftü, Şeyhülislâm sayılmıştır. Bu makamın XV. ci Yüzyıl ortalarında doğduğu kabul edilir. Şeyhülislâm ayni zamanda bütün İlmiye Sınıfının da başkanıdır. Özellikle kadılar üzerinde icraî yetkisi yoksa da, Devletin temeli din olduğu için pek büyük manevî otoritesi vardı. Verdikleri

---

(362) Çok ilginç bir belge için bk.: *BA MÜD. N. 27. Hk. N. 416. T: 29 N 983/1 I 1576..* Bk. TMetin XXX.

(363) Msl. bk.: R A U W O L F , 46-47 ve T A V E R N I E R *I*, 37'deki olaylar.

(364) «*Bolu* Sancağı kadılarına hüküm: *Bolu* kazalarında fesad ve şenaat eden sohta taifesi ve saire başka kazaya firar ettiğinde oranın toprak kadıları ehl-i fesadı vermediklerinden şekâvetin günden güne artmakta olduğu bildirilmesi..» *BA MÜD. N. 5 Hk. N. 262. T: 27 S 973/23 IX 1565..* 23 V 1579 da B R E U N I N G (s. 12) deniz korsanları ile işbirliği yapan bir kadı'nın sebep olduğu bir rüşvet olayını anlatır.. 1813-1819 arasındaki *Halep* karışıklıkları sebeplerinden birisi kadının eşkiya ile işbirliği yapmasıdır. Bk.: T U K İ N C e m a l (Yayınlayan): *Mahmud II. Devrinde Halep İsyanı* (1813-1819). «TV I/4». (1941). s. 256-257.

(365) Toplu bilgi için bk.: M A R D İ N , E b ü l ' u l â , *«Fetva»* Maddesi, İA *IV*, s. 582-584.

fetvalar da bu yüzden bağlayıcı kabul edilirdi. Bu başmüftüden sonra, şehir ve kasabalarda bulunan müftüler gelirdi. Bunların pek tabiî şeyhülislâm gibi geniş bir otoriteleri yoktu. Ancak, kendilerinden istenildiği vakit fetva verebilirlerdi[366].

Şeyhülislâm dışındaki müftüler, kadıların rüşvetçiliğine paralel olarak yolsuzluklarda bulunmuşlardır. Bazı önemli olaylar kısaca zikredilebilir: 1615/1024'te *Manisa* civarındaki *Gördek* kasabasındaki bir müderris aynı zamanda fetva vermekle de görevlendirilmişti. Bu zat, köylünün ahırlarını basar, otlakları zapteder, mirî yağhane varken, emirlere aykırı olarak kendisi yağhane açar, yasağa rağmen tütün eker ve bu arada rüşvet alırdı. Zikredilen rüşvetin fetva için olması kuvvetle mümkündür[367]. Eşkiyalarla işbirliği yaparak müftü olanların[368] türlü yolsuzluklar arasında rüşvet ile fetva vermeleri mümkündür. 1795/1210 Yılında bir müftü ise fetvalarını en çok fiyat arttıran kişilere veriyordu[369]. 1800/1215'-te *Manisa* civarındaki kasabalarda müftü olunmak için rüşvet veriliyor, bu yolla fetva makamını elde edenler, mutad olan fetva ücretiyle yetinmiyorlar, aşırı para istiyorlar, bu arada türlü yolsuzluklar yapıyorlardı[370]. Ayni devre ait olduğu tahmin edilen bir belgede, şikayetçi iki müftü, kazalarındaki naiple halen müftü olan zatın birleşip halkı soyduklarını, rüşvet aldıklarını belirtmektedirler[371].

Şeyhülislâmlara gelince : Bu kişiler genellikle devirlerinin bilgin ve bilgelerinden seçilirdi. Bununla beraber içlerinde «lâubali meşrep»[372], «bilgisiz»[373], «bunak»[374], «dilini tutamayan»[375] ve «ted-

---

(366) Bütün bu hususlar için bk.: U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 173 vd.

(367) «..el mesalihine karışıp rüşvet alıp..» *BA MÜD. N. 80 Hk. N. 909. T: G M 1024/31 I 1615.*

(368) «..eşkiya'nın yardımlarıyle.. müftülüğü elde eden..» *BA Cevdet Ad. N. 4074. T: I Ca 1208/5 XII 1793.* (Takrir)

(369) *BA Cevdet Ad. N. 2848 T.: 1210/1795* Yılında bu mesele ile ilgili çeşitli belgeler. Bk.: TMetin XXXI.

(370) Bk. U L U Ç A Y , *XVIII-XIX. Yz. Eşkiyalık,* s. 243 *(Manisa* Şeriye Sicili. Defter N. 235, s. 222. T.: 1215/1800).

(371) *BA Cevdet Ad. N. 1814. T.: yok.* Bk. TMetin XXXII.

(372) Msl. B a l i z a d e (Azli: 1656/1067) - N A ' Î M Â , *VI,* 260.

(373) Msl. M a l û l z a d e (Azli: 1581/989) - P E Ç E V Î *II,* 32.

(374) Msl. S a d ı k E f e n d i (Azli: 1708/1119) - R Â Ş İ D , *III.* 252.

(375) Msl. İ v a z p a ş a z a d e İ b r a h i m B e y (Azli: 1785/1199). - A Ḥ M E D C e v d e t P a ş a - *Cevdet Tarihi,* İstanbul 1309, Cilt III, s. 150.

birsiz»[376] oldukları iddia edilenleri görülmüşse de, doğrudan doğruya rüşvet alanlarından pek bahsedilmez. Ancak, III. cü A h m e d devri şeyhülislâmlarından, M e h m e d A t a u l l a h E f e n d i nin(Azli: 1713/1125) kötü şöhretinden, bu arada rüşvetçi müftüler kullandığından ve yetkisine uyruk bazı makamları rüşvetle verdiğinden bahsedilir[377]. Uzun bir araştırma sonucu, istisnaî de olsa başka rüşvetçi şeyhülislâmlara rastlanabilir.

Müftülerin fetva için rüşvet almaları, yani hukuka aykırı bir olayı doğru göstermeleri, fetvaya güveni olan kadıları veya naipleri adaleti yerine getirmekte yanlış yola sürükler. Bu yüzden fetva vermek için rüşvet almak, vahim bir haldir.

Kadıaskerlere gelince : Bunlar Devletin Adalet Örgütünün başıydılar. XV. ci Yüzyılın ikinci yarısında gelişimi tamamlanan bu makam hakkında ayrıntılı bilgiler vermeğe girişmiyeceğiz[378]. XVI. cı Yüzyıl sonlarına kadar «istikamet ve diyanetleri olan kadıaskerler.. on, onbeş yıl» görevlerinde kalırlardı[379]. Sonraları diğer kamu hizmetlileri gibi görev süreleri bir yıla indirilmiştir. XVI. cı Yüzyıl ortalarında, yâni hizmet ve görev satımının henüz yaygınlaşmadığı sıralarda, kadıaskerlerin genellikle dürüst ve bilge kişiler oldukları söylenir[380]. Bununla beraber Devletteki genel yozlaşmadan kuvvetle etkilendiler. Kadıaskerler, kadıları tâyin ettiklerinden, yukarıda (b/ba-2°) gördüğümüz tayin rüşvetinin alıcısıydılar. Rüşvetçilikleri genellikle kadılık satmayla sınırlı idi, ama bu iş pek önemli bir gelir kaynağı teşkil ediyordu[381]. XVII. ci Yüzyıl ortaları rüşvetçi kadıaskerlerle doludur: 1646/1056 Yılında, *Anadolu* Kadıaskerinden *Ankara*daki Naip dört bin kuruşla görevini

---

(376) Msl, M e k k i z a d e M u s t a f a E f e n d i - Ş Ā N Ī Z Ā D E M E Ḥ M E D . : *Tārih-i Şānīzade,* Cilt III, İstanbul 1284, s. 59.

(377) R Ā Ş İ D *IV,* 7.. Ayrıca bk.: D A N İ Ş M E N D , *İzahlı Osm. Tarihi Kronolojisi,* Cilt IV. İstanbul 1955, s. 533

(378) Geniş bilgi için şu eserlere bakılabilir: G I B B - B O W E N , 83 vd.. U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 151 vd.. D ' O H S S O N , M (o u r a d g e a u) d e : *Tableau General de L'Empire Othoman,* Cilt IV, Paris 1791, s. 485 vd.. Ayrıca bk.: H U A R T , C l . : *«Kazasker»* Maddesi. İA *VI,* s. 522.. Z I N K E I S E N *III,* 329 vd.. S C H I M M E L , 41..

(379) K O Ç İ B e y - A K S Ü T , 34.

(380) Msl. Bk.: N I C O L A I (Almanca Çevirisi) s. 188-189.. (İngilizce çevirisi s. 607).

(381) U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 248.. Z I N K E I S E N *III,* 332..

satın aldı. Bu Naiple oradaki bir Şerif arasında çıkan anlaşmazlık sonucu, sözü geçen Şerif de bin altın gönderip *Ankara* Kazası Naipliğini ister ve alır. Mevcut Naip henüz altı ayını doldurmuştur ve daha bir o kadar süre görev hakkı vardır. Buna rağmen görevinden atılır. Naibin bir kadı olan kardeşi, durumu bir cuma günü herkesin huzurunda kadıaskere anlatır, fakat kovulur; ancak o, kendisi gibi «rüşvet vermiş kimseler ile meclisten meclise gezip» kadıasker aleyhine konuşur. Sonuçta Kadıasker efendi ödevinden uzaklaştırılır ve bu sırada anlaşılır ki *Kayseri* Kadısı da üçbin kuruşla görevini ondan satın almış, ancak iki ay geçmeden azledilmiştir. Şeyhülislâm'a şikayete giden bu kadı «rüşvet ile kadılığı satın almadığına» yemin etmiş, kazasının tevcihinden sonra, sabık Kadıaskerin, üzerine çavuş gönderip zorla para istettiğini bildirmiştir[382]. O devirde sabık bir Anadolu Kadıaskeri olan Muslihüddin adında biri «oğlan pezevengi» lakabıyla anılırdı ve pek rüşvetçi bir zat idi. Azledildikten bir süre sonra rüşvetle *Şam* Kadısı olmuş, gene ayni şekilde birkaç ay sonra da *Rumeli* Kadıaskeri unvanını almıştır. Bu rüşvetçi zat 1648/1058 Yılındaki bir ayaklanmada Ulema tarafından parçalanmıştır[383]. 1654/1064 Yılında *Rumeli* ve *Anadolu* kadıaskerleri, Memikzade ve İmamzade adlı kişiler, çok rüşvetçi idiler, öyle ki açıkça alay konusu oluyorlardı. Memikzade'nin tezkirecisi de rüşvet işlerinde aracılık yapıyordu. Bu zat, sağ olan kadıları ölü gösterip yerlerine yenilerini tâyin eder, sağ olanlar hayret içinde karşısına geldiğinde «vah vah, sana bazı Müslümanlar ölü demişti» diyerek onları eski yerine yollar, bu sefer öbürleri çıkıp gelince başka yerlere tâyin ederdi[384]. 1650/1061 Yılında *Anadolu* Kadıaskeri olan Hocazade de çok rüşvetçi idi. Şeyhülislâm kendisine açıkça «şimdi halk der ki Molla Efendi bu ana dek elli bin kuruş almıştır» hitabında bulunabilmiştir. Kadılar bu zat için «bizi imtihan etmeğe kâdir değildir, kendi okumak bilmez» derlerdi[385]. Kadıaskerlerin bu durumu sürüp gitmiş olmalıdır. De Tott, büyük yolsuzluklarla geniş bir servet toplamış olan bir kadıaskerden bahseder[386]. XVIII. ci Yüzyılda yazılmış eserler da kadıaskerlerin

---

(382) Olayın ayrıntıları için bk.: NA'ĪMĀ *IV*, 212 vd.

(383) KATİB ÇELEBİ, *Fezleke II*, 328. NA'ĪMĀ *IV*, 306 vd.

(384) NA'ĪMĀ *V*, 417 vd.

(385) *Ay. esr, V*, 233 vd.

(386) De Tott *II*, 32 vd.

bu hallerini anlatırlar[387].

İlmiye Sınıfının diğer üyeleri adalet hizmetlisi sayılamazlar. Gerçi bunlar, gerekli şartları haiz olurlarsa kadılığa ve diğer adalet görevlerine atanabilirler. Bu takdirde yukarıda incelenen konuların içine girerler. Adalet hizmetlisi olmayan İlmiye mensuplarının rüşvetine ise değinmeyeceğiz. Bunlar da yetkilerine giren hususlarda, eğer durumları ve karakterleri uygunsa rüşvet almışlardır. Fakat bu, şüphesiz, fiilî olarak kamu hizmetlisi bulunan aslî adalet hizmetlilerinin rüşvetçiliği yanında ikinci derecede bir bozukluk ve düzensizliktir[388].

c — Yardımcı Adalet Hizmetlilerinin Rüşveti

Kaba hatları ile bu hizmetliler ikiye ayrılabilir. Birincileri, doğrudan doğruya kadıya yardım eden kişilerdir. *Mahkeme kâtipleri*[389], *muhzırlar (mubaşirler), çevirmenler (tercümanlar)* gibi; ikincileri, hem kadıya adaleti yerine getirmekte yardım ederler, hem de kendilerinin sınırlı yargı yetkileri vardır: *Muhtesipler* gibi. Ancak bu yardımcı adalet hizmetlilerinin çeşitlerinin ve görev çerçevelerinin kesinlikle tespiti uzun ve titiz bir araştırmayı gerektirir. Msl, ne zaman ortaya çıktığı ve mahiyetleri hakkında önemli bir şey bilinmeyen *Bosna Kaptanları*, pek çok yönetim ve askerlik işleriyle meşgul olduktan başka, mahkeme kararlarının infazı ve hapishanelerin yönetimi ile ilgilenirlerdi[390]. Bu hizmetlerle başka eyaletlerde başka tip özel görevlilerin meşgul olabildiğini böylece kabul etmek mümkündür. Bununla beraber genellikle yukarıda saydığımız görevliler yardımcı adalet hizmetlileri kabul edeceğiz.

---

(387) Msl. bk.: F E R R İ O L : *Wahreste und neueste Abbildung des Türkischen Hofes,* Nürnberg 1723, s. 55. (Yazar, 1707-1708'de *Fransız* Büyük Elçisidir).. Msl, 1778 Yılı için bk.: C E V D E T *II*, 98-99.

(388) Adalet Örgütü dışındaki İlmiye Sınıfı üyelerinin rüşvetçiliği için msl. bk.: U L U Ç A Y , *XVII. Asırda.. Eşkiyalık,* 393 (Belge 195). A y . y a z a r , *XVIII-XIX. Yüzyıllarda... Eşkiyalık.* 58 not 1.. «Emanet, hitabet, tevliyet cihetlerinin ehline tevcihi usulden iken şeriye memurlarınca fahiş harç alınarak nâ-ehillerden inha.. v.s.» *BA Cevdet - Evkaf N. 25062 T.: 24 Z 1253/21 III 1838* (hulâsa). P O U Q U E V I L L E *I*, 106.. *II*, 5.

(389) Msl, *Selçuklularda* da Bk.: T U R A N , 43.

(390) E R E N , 26.

Kadılar, hukuk veya ceza davalarının duruşmaları esnasında kâtip, muhzır ve çevirmenin yardımlarından faydalanabilirlerdi. Hükümlerin infazı teorik olarak kadıya aitti[391]. Ama ceza işlerinde infaz fiilen subaşı veya muhzır yahut msl, *Bosna*daki kaptanlar gibi başka hizmetlilerce yapılırdı. Hukuk davalarında ise devlet aracılığı ile infaz edilecek msl, borcun icra yoluyla tahsili gibi hükümler muhtesipçe uygulanır. Muhtesip başka pek çok hususlarda da kadıya yardımcıdır[392].

Yardımcı adalet hizmetlilerinin hiçbiri İlmiye Sınıfına mensup değildir; hepsi İcraî-Askerî Sınıf üyelerinden sayılmak gerektir[393].

Şimdi yardımcı adalet hizmetlilerinin rüşvetçiliklerini görebiliriz :

Mahkeme kâtiplerinin uygunsuz hallerinden sık sık şikayet edilmektedir. 1731/1144 tarihli bir hükümde, *Kahire* Mahkemesinde tahrir kâtibi olan birisinin «mütegallibeden» bulunduğu, pek çok şekillerde haksızlık ettiği bildiriliyor. Ayni belgede, *Kahire*'de askerîlerin miras işlerine kadıların baktığı, bunların Kassam Başkâtibi Şeyh Yunus'un «mürtekip ve mekkar (makkâr-pek hileci) ve mal-ı eytamı ıtlak ve irtişa ile bu umur-u lâzımülihtimamı ihlâlde kemal-i israrından» bahsedilmektedir[394]. 1780/1194 Yılındaki bir şikayette *Hanya* Mahkemesi Kâtibinin «münasebetsiz» hallerinden bahsedilmektedir[395]. Gene *Hanya*'da, 23 yıl sonraki

---

(391) «Kadılara ait olup hapis ve ıtlak hususlarına vüzera ile mirimiran ve mütesellimlerin müdahalelerinin men'i istidasını havi.. *Kayseri* kadısı **tarafından ilâm»** Bk.: *BA Cevdet Ad. N. 4733. T.: M 1195/28 XII 1780-27 I 1781.*

(392) *Sofya* kadılık sicillerindeki ifadeye göre, borcu sabit olan kişiye kadı muhtesibi gönderir ve tahsil ettirir. Bk.: GALABOV-DUDA, s. 17 (N. 17), 24 (N. 67), 28 (N. 83 ve 85). 32 (N. 99). 36 (N. 117 ve 118), 38-39 (N. 129), 52 (N. 191 ve 192).. Krş: BARKAN, Ömer Lütfi : *XV. Asır sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar* «TV *I/5»* (1942). s. 327.. AḪMED LUṬFĪ 88..

(393) Bu hizmetlilerin hepsi berat sahibidir (Krş.: İNALCIK, *XV. Asırda Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihî Kaynakları»* İ. Ü. İktisat Fak. Mecm» XV/1-4. (1953-1954), s. 53 not 9..). Ancak formasyonları itibarı ile Ulemadan sayılmaları imkânsızdır.

(394) *BA Cevdet Ad. N. 1556. T.: Er Ca 1144/Kasım 1731 sonları (Mısır* Valisine hüküm).

(395) *BA Cevdet Ad. N. 1524. T.: 10 Z 1194/9 XII 1780* (Şikâyeti havi arzuhal)

mahkeme kâtibinin de açıkça «mürteşi» olduğu bir ilâmdan anlaşılmaktadır[396].

Yalnız adalet işlerinde değil, bütün yönetim dallarında çevirmenler büyük bir rol oynarlar. M a u r e r paşaların yanlarındaki *Rum* çevirmenleri *Yunan* halkının gerçek yöneticisi sayar[397]. Genellikle, Türkçeden başka dil bilmeyen kadılar huzuruna çeşitli din ve dil guruplarına mensup reaya tarafından pek çok mesele getirildiği düşünülürse, adaleti yerine getirmek için de çevirmenlerin pek gerekli olduğu anlaşılır: Bu hizmetliler de gerektiği zaman rüşvet almışlardır. 1560/967 tarihli bir hüküm «halka zulm ve taaddi eden tercümanların ref» olunmasını emreder[398]. Ayni yıl *Halep* Mahkemesi Çevirmeni iken azlolunan H a s a n, «halkın kendisinden hoşnut olduğuna dair Kadı ve Müftüden (rüşvetle ?) vesaik ibraz» ederek tekrar yerinde kalabilmiştir[399]. 1568/976 Yılında *Sakız*'da Kadı'nın çevirmeni olan bir *Rum*'un rüşvet aldığı bildirilmektedir[400]. Bu örnekler şüphesiz çoğaltılabilir.

Bir hüküm rüşvetsiz ve doğru verilse bile, infazında yolsuzluk yapılması, adaletin yerine getirilmesini geniş ölçüde engeller. İnfaz işi ile görevli olan hizmetlilerin rüşvet alması bu engellemenin doğmasında en önemli sebeplerden birisidir. Ne yazık ki adalete yardım eden ve kadı'nın hükmünü yerine getiren bu hizmetlilerin de rüşvetçiliği oldukça yaygındı. Bunların içinde özellikle subaşılar rüşvetçilikleri ile ortaya çıkarlar. Ancak, infazla görevli bu kişilerin daha önce, hüküm verilmeden de polislik görevi yapıp kadıya yardımcı oldukları bilindiğinden, bu ön-safhadaki rüşvetçiliklerini kısaca görmek gerekmektedir : Subaşılar inzibat ve asayişe aykırı hareket edenleri kadı'nın huzuruna çıkarırlardı. İşte başlarına bir dert gelmesini istemeyen kişiler, özellikle tacirler, subaşılara veya onların görevlerini yüklenen başka hizmetlilere sık sık hediye verirlerdi. Böylece, bu görevler kârlı birer iş sayı-

---

(396) *BA Cevdet Ad. N. 1636. T.: 9 M 1218/I V 1803* (İlâm)

(397) M A U R E R *I*, 69. Ayrıca bk. 91. vd.

(398) *BA MÜD. N. 3. Hk. N. 1198 T.: 4 N 967/29 V 1560 (Şam* Beylerbeyine hüküm).

(399) *BA MÜD. N. 3. Hk. N. 1169 T.: 18 Za 967/10 VIII 1560 (Şam* Beylerbeyine hüküm).

(400) *BA MÜD. N. 7. Hk. N. 2618 T.: 22 C 967/12 XII 1568.*. Bk. TMetin XXXIII.

lırdı, ve subaşıların zulmünden zaman zaman şikâyet edilirdi[401]. Bu görevlilerin kanunsuz bir hareketi rüşvet alıp örtbas ettikleri görüldüğü gibi, bazen zorla ve tehditle rüşvet istemeleri de vaki idi. Örnekler çoktur: 1556'da *Rama* Şehrine varan *Hıristiyan* hacılardan, Subaşı, durup dururken para istemiştir[402]. 1561 Yılında gene o civardaki bir şehrin Subaşısı bir hacı gurubundan irtikaben para istemiş, verilmeyince onları hapse atmıştır. Sonuçta bir *Musevi*nin aracılığı ile pazarlık yapılmış, böylece irtikabı rüşvete çeviren Subaşı hacıları serbest bırakmıştır[403]. 21 I 1577'de tutuklanan İstanbul Subaşısı da pek mürteşi ve mürtekip bir kişi idi[404]. 1579 daki *Rama* Subaşısının da hacılardan zorla para aldığı söylenir[405]. 1611'de silâhlı haydutların saldırısına uğrayan bir yabancı elçilik Kâtibini yetişen Subaşı «haydutları yaraladığı için» hapse atmış ve elçi onu kurtarmak için para vermiştir[406]. Şarap satma bahanesinin her zaman para kopartma yolu olduğu anlaşılıyor[407]. 1624 Yılında da *Rama*daki Subaşının pek çok yolsuzluğu görülmüştür[408]. Subaşıların bazen naiplerle birleşerek halktan rüşvet toplaması da mümkündü[409]. Bazen de Subaşılara para verileıek msl. bir hırsızın yakalanması için yardımı «rica» edilirdi[410].

Hüküm infaz safhasına girdikten sonra da Subaşı veya diğer hizmetlilerin rüşvet alabileceklerini belirttik. Bu rüşvet olayları

---

(401) R A U W O L F , 44-45.. T A V E R N I E R *I*, 37.. G E R L A C H , 310 ve «..nam kimsenin hilâf-ı kanun kendisinden fazla para ahzeden Subaşından vaki olan şikâyetine dair *Mihalıc* Kadısına..» ferman. *BA Fekete (Şer'iye) (A), DVN. N. 253 T.: Ca 953/30 VI-30 VII 1547.*

(402) S E Y D L I T Z , M e l c h i o r : *Gründliche Beschreibung der Wallfahrt..* (F E Y E R A B E N D *I*) Franckfurt am Main 1609, s. 480.

(403) W O R M B S E R , J a c o p : *Eygentliche Beschreibung der Aussreysung..* (F E Y E R A B E N D *I*), s. 413.

(404) G E R L A C H , 307.

(405) B R E U N I N G , 217.. Subaşı gösterilen fermana dahi aldırış etmemiştir.

(406) W I L D , J o h a n n : *Neue Reysbeschreibung eines Gefangenen Christen.* Nürnberg 1613, s. 250-251.

(407) A M M A N N (A M A N) , 76.. Krş.: B J Ö R N S T A H L *IV*, 12. Mektup 16.XI.1778 s. 265.

(408) M Ü N T Z E R , 13, 53.

(409) *BA MÜD. N. 21. Hk. N. 104. T.: 19 N 980/23 I 1573.* Bk.: TMetin XXXIV.

(410) Msl. bk.: G E R L A C H , 272'de zikredilen olay.

pek çeşitli şekillerde tezahür edebilir. Bununla beraber ceza hükümlerinin infazında rüşvetçilik daha sık gözümüze çarpar. Bu hususları biraz daha yakından inceleyelim: Şekâvetten dolayı sürgün edilen bir naibin «akçe kuvveti» ile cezadan kurtulması ve tekrar naip olması mümkündür[411], ve sık görülmektedir[412]. Hapis cezasına mahkûm olanlar, hapishanede yetkili görevlilere rüşvet vererek, msl, hastanede kalıp rahat edebilirler, arada bir dışarıya çıkıp çalışabilirler[413]; nihayet hapisten kaçabilirler de: 1565/973 Yılında *Sinop*'ta bir *Musevi*yi öldürdükleri sabit olanlar, hapsedildikleri kalenin kethüdasına «küllî mal» vermişler ve böylece serbest bırakılmışlardır[414]. İdamlarına hüküm verilen ve bu cezanın infazı için hapishanede bekletilen kişilerin bile kaçırılmalarına pek çok rastlanır[415]. O yüzden ağır cürüm işleyip idama veya elleri kesilmeğe kadı hücceti ile mahkûm olan kişilerin ilgililerce «mizaçlarına göre nesnelerini alıp» serbest bırakıldıkları hakkındaki şikâyetlere XVI. cı Yüzyıldan beri rastlanır[416]. Bu ağır haller yanında, doğrudan doğruya hapse mahkûm olanların da rüşvet verip kurtulmaları mümkündür: L u b e n a u , *Galata* Hapishanesini yöneten kişinin bir dönme olduğunu, bunun *Hıristiyan* elçilerden sık sık para alıp kölelerin kaçmasına göz yumduğunu anlatır[417]. Bu kişinin kölelerle birlikte bazı mahkûmları da

---

(411) *BA Fekete (A). DVN. N. 3492. T.: 1010/1601-1602.* Bk. TMetin XXXV.

(412) Krş. Not 345'te verilen belge. TMetin XXVII.

(413) G E R L A C H , 493-494, 304, Krş.: 237.

(414) *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 256. T.: 24 S 973/20 IX 1565.*

(415) «*Mora* Beyine.. hüküm.. Azaplar ağasını katleden.. ve refikleri üzerine cürüm sabit olup idamları emrolunmuş iken idam olunmayıp hapisten salıverildikleri şikâyet olunmakla.» *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 438. T.: 27 Ra 973/22 X 1565.*. «*Samako* Kadısına hüküm: T ü c c a r A h m e d 'in katillerinden ele geçenleri ile kalpazanlık ile tutulan kimseler.. İltizam Emini olan R a m a z a n a teslim olunup.. düğünde iken merkumlar hapishaneyi bozup firar ettikleri bildirilmekle.. mezbur R a m a z a n ı buldurması aksi halde onların yerine kendisi idam olunacağı..» hak. *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 1444. T.: 25 N 973/15 IV 1566.*. Gene ayni mealde çok ilginç başka iki belge: *BA MÜD. N. 7. Hk. N 111. T: 15 S 975/21 VIII 1567* - Bk. TMetin XXXVII. *BA Cevdet Ad. N. 2489. T.: 5 R 1211/8 X 1796* - Bk. TMetin XXXIX. G E R L A C H 'ın belirttiğine göre *Rodos* Metropoliti bir ayaklanma hazırlığından sanık olarak hapse atılır. Ama Sancak beyi ondan 400 duka alarak salıverir... s. 350.

(416) Msl. Bk.: *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 1254. T.: 27 Ş 973/19 III 1566.*. Bk.: TMetin XXXVI.

(417) L U B E N A U *I,* 213. Ayrıca bk. 205.

kaçırdığı şüphesizdir. 1595/1003 Yılında «hilâfı şer'i şerif» akçeler alıp daha pek çok yolsuzluklar yapan bir muhzır, emir ile zindana atılmışken «mal kuvveti» ile «ıtlak» olunmuştur[418]. Aynı Yıl başka bir yerde çeşitli «zulm ve taaddide» bulunan bazı çavuşlar hapis edilmişler ancak «mal kuvveti» ile kurtularak eski hallerine devam etmişler ve rüşvet vererek bazı kimselere iftira dahi ettirtmişlerdir[419]. 1659'da bir *İngiliz* gemisinin Türk gemilerinden birine zarar vermesinden dolayı *Mısır*'daki ilgili konsoloslar hapse atılırlar ve vatandaşları para verinceye kadar bırakılmazlar[420]. 1682'de *Belgrad*'dan geçen *Avusturya* Elçisi C a p r a r a 'nın hizmetkârlarından iki kişi bir Türkü yaralar, bunun üzerine hapse atılırlar; ancak verilen hediyelerle bunlar kurtarılır ve «her şey çözümlenir»[421]. 1790/1205 Yılında *Aydın*'ın bir kazasının Voyvodası hapse atılan kalpazanlardan para almış ve onları serbest bırakmıştır[422]. Örnekleri çoğaltmak pek tabii mümkündür.

Bazen kadılar ve diğer hizmetliler birdenbire *İstanbul*'a çağrılırdı. Yargılanacaklarını sanan bu kişiler kendilerini götürmeğe memur hizmetlilere rüşvet vererek kaçma yolunu ararlardı. Msl, 1517/923'te *Mısır* Uleması arasındaki huzursuzluğu bastırmak için dört mezhebe mensup çeşitli kadılar *İstanbul*'a sevkedildi. Sevkedilenlere *İstanbul*'da kötü muamele edilmemesine rağmen pek çok kadı bundan kurtulmak için Osmanlı askerlerine rüşvet vererek kendilerini hasta gösterttiler[423]. Bu da yardımcı adalet memurlarına verilen bir rüşvet çeşitidir ve anlaşılıyor ki Osmanlı adaleti mahkeme içinde katip ve çevirmenler, mahkeme dışında türlü yardımcı hizmetlerle meşgul kişiler tarafından da rüşvet yoluyla zaman zaman felce uğratılmıştır.

d — Adalet Örgütü Dışında Görülen Adlî İşler.

Pek çok İslâm Devletinde mevcut, ekseriya kadıların da üzerinde ve her türlü şikâyetçiye açık olan *mezalim (maẓālim)* mah-

---

(418) *BA MÜD. N. 73. Hk. N. 332. T.: 27 N 1003/5 VI 1595 (Ladin* Kadısına hüküm)

(419) *BA MÜD. N. 73. Hk. N. 848. T.: 22 Z 1003/28 VIII 1595* - Bk. TMetin XXXVIII.

(420) T H E V E N O T *I*, 363-364.

(421) B E N A G L I A , J o h a n n e : *Aussführliche Reisz-Beschreibung.. dess.. Grafen.. Albrecht Caprara.. in die.. Teutsche übersetzt.* Franckfurt 1687. s. 31.

(422) *BA Cevdet Ad. N. 1193. T.: 15 Ra 1205/22 XI 1790.*

(423) S C H I M M E L , 92.

kemeleri[424] adıyla anılan yargı yerleri Osmanlı Ülkesinde görülmüyor. Ancak ad bakımından böyle bir yokluğa rağmen, mezalim mahkemelerinin yerini tutan, yargı örgütünün dışındaki yöneticilerce çevrilen mahkemeler vardı. Bütün memleketteki en yüksek mahkeme *Divan-ı Hümayun* idi. Bu karmaşık bir kuruluştu. Üyeleri hem İlmiye mensuplarından hem de yöneticilerden meydana gelmişti. Şüpheli, haksız sonuçlara bağlanan veya çözümlenemiyen davalar buraya getirilebilirdi[425]. Ancak Divan-ı Hümayun dışında, diğer yöneticilerin müdahale ettikleri uyuşmazlıklarla kadı önüne gelen davaların arasına bir sınır çizmenin imkânsız olduğunu belirtmiştik (Krş. not 217 ve 218). Genellikle özel hukuk meselelerine yöneticilerin karışmaları mümkün değilse de, ceza hukukuna ilişkin uyuşmazlıklar için iş böyle değildi. İslâmın ilk devirlerinden beri sürüp giden bu müdahale, Osmanlı Devletinde de görüldü. Hattâ bazen taraflar adaletsiz bir kadıdan kaçıp yöneticiye sığınabilirlerdi[426].

Açıkça yargı yetkisi olan vezir-i âzam ve diğer yüksek rütbeli askeriler dışında, msl, muhtesip, emirlere aykırı hareket eden esnafı cezalandırabilir, hattâ isterse tanık bile dinlemezdi[427]. Bu yüzden muhtesip zaman zaman önemi pek artan bir hizmetli olmuştur[428].. Darphane eminlerine, sahte para basanları cezalandırma yetkisi verilebilirdi[429]. Subaşılar da bazen ceza verme yetkisini haiz olabilirler. G e r l a c h , 30 VI 1576 da bazı *Venedik*li gemicilerin *Rum* ve *Türk* kadınlarla cinsi temasta bulunurlarken yakalandıklarını, bunların doğruca Subaşıya götürüldüğünü ve onun

---

(424) Msl. Bk.: K R E M E R , *CG I*, 419 vd.

(425) *Divan-ı Hümayun*'un yetkisini gösteren ve rüşvetle de ilgili şu belge önemlidir: Bir *Acem* tacirinin eşyaları çalınır. Hırsızlar tespit edilmiş ve eşyanın şer'i yollarla tacire geri verilmesi kararlaştırılmışken hırsızlar rüşvet vermişler ve himaye edilmişlerdir. Şikâyetçi tacirin dilekçesi üzerine hırsızların *İstanbul*'a, *Divan-ı Humayun*'da yargılanmak üzere sevki *İzmir* Kadısına fermanla emredilmiştir: *BA Cevdet Ad. N. 3951. T.: Et Za 1130/Ekim 1718 başları.* Bk.: TMetin. XL.

(426) H U R G R O N J E *I*, 182.

(427) B A R K A N , «TV *I/5*» s. 327.. S O B O T T A , 103 vd. 177.

(428) Msl, *Mısır*da *Memluklar* zamanında muhtesip olabilmek için en aşağı 15000 dinar ödenirdi. *Mısır*da muhtesibin bu önemi, Osmanlı egemenliği altında da devam etti. S C H I M M E L , 42.

(429) Bk.: G A L A B O V - D U D A 'da 272'deki hüküm (N. 928). T.: 27 M 1028/14 I 1618-Emin'in ceza yetkisi varsa da infaz kadı'nın denetimi altında olacağı ayni yerde zikredilmiştir.

derhal suçluları kamçılattığını kaydeder[430]. Bununla beraber ceza işlerinde yöneticiler ile kadı'ların yetkileri içiçe geçmektedir. 1556'da cereyan eden bir olayda, Subaşı işe el koymuş, sonra *Şam* Valisi işe karışmış, *Mekke* Kadısının da huzurundan geçen sanıklar sonuçta *İstanbul*'a yollanılmışlardır[431]. Kadılar bazen suç işleyen askerilere, muhtemelen yetki aşımından korktuklarından müdahale edememekte, ancak *İstanbul* kendilerini böyle hallerde kınamaktadır[432]. O halde ceza işlerinde de, hukukça gösterilen özel hizmetliler dışında, baş yetkili kadıdır. Ancak bir kısım yöneticiler bazı yetkileri fiilen ele geçirmişlerdir.

Bu şekilde kısaca belirtmeğe çalıştığımız ve yönetici yargısı diyebileceğimiz adalet işlerinde de, şüphesiz, rüşvet alınıp verilirdi. Birkaç örnek zikrederek bu hususu açıklayalım: Yukarıda 1556 Yılında *Rama*'da geçtiğini söylediğimiz olayda, ilkönce Subaşıya verilen rüşvetle tutuklular serbest bırakılmış, ancak olay önemli olduğu için birkaç gün sonra tekrar hapsedilmişlerdir. Daha sonra Paşaya ve etrafındakilere rüşvet verilmiş ve tutuklular gene serbest bırakılmışlar, ancak halkın galeyana gelmesi üzerine tekrar hapse atılmışlardır. *Mekke* Kadısı rüşvet teklifini kabul etmemiş, tutuklular *İstanbul*'a yollanılmışlar ve ancak orada *Fransız* Elçisinin Sultana ricası üzerine salıverilmişlerdir[433]. Yukarıda G e r l a c h 'ın kaydettiğini bildirdiğimiz olayda Subaşı, gemicileri bırakmak için 1000 Taler istemiş, bu miktar bir tacirin aracılığı ile 500'e indirilmiş ve iş çözümlenmiştir[434]. Gene bu yazarın belirttiğine göre 1576 mayısına kadar Divanda beylerbeyleri ile sancak beylerinin özel adamları bulunur, bunlar kendi beyleri hakkında bir şikâyetçi gelirse ona suç isnat ederek derhal küreğe yollanılmalarını temin ederlerdi. Eğer bunu başaramazlarsa o vakit şikâyetçilere rüşvet vererek (rüşvetin geniş anlamı) beylerinin zulümlerinin duyulmasına engel olmağa çalışırlardı. Ancak durumu öğrenen III. cü M u r a d tedbir alarak bu temsilcileri Divandan uzaklaştırmış[435]. Aynı Yazar, köle kaçıran bir papazın

---

(430) G E R L A C H , 361.

(431) M U N T Z E R , 54 vd. da zikredilen olay.

(432) Bk. Msl. *BA MÜD. N. 5. Hk. N. 672. T.: 26 Ca 973/18 XII 1565.*. Kadıların yetki alanını belirtmekte faydalı olabileceği için bu belgenin tam metni verilmiştir. Bk.: TMetin XLI.

(433) M U N T Z E R , 56-58, 81-82, 87, 116 vd.

(434) Bk. not 430.

(435) G E R L A C H , 197-198.

varlığının keşfi üzerine, buna komşu olan bütün *Rum*ların tutuklanmasını paşanın (vezir-i âzam ?) emrettiğini bildirir. Olayı haber verenler de kendilerini kurtaramaz. Sonuçta 20 duka verilip iş çözümlenir[436]. B r e u n i n g 1579'da bir suçtan dolayı tutuklanır, ancak bulunduğu yerin Beyine 60 duka ödeyerek kurtulur.. *İran* cephesindeki başarısızlıklarından ötürü 1582/990'da *Malkara'*ya sürgün edilen Vezir-i âzam S i n a n P a ş a (öl: 1596) buradan kurtulmak için 100.000 duka ödemiş ve *Şam* Beylerbeyliğini de satın almıştır[437]. Parayı her şeyin üstünde tuttuğu söylenilen bu haris zat, bu olayda bir mahkeme hükmü ile sürgün edilmemişse de padişahın emri ile verilen bu karar da hukukça meşru bir cezadır ve bu cezadan para ile kurtulunmuştur. I. ci A h m e d (1590-1617/998-1026, hük: 1603/1012) adaleti seven bir hükümdardı. Bu yüzden bazı uyuşmazlıkları bizzat çözmek ister, ancak bol miktarda rüşvet alan gözdeleri meseleleri onun huzuruna sübjektif bir şekilde sunarlardı[438]. 1688/1099 Yılında *Manisaya* varan *Anadolu* Müfettişi Ö m e r P a ş a 'ya, hakkındaki bir ithamdan kurtulmak için birisi açıkça 400 kuruş rüşvet vermiştir[439]. 1697'de *Karadağ'*daki bir ayaklanmada *Vladika* seçilen Metropolit D a n i e l P e t r o v i c 'i 1702'de Osmanlı komutanı yakaladı ve işkenceye koydu. Ancak bir papaz, B o ş k o P o p o v i ç , bekçilere rüşvet verir ve işkenceyi hafifletirdi. Sonunda bu *Vladika* serbest bırakıldı[440]. 1796'da *Kahire*'de iki zimmî gümrük mültezimi arasında çıkan uyuşmazlıkta taraflardan birisi bir yüksek yöneticiye rüşvet vererek kendisini haklı çıkartmıştır[441]. Vezirler önemsiz davaların görülmesini çavuşlara havale ederlerdi. Bu çavuşların da davacılardan rüşvet almasına rastlanır[442]. Vezir-i âzam huzurunda görülen davalarda bile yalancı ta-

---

(436) *Ay. esr*, 272-273.

(437) Z I N K E I S E N *III*, 796.. Krş.. K A N T E M İ R 351.. ve U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT II/2*, Ankara 1954, s. 341.

(438) K A N T E M İ R , 651.

(439) Bk.: U L U Ç A Y , *XVII. Asırda.. Eşkiyalık*, s. 431'de zikredilen (N. 221) şer'i mahkeme sicili kaydı.

(440) A N D R I C , A l e x a n d e r : *Geschichte des Fürstentums Montenegro, nach Serbischen Aktenstücken*.. Wien 1853. s. 23-24. «*Vladika*» *Karadağ*'ın dünyevi ve ruhani işleriyle meşgul olan en yüksek kişisi demektir. Bk.: U Z U N Ç A R Ş I L I *OT IV/1*, Ankara 1956, s. 72 not. 1.

(441) B R O W N , 55.

(442) Çavuşların yargı fonksiyonu hak. bk.: B U S I N E L L O , *79*.. Rüşvetçilikleri için msl. bk: «Bir davanın adilâne görülmesine tâyin olu-

nıklığa cesaret edenler vardı[443]. Bu örnekler de şüphesiz çoğaltılabilir.

e — Osmanlı Adalet Sisteminin Olumlu Yanı ve Dürüst Yargıçlar.

Yukarıdan beri yaptığımız açıklamalar, Osmanlı adaletinin son derece rüşvetçi olduğunu göstermiştir. Bununla beraber, altıyüz yıldan fazla bir zaman varlığını sürdüren bu Devletin adalet sisteminin şüphesiz bazı olumlu yanları da vardı. Pek çok yazar, yargıçların rüşvetçiliğini belirtirken, sistemin çabukluğunu[444], avukat ve savcı olmayışı yüzünden işlerin Batıdaki gibi sürüncemede kalmadığını[445] belirtirler. XVII. ci Yüzyıl başlarında bir yazar Osmanlı Devletinin kudretli olmasının sebepleri arasında «sert adaleti»de sayar[446]. Esasında rüşvetin yaygınlık sebeplerinden olan bu özellikler (Bk.: Aşağıda Altıncı Bölüm. III/2) iyi yargıçlar ile birleşince Osmanlı adaletine zaman zaman nefes almak imkânı vermiştir. Gerçekten, pek rüşvetçi ve ahlâksız yargıçların yanında şüphesiz dürüstleri de vardı : G e r l a c h bir zina olayında 2000 duka rüşveti reddeden bir *İstanbul* Kadısından bahseder[447]. 1573 temmuzunda *Çanakkale* Boğazından çıkarken bir yeniçeri (Subaşı ?) D u F r e s n e - C a n a y 'ın gemisine gelip ondan zorla para sızdırmak ister. *Gelibolu* Kadısına şikâyete gidilir. Kadı, D u F r e s n e - C a n a y 'ı korur, onu serbest bırakır, hatta bir kamu hizmetlisinin saldırısına uğradığı ve yanında ferman taşıdığı için ondan sicil harcı bile almaz[448]. 1609'da

---

nan.. bir divan çavuşunun davacıdan para aldığı Arz Odasında sabit olduğundan..» *BA Cevdet Ad. N. 1629. T.: 3 M 1220/3 IV 1805)* (Buyrultu).

(443) «Sadrıazam huzurunda görülmekte olan bir davada yalan şahitliğe cesaret eden.. in Magosaya nefyedilmesi..» *BA Cevdet Ad. N. 3792. T.: 28 S 1226/24 III 1811.*

(444) Msl. bk.: Z I N K E I S E N *III*, 333-334. L U B E N A U *I, 5-6..* B L O U N T , 542.. M A U R E R , C a s p a r u m : *Turckische Chronica..* Nürnberg 1664, s. 114 P O U L E T , A . : *Novvelles Relations dv Levant.* Cilt I. Paris 1667 s. 345..

(445) L E W E N K L A W , 2 ci Kitabı, Vorrede s. 3.

(446) W E N N E R , A d a m : *Ein gantz new Reysbuch.. Beschreibung der Legation.. an.. türkc. Kayzer Ahmed..* Nürnberg 1622, s. 126. Yazara göre Devletin yükseliş ve kudretinin diğer sebepleri için bk. s. 124 vd.

(447) G E R L A C H , 487.

(448) Du F R E S N E - C A N A Y , P h i l i p p e : *Le Voyage du Levant.. Puplie.. par* M . H . H A U S E R , Paris 1897, s. 160-161.

Şam'da W i l d 'in efendisi yanlış mal vererek kendisini dolandıran bir taciri kadıya şikâyet etti. Kadı'nın haksızlığı derhal düzeltmesini W i l d takdirle anlatır[449]. 1653/1064'te Mısır'da zengin birisi ölür. *Mısır* Valisi mirasçılara «nesne vermeyip» bütün mameleki mirî adına zaptetti. Kadı A b d u l l a h E f e n d i bu karara karşı direndi. Ama bu direnişi ona pahalıya mal oldu ve Vezir-i âzam emriyle azledildi[450]. D ' A r v i e u x 1659'da bir vesile ile görüştüğü *Sayda* Kadısı M a h m u t E f e n d i yi metheder, fazilet ve ilminden sitayişle bahseder[451]. T h o r n t o n , yaşlı ve fakir bir şikâyetçi kadını sabırla dinleyen, onun bütün kaprislerine göz yuman bir kadıaskeri över[452]. Vezir-i âzam K e m a n k e ş A l i P a ş anın (öl: 1624/1033) rüşvetçiliğinin pek artması üzerine Şeyhülislâm Z e k e r i y a z a d e Y a h y a E f e n d i (öl: 1644/1053) bir vesile ile ona nasihat ve «terk-i rüşvet babında.. tariz» edebilmiş ama bu yüzden de görevinden uzaklaştırılmıştır[453]. Başka bir Şeyhülislâm, Ö m e r H u l u s i E f e n d i , rica ve şefaatla iş görmeyip pek dürüst bir zat olduğu için 1803/1218'de azledilmiştir[454]. Şu hale göre Şeyhülislâmlar bile yolsuzlukları her zaman cesurca söylemek imkânından yoksundular.

Şüphesiz Osmanlı Devletinde daha pek çok dürüst adalet adamı yetişmiştir. Ancak bu faziletli kişiler Osmanlı adaleti için yerli-yabancı gözlemcilerin koyduğu «rüşvetçi» teşhisini silmeğe yeterli gelememişlerdir.

2 — Devletin Dış İşlerinde Rüşvet

Diplomatik temaslarda karşılıklı hediye vermek eski bir gelenekti. Bu gelenek doğduğu zaman diplomasi işlerinde rüşvet verilmesi de ortaya çıkmıştır. Bir devletin kendi yararı için bazı hizmetlileri aracılığı ile başka bir devletin sorumlularına rüşvet vermesi, şüphesiz veren bakımından, kendi hukukuna göre bir suç

---

(449) W I L D , 143.

(450) N A ' Ī M Ā *V,* 398-399.

(451) D ' A R V I E U X , L a u r e n t : *Memories.. (1633-1683) Recuellis.. par J . B . L A B A T* , Paris 1735. Cilt I, s 444.

(452) T H O R N T O N , 203.

(453) N A ' Ī M Ā *II,* 262-263.

(454) C E V D E T *VII,* 215.

değildir. Rüşvet alan ise kendi devletinin menfaatını geniş ölçüde tehlikeye sokmuştur. Ancak, rüşvet olayı rüşvet alanın ülkesinde meydana gelmişse, tabiî veren de suçlu olur. Bununla beraber günümüzde rüşvet verenin ceza soruşturması bakımından durumu geniş ölçüde onun statüsüne, yâni diplomatik dokunulmazlıklardan yararlanıp yararlanmamasına göre, değişebilir.

Osmanlı devlet adamları içinde diplomatik amaçlarla rüşvet alan görülmüştür. Ancak, hele İslâm âleminin dışındaki devletlerden alınan rüşvet için bu yöneticiler pek rahat hareket edebilmişlerdir. Zira onlara verilen sözü, rüşveti aldıktan sonra tutmamak, özellikle teokratik devlet görüşü bakımından herhangi bir sonuç doğurmaz. O yüzden yöneticiler çeşitli devletlerden rüşvet almakla beraber, Osmanlı menfaatlarını başarı ile savunabilmişlerdir[455]. Ama tabiî bazı yöneticilerin —hele rütbece küçükseler— rüşvet almak için bazı önemli menfaatları zedeleyebildikleri düşünülebilir. Bu da rüşvetin, ancak bir iş yapıldıktan sonra verilmesi halinde geniş ölçüde bahis konusu olabilir.

Osmanlı yöneticilerinin bu konuda rahat hareket edebilmeleri ve diplomatik rüşveti meşru hediye gibi serbestçe alabilmeleri pek çok yazarlarca tenkit edilmiştir. Hakkımızda çok objektif ve hatta bazı bakımlardan lehte bir eser yazan T a k a t s bile bu konuda şöyle diyor: «Padişah idaresinin çarklarını durmadan yağlamak lâzımdı, yoksa dururdu. Bahşiş, rüşvet Dünyanın hiçbir yerinde padişah sarayındaki kadar alıp yürümemişti ve hiçbir yerde o kadar açık istenemezdi»[456]. Bir elçinin boş ellerle gelmesi ve rüşvet kasdı olmaksızın bile hediye getirmemesi hoş karşılanmazdı[457]. 1579'da *İstanbul*'a gelen ve gemilerinin serbest geçiş hakkını isteyen *Floransa* Elçisi elleri boş geldiği için hiçbir şey elde edemedi. Halbuki «zengin hediyeler getirseydi çok daha iyi karşılanacaktı»[458]. O yüzden bu konuda bazı devletler pek tecrübeliydiler. Msl. *Raguzalılar* normal haraçlarının (tribut) yanı sıra küçük-büyük rütbeli Osmanlı yöneticilerine para, hediye verirler ve

---

(455) J O R G A *III*, 80.. K U R A T , 20-21 ve 20'de not 1, 96.

(456) T A K A T S , 42-43.

(457) S A L A M O N , 94 vd.. S P U L E R , : *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad.* s. 194.

(458) S C H W E I G G E R , 87.

rüşvet ile bazı tehlikeleri önlerlerdi[459]. Bu bakımdan konuyu daha iyi anlayabilmek için normal diplomatik hediyeler dışında rüşvet olarak niteleyebileceğimiz bazı olayları görmek yerinde olacaktır:

Osmanlı Devletinin kuruluşu anından beri, diplomatik temasların yoğunluk derecesine göre yöneticilerin rüşvet aldıklarını kabul etmek yerinde olur. Ancak, Devletin gelişip varlığını diplomasi dünyasına kabul ettirtmeğe başlaması şüphesiz bu olayları arttırmıştır. XV. ci Yüzyıldan itibaren *Venedik* diplomatlarının Osmanlı yöneticilerine devlet sırlarını öğrenmek için rüşvet vermeğe başladıkları anlaşılıyor[460]. 1503 Yılında Vezir-i âzam Ali Paşaya (öl: 1511/917) *Venedikliler* ömür boyunca bir gelir bağlayarak bazı menfaatlarını gerçekleştirmek istedilerse de dürüst bir zat olan bu Paşa teklifi kabul etmedi[461]. 1566'da askerî başarısızlığı sebebiyle idam edilen *Budin* Valisi Yahya Paşazade Arslan Paşa bir aralık *Avusturya* İmparatorundan rüşvet kabul ettiği töhmeti altında kalmıştır[462]. Babasına karşı ayaklandıktan sonra *İran*'a kaçan Şehzade Bayezid'i (öl. 1561/969) ele geçirebilmek için Kanunî Süleyman *İran* Şahına pek değerli hediyeler yollamıştır[463]. Bu olayı hukuk bakımından rüşvet olarak nitelemek mümkün değilse de bir kişiyi idam ettirebilmek için iki hükümdar arasında menfaat alışverişi olması ve bunun diplomatik yollarla yapılması dikkate değer. Bu olay belki taht kavgasında kullanılan bir rüşvet olarak nitelendirilebilir (Krş. yukarıda 1. A, f). Busbecq, *Avusturya* ile imzalanacak barış andlaşması meselesinde Vezir-i âzam Rüstem Paşa'ya şartlarını kabul ettirmek için rüşvet teklif etmiş ve Paşa da bunu kabullenmiştir.

---

(459) ALBRECHT, Edelgard: *Das Türkenbild in der ragusanisch-dalmatinischen Literatur des XVI. Jahrhunderts*-Dissertation München - München 1965, s. 6.

(460) JORGA *II*, 308.

(461) FISHER, 87.

(462) JENSEN, Hans: *Ungarische Urkunden aus der Türkenzeit.* «Festschrift Georg-Jakob» Leipzig 1932. s. 103'te Paşanın Johann Pethö'ye yazdığı 1.IV.1566 tarihli mektup yayınlanmıştır. Bu mektupta Paşa, kendisinin töhmet altında kaldığını, halbuki suçsuz olduğunu bildiriyor. Krş. Ay. yazar: Der İslâm X (1920) s. 148.

(463) LEWENKLAW. 58. Bk.: UZUNÇARŞILI, *İran Şahına İltica Etmiş Olan .. Bayezid'in Teslimi İçin Sultan Süleyman ve Oğlu Selim tarafından Şah'a gönderilen Altınlar ve Kıymetli Hediyeler* «Belleten» 93, (1960), s. 103-105.

Elçinin yolladığı ilk 5000 dukaya memnun olan Vezir-i âzam «işin zor olduğunu» bildirmiş ve bu taksiti almamış, ancak iş bitince kabul edeceğini belirterek kendisi için saklamasını söylemiştir[464]. Hem devlet menfaatlarını hem de kendi çıkarlarını ustalıklı bir şekilde kullanan yöneticilerden birisi Sokollu Mehmet Paşa dır. Bu devlet adamına *Venedikliler* binlerce duka verirler, *Fransız* ve *Almanlar* ise yılda 9000'er duka hediye ederlerdi. Buna rağmen hepsi onu kendi dostları sayardı[465]. 1575-1576 yıllarında çıkan *Lehistan* meselesinde *Eflâk* Voyvodasını kıral olarak görmek isteyen Osmanlı siyasetini temsil eden Sokollu, kendisini *Lehistan* Kıralı seçtiren *Avusturya* İmparatorunu, tanıyacağı vaadiyle oyalamış, bu arada her iki taraftan da önemli miktarlarda paralar almıştır[466]. *Avusturya* ile imzalanan 1577 Yılı barışı hükümlerini uygulamıyan Vezir-i âzam'a 4000 duka teklif edilmiş fakat Paşa bunu az bulmuştur[467]. Zinkeisen eserinde Sokollu'nun bu tür işlerdeki rütvetçiliğine ayrı bir bahis ayırmıştır[468]. *Venedik*'in o zamana çağdaş resmi kaynakları da bu hususu belirtirler[469]. Bununla beraber bu devlet adamı türlü oyalama politikaları yanısıra, rüşvet aldığı devletlerin ufak tefek arzularını yerine getirmekle beraber ilk plânda Osmanlı menfaatlerini korumuştur[470]. Nitekim hediye ve rüşvet almasına rağmen bu Yönetici sonunda kendi isteğine göre davranırdı[471]. 1578'te *İstanbul*'a gelen ve gizli olarak Paşayı ziyaret eden bir *İspanyol* temsilcisi barış için 20000 Kron teklif etmiş ancak Sokollu, bunu red etmiştir[472].. XVI. cı Yüzyıl sonlarında *İngilizler*in iktisadî men-

---

(464) BUSBECQ, 245-246.

(465) JORGA *III*, 167.

(466) Bu olayın içinde *Avusturya* Elçiliği kâtibi olarak bulunan Gerlach, Voyvoda Battori'nin Vezir-i âzama 60-70 bin duka vaad ettiğini bildirir ve Elçisinin, Sokollu'yu menfi tavrından döndürmek için İmparatora acele birkaç bin duka yollanılmasını yazdığını belirtir s. 169 (Mart 1576).

(467) GERLACH, 320 vd.

(468) ZINKEISEN *III*, 99 vd. *«Die Bestechlichkeit Sokollys»*.

(469) ANDREAS, Willy: *Staatskunst und Diplomatie der Venezianer*, Leipzig 1943, s. 283 vd.'da yayınlanan 1567 tarihli bir mektupta Sokollu'nun rüşvet ve hediye merakı belirtilir.

(470) KURAT, 20-21.

(471) GERLACH, 401.

(472) *Ay. esr*, 460-461. Krş. 539-541 (*İspanyol* Temsilcisinin gelişini İmparatora bildiren mektup ve 319-320).

faatlerini gerçekleştirmek için gelen elçilerden H a r b o r n e ve B a r t o n , raporlarında en çok Türk yöneticilerin rüşvet düşkünü olmalarından bahsetmişlerdir. Bu sebepten dolayı *İngiliz* menfaatlerinin temini pek pahalıya mal olmuştur[473]. O devir Vezir-i âzamlarından S i n a n P a ş a *İngilizler*in güvenini kazanmış ve onlardan çok önemli miktarlara varan paralar almıştı[474]. *İngiliz* İktisadî menfaatlerini *İstanbul*'da temsil eden meşhur *«Levant Company»*, işlerinin yürümesi için verilen rüşvetleri *İngiliz* Elçisine aynen ödüyordu[475]. H a r b o r n e Vezir-i âzam S i y a v u ş P a ş a ya (öl: 1603/1012) verilen 4000 dukanın küçümsendiğini, zira *Venediklilerin* daha fazla sunduğunu, ayni şeyin yapılacağını yazar[476]. 1592'de gelen *Fransız* Elçisi d e B r e v e s *İngilizler*le olan rekabetle başa çıkamadı, zira hediye ve rüşvet dağıtmak için parası yoktu[477]. Aynı devir *İngiliz* elçilerinden B u r t o n , etkisini Sultan III. cü M e h m e d 'e kadar yaydırabilmek için padişahın akıl hocası S a a d e d d i n E f e n d i yi (öl: 1599/1008) kullanırdı. H a r b o r n e da bu zata rüşvet vermiştir[478]. 1609 Yılında *İspanya*'ya karşı bağımsızlığını kazanan *Hollanda*, ilk iş olarak *İstanbul*'a bir elçi yollayarak, Osmanlı Devletinin güvenini ve *İspanya*'ya karşı desteğini sağlamak ve ayrıca iktisadî menfaatler de kopartmak istedi. Özellikle, *İspanya*'ya karşı bir bağlaşık bulmak Osmanlıların baş arzusu idi.. Buna rağmen *İngiliz, Avusturya, Fransa* ve *Venedik* elçileri bazı devlet adamlarına pek önemli miktarlara varan rüşvetler verdiler. Bazen bu dört elçi birlikte bile hareket edip rüşvetler sundular. *Hollanda* Elçisi C o r n e l i s H a g a bu rüşvetlere karşılık olarak pek değerli hediyeler getirtti ve misli görülmemiş rüşvet yarışını kazandı. Sonuçta ancak 1612'de bir kapitülâsyon andlaşması imzalandı. *Hollanda* bu andlaşmaya ayrıca teşekkür de etmeliydi. Nitekim teşekkür hediyeleri de 20.000 altın gulden'den fazlaya mal oldu[479]. 1622-1628 arasında *İstanbul*'daki başka bir

---

(473) K U R A T , 95.

(474) B U R I A N , *Kraliçe Elizabeth'den Üçüncü Sultan Murad'a Gelen Hediyenin Hikâyesi.* «Dil ve Tarih Coğr. Fak. Derg» IX/1-2 (1951) s. 24 not 25.

(475) K U R A T , 56-57.

(476) *Ay. esr.* 97.

(477) *Ay. esr.* 105.

(478) S A N D E R S O N , 61.. K U R A T , 95.

(479) Bu rüşvet yarışının ayrıntılı ve ilginç tasviri için bk: E R N S T B E R -

İngiliz Elçisi, S i r T h o m a s R o e de mektuplarında yüksek devlet yöneticilerine verilen rüşvetlerden bahseder[480]. 1657-1658'de *İsveç*'i temsil eden R o l a m b , *Venediklilerin* yöneticilere verdikleri rüşvetleri anlatır[481]. 1672 Yılında yapılan savaşlar sırasında *Boğdan* Voyvodası *Polonyalılardan* rüşvet alarak Osmanlı ordusunun hareketini geciktirmiştir[482]. İkinci *Viyana* seferinden önce *Avusturya* Elçisi C a r p a r a 'ya, savaşa engel olmak için hiçbir fedakârlıktan, bu arada bol miktarda hediye sarfından çekinmemesi emredilmişti[483]. *Karlofça* barışının müzakereleri sırasında bazı Osmanlı delegelerince rüşvet alındığının *Kırım* Hanı tarafından Vezir-i âzama bildirildiği söylenir[484]. 1709-1714 arasında Osmanlı Ülkesinde kalan *İsveç* Kralı XII. ci K a r l (1682-1718) 2,5 milyon talerlik masraf yapmış ve bunu Osmanlı Devletine borçlanmıştı. Türkler bu alacağı uzun süre istediler. *İsveç* temsilcileri ile bu konuda 31.1.1738'de varılan andlaşma pek çok rüşvet alınıp-verilmesi sonucu ortaya çıktı. *İsveçliler* verdikleri rüşvetlerle pek büyük miktara varan alacağı önemli oranda indirdiler. Borcun tamamen tasfiyesine kadar rüşvet verilmeğe devam edilmiş ve her seferinde alacak miktarı indirilmiştir[485]. 1733'te çıkan *Lehistan* meselesinde Reisülküttap, *Fransız* Elçisinden aldığı paralarla, kıral seçilen L e s z c z i n s k i 'yi desteklemiştir[486]. 1802-1806'da Osmanlı Devletinin *Paris* Elçisi olan H â l e t E f e n d i ye (öl: 1823/1238) N a p e l e o n , yıllık ödeneğinden fazla bir miktar para yollamış ve bu şekilde onu kazan-

---

G E R , A n t o n : *Europas Widerstand gegen Hollands erste Gesandtschaft bei der Pforte* (1612). «Bayrische Ak. d. Wiss-Phil- His. Klasse-Sitzungsberichte jhgng. 1956, Heft 7» München 1956, özellikle s. 8, 19, 22 ve, 28, 32-33.

(480) R O E , 674, 722-723.

(481) R O L A M B , 699.

(482) K A N T E M İ R , 406.

(483) *Ay. esr*, 457.

(484) *Ay. esr*, 697-698.

(485) Muazzam borcun rüşvetlerle, iki gemi ile birkaç bin silâh'a indirilmesinin ilginç hikâyesi için bk.: B J O R K M A N N . : *Die Schwedisch türkischen Beziehungen bis 1800.* «Festschrift G. Jacob.» s. 19 vd. özellikle 21.

(486) S C H E E L , : *Die Sendung des Polnischen Gesandten von Stadnicki an die Pforte* (1733-1737). «Mitt. d. Seminars f. or. Spr. zu Berlin» (1932) Abt. II. s. 182.

mak istemiştir. H â l e t E f e n d i bu parayı kabul etmiştir[487].

Devlet siyasetini etkileyebilecek bu önemli rüşvet olayları şüphesiz, diğer konularda verdiğimiz örnek olaylar için söylediğimiz gibi, daha pek çoktur. Diplomatlar önemli yöneticilere rüşvet verdikten başka, küçük hizmetlileri de casusluk ve benzeri görevlerde kullanabilirlerdi. 10 Şubat 1574'te *Avusturya* Elçisi U n g n a d , *Edirneli* bir Türke para verdi ve onunla gizli mektuplar yolladı. 1575 Yılı sonlarında hazırlığına başlanılan barış andlaşmasında Türklerin niyetlerini öğrenmek için aynı Elçi büyük paralar vererek bilgi topladı. 16 Şubat 1576 da bu Elçi *Budin*'de altı Türk çavuşu tutar ve bunlara para vererek emin bir şekilde mektuplarını yollatır. Aynı Yılın 13 Eylülünde *Boğdan* Voyvodasının kuriyesi de para karşılığı böyle bir iş yapar. 1577 Mayısında ise Elçilik bir *Fransız* dönmesini casuslukla görevlendirir ve karşılığında ona önemli paralar verir[488]. Bu hizmetlerde kullanılanların çoğunun kamu görevlisi oldukları anlaşılıyor. XVI. cı Yüzyıl sonlarında da *Venedikliler*in bazı kâtiplere rüşvet vererek *İngilizler*in *Babıalide*ki faaliyetlerini, hatta Padişaha sundukları dilekçeleri bile öğrendikleri görülür[489]. Casusluk her devirde ve mekânda hükmünü yürüttüğünden, bu tür olayların Osmanlı Devletinde de sürüp gittiğini kabul etmek normaldir.

İstanbul'daki yabancı devlet temsilcileri yalnız yöneticilerle temas etmezler, özellikle padişah üzerinde etkileri bulunan kimseler, msl, valde sultan ve gözdeler gibi kadın oldukları için mücevher ve para hırsları pek fazla olan kişilere de sık sık hediye-rüşvet sunarak isteklerini gerçekleştirmeğe çalışırlardı[490].

Başkent dışındaki diplomatik görevliler, özellikle konsoloslar, çevrelerindeki yüksek yöneticilerle yakınlık kurup temsil ettikleri devletin menfaatını korumağa çalışırlardı. 1575'te *Haleb*'e gelen

---

(487) K A R A L , : *Hâlet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*. İstanbul 1940. s. 24, 88.. Fransız İhtilâli sırasında, Fransız Diplomasisinin Türklerle kurmak istediği ilişkilerde rüşvet silâhına nekadar güvendiği hak. bk.: S O Y S A L , İ s m a i l : *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, Ankara 1964, s. 98, 124,. Ayrıca tercümanların rüşvetçiliği hak. bk.: 323.

(488) Bu olaylar için, G E R L A C H , 46, 137, 160, 243, 344.

(489) K U R A T , 149-150.

(490) Msl. bk.: L E W E N K L A W , 112.. P O U L E T *I*, 319-320.

yeni Paşayı *Venedik* Konsolosu karşılamış ve kendisine 14 tane pek nefis ipek elbise hediye etmiştir[491]. Hele merkezden uzak ve zaman zaman yarı bağımsız yönetilen eyaletlerde konsoloslar, oranın yüksek yöneticilerine şirin gözükmek ve imtiyazlar kopartmak için ellerinden geleni yaparlar. XVII. ci Yüzyıl sonlarında *Mısır*daki *İngiliz* ve *Fransız* konsolosları paşalara hediye sunmak için birbirleriyle yarışırlardı[492].

Diplomatik rüşvet tek taraflı değildi. Türkler de yabancı diplomatlara rüşvet vererek türlü işler yaptırtmışlar, menfaatlarını korumağa çalışmışlardır. Msl, 1581 Yılında *Györ(Raab)*'da açılan pazar ve sergilerin *Ovar*'a (*Lajta-Raab*'ın bir yan kolu) nakli için *Avusturyaca* varılan karar Osmanlı Devletinin iktisadi menfaatine zarar verdiğinden *Weizen* Şehrindeki Osman Paşa (ağa) tarafından Erzherzog Ernst'e, bu karardan dönülmesi için hediyeler yollanmıştır[493]. 1719'da *Niş*'e varan *Avusturya* Elçilik heyeti, *Viyana*ya gidecek Türk Elçisi ile karşılaşır. Türkler *Avusturya* Elçisine muhteşem bir tören yapacaklarını, ama ayni şeyin *Belgrad*'da Türk Elçisine de tertip edilmesini teklif ederler. Kabul edilmiyen bu teklif üzerine bir Recep Paşa, *Avusturya* Elçisine 50 kese para vermek ister. Ancak sözü geçen Elçi «bütün dünyayı altın yapıp ikram etseler de» bu işi yapamıyacağını belirtir[494]. Şu hale göre Türkler diplomatik itibar meseleleri için bile rüşvet silâhını kullanmışlardır. İkinci *Viyana* kuşatması sırasında ise *Avusturya* tarafından birisi Herzog von Lottringen'e götüreceği mektupları Vezir-i âzama teslim etmiş karşılığında ona 50 Taler ve bir elbise hediye edilmiştir[495]. 1812'de imzalanan *Bükreş* Barışının hazırlık görüşmelerinde, Başdelege Galib Efendi tarafından, lehimize yapılacak bazı önemli sınır değişiklikleri karşılığında, *Rus* delegelerine ikibin kese vaadedilmiş, fakat *Petersburg*, delegelerinin sınır teklifini kabul etmediğinden bu rüşvet verilememiştir[496]. Bu örneklerin de çoğaltılması şüphesiz mümkündür.

---

(491) RAUWOLF, 79-80.

(492) WANSLEB *I*, 65 vd. da bu rekabeti ve Paşaya verilen hediyeleri ayrıntılı olarak tasvir eder.

(493) JENSEN, 107-109'daki mektup. (T.: 20 Ağustos 1581).

(494) DRIESCH, 46-47.

(495) BENAGLIA, 171-172.

(496) CEVDET *X*, 16-17.

III — OSMANLILARIN ÇAĞDAŞI DEVLETLERDE RÜŞVET

1. Genel Olarak :

Osmanlı Devletinin Yönetim ve Yargı örgütlerinde rüşvetçiliğin ne oranda yaygın olduğunu göstermeğe çalıştık. Bununla beraber Osmanlılara çağdaş İslâm ve İslâm olmıyan devletlerdeki rüşvetçiliği en kaba çizgileriyle de olsa görmeden, konumuz hakkında salim sonuçlara erişemeyiz. Osmanlı Devleti İslâm esaslarına uygun olarak yönetilen bir teokrasidir. Acaba onun çağdaşı olan diğer İslâm teokrasilerinde bu suç ne ölçüde işlenirdi? Batının *Hıristiyan* ülkelerinde durum nasıldı? Bu sorulara ayrıntılara inmeden cevap vermek için, gözlemcilerin sözü geçen ülkelerde tespit edebildikleri gerçekleri buraya nakletmekle yetineceğiz. İslâm devletleri içindeki rüşvetçiliği Osmanlılara gelinceye kadar İkinci Bölümde görmüştük ve bu derdin yaygınlığının fazlalığını anlamıştık. Osmanlılara çağdaş İslâm devletleri için de bu hükmümüz geçerli olmak gerektir. Zikredeceğimiz gözlemler bu hükmümüzü doğrulayacaktır. Batıdaki Hıristiyan ülkelerinin durumu ise Ortaçağ başlarına kadar Birinci Bölümde bahis konusu edilmişti. Böylece şu aşağıdaki bahis hem Osmanlı Devleti ile çağdaşlarının konumuz bakımından karşılaştırılmasına yardım edecek, hem de Birinci ve İkinci bölümlerimizin devamı yerine geçecektir.

2. İslâm Devletleri :

A) İ r a n

İran'ın XVI. cı Yüzyıl başlarında birleşmesi Osmanlı Devleti için önemli bir tehlike doğurmuştur. Üçyüz yıl devam eden İran savaşları ve Sünnîlik-Şiîlik kavgası her iki devleti birbirine amansız bir düşman yapmıştır. Siyasî alandaki bu çatışmaya rağmen *İran* ile Osmanlı devletleri medeniyet ve Dünya görüşü bakımından adetâ kardeş sayılabilirler. İslâm kültürünün gelişmesine büyük katkıda bulunan eski *İran* Devleti, İslâmlaşmış şekliyle bütün Müslüman toplulukları etkilemekte devam etmiş, *İran* kültür ve edebiyatı, devletlerinde siyasî birlik olmadığı zaman bile, diğer çağdaş toplulukları kültür egemenliğine almıştır. XVI. cı Yüzyıldan îtibaren birliğine kavuşan *İran,* Osmanlıları etkilemekte de-

vam etmiş, bu etki Osmanlı devlet sistemine bile geçmiştir. Zaten her iki topluluk genel İslâm Medeniyeti içinde yaşadıkları ve *İran*'da önemli bir Türk kütlesi bulunduğu için Osmanlı Devletinin olumsuz yanlarına *İran*da rastlarsak, şaşmamak gerektir. Nitekim gözlemciler XVII ve XVIII. ci Yüzyıllarda *İran*'da devlet hizmetlilerinin pek geniş zulümler yaptıklarını, bu yolsuzlukların özellikle vergi toplama ve diğer paraya ilişkin hususlarda görüldüğünü, Şah'ların bile bu şekilde, meşru olmıyan yollarla büyük bir servet topladıklarını belirtirler[497]. Rüşvet derdinin de *İran*'da yaygın olduğu anlaşılmaktadır[498].

İran'da çeşitli rüşvet şekillerinin hepsinin uygulandığı bilinir. Devlet hizmetlilerinin orada da makamlarını satın aldıkları haber veriliyor. Babadan oğula geçen memurlukların bile bazı hallerde satıldığı, hattâ, eğer oğul küçükse onun yerine şah tarafından geçici olarak tayin edilen naiblerin dahi bu iş için hediye verdikleri anlaşılmaktadır[499]. Ş a h H ü s e y i n (1668-1727. hük: 1694-1722) her türlü hizmete en çok para vereni tâyin ederdi[500]. Tâyin işleriyle meşgul olan *Dīvān-e İnşā*'daki hizmetlilerin gelirleri arasında, bu tür rüşvetler de önemli bir yer tutardı[501].

Devlet merkezindeki memurlar pek rüşvetçi idiler. Saraydaki bütün hizmetliler büyük bir memnunlukla hediye-rüşvet kabul ederlerdi. Ancak özellikle başvezir bu hususta daha elverişli imkânlara sahipti. Tıpkı Osmanlı Vezir-i âzamı gibi, *İran*'daki her türlü iş en sonunda onun elinden geçer, bu yüzden başvezirle görüşüp olumlu bir cevap isteyenler «ağır ellerle» huzura çıkmak zorunda kalırlardı. Bütün bu işlerden şah'ın haberi olduğu için başvezir zaman zaman ona da değerli hediyeler sunmakla yükümlü idi[502]. Divan ödevlilerinden *«Divan beyi»* valilerin (hanların) ve

---

(497) Msl, vergi toplama işlerinde yolsuzluklar, bk: T A V E R N I E R *I*, 262-263. Şahların türlü zulümleri bu arada haksız yollarla para toplamaları hak. bk.: T H E V E N O T *II*, 143.. O T T E R , J o h a n n: *Reisen in die Türkey und nach Persien aus.. französischen überstzt von* G . F . C . S C H A D , Cilt I, Nürnberg 1781 s. 369.

(498) Msl, J A U B E R T , 148.

(499) T A V E R N I E R *I*, 253'de bu memurlukların niteliği belirtilmiyor.

(500) O T T E R , 231-232.

(501) H I N Z , W a l t e r : *Die persische Geheimkanzlei im Mittelalter* «Westöstliche Abhandlungen» Wiesbaden 1954, s. 348.

(502) Bu hususlar için bk.: O L E A R I I , A d a m : *Auszführliche*

gözden düşen başka hizmetlilerin yolsuzluklarının soruşturmasını yapardı. Subaşılık hizmetini karşılıyan işlerle meşgul hizmetliler hakkındaki şikâyetlere de bu zat bakardı. O yüzden kendisi çeşitli yerlerden verilen zengin hediyeler dolayısı ile önemli servet sahiplerinden sayılırdı[503]. Namuslu hizmetliler bile haklarındaki yersiz ithamlardan sıyrılabilmek için saraydaki ilgililere rüşvet vermek zorunda kalıyorlardı[504].

Eyaletlerdeki durum da devlet merkezinden farklı değildi. Yarı bağımsız hayat süren ve valilik fonksiyonlarını yerine getiren han'lar çeşitli zulümler yaparlar, böylece hükümete sayısız şikayetçilerin gitmesine sebep olurlar, ancak sarayda kendilerine yakın olanlara verdikleri rüşvetlerle işi örtbas edebilirlerdi. Bu hususta gerekirse şah'a bile değerli hediyeler gönderirlerdi. Hediyenin değeri az olursa, bu, gözden düşme sebebi de teşkil edebilirdi[505]. Şehirlerde bu *han*lara msl, fırıncıların ekmek fiyatlarını arttırabilmek için bile hediye vermeleri görülmüştür[506].

İran'da daha akla gelebilecek her husus için rüşvet alınıp verilirdi. Altıncı yolculuğundan dönüşü *Moskova* üzerinden yapmak isteyen T a v e r n i e r 'ye bunun imkânsız olduğu söylenilmiş, ama bir miktar para verilince iş çözümlenmiştir[507]. Gümrük görevlileri, yabancı tacirlerden gerektiğinin kat kat fazlasını isterlerdi[508]. Böylece msl, *Şiraz*'dan güney *Volga* kıyılarına mal götüren bir tacir, malın sermayesinin birbuçuk misli fazla para ödemek zorunda kalırdı[509].

Bu geniş rüşvetçiliğin Adalet Örgütüne de geçmesi tabiîdir. *İran*'daki kadılar da, diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi genellikle rüşvetçiydiler ve kendilerine rüşvet verenin tarafını tutarlar-

---

Beschreibung der Kundbaren Reyse nach Muscow und Persien (III. cü bası), Schleszwig 1663, s. 670. Ayrıca, bk.: s. 534.

(503) T H E V E N O T *II,* 146.

(504) T A V E R N I E R *III,* Genf 1681, s. 60.

(505) *Ay. esr. I,* 260.

(506) *Ay. esr. I,* 270.

(507) *Ay. esr. I,* 117.

(508) *Ay. esr. I,* 120-121.

(509) H I N Z , : *Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15. und 16 Jahrhundert* «ZDMG» 100 (1950), s. 199.

dı[510]. O l e a r i i de yargıçların rüşvet aldığını, aynı kelimeyi kullanarak *(ruşwet)* belirtir ve rüşvetçi bir kadı'nın cezalandırılması olayını nasıl seyrettiğini anlatır[511]. Yabancı bir diplomatın bile kulağına çarpan «rüşvet» kelimesi, derdin Doğu ülkelerinde ne kadar yaygın olduğunu göstermeğe yetişir. Kadılar dışındaki hizmetlilerin yerine getirdiği adalet işleri de ayni derecede rüşvetle çözümlenirdi[512].

Diplomasi işlerinde de aynı usuller yürürdü. Özellikle *İran* ve Osmanlı ülkelerinin sınırlarındaki yöneticiler kendi menfaatleri için gözden uzak olan bu yerlerde rüşvet alabilirlerdi. 1805'te *Bağdat* Valisi A l i P a ş a , Osmanlı hükümetinin bir yöneticisi idi. Ancak, *İranlıları* memnun edebilmek için Şah'a da itaat eder ve ona fırsat düştükçe hediye yollardı[513]. Gerçi bu hareketi doğrudan doğruya rüşvet olarak niteleyemezsek de, o devirlerde Osmanlı yöneticilerinin tıynetini göstermektedir. Bu ve buna benzer çeşitte olayların karşılıklı olarak sürüp gittiği iddia edilebilir.

Şüphesiz *İran*'da da dürüst ve değerli devlet adamları yaşamış, ancak bunların sayısı rüşvetçilerin yanında pek az bulunmuştur. Nitekim T a v e r n i e r Şah II. ci A b b a s 'ın (1633-1666, hük: 1643), mutemed adamlarından bir « M u h a m m e d A l i B e g »den «kimseden rüşvet almamış ve kimseye vermemiştir» diyerek hayretler içinde bahseder, ve onun pek mütevazi yaşadığını anlatır[514]. Şu hale göre, gözlemciler o kadar sık tanık oldukları rüşvetçilik yanında aslında normal olarak sayılması gerekli dürüst kişileri de zikretmeden edemiyorlardı ve bu, o kişilerin gerçekten az olduğunu açıkça gösteriyordu.

---

(510) T A V E R N I E R *I*, 267.. C A R T W R I G H T , J o h n : *Observations of Master John Cartwright in his Voyage from Aleppo to Hispaan...* «Purchas his Pilgrimes, The Second Part» London 1625, s. 1434.. P R E A C H E R , *The Preacher's Travels..»* A Collection of Voyages and Travels» VII. London 1747. s. 736.

(511) O L E A R I I , 648-649.

(512) T H E V E N O T *II*, 131.. J A U B E R T , 110.

(513) J A U B E R T , 113-114.

(514) T A V E R N I E R *I*, 44. Gene XIX. cu Yüzyıl devlet adamlarından M i r z a T a ḳ ī H a n (öl: 1852) «Vazifeleri sırasında *İran*'da nadir görülen irtikapta bulunmamak dürüstlüğüne sahip idi»... L E V Y , *İA VIII*, 362.

B) Mısır

Osmanlıların çağdaşı olduktan sonra da *Mısır*'da eskiden beri sürüp giden rüşvetçilik eksilmedi. Hizmet ve makam satışı alabildiğine ilerlemişti. Al-Malik Sayf Al-dīn Şa'bān (Hük: 1345-1346/746-747) bütün makamları kendisi, açıkça satardı[515]. Hoşkadem (Ḫūşḳadam al-Malik Al-Ẓāhir. hük: 1461-1467/865-872) devri de bu tür işlerle doludur. O zamanda msl., *Şam* Valiliği için 45000 dinar ödenmeliydi: Önemli memurlukların fiyatları tespit edilmişti[516]. Memlûk hükümdarlarının siyasî aleti olan *Kahire* (Abbasi) halifesi seçilebilmek bile bazen rüşvetle mümkün oluyordu[517]: 1508 Yılında Halife Mustamsık billah Ya'kub, oğluna hilâfeti bırakabilmek için kendi kendisini azletti. Yakub gözlerinden rahatsızdı ve yeğeni Ḫalīl kendi oğullarından birisini halife yapmak istiyordu. Halil henrekadar Sultan ile anlaştıysa da Yakub 12 000 dinar rüşvetle işi çözümledi ve oğlu Al-Mutavakkıl 1508/914'te halife oldu[518]. Sultanlardan Hoşkadem'e en akla gelmiyecek işler para verilerek yaptırılabilirdi. Msl., rakiplerini dövmek isteyenler bile rüşvetle bu arzularına kavuşabilirlerdi[519].

Memlûkların yönetimi altında bulunan *Kudüs*'te *Hıristiyan* hacılardan pek açıkça rüşvet istenirdi. Ödenen gümrük resimleri tekrar alınır, *Kudüs*'te pek çok yere rüşvet verilmeden girilemezdi[520].

Rüşvet Adalet Örgütünde de yaygındı. Kadılıkların alım-satımı devam ediyordu. Al-Malik Sayf al-Dīn Şa'bān, *Kudüs* Kadısını sözde bir sebeple azletmişti. Kadı 2500 dinar ödeyerek kendisini «affettirdi». *Halep* Nazırlığına 2000 di-

---

(515) WEIL *IV*, 465.
(516) *Ay. esr, V*. Mannheim 1862, 314.
(517) SCHIMMEL, 19.
(518) *Ay. esr*, 18.
(519) WEIL *V*, 314.
(520) Msl, bk.: HARFF, Arnold von: *Die Pilgerfahrt des Ritters A. von Harff in den Jahren 1496 bis 1499.. Hrgg. von.* E.V.GROOTE, Cöln 1860, s. 77, 176, 178, 182.. FABRI, Felix: *Eigentliche Beschreibung hin und wieder Fahrt zu dem heiligen Land..»* «FEIERABEND *I*,» 327, 329.

narla talip olan ve tayini yapılan birisi, başkasının Sultana «çok güzel köleler, türlü değerli hediyeler» vermesi üzerine yirmi gün sonra azledildi[521]. 1495 Yılı başında al-Sihna pek büyük meblağlar vererek *Halep* Şafiî Başkadısı oldu. 1513'te Sultan Aşraf al-Ġūrī hük: 1501-1516/906-922), bir günde dört mezhebin başkadısını birden tayin etti. Tarihçi Ibn İyās şöyle diyor: «Beni en çok Sultanın, tâyin ettiği kadılardan bir dinar bile almaması hayretlere düşürdü. Hem para almadı hem de kendi cebinden 12000 dinar gitti. Bu olay Aşraf al-Ġūrī devrinin en büyük acayipliklerinden birisi sayıldı»[522].

Kadılar işlerini görürlerken türlü yolsuzluklar yapıyorlardı. 1432'de *Suriye*'den geçen de la Broquiére, ilgisi olmadığı bir olay yüzünden kadıların kendisine nasıl baskı yaptığını anlatır[523]. Rüşvet ve ihtilâs gibi suçlarla itham edilen kadılar, sultanın veya etrafındakilerin sempatisine göre affedilebilirler ve hattâ bazen yeni ve daha önemli ödevlere tayin edilebilirlerdi[524]. Kadılar fermanların emirlerine bile riayet etmiyebilirlerdi: *İskenderiye*'deki *Raguza* Kolonisi, bir konsolosa sahip olabilmek için -Sultan al-Ġūrī'nin fermanı olmasına rağmen- Kadı Hamza'ya önemli bir miktar para ödemek zorunda kalmıştır[525].

Memlûklar Devletinde de dürüst kadıların çıktığı muhakkaktır. Sultan al-Nāṣır Muḥammad (hük: 1293-1341/693-741) adil bir hükümdardı. Devrinde ibn al-Ḥarīrī adlı bir kadı, Sultanın bir gözdesinin yaptıracağı bir saray için, yönetimi altındaki vakıf topraklardan bir kısmını, zengin tazminat karşılığı istendiği halde *Hanefi* Hukukuna aykırıdır gerekçesi ile vermemiştir. Sonunda al-Ḥarīrī azledilmiş ve yeni kadı istenileni yapmış, fakat birkaç gün sonra da ölmüştür. Bundan korkan Sultan

---

(521) WEIL *IV*, 465.

(522) SCHIMMEL, 103, 114-115.

(523) De la BROQUIERE, Bertrandon: *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquiére* (editon. Ch. SCHEFER) Paris 1892, s. 67.

(524) Msl, Al-Malik Çakmak devrinde (hük: 1438-1453/842-857), WEIL *V*, 244.

(525) BAJRAKTAREVIC, Fehim: *Die arabischen Urkunden des Staatsarchivs von Dubrovnik (Raguza)* «Der Islâm», XXXIII/2 (1957) s. 140.

eski kadıyı yerine getirtmiştir[526]. Tacirlerden ordu ihtiyaçları için mecburi borç alınmasını isteyen K a y ı t b a y 'ın (hük: 1468-1496/873-901) kararına Hanefi Kadısı A m ī n a l - D ī n Y a ḥ y ā itiraz edebilmiş ve fetva vermemiştir. Ancak sert hükümdar bu direnişe aldırış etmediği gibi bir süre sonra kadılardan da zorla para almıştır[527]. Sultan a l - N ā ṣ ı r M u ḥ a m m a d rüşvetçi kadıları cezalandırırdı[528]. Ancak rüşvetle en büyük mücadeleyi son Sultan Ṭ ū m ā n B e y (hük: 1516-1517/922-923) yaptı. Bu Sultan makam satışını ve rüşveti açıkça yasaklamıştı[529]. Fakat kısa süren saltanatı bu mücadelede devama imkân bırakmamış ve bir yıl sonra *Mısır* Osmanlı egemenliği altına girerek rüşvetçi bir devletin varlığı sona ermiş fakat rüşvet bu ülkede günümüze kadar yaşamıştır[530].

C) D i ğ e r İ s l â m D e v l e t l e r i n d e

Güneydoğu *Asya*'dan *Fas* kıyılarına kadar yayılan diğer İslâm ülkeleri de rüşveti tanırlardı. 1343 Yılında *Maldiv* adalarındaki Müslümanların kadılığını yapan İ b n B a ṭ ṭ ū ṭ ā 'nın (1304-1369/703-770) suçsuz olduğu halde *Hind* Hükümdarından rüşvet alarak ayaklanma çıkartmakla itham edilmesi orada kadilarin rüşvetinin tanındığını gösterir[531]. XVIII. ci Yüzyıl sonlarında *Sudan*'dan geçen B r o w n , «Sultan» olarak adlandırdığı hükümdarın «hak istemek için huzuruna gelen herkesten hediye aldığını» yazar[532]. *Fas* hükümdarı S ī d ī M u ḥ a m m a d b . ' A b d a l l ā h b . İ s m ā ' i l 'in (öl: 1790) çok ihtiraslı ve paraya düşkün bir zat olduğundan ve sırf bu hırsı yüzünden imzalanan barıştan altı ay sonra hiç yoktan *Raguza* ile savaş çıkarttığından (1780) bahsedilir[533]. XIX. cu Yüzyılın ilk yarısında iktisa-

---

(526) W E I L *IV* 398-399.

(527) *Ay. esr.* 330 vd.

(528) *Ay. esr.* 399.

(529) S C H I M M E L . 62.

(530) Krş.: C R O M E R . : *Modern Egypt,* Cilt II, London 1908 s. 420 vd'da *Mısır*'da sürüp giden rüşvet derdi çok güzel tasvir edilmiştir.

(531) I B N B A Ṭ Ū Ṭ Ā (B a ṭ ṭ ū ṭ ā) - *Die Reise des Arabers Ibn Baṭūṭā durch Indien und China. Bearbeitet von Hans* von Mzik, Hamburg 1911 s. 349.

(532) B R O W N , 302.

(533) B A B I N G E R , : *Ein Marokknaisches Staatsschreiben an den Frei-*

dî menfaatler yüzünden Batı temsilcileri bu Ülkenin sultanlarına normal yıllıktan başka sık sık hediyeler takdim ederlerdi[534]. O sıralarda sultanın yanına, halk içindeki şikayetçiler bile hediyesiz giremezlerdi[535].

Osmanlılara çağdaş İslâm-*Moğol* devletlerinde de rüşvet tanınırdı. I b n B a ṭ ṭ ū ṭ a *Hindistan*'da iş yaptırtmak isteyen tacirlerin Hükümdara değerli hediyeler sunduğunu söyler[536]. İmparator Ş ā h C i h ā n 'ın oğlu A v r a n g z e b 'in (1618-1707) çevresindeki bazı kişilere siyasi rakiplerin rüşvet verdiği belirtilir[537]. Osmanlı Devletinin ilk yüzyılını tamamladığı sıralarda 1395 Yılında *Kıpçak* Hanına gelen *Venedikliler*, orada iktisadî menfaat sağlamak için gerekli gördükleri kişilere «*Venedik*'in amacını daha iyi gerçekleştirmek için» hediyeler vermişlerdir[538]. 1397'de ise gene *Venedikliler, Kıpçaklarca* alınan % 3 gümrüğün % 1 ½ ğa indirilmesi için maliye işleriyle ilgilenen bir «mirza»ya 200 duka vermişlerdir[539]. Timurun İmaparatorluğu içinde dolaşan tecirler sık sık rüşvet ödemek zorundaydılar[540]. F a t i h devrinde, *Kırım* Hanlığının Osmanlı Himayesine geçmesinden az önce, *Kefe*'de *Kırım* hanlarını temsil eden «*Tudunluk*» makamı için geniş iktidar kavgalarına, bu arada *Venediklilere* Hana karşı olan Tatarlar tarafından rüşvet verilerek kendi adaylarının tudun yapılması için destek kazanmak çabasına girişildiği anlaşılıyor[541].

3. Hıristiyan Avrupa Devletlerinde

A) G e n e l O l a r a k.

Osmanlılara çağdaş İslâm devletlerinde rüşvetin azalmayan bir sosyal dert şeklinde sürüp gittiğini gördük. Acaba, *Hıristiyan*

---

staat Raguza vom Jahre 1194/1780. «Mitt. d. Sem. f. or. spr. zu Berlin» XXX (1927) Zweite Abtg. - Westasiatische Stud., s. 200.

(534) M O R D T M A N N , D . A . : *Kurze Beschreibung von Mağhrib el Akssa oder Schilderung der Staaten von Marokko.*. Hamburg 1844, s. 43-46.

(535) *Ay. esr.* 26.

(536) I B N B A Ṭ Ū Ṭ Ā - M z i k , 199.

(537) T A V E R N I E R *II,* Genf. 1681, s. 96.

(538) S I L B E R S C H M I D T , M a x : *Das orientalische Problem (1381-1400)* - Leipzig 1923, s. 133.

(539) *Ay. esr,* 137.

(540) *Ay. esr,* 132, 135.

(541) Bk.: İ N A L C I K , *Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi.* «Belleten» Sayı 30, (1944), s. 205.

Avrupa devletlerinde durum nasıldı? Kesinlikle söyleyebiliriz ki bu ülkelerde de, XVIII. ci Yüzyıl sonlarına kadar bu dert oldukça yaygın bir şekilde hükmünü yürütmüştür. Sonraları çeşitli sebepler (Bk.: Altıncı Bölüm IV) bu ülkelerde rüşveti azaltmış, ancak hiçbir zaman ortadan kaldırmamıştır.

Geç Ortaçağ ile Yeniçağ'ın ortalarına kadar olan zamanlarda Batı *Avrupa* ülkelerinde bile memurlukların satımı önemli bir gelir kaynağı sayılmıştır[542]. Hele *Akdeniz* ülkelerinde, Altıncı Bölümde göreceğimiz iktisadî - sosyal sebepler dolayısı ile rüşvet vererek memurluk satın almak *(vénalité des charges)* XVIII. ci Yüzyıl sonlarına kadar pek yaygın bir usul halinde gözümüze çarpıyor[543]. XVIII. ci Yüzyılda Batı *Avrupa* ülkelerinin saraylarında «unvan» ticareti yapılır, zengin burjuvalar kendilerine büyük menfaatler sağlıyan bu unvanları satın alırlardı. Bu satışlarda genellikle diplomatik rütbeler rağbet görürdü. Zira böylece zengin bir tacir çeşitli imtiyazlardan faydalanarak ticaret yapabilirdi. Özellikle küçük *Alman* devletlerinin sarayları bu satışın merkezi idi ve «en çok veren» istediği ünvan'a sahip olurdu[544].

XVII. ci Yüzyılda Batı'da asayiş de bir hayli bozuktu. 1660 Yılında *Verona*'dan *Vicenza*'ya —ki çok kısa ve engebesiz bir yoldu— bir yolcu, özellikle «askerlerden» korkarak büyük bir endişe içinde gidebilmiştir[545]. Asayişsizliği «askerlerin» doğurduğu düşünülürse o devir Kuzey *İtalyasının* durumu kolayca gözler önünde canlanır ve bu düzensizlik içinde rüşvetin de yaşadığı tahmin edilebilir.

Ayni devirlerde memurların görevlerine ilişkin suçları bol bol işledikleri görülür. Çok ilginç bir örnek olay, Türk tehlikesini

---

(542) Sombart, W.: *Der moderne Kapitalismus I/2* s. 632 ve Weber, M.: *Wirtschaft und Gesellschaft (Grundriss d. Sozialökonomik III,* 1925) s. 139 bk.: ÜLGENER, Sabri F.: *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri,* İstanbul 1951, s. 154 Not 100'den naklen.

(543) Braudel, Fernand: *La mediterranée et le monde méditerranéen à l'epoque de Philipp II,* Paris 1949 - Bk.: BARKAN 'ın kitap tahlili, «Türkiyat Mecmuası» X, (1951-1953) s. 402'den naklen.

(544) KRAUSKE, Otto: *Die Entwickelung der ständigen Diplomatie vom fünfzehnten Jahrhundert bis zu den Beschlüssen von 1815 und 1818.* Leipzig 1885, s. 175.

(545) SLISANSKY, Laurentium: *Newe Reisebeschreibung nacher Jerusalem undt dem h. Landte Anno 1662.* Leipzig 1914, s. 12.

önlemek için Orta *Avrupada* halkın büyük fedâkarlıklarla sorumlu kişilere verdikleri paraların, kapanın elinde kalması, bu yüzden «tehlikeyi» gidermek için hiçbir iş yapılamamasıdır[546]. Bu kadar önemli konularda kamu paralarını zimmetlerine geçiren memurların rüşvet almaktan da kaçınmayacakları tabiî idi. Nitekim XVIII. ci Yüzyılda msl, *Fransa* ve *Rusya*'da rüşvet «bilinen sırlardan» sayılıyordu[547]. Bu arada, hele geç Ortaçağ ile Yeniçağın başlarında, Batıda en kutsal varlık sanılan papalar'ın bile doymak bilmez ihtiraslarından bahsedildiğini belirtelim. Eserini 1518'de yazan Ulrich von Hutten, Türk tehlikesini önlemek için yapılan teşebbüslerin başarısızlığını anlatır ve bu işte baş sorumlunun «ebedî para hırsı» yüzünden papa olduğunu söyler[548].

Özellikle XVIII. ci Yüzyıl sonlarına kadar *Avrupa* hükümetleri diplomatlarından bile emin olamamışlardır. Yabancı ülkelere yolladıkları elçilerinin, görevlerini ifa ettikleri sırada ticaret yapmalarını hükümetleri yasak etmişlerdi. En ilginci ise elçilerin hediye kabul etmelerinin sıkı sıkıya yasaklanmasıdır. *İngiltere*'den *Venedik*'e kadar bütün hükümetler bu konuda diplomatlara şiddetli yasaklar koymuşlardır[549]. Bu tedbirlerin, diplomatik rüşveti önlemek için alındığı şüphesizdir. Buna rağmen gözden uzak ülkelerde yasakların diplomatlarca sık sık çiğnendiğini kabul etmemek için bir sebep yoktur. Çünkü tedbir genellikle varlığı kabul edilen bir olay dolayısı ile alınır. Nitekim diplomatik temaslarda rüşvet XVI - XVIII. yüzyıllar arasında yazılmış devletler hukuku kitaplarında kullanılması meşru bir silâh gözüyle görülmüştür. XVIII. cü Yüzyılda, diplomasinin İncil'i sayılan *«L'Ambassadeur et ses fonctions»* (1730) adlı eserinin bir bahsini Wicqueford şu konuya ayırmıştı: «Il' est permis à l'Ambassadeur de corrompre les Ministers, la Cour, ou il negocie»[550]. Batılı diplomatların bu silâhı Osmanlılar üzerinde kullandıklarını da görmüştük.

---

(546) EBERMANN, Richard: *Die Türkenfurcht* - Diss. Halle; Halle, a. S. 1904, s. 21.

(547) STILKE, 10.

(548) EBERMANN, 51.

(549) KRAUSKE, 241 ve 26-27.

(550) Bk.: KRUSCHE, Josef: *Die Entstehung und Entwicklung der ständigen diplomatischen Vertretung Brandenburg - Preussens am Carenhofe.* Diss. Breslau.. Breslau 1932, s. 201.

Şimdi, daha iyi bilgi sahibi olabilmek için önemli *Avrupa Hıristiyan* devletlerinin konumuz bakımından durumlarını yakından incelemeğe çalışalım.

B) Orta Avrupa Devletleri

XVI. ci Yüzyıl ortalarından itibaren bir bölümü Türk, bir bölümü *Avusturya* egemenliğinde bulunan *Macaristan*'ın durumu ilginçti. Osmanlı yönetimi altındaki bölümün barış devrelerinde oldukça iyi bir durumda olduğunu görmüştük (Bk. : II, 1, A, b/bj). Buna karşılık XVI ve XVII. ci yüzyıllarda, *Macaristan*'ın Avusturya yönetimi altında kalan bölümünde durum pek iyi değildi. *Avusturya* Hükümetinin hizmetlisi olan *Macarlar*, köylerde —tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi— devre çıkarlar ve halkı insafsızca soyrlardı[551]. Yalancı tanıklık alıp yürüyen dertler arasındaydı[552]. *Avusturya* hizmetlisi *Macarlar* pek tabiî rüşvet de alıyorlardı. 1565'te *Guila (Guyla, Güle)* Kalesinin teslimini Keretschin Lassla adlı bir *Macar* asilinin Vezir Pertev Paşa'dan rüşvet alarak temin ettiği söylenir[553]. XVIII. ci Yüzyıl başlarında ise *Macaristan* gerek Türk savaşları gerekse mezhep çekişmeleri yüzünden tam anlamıyla yıkıntı halindedir. Türkler devrindeki önemli ve zengin şehirler sefillik ve perişanlık içindedir[554]. Bu ortamda, artık hemen hemen bütünü *Avusturya* yönetimine geçen *Macaristan*'da, rüşvetçiliğin daha bir süre normal ölçüler dışında hüküm sürdüğü düşünülebilir.

Macaristan'tan biraz daha batıya, *Avusturya*'ya gelirsek, XVI - XVIII. ci yüzyıllarda önemli yolsuzluklarla karşılaşabiliriz. *Viyana*'da 1577 sıralarında başbakan (Canzler) olmak için Weber adlı bir yüksek memur İmparatora önemli hediyeler vermiştir. Görevi sırasında bu masrafını çıkartmak için «kesesini doldurduğu» söylenir[555]. XVIII. ci Yüzyıl başlarında, gene bir *Avustur-*

---

(551) HILTEBRANDT, Conrad Jacob: *Dreyfache Königl. Schwed. Legations-Raiss-Beschreibung in Siebenbürgern.. und Türckey. Hrg. v. BABINGER.:* Leiden 1937. s. 67-68.

(552) Msl. bk.: GERLACH, 213.

(553) LEWENKLAW, 68.

(554) 1717'de *Macaristan*'dan geçen Lady MONTEGU'nun ilginç gözlemleri için bk. s. 80 vd..

(555) GERLACH, 327, 346.

ya memuru olarak Türkiye'de bulunan D r i e s c h , Osmanlıların kabiliyetli kişileri devlet hizmetine almadıklarını söyledikten sonra, pek çok *Hıristiyan* ülkesinde de durumun iyi olmadığını, kabiliyetli kişilerin bakanların menfaatlerini düşünmedikleri için kenarda unutulduğunu, kıral ve prenslerin de bakanlarını iyi, temiz ve özel menfaatlerini kamu menfaatına karıştırmayan insanlardan seçmediklerini yanıla yakıla anlatır[556].

XVI - XVIII. ci yüzyıllar arasında özellikle Türk sınırlarındaki *Avusturyalı* askerlerin durumu perişandı. G e r l a c h 1577'de, sınır boylarındaki *Avusturya* askerlerinin feci durumunu anlatır ve Devletinin bunlara bazen 30 ay maaş veremediğini, çoğunun aç ve çıplak olduğunu söyler[557]. Bu durum *Avusturya*nın XVI. cı Yüzyıl sonunda önemli bir kriz içinde bulunduğunu gösterir. Bu perişan askerlerin rüşvet almaları da normaldir. Nitekim bu gözlemden yüzyıldan fazla bir süre sonra bile *Avusturya* askerleri rüşvet alıp, msl, Türk savaş esirlerini kaçırırlardı. Uzun yıllar *Avusturya*'da esir olarak bulunan O s m a n A ğ a adlı bir Türk askeri, sonunda Osmanlı Ülkesine kaçmıştır. Kaçışı sırasında bir *Avusturya* onbaşısına rüşvet vererek yardımını sağlamıştır. *Avusturya* askerlerinin bu işi önemli bir geçim kaynağı yaptığı anlaşılıyor[558]. XVIII. ci Yüzyıl başlarında da *Avusturya* askerlerinin durumu düzelmemiştir. 1717 Yılında bunların «askerden çok yağmacıyı andırdıkları, kendilerine para verilmediği, silâh ve atlarını bizzat temin ettikleri, Çingene veya dilenciye benzedikleri» belirtilmektedir[559]. Bu kadar bozuk askerlere komuta edenlerin de, şahsen ne kadar dürüst olmak isterlerse istesinler, emirlerindekilerin baskısı altında kalmaları olağandır. Ayrıca kendileri de ahlâksız pek çok komutan görülmüştür. XVI. ci Yüzyıl başlarında Türklerle savaşan komutanlar genellikle rüşvetçi idiler. Para ile pek çok yerleri satmışlardır. Buna karşılık düşmanlarında (Türklerde) böyle haller görülmez[560]: 1529'da *Gran (Estergon)* kuşatması sırasında Kalenin Baş Papazı hiyanet etmiş ve anahtarları bizzat teslim etmiştir[561]. 1566 *Sigetvar* kuşatmasının son anlarında

(556) D R I E S C H , 141.
(557) G E R L A C H , 304-305.
(558) O S M A N A ğ a - G r i e s b a c h - K r e u t e l - S p i e s , 127, 128, 137, 144, 153.
(559) L a d y M O N T E G U , 86-87.
(560) S A G R E D O , 352.
(561) L U B E N A U *I*.. Krş: U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT II*, 317 not 1.

Kale Komutanı Nicholaus Keretschen mutemed adamı Georg Bebicus'u göndererek büyük bir para karşılığı şehri teslim etmeği teklif etmiştir[562]. 1594 *Raab (Yanıkkale)* kuşatmasında Komutan Graf Hardec'e rüşvet verildiği söylenir[563]. 1602'de *Budin* kuşatmasını kaldıran Mareşal Rosswurm, Türklerden rüşvet aldığı iddiası ile *Prag*'da idam edilmiştir[564].

*Avusturyalı*lar diplomatik amaçla rüşvet silâhını kullanmışlardır. 1576'da *Avusturya* İmparatoru *Polonya*'ya kendi adayını kıral seçtirebilmek için önemli paralar harcamış bu arada *Polonya* Elçisine büyük meblağlar vermiştir. Bu işteki genel masrafı 20 milyon guldene erişmişti[565].

Avusturya'da makam satışının, askerlik işlerinde rüşvetin XVIII. ci Yüzyıl ortalarına kadar bu derece yaygın olduğu düşünülürse, bu Devletin diğer örgütlerinde de durumun daha iyi olmadığını tahmin etmek mümkündür.

c) Akdeniz Devletleri

Akdeniz ülkelerinin yeni çağın başına bozuk bir iktisadî düzenle girmeleri, türlü yolsuzlukların devlet örgütlerine iyice yerleşmesine sebep olmuştur. İlkçağdan beri bu ülkelerde bilinen rüşvet, böylece sürüp gitmiştir.

XVI - XVIII. ci yüzyıllarda kudretli devletlerden sayılan *İspanya*'da memurlar, özellikle subaylar her fırsatta karşılarındakilerden para sızdırmak gayreti içindeydiler[566]. Serbestçe ticaret yapmak isteyen tacirler kırala bile para vermek zorundaydılar[567]. *İspanyol* komutanları savaşta rüşvet alarak kaleleri teslim ederlerdi[568].

Akdeniz ulusları arasında, rüşvetin en büyük üstadı şüphesiz *İtalyanlardır*. *Roma*dan beri gelen rüşvetçilik *İtalyan* devlet-

(562) KNOLLES, 557.
(563) *Ay. esr.* 734.
(564) SAGREDO, 352.
(565) GERLACH, 160, 163, 180, 218.
(566) Msl. bk.: LITHGOW, 395 *(An injust robbery by unjust Judges)*.
(567) GERLACH, 318-319.
(568) Msl, 1551 de *Trablus*'ta Türklerden.. NICOLAI (Alm. Çev.) 44... *Fransızlardan*, EBERMANN, 23.

lerinde Osmanlılara çağdaş zamanlarda da yaşamıştır. Osmanlı Devletinin en önemli rakiplerinden *Venedik* bu bakımdan ilginç bir inceleme konusudur:

Venedikte makamlar satılırdı. 1648 *Girit* savaşı sırasında sırf gelir elde etmek için memurluklar devletçe satılmıştır[569]. *Venedik* yönetimi altındaki *Korfu* Adasında da, diğer kolonilerde olduğu gibi, ufak memurluklar satılırdı. Büyük memurluklar ise fakirleşmeye başlayan *Venedik* aileleri emrine veriliyordu. Böylece tekrar zenginleşmek isteyen bu *Venedik*liler gittikleri yerlerin halkını insafsızca sömürüyorlardı. Rüşvet bu kolonilerde alıp yürümüştü. *Venedikli* yöneticiler rüşvet ile cinayetlere bile göz yumuyorlar, halkın silâh taşımasına ses çıkartmıyorlardı[570]. Venedik yönetimi altındaki adalara uğrayan gemiler, oranın en yüksek yöneticisine hediye vermek zorundaydılar[571]. *Venedik*'te, yâni anavatanda da, daha XV. ci Yüzyılda bahşiş geleneği iyice yerleşmişti[572]. Bu geleneğin hele devlet dairelerinde kolayca rüşvete döneceği şüphesizdir. *Venedik* yönetimi altındaki yerlerde adalet işleri de pek bozuktu. Buralarda *Roma Hukuku* uygulanır, ancak işler pek ağır yürürdü. Rüşvet yolu ile katiller hürriyetlerine kavuşur, parası olmıyanlar ise küreklerde çürürdü. Rüşvetle serbest bırakılan katillerin yerine göstermelik olsun diye pek az suçu olanlar idam edilirdi[573]. *Karlofça* Barışı ile (1699) eline geçirdiği *Mora*'da da *Venedik* böyle bir yönetim tutturmuştu. *Mora*'daki memur örgütü son derece ağır işliyordu ve yolsuzluklarla dolu idi[574]. Rüşvetçilik adalet cihazına da geçmişti ve *Moralılar* bu durumdan hiç de memnun değildiler[575]. Bu sebepler kısa bir süre sonra *Mora*'nın gene Türkler eline geçmesinde (1718) şüphesiz önemli bir rol oynamıştır.

---

(569) Z I N K E I S E N *IV*, 788.. O sıralarda *Patritiat* olabilme yolunda kuraya katılacak 100 ailenin içine girebilmek bile para ile mümkündü. Bk.: ay. yer.

(570) G R A S S E T , S a i n t S a u v e u r : *Beschreibung der ehemaligen venezianischen Besitzungen..* (Hrg. v. SPRENGEL), Weimar 1801, s. 69 vd. 72.

(571) Msl, bk.: L U B E N A U *II*, 280.

(572) Msl, bk.: H A R F F , 51.

(573) G R A S S E T , 66-67.

(574) Z I N K E I S E N *V*, Gotha 1857; s. 473 vd.

(575) H O P F *II*, 188.

Diplomasi işlerinde *Venedikliler* rüşveti ustalıkla kullanmışlar ve önemli menfaatlar sağlamışlardır. 1386'da *Macar* Kıralı L a d i s l a u s ' tan *Korfu*'yu 30.000 dukaya satın alan *Venedik*, bir süre sonra bu meblağı çok bulmuş ve birkaç aracıya biner duka vererek satış bedelini 20.000 e indirmiştir[576]. Diplomatik müzakerelerde rüşvet kullanmak *Venedikliler* için pek tabiî idi. 1412'de *Venedik*'i Kıral S i g i s m n u d ile barıştırmak için Papa'nın başkanlığında bir komisyon kuruldu. *Venedik Senatosu* 6.III.1412 tarihli kararı ile bu komisyondaki kardinallere ve onların sekreterlerine verilecek rüşvet için 4500 duka ödenek ayırdı. Müzakereler çıkmaza girince rüşvet miktarı 10.000 dukaya çıkarıldı[577].. *Venedikliler* kendi diplomatlarının da bu ortam içinde rüşvet alabileceklerini düşünerek konsoloslarına, balyos ve elçilerine bulundukları ülkelerde hediye kabul etmeği, —çağdaş pek çok devletlerin yaptığı gibi— yasaklamışlardır[578].

D) B a t ı v e K u z e y A v r u p a D e v l e t l e r i

Hem bir *Akdeniz* hem de bir Batı *Avrupa* ülkesi sayılan *Fransa*'da da rüşvetçilik zaman zaman pek yaygındı. XVII. ci Yüzyıl yolcuları *Fransız* gümrükçülerinin rüşvet istemesinden yakınırlar[579]. Bu olaylar genelleştirilebilip yönetimin diğer örgütlerine yaydırılabilir. Diplomasi işlerinde de Fransızlar rüşveti kullandılar. XVIII. ci Yüzyıl sonlarında *Avusturya* ile Osmanlıları yalnız bırakmak isteyen XIV. cü L o u i s (hük: 1643-1715) *Polonya* Kıralı S o b i e s k i ' ye (hük: 1674-1696) Elçisi V i t r y aracılığı ile önemli bir miktar para vermek istemiştir. Ancak, S o b i e s k i teşekkür etmekle beraber sert bir şekilde paranın kendisini ödevlerini yerine getirmekten alıkoyamayacağını bildirmiştir[580]. Gene, 1733'te *Polonya* Kıralı II. ci A u g u s t 'un ölmesi üzerine XV. ci L o u i s (hük: 1715-1774) Kayınbabası L e s z c z i n s k i 'yi hükümdar seçtirebilmek için rakibi *Sachsen*

---

(576) S I L B E R S C H M I D T , 203.

(577) B E C K M A N N , G u s t a v : *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht Osmanen.* 1392-1437. Gotha 1902, s. 50 ve 54.

(578) K R A U S K E , 45.

(579) Msl, L U C A S *I*, 2.. T A V E R N I E R *I*, 110-111.

(580) K O E H L E R , 56.

K u r f ü r s t 'ünü atlatabilmek yolunda «ne para ne de başka benzeri vasıtalar kullanmaktan çekindi»[581].

XVII. ci Yüzyıl ortalarında *İngiliz* adalarında rüşvet ve benzeri yolsuzluklar bir hayli fazla idi. Bir *İngiliz* olan L i t h g o w 1620 Yılındaki *İrlanda*'yı anlatırken, buradaki memurların pek rüşvetçi olduğunu, rüşvet olaylarının pek yaygın bulunduğunu ve iğrenç bir şekilde cereyan ettiğini belirtir[582]. *İngiliz* gemicileri, denizde yakaladıkları korsanları tutuklayıp Anavatanlarındaki sorumlulara teslim edeceklerine, bazen onlardan rüşvet alır ve salıverirlerdi[583].

XIX. Yüzyıl sonlarına kadar birliğini kuramıyan *Almanya*'da da rüşvetin bilindiği anlaşılıyor. Küçük *Alman* devletlerinin hükümdarlarına hediyeler sunulabilirdi. Ancak orada bazen işlerin tersine gittiği ve hükümdarlardan hediye istendiği ve hattâ hükümdara borç para gerektiği zaman verilmediği olurdu. Bu ilginç hale bazen *Avusturya*'da da rastlanırdı[584]. Osmanlı Devletinde, hükümdarın aldığı borçların, misliyle halk sırtından çıkarıldığı düşünülürse, *Almanya*'da böyle yolsuzlukların pek olmadığı, anlaşılır. Bununla beraber XV - XVI. ci yüzyıllarda *Almanya*'daki erken kapitalizmin doğurduğu yeni burjuva sınıfının pek şımarık olduğu, devlet yönetimine türlü bozukluklar soktuğu, hattâ L u t h e r ' in bu tacirler aleyhinde şiddetli ithamlarda bulunduğu bilinir[585]. Ancak, Batı *Avrupa* ülkelerinde XVIII. ci Yüzyıl ortalarından itibaren rüşvet olaylarının azalmaya başladığı da muhakkaktır. Bunun sebeplerini Altıncı Bölümde inceleyeceğiz. XVIII. ci Yüzyıldan itibaren Batı *Avrupa* ülkeleri arasında konumuz bakımından en ilginç örneği *Prusya* vermektedir. O devirlerin *Prusyası* ile Osmanlı Devleti arasındaki en güzel karşılaştırmayı da 1791 - 1792 arasında *Berlin*'de bulunan elçi A h m e d A z m i E f e n d i yapmaktadır. Bu zat, *Prusya*'da devlet işlerinin pek intizamlı cereyan ettiğini posta hizmetlerine kadar

---

(581) S C H E E L , : *Die Sendung des Polnischen..* 178-179.

(582) L I T H G O W . 376.

(583) Bk.: B U R I A N , *Kralice Elisabeth'den...* s. 232-233'deki olay.

(584) Msl, *Sachsen* Kurfürst'ünden bir tacirin hediye istemesi bk: G E R - L A C H , 55. *Avusturya* İmparatorunun borç para istediği zaman bulamaması, *Ay. esr.* 232-233.

(585) E B E R M A N N , 25.

gözlemiştir[586]. Onun en çok hayranlığını çeken, *Prusya*'da devlet hizmeti görülürken hiçbir vatandaşın hakkına tecavüz edilmemesi, vergilerin adilliği ve bu ödendikten sonra kimseden bir buğday tanesi bile alınmamasıdır[587]. Yazar, o devir Osmanlı toplumunun halini *Prusya* ile kıyaslamakta ve en çok dikkatini çeken nokta Osmanlı Devletinin rüşvetçiliği karşısında *Prusya* yönetiminin dürüstlüğü olmaktadır. Osmanlı rüşvetçiliğinin en sonunda devletin felâketine sebep olacağını da belirtmektedir[588]. Bu ilginç karşılaştırma üzerinde Altıncı Bölümde kısaca (IV) tekrar duracağız.

E) Doğu Avrupa Devletleri

Osmanlılara çağdaş en önemli Doğu Avrupa Devleti *Rusya* idi. XVI. ci Yüzyıldan itibaren hızla kuvvetlenerek büyük bir devlet haline gelmiş olan *Rusya,* hem kendisini yüzyıllarca egemenliği altında tutan *Moğolların,* hem de *Doğu Kilisesi* geleneklerinin etkisi ile genellikle medeniyet bakımından da bir Doğu devleti sayılabilirdi. Büyük Petro'dan itibaren (1672-1725, hük: 1689), başlayan batılılaşma hareketleri ile *Rusya* pek çok bakımlardan eski geleneklerini kaybetti. Bu süreç'in (prozess) ayrıntılarına inmeği gereksiz buluyoruz. Konumuz bakımından önemli olan, *Rusya*'da rüşvetçiliğin oldukça doğulu ölçüler içinde yaşamasıdır. Gerçekten, *Rus* hükümdarları ve devlet adamları hediyeye son derece düşkün ve oldukça haris kişilerdi[589]. Bu ihtiras, diğer memurlara da geçmişti. Rus memurlarına bazen sırf kendilerinden bir tehlike gelmesini önlemek için rüşvet verilmek zorunda kalınırdı[590]. Gerçi Devlet, rüşvet ve hatta genellikle hediye kabulü halinde memurların ağır cezalara çarptırılacağını emretmişti. Bu yasağa rağmen en küçük bir memura bile hediyesiz iş gördürmek mümkün olmıyabilirdi[591]. Adalet işlerinde de ayni usuller cari idi. Soylu yargıçlar içinde bile rüşvet alanlar bulunurdu. Hapisha-

---

(586) MÜLLER-KOLSHORN, Otto: *Azmi Efendis Gesandtschaftsreise an den Preussischen Hof.* Berlin 1918, s. 71.

(587) *Ay. esr.* 77.

(588) *Ay. esr.* 85 vd.

(589) KRUSCHE, 195 vd.. OLEARII, 251.

(590) OLEARII, ay. yer.

(591) *Ay. esr,* 270.. *A Description of Moscovy* «A Collection of Voyages and Travels,» VII, London 1747, s. 245.

nelerde de rüşvetle işler yürürdü. Gümrükler memurlar için önemli gelir kapılarıydı[592]. Rusya kudretinin zirvesine çıktığı devirlerde bile bu bozukluklarını düzeltemedi. Msl, Büyük (II.ci) Katherina (1729 - 1796, hük: 1762) devri dışarıya karşı önemli başarılarla doludur. İçeride de bazı düzeltiler yapılmıştır. Ama yüksek devlet memurları kudretlerini, cezalandırılmadan, sonuna kadar kullanmışlardır. «Bu keyfilik zaten mevcut olan rüşvetçiliği daha da arttırmış ve Devlet büyük bir kayıtsızlıkla *Petersburg*'dan *Kamçatka*'ya kadar uzanan derin bir uykuya dalmıştı»[593]. *Rus* yönetiminin bu bozukluğu XIX. ci Yüzyıl sonlarına kadar sürmüş olmalıdır. Hele Ülkenin büyüklüğü bu dertle mücadeleyi zaman zaman imkânsız hale getirmiştir. XX. ci Yüzyıl başlarında, *Nogay Moğolları*nın *Rus Türkistan*'ına yerleşip toprak sahibi olamayacakları hakkındaki yasak rüşvet yolu ile işlemez bir hale sokuldu. *Rus* memuru bu devirlerde «kemiklerine kadar rüşvetçi» idi[594]. *Rus* diplomasisi de ayni derecede rüşvetçiydi. *Rusya*'da bulunan elçiler Dışişleri Örgütünü iyi bilmek ve etkili memurları tanımak zorundaydılar. Büyük Petro' nun güvendiği kişilerden Menşikov bile bazen aracılar yoluyla, hattâ bazen doğrudan doğruya elçilerden rüşvet almıştır. Elçiler hükümetlerine yazdıkları raporlarda bu özelliğe dikkati çekerlerdi[595].

4. Başka Devletlerde

Osmanlıların çoğdaşı olan ve yukarıda gördüklerimizin dışında kalan diğer ülkelerde de rüşvet yaygındı. XVIII. ci Yüzyıl ortalarında *Moğol* egemenliği son bulup, *İngiliz* yönetimi yerleşinceye kadar olan devrede *Hindistan*'daki küçük devletler her türlü yolsuzluklarla doludurlar. Bu devletlerin hükümdarlarının çoğu, yüksek makamları satarlar. Kasası boşalmış bir bakan mutlaka işinden atılır. Mevkilerini satın alanlar verdiklerini çıkartmak için hemen rüşvet kapısını açarlar. En küçük bir memurluk dahi en fazla verene bağışlanır ve bu iş açıkça yapılır. Memurlar bol bol rüşvet alarak kısa görev süreleri içinde gerekli parayı çıkarmak ister-

---

(592) Bu hususlar için bk.: OLEARII, 253, 275, 248-249.

(593) THORNTON, 122'deki not.

(594) Bu hususlar için bk.: HARTMANN, M.: *Unpolitische Briefe*, 130.

(595) Ayrıntılı bilgi için bk.: KRUSCHE, 202 vd.

ler. «Sırf rüşvet, ihtiras ve güvensizlik üzerine kurulu bu devletlerde halk, perişan, yoksul ve bitkindir»[596]. *Birmanya*'da rüşvet alanlar arasında yargıçlar da bulunur, bu yüzden *Budist Birmanya* hukuku rüşvet alan bir yargıcı «bin kadın, yüz rahip ve bir at» öldürmekle eşit tutar. Yargıç, rahip öldürmüş sayılmakla en ağır suçu işlemiştir[597]. *Çin*'de de durum, eskisinden daha bozuk bir şekilde sürüp gitmektedir. Hele XVIII. ci Yüzyılın sonlarına doğru iç huzursuzluklar, bu arada memurların yolsuzlukları pek artmıştı. XVII. ci Yüzyıl sonunda bir komutan Ho-Shen öldüğü vakit, *Çin*'in yıllık gelirinin on misli tutarında özel serveti çıkmıştır[598]. Herkes servet toplamaktan çekiniyordu, zira «haydut ruhlu devlet memurları», servetleri zaptedecek kanuni çareyi her zaman bulabilirlerdi[599]. Bu ortam içinde mutlaka rüşvet de varlığını sürdürüyordu[600].

Demek ki rüşvet, daima yaşayan bir sosyal dert olarak Osmanlıların çağdaşı devletlerde de görülmüştü. Şüphesiz ki her devlette rüşvetin gelişimi ilginç safhalar arzedebilir. Biz yalnız Osmanlı Devletinde rüşvetin gelişimini ayrıntıları ile incelemiş bulunuyoruz. Kısa bir sonuç çıkartmak gerekirse, rüşvet, Osmanlıların çağdaşı Doğu ve Batı Devletlerinde XVII. ci Yüzyıl sonlarına kadar paralel bir gelişim çizmiştir. Sonraları Batı devletlerinde azalmış ve doğudakilerde ise artmıştır. Osmanlı Devletinin bu zıt gelişim çizgileri arasında kaldığı söylenebilir.

---

(596) TONE, W. H.: *Bemerkungen über die Marotten.. (Hrg:* SPRENGEL). Weimar 1801, s. 250 vd.

(597) SYMES, Michael: *Reise des britischen Gesandten Herrn M. Symes nach dem Königreiche Ava im Jahr 1795.* (Çev. SPRENGEL), Weimar 1801, s. 100.

(598) SLYKE, Lyman P. van: *Geschichte Chinas 1644-1864* «Historia Mundi» VIII, Bern 1950, s. 176.

(599) BARROW, Sir John: *Reise durch China.. im Gefolge der Grossbrittanischen Gesandtschaft in den Jahren 1793 und 1794* (Çev.: HUTTNER, Christian), Weimar 1804, s. 216.

(600) Msl. bk.: *Ay. esr.* 181.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM - OSMANLI HUKUKUNDA RÜŞVETİN MAHİYETİ

I — GENEL OLARAK

Bilindiği gibi İslâm Hukukunun ana kaynağı *Kur'an*dır. Bazı suçlar Kur'an'da cezaları ile birlikte tespit edilmişlerdir *(ḥadd)*. Bunların arasında «rüşvet» yoktur. Diğer yandan Kur'an'da, devlete karşı işlenmiş suçların tasvirine de rastlamıyoruz. Bunun sebebi herhalde, Kur'an'ın nâzil olduğu sıralarda *Araplar* arasında bir devlet düzeninin tam anlamı ile kurulmamış olmasıdır[1]. Bu yüzden İslâm Hukukunun ilk kaynağı kamu hizmetlilerinin işleyebilecekleri suçlar, bu arada rüşvet hakkında bize kesin bir ipucu verememektedir[2]. Gerçi, İslâm Hukukunun ikinci kaynağı olan ve biraz sonra konumuz bakımından inceleyeceğimiz *sünnet*'te rüşvetle ilgili kesin sayılabilecek işaretler varsa da, bu suçun pek önemli olması hukukçuları Kur'an'da, destek aramak çabasına itmiştir. Genellikle II. ci Sure'nin 189 (188) ve V. ci Sure'nin 63 (62) ve 64 (63). cü âyetleri bu hususta zikredilirler. II/189 (188) cu Âyet rüşvetin şeran caiz olmadığına kanıt sayılır[3]. Bu Âyetteki «mallarınızı aranızda boş yere yemeyin, insanların bir kısım mallarını da günah ederek yemek için bile bile hâkimlere (ilā al-Ḥukkām)

---

(1) Bk.: FEUERBACH, : *Versuch einer Criminal Jurisprudenz des Koran*, «Bib. f. d. peinliche Rechtswissenschaft» cilt II, Abhandlung IV, s. 170.

(2) Kur'anda rüşvet kelimesi yoktur. Bk.: FLÜGEL, G. : *Concordantiae Corani Arabicae*, 1842, s. 82.. ROSENTHAL, Franz: *Gifts and Bribes: The Muslim View* «Proceedings of the Am. Philosophical Soc.» Vol. 108/2 (1964), s. 136.

(3) al-ḪAŞŞĀF, v. 18 b.. IBN NUCAYM-SAHİLLİOĞLU, 692., *NOSm.*, *Nüshası*, v 83 b.

mal vermeyin»[4] ibaresi, bazı çevirilere «Yargıçlara rüşvet vermeyin»[5] şeklinde geçmiştir. Bununla beraber bu Âyetin rüşveti yasak ettiğine dair yapılan yorumlar tam anlamı ile başarılı sayılmaz[6]. Nitekim, bu Âyette rüşvet kelimesi bulunmadığı gibi, bahis konusu olan yasakta rüşvetin unsurları da yoktur. Halbuki Kur'an'da belirtilen hadd cezalarında tanımlar oldukça açık ve kesindir. Diğer yandan bu Âyette herhangi bir ceza da gösterilmemiştir. Bu yasağa ve sünnete dayanılarak daha sonra rüşvet için yalnız *ta'zir* cezası konulabilmiştir ki, buna aşağıda değineceğiz (Bk. : IV).

V. ci Surenin 63 (62) ve 64 (63) cü âyetlerinde geçen *«suḥt»* kelimesi ise, hukukçularca «rüşvet» anlamında sayılmıştır[7]. Bu âyetlerdeki «Onların çoğunu görürsün ki suç işlemekte, düşmanlık etmekte, haram yemekte *(suḥt)* birbirleriyle yarışa girerler. Yaptıkları şey ne de kötüdür» ve «bari hükümleri bilenleri ve bilginleri, onları, suç olan sözleri söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. İşledikleri iş ne de kötüdür»[8] ibarelerindeki *«suḥt»* (haram) yemek, gerçi rüşvetle bir çağrışım yapmaktadır; ancak *«suḥt»* Arapça'da «yasak edilen; sahip olunmasına hukuken izin verilmeyen şey»[9] anlamlarına gelir. Bu, pek geniş bir kavramdır ve içine yalnız rüşvet değil, hukuken yasak tutularak iktisap edilmiş her şey girmektedir[10]. Bu yüzden, anlamı belli olan bu kelime hiçbir dile «rüşvet» şeklinde çevrilmemiştir ve II/189 (188). cu Âyet için söylediğimiz gibi, burada da genel bir yasaklamadan başka bir suç için gerekli unsurlar yoktur.

---

(4) Bu çeviri için bk.: GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Kur'anı Kerim ve Meâli,* İstanbul 1955, s. 34.

(5) Msl.. Şu çevirilere bk.: Hazrat Mirza BASHIRUDDIN M. AHMAD: *Der Heilige Qur-ân,* Wiesbaden 1954, s. 30.. WINTER, Leo (nach der Übertragung V. L. ULMANN neu bearbeitet u. erläutert) *Der Koran,* München 1959 s. 39.. DOĞRUL Ömer Rıza : *Kur'anı Kerim'in Tercüme ve Tefsiri Şerifi Tanrı Buyruğu,* İstanbul 1947, s. 68.

(6) ROSENTHAL, F.: 136.

(7) al-ḪAṢṢĀF, v. 18 b. IBN NUCAYM-SAHİLLİOĞLU, 692.. *NOSm. Nüshası* v. 83 b.

(8) Çeviri için bk.: GÖLPINARLI, *Kur'anı Kerim..* 134..

(9) Bk.: WEHR, Hans: *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart,* Wiesbaden 1958, s. 363.

(10) ROSENTHAL, F.: 136.

Kur'an hükümlerinin yeterli gelmediği hususlarda hadis'in çok önemli bir hukuk kaynağı olduğu bellidir. Peygamber, pek çeşitli konulara değinen sözler sarfetmiştir. Bu arada, o devirde pek belirli ve sınırlı olmasına rağmen, kamu hizmetlilerinin özelliklerine değinen bazı hadislerin varlığı konumuz bakımından önemlidir. Peygamber msl, o devrin önemli hizmetlilerinden sayılan zekât âmillerinin topladıkları para ve mallardan birşey çalmamalarını istemiştir. Fakat bu yasak da cezasızdır. Daha doğrusu, kamu mallarını zimmetlerine geçirenlerin ancak kıyamet günü cezalandırılabileceği belirtilmiştir[11]. Bu tür hadisler, İslâm Devletinin kuruluşu safhasında, Peygamberin bazı kamu hizmetlerine ilişkin suçlar üzerinde düşündüğünü gösterir. Nitekim, onun rüşvetle ilgili bazı önemli hadisleri de vardır[12]. Fıkıh kitaplarında en çok zikredilen ve rüşvetin hukuken yasaklandığına genel bir kanıt olarak gösterilen, «rüşvet verene de, alana da, ikisi arasında vasıta olanlara da Allah lânet etsin» hadisidir[13]. Gene «rüşvetten gelişen her cesede en lâyık şey ateştir»[14] ve «rüşvet alan ve veren nârdadır»[15], hadisleri de bu arada zikredilebilirler. Peygamberden sonra da ilk halifelerin rüşvet hakkında hadislerini görüyoruz (mevkuf hadisler). Bunların en önemlileri Ö m e r ile A l i 'nin hadisleridir. Ö m e r , «haram'ın iki kapısı vardır, birisi rüşvet kapısıdır..» demiştir[16]. Ali'nin de «suḥt rüşvettir» dediği söylenir[17].

Bütün bu hadisler, rüşvetin hukukî mahiyetini ortaya koymaktan uzaktırlar. Fakat önemli olan, eğer zikredilen hadisler doğru ise, daha Peygamber zamanında rüşvetin lânetlenmesi ve

---

(11) Z E Y N Ü D D İ N , A h m e d Z e b i d î : *Sahih-i Buharî Muhtasarı. Tecrid-i Sarih Tercümesi* (Çev: M I R A S , K â m i l) Cilt VIII, İstanbul 1944. s. 43.. G Ö L P I N A R L I . : *Hz. Muhammed ve Hadisleri*, İstanbul 1957 s. 54 N. 329.

(12) Bk.: W E N S I N C K , A . J . : *A Handbook of Early Muhammedan Tradition*, Leiden 1927 (Nachdruck 1960) s. 40.. I B N N U - C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 692., *NOSm. Nüshası*, V 83 b.

(13) a l - Ḫ A Ṣ Ṣ Ā F , v 18 b.. a l - Ş A H Ī D v 39 a.. G Ö L P I N A R L I , *Hz. Muhammed...* 54, N. 328.. M E H M E D A R İ F , *Binbir Hadis*, İstanbul 1966, s. 277, N. 650.

(14) G Ö L P I N A R L I , : *Hz. Muhammd..* 54, N. 327.. M E H M E D A R İ F , 265, N. 618.

(15) M E H M E D A R İ F , 461, N. 183.

(16) a l - Ḫ A Ṣ Ṣ Ā F , v 19 a.. a l - Ş A H Ī D , v 40 b.

(17) a l - H A Ṣ Ṣ Ā F , v 19 a.

bir kavram olarak tanınmasıdır. Kur'an'da rüşvet kelimesinin olmaması, böylece o zamanlar rüşvetin bilinmediği anlamına gelmemektedir. Ancak bu son nokta üzerinde biraz daha durmak gerekecektir :

Yukarıda da değindiğimiz gibi, Kur'an'ın sözü geçen âyetlerindeki *«suḥt»* kelimesi çok geniş bir anlam çizmektedir. *«suḥt* yemek» pis gıdaları yemekten, şeriata uygun bulunmayan kazançlara sahip olmaya, hattâ bazı hallerde başkalarına hakaret etmeğe kadar, yasak olan her şeyi kapsamına almaktadır. Bununla beraber, bu kelimenin *Aramice* ve *İbranice*'deki kullanılış tarzını görmek ilginçtir. Sözü geçen her iki dilde de rüşvet yerine kullanılan kelime ile Arapça *«suḥt»* ayni kökten gelirler. *İbranice* ve *Aramice*'de rüşvet karşılığı *«S h u ḥ d»* dur (Krş.: Birinci Bölüm II/4). Bu kelimedeki «d» harfi *Arapça*daki asimilasyon sebebi ile «t» harfine dönüşmüş ve böylece bu dildeki «s - ḥ - t» kökü ortaya çıkmıştır[18]. Eski *Samî* dillerinde böylece rüşvet karşılığı kullanılan kelimenin *Arapca*ya geçmesi bizi ilk bakışta önemli bir mesele karşısında bırakacak gibi görünüyorsa da, *«suḥt»* un yanısıra *Arapça*'da «rüşvet» kelimesinin bulunması tereddütlere engeldir. Rüşvet (kökü : r-ş-v «raşā» - *verba tertiae vav* ailesinden) kelimesinin ilk devirlerde «kuyulardan su çekmekte kullanılan urgan»[19] veya «kuş yavrusunun kendisine yem veren annesine boynunu uzatması»[20] anlamlarına geldiği anlaşılıyor. Sonraları tıpkı kuyudan su almak için urgan gerektiği gibi, haram olan bir işi yapabilmek için verilen gizli menfaat anlamında kullanılmağa başlandı[21]. Peygamber zamanında, rüşvetin bu sonucu anlamı belirttiğini hadislerin ifadesinden anlıyoruz. İslâm Dünyasında da rüşvet daima bu anlamı taşımıştır ve bugünkü *Arapça*'da da durum böyledir[22]. Rüşvet kelimesinin anlam değiştirme-

---

(18) Bk.: R O S E N T H A L , F . : 136 not 5.

(19) a l - Ş A H Ī D , v 39 a.

(20) I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 692.. *NOSm. Nüshası*, v 83 b.

(21) Krş: not 19.. Ayrıca bk.: B İ L M E N , Ö m e r N a s u h î : *Hukukı İslamiye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu.* Cilt VI, İstanbul 1952, s. 424.. R O S E N T H A L , F . 137.

(22) Bk.: W E H R , 309.. Rüşvet kavramının başka bazı dillerde de bu şekildeki benzetmelerin doğurduğu çağrışımlardan çıkması ilginçtir. Msl, *Almanca «Bestechung»* kelimesi, kunduracıların ayakkabı taban-

si ve bildiğimiz kavramı ifade etmesi, suht kelimesinin ise bu bakımdan kullanılmaması ilginçtir. Ancak zaman geçtikçe *suḥt*'un devlet hizmetlilerinin yolsuzluklarına da yaydırılan daha geniş bir kavramı belirttiği, A l i ' nin «*suḥt* rüşvettir» hadisi dolayısı ile düşünülebilir. Nitekim ileride göreceğimiz gibi hukukçular bu mesele üzerinde durmuşlardır. Ancak, Kur'an'da yalnız *İsrail* oğullarının günahlarından bahseden bir pasajda *suḥt* kelimesinin geçmesi ve o zamanlarda Peygamberin «rüşvet» kelimesi taşıyan hadisler söylemesi, kavramımızın İslâm Hukukuna daha ilk devirlerde girdiğini gösterir. Rüşvet kelimesi giderek bütün İslâm uluslarının dillerine girdi[23] ve o dillerde bu kavramı ifade eden diğer kelimeleri götürdü. Osmanlı egemenliği altındaki *Hıristiyan Balkanlılar*ın dillerinde bile bu kelimenin kullanıldığı görüldü[24].

Kısaca söylemek gerekirse, rüşvet hukukî mahiyeti tanımlanmıyan bir yolsuzluk şeklinde İslâm Hukukunun ana kaynaklarından olan sünnet'te bulunuyor. Kur'an'da da bu konuda, *suḥt* kavramı dolayısı ile zayıf işaretler var. Ancak, rüşvetin bu kaynaklarda mahiyetinin tam anlamı ile belirtilmemesi ve ona bir ceza tâyin edilmemesi ilerideki İslâm hukukçularına önemli zorluklar çıkartmıştır ve rüşvet üzerinde çok durulmasına ve işin nazarî cephesiyle bir hayli uğraşılmasına[25] rağmen özellikle uygulama alanında bu suçla mücadelede önemli zaaflar görülmüştür (Bk. Aşağıda Altıncı Bölüm III/2).

İslâm hukukçuları daha çok adlî rüşvetin üzerinde durmuşlardır. Bu sebepten biz bu Bölümde ilkönce adlî rüşveti inceleyeceğiz. Adlî rüşvet bahsinde de hukukçular özellikle kadıların rüşveti ile meşgul olmuşlardır. Bu, İslâm devletlerinin siyasî sistemine uygun

---

larını delmek işlemini belirtmek için kullanılan eski bir fiilden *(die Sohle bestechen)* doğmuş ve birisine bir işi yaptırmak için para sokuşturmak anlamına gelmiş ve bundan rüşvet kavramı çıkmıştır. Bk.: T E I C H M Ü L L E R 4.. Krş: *Deutsches Rechtswörterbuch,* Cilt II/1, Weimar 1932, sütun 187.

(23) Msl., *Farsça*'da : S T E I N G A S S . *Persian-English Dictionary,* London 1947, s. 578.

(24) Bk.: M İ K L O S İ C H , F r a n z : *Die türkischen Elemente in den südost und osteuropäischen Sprachen..* «Denkschrift. d. Kais. Ak. d. Wiss.-Phil.-hist- Klasse.» B. 35, Wien 1885 s. 105 vd. da rüşvet kelimesinin *Rumenceye* ve *Arnavutçaya* geçtiği belirtiliyor.

(25) R O S E N T H A L , F . : 144. T Y A N , E m i l e : *Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam,* (2. ci Bası), Leiden 1960, s. 291.

bir tutumdur. Böylece biz de adlî rüşvet başlığı altında kadıların ve bu konu ile ilişkisi olan diğer kişilerin işledikleri rüşvet suçunun mahiyetini inceleyeceğiz. Daha sonra, adlî rüşvet nazariyesinin de yardımı ile, diğer rüşvet çeşitlerini görmeğe çalışacağız. En sonunda rüşvet suçuna verilebilecek cezayı tespit edecek ve bahsi bitirirken de Osmanlı Hukukuna çağdaş Batı hukuklarında XIX. cu Yüzyılın ortalarına kadar rüşvet nazariyesinin nasıl geliştiğini göstererek bir karşılaştırma imkânı sağlamağa çaba sarfedeceğiz.

II — ADLÎ RÜŞVET

Osmanlı Devleti kurulduğu zamanlarda İslâm Hukuku yüzyıllar boyunca gelişmiş ve işlenmiş bir durumdaydı. Gerçi Hicretin III. cü Yüzyılında içtihat kapısının kapanması bu gelişmeyi çok yavaşlatmışsa da, gerek o Yüzyıla kadar üzerinde işlenen hukukî kurumların fazlalığı, gerekse sonradan zorunluluklar sebebi

1. Konumuz Bakımından Kadıların Taşımaları Gerekli Özellikler, ve Hediye'nin Hukukî Mahiyeti ile Hediye Yasağı.

ile yapılan değişiklikler, oldukça ileri bir hukuk sistemi meydana getirmişti. İşte bu sistem içinde, Kadılık Kurumu da esaslı prensiplere bağlanmış ve hukukun en önemli kişisi sayılan yargıç olmak önemli vasıfları taşıyanlara özgü bir iş haline getirilmiştir. Kadılarda aranan onbeş vasıf içinde[26] en önemlilerinden birisi, şüphesiz onun doğru ve iffetli *('ādil)* bir karaktere sahip olmasıdır. O yüzden *fâsikler*, yani az veya çok şeriat hükümlerine riayet etmemeği adet edinmiş olanlar[27] kadı tâyin edilemezler[28]. Fâsik olmamanın ölçüsü de tanıklığa ehliyettir[29].

---

(26) Bu vasıflar için bk.: SACHAU., *Muhammedanisches Recht nach schafitischer Lehre*, Stuttgart - Berlin 1897, s. 687 vd.

(27) Krş: GARDET, L.: *«Fāsıḳ»* Maddesi, Encyclopédie De L'islâm, Cilt II, Leyde-Paris 1965, s. 823-854 ve JUYNBOLL, Th. W: *«Ay. Madde»* İA *IV*, s. 510.

(28) Bununla beraber eğer fâsik yalnız «kendi nefsine emin olmayıp, gayre emin» ise kadı olabilir. Ancak gene de vacib olan ona kaza tevdi etmemektir. Bk.: İBRĀHĪM ḤALABĪ: *Multaḳa al-Abḥur (Çev.:* MEVḲŪFATĪ), İstanbul 1269, Cilt II, s. 64.. MONLA ḤUSRAV: *Tarcama-i Durar va Ġurar (Çev.:* SULAYMĀN B. AL-ANḲARAVĪ), İstanbul 1258, s. 864.

(29) Bk.: not 27 ve 28.

Bu şartları taşıyan kimseler kadı olabilirler. Ancak Kadı, özellikle adil olma yeteneğini sürdürebilmek zorundadır. Bunu sağlayabilmek için de ona görevini yerine getirirken bazı hususlara uyması emredilmiştir. Kadı msl, aç veya susuz bir zamanında görev yapamaz. Gene onun kızgın, üzgün ya da çok neşeli veya yorgun zamanları iş görmesine engeldir. Bir an için şiddetli bir ihtirasa kapılmışsa, bedenî bir ihtiyacını görmek gereği içindeyse veya hastaysa, iş görmesi yasaklanmıştır. Hattâ havanın çok sıcak yahut soğuk olması halinde bile görevini yerine getirmesi mümkün değildir. Yargıç, taraflara tam bir eşitlik gösterecektir[30]. Bütün bu yasaklar ve şartlar onun adil olmasını temin edebilir. Ancak ona, tam bir tarafsızlık sağlamak ve en önemlisi, rüşvet alması ihtimalini bir noktaya kadar yoketmek için hediye kabul etmesi yasaklanmıştır. Konumuz bakımından pek önem taşıyan bu meseleyi biraz daha yakından incelemek gerekecektir:

İslâm hukukçuları «hediye» kavramını şöyle açıklamağa çalışmışlardır: «Hediye, onu alan ve veren arasında ruhi bir yakınlaşma doğuran şeylerdir»[31]. Peygamber hediye kabul ederdi. «Biribirinize hediyeler veriniz, biribirinizi seviniz»; «hediyeleşiniz, zira hediye sevgiyi iki kat eder» mealinde hadisler vardır[32]. Bununla beraber, Peygamber hediyeye karşılık verirdi. Böylece, karşılık verme vacib hale gelmişti[33]. İşte hediye sırf «dostluk ve sevginin» fazlalaşması için verilmişse, alana da verene de helâldir[34]. Gene karşılığında hak ettiği bir şey almak şartıyla hediye vermek caizdir. Ancak karşılık verilmez ise o zaman hediyeyi alan haksız bir iktisapta *(suḥt)* bulunmuş olur. Bilgi, ahlâk veya asaletinden dolayı da birisine hediye verilebilir[35]. Hediye zulümden kurtulmak

---

(30) Msl. bk.: S A C H A U , : *Muh. Recht..* 699 vd. da § 2,3 ve 5. Şiî Okulu için bk.: T O R N A U W , N i c o l a u s : *Das moslimische Recht aus den Quellen dargestellt,* Leipzig 1855, s. 194-195.

(31) Bk.: R O S E N T H A L , F . : 136.

(32) Msl., bk: M E H M E D A R İ F , 138, N. 344.. 139, N. 345.. G Ö L - P I N A R L I , *Hz. Muhammed..* 62 N. 380.

(33) Z E Y N Ü D D İ N , *Sahih-i Buharî, VIII,* 18, 19 ve 27-29.

(34) A l - Ş A H Ī D , v 40 a. I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 694, *NOSm.* Nüshası v 85 a.

(35) R O S E N T H A L , F . : 139.

için mecburî bir şekilde veriliyorsa alana haram, verene helâldir. Zulme yardım için verilen hediyeler ise her iki tarafa haramdır[36]. Fakat, sırf sevgi ve dostluk için verilen ve karşılığı alınanlar dışındaki helâl hediyeler, eğer bir kamu kudreti taşıyıcısına verilirse en genel anlamıyla suḥt olur. Hediye eğer haram cinstense o zaman rüşvet niteliğine bürünür[37].

Konumuz bakımından kısaca böyle açıkladığımız hediyeler acaba kadılara verilebilir mi? İslâm Hukuku bu sorunun cevabını araştırmış ve ayrıntılı olarak aşağıdaki hususları tespit etmiştir: Hanefi Mezhebine göre kadı prensip itibarı ile hiç kimseden hediye kabul edemez. Bunun sadece iki istisnası vardır: (i) Kadı, davasına bakamıyacak kadar yakını olan akrabalarından (usul ve füruundan birisi) ve zevcesinden hediye kabul edebilir; (ii) bir de, ona kadı olmadan önce hediye vermek adeti olan kişilerden, hediye alabilir. Ancak bu son halin de sınırı vardır. Eğer o kişilerin kadı'nın huzurundaki bir davayla ilişkisi varsa, ya da verdikleri hediyelerin değeri, eskiden beri veregeldiklerine nazaran bir artış gösteriyorsa, o zaman kadı için bu hediyeleri kabul etmek yasaklanmıştır[38]. Şafiî Okulu kadı'nın «kimseden hediye kabul etmez» şartını «kendi yargı alanında bulunanlardan» kaydı ile sınırlamıştır. Ancak kadı'nın yargı alanında bulunmıyan bir kişi, çeşitli sebeplerle onun önüne gelip bir hukukî meselede taraf olursa, o zaman hediye yasağı yürürlüğe girer[39].

Eğer kadı bir an için bu yasağa uymaz da hediyeyi kabul ederse ne olur? Eğer hediye rüşvet kastı ile verilmemişse, kadı'nın

---

(36) Bk. not 34.

(37) ROSENTHAL, F.: 136.. Krş.: TYAN, 289.

(38) Bu hususlar için bk: HALABĪ - MAVḲŪFATĪ *II*, 66. M. HUSRAV, 867.. al-ḪAṢṢĀF, v 20 a.. IBN NUCAYM-SAHİLLİOĞLU, 693.. *NOSm. Nüshası*, v 84 b.. JUYNBOLL: *Handbuch des islamischen Gesetzes*, Leipzig-Leiden 1910, s. 311.. ḲUDDŪRĪ AḤMAD B. MUḤAMMAD: *'Azīzīye-Ḳuddūrī Şerif Tercümesi (Çev:* Emin Fehmi Paşa), İstanbul 1314, s. 296.. SOBOTTA, 150.. ROSENTHAL, F: 141 vd.

(39) KREMER, *CG I*, 415 vd.. Ayrıntılar için bk.: SACHAU,: *Muh.. Recht..* 703 vd.

iktisabı suḥt'tur (Krş. aşağıda 3. A/a)[40]. Bu durumda onu geri vermesi, bu mümkün değilse devlete teslim etmesi gerektir[41].

Adlî işler dışında kalan görevleri için de kadıların, rüşvet kastı olmaksızın bile herhangi bir şekilde hediye kabul etmeleri Osmanlı Devletinde kanunnameler ile yasaklanmıştı[42].

Hediye yasağı ile yakından ilgisi olan bir başka önemli durum da şudur: Kadı, hediye alamıyacağı kişilerin kendisine verecekleri ziyafet ve benzeri toplantılara gidemez[43]. O, ayrıca ticaret ile de meşgul olamaz[44]. Hediye alması yasaklanan kişilerin ona sağlayacakları diğer menfaatlerden de yararlanamaz[45].

Bu şekilde kadıya konulan hediye yasağının kapsamını görüyoruz. *Suḥt* sayılan bir hediye ile rüşvet arasındaki farkı burada açıklamıyacağız. Aşağıda, hükümde rüşvetten bahsederken bu fark belirecektir. Zira İslâm hukukçuları adlî rüşveti genellikle kadı'nın hüküm vermek için rüşvet alması halinde incelemişlerdir. Ancak oraya geçmeden önce, gene kadıların vasıflarını doğrudan doğruya etkileyen önemli ve özel bir rüşvet çeşidinden bahsedeceğiz. Bu da kadı olabilmek ya da daha geniş ifadesiyle, tayin edilebilmek için verilen rüşvetin incelenmesidir.

2. Kadı Olarak Tâyin Edilebilmek İçin Verilen Rüşvet.

İslâm hukukçuları, bu çeşit rüşveti de kesinlikle yasaklamışlardır. Kadı olmak için rüşvet verilirse bu hem alana, hem de verene haramdır[46]. Zira bu şekilde rüşvet alan, kadılık makamını verirken, ahalinin o kadı tarafından soyulacağını, mallarının alınacağını bilmektedir[47]. Böylece kadı olmak için verilen rüşvet, kadı'nın hükmünde rüşvet alacağına karine sayılmaktadır. Para

---

(40) a l - Ḫ A Ṣ Ṣ Ā F , v 19 b. T Y A N , 289. Krş.: L A O U S T , H e n r i : *Le traite de droit puplic d'Ibn Taimīya..* Beyrouth, 1948 s. 42-43.

(41) S A C H A U , : *Muh. Recht,* 703.

(42) Msl. bk.: I N A L C I K ,.. *Arnavid..* s. XX.

(43) a l - Ḫ A Ṣ Ṣ Ā F , v 19 b.. J U Y N B O L L , *Handbuch,* 311. S O B O T T A , 150.

(44) Ḥ A L A B Ī - M A V Ḳ Ū F A T Ī *II,* 66. ve J U Y N B O L L , *Handbuch ile* S O B O T T A , ay. yer.

(45) J U Y N B O L L , *Handbuch* ve S O B O T T A , ay. yer.

(46) I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 693.*NOSm. Nüshası,* v 84 a.

(47) a l - Ṣ A H Ī D , v 39 b.

karşılığı yargıçlığa tâyin hükümsüz bir bağıt sayılır. Zira kadılık görevi bağıt konusu olamaz. Çünkü bu görevler ticaret dışıdır[48].

Bu şekilde kendisini kadı yaptırmış kişinin tâyini muteber değildir. Yâni kadılığı batıldır[49]. Bu zat kadıların bütün vasıflarını taşısa, hattâ «âdil olsa bile kazayı rüşvetle ahz etmesiyle fâsik.. olur»[50]. Verdikleri hükümler de nâfiz değildir, yâni bâtıldır[51].

Hukukçular rüşvetin padişaha ve diğer hizmetlere verilmesi halinde bir ayrım yaparlar. Eğer rüşvet padişahın bilgisi dışında, diğer kişilere verilmişse ve padişah bunların sundukları arzları tasdik etmişse, o zaman bu kadılar rüşvetle tâyin edilmiş sayılırlar. Yargıları sahih olmaz ve hükümleri batıldır. Ancak bu hususa değinen fetvalar rüşvetin ya padişahın bilgisi dışında[52], ya da bu zikredilmeden sadece padişahtan başkalarına[53] verildiğini belir-

---

(48) T Y A N , 291.

(49) Ḥ A L A B Ī - M A V Ḳ Ū F A T Ī *II*, 64. M . Ḥ U S R A V , 864.. «Rüşvetle kadı olan kadıların şer'an kazası caiz ve hükümleri nafiz olur mu? El-Cevab: Olmaz». K E M Ā L P Ā Ş Ā Z Ā D E , *Fatāva*, Smyk. Darülmesnevi N. 118 v 57 a.

(50) M . Ḥ U S R A V , ay. yer.

(51) Bk. not. 49 ve şu Fetva: «Kuzat Hudavendigar.. hazretlerine arz olundukda adil ve müstahak olmak itikadına binaen sadaka buyrulsa, filhakıka ahz-ı rüşvet yahut gayri veçhile fasik olucak nasbları mukarrer olub hükümleri nafiz olur mu? El-cevab: Mazul olub hükümleri nâfiz olmamak.» A B U A L - S U ' Ū D A L - ' İ M Ā D İ , *Fatāvā-ī Abū al-Su'ūd*, TSK. N. A. 786, v 263 a.. Ayrıca bk.: B Ī R G İ V Ī M E Ḥ M E D , *Risala-i Man'-i Ucrat*, TSK N. HE 722 v 58 a.

(52) «Kadılar Kadıaskere, paşalara rüşvet verib kendülere kadılık için Hüdavendigara arz etdirseler, amma rüşvet aldıklarını Hüdavendigar, bilmese, rüşvet Hüdavendigara vasıl olmasa kazaları caiz olub hükümleri nafiz olur mu? El-Cevab: Kazaları caiz olmaz ve hükümleri nâfiz olmaz. Rüşvetle kadı olduysa rüşvet şefian verdiyse caiz olur. Taklid-i kaza rüşvetle olmuş olmaz» K E M Ā L P Ā Ş Ā Z Ā D E : *Fatāva-i İbn-i Kemāl Pāşā*. NOSm.K. N. 1967. v 57 b. Ayni fetvanın başka kopyaları. Bk.: Smyk, Darülmesnevî N. 118, v 61 b (Burada beşinci kelime «paşalara» olmalıdır).. İst. Ün. K. N.: T 6253 v 41 b.

(53) «Zeyd Kadı Padişah.. hazretlerinden gayriye onun vesasatı ile ya bir kimse şefaati ile kadılık alsa, şeran hükmü nafiz olur mu? El-cevab: Rüşvet ile alıcak nafiz olmaz.. Kadı olmaz, mazul-u mahzdır. Şefaatla almak eğerçi haramdır, amma şer'e muvafık hükm edicek hükmü döndürülmez», E b u s s u d Fetvası. Bk.: S E L L E , 17.. Aynı Fetvanın başka kopyası. Bk.: NOSm K. N. 1998. v 185 b'de yan çıkma.

tirler. Mesele hukukçular tarafından kasden bu şekle sokulmuş olmalıdır. Fetvaların ifadesine göre padişahın bilgisi altında başkalarına, ya da doğrudan doğruya ona verilmiş rüşvetle tâyin edilen kadıların yargıları sahih olmak gerektir. Nitekim buna da hiçbir güç engel olamaz. Ancak fıkıhta «emir» lerin rüşvet bir yana, hediye bile kabul edip etmemeleri derin tartışmalara konu olmuştur[54]. Bu durumda E b u s s u u d ve K e m a l p a ş a z a d e gibi büyük hukukçuların, padişahın rüşvet alma ihtimalini açıkça göz önüne serip, hükmü ona veya kamu oyuna bırakmak istedikleri akla yatkın gelebilir. Sözü geçen fetvaların birisinde[55] rüşvetin şefaat için verilmesi halinde kadılığın muteber olacağı, diğerinde ise[56] sırf şefaat ile verilse bile kadılığın caiz bulunmadığı, ancak o kadı'nın şer'e uygun hükümlerinin nafizliği belirtiliyor. İlk fetvadaki «şefaat için rüşvet» açıklanması zor bir kavramdır ve her halde padişahın aldığı rüşveti perdelemek için kullanılmıştır. İkincisindeki ise rüşvetten bahsetmeyen bir şefaattır ve bu durumda da kadılık haramdır.. Bütün bu haller Osmanlı Hukukunda padişahın rüşvet almasının nasıl nazarî zorluklar ortaya çıkardığına kanıttır.

Osmanlı Devletinde yöneticilerin kadılar üzerinde baskı yaptığı görülmüştür. Hattâ bazen, istenilen hükmü vermiyen kadılar azledilmiş ve yerlerine yeni kadılar tâyin edilmiştir. Böyle meselelerde genellikle yöneticinin bir menfaati (rüşvet?) bulunduğundan, onun kadı tâyinine hakkı olmadığı gerekçesiyle hukukçular yeni kadı'nın hükümlerini de batıl saymışlardır[57].

Kadılar da naip tâyin ettikleri zaman dikkatli davranmak gereğindedirler. «İrtişa ile meşhur» kişiler naip olamıyacaklarına göre[58], yukarıda belirttiğimiz hususlara kıyas ederek naip tâyi-

---

(54) Msl. Bk.: A l - Ş A H Ī D , v 40 b.

(55) Bk. not 52.

(56) Bk. not 53.

(57) «Bir kazada naip olan Zeyd, Amr'ın Bekir ile bir hususa müteallik davasını istima edib hak Amr'ın yedinde olmağla hususu mezburu Amr'a hükmetmek istedikte ol kazada vali olan Beşir mani olup kadı nasbına mezun değil iken Halid'i kadı nasbedib Halid ol hususu hilâf-ı şer hükm edib hüccet verse hükmü nafiz ve hücceti muteber olur mu? El-Cevap: Olmaz.. F A Y Ż - A L L Ā H E F E N D Ī (Erzurumlu) : *Fatāvā-i Fayżiyya.* Smyk. Pertevnihal N. 346. v 117 a.

(58) «Zeyd Kadı cehille ve irtişa ile meşhur olan Amr'ı, ehl-i ilim olup salih

ninde rüşvet alındığı takdirde, niyabetin muteber olmıyacağı söylenebilir.

Rüşvet ile tâyin edilen kadıların görevlerinin ve hükümlerinin batıl sayılması boşuna değildir. Bu bahsin başında tâyin rüşvetinin hükümde rüşvete yol açtığını al-Şahīd'den nakletmiştik. Osmanlı Devletinde de bu hal pek çok görülmüş ve kadılar rüşvet aldıkları zaman, bunun mazeretini, tâyinleri için çok para ödemelerine bağlamışlardır[59]. Şu halde rüşvetle kadı olanlara karşı hiç olmazsa nazarî hukuk alanında bu tedbirin alınması, şüphesiz yerindedir.

Bu tür rüşvette gerek rüşvet alan, gerekse rüşvet verenin hukukî durumları, aşağıda inceleyeceğimiz bölümlerde anlaşılacaktır. Gerçekten, hükümde rüşvet, rüşvetin genel nazariyesini teşkil etmektedir. Aracılar ile rüşvet verenin dava hakkı da her çeşit rüşvet için ayni karakteri taşırlar.

3. Hüküm'de Rüşvet.

Adaleti yerine getirmek için alınıp-verilen rüşveti, rüşvet alan (kadı-naip) ve rüşvet veren ile aracılar bakımından ayrı ayrı incelemek gerekecektir.

A) Rüşvet Alan

a — Genel Olarak.

Adaleti yerine getirenler, haklıyı haksızdan ayırmak için rüşvet alamazlar. Lehte bir hüküm çıkartmak için kadıya verilen her şey rüşvet sayıldığı gibi, ona yasak olan hediyeler de, mutlak

---

olan Bekir üzerine takdim (takaddüm) edip naib edinmek caiz olur mu? Cevab: Olmaz». ABU AL-Su'ūd, TSK. N. A 786, v 256 b.

(59) Şu fetva çok ilginçtir: «Bir vilâyetde kadı olub istima etdigi mevaddın ekserisinde rüşvet alıb hükmetmek mutadı olan Zeyd, Amr'ın Bekir ile olan davasını dahi istima etdikde Bekir'den alenen rüşvet almağla bazı kimesneler Zeyd'e rüşvet ile hüküm şer'an nafiz olmaz, nicin rüşvet alıb zulm edersin, dediklerinde, Zeyd 'alī malā al-nās (—herkesin gözü önünde) benim mansab almağa şu kadar akçem gitdi. Niçin rüşvet almam, alırım dese Zeyd'e ne lâzım olur? El-Cevab: Bilâ tehir azl olunur.» MİNKĀRĪZĀDE YAḤYĀ EFENDĪ: *Fatāvā-i Yaḥyā Efendi.* TSK. N; A 790. v 193 b.

şekilde haramdır, zira bu şekilde de onu ilerideki bir dava için tarafsızlıktan ayırmak mümkündür[60]. Bununla beraber, kadı'nın aldığı rüşvetin hukukî mahiyeti tam anlamı ile tanımlanmış değildir. İlk devir hukukçularının bir kısmına göre «kadı'nın hediyesi *suḥt*'tur, rüşveti ise küfürdür». Bazıları da «hükümde rüşvet suḥt'tur, suḥt ise rüşvettir» kanısındaydılar[61]. Daha sonra yukarıda da değindiğimiz gibi kadı'nın aldığı hediye geniş anlamıyla suḥt sayılmış ve rüşvet kavramı, suḥt'un en ağır bölümüne sokulmuştur. Nitekim, *suḥt* bütün haram şeyleri ve fiilleri içine alıyorsa da, kadı'nın rüşveti haramın en ağır cinslerinden sayılmıştır. Böylece, kadıya suḥt olan hediyeler haramın «hafif günahlar *(ṣaġā'ir)*, kadıya suḥt olan hediyeler haramın «hafif günahlar *(ṣaġā'ir)*», rüşvet ise «ağır günahlar *(kabā'ir)*» bölümlerine sokulmak elverişli olmak gerekecektir. Haram kavramının bu bakımdan sonuçlarına ise rüşvete verilecek ceza bahsinde değinilecektir. (Bk.: IV).

Madem ki rüşvet «en büyük günahlardan» sayılmıştır[62] acaba bunun niteliği ve derecesi nedir? Kadı'nın rüşvet alması, onun zina etmesi ya da şarap içmesi ile eştutulmuştur[63]. Ancak diğer yandan bazı fakihlerin «.. Ḳabūlun al-Ḳāżī al-ruşvata kufrun» mealindeki merfu hadis'e dayanarak hükümde rüşveti küfür saymaları[64], yukarıdaki sınıflandırmanın durumunu tartışma konusu yapabilir. Bu tartışma bizi ağır günah *(kabā'ir)* işleyenlerin kâfir sayılıp sayılmayacağı meselesine götürür. Bu konuda en müsamahalı görüşe göre, ağır günah işleyenler mümin sayılmalı ve haklarında verilecek hüküm Tanrıya bırakılmalıdır[65]. Ö m e r 'in de «haramın iki kapısı vardır, birisi rüşvet kapısıdır, diğeri de zina yapan kadınların aldığı paradır» hadisi[66], rüşveti pek büyük bir ha-

---

(60) Krş.: B İ L M E N , *VI,* 425.. *Şiilerin* görüşü de bu konuda aynıdır. Bk.: Ş A Y H C A ' F A R A B Ū A L - Ḳ Ā S I M : *Şarāyi' Al-İslâm fī Masāi'l-i Al-Ḥalāl va al-Ḥarām,* Tahran 1300, s. 18.

(61) Bk.: a l - Ḫ A Ṣ Ṣ Ā F , v 19 b.. a l - Ş A H Ī D , v 40 a.. L A O U S T , 43.

(62) B İ L M E N *VI,* 424.

(63) Bk.: Ḥ A L A B Ī - M A V Ḳ Ū F A T Ī *II,* 64.. a l - Ş A H Ī D , v 40 b.. Ḥ A L İ L N İ Y Ā Z Ī , *Hadiyat al-Ḳużāt,* İst. Ün. K. N. T 3372. v 2 a.. Ayrıca bk.: Not 16.

(64) Bu hadis için bk: M E H M E D A R İ F 35, N. 50.. Rüşveti küfür sayan görüş için bk.. not 61.

(65) Bu hususta bk.: B J Ö R K M A N , W . : *«Kâfir Maddesi»,* İA *VI,* s. 61 vd.

(66) Bk.: not 16.

ram tuttuğuna ve özellikle Osmanlı hukukçuları yukarıdaki görüşü benimsediklerine göre, rüşvetin sonucu olan küfür'ü de müsamahalı anlamıyla kabul etmek zorunluluğu vardır.

Kadı'nın rüşvetini hukukî bakımdan bu şekilde açıklamaya çalıştıktan sonra şu meselenin tartışmasına geçebiliriz: Acaba kadı'nın rüşveti, kamu hizmetlilerinin görevlerine ilişkin olarak işledikleri suçlar arasında (Amtsverbrechen) görülmüş müdür? Yukarıda Kur'an'ın bu tür suçları tanımadığını belirtmiştik. Ancak İslâm Devleti geliştikçe kamu hizmetlilerinin suçlarının ortaya çıkması sonucu, bu kişilerin türlü yolsuzlukları üzerinde hadisler söylenmiştir. Hukuk geliştikçe zulüm *(ẓulm)* kavramı belirdi.. Osmanlı Hukukunda ise bu kavram çok geliştirildi. Devletle hizmet ilişkisi olan herkesin, başkalarının meşru haklarına tecavüzleri zulüm kavramının içinde belirtildi[67]. Böylece bu, pek geniş ve türlü dereceleri olan bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Zulmün genellikle *Roma Hukukundaki crimen repetundarum* kavramı ile benzerliği göze çarpmaktadır (Krş: Birinci Bölüm, II/8). Nitekim *Roma*'da da devlet hizmetlilerinin görevlerine ilişkin suçları, bu arada rüşvet de o kavram altında toplanırdı.. Osmanlı - İslâm Hukukunda ẓulüm kavramı ile ilgili geniş bir araştırma yapılmamıştır. Ancak, belgelerin ifadesi «kamu hizmetlilerinin görevleri ile ilgili suç» kavramının Osmanlı Hukukunda tanındığını gösterir. Fakat, *«ẓulm»* içindeki suçların çeşitli katagorilerinin belirtilmesi inceleyiciye bazı zorluklar çıkartabilecektir.

Yukarıda (Bk.: Üçüncü Bölüm II/B, b/ba, 1°) kadıların aldıkları rüşvetleri de, Devletin zulüm kavramı ile ifade ettiğini belirtmiştik. Nitekim bir fetvada «niçin rüşvet alıb zulm edersin» şeklinde bir kadıya hitap edilmesi[68], hukukçuların bu kavram içine rüşveti de soktuklarını göstermektedir.

Şu hale göre, kadı'nın rüşvet alması, kamu hizmetlisi olarak, görevine ilişkin bir suçtur. Ağır bir günahtır. Rüşvet alan kadı, sonu küfr olan bir haram eylem ika etmiş sayılır.

İslâm Hukuku rüşvet vasıtası olarak genellikle para ve mal üzerinde durmuştur. Rüşvet hakkında yazılan ve burada incelediğimiz eserler ve fetvalar kadı'nın hep maddî bir menfaatini zikret

(67) Krş.: B İ L M E N *VI*, 423 vd.
(68) Bk.: not 59.

mektedirler. Şu hale göre diğer menfaatler, rüşvet vasıtasını meydana getirmemektedirler.

b — Rüşvet'in Hükme Etkisi

Kadı, taraf tutmak kastı olmadan msl, bilgisizlik sebebi ile yanlış bir hüküm verirse, bu hüküm batıldır, ancak kadı'nın herhangi bir sorumluluğu yoktur[69]. Fakat zulüm sonucu verilen hüküm batıl olduğu gibi, bundan kadı da sorumludur. (Krş. Aşağıda II/5 ve IV/2 B)[70]. Zulmün çeşitinin bu konuda hiçbir önemi yoktur. Rüşvet de bir zulümdür ve bu yolla verilen hükümler bâtıldır. Ancak önemli olan nokta, butlan'ın rüşvet yolu ile verilen hükümle sınırlı olmasıdır[71]. Yâni kadı'nın normal bir şekilde verdiği diğer hükümler yürürlüktedir. Bu tip hükümle, rüşvetle tâyin edilen kadı'nın hükümleri gözönüne alındıkta ikisi arasında önemli bir fark ortaya çıkar. Rüşvetle kadı olan kişilerin verdiği bütün hükümlerin batıl olduğunu görmüştük. Halbukî «âdil» olarak işine başlayan kadıların ancak rüşvetle verdikleri hükümler batıldır.

---

(69) «Zeyd Kadı bir hususta taaddi-i cevr etmeyib, lâkin meseleye alim olmamağla hilâf-ı şer Amr'dan hasmı Bekir'e bir miktar akçe hüküm etmekle, Bekir hükm-ü mezbura binaen ol miktar akçeyi Amr'dan almış olsa, halâ Amr, Bekir'in aldığı akçeyi mücerret sen hüküm eyledin deyu Bekir'den taleb eylemeyip Zeyd'den talebe kâdir olur mu? El-Cevab: Olmaz» (ʿABD AL-RAḤĪM B. MAḤMŪD MENTEŞZĀDE.. *Fatāvā-i ʿAbd al-Raḥīm,* Cilt II, İstanbul 1234, s. 417) Çünkü haksızlık Bekir'in yanındadır. Kadı bu hükümle, bilmeden haksızlık ettiği için hükmü yok sayılır.. «Zeyd Amr ile bir hususa müteallik davasında Bekir Kadıya murafaa oldukta hak Zeyd'in yedinde olduğu sabit iken Bekir husus-u mezburu hilâf-ı şer Amr'a hükmedib hüccet verse hükmü nafiz ve hücceti muteber olur mu? El-Cevab: Olmaz.» Bk.:*NATĪCAT AL-FATĀVĀ* TSK : Y 724, v 98 a.

(70) «Zeyd kadı Amr'dan taaddi-i cevr edib Bekir'e bigayri hakkın şu kadar akçe hükmedib cebren alıverse, halâ Zeyd vech-i muharrer üzere taaddî-i muharrer üzere cevr edib zulmen hükmedib alıverdiğini müslimîn huzurunda ikrar edicek, Amr, meblağ-ı mezburu Zeyd'den tazmin ve ahze kâdir olur mu? El-Cevab: Olur» MENTEŞZĀDE *II,* 417.

(71) al-ŞAHĪD, v 39 b.. M. ḤUSRAV, 864.. ḤALABĪ-MAVḲŪFATĪ *II, 64..* «Zeyd kadı bir maddede rüşvet alıb hükm eylese hükmü madde-i mezburda nafiz olur mu? El-Cevab: Olmaz».. MEḤMED.. B. ʿABD AL-ḤALĪM AL-BURSAVĪ, *Fatāvā-i ʿAbd al-Ḥalīm,* NOSm K. N 1998, v 188 b.. «Zeyd Amr ile bir hususa müteallik davasında Bekir Kadıya murafaa (v 115 b)

Yargıcın halktan devamlı olarak rüşvet alıp, hüküm verdiği anlaşılırsa gene rüşvetle verdiği hükümlerin hepsi batıl olur[72].

Rüşvet almak çok ağır bir günah sayıldığı için, kadı bu yolla, hukuka uygun bir hüküm vermiş, hakkı şeriata göre haklıya teslim etmiş olsa bile, bu hüküm gene batıl sayılmıştır. İslâm hukukçularının çoğunluğunun fikri budur. Bununla beraber, ender de olsa bazı yazarlar rüşveti yalnız «haklı bir isteği reddetmek ya da haksız bir iddiayı kabul etmek» için alınıp verilirse, suç saymak eğilimindedirler[73]. Ancak İslâm Dünyasındaki geçerli fikir, hükmün hukuka uygun olsa da yok sayılması gereğidir, çünkü yargıç rüşvetsiz verilebilecek bir hüküm için de haram yoluna sapmıştır. O yüzden verdiği hükmün değeri yoktur[74]. Osmanlı hukukçuları da bu fikri benimsemişlerdir[75]. Bununla beraber ender de olsa bazı hukukçular, rüşvete yalnız karine olan hallerde kadı'nın hukuka uygun hükümlerini nafiz sayabilirler. Msl., kadı

---

oldukda Bekir husus-u mezburu hükm etmek için Zeyd'den şu kadar akçe rüşvet alıb hükm eylese hükmü nafiz olur mu? El-Cevab: Olmaz. Bekir azle müstahak olur». F A Y Ż U L L Ā H E F E N D Ī Smyk N. Pertevnihal 346 v 116 a.. «Zeyd naip rüşvet alıb hükm eylese hükmü nafiz olur mu? El-Cevab: Olmaz.» M E N T E Ş Z Ā D E *II*, 415.. ayrıca bk: ay. yerde «yalnız rüşvetli hükmün batıl olduğu hak..» şu fetvalara da bk.: M İ N Ḳ Ā R Ī Z A D E, TSK. N. A 790, v 194 a.. ' A L Ī E F E N D Ī (Zenbilli ?), *Fatāvā-ī 'Alī Efendi,* SmyK. N. Fatih 2390, v 166 b.. ' A l ī E F E N D Ī (Çatalcalı ?), *Fatāvā..*, TSK. N. A. 885 v 103 b.. ' A L Ī Ş U K R Ī, *Fatāvā*, Smyk. N.: Harput 283/1, v 108 b.. *MACMŪ'A-İ FATĀVĀ*, TSK. N.: M 377, v 128 b..

(72) «Zeyd bir şehirde yirmi yıl naib olup nice def'a emr-i şerif varid olub niyabetden ihrac olunub yine naib olub halkdan rüşvet alıb mürteşi olduğu zahir olsa azle müstahak olur mu? El-Cevab: Mazuldur. Ahkâmı batıldır» A B U A L - SU ' Ū D TSK N.A 786, v 259 a.

(73) Msl.: Bir *Malikî* olan a l - H a r a ş ī 'nin fikri. Bk.: T Y A N, 291 not 3.

(74) a l - Ş A H Ī D, v 39 b.. Ayrıca bk.: İ B N N U C A Y M - S A - H İ L L İ O Ğ L U, 695.. *NOSm Nüshası* v 86 a.. Krş.: T Y A N, 291..

(75) «Zeyd Kadı'nın rüşvet ekl ettiği şer'le sabit ve zahir olsa hükmü nâfiz olur mu? El-Cevab: Olmaz. Cevab-ı âhire: rüşvet ile hükmü şer'e muvafık olsa dahi nâfiz değildir». A B Ū A L - S U ' Ū D, TSK. N.: A 786 v 255 b. «Zeyd Kadı aşikârda mürteşi olub hükmünü irtişa ile etse.. hükmü nâfiz olur mu? (v 192 a) El-Cevab: İrtişa ile ettiği hükmü şer'i şerife muvafık ise de nâfiz değildir..» ' A L Ī E F E N D Ī (Akkermanlı) : *Fatāvā-i 'Alī Āḳkermānī* TSK N.: A 842. v 192 a-b.. Ayrıca bk.: S E L L E 21'de N. 6.

taraflardan birinin evine ziyafete gitse ve sonra onun lehine hükmetse, eğer hüküm şer'e uygun ise nâfizdir[76]. Ziyafete gitmenin kadılara yasak edildiğini biliyoruz. Bu durumda, hele ziyafeti veren, dava taraflarından birisi ise, kadı'nın bir haram fiil işlediği muhakkaktır. Ancak hüküm şer'e uygun ise bu takdirde hüküm nâfiz sayılmıştır. Fakat bu istisnaî hal de ancak sınırlı sayıda hukukçularca meşru sayılmış ve ayni tür olaylarda hükmü nâfiz görmeyen hukukçular ortaya çıkmıştır[77].

Biraz yukarıda gördüğümüz gibi, kadı, rüşvetçi olsa bile, eğer bir hükmünde dürüst davranmış ve rüşvet almamışsa, o hükmü nâfiz olur. Bu şüphesiz yerinde bir görüştür ve adalet hizmetinin aksatılmaması prensibinden çıkmaktadır. Yoksa, rüşvetçi kadınların yerlerinde kalmaları şüphesiz tehlikelidir ve onları bir an önce görevlerinden uzaklaştırmak gerektir[78].

c — Çeşitli Meseleler

Hakkında bir hüküm verilmesini isteyen herkes kadıya fetva götürebilir. Ancak fetvaya güvenemiyen kadı başka bir müftüden ayni hususun sorulmasını isteyebilir[79]. Fakat, karşı taraftan korkar da, fetvaya inandığı halde başkasını ister, yahut tarafları kendi görüşüne sevketmek için bu yola saparsa, günah işlemiş olur[80]. Hele kadı, taraf tutmak için fetvayı nazara almaz ve hukuka ay-

---

(76) S E L L E , 21'de N. 4 (Zenbilli Ali Cemali Ef. Fetvası).

(77) *Ay. yer.* N. 5'te E b u s s u u d Fetvası: «Zeyd kadı hükmü şerif ile ahar kadılığa vardıkda davacıların sofra ile iletdikleri yemeği yese, hükmü nâfiz olur mu? El-Cevab: Yemeğini yediğine hükmü nâfiz olmaz.»

(78) «Zeyd naibin irtişası mütevatir iken şer'e muvafık hükmü şer'an sahih ve nâfiz olur mu? El-Cevab: İrtişa etmediği mevadda olur. Amma azl olunub yerine bir mütedeyyin kimesne nasb olunmak gerekdir». M I N Ḳ Ā R Ī Z Ā D E , TSK N.: A 790 v 197 a.. Aynı fetva, bk.: M E Ḥ M E D B . A L - B U R S A V Ī : NOSmK. N.: 1998, v 188 a.

(79) «Zeyd'in yedinde fetva olub hasmı üzerine ibraz ettikde, hâkim benim ol müftiye itimadım yoktur. Var gayri müftüden fetva getir diye hükmü tehir eylemekle asın (aṣm) olur mu? El-Cevab: Müftüye adem-i itimadı olub âhar yerden fetvaya tehir ile asın olmaz» *MACMŪ'A-Ī FATĀVĀ*, TSK N.: M 377. v 106 a..

(80) Not 79'daki fetvanın ayni ifade. Cevab'a ek.. «..amma tehir müddealeyhden havfan olup yahud sulha emr eyleyip ilhahı (ısrarı) ile olıcak asın olur» M E H M E D B . ' A B D A L L Ā H A L - U S K Ū -

kırı hükümler verirse ağır günah (aşm-ı'azīm) irtikâp eder[81]. İşte kadı, bu şekilde, fetvayı dinlemediği zamanlar, rüşvet yoluna da sapmış olabilir. Böyle halleri inceleyen müftilerin cevablarındaki uslûp ağırdır; kadıyı *«mel'un»* sayarlar ve «küfr ettiğini» belirtirler[82]. Ancak ortadaki suç daha ağır değildir, çünkü rüşvet alan zaten her halde küfr etmiş sayılmaktadır.

Kadı, bazen davanın tarafları ile rüşvet pazarlığına girişebilir. Bir kadı için yüzkızartıcı olan bu hali tasvir eden fetvalar vardır[83]. Şüphesiz bu, rüşvet alma fiilinin bir safhasını teşkil edebilir. Ancak rüşvet almanın cereyan tarzını gösterebildiği için dikkate değer bir hâldir.

B) R ü ş v e t V e r e n :

Lehine bir hüküm sağlamak için yargıca rüşvet veren kişinin işlediği suç ile, onun rüşvetini alanın suçu arasında hiçbir fark yoktur. Rüşvet veren ayni derecede ağır bir haram fiil irtikâp etmiştir. Bu yüzden günahının büyüklüğü aynidir[84]. *Şiîlerin* dahi görüşü böyledir[85]. Bu bakımdan, rüşvet alan hakkında verilen açıklamalar rüşvet veren için de geçerlidir.

Ancak yukarıdaki prensibin çok önemli bir istisnası vardır. Eğer rüşvet veren nefsini, malını, bir tehlikeden kurtarmak, evlâd yahut akrabalarından bir kısmının katledilmesini önleyebilmek

---

B Ī : *Fatāvā-i Uskūbī* NOSmK. N.: 1970. v 115 b.. Benzeri, bk: SmyK. N.: Nazif Ef. 20/2, v 84 b.

(81) Msl. M E N T E Ş Z Ā D E *II,* 417'de bu konuya ilişkin iki fetva.

(82) «Bir kadı, Zeyd'in davasına muvafık yedinde olan fetva-i şerife-i şer'iyesine asla nazar ve iltifat etmeyib, irtişa ile yahud havasına uyub hilaf-ı şer'i şerif hüküm eylese, kadı-i mezbura şer'an ne lâzım olur? El-Cevab: Lisan-ı naşārî'(?) ile mel'un olur. Hükmünde rüşvet küfür ettiği dahi mervidir ve hükmü nâfiz olmaz, batıl olur.» A Ḳ K E R M A N L I ' A L Ī E F . TSK N.: A 842. v 208 a-b.

(83) «Bir kasabada Kadı olan Zeyd, Amr'dan Bekire hilâf-ı şer şu kadar akçe hüküm edib alıvermiş olsa halâ Amr, Zeyd'e hilaf-ı şer benden niçin hükmettin dedikde Zeyd; Ben Bekirin şu kadar akçe rüşvetini alıb badehu hükm ettim. Sen dahi bana şu kadar akçe verirsen geri hükmederim dese Zeyd'e ne lâzım olur? El-Cevab: Azl ve sedâdı zahir olunca taklid-i kaza olunmaz» M E N T E Ş Z Ā D E *II,* 415.

(84) a l - Ş A H Ī D , v 39 b.. I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 695. *NOSm Nüshası,* v 85 b-86 a..

(85) C A ' F A R A B Ū A L - Ḳ Ā S I M , 18.. T O R N A U W , 194.

için başka bir çare bulamıyorsa, bu takdirde rüşvet vermekle günah işlemiş olmaz. Rüşveti vermek ona helâldır[86]. *Şiî Okulu* ise bu görüşü daha genel bir şekilde benimsemiş ve «haklı olduğu bir hükme erişmek için» rüşvet vermeği helâl saymıştır[87]. Modern kanunların bile kabul ettiği (msl., bk.: GİRİŞ, III/1 .c) bu görüş İslâmdaki temelini Peygamberin bir sünnetinden almaktadır. Peygamber rakibi olan kabilelerdeki çekindiği kişilere «mal vererek zâtını ve dinini bunların şerrinden kurtarırdı»[88]. Bu şekilde, rüşvet verenin suçunu tâyin ederken bu istisna nazara alınmak gerekmektedir. Bununla beraber, böylece verilmiş hüküm nâfiz sayılmamalıdır. Zira rüşvet sonucu verilen hükümlerin hiçbir şekilde muteber olmadığını görmüştük.

C — Aracılar

Rüşveti yargıca götüren aracının durumu da yukarıdaki gibi incelenebilir: Aracı, rüşvet veren için haram bir rüşveti kadı'ya götürmüş ise, aynı derecede suçludur. İslâm Hukuku bu durumda özellikle, kadı'nın yakınları üzerinde durmuştur. Yargıcın çocukları veya akrabaları dava taraflarının birisinden rüşvet alıp da, kadı'nın bundan haberi olmazsa, verdiği hüküm nafizdir. Ancak rüşveti ona iletmekle yükümlü olanlar ağır bir günah işlemiş sayılırlar. Rüşvet yargıca iletilmiş ise, bu takdirde o da günahkârlar arasına girmiştir[89]. Buna karşılık birisi yargıca kendisi için helâl olan (yâni bir zulümden kurtulmak vs. için) rüşveti başkası ile iletirse, bu taktirde aracı günah işlemiş sayılmaz. Fakat bu yaptığı iş için aracının bir ücret kabul etmesi doğru değildir, zira zulmu def etmek İslâmda bir vacibtir. Aracı bu yaptığı hizmetle bir vacibi yerine getirmiş olur. Vacib olan bir iş karşılığı ücret almak caiz değildir[90].

Rüşvet veren ile aracısı arasındaki özel hukuk ilişkisini biraz aşağıda (bk. 5) göreceğiz.

---

(86) A l - Ḫ A Ṣ Ṣ A F , v 19 b.. Ayrıca bk.: a l - Ş A H Ī D , v 39 b.. I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 693.. *NOSm. Nüshası.* v 84 a-84 b.. B İ L M E N *VI,* 425. T Y A N , 291-292.. R O S E N T H A L , F . : 140.

(87) Bk.: not 85.

(88) A l - Ş A H Ī D , v 42 a.

(89) *Ay. esr,* v 43 a.

(90) *Ay. esr,* v 39 a.

D) Yalancı Tanık Meselesi

İslâm Usul Hukukunda en önemli kanıt (delil) tanıktır. Bunun sebeplerini inceleyemiyeceğiz. Adaletin yerine getirilmesinde en önemli rolü oynayan tanıkların her bakımdan sözlerine güvenilir kişiler olmaları gerektir. Yargıya ehliyetin ana şartlarından bulunan âdil olma —ya da fâsik olmama— yeteneğinin bile, tanıklık ehliyeti ile ölçüldüğünü görmüştük. İşte, tanıkların da en önemli özelliklerinden birisi yalan söylememektir[91]. Nitekim bu konuda ayetler vardır[92]. Ayrıca hadisler de bulunmaktadır. Peygamber «büyük günahların en büyükleri» arasında yalancı tanıklık üzerinde israrla durmuştur[93]. Bu şekilde yalancı tanıklık yasaklanmış olmaktadır[94]. Yalan yere tanıklık edenlerin ifadelerine dayanılarak verilen hükümler batıldır, çünkü dava nihayetinde varılan sonuçta gerçeğin desteği çok azalmıştır, hattâ pek çok hallerde hiç yoktur.

Yalancı tanıklara eğer yaptıkları iş karşılığında bir para verilmişse, bu, rüşvet sayılmıştır[95]. Bugünkü kavramlarımıza göre, özel bir kişi sayılan tanık, hukuken rüşvet alamaz. Ancak yalancı tanıklık pek tabiî, cezalandırılır. Amma, şurası unutulmamalıdır ki bugünkü ceza kanunlarında bile memur kavramı son de-

---

(91) Tanıklardaki vasıflar için bk.: TYAN, 242 vd.. JUYNBOLL, *Handbuch*, 316.. SACHAU, *Muh. Recht*, 739.. SOBOTTA, 101..

(92) Msl, bk.: *Kur'an* : XVII/36 (37); XXII/30 (31); XXV/72 (73); L/18 (19); LXXXIX/14 (15).

(93) ZEYNÜDDİN, *Sahih-i Buharî VIII*, 82.. Ayrıca bk.: GÖLPINARLI, *Hz. Muhammed*, 53, N. 319, 324; 54, N. 325, 326.

(94) «Kizb (Kazb) ile maruf olan Zeyd'in Şahadeti makbul olur mu? El-Cevab: Olmaz» 'ALĪ EFENDĪ, *Fatāvā-i 'Alī Efendī* (Baskı tarihi ?) Cilt I, s. 357.. «Zeyd Amr'dan bir hususu dava ve Amr inkâr edib Zeyd'in müddeasına Bekir ve Beşir şahadet ettiklerinde Kadı şahadetlerini kabul edib mucibi ile hükmetdikden sonra Amr, Zeyd'den sen ba'd el-hükm Bekir ve Beşir yalan şahidleri olup husus-u mezbura yalan yere şahadet ettiklerini ikrar etmişdin diye dava ve Zeyd'in ikrar-ı meşru'-u (?) veçhile ikamet-i beyyine (ile) hükmü mezbur müntakız olur mu? El-Cevab: Olur» 'ALĪ EFENDĪ (Çatalcalı) TSK. N.: EH 820. v 90b-91a.. Ayni fetva bk: *MACMŪ'A-İ FATĀVĀ*, TSK N.: R 670, v 126 a-b.

(95) Msl.: «Zeyd, Amr'ın müddeasına şahadet etmek için Amr'dan şu kadar akça rüşvet alıb şahadet eylese makbul olur mu? El-Cevab. Olmaz» 'ALĪ EFENDĪ *I*. 357.

recede genişlemiş ve kamu hizmetlisi olanların hemen hepsine yaydırılmıştır. Osmanlı - İslâm Hukukunda tanık en önemli kanıt olduğundan, çok büyük bir kamu hizmetlisi gözüyle görülebilir. O yüzden yalancı tanıkların rüşvet almış sayılmaları yadırganmayabilir. Ancak İslâm hukukçularının yalancı tanığı rüşvet almış kişi durumuna sokarlarken bu görüşle hareket edip etmedikleri tartışma konusu olabilir.

Yalancı tanık yalnız rüşvet almakla değil, sırf yalan söylediği için bile büyük bir günahkâr sayılmıştır. Rüşvet alması şüphesiz bu günahı daha da ağırlaştırmış ve haramın en uç derecesine getirmiştir.

4. Hüküm Dışı Adlî İşlerde Rüşvet

Kadınların hüküm vermek dışında da önemli adlî işleri bulunduğunu biliyoruz. Bu işleri görmek için de kadı rüşvet alamaz. Aksi halde azle müstahak olur[96]. Şu hale göre aldığı rüşvet, hükümdeki gibi, ayni derecede haramdır. Rüşvet veren için de bu görüş bahis konusudur. Ancak şurası gözden uzak tutulmamalıdır: Kadı ile hüküm dışı işi olanlar, (msl. bir hususun sicile kaydı v.s.) genellikle normal iş sahipleridir. O yüzden kadı bunlardan rüşvet isterse verdikleri rüşvet genellikle onlar için helâl hükmündedir. Pek tabiî istisnaları düşünmek mümkündür.

Bu bahiste bir meseleye de kısaca değinmek zorunluğunu duyuyoruz: Osmanlı Devletinde, kadıların, yaptıkları işler dolayısı ile taraflardan ücret almağa hakları vardır. Bu düzenin işleyişini, daha aşağıda, rüşvetin sebeblerini anlatırken göreceğiz. Şimdi, kadı'nın, lehine hükmettiği kişiden aldığı ücretin fazlası rüşvete karine sayılabilir. Hüküm dışı adlî işlerin de bir bölümünde kadı'nın ücret almağa hakkı vardır: Sicil kayıtları ya da miras paylaştırılması gibi işlerde[97]. Bazı işlerde ise ona ücret almak yasak

---

(96) «Zeyd, bir mirî mukataayı berveçh-i iltizam berat-ı padişahî ile alıb, ol mukataayı zabt için varıb, yedinde olan berat ve emri sicile kayd etdirmek murat etdikte, Kadı-i mezbur, bana yüz kuruş vermeyince kayd etdirmem deyu berat ile emri Zeyd'in üzerine atsa, Kadı-i mezkure şer'an ne lâzım olur? El-Cevab: Azle müstahak olur» M I N Ḳ A - R Ī Z Ā D E , TSK N.: A 790 v 193 b.

(97) Bk.: I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , *694. NOSm. Nüshası.* v 85 a.

edilmiştir. Bunlar, kendisine vacip olan görevlerle (msl, küçük bir kızın nikâhını kıymak, veya yetim mallarını satmak gibi), emr-i örf olan (msl, nikâh için izin kağıdı vermek gibi) görevlerdir. Bu işlerde kadı'nın ücret alması caiz değildir[98]. İmdi, ücret alınması caiz olan hususlarda kadı gerekli ücretten fazlasını alamaz[99]. Eğer kadı, o iş için gerekli ücretten fazlasını alırsa bu, onun için bir *suḥt* olmak lâzım gelir. Yâni bir haram iktisaptır[100]. Kanunnamelerdeki ifadelere bakılırsa, bu haramı işlemiş olan kadılar azledilirler[101]. Öyle ise bu *suḥt*'un rüşvetten farkı yoktur. Bununla beraber örfî hukuka ilişkin olup, ücret alınması caiz olmayan hususlarda, eğer kadıya, işi olan kendi rızası ile ve helâl ederek bir mikdar ücret verirse, bunu almak kadı için mahzurlu değildir[102]. Bu son durumda, İslâm Hukuku önemli bir çelişme içindedir. Kadıya verilen her türlü hediye v.s. şeylerin haram olduğunu biliyoruz. Hukuken kendisine yasak edilen hediye ve bahşiş

---

(98) Bk.: not 97.. «Bir kimse nikâh etmek için kadıdan izin almağa geldikde kadı bir miktar akçesin almayınca kağıd vermese şer'an ol akçe kadıya helâl olur mu? El-Cevab: Olmaz, kâğıd emr-i örfidir». K E M A L P A Ş A Z Ā D E , SmyK. N.: Darülmesnevi 118, v 57 a. Ayni konuda bir Ebussuud fetvası için bk.: S E L L E , 25, N. 10.. «Kadılar ve naibler iskat (isḳaṭ) akçasından almak şer'an caiz midir? El-Cevab: Caiz değildir» K E M A L P A Ş A Z Ā D E , NOSm. K. N. 1967 v 58 a.

(99) «Sicilde ve hüccetde kadı olanlar ne mikdar akça almak gerekdir? El-Cevab: Ecr-i mislin almak gerekdir» K E M A L P A Ş A Z Ā D E , SmyK. N.: Darülmesnevi 118, v 71 a.. Benzeri başka bir fetva, bk.: *NATĪCAT AL-FATĀVĀ*, TSK N.: Y 724, v 98 b.

(100) «Zeyd, fıkaraya akçe vermek için vasiyet edib fevt oldukdan sonra kadı kendisine ol vasiyetden bir mikdar akça alsa şer'an caiz ve helâl olur mu? El-Cevab: Olmaz» K E M A L P A Ş A Z Ā D E , SmyK. N.: Darülmesnevi 118. v 57 a.. «Zeyd müteveffanın veresesi kibar olub kısmet taleb etmezler iken Amr kadı cebren terekesi tahrir ve taksim edib vereseden resm-i kısmet namına bir mikdar almağa şer'an kadir olur mu? El-Cevab: Olmaz.» M İ N Ḳ A R İ Z Ā D E TSK N.: A 790, v 193 b.. Ayrıca bk.: S E L L E , 24, N. 4, 5, 6.

(101) Msl., SmyK N.: Fatih 3504/1'deki Kanunnâmenin v 73 b'sine bakınız.

(102) Şu E b u s s u u d fetvalarına bk.: «Resm-i nikâhı kadıya veren kimesne helâl eylese, helâl olur mu? El-Cevab: Olur», «Resm-i nikâh diye kadıların aldıkları akça kadılara helâl olur mu? El-Cevab: Verenler rızaları ile teberru edib verirler ise olur». «Zeyd hâkim Amr müteveffanın metrükatın yazıb ücrete tuta bazı esvabın alsa, şer'an helâl olur mu? El-Cevab: Veren rızası ile vericek olur» S E L L E , 24, N. 2, 3, 9.

gibi şeylerin arasına sokabileceğimiz bu ücreti almak da bir haram teşkil etmez mi? Mesele bu bakımdan çözümlenmemiştir ve türlü yolsuzluklara kapı açacak bir tutum içerisinde bırakılmıştır.

5. Rüşvet Verenin Dava Hakkı

A) Genel Olarak

Burada rüşvet verene özel hukuk bakımından tanınmış bir hakka değinmek istiyoruz. Bu da rüşvet verenin kadıyı ya da aracıları dava ederek rüşvet vasıtası olan şeyleri geri isteyebilmesidir. Rüşvet suçunun ceza hukuku bakımından sonuçlarına daha aşağıda değineceğiz. Burada incelemek istediğimiz husus yalnız rüşvet verenin özel hukuk bakımından himayesini öngörmektedir.

Özel hukuk bakımından rüşvet vasıtası, onu alan için bir haksız iktisap sayılabilir. Ancak bugünkü modern ceza kanunlarının görüşü bunu kabul etmez. Kanunlar, ancak belirli ve istisnaî hallerde (msl. bk.: TCK, M. 224) rüşvet verene, verdiği şeyleri geri alma hakkını tanımıştır ve bu hak doğrudan doğruya kanundan doğar. İslâm Hukuku ise rüşvet verene mutlak bir dava hakkı tanımakla, rüşvet vasıtasının bir haksız iktisap teşkil edebileceğini kabullenmiştir. Bu davaları biraz yakından tanımak gerekmektir.

B) Rüşvet Veren'in Kadıyı (veya Naibi) Davası

Prensip olarak kadı, kendisiyle herhangi bir işi olan kişiden türlü sebeplerle haksız olarak aldığı para veya malları o kişiye geri vermekle yükümlüdür[103]. Hattâ kadı zulmeder ve bunun so-

(103) «Zeyd, mahlûl olan bir hücceti berat ile almak için Amr Kadıdan arz aldıkda Amr'a dokuzbin akçe vermiş olsa, hâlâ Zeyd evvel verdiği dokuzbin akçenin mutad üzere verilen akçeden ziyadesini Amr'dan istirdad ve ahza şer'an kadir olur mu? El-Cevab: Ecr-i misilden ziyadesini alır». MİNKARİZĀDE, TSK. N.: A 790, v 193 b. Aynı fetva için bk.: 'ALĪ EFENDĪ, SmyK. N.: Fatih 2390. v 169 a. «Zeyd Kadı bir husus için Amr'a hüccet yazıb, Amr dahi Zeyd'e ecr-i mislini verdikde Zeyd ecr-i mislinden maada cebren şu kadar kuruş alsa, Amr ol kadar kuruşu Zeyd'den istirdada kadir olur mu? El-Ce-

nucu taraflardan birini öbürüne haksız olarak ödemede bulundurmağa zorlar ve bunu yaptırırsa, haksızlığa uğrayanın, karşı tarafın kendisinden aldığını kadı'dan istemeğe hakkı vardır[104]. Bu durumda kadı'nın lehine hükmettiği kişiye rücû edip etmiyeceği ayrıca incelenmeğe değer. Bütün bu durumlarda kadıdan talebin bir dava yolu ile olacağı fetvaların ifadesinden anlaşılıyor.. Pek tabiî yukarıda da gördüğümüz türden, kadıya helâl edilen ücretler için geri isteme davası açılamaz[105].. Bahis konusu davanın açılma şartı, kadı'nın en genel ifadesi ile bir *suḥt* teşkil edecek iktisabının bulunmasıdır. İşte rüşvet veren de bu prensibe dayanarak verdiği şeyleri kadıdan geri alabilir. Ancak, biliyoruz ki rüşvet, onu veren için de, eğer zulümden kurtulma v.s. gibi haller yoksa, haram bir fiildir. Bu bakımdan, rüşvet verene yalnız kendisi için helâl olan rüşvetlerde, dava hakkının tanınması gerekir görünürse de, Osmanlı hukukçuları genel olarak her durumda rüşvet verene, verileni geri alma yetkisini tanımışlardır. Bu bakımdan dayandıkları prensipler, rüşvetin, alan bakımından haksız bir iktisap olması ve en önemlisi, rüşvetten dolayı ibra'nın kabul edilmemesidir[106]. Gerçekten, rüşvet her iki tarafın da rızasına ihtiyaç gösterse

---

vab: Olur». ʻ A L Ī E F E N D Ī , TSK N.: R 670. v 128 a-b.. Benzerleri: *MACMŪʻA-Ī FATĀVĀ*, TSK N.: M 377, v 129 a. ʻ A L Ī E F E N D Ī , TSK N. A 885. v 105 a. Resm-i kısmet hak: M İ N Ḳ A R Ī Z Ā D E, TSK N.: A 790. v 193 b.

(104) «Zeyd Kadı, Amr'dan cevr-i taaddi edib Bekir'e bigayri hakkın şu kadar akçe hükmedib cebren alıverse, halâ Zeyd vech-i muharrer üzere taaddi-i cevr edib zulmen hükmedib alıverdiğini müslimin huzurunda ikrar edicek Amr, meblağ-ı mezburu Zeydden tazmin ve ahze kadir olur mu? El-Cevab: Olur» M E N T E Ş Z Ā D E *II*, 417.

(105) «Zeyd, Amr ile bir hususa müteallik davasında Bekir Kadıya murafaa olub, ba'de Zeyd, Bekirden hüccet talep etdikde, Bekir.. Zeyd'e hüccet yazdıkda Zeyd rızasıyla hüccetin ücreti olmak üzere ecr-i misilden za'id şu kadar akçe verib, ba'de Bekir mazul oldukda Zeyd, sana verdiğim akçe ecr-i misilden ziyade olmağla bir mikdarını bana zâmin ol diye almağa (?) kadir olur mu? El-Cevab: Olmaz.» A B Ū A L - F A Ż L ʻ A B D A L L Ā H E F E N D Ī (Yenişehirli) *Bahcat al-Fatāvā*, TSK N.: R 672. v 213 a.. Ayni fetva: *MACMŪʻA-Ī FATĀVĀ*, TSK N.: R 674 v 85 b..

(106) «Zeyd Amr'a bir husus için rüşvet bin altın verse, sonra Amr'ın zimmetini ibra eyledikten sonra Zeyd'in bin altın davası sahih olur mu? El-Cevab : Olur. Rüşvetden ibra sahih değildir» B Ā L Ī Z Ā D E M U Ṣ Ṭ A F Ā : *Fatāvā*. SmyK. N.: Şehid Ali Paşa 944/3. v 97 b..

bile, en aşağı kadı bakımından haram bir fiil olduğundan, hukuka son derece aykırı bulunan bu durumda rüşvet verenin kadıyı ibra etmesi düşünülemez. Böylece dava hakkı pekleştirilmiş olmaktadır. İşte rüşvet veren, kadıyı dava ederek verdiğini geri isteyebilir. Kadı'nın bulunduğu yerdeki hizmet süresini doldurup mazul olması şüphesiz daha elverişli dava şartları doğurmaktadır. Kadı bu durumda bazı defi'ler ileri sürebilir. Msl, aldığı parayı olduğu gibi davacının bir borcuna kapattığını ispat ederek kendisini kurtarabilir[107]. Ancak, bu ispat edilemezse kendisi borçlu olduğunu kabul ile ödemek zorundadır. Rüşvet alan, aldığı şeyin mülkiyetini başkasına devretse bile, rüşvet veren, bu üçüncü kişi aleyhine dava açar ve o şeyin rüşvet yolu ile eski malike verildiğini kanıtlarsa, verdiğini geri alabilir[108]. Bu durumda üçüncü kişinin rüşvet alana rücû edebileceğini düşünmek gerektir. İslâm Hukukunun rüşvet olarak kabul ettiği her çeşit maddî menfaatlar bu dava ile geri istenebilir. Rüşvet olarak bir cariye verilmiş ve bu, sonradan yeni efendisine bir çocuk doğurmuş olsa, rüşvet alan davasını kazanırsa, cariyeyi ve çocuğu geri alabilir[109]. Rüşvet öylesine bir haksız iktisap sayılmıştır ki, cariyenin yeni efendisi onun hukuken maliki olmadığı için, doğurduğu çocuk bile geriye verilir. Halbuki, muteber bir şekilde iktisap edilmiş cariyenin efendiden olan çocukları hürdür.

Rüşvet alan öldükten sonra dahi verilen şey onun mirasçılarından istenebilir. Ancak rüşvet vasıtası o zamana gelinceye

---

(107) «Zeyd Kadı mazul oldukda Amr, Zeyd'e zaman-ı kazanda zulmen benden doksan iki kuruş aldın diye dava ve taleb etdikde, Zeyd Amr'a senin Bekir'e doksan iki kuruş deynin olub meblağ-ı mezburu senden alıb Bekir'e olan ol deynin için def ve teslim etdim dese, Zeyd kavline musaddak olub Amr'ın mutalebesinden halās olur mu? El-Cevab: Olur» M U Ṣ Ṭ A F Ā B . A L - Ş A Y Ḫ M E Ḥ M E D : *Sayf al-Ḥukkām.* TSK N.: EH 817, v 58 a..

(108) «Zeyd, Amr'ın Bekirden iştira ettiği 'abd-i memluk Beşir için benim abd-i memlukumdur. Bekir benden bir hizmet mukabelesinde rüşvet almışdır diye Bekir'in gıyabında (?) Amr'dan dava ve taleb edib badessubut Amr'dan almağa kadir olur mu? El-Cevab: Olur». *Ay. esr,* v 55 b-56 a.

(109) «Zeyd, Amr'a bir husus için bir cariye-i memlukesi Hind'i rüşvet vechi üzere def edib, Amr dahi ba'd al-Kabż istihdam ve istilâd edib evlâdı olsa, halâ Zeyd, Amr'dan Hind'i ve evlâdı alıb, istirkak ve istihdama kadir olur mu? El-Cevab: Olur». *Ay. esr,* v 56 a-b. (Bk. Ayrıca, J U Y N B O L L , İA *I,* 42.

kadar değerinden kaybetmiş ise, bu değer farkının tazmini mirasçılardan istenemez[110].

C) Rüşvet Veren'in Aracıları Davası

Rüşvete aracılık edenlerin durumlarına yukarıda değinmiştik (Bk.: II/3 C). Bunların özel hukuk bakımından rüşvet veren karşısındaki sorumlulukları ilginçtir. Osmanlı Hukuku, rüşvet verenin yalnız, rüşvet alanın aracılarına karşı dava açmasını kabul etmiştir. Buna karşılık aracı, rüşvet verenin adamı ise ona karşı dava açılamaz[111]. Bu son durumda aracı, rüşvet verenin resulü, vekilidir. Onunla, rüşvet veren arasında bir bağıt yapılmıştır. Aracı, rüşveti, istenen kişiye vermekle, yükümü sona erer. Bu yüzden rüşvet veren ona karşı dava açamaz. Doğrudan doğruya rüşvet alandan, verdiğini istemelidir[112]. Yargıç bu durumda aracıyı sorumlu tutar ve rüşvet olarak verilen şeyi ondan alırsa azle müstahak olacak derecede önemli bir hata işlemiş olur[113].

---

(110) «Zeyd, rüşvet tarıki ile Amr'a bazı esvab verib ba'dehu fevt olub, Zeyd dahi ol esvabını vereseden taleb etdikde, verese Zeyd'e ol esvabı verib lâkin bir kaç sene Amr istimal etmiş olmağla eskiyib kıymetine noksan gelse halâ Zeyd vereseden ol esvabların kıymetlerinden noksanların kıymetlerini taleb edib terekeden almağa kadir olur mu? El-Cevab: Olmaz». *Ay. esr,* v 56 b.

(111) «Zeyd, Amr'a 'bana Bekir'den bir arz alıver, her ne harc edersen vereyim' deyib, ol dahi arz alıverib bin altıyüz akçem gitdi dese, Zeyd altıyüzü verib bakiyesini verecek olub badezzaman arzdan behremend olmadım ve sana verdiğim akçe rüşvet idi deyib verdiği akçeyi almağa kâdir olur mu? El-Cevab: Eğer Amr, Zeyd'e müteallik ise olmaz, resulüdür. Eğer arz verene müteallik ise olur». ABŪ AL-SU'ŪD, TSK N.: A 786. v 254 b.

(112) «Zeyd, Amr'ın adamı olmayan Bekire, Amr'a varıb filân hizmeti Amr'dan benim için alıver diye bir mikdar akçe verib, Bekir dahi meblağ-ı mezburu alıb, varıb Amr'a verib ol hizmedi alıverib, ba'de Amr fevt olsa, halâ Zeyd Bekir'den meblağı mezburu senin eline vermişdim diye Bekir'den almağa kadir olur mu?El-Cevab: Zeyd'in resulü olucak olmaz». MENTEŞZĀDE *II,* 356. «Bir Karyenin ahalisi bir hususun temşiyeti için Amr'ın adamı olmayan Bekir'e Amr'a ver diye rüşvet şu kadar akçe verib Bekir dahi Amr'a emirleri üzere vermiş olsa, halâ ahali-i merkume, meblağ-ı mezburu Amr'dan taleb etmeyib mücerret senin yedine vermiştik diye Bekir'den almağa kadir olurlar mı? El-Cevab: Olmazlar». *Ay. esr.* 355-356.

(113) Bk. Aşağıda not 115'deki fetvanın ikinci parçası.

Buna karşılık aracı eğer rüşvet alanın adamı ise, durum geniş ölçüde değişir. Aracı, rüşvetçinin adına, verilecek şeyi almıştır. Bu durumda rüşvet alan ile aralarındaki vekâlet bağıtı diyebileceğimiz ilişki sebebi ile, rüşvet veren onu rüşvetçinin namına hareket eden birisi olarak gördüğü için verdiği şeyi ilkönce ondan istemelidir[114]. Yargıç eğer aracıyı atlayarak rüşvet alandan verilen şeyi alırsa, çok büyük bir «cahillik» etmiş olur, ve bu azle sebep olacak kadar vahim bir hatadır[115]. Rüşvet veren öldüğü takdirde alacaklıları terekeden yeteri kadar para alamazlarsa, aracıyı dava ederek rüşvet olarak verilen şeyleri isterler ve bunu gerekirse garameten bölüştürebilirler[116]. Rüşvet alan öldüğü zaman da, aracı sorumluluktan kurtulamaz. Rüşvet veren onu her zaman dava edebilir[117].. Rüşvet alan ile aracı bir özel hukuk iliş-

---

(114) «Zeyd, Amr'ın adamı olan Bekir'e, Amr'a ver, benim filân hizmetimi görüversin diye bir mikdar akçe verib, Bekir dahi alıb meblağ-ı mezburu Zeyd'in emri üzere Amr'a verib, lâkin Amr, Zeyd'in ol hizmetini görüvermiş olmasa, halâ Amr fevt oldukda Zeyd meblağı mezburu Bekir'den talep edib almağa kadir olur mu? El-Cevab: Rüşvet mukavelesi ise Bekir Amr'ın adamı olmağla olur» M E N T E Ş Z Ā D E *II*, 355. «Zeyd, bir beldede kadı olan Amr'ın kethüdası ve adamı olan Bekir'e Amr'a var, filân ciheti bana tevcih etdir diye rüşvet şu kadar akçe verib, Bekir dahi alıb meblağ-ı mezburu Amr'a verip cihet-i mezbureyi Amr'a tevcih etdirse halâ Zeyd meblağ-ı mezburu Bekir'den talep eyledikde, Bekir, ben meblağ-ı mezburu Amr'a vermişdim, var Amr'dan al diye kendi vermemeğe kadir olur mu? El-Cevab: Olmaz» *Ay. esr*, 356.

(115) «Zeyd, Amr Kadıya şu kadar akçe rüşvet verdim diye dava eyledikde, Bekir mezkûr akçeyi Amr'a ben iletdim diye şahadet eyledikde kabul olunur mu? El-Cevab: Olunmaz. Bu suretde Amr'ın müfettişi olan Beşir Kadı, Bekir'in Amr'a ben iletdim demesiyle Amr'dan akçeyi Zeyd'e hüküm edib alıverse, azle müstahak olur mu? El-Cevab: Bekir Amr'ın adamı idi ise olmaz. Amma Bekir'den hükmetmek gerekdir. Hata etmiş. Zeyd'in resulü ise bu mikdar cehli veya zulmü olan kazaya lâyık olmaz». A B U A L - S U ' Ū D , TSK N.: A 786. v 265 b-266 a. Pek önemli olan bu fetva bir çok yerlere E b u s s u u d imzası ile nakledilmiştir. Msl. B u r s a l ı A b d ü l h a l i m E f e n d i dahi bu fetvayı kendi eserine almıştır. Bk.: NOSmK N.: 1998. v 185 a'da yan çıkma.

(116) Bk.: M E N T E Ş Z Ā D E *II*, 356'daki son fetva.

(117) «Zeyd, bir hususun teşmiyeti için, Amr'ın adamı olan Bekir'e Amr'a ver diye rüşvet tariki ile verdiği atı Bekir alıb ol husus için rüşvet tarikiyle Amr'a verib, ba'dehu Amr fevt olub atı veresesi kabz ettiklerinden sonra Zeyd atı vereseden almayıp Bekir'den kıymetini tazmin ve ahz eylese, Bekir dahi atı vereseden taleb ve ahza kadir olur mu? El-Cevab: Olur.» *Ay. esr*, 357.

kisi ile bağlı oldukları için, aracı dava sonucu rüşvet vasıtasını geri verdikten sonra, müvekkiline rücu edebilir[118].

Bu açıklamamızdan anlaşılıyor ki aracı ya rüşvet alana ya da verene hukukî bir şekilde bağlıdır. O yüzden rüşvet davasının kanıtlanması için aracı, tanık gösterilemez[119].

III — ADLÎ OLMAYAN RÜŞVET

1. Genel Olarak.

Adlî rüşvet hakkında söylediklerimiz, bunun dışında kalan diğer rüşvet türleri için de tamamiyle geçerlidir. Ancak konumuzu biraz daha yakına getirmek ve o şekilde incelemek, amacımıza elverişli olacaktır.

Rüşvetle ilgili merfu hadisler, genel bir anlam taşırlar ve her tür rüşvet için geçerlidir[120]. Ancak Peygamberin adlî hizmetleri olmayan kişilerle konumuzla ilgili önemli bir hadisi vardır. Bu hadis adlî olmıyan rüşvetin hukukî mahiyetini belirtmek bakımından geniş ölçüde işimize yarayabilir. Peygamber ʻAbd-Allâh adlı birisini *Banî Salîm* Kabilesinin zekâtlarını toplamakla görevlendirdi. Bu adam işini bitirince topladığı şeylerin bir bölümünü kendisi için alıkoydu ve bunların kendisine hediye verildiğini söyledi. Bunun üzerine Peygamber bir hutbe esnasında olaya değindi ve ad zikretmeksizin «sizlerden birisini bir tarafa memur olarak gönderiyorum. Getirdikleri şeyleri bunlar sizin, şunlar ise bana hediyedir diye ayırıyor. Bu kimse evinde otursa idi acaba bu hediyeler ona gelecek miydi?» dedi[121]. Bu hadise dayanarak ilk İslâm yöneticiler bütün memurlara hediye almayı yasakladılar. Ebubekir, memurlarının aldıkları bütün hediyeleri hazineye *(Bayt al-mâl)* geri verdirdi. Ömer, bir iş için değil, sırf duyulan saygı ve sevgi karşılığı verilen hediyeleri, yukarıdaki hadisin mutlak karakterine uyarak vergi saydı ve hazineye gelir

(118) Not 117'deki fetvaya göre, aracı mirasçılara rücu edebileceğinden, buna kıyasen, aracının rüşvet verenin sağlığında ondan verdiğini istemesi hakkını kabul etmek gerektir.

(119) Bk. not 115'deki fetvanın ilk parçası.

(120) Msl, bk.: CAʻFAR ABŪ AL-KĀSIM, 18.

(121) al-ŞAHĪD, v 41 a.

yazdı. A l i de hiç kimseden hediye almazdı. Kendisine verilen her şeyi hazineye bırakırdı ve memurlarına da böyle yapmalarını emretmişti[122]. Böylece memurların hediye kabul etmeleri yasaklanıyordu. Pek dindar bir halife olan II. ci Ö m e r , memurların aldıkları bütün hediyelerin rüşvet sayılması gerektiği kanısında idi[123]. A l i , memurluk sırasında alınıp da hazineye verilmeyen hediyelerin sahiplerini «hıyanet» ile nitelendirdi[124]. Buna karşılık, II. ci Ö m e r den önce yaşayan Halife A b d ü l m e l i k ('A b d a l - M a l i k b. M a r v ā n 646-705/26-86) ise, görev esnasında ve karşılığı ödenmeden alınan hediyeleri rüşvet hükmünde tutmuştur[125]. Şu halde, adlî hizmetliler dışındaki memurlar da İslâm Hukukuna göre hediye yasağına uyrukturlar. Hediyelerin ne zaman rüşvet sayılacağı hakkındaki ölçü de, kadılar için verdiğimiz açıklamalara göre tâyin edilebilir (Bk.: II/1). Ancak İslâm hukukçuları, kadılar hakkında koydukları hediye yasağının kapsamını ayni şekilde ayrıntılı olarak diğer hizmetliler için tâyin etmemişlerdir. Bu yüzden, bahis konusu alanda hiç olmaz ise nazari bakımdan bir boşluk vardır. Osmanlı Hukukunda ise mesele genel zulüm nazariyesi içinde erimiştir. Bu kısa açıklamalarımızdan sonra konumuzu, eldeki imkânlar oranında rüşvet alan ve veren ile aracılar bakımından incelemeğe geçebiliriz. Ancak diplomatik rüşvet bazı özellikler taşıdığından, onu ayrı bir bahis olarak en sonra inceleyeceğiz. Aşağıda söylenilen hususlar diplomatik rüşvet dışındaki türleri kapsamına almaktadır.

2. Rüşvet Alan

Rüşvet alan kamu hizmetlisi, tıpkı rüşvetçi bir kadı gibi, büyük bir günah işlemiştir. Alınan rüşvet haramdır. Rüşvet alan hükümdar bile olsa durum değişmez. İslâm nazariyesi hükümdarın aldığı hediyelerin bile haram sayılmasını öngörmüştür. Zira «emirler, askerlerin ve diğer Müslümanların sayelerinde büyük adam olurlar; şu halde onlara verilen hediyeler aslında Müslüman-

(122) Bu hususlar için bk.: a l - Ş A H Ī D v 40 a, 41 a-b.

(123) Bk.: *Ay. esr*, v 41 b.. Z E B İ D İ , *Sahih-i Buhari VIII*, 40-41.

(124) a l - Ş A H Ī D , v 40 b.

(125) M A C O U D I (a l - M A S ' Ū D Ī) , *Les prairies d'or (Çev.: C. Barbier de MEYNARD)*. Cilt V, Paris 1949, s. 272-3.

lara hediyedir, bunları emirler kendi nefisleri için kabul ederlerse Müslümanların mallarını gasbetmiş sayılırlar»[126]. Hükümdar, hediye kabul etmek zorunda kalırsa, bunun elverişli bir karşılığını vermelidir. Bu karşılığın değeri hediyeden daha az olabilir. Ancak, bazı hukukçulara göre her halde hediyeler hükümdarın kişisel mülkiyetine giremez[127]. Hükümdarların hediye almaları üzerinde bu kadar hassaslıkla duran İslâm Hukuku, onların rüşvet almalarını pek tabiî asla tecviz edemez. Rüşvet alan diğer memurlar için de durum böyledir. Vezirlere her ne şekilde olursa olsun, mala eğilim göstermek yasaktır. Vezir-i âzam bile bundan istisna edilmez[128]. O, yalnız kendi dostlarından, ona hediye vermek mutadı olanlardan, bir de «kudreti olup muhtaç olmıyan adamlardan» hediye kabul edebilir. Aksi halde rüşvet yolu açılmış olur[129]. Ancak, burada kadı'nın hediye alabileceği kişilerden başka bir de «muhtaç olmıyanlardan hediye kabulü» bahis konusudur. Bu da Osmanlı Hukukunun bir özelliğidir. Görüyoruz ki Osmanlı Devletinde hadisle mutlak şekilde yasak edilen hususa tam anlamı ile uyulmuyor. Bununla beraber vezir-i âzamın «haramzadelerden ve hırsızdan» hediye kabul etmesi yasaklanmış ve caiz olan hediyeler dışındakilerin rüşvet yolu açabileceği belirtilmiştir[130]. Gene kadı'nın el süremediği hususları eğer İcraî - Askerî Sınıf mensupları yerine getirecek, yâni adalet dağıtacaklarsa «şefaat ve rica ve rüşvet ve hediye ile» iş görmeyeceklerdir[131]. Rüşvetle herhangi bir memurluk almak, alana da verene de haramdır[132]. Saray kapıcılarının bile rüşvet almaması gerektir[133]. Kamu hizmetlilerinin rüşvet alması böylece en küçüklerinden en büyüklerine kadar yasak edilmiştir[134], çünkü rüşvet almak büyük bir günahtır.

Osmanlı Hukukuna göre, kamu hizmetlisi olmayanlar da «rüşvet alan» sayılabilirler. Oldukça istisnaî bu durumu ayrıntılara inerek incelemeyeceğiz. Kamu hizmetlisi olmayanların rüşvet alan

(126) al-ŞAHĪD, v 40 b.
(127) ROSENTHAL, F., 137.
(128) TSCHUDI, Rudolf: *Das Asafnâme des Lutfi Pascha,* Berlin 1910. Metin, s. 11.
(129) *Ay. esr,* Metin 13-14.
(130) *Ay. yer.*
(131) SARI Mehmed Paşa-Wright metin, 24.
(132) Msl. bk.. al-ŞAHĪD, v 39 a-b. Ayrıca krş.: Bu bölümde II/2.
(133) al-ŞAHĪD, v 39 b.. Ayrıca bk.: ROSENTHAL, F., 139.
(134) Msl, bk.: SARI Mehmed Paşa-Wright, metin 16 ve 26.

sayılması meşru görülmeyen bir menfaat temini ile yapılan işin haram bir eylem gözükmesi sebebiyle açıklanabilir.

3. Rüşvet Veren.

Rüşvet verenin durumu da, tıpkı hükümde rüşvette olduğu gibi incelenir. Prensip olarak rüşvet vermek, rüşvet almak kadar haram bir fiildir. Ancak, kendisine gelecek bir kötülüğe engel olmak için verilen rüşvet, veren için helâldir. Msl, haksız yere hapsedilen birisi, kurtulmak yolunda hapishane görevlilerine rüşvet verebilir ve sorumlu olmaz[135].

Önemli bir mesele de, birisinin sultan yanında işi olması ve bu işi yaptırtmak için başkasına rüşvet vermesidir. Gerçi ilk bakışta bu meselenin konusunun bir aracılık olduğu görülür. Ancak, hukukçular burada sultana verilecek rüşveti yok saymışlardır. O halde anlaşılıyor ki, sultandan istenecek iş meşrudur ve sultanın, karşısındaki ricacının rüşvet aldığından haberi yoktur. Bu takdirde rüşvet, veren için helâldir. Çünkü sultan yanında bir iş yaptırtmak özel bir haldir. Fakat alanın durumu[136] ne olacaktır? Prensip olarak burada tıpkı haksız bir hükmü önlemek için aracı olan kişinin durumu bahis konusudur. Yani ortada, sultan yanında bir işi yaptırtabilmek için bir yardım vardır. Müslümanın Müslümana yardımı vaciptir ve bunun için bir ücret alınamaz. Bir an için böyle bir ücretin verildiğini düşünelim. Eğer aracı dediğimiz kişi bir kamu hizmetlisi ise, ücreti kabul edince rüşvet alan durumuna düşecektir. Sultan yanında bir iş yaptırtmanın zorluğunu düşünen hukukçular, bu rüşveti helâl kılmak için şöyle bir çare düşünmüşlerdir: Rüşvet veren, alanı herhangi bir iş için kiralar, yani bugünkü kavramlarımıza göre onunla bir hizmet bağıtı yapar ve onu herhangi bir işte çalıştırır. İş bitince ona hizmetinin karşılığını öder. Böylece esas itibarı ile rüşvet olarak verilen para yahut malın kaynağı meşrulaşmıştır. Onu alan da haramdan kurtulur. Ama baştan bir rüşvet sözü olmadan iş sahibi, o kişiden bir ricada bulunmuş ve o da gerekli işi yaptırtmış ise, bu takdirde ona

---

(135) a l - Ş A H Ī D , v 39 a ve 41 b.

(136) Bu mesele ile sınırlı olarak rüşvet alanın hukukî durumunu burada inceliyoruz. Sistem bakımından bu incelemenin yeri bir yukarki bahis olmak gerekirdi. Fakat meselenin bütünlüğünü bozmamak için bu yer değişikliğini zorunlu bulduk.

sonradan verilen şey rüşvet olur mu? Bu noktada Ulema birleşememiştir. Bazıları verilen para yahut malın rüşvet sayılacağı kanısındadırlar. Büyük çoğunluk ise bu durumda iş sahibinin bir armağanı, ihsanı bahis konusu bulunduğunu ileri sürmektedirler[137].. Şurası unutulmamalıdır ki rüşveti helâl kılan bu çare büyük bir istisnadır ve yalnız sultan yanında istenecek işler için bahis konusudur. Ve hukukçuların bu düşünüş tarzına göre meselemizde varılan sonuçta rüşvetin suç olması hali ortadan kalkmaktadır.

4. Aracılar.

Aracılar için söyleyeceklerimiz, adlî rüşvettekinin ayni olacaktır. Kısaca tekrarlamak gerekirse, aracı rüşvet veren için haram bir rüşveti memura götürürse ayni derecede suçludur. Aksi halde onun için ortada bir suç bulunmamaktadır (Bk.: II/3. C)

5. Rüşvet Verenin Dava Hakkı.

Tıpkı adlî rüşvette olduğu gibi, rüşvet verenin, rüşvet alanı ve aracıları dava ederek verilen şeyleri geri almağa hakkı vardır. Aracılar arasında, rüşvet verenin - rüşvet alanın adamı (vekili) ayrımı burada da yapılır. Rüşvet veren ancak, alanın aracısını dava edebilir[138]. Bu bakımdan adlî rüşvet bahsinde incelediğimiz ilişkiler aynen bu konuda da vardır (Bk.: II/5). Rüşvet alanın vekili olmayan aracıdan rüşvet verenin hiçbir talep hakkı yoktur[139].

---

(137) Bu tartışmanın ayrıntılı tasviri için bk.: A l - Ş A H Ī D , v 39 a-b.. Ayrıca kısa bir özeti için bk: I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ - O Ğ L U 693.. *NOSm. Nüshası*, v 84 b.

(138) «Ehl-i örf taifesinden Zeyd, Amr'ı habsetdikde, Amr, Bekire, var şu kadar akçeyi Zeyd'e verib beni tahlis eyle diye, onbin akçe verib, Bekir dahi alıb Zeyd'e verib Amr'ı tahlis eylese halâ Amr, meblağ-ı mezburu Zeyd'den alamamağla Bekirden almağa kadir olur mu? El-Cevab: Bekir Zeyd'in adamı değil ise olmaz». *SAYF AL-ḤUKKĀM*, TSK N.: EH 817. v 56 b. Bu fetvada dikkati çeken nokta, Amr'ın ilkönce Zeyd'e başvurmasıdır. Eğer Bekir Zeydin adamı ise ilkönce ona başvurması gerekirdi.

(139) «Zeyd, menâsıb tevcih eden Amr'ın adamı olmayan Bekir'e, filân husus için Amr'a ver diye şu kadar akçe verib, Bekir dahi alıb Amr'a verib ol husus hasıl oldukdan sonra Zeyd, Amr'a vermemişsin, sende kalmış diye meblağ-ı mezburu Bekirden taleb etdikde, Bekir, tamamen Amr'a teslim etdiğine yemin eylese yemini ile tasdik olunub Zeyd'in mutalebesinden halâs olur mu? El-Cevab: Olur», M E N T E Ş Z Ā D E *II*, 356... Ayni yerde bunun benzeri bir başka fetva daha vardır.

Bu arada adlî rüşvet için de bahis konusu olabilecek bir meseleyi zikredeceğiz: Birisi rüşvet yolu ile bir makam (veya herhangi bir menfaat) satın alır, ancak rüşvet tutarını, sonradan ödemek kaydıyla aracısına verdirirse, aracı alacaklı olur. Rüşvet veren, aracısı onu dava ettiği zaman «bu rüşvettir. Ödemem» diyemez. Meblağı öder ve sonradan rüşvet alana rücu eder[140]. Bu durumda aracı, daha önce rüşvet alanın adamı olmak niyetiyle hareket etmiş olsa dahi, rüşvet verenin adına kendi mamelekinden ödemede bulunmakla, onun da vekili olmaktadır. Bu ihtimallerin hangisi bahis konusu olursa olsun burada aracıya tanınmış bir dava hakkının varlığını görüyoruz... Rüşvet bazen defi olarak da ileri sürülebilir. Rüşvet alan, bir başka alacağı için rüşvet vereni dava etse; bu kişi, davacının ondan bir vesile ile rüşvet aldığını kanıtlarsa, bu takdirde karşılıklı iki alacak doğar ve biribiriyle takas edilir[141].

Rüşvet verenin dava hakkı genel zamanaşımına uyruktur. Zamanaşımı süresi onbeş yıldır (Bk.: *Mecelle* M. 1660). Bu süreye Devlet tarafından titizlikle uyulur ve rüşvetçiliği sabit olan hizmetlilere karşı açılacak dava onbeş yıldan eski olayları kapsamına alamaz (Bk.: Not 235).

6. Diplomatik İşlerde Rüşvet

Osmanlı Devletindeki diplomatik rüşvet olaylarını incelerken (bk.: Üçüncü Bölüm, II/2) yöneticilerin bu rüşveti alırken pek rahat davrandıklarını açıklamağa çalışmıştık. En çok adli rüşvet üzerinde duran İslâm hukukçuları, ancak bu nazariye dolayısı ile diğer rüşvet çeşitlerine değinmişlerdir. Diplomatik rüşvet üzerinde ise hiç durulmamış sayılabilir[142]. Hukukçuları genellikle,

---

(140) «Zeyd, Amr odabaşıya, beni yeniçeri eyle deyib, Amr dahi müteahhid olub, Zeyd Bekire benim için Amr odabaşıya on bin akçe verib, ben sana veririm diye emr etmesiyle, Bekir dahi Amr'a on bin akçeyi verib Zeyd'i yeniçeri etdikden sonra, Bekir Amr'a verdiği akçeyi müracaat edib almak murad etdikte Zeyd 'rüşvetdir' deyib vermemeğe kadir olur mu? El-Cevab : Olmaz. Bekire verir, Amr'dan alır». *SAYF AL-ḤUKKĀM*, TSK N.: EH 817. v 56 b.

(141) Msl. *(Afyon) Karahisar Mahkemesinde* 1085/1674-1675 yılında böyle bir dava cereyan etmiştir. Bu davanın şer'iye sicili kaydının kopyası için bk.: BAKİ, Edip Âli: *Şer'iye Sicillerine Göre: Afyon Karahisar'da XVII, XVIII. ci Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden.* Afyon 1951, s. 91-92.

(142) Bk.: ROSENTHAL, F., 139.

Ortaçağın devletler arası ilişkilerinde önemli bir rolü olan hediye değiş - tokuşu ilgilendirmiştir. Mesele özellikle darülharb *(Dār al-Ḥarb)* bölgesinde bulunan devletlerin yöneticilerinden hediye alıp almamak konusunda çıkmış, fakat çözümlenememiştir. Peygamberin bir yandan münkirlerin hediyelerini alması[143], diğer yandan her türlü hediye kabulünü yasaklaması bu çözümü zorlaştıran önemli bir unsurdur[144]. Yüksek bir mevkideki Müslüman öndere bir Müslüman olmayan önderden hediye gelmesi, bazı emellerin ve isteklerin gerçekleşmesi için İslâm önderinin hareketlerini kısıtlayabilir. Bu durumda hediyeyi kabul etmek gerekirse, onu hazineye koymak ve İslâm toplumuna maletmek tek çıkar yoldur. Yani bu hediyeler alanın özel mülkiyetine geçemez. Hediyeler savaş zamanı gelirse, bu takdirde ganimetin içine konulur. Bir Müslüman önderden gelen hediye ise bazı hukukçulara göre (krş.: III/2) alanın kişisel mülkiyetine girebilir, çünkü bu durumda prensip olarak İslâm toplumuna bir kötülük gelmesi beklenemez. Ancak bazı hukukçular, bu arada Ebu Hanife, İslâm önderine gelen her çeşit hediyenin onun kişisel mülkiyetine girebileceğini kabul ederler. Buradaki gerekçe, İslâm önderinin karakterinin münkirlerden gelecek hediye karşısında herhangi bir yumuşamada bulunmasına meydan veremiyeceği noktası olmalıdır. Gerçekten İslâm önder, prensip olarak «kâfirlerle» anlaşamaz. Bu yüzden hediye alıp almaması önemi haiz değildir[145].

Osmanlı Devleti yöneticilerinin, *Hanefi Mezhebine* uyruk olduklari için bu görüşle hareket ettiklerini düşünmek mümkündür. Bu sebepten dolayı yöneticilerin iç alanda hediye kabulleri ile yetersiz de olsa zaman zaman mücadeleye çalışıldığı halde dış temaslardan dolayı aldıkları hediyeler bahse konu edilmemiştir. Fakat böyle bir hediye rüşvet kasdı ile alınmışsa durum ne olacaktır? Rüşvet vermenin diploması alanında hemen hemen caiz sayıldığı devirlerde[146] Osmanlı yöneticileri özellikle *Hıristiyan* ülkelerinin elçilerine sonsuz bir güvensizlik beslerler, her hareketlerini kontrol altına alırlardı. Güttükleri amaç, elçilerin devlet

---

(143) Bk.: Not 88.

(144) ROSENTHAL, F., 138.

(145) Bütün bu konunun tartışması için bk.: ROSENTHAL, F., 138 vd. Ancak Ebu Hanife'nin görüşünün yorumu bu eserde yoktur.

(146) Bk.: Üçüncü Bölüm, not 549.

sırlarını ellerine geçirmemeleri idi[147]. Yabancı bir elçi de genellikle en fazla rüşvet yolu ile böyle bir istenmeyen faaliyette bulunabilir[148]. Şu hale göre diplomatik amaçlarla rüşvet almak Osmanlılarda yasaklanmıştı. Fakat, ilgili bahiste, özellikle yüksek rütbeli devlet adamlarının yabancılardan nasıl rahatlıkla rüşvet aldığını gördük. Böylece kanımıza göre, Üçüncü Bölüm II/2'de söylediklerimizi de göz önüne alarak şöyle bir ayrım yapmak diplomatik rüşvetin hukukî mahiyetini meydana çıkartmağa elverişli gelebilir:

(i) Rüşvet alan küçük rütbeli bir hizmetlidir. Bu hizmetlilerin rüşvet alması mutlak surette yasaktır. Zira gördük ki, bu kişiler diplomatlar tarafından genellikle Devlet için zararlı faaliyetlerde bulunmak yolunda kullanılmaktadırlar. Ancak rüşvet alan hizmetli kendisinden istenileni yapmaz ise bu takdirde ona verilen şey bir bahşiş niteliğindedir.

(ii) Rüşvet alan devlet siyasetini etkileyebilecek mevkide bulunan bir hizmetlidir. Bu takdirde rüşvet alıp, sözünü yerine getirmezse, aldığı şey meşru bir diplomatik hediye niteliğine bürünür. Halbuki rüşvet veren bu işlemi kendi açısından mükemmel bir rüşvet olarak görmektedir. Karşısındaki yönetici ona göre karaktersizlik etmiş ve verdiği sözü de yerine getirmemekle bu karaktersizliği katmerlemiştir[149]. Onun kavramlarına göre böyle ortaya çıkan mesele Müslüman yönetici için hiç de ahlâksızlık değildir. Rüşvet almak haramdır, ama alan onu bir din düşmanından kabul eder ve verenin istediğini de yapmazsa, ortada bir haram yoktur. Hattâ bir din düşmanını zarara soktuğu için o yönetici vicdanen rahatlık bile duyabilir. Ancak, rüşvet alıp istenileni yaparsa, işlediği günah tamdır, suçludur.

Diplomatik rüşvette rüşvet verenin ve aracıların durumları da ilginçtir. Rüşvet verenin kendi ülkesi hukuku bakımından asla suç işlemiş sayılamıyacağını yukarıda belirtmiştik (Üçüncü Bölüm II/2). Osmanlı Ülkesinde bulunduğu zaman ise gerçi bir suç işlemiş sayılabilir. Ancak, İslâm Hukuku rüşvet vermeği haram kılmıştır. Kâfir birisi ise zaten salt statüsü bakımından bile ha-

(147) K R A U S K E , 21 vd.

(148) Msl, bk.: L U B E N A U *I*, 195..

(149) Msl. bk.: J O R G A *I*, 470-471.

ramın içindedir. Diğer yandan o devirlerde dahi varlığını sürdüren ve gittikçe gelişen diplomatik dokunulmazlık, elçiyi işlediği suçtan dolayı kesin olarak cezalandırmaya engel teşkil edebilmiştir. Aracıya gelince : Eğer o bir diplomatsa biraz önce söylediğimiz husus ileri sürülebilir. Müslümansa, diplomatik rüşvet suç sayıldığı ölçüde o da sorumludur. Zimmî ise, bağlı bulunduğu devlete yâni Osmanlı Devletine zarar verdiği anlaşılırsa, mutlak olarak suçludur.

Diplomatik rüşvet nazariyesinin İslâm ve özellikle Osmanlı Hukukunda bulunmaması bizi yukarıdaki açıklamaları yapmağa sürükledi. İslâm Hukukunun mantığı bakımından yerinde sayılsa bile, bu açıklamalarımız nazarî destek bulmadıkça boşlukta kalabilir. Yaptığımız yalnız bir deneme ve meseleyi ortaya koyma çabasıdır. Kanımıza göre bu nazarî boşluk Osmanlı yöneticilerini diplomatik alanda daha rahat hareket etmeğe itmiştir. Ancak, bu onların cezasız kalabileceklerine kanıt değildir. Aşağıdaki (IV) açıklamalarımızla bu son nokta aydınlığa kavuşacaktır.

IV — RÜŞVETİN CEZASI.

1. Genel Olarak.

Yukarıda yaptığımız açıklamalarla rüşvetin, onu alan bakımından tamamen haram, veren bakımından da bazı istisnalar dışında gene haram sayıldığını göstermeğe çalıştık. Bu arada «rüşvet suçu» deyimini de kullandık. Hemen şurasını belirtelim ki, her haram fiil nazarî olarak suçtur, zira haram en geniş anlamıyla «izin verilmeyen, şeriatça yasaklanan eylem» anlamında kullanılır. O yüzden böyle bir yasağı çiğneyen kişi suç işlemiş sayılabilir[150]. Bununla birlikte İslâm hukukunda her suça ceza tâyin edilmemiştir. Herşeyden önce, Tanrı'ya karşı işlenen suçlar *(Ḥakk Allâh)* pek ağır nitelikte bile olsalar cezalandırılmaları doğrudan doğruya yargıcın takdirine bırakılmıştır. Ancak özel hukuk bakımından zarar görenler ile kısas isteğine hakkı olanlar her zaman davâ açabilirler. Bazı suçların ise *Kur'an, Sünnet* veya *icma* yolları ile cezaları tespit edilmiştir. Bunlar *kısas, diyet* ve *hadd*'den

---

(150) Krş.: K R C S M A R I K , J o h a n n : *Beiträge zur Beleuchtung des islamischen Strafrechts......* «ZDMG» Cilt 58, (1904) s. 83.

ibarettir. Bazı suçlara ise ya ceza tâyin edilmemiştir; ya da bir suç olduğunda kimsenin şüphesiz bulunmayan bazı eylemler suç olarak tanınmamıştır[151]. Bu sakınca ta'zir *(ta'zīr)* kurumu ile giderilmeğe çalışılmıştır. İslâm Hukukunun ana kaynakları ta'ziri tanımışlardır. Böylece *ta'zir* ceza hukukunun meşru bir parçası haline gelmiştir[152]. *Ta'zir* yolu ile verilecek ceza, ayni çeşit hadd cezasının en aşağı sınırına varmamalıdır. Böylece ta'zirin en ağır cezası 39 veya 79 değnek vurulması olmaktadır[153]. Şu hale göre haram olan, ya da topluma zarar veren fiilleri cezalandırmak için yargıca geniş bir tak tanınmıştır. Öyle ki, bu mekanizma yolu ile bazen Tanrıya karşı işlenilmiş suçları bile cezalandırmak mümkündür[154]. *Ta'zir* kurumu ile, *«devlete karşı işlenen»* veya *«devlet hizmetlilerinin görevlerine ilişkin olarak irtikap ettikleri»* suçlara da, bugünkü anlamda bir sistem içinde sınıflandırmak bahis konusu olmadan, ceza vermek kabildir. Rüşvet de alan ve veren bakımından haram bir fiildir. O halde bu suçu da ta'zir yoluyla cezalandırmak tek çıkar yoldur[155]. Böylece İslâm Hukukunun memurluk görevine ilişkin suçları tanımamasının sakıncası bu yolla giderilmiş olmaktadır. Gene bu şekilde bugünkü anlamıyla bir sistem içinde düşünülmeden, *rüşvet verenler, aracılar, yalancı tanıklar* da işledikleri haram eylemin müeyyidesini görebilirler.

İslâm Ceza Hukukunun ta'zir hakkındaki kuralları, özellikle çok ağır suç işleyenleri cezalandırmak için yeterli gelemez. Biliyoruz ki ta'zir için verilecek en ağır ceza 79 darbe değnek vurulmasını aşamıyor. Bu önemli sakınca hukukçular tarafından ta'zir kurumunun prensiplerinden yararlanılarak bir başka usulle giderilmeğe çalışılmıştır. Hukuk nazariyecileri, zamanla mutlak yetkileri son derece artan İslâm hükümdarlarının bu fiilî durumlarını şeriate uydurabilmek için onlara, haklarında kesin bir şer'i

---

(151) Bk.: Ü Ç O K , *THT,* 59 vd.

(152) B İ L M E N *III,* İstanbul 1950, 325-326.

(153) E b u H a n i f e y e ya da E b u Y u s u f a göre. Bk.: Ü Ç O K , *THT,* 64.. «Ta'zir-i şedid ne miktar-ı celdedir? El-Cevab: Otuz dokuz'dur. İmam E b u Y u s u f dan zâhir rivayetde yetmişbeşdir. Rivayet-i âhirde yetmiş dokuzdur. Cerayimde tefavut vardır..» Yargıç bunlardan hangisini bilirse onu seçer. M E N T E Ş Z Ā D E *I,* 105.

(154) B İ L M E N *III,* 332.

(155) *Ay. esr,* 335.. R O S E N T H A L , F . , 143.. I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 695 vd.. *NOSm. Nüshası,* v 86 b vd.

hüküm bulunmayan bütün hususlarda kanun koyma yetkisi tanımışlardır. Özellikle Türk İslâm devletlerinde gelişen bu yeni kuruma *«örfî hukuk»* adı verilir. Bu şekilde hükümdara tanınan örfi yetkinin bir adı da *«siyaset»* olmaktadır. Böylece hükümdara suç sayılmasına imkân olmıyan fiilleri bile eğer İslâm toplumunun yararına bir sonuç verecekse cezalandırmak hakkı verilmiştir. Bu şekilde İslâm Ceza Hukukunun boşlukları çok keyfî ve rahat bir şekilde doldurulmaktadır. Artık, haklarında kesin bir şer'i hüküm bulunmıyan suçları yalnız ta'zir kurumu çerçevesinde cezalandırmak zorunluluğu kalmamaktadır. Ta'zirin sınırlarına yalnız, doğmatik fıkıh kurallarını uygulamakla görevli kadılar baş eğebilirler. Ancak siyaset yetkisine dayanan hükümdar ve vekilleri kadı'nın msl, 39 değnek ile cezalandırabileceği bir suçluya hapis, sürgün hattâ ölüm cezası bile verebilirler[156]. İşte ta'zir, bugünkü kavramlara göre son derece liberal bir kurum sayılabildiği halde, cezaları hafif bırakması ve öte yandan *hadd* cezalarına çarptırılacak suçların fazlalığı ve bu arada hükümdarların örfî yetkilerinin gelişmesi konumuz bakımından önemli sakıncalar ortaya çıkarmıştır. Gerçekten :

(i) Yargıcın takdirine göre, rüşvet alana - verene pek hafif bir ceza, msl, yalnız bir ihtar vermek mümkündür[157].

(ii) Yargıç gene isterse rüşvet alanı en ağır ta'zir cezasına çarptırabilir. Msl, E b u Y u s u f 'a dayanarak 79 değnek vurdurabilir;

(iii) Siyaset yetkisine sahip yöneticiler, kadı tarafından yukarıdaki şekilde cezalandırılsa bile, rüşvet alan birisini «devletin selâmetini tehlikeye düşürdüğü için» idam dahi ettirebilirler[158]. Öte yandan rüşvetten dolayı azledilen bir devlet adamının yanı sıra padişahın gözdesi olan pek rüşvetçi birisinin cezasız kalması kabildir.

Bununla beraber, sözü geçen teminatsızlık dışında kalan önemli bir hizmetli grubu vardır. Bu da *Ulema* Sınıfıdır. Rüşvet

---

(156) Bu konu hak. ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bk.: M U M C U , 28 vd.

(157) Çünkü kadı ta'ziri uygularken, suçluların sosyal durumlarını göz önüne almak zorundadır. Msl., eşraf hak. tazir ilâm yolu ile yapılır. Mahkemeye celb bile gereksizdir. Alt sınıflara ise hem ihtar edilir hem de dayak cezası uygulanır. Bk.: B İ L M E N *III*, 332.

(158) Msl, bk.: M U M C U , 95 vd.

alan Ulema Sınıfı mensupları —istisnaları dışında— belli cezalara çarptırılırlar. İcraî - Askerî sınıflar ise her bakımdan teminatsızdırlar.

Ulema yalnız adlî değil, görevinin durumuna göre her çeşit rüşvet alabileceğinden ve rüşvet dolayısı ile ceza kişilerin statülerine göre verildiğinden biz de artık şimdiye kadar meselenin hukukî mahiyetini aydınlatmaya yardım eden adlî rüşvet - adlî olmayan rüşvet ayrımını bırakarak kişilerin durumlarına göre *Ulema - Ulema olmıyan* şeklinde bir sınıflandırmaya geçecek, böylece rüşvetin cezasını bu şekilde her gurup için ayrı ayrı tespite çalışacağız. Ayrıca, rüşvet verenlerin durumunu da bu sistem içinde incelemek gerekiyor. Zira, rüşvet veren, —istisnaları dışında— rüşvet alan derecesinde haram bir fiil işlemiştir. Rüşvet vasıtasının geri verilmesi, bu işlediği haramın hafifliğinden değil, ancak özel hukuktan doğan bir hak sebebiyledir. Bu yüzden aşağıdaki bahiste rüşvet alan - veren ayrımını yapmayacağız. Gerekli görülürse rüşvet veren için bazı özel açıklamalarda bulunmakla yetineceğiz.

2 — Ulema Sınıfı

A) Ulemanın Ceza Hukuku Bakımından İmtiyazları.

İslâm devletlerinde, hükümdarların mutlak yetkileri ne derece fazla olursa olsun egemenliklerinin kaynağı şeriattır. İslâm hükümdarının şeriata uymaması, onun meşruluğunun ortadan kalkması demektir. Hükümdarın örfî hukuk alanındaki yetkilerinin dahi İslâm Dininin çizdiği çerçeve içinde kullanılması gerektir. İşte, egemen'e bu konuda yol gösteren tek sınıf, Ulemadır. Yalnız Ulema Kur'anı, Sünneti ve diğer kaynakları yorumlayarak hükümdara yol gösterebilir. O yüzden Ulema, hükümdarın yanında, onun kader arkadaşıdır. Hükümdar Ulemayı her zaman kollamak zorundadır. Aksi halde bu Sınıf onun karşısına geçerse egemenliği tehlikeye düşer. Osmanlı Devletinde de durum böyle olmuştur. İlk devirlerde padişahın örfî hukuk yetkisi Ulema'dan olan devlet adamları tarafından temellendirildi. Daha sonra, *kul sistemi İcraî - Askerî Sınıf* üyesi olmak için önemli bir vasıta sayılınca Ulema bu devrede yönetim görevinden çekildi. Yalnız yargı kudretini ve eğitim görevini elinde tuttu. Ayrıca Devletin teokratik

yapısını ilgilendiren hususlarda son sözü söyleme hakkı onundu. Yönetimden çekilmesi onu, kul sisteminin hükümdar iradesi arşısında yöneticiler için yarattığı teminatsızlıktan uzaklaştırdı. Devletin temelinde yatan hükümdar - Ulema işbirliği de hesaba katılırsa, bu Sınıfın mensupları, esaslı imtiyazlardan faydalanmağa başladılar. Kul sisteminin yaratıldığı Osmanlı Devletinde Ulemanın dokunulmazlığı ve imtiyazı hiçbir İslâm devletinde görülmemiş şekilde gelişti. Bu yüzden şeriatın yorumcusu ve uygulayıcısı olan Ulema Sınıfı mensupları işledikleri suçlar yüzünden de, diğer askerîlerin tersine, keyfî cezalardan kurtuldular. Pek çok ağır suçların ağır cezaları, onlara bu suçları işledikleri zaman verilmedi. Ve ortaya şöyle bir durum çıktı.

(i) Ulema'dan birinin yargılanmasını gene ulemaya mensup birisi yaparsa (msl, bir suçlu kadıyı başka bir kadı yargılarsa) kendi sınıflarına özgü imtiyazlar titizlikle uygulanır.

(ii) Ulemayı yöneticiler cezalandırırsa, yukarıdaki sebepler gereği, bu imtiyazlara sıkı sıkıya baş eğmek zorundadırlar. Bu temel kural ancak pek istisnaî hallerde çiğnenebilir[159].

Şimdi rüşvet alıp - verdikleri zaman Ulemaya tertip edilebilecek cezaların mahiyetini görmeğe çalışalım.

B) Ulema'ya Kural Olarak Verilen Cezalar.

a — Azil Cezası

Yalnız Ulema değil, bütün yöneticiler halka zulmederlerse azledilirler. Zulmeden yöneticilerin azledilmesi hakkında bir merfu hadisin varlığı söylenir[160]. Böylece görevlerinin verdiği yet-

(159) Yukarıdaki hususlar hak. ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bk.: *Ay. esr,* 32 vd. 67 vd, 125 vd. Osmanlı Hukukunun kurumlarının tam olarak geliştiği XVI. cı Yüzyıl bu imtiyazların pekleştiği zamandır. Bu klâsik devrin büyük Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi ölünceye kadar makamında kalmıştı. Sonraları şeyhülislâmların azledilebildiği zamanlarda Ebussuud'un durumu hep örnek olarak gösterildi. Msl. bk.: KOÇİ BEY - AKSÜT, 34.

(160) «Bir yere bir vali tâyin edip de onun halkına bir zulüm yaptığını duyan, onu azletmeğe muktedir olduğu halde azletmezse, Tanrıya ve elçisine hıyanet etmiş olur.» Er-RAVENDİ - Ateş *I,* 79.

kiyi kötüye kullananların azledilmesi İslâm Ceza Hukukuna yerleşen önemli bir kural haline gelmiştir[161]. Azil, ta'zirin derecelerinden biri olarak görülür (Bk.: not 157). Osmanlı hukukçuları da azli tazir saymışlardır. Ancak burada tazir ve siyaset yetkilerinin birleşmesinden doğan bir cezanın ortaya çıktığı da düşünülebilir. Azil, özellikle Ulemaya, işledikleri türlü suçlar dolayısı ile verilmesi düşünülen ilk ceza olmuştur. *«Zulüm»*, ölçüsü pek değişken bir kavram olduğu ve sınırları da tespit edilmediği için Osmanlı hukukçuları özellikle kadıların görevlerini kötüye kullandıkları bütün hallerde azil cezasını tertip etmeği düşünmüşlerdir. Halka zulmeden kadılar ilk plânda azledilirler. Soyut bir zulüm kavramına dayanmak hukukçularca yeter görülmüştür[162]. Zulüm kavramının içine her türlü yolsuzluklar girmektedir. Nitekim reayadan haksız yere para toplayan [163], evkaf mallarını zimmetlerine geçiren[164], mahkemede haksızları koruyan[165], hukuku uygulamada fahiş hatalar eden[166] kadılar azledilirler. Gene Ulema içinde «kötü halleri» ile tanınmış olanlar görevlerinden uzaklaştırılırlar[167]. Bu söyledi-

---

(161) Bk.: B İ L M E N *III*, 327-328.

(162) «Bir kasabada kadı olan Zeyd, daima zulemaya muavenet ve müzaharet edib icra-i ahkâm-ı şeriye ve defi zulme kadir iken imtina edib tekâsül üzere olsa, Zeyd'e şer'an ne lâzım olur? El-Cevab: Azl olunur». M E N T E Ş Z Ā D E *II*, 415.

(163) «Bir kasabada Kadı olan Zeyd reayanın üzerine çıkıb elbette bana bi namaz akçesini vermek ve beni evinize kondurub ziyafet edin deyib mezburların bi gayri hakkın bir nesnelerini almağa kadir olur mu? El-Cevab: Olmaz. Vaki ise azle müstahak olur» M I N Ḳ A R Ī Z Ā D E , TSK N.: A 790 v 194 a.

(164) «Emval-i evkaf-ı müslümanı cebren alıb ekl ve beliğ eden kadıya şer'an ne lâzım olur? El-Cevab: Azl-i ebedi mehuzdur..» M E N T E Ş - Z Â D E II, 415.

(165) «Zeyd, Amr ile bir hususa müteallik davası olmağla Bekir Kadıya murafaa olub hak Zeyd'in yedinde olduğu sabit olmuşken Kadı Amr'ı himaye edib ben bu hususu hükm etmem diye hükmü tehir eylese kadıya ne lâzım olur? El-Cevab: Asm olub azle müstehak olur.» ' A L Ī E F E N D İ (Çatalcalı), TSK N.: EH 820, v 91 a.

(166) «Zeyd fakirin ekâbirden Amr ile davası olub, Amr ile murafaa olunduklarında Kadı Zeyd'e sen bir sahib-i devleti kadıya götürürsün, he mi? diye Zeyd'i ta'zir eylese kadı-i mezbure ne lâzım olur? El-Cevab: Azl lâzım olur». A B U A L - S U ' Ū D , TSK N.: A 786. v 262 b.

(167) Msl. M 1144/6 VII- 4 VIII 1731 tarihinde *Afyon* Müftüsü H â m i d E f e n d i «sui hali» dolayısı ile görevinden uzaklaştırılmış ve bu husustaki ferman mahkeme siciline kaydedilmiştir. B A K İ , E . A l i , 70.

ğimiz sebepler dolayısı ile Ulemaya mensup pek çok kişi azledilmiştir: 1119/1707 - 1708 Yılında *İstanbul* Kadısı İmam-ı Sultanî Mehmed Efendi uygunsuz halleri ve ihtişama olan eğiliminden dolayı azledildi[168]. B 1127/3 VII - 1 VIII 1715 tarihinde *Edirne* Kadısı Kebirîzade Abdürrahim Efendi halktan «tahammüllerinden fazla akça» aldığı için görevinden atıldı[169]. 1129/1716 - 1717 tarihinde *Rumeli* Kadıaskeri İsmail Efendinin hükümlerinin doğruluğundan şüphelenildi ve bu zat azledildi[170]. Hakkında gelen doğruluğu şüpheli de olsa bazı şikâyetler ortalığa huzursuzluk saçtığından *İstanbul* Kadısı Tosyalı Mustafa Efendi 1129/1716 - 1717 Yılında azledildi[171]. Üç yıl sonraki *İstanbul* Kadısı Dürrî Mehmed Efendi de, Vezir-i âzamın ekmek narhına ait emirlerini iyi uygulamadığından dolayı M 1133/2 XI - 1 XII 1720 tarihinde azledildi[172]. 1808 Yılındaki *İstanbul* Kadısı Hidayet Efendi ise âciz bir zat olduğu için o yılın 1 B/23 Ağustosunda azledildi[173]. Hakkındaki şikâyetler onu töhmet altına soktuğu için *Üsküdar* Kadısı Bozoklu Osman Efendi 5 Ca 1227/18 IV 1812 tarihinde görevinden atıldı[174]. *Anadolu* Kadıaskeri Ağazade Efendi'nin «masum mizacı» makamının vakarı ile bağdaştırılmadığından tâyininden dört ay sonra 1229/1813 - 1814 Yılında azledildi[175]. 13 L 1206/25 V 1792'de *İstanbul* Kadısı olan Cevdet Halil Efendi ekmekçilere olan yakınlığı ve emirlere baş eğmediği anlaşıldığından azledildi[176].

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki azil tazir olarak Ulemaya çok uygulanan bir cezadır ve hemen her vesile ile verilmektedir. Acaba rüşvet alan Ulemaya da bu ceza verilebilir mi? Bu sorumuzu duraklamadan olumlu olarak cevaplandırabiliriz. Ulema rüşvet

---

(168) RÂŞİD *III*, 237.
(169) *Ay. esr, IV*, 45-56.
(170) *Ay. esr, IV*, 188-189.
(171) *Ay. esr, IV*, 342.
(172) *Ay. esr, V*, 276-277.
(173) ŞÂNİZADE *I*, 50.
(174) *Ay. esr, II*, 114.
(175) *Ay. esr, II*, 226.
(176) ÖZ, Tahsin (Yay.) : *Selim III'ün Sırkâtibi tarafından tutulan* Rûznâme «TV III/15» (1949), s. 189.

alırsa azledilir[177]. Yalnız rüşvet konusunda değil daha başka suçlarda da kadı'nın ta'ziren azli ileri sürülür[178]. Bazı hukukçular daha da ileri giderek, rüşvet alan kadı'nın kendi kendisini ta'zir etmesi gerektiğini belirtirler[179]. Bu son noktanın uygulanması bir hayli zordur. Kadı hem suçlu hem de yargıç durumuna düşüyor. Kendisini ta'zir ettiğini düşünürsek bunun sınırı ne olacaktır? Azil yolu ile taziri bir kadı kendi kendine uygulayamaz. Bu halde, kadının tazirin en ufak ölçüsünü kendisine uygulayabileceğini düşünmek mümkündür. Tazir cezasının alt sınırında imtiyazlılar göze alınır. Kadı Ulemadan olduğu için imtiyaz sahibidir. Bu kişiler ta'zir yolu ile cezalandırılırken onlara ihtardan fazla bir şey yapılamaz. Hernekadar bu işlemin yalnız hafif suçlar için mümkün olabileceği bazı nazariyeciler tarafından belirtiliyorsa da[180], IV. cü Mehmed Kanunnâmesi bu konuda kesin bir ölçü koymuştur: «Kaza ve tedris ve tevliyet ve meşihat ve imamet ve hitabet ve bunun emsali menasıb ve cihet sahiplerine ta'zir lâzım gelse etmiyeler, hemen bir dahi böyle etme deyu kadı anifle söylemek ol makulelere tazirdir ve hapsedilecek yerde etmeyip Dergâh-ı Muallaya arzedeler..»[181]. Kanunun ifadesi mutlaktır. Hapis cezasını gerektirecek derecede ağır bir suç işlense bile suçlu olan bütün Ulema ta'ziri bir ihtar ile geçiştireceklerdir. O yüzden rüşvet dolayısı ile kendisini ta'zir edenlerin de bir ihtar ile geçiştirmeleri mümkündür. Ancak suç haber alınırsa, o zaman Devlet ta-

---

(177) «Bir beldede kadı olan Zeyd, Amr'ın Bekir ile bir hususa müteallik davalarını istima eder oldukda Amr'ın rüşvet bir miktar akçesini alıb hususu mezburu Amr'a hükmeylese Zeyd'e ne lâzım olur? El-Cevab: Aldığı akçe Amr'a red olunub azil ile ta'zir olunur». M E N T E Ş - Z Â D E *II*, 415.

(178) «Zeyd'in, Amr ile bir hususa müteallik davası olub Bekir Kadıya murafaa olduklarında Zeyd davasına mutabık fetva-i şer'iyeyi Bekire gösterdikde, Bekir Kadı hak Zeyd'in yedinde iken Amr'ı himaye edib, fetva ile amel etmeyib ibtal-i hakka say eylese Bekir'e ne lâzım olur? El-Cevab: Azl olunmak lâzımdır. Cevab-ı âhir: Asm-ı azim ve azille ta'zir» *Ay. esr, II*, 417. Ay. yerde bunun eşi bir fetva daha vardır.

(179) I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 695... *NOSm. Nüshası* v 86 b.

(180) Msl, bk., not. 157.

(181) Bk.: Ü Ç O K , *Osmanlı Kanunnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna aykırı Hükümler*, «Ank. Ün. Huk. Fak. Derg.» IV/1-4 (1948) s. 60. Bununla beraber, IV. cü M e h m e d 'den çok önce, K a n u n î S ü l e y m a n devrinde, *Mısır*'da dirlik ve düzenliği sağlayabilmek için, türlü

rafından tazirin ağır derecesi olan azil cezasına çarptırılırlar[182].. Rüşvet dolayısı ile kadı'nın azledilmesinin sebebi, işlediği haramın onu fâsik durumuna düşürmesidir[183]. Fâsik olan yargıçlar kazaya ehil değillerdir[184]. Ayrıca, padişah onları adaleti yerine getirsinler diye tâyin etmiştir. Fâsik olmakla padişahın arzusu da yokolmuştur[185]. Böylece kadı görevinden atılır. Böylece hükümdarın ta'zir yetkisi harekete geçerek, Ulemanın (yalnız tazir konusunda) imtiyazını sınırlamıştır. Ulema Sınıfının msl. müderris gibi diğer üyelerinin rüşvet sonucu azilleri oldukça enderdir. Zira bunların rüşvet almaları yargı makamlarında bulunanların rüşveti kadar sık görülmez. Azledilmeleri sebebi doğrudan doğruya örfi hukuka bağlanmak gerektir.

Rüşvetçiliklerinden dolayı azledilen kadıların sayısı pek fazladır. Önemli bir olayı zikredelim. Üçüncü Bölümde (Bk. B-b/bb) tasvirine çalıştığımız 1646/1056 tarihli *Kadıasker olayında,* rüş-

---

yolsuzluklar yapan kadıların *İstanbul*dan emir gelinceye kadar hapsedilmeleri belirtilmiştir. Bk.: İ N A L C I K , *Adaletnâmeler,* 62-63.

(182) «Zeyd Kadı mahkemesinde başını açıb, açık baş ile oturub şırb-ı duhan edib ve ahvaline (TSK N.: 788'de «ahvalini») ilâm için gelenlere 'ala melâ al-nās hakkını almak mukabelesinde bana ne miktar rüşvet verirsin diye teklif eylese ne lâzım olur? El-Cevab: Bilâ tehir azl lâzımdır» M I N Ḳ A R Ī Z Ā D E . TSK N.: A 790 v 193 b.. «Zeyd, Amr ile bir hususa müteallik davasında Bekir Kadıya murafaa oldukda hak Zeyd'in yedinde iken Bekir Amr'dan bir miktar akçe rüşvet alıb hususu mezburu Amr'a hükmeylese Bekir azle müstahak olur mu? El-Cevab: Olur» ' A L İ E F E N D İ (Zenbilli), Smyk N.: Fatih 2390. v 166 b.. Ayni fetva için bk.: *MACMU'A-İ FATĀVĀ,* TSK N.: M 377. v 126 b. ' A L Ī E F E N D İ (Çatalcalı) TSK N.: EH 820 v 91 a. Ayrıca bk.: Not 71'de F e y z u l l a h E f e n d i Fetvası ve not 72'de E b u s s u u d fetvası.

(183) Bk. not 63.

(184) «Zeyd Kadı fısk etmek ile mazul olur mu? El-Cevab: Olur.» A B U A L - S U ' Ū D , TSK N.: A 786 v 266 b. Ayrıca bk. not 63. Gene not 182'de zikredilen Z e n b i l l i fetvasının cevab bölümünün devamında ayni husus açıklanmıştır.

(185) «Saadetlû padişah.. hazretleri kuzatı adaletlerini itikadı ile taklid eder. Böyle fısk ve zulme rıza-i şerifleri yokdur. İbtidaen fıskı ile taklid etmezler böyle kadı azle müstahakdır.» ' A L İ E F E N D İ (Akkermanlı) TSK N.: A 842. v 191 b.. «..ona kaza ve berât-ı sultani âdil olmak itikadı üzerine verilmiştir. Sonra fısk zâhir olmak ile ma'zul olur...» E b u s s u u d fetvası, S E L L E , 21, N. 2.

vetle kadılık sattığı anlaşılan *Anadolu* Kadıaskeri azledildi[186]. Bu olayda dikkati çeken, rüşvet verenlere bir ceza tertip edilip edilmediğinin kaydedilmemesidir. Ancak, Şeyhülislama şikayete giden *Kayseri Kadısının* makamını rüşvet ile almadığına yemin etmesi, rüşvet veren Ulemanın da ceza korkusu içinde bulunduğuna kanıt sayılabilir.

b — Sürgün Cezası

Sürgün (nefy - nefi), azlolunan Ulemaya genellikle bir fer'i ceza şeklinde tertip olunur. Ancak bu konuda kesin bir ölçü koymak imkânı yoktur. Azledilen Ulemadan bazıları sürgün edilmeyebilir. Bununla beraber azledilenlerin çoğunluğuna sürgün cezası da verilmesi Osmanlı uygulamasında bu konudaki eski uyarmaların göz önüne alınmadığı kanısına varılmasını gerektirmektedir. Gerçekten Ö m e r , sürgün ettiği birisinin *Bizans*'a kaçarak din değiştirdiğini duyunca üzülerek «bundan sonra kimseyi sürgün etmem» demiştir. Eski hukukçuların «fitne için nefy yetişir» fikrinde oldukları anlaşılıyor. Sürgün konusunda ihtiyatlı davranmak gereği tavsiye edilir[187]. Bununla beraber, azledilenlerin genellikle sürgün de edilmesine dair örnekler oldukça boldur. İstanbul Kadısı M i r z a M u s t a f a E f e n d i , Sadaret Kaymakamı Ö m e r P a ş a ile geçinemediğinden 1100/1688 - 1689 Yılında azil ve *Midilli*'ye sürgün edilmiştir[188]. *Edirne* vakasında zorbalıkla *İstanbul* Kadısı olan A h m e d E f e n d i 1115/1703 - 1704 tarihinde azil ve *Magosa*'ya sürgün edildi[189]. Rüşvet aldığı hakkında iftiraya uğrayan ve bu yüzden azledilen eski *Anadolu* Kadıaskeri V e l i y ü d d i n E f e n d i , iftiracıların teskin edilebilmesi için bir süre sonra *Midilli*'ye 1131/1718 - 1719 tarihinde sürüldü[190]. Ş 1202/7 V - 4 VI 1788'de uygunsuz hareketleri görülen *İzmir* Kadısı A b d ü r r a h m a n E f e n d i de azil ve sürgünle cezalandırıldı[191]. Daha önce zikrettiğimiz, azledilen *İstanbul* Kadısı C e v d e t H a l i l E f e n d i de nefyedilmiştir[192]. *Bağdat* Kadısı F a h r i E f e n d i hak-

---

(186) Bk.: Üçüncü Bölüm, not 382.
(187) Bk.: B İ L M E N *III*, 327.
(188) R Â Ş İ D *II*, 69.
(189) *Ay. esr*, *III*, 121-122.
(190) *Ay. esr*, *V*, 166 vd.
(191) *BA Cevdet Ad. N. 1091.*
(192) Bk.: not 176.

kında pek çok şikâyetler geldiği için azlinden sonra 1224/1809 - 1810'da *Midilli*ye sürüldü[193]. Kimseden izin almadan ödevini terkeden *Ordu Kadısı* D e b b a ğ z a d e E f e n d i «rütbesi ref ve ilga ve kendisi 4 B 1225/5 VIII 1810'da *Mihalıc*'a nefy ve iclâ olundu»[194]. Bilgin bir kişi olmasına rağmen bazı özellikleri eksik bulunduğundan *Rumeli* Kadıaskeri M e h m e d N u r e d d i n E f e n d i 10 R 1227/23 IV 1812' günü azil ve *Manisa*'ya nefyedildi[195]. Bilge ve bilgin bir kişi olmasına rağmen «dilini tutamadığı ve mizacı uygun gelmediği» gerekçesi ile *İstanbul* Kadısı H a m a m i z a d e M e h m e d R a ş i d E f e n d i El C 1227/Haziran 1812 ortalarında azil ve *Gelibolu*'ya sürgün edildi[196]. Ramazan bayramı gününü iyi hesaplıyamadığı için *Edirne* Kadısı N i m e t u l l a h E f e n d i 10 L 1234/2 VIII 1819'da azil ve *Gelibolu*'ya nefyedildi[197]. 1820 Yılında *Bosna* Valisi olan C e l â l P a ş a giriştiği temizlik hareketi sonucunda bazı zorbaları idam ettirmesine rağmen *Saraybosna* Nakibüleşraf Kaymakamı olan M u s t a f a N u r i E f e n d i y i *Bursa*'ya ve *Bosna* kadılarından Ç u k a c ı z a d e M u s t a f a E f e n d i y i *Tire*'ye ancak sürgün ettirebilmiştir[198]. Memurluk görevini irtikap yoluyla kötüye kullanan Ulemanın da azille birlikte sürüldüğü görülür. Msl, *Şam* Kadısı M e h m e d E m i n E f e n d i zimmîlerden kilise teftişi bahanesi ile rüşvet aldığı için El R 1234/ Şubat 1819 başlarında *Tarsus*'a sürgün edildi[199]. Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığına göre ceza konusunda bir adalet mevcut bulunmuyor. Msl, sırf «mizacı uygun gelmediği» için azil ve sürgün edilenlerin yanı sıra, mürtekip oldukları halde cezaya çarptırılmayanlar vardır. Son örnekteki M e h m e d E m i n E f e n d i irtikabından dolayı cezalandırılacak yerde *Medine* Kadılığına tâyin edilmişken son anda padişah emri ile bu gariplik önlenmiştir.. İrtikabın benzeri bir suç olan rüşvetin de bu kategori içinde mütalâası yerindedir. Örnekler sayılmayacak kadar boldur (Krş. not 207'de Minkarizade fetrası)

---

(193) Ş Â N İ Z Â D E *I*, 267.

(194) C E V D E T *IX*, 182.

(195) Ş Â N İ Z Â D E *II*, 108.

(196) C E V D E T *X*, 82.. Ş Â N İ Z Â D E *II*, 128.

(197) Ş Â N İ Z Â D E *III*, 53-54.

(198) E R E N , 63.

(199) Ş Â N İ Z Â D E *III*, 25-26.. C E V D E T *XI*, 18.

Sürgün cezasının bazı özellikleri vardır. Sürülen kişinin adamları da ayni cezaya çarptırılırlar ve başka başka yerlere yollanırlar. Msl, *Anadolu* Kadıaskeri Veliyüddin Efendinin tezkirecisi *Sarıyer'*e, adamlarından birisi *Bursa'*ya, ikisi *Mudanya'*ya sürüldü. *Gelibolu'*ya yollanılan *Edirne* Kadısı Nimetullah Efendinin naibi Ahmed Efendi de *Çanakkale'*ye sürüldü[200]. Sürgün yerini değiştirtmek de mümkün olabilirdi. Msl, 20 Ş 1225/20 IX 1810'da azil ve *Konya'*ya sürgün edilen *Rumeli* Kadıaskeri Osmanpaşazade Mustafa İzzet Efendi *Bursa*ya naklini istemiş ve bu kabul edilmiştir[201]. Sürgün ile tekaüdlük biribirine karıştırılmamak gerektir. Azledilen bir kimse arpalığına yollanır ve orada da «icrayı kaza» ederek geçimini sağlar. Bu tekaüdlüktür. Msl, kuvvetli karakteri sebebi ile pek çok kişinin kızgınlığını çeken *Anadolu* Kadıaskeri Tahir Efendi bu kusuru yüzünden 23 Ca 1227/5 V 1812 de ödevinden azledilmiş, ancak arpalığı olan *Tire'*de gene yargı işine bakarak geçimini sağlamıştır[202]. Sürgün cezasına çarptırılanların da sonradan affedilerek bulundukları yerde görevlendirilmeleri mümkündür. Msl, rüşvetçiliğinden ve başka kusurlarından dolayı azledilerek *Tarsus*a sürülen *Şam* Kadısı Mehmed Emin Efendi[203], G Ş 1234/14 V 1820'de «tarik-i ilmiyeden ihraç» olunmuştur. Ancak daha sonra affedilmiş ve bulunduğu kazada naib vasıtasıyla «icrayı ahkâm» eylemesi emredilmiştir[204]. Aşağıda (c) göreceğimiz şartlar gerçekleşirse bir kadı affedilir ve tekrar yargı işine dönebilir. *Şam* Kadısı olayında bu durumun varlığını kabul etmek mümkündür. Ancak aftan önce sürgün edilen kimsenin durumu, özellikle geçim şartlarının nasıl sağlanacağı, araştırmaya değer bir konu olarak kalmaktadır.

c — Kural Cezanın Ortadan Kalkması.

Rüşvet alıp-vererek bir haram irtikap eden Ulema görevinden atıldıktan sonra acaba nasıl affedilir ve aftan sonra eski işine dönebilir mi? Meseleyi ilkönce kadılar yönünden inceleyelim: Yuka-

---

(200) Bk. not 190 ve 197.

(201) Cevdet *IX*, 192.

(202) ŞANİZADE *II*, 113.

(203) Bk.: not 199.

(204) ŞANİZADE *III*, 45-46.

rıda (II-3/A-a) rüşvet sonucu ortaya çıkan haram'ın derecesini tartışmıştık ve bunun bir ucunun küfüre kadar varabileceğini açıklamağa çalışmıştık. Küfürün en üst derecesi İslâmdan çıkmaktır. İslâmdan çıkan kişi «tecdid-i iman» etmezse katledilir. Ancak, rüşvet sonucu küfürün müsamahalı anlamıyla kabulü gerektiğini de belirtmiştik. Gerçekten en tanınmış Osmanlı hukukçuları kadıyı «şeriatı istihfaf ederse» İslâmdan çıkmış saymışlar ve bu kadı'nın İslâma dönse bile yargı ile görevlendirilemiyeceğini kabul etmişlerdir[205]. Rüşvet sonucu ortaya çıkan haram ise daha hafif derecelidir. Kadı yaptığı işten dolayı pişmanlık duyarsa tövbe eder. Tövbe sonucu ise, gene yargıya ehliyet kazanır. Öyle ki, azledildikten sonra tekrar tayine bile ihtiyaç bulunmadığını ileri süren bazı hukukçular vardır[206]. Osmanlı Hukuku ise genellikle tövbeden sonra tekrar yargıya başlamak için, azledilen kadının «salâhının zâhir olmasını» tek şart koşmuştur[207]. Ancak bazı hukukçular, daha da ileri giderek, küfür yolu ile dinden çıkan kadıların bile tecdidi

---

(205) «..Amma hükmü şer'i istihfaf etmekle kâfir olur. İslâma gelmez ise katlolunur» E b u s s u u d fetvası. S E L L E , 21 N. 2 ve ayni konudaki başka bir fetvanın cevabı: «Tecdid-i iman ve nikâh lâzım olur. Min ba'd taklid-i kaza olunmamak gerektir» ' A B D A L - Ḥ A L Ī M (Bursalı) NOSmK. N. 1998 v 189 a.

(206) Msl, a l - Ḫ A Ṣ Ṣ Ā F , v 18 b.

(207) «Zeyd Kadı, şurb-ı hamr edib serhoş iken dava istima ve hükm eylese, Zeyd'e ne lâzım olur? El-Cevab: Azl olunub tövbe ve salâhı zahir olunca taklid-i kaza olunmak gerektir» ' A Ṭ Ā A L L Ā H E F E N D İ , *Fatāvā al-'Aṭāī*, NOSmK. N.: 2005, v 336 a. Ayni fetva bk.: M E N T E Ş Z Ā D E *II*, 417.. «Zeyd Kadı mahkemesinde bazı evkatda meclis-i fısk adet edib fısk eylese, Zeyd'e şer'an ne lâzım olur? El-Cevab: Elbetde azl olunub tövbe ve salahı zahir olunmağınca taklid-i kaza olunmamak lâzımdır». M İ N Ḳ A R İ Z Ā D E , TSK N.: A 790. v 194 a.. Aynı fetva bk.: ' A B D A l - Ḥ A L Ī M (Bursalı) NOSmK. N.: 1998. v 189 a.. Rüşvet yüzünden azil sonunda da tövbe gerektiği yukarıdaki fetvalardan anlaşılır. Zira rüşvet alan kadı da fâsiktir. Ancak «azl ve salâhı zahir olma» özelliklerine «tövbe» kelimesinin eklenmemesi ancak bir hata olarak kabul edilebilir. Msl. krş.: not 83'de M e n t e ş z a d e fetvası.. Ayrıca irtikapla rüşvetin cezalarının benzerliği bakımından krş.: «Zeyd Kadı'nın kazası ahalisinden bigayrı hakkın akçe almak mutadı olub, tagallüb ve ziyade taaddi ve cevri olsa Zeyd'e şer'an ne lâzım olur? El-Cevab: Bilâtehir azl olunub salâ hali zahir olmayınca taklid-i kaza olunmamak gerekdir». M İ N Ḳ A R İ Z Ā D E , TSK. N.: A 790. v 194 a. Görülüyor ki irtikabın cezası da rüşvetin cezasına benziyor. Benzeri fetvalar: ' A B D A L - Ḥ A L İ M (Bursalı), NOSmK. N. 1998. v 186 b ve 189 a.. Yahut müftüler bu hallerde

imanlarından sonra da tekrar yargıya ehil olacaklarını kabul etmişlerdir[208]. Bu durumda rüşvet yolu ile azledilen kadılarda salâhın zahir olmasını da beklemek gereksizdir[209]. Ancak Osmanlı Devletinde rüşvetçi kadılar için kural ceza azil olduğuna göre bu son görüş fazla ilgi toplayamamıştır.

Kadı azledildikten sonra, azil haberi kendisine varıncaya kadar verdiği hükümler arasında şeriata uygun bulunanları nâfizdir[210]. Bu da hukuk hayatında güvenliği sağlamak için alınmış olan bir tedbir sayılmak gerektir.

Kadılar dışı Ulema da rüşvetçi olmakla haram irtikap etmiş sayılırlar. En önemli kamu hizmetlisi olan yargıçlar tövbe eder ve «iyi hallerine» dönerlerse gene eski görevlerine verileceklerine göre, azledilen diğer Ulema için de bu görüşü kabul etmek mümkündür.

C) Kural Dışı Cezalar

a — Genel Olarak

Rüşvetçi Ulemaya azil ve sürgün cezalarının verilmesi esas ise de onlara bazen daha hafif ya da daha ağır cezaların tertiplendiği görülmektedir. Azilden daha hafif ceza, rüşvet suçunun özellikle kadılar bakımından doğurduğu, yargıya ehil olmama hali karşısında hukuki bir dayanaktan mahrum sayılabilir. Ancak, rağbet bulmayan görüş kabul edilirse, yâni rüşvetten sonra bir tövbenin yeterli geleceği ve tekrar tâyin gerekmiyeceği prensibinden hareket edilirse, kadıya azil cezası verilip verilmeyeceği tartışma ko-

---

«salâhı zahir olma»nın şartı olarak tövbeyi kendiliğinden gerekli bir şart olarak görmüşlerdir. Nitekim bk.. Al-ḪAṢṢĀF, v 18 b..

(208) «Zeyd Kadı kâfir olduktan sonra, tecdid-i iman eyledikde sultan'dan tekrar tevliyet ve taklide muhtaç olur mu? El-Cevab: Olmaz. Kazası üzerindedir». MEḪMED EF. (Üsküplü) NOSmK. N. 1970. v 115 b.. Aynı fetva bk.: *MACMŪ'A-İ FATĀVĀ*, TSK N.: R 673, v 106 b.. Smyk. N.: Nazif Ef. 20/2. v 84 b.

(209) Böylece bu fikri savunan Osmanlı Hukukçuları al-ḪAṢṢĀF'ın görüşüne katılmaktadırlar. Bk. not. 206.

(210) «Zeyd Kadı'nın hükmünde zulm olmak ile azl olunsa Zeyd mezburun badelazl ettiği hüküm nâfiz olur mu? El-Cevab: Haber-i azl vusulünden sonra etdiği hüküm olmaz». 'ABD AL-ḤALĪM (Bursalı), NOSmK. N. 1998. v 186 b.

nusu olabilir. Ancak Osmanlı nazariyesinde bu görüş azınlıkta kaldığı için geniş bir uygulama alanına kavuşmamıştır. Azil'den daha hafif ceza tertip edilmesi hallerinde de bu görüşle hareket edildiğini sanmıyoruz. Hafif ceza alan Ulema, ona bu cezayı verenin ya şefaati, ya da bilgisizliği dolayısı ile böyle bir imtiyaza kavuşmuş olabilir. Azilden daha ağır cezalara gelince. Bunları da hukuken açıklamak imkânı pek azdır ve özellikle hükümdarın mutlak otoritesinin son derece arttığı istisnaî zamanlarda bahis konusu olabilir. Şimdi bu konuyu daha yakından inceleyelim.

b — Kural Cezadan Hafif Cezalar.

Rüşvetten dolayı verilebilecek en hafif ceza, rüşvetçi kişiye bir daha böyle hareketlerde bulunmamasını taziren ihtar etmektir. Osmanlı uygulamasında bazen bu yola başvurulduğu görülüyor. Bu yolla verilecek ceza genellikle bir başka kadı aracılığı ile olur[211]. Bazen de bizzat rüşvet alan kadıya bir emir yollanılarak ihtar edilir ve aldığı şeyleri geri vermesi istenir[212].

Ulemaya bazen rütbe tenzili cezası da verilir. Msl, Vezir-i âzam'ın gazabına uğradığı için *Süleymaniye* müderrislerinden İ b r a h i m E f e n d i 1128/1715-1716 Yılında *Filibe* Kadılığına yollanılmıştır[213]. Kadılar dışında kalan Ulemanın rüşvet aldığı takdirde —tövbe ederse— bu cezaya çarptırılabileceği düşünülebilir. Kadıların da bazen msl, huysuzluk sebebiyle rütbelerinin indirildiği görülmektedir[214].

---

(211) Nitekim şu belgede irtikap suçunu işleyen kadı için tutulan yol, rüşvetçi kadılara da kıyas edilebilir. «*Elbistan* Kadısına hüküm - Küherçile müfettişi olan *Rumkale* Kadısı M e h m e d , hizmete gelen Sipahizadelerden sicil ve hüccet akçası diye para aldığı bildirilmekle, aldığı parayı iade ettirib bir daha almamasını tenbih edesin...» *BA MÜD N. 21. Hk. N. 208 T.: 10 L 980/13 II 1573.*

(212) Gene mürtekip bir kadı'nın bu şekilde cezalandırılması bize ışık tutar. «*Yenice* Kadısına hüküm - *İstanbul* zahiresi için bazı gemiciler taht-ı kazanda zahire aldıklarında sen mezkûrları zahire vermek bahanesiyle beşbin akçelerini alıb zulm ettiğin ilâm olundu. İmdi *İstanbul*'a zahire ehem-i mühimmatdandır. Zahire getiren gemicilerin ol veçhile akçelerini aldığına rıza-ı şerifim yokdur. Buyurdum ki-vusul buldukda mezkûrların ne mikdar akçelerin almış isen taahhül etmeyib bi kusur veresin» *BA MÜD N. 73. Hk. N. 482 T.: 23 N 1003/I VI 1595.*

(213) R Â Ş İ D *IV,* 181-182.

(214) Msl, bk.: C E V D E T *IX,* 242.

c — Kural Cezadan Ağır Cezalar.

Azil ve sürgünden daha ağır cezalar müsadere ve idam'dır. Rüşvet alan Ulemaya müsadere cezasının son derece istisnaî hallerde verildiğini kabul etmek yerindedir. Zira azil ve sürgün edilen Ulemanın bu esnada mallarının müsadere edildiğini kaynaklar bize bildirmiyor.

İdam'a gelince : Ulema, imtiyazı dolayısı ile idam cezasına pek az çarptırılır[215]. Özellikle Ulemanın başı Şeyhülislâm bu konuda hemen hemen dokunulmaz sayılır[216]. Osmanlı Devletinde ancak üç tane şeyhülislâm katledilmiştir[217]. Ulemanın diğer mensupları için de ölüm cezası ancak şu iki suçtan birisi işlenirse verilir :

Bunlar da (i). Devletin selâmetine karşı ağır hareketlere girişilmesi, ve (ii) Sünnî İslâm düşüncesine aykırı yol tutmaktır[218]. Ancak, istisnaî de olsa Ulemaya, işledikleri diğer suçların mutlak egemence vahim görülmesi halinde, idam cezası verilmektedir. Msl, Kaymakam İsmail Paşa, *İzmir* Kadısı Tevkiîzade Mehmed Efendiyi sevmediği için «sui halini» ortaya koyan şikâyetçilerin tanıklığı ile katli hakkında padişahtan ferman almış ve normal olarak azledilmesi gerekli bu Kadı 1044/1634-1635 Yılında idam edilmiştir[219]. Gene *Kıbrıs* Valisi, hakkındaki şikâyetleri adamları aracılığı ile oranın Kadısı Acemzâde Mustafa Efendiye yükletmiş ve böylece zulmettiği gerekçesi ile bu suçsuz kadı 1047/1637-1638 Yılında idam edilmiştir[220]. Bir yıl sonra *Mihalıc* Naibi, hakkında gelen şikâyetler yüzünden katledildi[221]. Bu katillerin hepsinin, mutlak otoritesine şeraitı bile sınır almayan IV. cü Murad devrinde yapıldığına dikkati çekelim. Bu hükümdar daha pek çok Ulemayı ve daha hafif sebeplerle idam ettirmiştir[222]. Ancak başka devirlerde de, aşağıda göreceğimiz gibi, böyle istisnalara rastlanmıştır.

Yukarıdaki örneklerde, msl, hakkında şikâyet gelen *Mihalıç* Naibi'nin uygunsuzlukları arasında rüşvetin de bulunduğu tah-

---

(215) Bk.: MUMCU, 125 vd.
(216) RICAUT, 73.
(217) Bk.: UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 223 vd.
(218) Bk.: not 215.
(219) NA'ĪMĀ *III,* 230.
(220) KĀTİB ÇELEBİ *II,* 192.
(221) NA'ĪMĀ *III,* 315.
(222) Bk.: MUMCU, 129-130.

min edilebilir. I. ci Bayezid 'in rüşvetçi kadıları bir eve doldurup yaktırmak istediğini biliyoruz[223]. İnfaz şekli olarak İslâm Hukukuna pek aykırı olan[224] bu idam emri yerine getirilseydi, belki bir kural ceza olarak yerleşebilirdi. Ancak, bu tarihten sonra rüşvet ya da benzeri (msl. ihtilas) suçlardan dolayı idam cezası pek az görülüyor: Msl, Kanunî Süleyman 1528/935 Yılında *Avusturya* seferine çıkarken, bir kadıyı «menzil zahiresi» parasından çaldığı için idam ettirdi[225]. Bu tür cezaların ender de olsa verildiğini kabul etmek gerektir. Zira Ulemadan birisi idam edileceği zaman ona mirlivalık ihsan olunur, böylece Ulema Sınıfından çıkartılarak «dünyevî» bir makama getirilir ve arkasından hemen katledilirdi[226]. Böyle bir gelenek ortaya çıktığına göre türlü idam sebepleri arasında rüşvetin de bulunması mümkündür.

Ulema idam edildikten sonra malları müsadere edilebilir[227]. Osmanlı Devletinde Ulema Sınıfı mensuplarından katledilen Şeyh Bedreddin için «kanı helâl malı haram» fetvası verilmişse de, sonraları bazı hallerde tabiî ölümle dünyadan çekilen Ulemanın bile mameleklerinin bir bölümünün müsadereye uyruk tutulması[228], idam sonucu, bütün askerîler gibi, Ulemanın terekesinin de müsadere edildiğine kanıttır.

D) Soruşturma.

Reayaya zarar veren Ulemayı her zaman şikâyet etmek mümkündür. Şikâyeti genellikle zarar görenler yaparlar[229], bazen ma-

---

(223) Bk.: Üçüncü Bölüm not 3.

(224) TAESCHNER, Franz: *Uber einige Fälle von Katzenverbrennung bei den Osmanen.* «Der Islâm» XVIII (1929), s. 241.

(225) UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 107'de, 5 nci notun devamı.

(226) CEVDET *IX,* 242.. CASTELLAN *III,* 14.

(227) MUMCU, 151.

(228) «Vefat eden *İstanbul* Kadısı.. Süleyman Efendinin marifet-i şer'le tahrir edilen eşyası ile zuhur eden 146. 000 küsur kuruştan canib-i mirî için zaptolunan 100.000 kuruşun.. gönderilmesi ve mütebaki nukudu ile eşyasının veresesine teslimi» hak. Defterdar'a buyrultu. *BA Cevdet Ad. N. 4490. T: 29 Za 1223/16 I 1809.*

(229) 1000/1591-1592 Yılında halk *Balat* Kadısını, kendilerinden pek fazla para aldığı için şikâyet etti. *BA Fekete (A). DVN. N. 1843* (Arzuhal).. *Amasya* Kadısının kendisine zulmettiğini ve evini elinden aldığını Ayşe Hatun adlı birisi bildirerek «yedinde olan hüccet-i şer'iye mucibince icrayı hak olunmak için *Amasya* Müftüsüne emr-i şerif ve-

halli kadıların da kendi yargı bölgelerindeki Ulemayı ve naipleri şikâyet etmeleri mümkündür[230]. Halkın şikâyeti başka kadılar aracılığı ile de yapılabilir[231]. Ulema Sınıfından olan kişilerin işledikleri suçlar mutlaka *«Dergâh-ı Muallâ'*ya» bildirilmelidir. Ulema hiçbir zaman hapsedilemez. Bu tedbir ancak Ulema «şenaat-i azim» eyleyip, kaçma ihtimali de olursa alınır[232]. O halde rüşvetçi Ulemanın durumu da *İstanbul'*a bildirilir ve kaçma tehlikeleri yoksa gelecek cevaba göre işlem yapılır. Gelen şikâyetler ya ilgili kadıaskere ya da şeyhülislâma gönderilir ve fikirleri alınır[233], veya doğrudan doğruya vezir-i âzama yahut padişaha sunulur[234]. Sonuç, aşağıdaki şekilde bir soruşturma açılması emridir ve genellikle kadılar hakkında bahis konusudur :

(i). Eğer hakkında şikâyet olan kadı eski görevinde değilse yerine yeni gelen kadıya[235], aksi halde kendisinin daha üstünde bulunan kadılara[236], bu da mümkün değilse, ilgili kadıaskere[237], em-

---

rilmesini» istedi. *BA Fekete (A). DVN. T.: 4 B 1084/15 X 1673.* (Arzuhal).

(230) «Zulüm ve şakavetle meşhur *Darende* Naibi O s m a n 'ın tecziyesi için *Sivas* Valisine ve *Dulkadir* Valisi S e f e r P a ş a ya ve *Divriği* Beyine emir verilmesi ricasıyla» *Darende* Kadısı M e h m e d tarafından yazılan arzuhal *BA Fekete (A). DVN N. 4045 T.: 9 C 1011/25 X 1602.*

(231) «*Rumeli* Kadılarından ... M e h m e d 'in . . her fenalığı mürtekib olduğundan bahisle . . tedibi ahali tarafından istirham olunduğuna dair» *Gelibolu* Kadılığından İlâm. *BA Cevdet Ad. N. 4852 T.: 18 Ra 1209/13 X 1794.*

(232) IV. cü M e h m e t Kanunnâmesi Bk. not. 181.

(233) Not 230'daki belge Şeyhülislâm A r i f E f e n d i 'nin imza ve işaretini taşımaktadır.

(234) Bk. Aşağıda not. 238'de T U K I N . 256-257.

(235) «*Usturumca* Kadısına ve sabıkan *Yahya* Kadısı olan M e v l â n â M e h m e d z a d e ...'ye hüküm ki: *Usturumca* Kazası ahalisi Südde-i Saadetime arzuhal sunub sabıkan kadıları olan M e h m e d . . taaddi üzere olmağla.. nın veresesinden kısmet namıyla yetmişbin akçe..'dan yetmişbin akçe.. v.s. ... Ç a v u ş tan rüşvet namıyla beşbin akçe.. alıb zulm ve taaddi eylediğin bildirdikleri acilen şer'le görülüb hakları alıverilmek emrim olmuştur. Buyurdum ki.. mezkûr kadıyı ihzar edib bir defa şerle görülüb fasl olunmayıp onbeş yılı mürur etmiyen hususların.. hasımların muvacehelerinde ... hak üzere teftiş edib badessübut eshab-ı hukukun şer'le müteveccih olan hakların hükmedib bi kusur alıveresin. Şer'i şerife muhalif ve ta'allül etdirmiyesin.. ve lâzım-ı bil-arz olan mevaddın yazıb arz eyleyesin.» *BA MÜD N. 80, Hk. N. 1285. T.: Ra 1024/Nisan 1615.*

(236) «*Küre* ve *Daday* kadılarına hüküm.. *Araç* halkı kadılarının zulmunden

redilerek, şikâyet edilen hakkında gerekli soruşturmayı yapması, eğer kadı'nın yolsuzluğu meydana çıkarsa zarar görenlerin haklarını geri vermesi yazılır. Burada şüphesiz rüşvet davası bahis konudur. *İstanbul,* bütün bu işler yapıldıktan sonra sonucun bildirilmesini ister.

(ii). Bu şekilde mahallî mahkemelerde yapılan soruşturma kadı'nın aleyhine sonuç verirse, *İstanbul,* kadıya gerekli gördüğü cezayı uygular[238].

(iii). Gerekli görülürse *İstanbul'*da soruşturma yapılır. Bunun için şikâyet edilen kadı Başkente çağrılır. Bu durumda kadı tutuklu olarak gönderilir[239].

şikâyet edib şikâyetleri defter olunarak irsal olunduğu ve hak üzere teftiş edib iddia olunan cürümler sabitse ihkak-ı hak olunması..» hak. *BA MÜD N. 5, Hk. N. 1173, T.: 15 Ş 973/5 III 1566.* «*Şam* Beylerbeyine ve Kadısına ve *Kudüs-ü Şerif* Kadısına hüküm.. Nefs-i *Kudüs'ten..* arzuhal verib Kadı.. ve muhzır başı ve sairenin zulmünden.. şikâyet etmeleri ile hepsini huzur-u şer'e davet edib tahkik ve tetkik etmeleri ve sabit olan cürümleri bildirmeleri..» hak.. *BA MÜD N. 5, Hk. N. 1248. T.: 25 Ş 973/15 III 1566..* «*Narda* Kadısına ve L ü t f i Ç a v u ş a hüküm.. *Yenice-i Vardar* Kadısının halka pek ziyade zulmetmekde olduğu bildirilmekle husema muvacehesinde sabit olan cürümlerinin yazılıb bildirilmesi..» hak. *BA MÜD N. 7 Hk. N. 2613, T.: 21 Ca 976/11 XI 1568..* «Mutasarrıf olduğu *Atina* Kazasında *Anadolu* sakinlerinden A l i adlı Kadı.. kadı oldukda bazı reayanın küllî akçelerini alıb firar ettiğinden Kadı Ali Efendinin.. *Mora* mütesellimi mübaşeretiyle *Atinaya* ihzar ettirib davalarının *Atina* Kadısı huzurunda şer'ile görülüb.. vs.» Darüssaade ağası Y u s u f imza ve mühriyle arz.. *BA Fekete A. DVN N.: 1157 T.: 1084/1673-1674.*

(237) «*Rusçuk* Kadısı O s m a n ile kethüdası S ü l e y m a n 'ın mukarrer tekalifden hariç ve fazla hüccet harçları ve muhtelif namlarla haksız olarak ahaliden resimler aldıkları şikâyet edilmesi üzerine tahkikat icrası için *Rumeli* Kadıaskeri A t a u l l a h M e h m e d müvellâ tâyin olunduğundan murafaalarının icrasıyla ahaliden haksız aldıkları paraların iadesi..» hak: mahalli Kadılığa ferman. *BA Cevdet Ad. N. 2587. T.: Ra 1119/2 VI - 1 VII 1707.*

(238) Msl, not 169'da zikredilen olayda, yapılan murafaa *Edirne* Kadısı aleyhine sonuçlanınca, bu Kadı sadır olan fermanla azledildi.. 1813-1819 arasında da, *Halep* Kadısı eşkiyalarla işbirliği yaptığı için Hatt-ı Hümayun ile azl ve nefyedilmiştir. T U K İ N , 256-257.

(239) «*Sofya* Kadısına hüküm.. *Izladı* Kadısı.. fesatla meşhur olan D i v a n e H a y d a r 'ı mahkemeden serbest bıraktığı ve sair zulm ve taaddisi olduğu bildirilmekle teftiş edib mezkûr H a y d a r 'ı kendisine buldurması, imtina ederse kaydü bend ile kadıyı merkeze göndermesi..» hak. *BA MÜD N. 21 Hk. N. 314 T.: 20 L 980/24 I 1573..* 1076 Ş/6 II-6 III

Ulema'yı imtiyazlarının gereği her türlü keyfilikten korumak için konulan bu kurallar özellikle onların valiler, sancak beyleri ve diğer yöneticiler tarafından katledilmemeleri hususunda daha da sertlik kazanır. Ulema, yöneticiler tarafından asla katledilemez. Onlara ancak yukarıdaki soruşturma tamamlandıktan sonra ceza verilebilir[240]. Bununla beraber, özellikle merkezden uzak yerlerdeki yöneticilerin gerekli kurallara aldırış etmeden msl, kadıları cezalandırdıkları anlaşılıyor. 16 Mayıs 1579 tarihinde bir *Arnavutluk* limanı olan *Valona*'da bazı yolculara büyük haksızlıklar yapan Kadı'ya Sancakbeyi tarafından falaka yolu ile 150 değnek vurulduduğunu, ayrıca ondan para cezası da alındığını olayı görenlerden birisi anlatmaktadır[241]. Ulemaya verilen bu tür cezalar tamamen hukuk dışıdır.

Soruşturmanın sağlam cereyanı için, onu yürüten kadılara gerekli yöneticilerin yardım etmesi emredilir. Yollanan hüküm ve fermanlarda soruşturmacı kadı'nın adı yanında bazen bir yöneticinin de zikredilmesinden bu husus anlaşılmaktadır[242].

Azledilen kadıların o güne kadar yaptıkları işlemler, yeni gelen kadı tarafından kontrol edilir ve bu kontrol esnasında yeni suçlar çıkabileceğinden bazı hallerde eski kadı'nın bulunduğu yeri terketmemesi istenebilir[243].

Kadıların özellikle mali işlemleri zaman zaman görevli başka kadılar tarafından da teftiş edilirdi[244].

1666 tarihinde bir ferman gereği *Manisa Kadısı* H o c a M e h m e d elleri bağlı olarak *İstanbul*'a yollanılmıştır. Şeyhülislâm da Müderris M e h m e d Efendiye bir mektup göndererek bu şikâyetlerin doğru olup olmadığını sormuştur. U L U Ç A Y , *XVII. ci Asırda.. Eşkiyalık,* 386. Krş. s. 139... Not 220'de zikrolunan olayda da *Lefkoşe* Kadısı *İstanbul*'a yollanılmıştır.

(240) Bk.: U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 107'de not 5'in devamı.

(241) B R E U N I N G , 19. Ayrıca bk.: F E K E T E , *Osmanlı Türkleri ve Macarlar (Çev.:* K A R A T A Y , S a d r e t t i n) «Belleten» XIII/52 (1949), s. 690'da benzeri bir olay.

(242) Msl, *Humus*'ta naip olan birisinin soruşturma emri *Balbek* ve *Şam* Kadılarıyla birlikte *Şam* Beylerbeyine de yollanmıştır. *BA MÜD N. 5 Hk. N. 68, T.: 13 M 973/10 VIII 1565..* Ayrıca not 236'daki belgelere bk.

(243) «*Erzurum* Kadısının azledildiği ve yerine diğer kadı gelib muamelâtı teftiş edilinceye kadar salıverilmemesi hak. *Erzurum* Beylerbeyi A y a s P a ş a 'ya..» Ferman. *BA Fekete A. NŞT. N. 452, T.: 5 B 966/13 IV 1559*

(244) «Bir Kadı'nın matlubunun şer'marifeti ile tahkik edilmesine ve sonuçlandırılmasına dair *Sofya* Kadısına..» ferman *BA Fekete A DVN, N. 292.*

Kadılar hakkındaki bu soruşturma usulü, diğer Ulema için de ayni olmak gerektir. Ancak, kadılar yargı kudretini taşıdıklarından haklarındaki kurallar daha ayrıntılı bir şekilde gelişmiştir.

3. İcraî Askerî Sınıf

Ulema dışında kalan kamu hizmetlileri, yukarıda (IV/1) belirttiğimiz güvensizlik içindedirler. Rüşvet almaları halinde kendilerine tertip edilen bir kural ceza yoktur. Nazari olarak düşünülürse rüşvet alan bu kişilerin ta'zir edilebileceğini kabullenmek mümkündür. Bu durumda etkili bir ta'zirin ancak küçük rütbeli hizmetliler için bahis konusu olabileceğini ileri sürmek gerektir. Zira yüksek rütbeli kişilerin ta'zirinin yalnız bir ihtardan öteye geçemiyeceğini biliyoruz[245]. Ufak mevkilerde bulunanların ta'zir edildiğine dair bazı belgeler vardır[246]. Ancak Ulema dışındaki hizmetlilerin rüşvetçiliklerinin belli olması halinde onlara ta'zirden başka öylesine çeşitli cezalar verilir ki, bu konuda bir fikir sahibi olabilmek ancak bu cezaların teker teker gözden geçirilmesi ile kabildir.

Rüşvetçi İcraî Askerî Sınıf üyelerine oldukça sık verilen ceza, görevlerinden azledilmeleridir: Rüşvet almadan iş görmeyen tımarlı sipahilerin tımarları ellerinden alınır[247]. Ta'ziren azil de mümkündür[248]. 1711/1123 Yılında halktan rüşvet aldığı için *Kandiye* Muhafızı A h m e d P a ş a azledildi[249]. Yeniçeri ağaları pek rüşvetçi idiler. Bunların rüşvet almaları sık sık yasaklanırdı. İşte «rüşvet almamak» kayıt ve şartı ile ağa nasbedilen B e k i r adlı birisi, bu emirlere aldırış etmeyip, gene rüşvet yolunda yürüdüğü için 1713/1125 Yılında görevinden atıldı[250].

Tıpkı Ulema'da olduğu gibi, bu sınıf hizmetlilerde de azle ek olarak verilen ceza sürgündür. Yukarıda zikrettiğimiz rüşvetçi A h m e d P a ş a *İstanköy Adası*'na nefyedilmişti. Bununla be-

---

T.: 10 C 953/9 VIII 1546.. Ayrıca bk. Üçüncü Bölüm, not: 264, 265.

(245) Bk. Not 157.

(246) Msl, bk.: TMetin V'de rüşvet aldığı bildirilen Sol Kol Alay Beyi ta'zir edilmiştir.

(247) Bk.: TMetin VIII.

(248) Bk.: Not. 246.

(249) R Â Ş İ D *III,* 354-355.

(250) *Ay. esr, IV,* 11-12.

raber sürgün cezasına azilden sonra mutlaka uygulanacak gözüyle bakılmamalıdır.

İcraî Askerî Sınıf üyelerine rüşvet aldıkları takdirde verilecek en önemli cezalardan birisi de, müsaderedir. Rüşvet yolu ile toplanan mallar prensip olarak, alındığı kimselere geri verilir[251]. Bu zaten, rüşvet verene tanınmış bir haktır.. İmdi, Hazine'de para olmazsa ve İslâm Diyarını korumak için acele para temini gerekirse, rüşvetçi hizmetlilerin bütün mallarının müsaderesi caizdir[252]. Fakat hukukçular bu durumda da rüşvet verenin hakkının kaybolmasına razı gelmemişler ve bu genel kurala bir istisna koyarak şu esasları tespit etmişlerdir: Müsaderede miriye ait bütün mallar zaptedilir. Hizmetli gelirini miri hazineden sağladığı için, şimdi o mallar geri alınmaktadır. Ancak malların içinde rüşvet yolu ile sağlananları varsa bunlar ilkönce müsadereden hariç tutulur. Bu rüşvetleri verenler araştırılır. Araştırma sonucu bulunanlara malları geri verilir. Sahibi bulunmayanlar da müsadereye uyruk tutulur[253]. «İslâm Diyarını korumak» İslâm Devletinin baş ödevidir.

---

(251) Nitekim mürtekipler de ayni şekilde cezalandırılır. «Vüzeradan Zeyd bir diyara vali oldukda Amr'ı yerine müsellim edib göndermekle Amr ol diyara varıb müsellim oldukda ol diyarın ahalisinin bazı kimeslerinden bād-ı hava ve cürm-ü cinayet namına bir miktar akçelerin alıb meblağ-ı mezburu itlâf ettikden sonra, Zeyd, Amr'ı azl etdiğinde ol akçe(ler)in Amr'dan şer'an tazminine kadir olur mu? El-Cevab: Olmaz. Ashabına red olunmak lâzımdır» *SAYF AL-ḤUKKĀM*, TSK N.: EH 817, v 55 b.. TMetin VIII'de zikrolunan olayda, hak sahiplerinin haklarının verilmesi de emredilmiştir. *Zulmen alınan her şey hediye de olsa sahiplerine geri verilir. Bk.:* A B Ū B A K R E F E N D İ , (Tokatlı) *Fatāvā-i Abū Bakr.* TSK N. Y 348. v 12 a'da aynı açıklama. Bk.: *FATĀVĀ FĪ ḤAḲḲ-I MUṢĀDARA*. TSK N.: B 107 v 2 a'da yançıkma.

(252) «Serhaddi İslâmiye ḳıla'ının (kalelerinin) hıfzı için muayyen olan mücâhidinin vazifelerine şu kadar yük akçe lâzım olub mühimmat-ı sefer için dahi nice yüzbin akçe lâzım olub Beytülmalda cümlenin edasında 'usrat (zorluk) olmağla Zeyd'de Havāṣ-ı Beytülmalden gelmiş ve rüşvet tarikiyle cem olmuş hazayin ve emval olsa Halifetullah Hazretleri zikr olunan emvalinin cümlesini bi-kusur alıb mühimmat-ı sefere ve vezayif-i ġuzāt-ı mücāhidine vermek meşru olur mu? El-Cevap: Olur.» A B U B A K R (Tokatlı) TSK N.: Y 348 v II b.. Ayni fetva bk.: *FATĀVĀ Fİ ḤAḲḲ-I MUṢĀDARA,* TSK N.: 107. v 1 b.

(253) Bu hususlar için bk.: A B Ū B A K R , TSK N.: Y 348, 12 a-b; 13 a özellikle 13 b.. *FATĀVĀ FĪ ḤAḲḲ-I MUṢĀDARA,* TSK N.: B 107, v 1 b. 2 a-b, 3 a-b; Özellikle 2 a'da A B Ū B A K R 'ın tamamen aynı açıklamalar. Ayrıca A B Ū B A K R v 14 a ve diğerinde v 3 a'daki şu fetva: «Serhaddi İslâm kıla'ının hıfzı için muayyen olan mücahidinin

Bu konuda hazinede de hiçbir zaman yeterli mal olmadığı rahatça ileri sürülebilir. Böylece müsadere her türlü zulüm sonucu işinden atılan İcraî Askerî Sınıf üyelerine pek sık verilen bir ceza haline gelmiştir. Cezalandırılmadan ölenlerin de mamelekleri müsadere edilir ve zulmen alınan paralardan sahipleri bilinenler geri verilir. Geri verilemeyen mallar tazmin edilir[254]. Ancak İcraî Askerî Sınıf üyelerinin terekelerinin tek mirasçısının padişah olduğu görüşü zamanla yerleştiğinden, artık ölümden sonra müsadere, o kişi rüşvetçi olsun olmasın tam bir kural haline gelmiştir[255].

Rüşvetçi hizmetlilere sık verilen başka bir ceza da *«kalebentlik»*tir. Oldukça ağır bir ceza sayılmasına rağmen, bazı rüşvetçilere uygulandığı zaman hafif bir ceza olarak görülmektedir. Msl, rüşvet alan bir cuhadar «mubarek günlere hürmeten» *Magosa* Kalesine kalebent edilmiştir[256]. O halde rüşvetçilere daha ağır ceza, yâni idam, uygulanması tabiî bir ceza olarak görülüyor. Biraz sonra bu meseleyi de inceleyeceğiz. Kalebentlik cezasının zimmîlerden rüşvet alarak zulmeden papazlara da verildiği anlaşılıyor[257].

İcraî Askerî Sınıf üyelerinin arasında rüşvetçi olanlara verilecek en ağır ceza idamdır. Bu, Ulema'da gördüğümüz gibi istisnaî bir ceza değildir. Oldukça sık verilir. Rüşvet alan kişi zulmetmiştir. Müslümanlara zulmedenlerin ise sai bilfesad *(sā'ī bilfasād)* sayılıp hükümdar ya da hükümdarın yetkili kıldığı kişiler emri ile siyaseten katledilmeleri hukukça meşru sayılmıştır[258]. Bu gerekçeye

---

vazifeleri için şu kadar yüz kese akçe lâzım olub ve mühimmat-ı sefer için dahi şu kadar akçe lâzım olub Beytülmal'da bu cümleye kifayet eder mal olmamağla Zeyd ve Amr ve Bekir ve Beşirde Havāṣ-ı Beytülmal'dan gelmiş ve erbabı malum olmayıb rüşvet tarikiyle şu kadar mal cem olmuş olsa Halife... hazretleri zikr olunan emvali alıb mesalih-i mezkûre sarf etmek şer'an meşru olur mu? El-Cevab: Olur.»

(254) A B Ū B A K R , TSK N.: Y 348 v 13 a-b; *FATĀVĀ FĪ ḤAḲḲ-I MUṢĀDARA* TSK N.: B 107. v 2 b-3 a.

(255) Bk.: M U M C U , 150.

(256) Bk.: TMetin, IX.

(257) «..isimlerindeki papazlar ziyadesi ile müfsid olub, evli olan bir *Hıristiyanı* tekrar evlendirdikten maada reayayı güna-gün tezvirat ile tazyik eylediklerinden *Şarköy* Kalesine kalebend..» edilmeleri hak. takrir. *BA Cevdet Ad. N. 1544. T.: 15 N 1186/10 XII 1772..*

(258) «Zeyd'e bir mirî hizmet sipariş olundukda, mirîye hıyanet edib memur olduğu hizmetde reaya fıkarasının hilaf-ı şer'i şerif ve mugayir-i emr-i münif zulmen akçelerini alıb zulmü adet etmekle sai bilfesad olsa emr-i veliyülemr ile katli meşru mudur? El-Cevab: Meşrudur.»

dayanılarak rüşvet alanların katledilmeleri olaylarını Osmanlı Devletinde sık sık görüyoruz: Bir çocuğa saldıran ve tutuklanarak yargılanmak üzere bir Divan çavuşuna emanet edilen birisi çavuşa rüşvet vererek kaçmış, mesele anlaşılınca suçlu ile birlikte çavuş da 30 IX 1575 tarihinde idam edilmiştir[259]. Pek rüşvetçi bir kişi olan Vezir-i âzam H a d ı m H a s a n P a ş a 'nın aldığı rüşvetlerin kayıtları III. cü M e h m e d 'in Hocası S a a d e d d i n E f e n d i 'nin eline geçmiş, bu yolla Padişaha gitmiş ve onun emri ile Vezir-i âzam 1598/1007 Yılında katledilmiştir[260]. Gene ayni sebepten dolayı bu Padişah Vezir-i âzam Y e m i ş ç i H a s a n P a ş a'yı 1603/1012 Yılında idam ettirmiştir[261]. Rüşvet yolu ile askerlere izin veren komutanlar da idam edilmektedirler[262]. Başka örnek olaylar da vardır: I. ci M a h m u d 'un (1696-1754/1108-1168. Hük: 1730/1143) gözdelerinden olmasına rağmen H a f ı z B e ş i r A ğ a çeşitli yolsuzlukları, bu arada rüşvetçiliği meydana çıktığı için 1752/1166 Yılında katledildi[263]. Büyük bir rüşvet düşmanı olan III. cü O s m a n (1699-1757/1110-1171. Hük: 1754/1168) en sevdiği adamlarından, Vezir-i âzam S i l â h t a r B ı y ı k l ı A l i P a ş a nın rüşvet aldığını duyunca hiçbir soruşturma yapmadan katlini emretmiştir (1169/1755)[264]. Pek uygunsuz bir hayat geçiren ve rüşvet aldığı muhakkak bulunan *Galata* Mahkemesi Başkâtibi S ü l e y m a n E f e n d i de bu kusurlarından dolayı 12 L 1233/15 VIII 1818 tarihinde idam edildi[265]. Görülüyor ki rüşvet alanlara verilen idam cezasında rütbenin önemi yoktur. Çavuşlardan vezir-i âzamlara kadar her İcraî-Askerî Sınıf üyesi rüşvetçilik yoluna saptığı zaman bu ceza ile karşılaşacağını hesap etmek zorundadır. Rüşvet alması idamının sebeplerin-

---

A B Ū B A K R , TSK N.: Y 348 v 14 a. *FATĀVĀ FĪ ḤAḲḲ-I MUṢĀDARA,* TSK N. B 107 v 3 a.. Meselenin ayrıntılı tartışması için bk.: M U M C U , 28 vd., 95 vd.

(259) G E R L A C H , 121.

(260) U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT III/2,* 357 vd.

(261) *Ay. esr,* III/2 359.

(262) Bk.: Üçüncü Bölüm not 62'de zikredilen *(BA Fekete N. 4006)* Belgede adı geçen suçlular asılmıştır. Ayrıca bk.: «*Istoni Belgrad*'da başbuğ olub haksız yere askerden para aldığı için asılan D e r v i ş b i n D u r m u ş un muhafızlık gediğinin O r u ç M e h m e d 'e tevcihi..» hak. inha. *BA Fekete A. RSK T.: 13 R 1011/30 IX 1603.*

(263) U Z U N Ç A R Ş I L I , *OT IV/1,* 331.

(264) *Ay. esr, IV/I,* 337 ve *IV/2,* 381.

(265) C E V D E T *XI,* 8.

den olan bir Padişah da vardır. Sultan İ b r a h i m 'in katil fetvasında «devlet hizmetlerini rüşvetle ehliyetsizlere vermek» de[266] onun katlini gerektiren suçlardan birisi olarak görülmüştür. Hükümdar, hal'edildikten sonra bile İcraî Askeri Sınıftan sayılamaz. Bu sebepten İbrahim'in katli istisnaî, fakat konumuz için pek önemli bir olaydır.

İdam'dan sonra yapılan müsaderede sahipleri bilinen rüşvetler tespit edilir ve onlara geri verilir: Msl, *Bolu* Sancak Beyi A h m e t P a ş a 1096/1684-1685 Yılında katledildikten sonra «bilcümle eşyası taraf-ı miriden kabz ve reayadan zulmen aldığı akçeler badessübut taraf-ı mirîden avarızları malına takas» olundu[267]. Gene zulmünden dolayı 1719/1131 Yılında katledilen *(Afyon) Karahisar* Sancak Beyi A b d u r r a h m a n P a ş a 'nın halktan haksız yere aldığı paraların tespit edilmesi 8 Ra 1131/29 I 1719 tarihinde gelen bir fermanla emredilmiştir[268].

İstisnaî de olsa İslâm Hukukunda yeri olmayan bazı keyfî cezaların rüşvetçi devlet adamlarına da verildiğini kabul etmek gerektir. Msl, K a n u n î S ü l e y m a n 1547/954 Yılında *Edirne*'de iken *Rumeli* Defterdarının kötü hareketlerinden gazaba gelmiş ve bir gözünün çıkarılmasını, ağzı ile burnunun da kesilmesini emretmiştir[269]. Ancak bu tip cezaların çok sık uygulanmadığını belirtmek gerektir.

Yukarıda genellikle «rüşvet alan» hizmetlilerin cezalarından bahsettik. Haram sayılacak tarzda rüşvet verenlerin de ayni şekilde cezalandırılmaları mümkündür. Pek çok olaylarda rüşvet alanlar rüşvet de vermiş sayılabilirler. O yüzden cezalandırılan İcrai-Askeri Sınıf mensuplarına en genel şekilde «rüşvetçiliklerinden» dolayı türlü müeyyideler uygulandığını belirtmek hukukça daha uygun bir nitelenme sayılmak gerektir.

İcraî-Askerî Sınıf üyelerinin cezalandırılması için izlenecek usul kuralları belli bir sisteme sokulamaz. Bazı hallerde yargılama yapılır. Yargılamasız ceza verildiği de olur.

---

(266) Bk.: U Z U N Ç A R Ş I L I *OT III/I*, 243. NA'ĪMĀ *IV*, 325.

(267) R Ā Ş I D *I*, 474.

(268) *(Afyon)Karahisar* Şer'iye Siciline kaydolunmuştur. Bk.: B A K İ , E . Â l i , 19-20.

(269) R Ü S T E M P A Ş A - F o r r e r . 145.

4. Reaya

Kamu hizmetlileri dışında bulunan ve statüleri bakımından *Reaya Sınıfını* meydana getiren, Devletin esas unsurunu teşkil edenler, ne Ulema gibi özel imtiyazlara sahiptirler, ne de İcraî-Askerî Sınıf üyeleri gibi sınırsız bir güvensizlik içindedirler. Reayasız devlet var olamıyacağına göre, hükümdar onlara adaletle davranmak zorundadır. «Padişahın en büyük hazinesi reayanın hayır duasıdır»[270]. Hükümdar kamu hizmetlilerinin reaya'ya zulmetmemesini sağlamakla görevlidir[271]. Reaya konumuz bakımından genellikle rüşvet veren durumundadır. Rüşvet vermenin, zulümden kurtulmak bahis konusu olunca helâl sayıldığını biliyoruz[272]. Prensip, reayanın zulümden korunması ise onun rüşvet vermesinin helâl olup olmadığı düşünülmek gerektir. Ancak, reayadan birisi haram sayılacak bir rüşvet vermişse, o zaman tıpkı rüşvet alan gibi cezalandırılır. Fakat biraz önce de belirttiğimiz üzere, reayanın İcraî-Askerî Sınıf üyeleri gibi sınırsız güvensizlikleri yoktur. Onlara verilecek ceza prensip olarak, yalnız *ta'zir*'dir. İlk İslâm devletlerindeki bazı hükümdarların kendilerine rüşvet verenleri dövdürtmeleri Osmanlı hukukçularına ışık tutmuş olmalıdır[273]. Ayni kaynaklar, rüşvet verenlerin bazen idam bile edildiğini haber veriyorlar. Astırma, siyaseten katil sebepleri yoksa, keyfî bir cezadır. O yüzden benimsenmemiştir. Pek tabiî sai bilfesad kavramı bahis konusu olacak derecede ağır bir rüşvet suçu irtikap eden reaya katledilebilir. Ancak bu istisnaî bir haldir. Fakat rüşvet verenler eğer yüksek tabakalara mensup değillerse sopa cezası ile tazir edilebilirler. Birisi kadıya rüşvet teklif ederse, kadı onu hemen tazir edebilir[274]. Kadı, sopa cezasından başka yollara başvurabilir. Bu konuda en etkili yollardan birisi, rüşvet verenin, yalancı tanıkların cezalandırılması gibi, *teşhir* edilmesidir. *Teşhir*'de suçlunun yüzüne kara boya sürülür, sakalının yarısı kesilebilir[275]. Adlî işler dışında da kendileri için haram sayılan bir rüşvet vermeleri halinde reaya cezalandırılır. Bu konularda daha güven verici sonuçlara

---

(270) A Ş I K P A Ş A Z A D E , 234.

(271) Ayrıntılı bilgi için bk.: M U M C U , 70-71.

(272) Bk. not. 86.

(273) *SAYF AL-ḤUKKĀM*, TSK N.: EH 817. v 54 b.

(274) I B N N U C A Y M - S A H İ L L İ O Ğ L U , 695.. *NOSm. Nüshası* v 86 b..

(275) *Ay. esr,* 696. *NOSm. Nüshası* v 86 b, 87 b.

ulaşmak için elimizde yeterli belgeler yoktur. Ancak, adlî işler dışında rüşvet alana aracılık edenlerin cezalandırıldığını kesin olarak biliyoruz. Msl, acemi oğlanı toplamak için ahaliden rüşvet alan bir yayabaşına bir zimmî yardım etmiştir. Yayabaşı ile birlikte cezalandırılmak için o zimmînin de *İstanbul*a gönderilmesi istenmiştir[276]. Bu durumda sözü geçen zimmînin rüşvet alana yardım ettiği düşünülürse onunla ayni cezaya çarptırılmış bulunması muhtemeldir.

Reayanın içinden bazı kişiler yalancı tanıklık ederlerse, hukukî bakımdan «rüşvet alan» sayıldıklarını açıklamaya çalışmıştık (Bk.: II/3 D). Yalancı tanıkların cezalandırılmasında da esas prensip, onların ta'zir edilmesidir[277]. Yalancı tanıkların kadı tarafından teşhir yolu ile cezalandırılmasına sık rastlanır[278]. Kanunnâmelerde de bu ceza tarzı emredilmiştir[279]. Özellikle kadılar önünde yalancı tanıklık edenlere bu cezanın verildiği anlaşılıyor. D e r n s c h w a m 1554 Yılı mayıs ayında bir yalancı tanığın eşeğe ters bindirilerek sokaklarda dolaştırıldığını görmüştür[280]. 4 Haziran 1576'da da G e r l a c h dört yalancı tanığın böyle cezalandırıldığını anlatır[281]. Buna karşılık Osmanlı Ülkesinde uzun süre kalan d e T o t t bu cezadan bahsedildiğini, ancak kendisinin bunu uygulanırken hiç görmediğini kaydeder[282]. Gerçekten XVIII. ci Yüzyıl başından itibaren yalancı tanıklara sürgün ve kalebentlik cezasının da verilmeğe başlandığı görülüyor. Ancak bu yalancı tanıklar, kadı mahkemeleri dışındaki yargı yerlerinde suçlarını işlemişlerdir[283]. Kadı

---

(276) «.. D i m i t r i yi mukayyet, yarar adamlar ile Südde-i Saadetime gönderesin» *BA MÜD N. 5. Hk. N. 450 T.: 7 R 973/2 XI 1565.*

(277) «Bir hususa şahadet eden Zeyd'in yalan yere şahadet etdiği şer'an sabit olsa Zeyd'e ne lâzım olur? El-Cevab: Ta'zir-i bilteşhire». Ḳ A R A - Ç E L E B İ Z A D E 'A b d a l - 'A z ī z b . Ḥ u s â m a l - D i n . *Fatāvā*, SmyK.: N. Şehid Ali Paşa 1048 I. v 31 b.. Ayrıca bk.. not 275.

(278) L U B E N A U *I*, 272.. M A U R E R , C a s p a r u m , S III.

(279) Msl.: *Bosna* Kanunnâmesi: «... ve şuhud-u zur tazir edib teşhir edeler.» Ü Ç O K , «Ank. Ün. Huk. Fak. Derg.» *IV/1-4*, s. 59, Krş.: s. 68.

(280) D E R N S C H W A M , 73-74.

(281) G E R L A C H , 212-213.

(282) d e T O T T *I*, 198.

(283) «Yalancı şahitliklerde bulunmalarından dolayı İstanbul ahalisinden M a h m u d , A h m e d ve A b d i nam şahısların *Bozcaada*ya kalebend edilmeleri..» hak. buyrultu *BA Cevdet Ad. N. 1928 T.: 20 Ra 1133/19 I 1721..* «Arz odasındaki murafaada yalancı şahid olduğu anlaşılan H a s a n 'ın *Bozcaada*ya nefyine..» dair müsvette *Ay. Tasnif.*

huzurunda yalan yere tanıklık edenlere de bu cezanın verilip verilmediğini bilmiyoruz. De Tott teşhir yolu ile cezadan bahsettiğine göre, bunun uygulandığını görememesi tesadüfe bağlanabilir.

İcraî Askerî Sınıf mensuplarının da yalancı tanıklık etmeleri halinde sürgün ya da kalebentlikle cezalandırıldığı anlaşılıyor[284].

Yalancı tanıklarla rüşvet veren reaya şüphesiz keyfî cezalara da çarptırılabilirler. Ancak bunun üzerinde daha fazla durmayı gereksiz buluyoruz.

Reaya içindekilerin de cezalandırılması için rüşvet verdiklerinin ya da yalancı tanıklıkta bulunduklarının soruşturma yolu ile sabit olması gerekir. Bunu da genellikle adlî makamlar kendi gözlemleri ya da tanıkların ifadelerine dayanarak tesbit edebilirler[285].

Yalancı tanıklık dışında da reaya'nın rüşvet alan sayılarak cezalandırılması mümkündür. Bunu en iyi bir şekilde *Tanzimat Ceza Kanunları* ifade eder (Bk.: Beşinci Bölüm III/2). Bu ceza kanunlarına giren hükümler, İslâm Hukukunda istisnaî de olsa, rüşvet alan reayanın cezalandırıldığına kanıttır.

V — OSMANLILARIN ÇAĞDAŞI DEVLETLERİN HUKUKLARINA KONUMUZ AÇISINDAN BİR BAKIŞ

1. Genel Olarak

Osmanlı Devleti Ortaçağ'da kurulmuştu. Hayatını tamamlayıncaya kadar Yeni ve Yakınçağları gördü. Araştırmamızın zaman bakımından sınırı olan *Tanzimat* devrine varıncaya kadar Osmanlı

N. 1008. T.: 24 Ca 1207/7 I 1793.. «Sadrıazam huzurunda yalan yere şahadet ettiği *Rumeli* Kadıaskerinin ilâmından anlaşılan hassa hasekilerinden Ahmed'in *Rodos*'a nefyi..» hak. buyrultu. *Ay. Tasnif. N. 972. T.: B 1209/Ocak Ortası-Şubat Ortası 1795..* «Sadrıazam huzurunda görülmekte olan bir davada yalan yere şahitliğe cesaret eden Mehterhane Ocağından Ahmed'in ve Topçu Ocağından Mehmed'in üç pençeli ferman sadır olunmadıkça salıverilmemek üzere *Magosa*'ya nefyedilmesi..» hak. takrir ve buyrultu. *Ay. Tasnif. N. 3792 T.: 28 S 1226/27 III 1811.*

(284) Bk.: Not 283'de son iki belge.

(285) Bk.: Not 283'te *BA Cevdet Ad. N. 972.*

Hukukunun rüşvet nazariyesi yukarıda gördüğümüz çerçeveler içinde kaldı. Bu süre içinde acaba, onun çağdaşı hukuklarda ne gibi değişiklikler oldu? Diğer İslâm devletlerinin hukukları konumuz bakımından Osmanlı Hukuku ile önemli farklar göstermiyor. Yalnız ceza konusunda bazı ayrılıklar vardır. Buna biraz sonra kısaca değineceğiz. Ancak, İslâm Hukuku dışında bambaşka bir sisteme sahip olan Hıristiyan devletlerde durum nasıldı? Bu ülkelerde de, özellikle Yeniçağın ortalarına kadar rüşvetin yaygın bir dert olduğunu biliyoruz. Bu dert acaba hukukça nasıl görüldü? Rüşvetin nazariyesi nasıl gelişti? İşte bu bahiste özellikle Batı Hukukanun konumuz bakımından görünüşünü ortaya koymak istiyoruz.

2. Osmanlılar Dışındaki İslâm Devletlerinin Hukuku

Biraz önce belirttiğimiz gibi, rüşvetin hukukî mahiyeti bütün İslâm devletlerinde esas bakımından ayni olmak gerektir. Şüphesiz, özellikle siyaset yetkisinin gelişimi her İslâm devletinde farklıdır ve buna göre genel nazariyede bazı ayrıntılar bulunabilir. Ancak bunun tespiti her İslâm Devleti için ayrı ayrı araştırma konusudur.

Anlaşıldığına göre, rüşvetin cezalandırılmasında keyfiliğe en az sapmış İslâm Devleti, Osmanlı Devletidir. Özellikle Ulema'ya tanınan imtiyazlara en çok bu Devlette bağlı kalınmıştır. Msl. Ulema bir kural ceza olarak müsadereyi bu Devlette (istisnaları dışında) hiç görmemiştir. Halbuki msl, *Memlûklar* kadılara en sık müsadere cezasını uygularlardı. Ayrıca onlara para cezası da verilir ve ödememe halinde hapis ve dayak cezalarına başvurulurdu. Eşek sırtında teşhir de bu Devlette kadılara uygulanırdı[286]. Halbuki Osmanlı Devletinde bu bakımdan kadılar ve diğer Ulema oldukça tam sayılacak bir teminat sahibiydiler.

İran'da da özellikle rüşvet alan kadıların eşek sırtında teşhir yoluyla ta'zir edildikleri hakkında haberler vardır. Bu cezanın uygulanmasından sonra kadı, şehirden sürülürdü[287]. Ulemaya zaman zaman müsadere cezasının verildiği, fakat bunun tepki yarattığı da anlaşılıyor[288]. Hem bu Ülkede hem de *Hindistan*'da rüşvet aldıkları takdirde diğer memurların en aşağı azil ve müsadere ce-

---

(286) S C H I M M E L , 69-70.
(287) O L E A R I I , 649.
(288) O T T E R , 310-311.

zasına çarptırıldıkları ve onlara bazen işkence de yapıldığı anlaşılıyor[289]. Bu arada katil cezasının da uygulandığı ve pek çok keyfi işlemlere gidildiğini kabul etmek gerekmektedir.

3. Hıristiyan Devletlerin Hukukları

A) Alman Hukuku.

Birinci Bölümde Ortaçağ *Germen* Hukukunu konumuz bakımından incelemiştik. Artık *Germen* Hukuku deyimini bırakmamız gerekmektedir. Zira XVI. cı Yüzyıl başlarında *Germen Hukuku* yerine *Roma Hukuku* geçmiş, ancak daha ileride *Germen* ve *Roma Hukukları* birleşip yeni bir sistemi, *Müşterek Hukuku* ortaya çıkarmışlardır. Böylece *Alman Hukuku* deyimini kullanmamız daha isabetli olmaktadır.

Osmanlı Devleti kurulduğu sıralarda *Avrupa,* Ortaçağın sonlarına doğru gitmeğe başlamıştı. Ancak *Roma Hukukunun* özellikle *Almanya'*da kabulü işi henüz tamamlanmamış ve XIV. cü Yüzyılda *Germen Hukuku Alman* devletlerinde hükmünü yürütmeğe devam etmiştir. Çeşitli *Germen* kavimlerinin rüşvet hakkındaki telâkkilerini görmüştük. Bu konuda XIV. cü Yüzyılda da büyük bir gelişim yoktur. Kamu hizmetlilerinin işledikleri suçlar, bu hizmetlilerin kırala karşı içtikleri memurluk and'ının ihlâli olarak görülür ve bu şekilde işlenen suçlar her topluluğun kendi anlayışına göre cezalandırılır[290]. Bu suçlar arasında rüşvet de vardı. XV. ci Yüzyılda Kuzey Batı *Germen*leri rüşvet alan yargıcı veya şehir meclisi üyelerini para cezası, azil, ev yıkılması ve bazen de bunlara ek olarak şerefsizlikle cezalandırırlardı. Para cezaları bir hayli yüksekti ve adam öldürme halinde ödenenin dört katına erişirdi. *Almanya'*da önemli bir rolü olan bağımsız ya da yarı bağımsız şehirler rüşvet alan hizmetlilere, hizmetinin ağırlığına göre ceza verirlerdi. 1346'de *Speyer'*de bir belediye başkanı şehrin zararına rüşvet aldığı için andını bozmuş sayılmış ve ebediyen şehirden sürülmüştür. *Villingen'*de rüşvetçi memurlar azledilirler ve keyfî cezalara çarptırılırlardı. Bu şehirde XIII. cü Yüzyılda memurlar için özel mahkemeler kurulmuştur. *Strassburg'*da 1433'te çıkarılan bir

---

(289) Msl, bk.: Sven HEDIN, *Verwehte Spuren, Orientfahrten des Reise-Bengt und anderer Reisender im 17. Jahrhundert,* Leipzig 1929, s. 218.. IBN BAṬŪTA-Mzik, 150 ve not 36.

(290) Toplu bilgi için bk.: HİS ...... *Strafrecht.. Mittelalters.* 68 vd.

tüzük, rüşvet alan memurların 100 şilin para cezası ödeyeceklerini, beş yıl için sürüleceklerini ve and-bozan sayılıp memur seçilme haklarını kaybedeceklerini hükme başlamıştı. 1490 Yılında *Nürnberg*'de bir pazar yeri denetçisi fırıncılardan rüşvet aldığı için prangaya vurulmuş, parmaklarını kaybetmiş ve ebediyen sürülmüştür[291]. Ortaçağın önemli şehirlerinden olan *Köln*'de 1341 tarihinden beri rüşvet alma suçu biliniyordu. Şehir Meclisi üyeleri görev süreleri içinde ve bu süre bittikten sonra bir yıl kimseden hediye ve benzeri menfaatlar temin edemezlerdi. Mahkemelerde jüri üyelerine de böyle şeyleri kabul etmek yasaklanmıştı. Zarar görenlere tazminat istemek hakkı tanınmıştı. Bu şehirde XVI. ci Yüzyılda belediye hizmetinde olanların da işlerini yaparken menfaat sağlamaları halinde ağır cezalara çarptırılmaları öngörülmüştü. 25 II 1428 tarihli bir karar ile belediye başkanı, kölelerine kadar hizmetinde olan herkesin fırıncılardan hediye almalarını yasakladı. XVI ve XVII. ci Yüzyıllarda bu şehrin Hukuku *Roma Hukuku*nun etkisinde fazla kalmadan gelişmeye devam etti ve yargıçlarla hizmetçilerinin rüşvetini de tanıdı. XIV. cü Yüzyılda rüşvet alanlar hizmetten mahrum edilirdi. Sonraları yargıçlar da ayni cezaya çarptırılmağa başlandılar[292]. *Freiburg* şehrinde de XV-XVI. cı Yüzyıllarda suç işleyen memurlara azil ve ebedi sürgün cezası verilirdi[293]. Yalancı tanıklar tıpkı Osmanlı-İslâm Hukukunda olduğu gibi rüşvet alanlardan sayılmış ve haklarında çeşitli cezalar tertip edilmişti[294]. Diğer *Alman* topluluklarında da buna benzer düzenlemelerden bahsedilebilir. Görülüyor ki Osmanlı Devletinin kuruluş devresi *Alman* Hukukunun her bakımdan karışık bir devridir. Rüşvet alma bir suç olarak bilinmektedir. Fakat hukukî mahiyeti açık değildir. Rüşvet vermeden ise hiç bahis yoktur. Zaten tam anlamı ile «rüşvet» kelimesinin karşılığı olan «*Bestechung*», ilk defa XVI-XVII. ci yüzyıllarda kullanılmağa başlanmıştır. Msl, L u t h e r bu kelimeyi bilmiyordu[295]. Rüşvet kavramı türlü adlarla belirtili-

(291) Bütün bu hususlar için bk.: *Ay. esr,* 72-73.

(292) *Köln* Şehri için bk.: K O R S C H , H a n s - P e t e r : *Das materielle Strafrecht der Stadt Köln*.. Köln 1958, s. 139-140.

(293) S C H I N D L E R , G e o r g : *Verbrechen und Strafe im Recht der Stadt Freiburg im Bresgau (1520-1806)*, Freiburg 1937, s. 190-192.

(294) S C H L U T E R , 9.. G E Y E R , R u d o l f : *Die Mittelalterlichen Stadtrechte Wiens*. «Mitt. d. Inst. f. Öst. Geschichtsforschung» LVIII, s. 607 vd.

(295) Bk.: Not 22.

yordu[296]. Böylece, konumuz, XVII. ci Yüzyıla kadar tam anlamı ile tavsif bile edilemiyordu. Nitekim Ortaçağ sonlarının en önemli kanun derlemesi olan ve ceza hukuku alanında etkilerini yüzlerce yıl sürdüren, V. ci K a r l 'ın (hük. 1519-1556) 1532 Yılında yürürlüğe soktuğu meşhur kanunu *Constitutio Criminalis Carolina* (CCC)[297], 205. ci Maddesinde çok belirsiz bir şekilde ve unsurlarını tâyin etmeden yargıçların rüşvetinden bahseder[298] Halbuki, ayni devirlerde Osmanlı Hukuku klâsik çağını yaşamaktadır. Rüşvet nazariyesi, işlenmiş ve gelişmiştir. Gerçekte bu nazariyenin esasları Hicretin III. cü Yüzyılında atılmıştı. Bu şekilde Osmanlı Devletinde rüşvet almak ve vermek haram fiiller olarak biliniyor ve özellikle adlî rüşvetin cezası oldukça hassas bir şekilde tâyin ediliyordu. O devrin *Alman Hukuku* ise bu safhanın bir hayli gerisindeydi.

Ancak, XVI. cı Yüzyılda *Almanya*'da *Roma Hukuku*nun yerleşmesi tamamlanmıştı. Rüşvet, *Roma Hukuku*nun ölçüleri içinde görülmeğe başlandı. *CCC*'de bulunmadığına göre bu ölçünün ondan daha sonra *Alman* hukuklarınca benimsendiği söylenebilir. Fakat bu konuda 1713 tarihine kadar tam anlamı ile karışıklık vardır. Bu tarihte İmparatorluk Yüksek Mahkemesi *(Reichskammergericht)* yayınladığı önemli bir yorum kararının 46. cı Maddesinde rüşvet üzerinde ayrıntılı olarak durdu. Yargıca hükmün verilmesinden önce de memurluğuna ilişkin faaliyeti için hediye almayı yasak etti. Aksi halde yargıç verilenin iki katını hazineye ödeyecek ve azledilecekti. Rüşvet vermek de cezalandırıldı. Rüşvet alan ve verenler ayrıca medenî haklarından yoksun kılınacaklar ve takdire bağlı başka cezalara da çarptırılacaklardı[299]. Zaman geçtikçe hukukçular *Roma Hukuku* kavramlarının bu suçu tavsif etmeğe yeterli gelmediğini de gördüler ve yeni prensiplerle bu mahzurları gidermeğe çalıştılar. Böylece rüşvet hakkında da *Müşterek Hukukun* prensipleri doğmağa başladı. *Roma Hukuku* rüşvet almayı her türlü memurluk suçları içinde *(crimen repetundarum)* görmüş

---

(296) Msl., munus, mide, miede, meide, miete, gifte, schenke, hab, munera, praema, (H İ S , *Strafrecht.. Mittelalters,* 72-73'teki notlar), genoss, gave, lieffnis, (K O R S C H , 139) gibi maddi menfaatleri belirten kelimeler rüşvet yerine de kullanılıyordu.

(297) Bk.: M I T T E I S , H e i n r i c h - L I E B E R I C H , H e i n z : *Deutsche Rechtsgeschichte,* München u. Berlin 1961. s. 185.

(298) T E I C H M Ü L L E R , 9.. A L C A L A Y , 16 vd.. K R A F T , 23.

(299) *Ay Yerler.* Ayrıca bk.: v . B A R , 141.

ve rüşvet vermeği ise *falsum* kavramı içinde cezalandırmıştı. Müşterek Hukuk bu ikiliği kaldırdı ve rüşvet alma ve verme fiillerini tek suç olarak kabul etti ve bu suçu *«crimen barattariae»* kavramı içinde gördü[300] ve pek geniş olan *Roma Hukuku* tavsifi içinde rüşvet suçu belirgin bir şekilde ortaya çıkmağa başladı. Yargıca geniş hareket serbestliği tanındı ve rüşvet «memurluk kudretinin kötüye kullanılması»nın ayrı bir bölümünü teşkil etti[301]. Böylece bütün memurlar için, memurlukları ile ilgili hususlarda hediye kabul etmeleri yasaklandı. Memurun fiilen hediyeyi almış olması şart değildi. Bu konuda herhangi bir söz alıp-vermesi yeter sayıldı. Memurluk ödevinin zedelenmesi yalnız dolaysız değil dolaylı yollara da yaydırılarak suçun uygulanma alanı genişletildi. Rüşvet vasıtası olarak *Roma Hukuku*nun kabul ettiği dar «para ve mal» ölçüsü daha genişletilerek her türlü maddî menfaatlere, msl, yemek ve içki ziyafetleri gibi hususlara yaydırıldı. Hediye kabulünün bir zarara yol açıp-açmadığı göz önüne alınmadı... Rüşvetin, veren ve alan için tek bir suç sayılması sebebiyle açık-gizli bir şekilde rüşvet teklifi ve onun memurca kabulü ile suç tekemmül ediyordu. Suçlulara azil, para cezaları, sürgün gibi cezalar veriliyordu.. Bunlara karşılık, dolaylı ya da dolaysız memurluk faaliyeti ile ilgisi olmayan hediyeleri kabul etmek caiz sayılmıştır[302].

*Müşterek Hukuk*un bu prensipleri *Alman* devletlerinin ceza kanunlarına geçti. Bu konuda 1794 tarihli *«Prusya Devletleri için Genel Memleket Hukuku»* adlı meşhur Kanun[303] son derece önemli ve modern rüşvet nazariyesinin öncüsü sayılan hükümler kabul etmişti.r Bu Kanun'da «devlet hizmetlilerinin» işledikleri suçlar ayrı bir şekilde (İkinci Kitap - 20. ci Bölüm, 8. ci Alt-Bölüm) düzenlenmiştir (M. 323-508). Bu suçlar içinde rüşvet diğerlerinden kesin çizgilerle ayrılmıştır (M. 360-361; 366-370). Kanun ilkönce adlî olmayan rüşveti düzenlemiştir. Bir devlet hizmetlisi, görevini yapmak için Kanunca kendisine tanınmayan «hediye ya da başka şeyler» alırsa aldığının dört katını ceza olarak verir (M. 360). An-

---

(300) K R A F T , 23.. Ancak bazı hukukçular *repetundarum* ile *barrattariae*'yi eş anlamlı tutuyorlar. Bk.: Q U I S T O R P , 799.

(301) T E I C H M Ü L L E R , 9-10.

(302) Bu noktalar hak. ayrıntılı bilgi için bk.: Q U I S T O R P , 800 vd.. S T E L T Z E R , C h r i s t o p J u l i u s L u d w i g : *Lehrbuch des Deutschen Criminal-Rechtes*, Halle 1793, s. 167 vd.

(303) Kanunun metni için bk.: *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten. Zweiter Teil-Zweiter Band*, Berlin 1832.

cak bu rüşvet alındığı zaman onu kabul edenin görevine aykırı *(Pflichtwidrig)* bir iş yapacağı şüphesini uyandırırsa o zaman rüşvet alma suçu ağırlaşır ve memur azledilir. Şüphe, yerini açıklığa bırakırsa memur, ayrıca üç yıldan beş yıla kadar hapis ya da kalebentlik cezasına çarptırılır (M. 361). Bu hallerde, *Müşterek Hukuk*tan bir sapma yapılmış ve rüşvet veren cezasız bırakılmıştır. 366-370. ci maddelerde ise adlî rüşvet düzenlenmiştir. Önünde görülen davanın taraflarından kendisine hediye vaad edilmiş ya da verilmiş yargıç, bir görev aykırılığı yoksa azledilir. Görev aykırılığı şüphesi halinde ise M. 361 hükümleri uyarınca cezalandırılır (M. 366). 367. ci Madde yargıç dışındaki adlî görevlilerin, M. 360'daki şekilde rüşvet almaları takdirinde o Maddeye göre cezalandırılacaklarını tekerrür halinde azle müstahak olacaklarını belirtir. 367-370. ci maddeler ise adlî rüşveti verenleri cezalandırmaktadır. Bu da, adlî hizmetliyi belli bir işi yaptırmaya sevketme halinde ise, o işten kazanılacak menfaatin karşılığının ceza olarak alınmasıdır; bu menfaat para ile ölçülemezse o zaman hapis cezasına vaşvurulur. Kanunda «göreve aykırılık» deyimi duraklamalara sebep olabilir ve adlî rüşvet dışında rüşvet verenlerin cezalandırılmaması ile «hediye vaadi»nin yalnız adlî rüşvete hasredilmesi tenkit konusu edilebilirse de bu düzenlemenin çok büyük bir adım olduğu şüphesizdir.

Bütün bu gelişmeler, XIX. cu Yüzyıl başında büyük bir hukukçuyu, A n s e l m F e u e r b a c h 'ı rüşvet üzerinde düşünmeye yöneltti. Bu konuda 1807'de yazdığı ve 1812'de yayınladığı *«Devlet Hizmetlilerinin Rüşveti Üzerine*[304]» adlı eseri, bugüne kadar değerinden birşey yitirmemiş ve modern nazariyeler üzerinde çok etkili olmuştur.

F e u e r b a c h , ilkönce rüşvet suçunun sosyal mahiyeti üzerinde durarak, memurların iyi tatmin edilmelerinin bu derdi önlemek için en önemli çare olduğuna değinmiş, aksi halde kamu hizmetinin satın alınabilmesinin mümkün olacağına, bunun da diğer bütün suçları körükleyen bir yolu açacağına dikkati çekmiştir. Ona göre, rüşvet ortaya çıktıktan sonra baskı, şantaj, hukuktan sapma, taraf tutma gibi ulusları ürküten ve devletlerin çökmesine sebep olan diğer suçlar arkadan gelir, bu yüzden hükümdarların en baş-

---

(304) Yazarın *«Themis oder Beiträge zur Gesetzgebung»* (Landshut 1812) adlı eserinin 187 - 235'ci sahifelerindedir.

ta gelen ödevi rüşvetle savaşmaktır[305]. Daha sonra *Alman* devletlerinin mevzuatına değinen yazar, rüşvetin hukukî mahiyetinin ve cezalarının her bölgenin yerli hukukuna göre değişmesinin sakıncalarını göstermiş ve kamu hizmetlilerinin bir bölgenin değil, bütün devletin hizmetlileri olduğunu ileri sürmüştür. Böylece msl, yalnız *Bavyera'*da rüşvetle ilgili dört ayrı hukuk uygulanmasını örnek olarak vermiştir[306]. Yazar her *Alman* devletinin mevzuatını eleştirmiş ve ihtiyaçlara en uygun olan kanunun *Prusya* ve *Avusturya'*da bulunduğunu, ancak bu kanunların da pek çok hatalarla dolu olduğunu belirttikten sonra[307], kendisi rüşvet nazariyesini kurmuştur. Onun sırasını izleyerek modern nazariyenin temelini teşkil eden fikirlerini görmek konumuz bakımından önemlidir[308]:

F e u e r b a c h 'a göre ilkönce rüşvet vasıtası üzerinde durmalıdır. O, *Müşterek Hukukun* maddî menfaat kavramını yeterli bulmamakta ve «ihtirası, Dünya zevklerini hattâ şehveti» doyuran her çeşit menfaatı rüşvet vasıtası saymaktadır. Yalnız pozitif değil, negatif, msl, borçtan ibra gibi mamelekî menfatlar da hesaba katılmalıdır. Menfaatin değersizliğini rüşvet vasıtası saymamaktan vazgeçilmelidir. Zira «değerli ile değersiz arasında kesin bir sınır yoktur».

Y a z a r 'a göre rüşvet suçunun tekemmülü alan ve veren bakımından ayrı ayrı nazara alınmalıdır. Memur, kendisine rüşvet teklifi yapılır da bunu kabul eder, verileni de fiilen alırsa suçu işlemiş sayılır. Bununla beraber, rüşvet alma kasdının mevcut sayılması için memura kısa bir süre düşünme payı verilmelidir. Bu süre içinde memur, rüşvet konusu olan işi yapmadan rüşvet olayını üstlerine ya da mahkemeye bildirirse kasıt yok olur ve ceza görmez.. Rüşvet teklifi, memurun bilgisi altında, onun yakınları ya da aracıları tarafından kabul edilirse, gene suç işlenmiştir. Rüşvet veren için suçun tekemmülü, onun memura rüşvet teklifini yaptığı andır.

Cezalara gelince : Rüşvet alan bu suçu ile bir kamu hizmeti görmeğe ehil olmadığını ispat etmiştir. O halde görevinden atılmalıdır. Hatta, ehil olmadığı makamı kaybetmek ceza dahi sayıl-

(305) *Ay. esr,* 187-195.
(306) *Ay. esr,* 195-196.
(307) *Ay. esr,* 196-210.
(308) *Ay. esr,* 210 vd.

maz; yalnız rüşvet almanın tabiî bir sonucunu teşkil eder. F e u e r b a c h rüşvet alana bir para cezası da vermenin, onun ihtiraslarına uygun bir müeyyide olacağını ileri sürer. Alınan veya vadedilen şeyin dört misli, parayla ölçülemiyen menfaatlerde memurun dört yıllık maaşı tutarı yerinde bir cezadır. Para veremiyecek durumda olanlar hapsedilmelidirler. Ancak bu hapis cezası zaman bakımından bir sınırdan öteye gitmemelidir. Nihayet rüşvet alan ayrıca hürriyeti bağlayıcı bir cezaya da çarptırılmalıdır.. Rüşvet veren ise en aşağı alan kadar suçludur. Kimsenin rüşvet vermediği yerde, rüşvet alan da yoktur. Bu yüzden devlet rüşvet vereni de ceza tehdidi altında tutmalıdır. Eğer o, isteğine erişirse memurun suçuna aslen iştirak etmiş sayılmalıdır. Eğer isteğine erişemezse en aşağı suça teşvik eden *(Verführer)* olarak görülmelidir. Bununla beraber rüşvet veren yalnız vatandaşlık görevini zedelemiştir. Rüşvet alan ise memurluk andını da bozmuştur. Ayrıca suça teşvik edilmemek de onun görevidir. Hele rüşvet verene, kendisiyle işi olan memurun hediyesiz hiçbir şey yapmadığını söylerlerse, bu onun suçunu daha da azaltır. Bu yüzden rüşvet verene, alana tertip edilen cezanın yarısı verilir.

F e u e r b a c h ayrıca, kendisine rüşvet teklifi yapılan memurun bunu üstlerine derhal haber vermelerini istemiş, rüşvet verenin ise yaptığı işten pişman olarak ilgili mercilere rüşvetçi memuru bildirmesi halinde cezasız kalmasını ileri sürmüştür.

Pek kısa bir şekilde özetlediğimiz bu fikirlerden anlaşılıyor ki F e u e r b a c h bugünkü modern ceza hukukunun rüşvete ilişkin düzenlemelerinin temelini atmıştır. Bu fikirler ilk defa 9 Haziran 1807 tarihli *Bavyera* Kanununda gerçekleşti. Ancak F e u e r b a c h 'ın bazı fikirleri bir süre tartışıldı. Msl, 1845 tarihli *Baden* Kanunu rüşvet vasıtasını sırf mameleki menfaatlere hasretti[309]. Kasıt'ın teşekkülü için memura bir süre tanınması tenkitlere sebep oldu[310]. Bütün bunlara rağmen XX. cu Yüzyılda *Alman* Hukuku hızla ilerlemiş ve F e u e r b a c h 'ın ortaya koyduğu meseleler üzerinde derin tartışmalar olmuştur[311]. 1851

(309) H A E B E R L I N , C. F. W. J. : *Grundsätze des Criminalrechts.* Cilt IV. Leipzig 1849, s. 345.

(310) H E N K E , 501.

(311) XIX. cu Yüzyılın ilk yarısındaki gelişim için bk: H E N K E , 350 vd., 481 vd. H A E B E R L I N , 349-350, 379 vd.. A L C A L A Y , 19 vd. W Ä C H T E R , Carl Georg : *Lehrbuch des Römisch-*

tarihli *Prusya Ceza Kanunu* ise bugünkü *Alman* Ceza Kanunun esasını teşkil eden hükümler koymuştur. Bu kanun adlî rüşveti gene ayrı ve ağır bir çeşit olarak kabul etmiştir. Teşebbüs ayni derecede ağır cezalandırılmış, buna karşılık «memura görevini yapması için verilen» rüşvet, onu veren bakımından cezasız bırakılmıştır[312]. Bu hükümler bütün *Almanya*'da uygulanan 1876 tarihli bugünkü Ceza Kanununda hemen aynen korunmuştur.

B) Fransız Hukuku.

Fransız Hukuku da *Roma* ve *Germen* hukuklarının etkisinde gelişmişti. İhtilâle kadar rüşvet alan ceza ve hukuk yargıçları arasında ayrım yapılmıştı. Rüşvet alan yargıç ve memurlar ağır cezalara çarptırılmışlardır. 1791 *Yasama Meclisi* rüşvet alan memurlar için ağır cezalar koydu. Memurluk andını içmemiş dahi olsa, rüşvet alan her kamu hizmetlisi medenî haklardan yoksun kalacak, genel bir meydanda şerefsiz olduğunu bağıracak ve iki saat pranga ile teşhir edilecekti. Mahkemelerde jüri üyeleri, yargıçlar ve diğer adlî memurlar and içtikten sonra rüşvet alırlarsa yirmi yıl tek hücrede zincire vurulacaklardı. Kanun koyma cihazının üyeleri ise ölümle cezalandırılıyorlardı. 1795 tarihli *«code des délits et des peines de 3. Brumaire IV»* 644'cü Maddesinde ayni cezaları sakladı. Rüşvet verene de «iştirak eden» olarak ayni cezalar verildi. 1810 tarihli *Code Penal* 177. ci Maddesinde, memurun yetki alanına giren işlerde hediye almasını yasakladı. Suçun tekemmülü için rüşvet vasıtasını memurun «kendi serveti olarak» kabul etmesi gerektir. Kasıt şarttır. Rüşvet alarak birisini haksız yere mahkûm eden jüri üyeleri veya yargıçlar mahkûm ettiklerine verdikleri cezaya çarptırılırlar (M. 182). Rüşvet alan vazgeçerse, cezasız kalır. İradesi dışında vazgeçme ise teşebbüs hakkındaki hükümlerle cezalandırılır. 179. cu Madde rüşvet verme suçundan bahseder. Rüşvet veren teklifi yaptığı an suç teşekkül eder. Hedefine erişip erişmemesine göre rüşvet veren ağır veya hafif bir suç işlemiş sayılır. Rüşvet alan ve verene ayni cezalar tertip edilir. 1791 Kanunundaki ağır cezalar kaldırılmış, beş yıla kadar hapis, verilenin iki misli para cezası ve memurluktan azil

---

Teuschen Strafrechts, Cilt II, Stuttgart 1926, s. 468 vd.. FEUERBACH, *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*, 3. Bası, Giessen 1805, s. 442 vd.

(312) ALCALAY, 25-26.

cezaları konulmuştur[313]. Bu hükümler modern *Fransız* Hukukunun temelini teşkil etmiştir.

C) Diğer Hukuklar

İsviçre'de XVIII. ci Yüzyıl sonuna kadar hukuk birliği kurulamamıştı. Genel olarak *Alman Ceza Hukukunun* prensipleri izlenmişti. Yargıç gerekli gördüğü durumlarda *Müşterek Hukuk*'a göre hükmederdi. 1799'da bütün *İsviçre* için kabul edilen *«helvetisches peinliches Gesetzbuch» Müşterek Hukuk* ile 1791 *Fransız Kanunu*nun prensiplerinden yararlanmıştı. *Helvetia Anayasası* yürürlükten kalkınca her kanton genellikle *Alman* devletlerinin hukuklarını örnek alarak kendi ceza kanununu yaptı[314].

Rus Hukukuna gelince : *Rusların* ilk hukuk derlemeleri olan *Russkaya Pravda* IX. cu Yüzyıldan itibaren yazılmağa başlandı. Bunun ilk kaynağı *Rus* Gelenek Hukuku idi. Sonraları *Germen* Hukukunun da izleri görüldü. *Ruslar* daha ileride *Bizans Hukukuna* da dayanmaya başladılar. *Ruslar* tamamen *hıristiyanlaştıktan* sonra *Bizans Hukuku* dinî ve dünyevi işlerde çok önemli rol oynamağa başladı[315]. III. cü İ v a n 'ın (hük. 1462 - 1505) 1497 Yılında çıkarttığı Kanunda konumuz bakımından önemli adımlar atılmıştır. Devlet hizmetlilerinin suçları arasında ilk defa rüşveti görüyoruz. Kasden adaletin zedelenmesi ve yargıçlara rüşvet vermek en sert bir şekilde yasaklanmaktadır[316]. Daha sonraki kanunlarda *Bizans* etkisi artmaktadır. 1649 tarihli Kanun ceza uygulaması bakımından sertliklerle doludur. 1832 tarihli Ceza Kanununda *Bavyera*'nın 1813 Yılında çıkan Kanunu etkilerini duyuruyor. 1845 Kanunu ise hem *Alman* nazariyesinden hem de *Fransız* Hukukundan çok yararlandı. 1903 tarihli Ceza Kanununu ise *Alman* Hukukçuları hazırladılar[317]. Şu hale göre *Rusya*'da XVIII. ci Yüzyıl sonundan itibaren *Alman* rüşvet nazariyesinin egemen olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı egemenliği altına girinceye kadar *Sırbistan*'da Ç a r D u ş a n 'ın *«Zakonik»*i en önemli hukuk derlemesi idi.

---

(313) Toplu bilgi için bk.: W E H R L I , 9 vd.

(314) Toplu bilgi için bk.: *Ay. esr,* 54 vd.

(315) S C H U L T Z , L o t h a r : *Russische Rechtsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart.* Lahr/Schwarzwald 1951, s. 46 vd.

(316) *Ay. esr,* 130-133.

(317) *Ay. esr,* 144, 147 vd.. 225 vd..

Bu derlemede halka zulmeden yargıçların idam edileceği hükme bağlanmış, rahiplerin para ile tayin edilmesi yasaklanmıştır. Tacirlere kimsenin baskı yapmaması emredilmiştir. 1844'ten itibaren çeşitli kanunlar yapılmış ve bu arada ceza hukuku da düzenlenmiştir[318]. Genellikle *Fransız* ve *Alman* hukuklarının bu yeni *Sırp* mevzuatına etkili oldukları söylenebilir.

1 Mayıs 1834 tarihli *Yunan Ceza Kanunu* da Alınan - Fransız sistemlerini benimsemiştir[319].

İngiliz ve *İskandinav* hukukları da *Roma - Germen* sistemlerinden kuvvetle etkilendiler. Modern *İtalyan Hukuku* da konumuz bakımından önemli gelişmeler geçirdi. Ancak bu konularda ayrıntılara girmeği gereksiz buluyoruz.

Bu bölümü bitirirken özet olarak şunları söyleyebiliriz: Batı Hukuku *Roma Hukukun*dan çıkmış, sonradan *Germen Hukuku* ile birleşmiştir. XVIII. ci Yüzyıl ortalarına kadar süren bu devirde rüşvet suçu hukukça tam anlamı ile tâyin ve unsurları kesin ve açık olarak tespit edilememiştir. Bu zamanlarda İslâm - Osmanlı Hukukunun rüşvet nazariyesi daha belli ve olumludur. Ancak XVIII. ci Yüzyılın sonundan itibaren, daha önceden beri titizlikle işlenen *Müşterek Hukuk* konumuz bakımından olumlu sonuçlarını vermiş ve modern rüşvet nazariyesi kurulmuştur. Rüşvet suçunun hukukî mahiyeti anlaşılmış, kamu hizmetlileri üzerindeki Ortaçağ anlayışı silinmiş, akılcılığın ışığı altında hazırlanan kanunlarla XIX. cu Yüzyılda artık rüşvetin sadece ayrıntılara ilişkin problemleri tartışılmağa başlanmıştır. Bu hızlı ve olumlu gelişmeye karşılık *Tanzimat*'a kadar kapalı sistemi içinde yerinde sayan Osmanlı Hukukunda eskiyen ölçüler asla istenilen sonuçları verememiştir. Tanzimattan sonra kabul edilmeğe başlanılan *Fransız* kanunları ile yalnız müspet hukuk alanı ile sınırlı, yavaş ve sonuçları pek az verimli bir gelişme düzeyine geçilmiştir.

---

(318) K A N I T Z , 630, 632-633, 635.
(319) Krş.: M A U R E R *III*, 454-455.

BEŞİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVETLE MÜCADELE

I. GENEL OLARAK

Şimdiye kadar yaptığımız açıklamalarla rüşvet suçunun Osmanlı Devletindeki yaygınlık derecesini ve hukukî mahiyetini göstermeğe çalıştık. Suç sayılan fiillere ceza tertip etmek ve böylece onları işleyecek olanları tehdid altında tutmak, suçlarla mücadele için şüphesiz ilk ve önemli bir önleme tedbiridir. Ancak, bu hukukî tedbire rağmen suçun işlenmesi yaygınlaşıyorsa, diğer yollarla da mücadeleye girişmek gerektir. Bu yollar hukukî başka tedbirler, iktisadî - malî girişimler olabilir. Osmanlı Devletinde de rüşvet suçu ceza tehdidi altına konulmuştur. Bu tedbire rağmen işlenmesinin yaygınlığı çoğu zaman pek artıyordu. Osmanlı yöneticileri rüşvet suçunun özellikle zararlarını pek iyi tanıyorlardı. Bu sebepten dolayı türlü yollarla rüşveti önlemeğe çalışmışlardır. Bu Bölümde Osmanlı yöneticilerinin rüşvet suçu hakkında neler düşündüklerini ve hangi yollarla mücadeleye giriştiklerini anlatmağa çalışacağız. Tanzimat, konumuz bakımından büyük bir özellik gösterir. Araştırmamızın sınırı ise *Tanzimat* devresinde bitmektedir. Bu sebeple rüşvetle mücadelenin yukarıda belirttiğimiz esaslar üzerinden açıklanmasını Tanzimat devresine kadar getireceğiz. Ancak Tanzimat devri özelliğinin de ana hatları itibariyle bilinmesi gerektiğinden, bu devreyi konumuz bakımından rüşvetle mücadelenin en son ve en önemli safhası olarak Bölümün sonunda incelemeğe çalışacağız.

II — TANZİMATA KADAR RÜŞVETLE MÜCADELE

1. Devlette Rüşvet ve Önlenmesi Hakkında Görüşler:

Pek sık ve bazen açıkça alınıp - verilmesine rağmen Osmanlı yönetiminin başında bulunanlar her zaman rüşvet suçunun ağırlığını ve zararlarını belirtmişlerdir. Devletin başında bulunan ve yetkileri nazarî bakımdan sınırsız olan hükümdarlar, rüşveti daima kötü bir hareket görmüşler ve bazen sözleri bazen de tutumları ile bu suçla mücadeleyi teşvik etmişlerdir. I. ci Bayezid'ın rüşvetçi kadılar karşısında gösterdiği şiddetli tepkiyi biliyoruz. III. cü Murad'ın rüşvet alan ilk padişah olduğu hakkında söylentilerin varlığından bahsetmiştik[1]. Buna rağmen III. cü Murad rüşvetçiliğin şiddetle karşısında bir padişah olarak da görülüyor[2]. Kendisine sunulan ve rüşvetle ilgili olan bir arza da şu hatt-ı hümayunu yazmıştır: «Şer'i şerifden taşra işim yokdur. Emr-i şer' icra olunsun ve min ba'du mefhum-u mahzar ile amel olunub buna muhalif bir vaz etdirilmeye»[3]. Dolaylı yollarla rüşvet almasına rağmen IV. cü Murad'ın[4], rüşvetçi olan Ulemaya bile ne kadar sert cezalar verdiğini de Dördüncü Bölümde (IV/2-C/c) açıklamıştık. III. cü Osmanın rüşvet düşmanlığını ve bu uğurda en sevdiği adamlarına dahi kıydığını ayni yerde göstermeğe çalışmıştık. III. cü Selim de en büyük rüşvet düşmanlarındandı. Sık sık yazdığı hatt-ı hümayunlarında «.. rüşvet alıb ve zulmedib ve edenleri bilib ligarazın ketmederseniz vallah ben elbet duyarım. Abâ ve ecdadım ervahı için evladım dahi olsa kıyarım ve siyaset ederim»[5] demektedir. Diğer padişahların da rüşvet hakkında bu görüşleri taşıdıkları muhakkaktır.

Devletin başı rüşveti böylesine ağır bir şekilde kötüledikten sonra diğer yöneticilerin ve Ulemanın da bu suçun karşısında bulunacakları şüphesizdir. Msl, *Anadolu* Kadıaskeri olan ünlü şair Bâki (öl: 1599/1008) Şeyhülislâmlık Makamına göz dikmişti. Bunu duyan Şeyhülislâm Bostanzade (öl: 1598/1006) şairin

---

(1) Bk.: Üçüncü Bölüm II/1-A/d'de not 188.
(2) JORGA *III*, 175.
(3) *BA Cevdet Ad. N. 4865 T.: Yok.* Bk.: TMetin XLII.
(4) Bk. Üçüncü Bölüm. II/1-A/d'de not 198.
(5) KARAL, *H. Hümayunlar (Nizam-ı Cedit)*, 113.

bir kıtasını vesile ederek, rüşvetin hukukî mahiyetini de belirten şu sözleri söylemişti: «Küfürden tehaşi etmeyen müşteri ve rāşi nice sadre lâyık olur..»[6]. Yöneticiler bazen padişah huzurunda bile birbirlerini rüşvetçilikle suçlayabilirlerdi. 1648/1058 Yılında Sultan İ b r a h i m in önünde yakını olan F a z l ı P a ş a, karşısında duran Vezir-i âzam A h m e d P a ş a y ı (öl: Ay. yıl) göstererek «Lalan irtişa ile alemi haraba verdi»[7] diyebilmiştir. Rüşvetçiliklerinde pek aşırı giden *Rumeli* Kadıaskeri M e m i k z a d e ile *Anadolu* Kadıaskeri İ m a m z a d e y i Divan önünde M e v k u f a t i K a r a A b d u l l a h rezil etmiştir[8]. Örnek olarak zikrettiğimiz bu olayların benzerlerinin pek çok olduğu ve rüşvetin Devlet yöneticileri ve Ulema arasında hiçbir zaman meşru sayılmadığı kabul edilebilir.

Osmanlı Devleti Örgütü üzerinde yazılan ve çoğunun yazarı yöneticilerden olan eser ve lâyihalarda da rüşvet ayni şekilde yerilmekte ve önlenmesi için tedbirler önerilmektedir. Bu eser ve lâyihaların en tanınmışlarının bazılarını konumuz bakımından incelemek yararsız sayılmaz.

L ü t f i P a ş a (öl: 1562/970) *Asafname*sinde[9] rüşvetin kötülüklerine değinir. Vezir-i âzamın rüşvetçi kimselerden bir şey kabul etmemesini ister. Para işleriyle meşgul olan defterdar ve diğer memurların namuslu kişilerden tâyin edilmelerini, bunlara tam yetki verilmesini ancak onların da özel kaygularını unutup padişahın kendilerine verdiği para ile yetinmelerinin şart olduğunu belirtir.

1631/1041 Yılında IV. cü M u r a d 'a sunduğu risalesi ile büyük bir ün yapan K o ç i B e y, Sultan İ b r a h i m 'in de ilk yıllarında önemli arzlar ile Devlet yönetimindeki sakatlıkları belirtmiş ve giderme yollarını göstermeğe çalışmıştır[10]. K o ç i B e y 'in her iki hükümdara rüşveti önlemek için gösterdiği çareler şöyle özetlenebilir[11]: Rüşvetin tamamiyle defedilmesi için ilkönce Vezir-i âzamın bağımsızlığına saygı gösterilmelidir. Sa-

(6) N A ' Ī M Ā *I*, 68.
(7) *Ay. esr, IV*, 273.. H A M M E R , *GOR V*, 433.
(8) N A ' Ī M Ā *V*, 419 vd.. H A M M E R , *GOR V*, 608 vd.
(9) L Ü T F İ P A Ş A - T s c h u d i , metin 13-14, 37.
(10) Bk.: U L U Ç A Y , «*Koçi Bey*» Maddesi, İA *VI*, 832-835.
(11) K O Ç İ B E Y - A k s ü t , 37, 59 vd.

ray içinden ve dışından kimse onun işlerine müdahale etmemelidir. Beylerbeyleri ile sancakbeyleri dirayetli kişilerden seçilmeli ve yerlerinden sık sık alınıp değiştirilmemeli. Yüksek yöneticilerin kulları dirlik sahiplerinden olmamalı. Yöneticiler suçları sabit olmadan azledilmemeli, ancak, suçları kesin bir şekilde belli olanları da azil ile yetinmeyip şiddetle cezalandırmalıdır. Tımar tevcihleri Başkentten yapılmamalıdır, bu iş beylerbeylerine aittir. Tımar işleri düzene konulmalıdır. Her yere ehil kişiler tâyin edilmelidir. Ulema Sınıfına gelince : Bu Sınıf mensupları güvensizlik içindedirler. Bir subaşı şikâyeti ile bile hemen yerlerinden atılırlar. Her şikâyet ile bunların görevleri ellerinden alınmamalıdır. Aksi halde zulmü def etmek görevini yerine getiremezler. Suçları tamamen sabit olanlara ise yalnız azil cezası verilmekle yetinilmemek gerektir: Hem azilleri süresiz olmalıdır hem de sürgün edilmelidirler. Müderrisler ilim sahibi kişilerden tâyin edilmeli ve onlardan rüşvet alınmamalıdır. Kadı ve müderrisler içinde cahil olanlar işlerinden atılmalıdır.

Gene ayni devirde yaşamış, adı belirsiz bir devlet adamının 1640/1050 Yılında Sultan İbrahime sunduğu «*Nasihatnâme*»de iltizam usulünün rüşvetçiliğe sebep olduğu için kaldırılması önerilmektedir[12].

XVII. ci Yüzyılın değerli fikir adamlarından Hezarfen Hüseyin Efendi (öl: 1691/1103) «*Talḫīṣ al-Bayān fī Ḳavānīn-i Āl-i ʻOsmān*» adlı ünlü eserinde[13] Zulmü ve rüşveti önleme tedbirlerini şöyle anlatmaktadır: İlk devirlerde Osmanlı Ülkesi huzur içindeydi. Sonraları işler çığrından çıktı. İmdi, işleri düzeltmek ve rüşveti önlemek için en büyük yük padişahtadır. Padişah nedimleri ile müsahiplerini devlet işlerine karıştırmamalıdır. Daima etrafı dinlemelidir. Garezsiz kişilerden ve özel casuslarından sık sık «halkın ahvalini» öğrenmelidir. Bazen tedbil gezmelidir. Şeyhülislama sık sık danışmalıdır. Eyaletleri «akçesiz ve kapı harçsız» muktedir ve dürüst valilere oraları imar etmelerini emrederek vermelidir. Vali halkın kendisinden hoşnut kaldığı sürece katiyen azledilmemelidir. Hükümdar «âkil» ve «dâna» kimselerden vezir-i âzamını seçmelidir. Bununla beraber onu sık sık kontrol etmeyi de unutmamalıdır. Yöneticilerin kimseye «zulm ve havf» etmemesi

(12) BEHRNAUER, *Nasihatnâme*, 719-720.
(13) HEZARFEN-Anhegger, metin 370 vd.

gerektir. Serdarlar, askerin taaddi yoluna sapmamalarına çalışmalıdırlar. Kadıaskerlerin gayet dindar ve perhizkâr kişilerden seçilmesi gerektir. Devrin kadıaskerleri kazaları en çok verene satarlar. Böylece kadılar da zulmeder. «Kadılar zulme rıza vermezse ehl-i örf taaddiye kadir olmazlar. Yine fesad kuzad tarafındadır». Bütün bu yolsuzlukları yapanlar çok ağır şekilde cezalandırılmak gerekir. Rüşvetçi beyler ve beylerbeylerine «sağlık ile azil yoktur», katledilmeleri gerektir. Ulema ise azledilmelidir. Ancak gene her şey padişaha bağlıdır. Her işten o sorumludur. «Ben filâna sipariş verdim demekle halâs müyesser değildir. Padişaha lâzım olan iyilerini bulub zalimlerine asla mansıb vermemek gerektir.»

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (öl: 1717/1129) 1703/1115 Yılında III. cü Ahmed'e (1673-1736/1073-1149. Hük: 1703-1730/1115-1143) sunduğu *«Naṣā'iḥ al-Vuzarā va al-Umarā»* adlı eserinin İkinci Babını rüşvetin zararlarını ve onu önleme çarelerini göstermeğe ayırmıştır[14]. Sarı Mehmed Paşanın bu konudaki fikirleri şöyledir[15]: Rüşvet toplumları en derinden yaralayan dertlerden birisidir. Sorumlu yöneticiler reayayı daima gözlemelidir. Makamlar asla rüşvet ile verilmemelidir. Zira «rüşvet ile mansıb verilmek emval-i reayayı yağmaya izin verilmek sureti görünür». Rüşvet veren, harcadığını halktan çıkartır. Rüşvet en büyük günahlardandır. Peygamber hem rüşvet alanı hem de vereni lânetlemiştir. Bu derdi önlemek için makamlar rüşvetsiz olarak namuslu ve ehil kişilere verilmelidir. Bu hususta adaletle davranılırsa rüşvet vermeğe ve almağa lüzum kalmaz. Makam sahipleri, haklarında bir-iki şikayet gelince hemen azledilmemelidirler. Vezir-i âzam o makam sahibine bir ihtar mektubu gönderir. Eğer gene şikayet gelirse bu sefer azledilmeli ve cezalandırılmalıdırlar. Adlî rüşvete gelince: Bu rüşvet pek artmıştır. Şeriatı yerine getirmek için para alan, bu yolla haklıyı haksız çıkartan en büyük günahı işlemiştir. Bu rüşvetin ilacını bulmak pek çok zor-

(14) TSK'da N. R 1611'de kayıtlı olan ve Vezir-i âzamlardan Muhsinzade Mehmed Paşanın eseri olduğu bildirilen (Bk. KARATAY, Fehmi Edhem: *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katoloğu,* Cilt 1 İstanbul 1961, s. 507 N. 1550) *«Rısāla fī Niẓām al-Davla»* adlı kitabın İkinci Babı (V 12 a-V 14 b) Sarı Mehmet Paşa'nın bu konudaki babının aynen kopyasıdır.

(15) SARI MEHMED PAŞA-Wright, metin 38 vd.

dur. Yargıçlar ancak dostlarından değersiz hediye kabul edebilirler. Gerisini yasak etmelidir. Rüşvetçi kadılar derhal azledilmelidirler. Yargıçlar ilim ve fazilet sahibi kişilerden seçilmelidir. Cahiller, yapılacak bir sınav sonucu İlmiye Sınıfından ihraç edilmelidir. Ancak bütün bu tedbirlere sıkı sıkıya baş eğmekle Ülkenin rahat ve huzura ermesi düşünülebilir.

Devlet yönetimiyle ilgili olarak yazılan diğer eser ve lâyihalarda bu tür düşüncelerin bulunduğu kabul edilebilir. Önerilen önleme tedbirlerini gördükten sonra uygulamaya göz atmamız gerekir.

2. Önleme Tedbirleri

A) Genel Tedbirler.

Padişahlara reayanın halini sık sık kontrol etmelerinin tavsiye edildiğini biliyoruz. Özellikle ilk devirlerde sultanlar bu tavsiyeyi sık sık yerine getirirlerdi. Orhan ve II. ci Murad sabahları Saray Kapısı önünde yüksek bir yere çıkarak halkın dertlerini şahsen duymak isterlerdi. Divan-ı Hümayun'un ilk görevi şikâyet dinlemektir. Hükümdarlar Fatih Sultan Mehmed'den itibaren Divan'da hazır bulunmak geleneğini de kaldırdıktan sonra *«Adalet Köşkü»* denilen ve Divana açılan bir penceresi olan yerden özellikle davaları dinlemişlerdir. IV. cü Mehmed bu amaçla *Edirne* Sarayında değişiklikler yaptırmıştır. Osmanlı hükümdarlarına bu geleneğin *Anadolu Selçuklularından* geçtiği bilinmektedir[16]. Padişahlar fırsat buldukça tedbil gezerlerdi. Casus tuttukları ve bunların yolsuzluklar hakkında ilginç şifreli raporlar dahi sundukları tespit edilmiştir[17]. Halk hükümdara yolsuzlukları duyurmak için bazen olağan sayılmayacak yollara başvurur, msl, şehrin çeşitli yerlerinde ateşler yakarak şikâyetlerini açığa vurmak isterdi[18]. Padişah veya vezir-i âzam reayanın şikayetleri üzerine gerekirse müfettiş yollar ya da inanılır ve güvenilir bir mahalli memuru teftişle görevlendirirdi. Bütün bu şikâyetlerin ve teftişlerin sonucunda düzeltilmesi gerekli bir aksaklık görülürse, bunlar çıkartılan *adaletnâmelerde* belirtilir ve

(16) Bu hususlar için bk.: İNALCIK, *Adaletnâmeler*, 50-51.

(17) TSA'de yolsuzluklara ait özel bir şifre ile yazılmış belgeler bulunmuştur. Bk.: ÖRS, Hayrullah: *Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan Şifreli İki Vesika* «Belleten» XXVIII/109 (1964) s. 85-90.

(18) Bk.: THORNTON, 197 vd.

reayanın hakkının korunması, rüşvet ve benzeri yolsuzlukların yasaklandığı, aksine hareket eden yöneticilerin şiddetle cezalandırılacağı bildirilirdi. Adaletnâmeler, ya genel olur ve bütün Ülke'ye yaygın tedbirleri kapsar ve her yere gönderilir, ya da mahalli olur ve bir bölgedeki yolsuzlukların ortadan kaldırılması amacını güderdi. Adaletnâmeler bazen padişahların cülûslarında da çıkartılır ve her türlü bozuklukların düzeltileceği, bilinen üslûpla ve sert bir şekilde hatırlatılırdı[19]. Bazen de Devlet Örgütünde düzelti hareketlerine girişilirdi. Özellikle III. cü Selim ve II. ci Mahmud bu yolla rüşveti de önlemeğe matuf geniş düzelti (islâh) hareketlerine girişmişlerdir. Bütün bu tedbirlerin konumuza ilişkin olanlarının esaslarını ayrıntılara girmeden kısaca görmek yararlı olacaktır.

B) Adalet Örgütü İçindeki Rüşvetçilikle Mücadele

a — Fıkıh Kurallarından Doğan Tedbirler.

Yukarıda belirttiğimiz ve Devletçe alınan genel mahiyetteki tedbirlerin kadı ve naiplere uygulanmasını görmeden önce fıkıh kurallarından çıkan ve yargıçların rüşvetçiliklerini peşin olarak ve imkân çerçevesinde önlemek için konulan bazı esaslara değin mek istiyoruz. Bu esasların içinden kadıların vasıflarına ilişkin olan bazılarını ve özellikle hediye yasağını rüşvetin hukukî mahiyetini belirtmek için Dördüncü Bölümde (II/1) açıklamıştık. Gerçekten kadıların hediye almalarının yasaklanması onların çeşitli yolsuzluklara, özellikle rüşvet almağa sapmamalarına yardımcı olabilir. Fıkıh, kadılara, tarafsızlıktan ayrılmamalarını sağlamak için başka kurallar da koymuştur: Kadı'nın taraflara ve tanıklara telkinlerde bulunması en aşağı mekruhtur[20]. Kadılar daima ölçülü hareket edeceklerdir. Sık sık Kur'an okuyacaklar, namazlarını vaktinde kılacaklar ve taraflara, ister Müslüman ister zimmî olsunlar adil muamelede bulunacaklardır[21]. Kadı ve naipler kendi görevlerinden başka hiçbir işle meşgul olamazlar[22].

---

(19) Adaletnâmelerin mahiyeti hakkında tek ve etraflı araştırmayı İNALCIK yapmıştır. Fazla bilgi için yazarın *Adaletnâmeler* adlı makalesine bk.

(20) M. HUSRAV, 867.

(21) SOBOTTA, 87-88.. MEZ, 220-221.

(22) «Kâh mültezim kâh nâib olan Zeydin hükmü nâfiz olur mu? El-Cevab:

Hak yerine getirildikten sonra başka bir kadı o hükmü bozup, haksız olana tekrar hükmedemez[23]. Taraflardan birisi kadı olursa, davayı kendi naibi önüne götüremez[24].

Şeriat rüşvete karşı reayanın eline de bir silâh vermiştir. O da rüşvetle hüküm veren kadıya karşı direnmek hakkıdır. Rüşvetçi kadı'nın karşısında haksızlığa uğrayana yardım edilmelidir[25]. Ancak bu direnmenin ölçüsü nedir? Zulme uğrayan kimsenin kendisinden zulüm yoluyla istenileni yapmaması ona tanınmış bir haktır. Ancak «zalime adem-i itaatta da diğerine zarar terettüp etmemelidir»[26]. O halde rüşvetçi kadı'nın hükmünü dinlememek mümkündür. Ancak bu halde kadı derhal şikâyet edilmelidir. Şikâyetin sonucu alınıncaya kadar kadı'nın «ehli örfle» birleşip zulmünü ileri götürmesi kabildir. Osmanlı Devletinde pek sık çıkan isyanların bir sebebinin de bu «zulme karşı direnme» hakkından doğduğu düşünülebilir.

b — Devletin Adalet Örgütündeki Rüşvetçilikle yaptığı Mücadele

ba) Önleme Tedbirleri

Kadı ve naiplerin rüşvet almalarını önlemek için sık sık fermanlar ve hükümler çıkartılırdı. Bazen çavuşbaşılar fermanla bir

---

Olmaz.» A B Ū A L - S U ' Ū D , TSK. N.: A 786. v 260 a... «ve ahval-i narh umuru mühimmedendir. Onunla muhkem mukayyed olmak gerek. Erbab-ı mansıbın kimi pirinç bezirgânı ve kiminin hanesi akdar dükkânı olmamak gerek« L U Ṭ F İ P A Ş A - T s c h u d i , metin 23.

(23) «Hind, Zeyd ile bir araziye müteallik davasında Amr Kadı'ya murafaa oldukda hak Hind'in yedinde olduğu zahir olmağla Amr hususu mezburu Hind'e hükmettikden sonra, Bekir Kadı Amr'ın hükmünü nakzedib hususu mezburu Zeyd'e hükmetse hükmü nafiz olur mu? El-Cevab: Olmaz». ' A B D - A L L Ā H E F E N D İ (Yenişehirli), TSK N.: R 676. v 211 a.

(24) «Zeyd Kadı'nın Amr ile davası oldukda kendi naib etdiği kimseye murafaa olsalar şer'an naibin hükmü nâfiz olur mu? El-Cevab: Olmaz...» *MACMŪ'A-İ FATĀVĀ*, TSK N. R 673. v 109 a.

(25) «'ind al-nâs irtişayla meşhur ve mütevatir ve irtişası zahir ve bâhir Zeyd Kadı ile Amr mukabele eylese, sairler sükût etmek mi lâyık yahud Amr'a mutabaat ve muavenet etmek mi? El-Cevab: Zulmü nâsdan def için Amra muavenet etmek lâzım». ' A L Ī A L - N İ Ṣ A R Ī E F E N D İ (Kayseri Müftüsü), *Fatāvā-i 'Alī al-Niṣarî* NOSmK. N. 2021 V 106 b.

(26) ' O Ṣ M Ā N N U R Ī , 232.

bölgenin kadılarına «tembihçi» olarak gönderilirlerdi[27]. Adalet ve güvenlik için yollanılan fermanlar kadılar tarafından topluluğa okunur ve sonra mahkeme siciline geçirilirdi[28]. Kadıların görevleri başına gitmeyip naiple işlerini yönetmeleri tekrar tekrar yasaklanır, ancak mazereti olanların yerlerine dindar bir naip yollamaları istenirdi[29]. Kadıların kendi mahkemelerini naiplere satmaları yasaklanırdı. Ancak eskiden beri naiplikle yöneltilmiş yerlere yenileri tâyin edilebilir; yeni naiplik bölgeleri kurmak yasaktır[30]. Ayrıca mevcut naipliklere de «ilm-ü ehliyet» sahibi olanlar tayin edilmelidir[31]. Özellikle adaletnâmelerde kadı ve naiplerin rüşvetçiliklerine de değinilir ve bu yolsuzluğun yapılmaması sert bir dille belirtilir. Rüşvete yol açabilen hareketler yasaklanır. Teftiş ve devir bahanesi ile ahaliye zulmedilmemesi ihtar edilir[32]. Adalet hizmetinden başka işlerle görevlendirilen kadılar da ödevlerini «emanet ve istikamet üzere yapıp hedaya ve pişkeş ve konukluktan nesne almaya»cak ve «kimseye meyli mubaha etmeyüb» kendilerine tahsis edilen ücretten fazlasını da isteyemeyeceklerdir[33].

---

(27) «*Rumeli*'de fıkaraya taaddi edilmemesinin kadılara tenbihi zımnında çavuşbaşı C a f e r in verdiği takrir» *BA Fekete (A) DVN, N. 4093 T.: 25 L 1011/8 III 1603.*

(28) «Adalet ve emniyet için sadır olan bir fermanın cemaate okunduktan sonra mahkemece sicile geçirildiğine dair» *Arabkir* Kadısı H ü s e y i n imzasıyla arıza. *BA Fekete (A). DVN N. 4636. T.: 1012/1603-1604.* Ayrıca bk.: İ N A L C I K , *Adaletnâmeler,* 88.

(29) «Kadıların vazifeleri başına gitmeyib naib yollamaları ahalinin zararını mucib olduğundan yalnız ma'zur olanların dindar naib gönderib başkalarının böyle yapmaması» hak. Şeyhülislâm Ö m e r H u l u s i E f e n d i 'nin takriri üzerine *Rumeli* Kadıaskeri M e h m e d E m i n E f e n d i 'ye hüküm. *BA Cevdet Ad. N. 6366. T.: S 1217/Haziran-Temmuz ortaları 1802.*

(30) İ N A L C I K , *Adaletnâmeler,* 62, 76.

(31) «İlm-ü ehliyetleri olmadığı halde birer naiblik elde ederek halka etmedikleri kalmayanların tecavüzlerine meydan verilmemesi...» hak. Meşihatça tertip edilen hüküm müsveddesi *BA Cevdet Ad. N. 2082. T.: yok.*

(32) Çeşitli adaletnâmelerin bu konularda birbirine benzer hükümleri için bk.: İ N A L C I K , *Adaletnâmeler,* 72, 76 vd.. Ayrıca N 1003/Mayıs-Haziran ortası 1595 tarihli bir adaletnâmede ayni yasaklar için bk.: «*Adaletnâme-i Hümayun*» sureti, Köprülü K. N.: II K 360/4, v 89 b- 92 a.

(33) Msl, XV. ci Yüzyılın ilk yarısında *Arnavutluk*'un tahriri ile görevlendirilen kadılara bu türlü emirler verilmiştir. Bk.: İ N A L C I K , *Arvanid.* Giriş XX.. Kışı geçirmek dolayısıyla *Edirne*ye gelen Sultan için *Sofya* Kadısından bazı şeyler tedarik etmesi istenilmiş, ancak bu işler

Kadı ve naiplerin cizye toplama işinde yolsuzluk yapan kişileri korumaları ve kanunda yeri olmayan vergileri almaları yasaktır[34]. Kadıların alabilecekleri harçlar da sık sık düzenlenir ve kanunî miktarlardan fazla alınması şiddetle yasaklanırdı[35].

Kadı ve naipleri rüşvet almaktan alıkoyabilecek son bir tedbir de, temyiz imkânının bulunması idi. Divan-ı Hümayun kadıların verdiği ve kesin mahiyet taşıyan hükümleri, son merci olarak görüşür ve gerekirse bozabilirdi[36]. Böylece en küçük bir naibin bile verdiği kararların vezir-i âzam başkanlığındaki bu Kurulda görüşülebilmesi, hattâ bazen bizzat sultan tarafından bile duruma elkonulması reaya için büyük bir teminattı[37]. Gerçekten vezir-i âzam padişahın vekili olmak dolayısı ile, gördüğü davalarda en küçük bir haksızlık şüphesini pek pahalı ödetirdi. Özellikle yalancı tanıklar için kadı'nın başvuramıyacağı sert tedbirler alır, msl, o tanığa işkence ettirebilirdi. Bu yüzden yalancı tanıklar vezir-i azamın huzuruna kolaylıkla çıkamazlardı[38]. Sultana ya da vezir-i âzama başvurmaktan çekinilirse, kadıaskerlere de gidilebilirdi[39]. Kadıaskerlerin hükmüne karşı da gene sultana veya vezir-i âzama gidilmemesi için hiçbir sebep yoktur. Bazı hallerde ihtilâf konusu pek yüksek meblağlara varan davaların doğrudan doğruya *İstanbul*'da çözümlenmesi mümkündü[40].

Büyük bir ciddilikle yukarıdaki tedbirlerin uygulanmasına gayret gösteren devlet adamları vardır. Bu konuda ayrıntılara girmiyeceğiz. Önemli bir örnek vermek gerekirse Vezir-i âzam K ö p r ü l ü F a z ı l M u s t a f a P a ş a 'nın (1637-1691/

---

yapılırken reayadan «bir akçe bile» alınmaması sert bir şekilde ihtar edilmiş, reayayı taciz etmesi ağır ceza tehdidi altına konulmuştur. G A L A B O V - D U D A , N. 698. T.: Et Z 1021/2-11 Şubat 1613.

(34) Msl, N E D K O F F 54'te yayınlanan 5 B 1121/10 IX 1709 tarihli ferman. Vergi işlerindeki yolsuzluklarla ilgili 1614-1615 tarihli bir ferman için bk.: B A R B A R , L e o : *Zur wirtschaftlichen Grundlagen des Feldzuges der Türken gegen Wien im Jahre 1683.* Wien 1916. s. 39-40.

(35) Msl, *U L U Ç A Y , XVII. ci Asırda.. Eşkiyalık* 134 vd. da bu konu ile ilgili olarak yayınlanan Kanunnâme, ayrıca bk.: İ N A L C I K , *Adaletnâmeler,* 78.

(36) Ü Ç O K , *THT,* 141.. K A N T E M İ R , 569.

(37) P E R T U S I E R , 119.

(38) O L I V I E R , 227.

(39) Z I N K E I S E N *III,* 331.

(40) Msl, bk.: H A M M E R , *GOR V,* 532.

1047-1102. Vezir-i âzam oluşu: 1689/1101) bu hususta sarfettiği büyük çaba zikredilebilir[41].

bb — Ulema Sınıfını Düzeltme Girişimleri.

Kadıların (ve naiplerin) rüşvetçiliklerini tam anlamıyla önlemek, içlerinde bulundukları Ulema Sınıfını köklü ve esaslı tedbirlerle düzeltmekle (islâh etmekle) mümkün olabilirdi. Devlet kendi imkânları içinde zaman zaman bu sınıfı düzeltmeye çalışmıştır. Ulemaya iltimasla kimsenin sokulmaması, bilgisizlerin ayıklanması, terfi şartlarının düzenlenmesi gibi hususlara değinen geniş düzeltim hareketlerine zaman zaman girişilmiştir. Bütün Ulema Sınıfının düzeltilerine ilişkin bir araştırmayı burada yapmamız gereksizdir[42]. Bu girişimlerin bazen pek sonuçsuz kaldığı anlaşılıyor[43]. Ancak kadı ve naiplerin durumuna ilişkin bazı düzeltilerden kısaca bahsetmek istiyoruz: B 1062/Haziran 1652'de kadıların mülâzımlık, bekleme ve görev süreleri yeniden tespit olundu[44]. 28 R 1128/21 IV 1716 tarihinde kadıların arasında «riayet-i istihkak ve ehliyet hususu» tamamen «bertaraf» olduğu gerekçesiyle çıkarılan fermanda, makama gelmek için ilkönce mazulluk sırası[45] sonra şahsî yetenekler göz önüne alınmak, Kadılık Sınıfına girebilmek için de kadıasker önünde sınavdan geçmek esasları konulmuştur. Az gelirli kazalara yeniden tâyin yapılmayacak ve bu «za'if kazalar menasib-i kuzata ilhak» edileceklerdir[46]. Gene bir süre sonra yargıçların «tarikleri nizamına halel» geldiği için Vezir-i âzam Damat İbrahim Paşa (1662 ? - 1730/1073 ? - 1143. Vez. 1718/1130) yukarıdakine benzer bir düzeltiye girişti. Yalancı tanıklığın *İstanbul* mahkemelerinde alıp yürümesi üzerine, yapılan baskınlarla bu işin önlenilmesine çaba harcandı ve bu kişilerin bir şebeke halinde çalıştıkları anlaşılınca hepsine ağır

---

(41) KANTEMİR, 597.

(42) Geniş bilgi için bk.: UZUNÇARŞILI, *İlmiye*, 13-14, 67, 180 vd., 241 vd. Ayrıca bk.: AHMED REFİK, *Onaltıncı Asırda İstanbul Hayatı* (1553-1591), 2. ci Bası, İstanbul 1935, s. 35.

(43) Msl, 1115/1703-1704 Yılında Şeyhülislâm hariç müderrislerini sınavdan geçirmek istemiş fakat yapılan sınavlar sözde kalmıştır. RÂŞİD *III*, 119-120.

(44) KÂTİB ÇELEBİ *II*, 391.

(45) Burada azil cezasına çarptırılanlar değil, görev süreleri bittiği için mazul sayılıp sıralarını bekleyen kadılar bahis konusudur.

(46) RÂŞİD *IV*, 192.

cezalar tertip edildi[47]... Yargı Örgütünün düzeltisi için özellikle III. cü Selim (1761-1808/1175-1223. Hük.: 1789-1807/1203-1222) büyük çabalar göstermiştir. Daha hükümdarlığının ilk yıllarında rüşvetle ve naiplik satılmasını şiddetle yasaklamıştır. Kadılar mutlak surette yerlerine gideceklerdir. Yalnız yaşlı ve hasta olanlar görev yerlerine naip gönderebileceklerdir. Naiplikler eskisi gibi iltizam yoluyla verilmeyecek ve naiplik gelirlerinin beşte dördü kadılara, gerisi naiplere kalacaktır. Şeyhülislam bu tedbirlerin alınmasına gözcülük edecektir. Sınavsız kimse yargıçlığa alınmayacaktır[48].. Bütün bu düzelti girişimleri içinde en sık uygulananı kadıların sınavdan geçirilmesidir[49]. Görülüyor ki örnek olarak verdiğimiz düzeltilerde hep aynı noktalar üzerinde durulmuştur. Bu da Devletin bir fâsit daire içinde bulunduğunu ve hep ayni önleme ve düzelti girişimlerinin sonuç vermediğini göstermektedir.

C) Adalet Örgütü Dışındaki Rüşvetçilikle Mücadele

Ulema dışındaki Askerî Sınıf mensuplarının da rüşvetçilikleri ile Devlet sık sık mücadele etmiştir. Bu mücadelede önemli sayılabilecek tedbirlere kısaca göz atalım: 1516/922 tarihli *Bosna* Kanunnâmesi sınırda görevli hizmetlilerin «kâfir canibine» iyi at, silâh ve başka savaş malzemelerinin geçirilmemesine gözcülük edeceklerini belirtmektedir. Yanında böyle eşya bulunan «kâfirlerin» bu malları sattırılacak, parası onlara verilecektir. Ancak «rüşvetin alıb mahfi destur verib göndermekden hazar» etmeleri de emredilmiştir[50]. 1524/931 tarihli *Mısır* Kanunnâmesinde vergi toplayıcılarının *(ʻummāl)* yükümlülerden rüşvet alıp vergi işlerinde yolsuzluk yapmaları ceza tehdidi altında şiddetle yasaklanmıştır[51]. Ayni Kanunnâme yerli beylerin vali huzuruna çıktıkları zaman es-

---

(47) AḤMED LUṬFĪ, 92 vd.

(48) KARAL, *H. Humayunlar, (Nizamı Cedit)* 114 vd.. BERKER, *Teşrifatî Naim Ef. Tarihi,* 155.. AḤMED LUṬFĪ, 101 vd.

(49) Msl, IV. cü Murad'ın kendi huzurunda yaptığı bir sınav için bk.: KÂTİB ÇELEBİ *II,* 193-194.. NAʻĪMĀ *III,* 313-314.

(50) BARKAN,: *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları.* 1. Cilt, Kanunlar, İstanbul **1943, s. 396.**

(51) *Ay. esr,* 366.

kiden beri verilen pişkeşleri sunmalarına cevaz vermekte ancak bu hediyelerin temin edilmesinde reayaya asla yük olunmaması emredilmekte ve bu yasak ceza tehdidi ile kuvvetlendirilmektedir[52]. 16 L 927/17 V 1565 tarihli genel adaletnâmede subaşı, voyvoda gibi ehl-i örfün reayaya türlü zulumler yapması şiddetli cezalar ile yasaklanmaktadır[53]. III. cü Mehmed devrinde çıkartılan *Uyvar* Kanunnâmesi öşür zamanı reayadan pişkeş istenmesini yasaklar[54]. El Ra 1004/4-14 XII 1595 tarihli genel adaletnâme gene bütün ehl-i örfün zulmünü şiddetle yasaklamaktadır[55]. Saray hizmetlilerinin kabul edebilecekleri hediyeler zaman zaman tespit edilirdi[56]. XVII. ci Yüzyılın son zamanlarında (1689-1690/1101) vezirler, defterdarlar ve yeniçeri ağaları tarafından o vakte değin Rikab-ı Hümayuna bayram dolayısı ile verilen hediyeler kaldırılarak «erkân-ı devlet» bayram hediyesi «tedariki kaydından tahlis olundu»[57]. Hediye geleneği rüşvete daima kapı açtığı için bu tedbir ile rüşvet sebeplerinden birisinin kaldırılabileceği düşünülmüş olabilir. 1740 tarihli bir adaletnâme diğer benzerleri gibi[58], reayanın zulümden kurtulması, yurdun şenlenmesi için vali ve sancakbeylerinin halktan türlü adlar altında yolsuz olarak topladıkları vergileri kaldırmakta, bundan böyle kanun ve şeriatın emrettiğinden fazla toplanılmasını ağır ceza tehdidi altında yasaklamaktadır[59]. III. cü Selim de yukarıda belirtilen çeşitlerden, ama daha geniş tedbirler aldı. Özellikle yüksek memurların tayin edilirken verdikleri caize, ubudiyet ve bohça baha gibi adlarla anılan ve gelenek haline gelen pişkeşleri rüşvete yol açtıkları için tamamen kaldırdı. Görev süreleri 3-5 yıla çıkarıldı. Eyalet değişimi yapılırken yolda reayadan alınan türlü hediye ve vergilerin toplanması

(52) *Ay. esr,* 365.

(53) *BA MÜD N. 6 Hk. N. 1165.* TMetin için bk.: İNALCIK, *Adaletnâmeler* 99 vd. Lâtin harfli baskısı için bk.: AKDAĞ, *Celâli İsyanları,* 258 vd.

(54) BARKAN, *Kanunlar,* 313-314.

(55) TMetin için bk.: İNALCIK, *Adaletnâmeler,* 104 vd. Lâtin harfli baskısı için bk.: ULUÇAY, *XVII. ci Asırda... Eşkiyalık,* 163 vd.

(56) Msl, yk.: BEHRNAUER, *Nâsihatnâme* 706.

(57) RÂŞİD *II,* 115.

(58) Genel adaletnâmeler genellikle hep ayni tedbirler üzerinde dururlar. Bölgesel adaletnâmeler ise, bahis konusu bölgedeki yolsuzlukları ayrıntıları ile tasvir eder, ancak sonuçta gene aynı tedbirleri alır. Krş.: İNALCIK, *Adaletnâmeler,* 63 vd.

(59) ULUÇAY, *XVIII-XIX. Yüzyılda .. Eşkiyalık,* 191 vd.

yasaklandı. Bunu daha iyi sağlamak için biribirinden onbeş günlük yoldan uzak eyaletlere nakil kaldırıldı. Vezirlerin, kapı kethüdalarını dürüst kişilerden seçmeleri emredildi. Her ne şekilde olursa olsun makam satışı kesin olarak yasaklandı[60].

Zimmîlerin yönetimi ile ödevli zimmî din adamları da, tıpkı kadılar gibi görev yerlerinde bulunmazlar ve vekillerle iş gördürürlerdi. Bu hal türlü yolsuzluklara sebep olurdu. Böyle durumlarda patrik, vezir-i âzama başvurur ve tedbir alınmasını isterdi[61].

Rüşveti önleyici bu tedbirlerin yürütülmesinde en büyük uygulayıcı kadılardı. Pek çok teftişler, önleme tedbirlerinin alınması v.s. tamamen kadılara bırakılmıştı[62]. Bazı örnekler verelim: Fazla olarak toplandığı ileri sürülen ya da kanuna aykırı olarak alınan vergiler dolayısı ile teftiş ve soruşturmayı gerek kendisine yapılan şikayet üzerine resen, gerekse emir ile kadılar yapar[63]. Vakıf mallarının denetçisi sıfatıyla bu işlerde yapılan yolsuzlukları kadılar

---

(60) 1207/1792-1793 tarihli bu düzelti için bk.: ʿA B D A L - R A Ḥ M Ā N Ş E R E F , *Tārīḥ Muṣaḥabeleri,* İstanbul 1339, s. 249 vd.. Rüşvetle makam satışının yasaklanması hak. bk.: K A R A L , *H. Hümayunlar (Nizamı Cedit),* 116-117.

(61) «*Anadolu* ve *Rumeli*'deki metropolitler memuriyetleri yerinde bulunmayıp gönderdikleri vekiller ile reaya fıkarasını soymakta olduklarından metropolitlerin bizzat işleri başında bulunmaları hak. emrin tekidi istirhamına dair» İstanbul Rum Patriğinden arzuhal *BA Cevdet Ad. N.: 1228 T.: Ra 1167/Aralık 1753.*

(62) Bk.: U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 126.. İ N A L C I K , *Adaletnâmeler,* 63, 65, 70, 72, 76, 80.

(63) Msl, fazla olarak alındığı iddia edilen vergilerin soruşturulması kadıya verilmiştir. G A L A B O V - D U D A , s. 35, N. 113 T.: Et R 957/29 IV-8 V 1550.. Bir köy halkı, sipahisinin vergi işlerinde yolsuzluk yaptığını kadıya şikâyet etmiş, kadı da o sipahiye sert ihtarda bulunmuştur. *Ay. esr,* s. 38, N 128 T.: 6 B 957/21 VI 1550.. *Budin* defterdarı *Hatvan* Kadısına yazdığı bir tezkerede oradaki gümrükçülerin birkaç kat fazla resim, aldıklarını, durumu soruşturmasını, yolsuzluk varsa önlenmesini istemiştir. F E K E T E , *Einführung..* 29-30. T.: 3 Za 975/30 IV 1568.. Benzer bir yolsuzluk için kadı'nın aldığı önleyici tedbir Bk.: *Ay. esr,* 31-32, T.: El Za 978/27 III-5 IV 1571.. Bir köy ahalisi sipahilerinin fazla vergi almaları dolayısı ile şikâyette bulunmuştur. Durumun soruşturulması *Sofya* Kadısına ferman olunmuştur. G A L A B O V - D U D A , s. 268 N. 915 T.: Er Z 1027/9-18 XII 1618.. Gene *Sofya* Kadısına yazılan benzer bir ferman için bk.: B A R B A R , 10. T.: 3 ca 1094/30 IV 1683.

soruşturur[64]. Savaş hazırlıkları dolayısı ile reayaya ehli örf tarafından zulüm yapılmamasını sağlamakla kadılar görevlidirler[65]. Sancakbeyleri ve subaşıların devre çıkmamalarını, selâmlık, kaftan baha, nal baha ve divan ağırlığı gibi adlarla anılan kanunsuz paralar almamalarını kadılar sağlayacaklardır[66]. Dirlik sahiplerini onlar denetleyeceklerdir[67]. Teftişle görevlendirilen hizmetlilerin gözetimi ve deneti onlara aittir[68]. *İstanbul*dan gönderilen özel müfettişlere de yardım edeceklerdir[69]. Bununla beraber bazı hallerde bütün bu tür işler kadılarla birlikte beylerbeylerine ve sancakbeylerine de verilmektedir[70].

3. Rüşvetle Mücadelenin Sonuçları.

A) Olumlu Sonuçlar.

İslâmda iktidarın adalet ve ahlâk kuralları ile sınırlandırılması[71], yukarıda belirttiğimiz tedbirlerin alınmasının temel nazarî sebebini teşkil etmektedir. Bütün Türk - İslâm devletlerinde bu nazarî esaslar egemendi. Büyük *Selçukluların* tanınmış tarihçisi al-Rāvandī, İmam Ḥasan al-Şaybānī'den (öl: 805/189) naklettiği şu sözleri ile bu görüşlerin Türk İslâm devletlerinde yaşadığını göstermiştir: «Eğer *meşrikde* bir *Yahudi*den

(64) Msl, Bk.: AḤMED REFİK, 31. T.: 994/1585.

(65) BARBAR, 78-79 T.: 23 B 1095/6 VII 1684.

(66) Msl, ULUÇAY, *XVII. Asırda.. Eşkiyalık.* 216 vd. T.: El Ra 1023/11-20 IV 1614.

(67) GÜÇER, 50-51. Ayrıca bk. Not 54'deki *Uyvar* Kanunnâmesi: «sipahiler.. reayayı pişkeş talebiyle rencide eylemiyeler ve etmek hevesinde olanları hukkâm men ve def eyleyeler.»

(68) «*Mostar* Kadısına hüküm - Havassı Hümayun reayasının firarilerini teftişe memur olan sabık kadı.. *Hersek Beyi..* nin hasları reayasından otuzbin kuruş aldığı ihbar olunmakla teftiş edip bu parayı niçin almıştır ve nereye vermiştir. Yazıb bildirmesi hak» *BA MÜD N. 7 Hk. N.: 2221 T.: 15 B 976/3 I 1569.*

(69) Kapıcıbaşı Şeyh Mehmed özel bir fermanla reayaya baskı yapan mahalli ve askeri makamları teftiş etmek için gönderilmektedir. *İstanbul*'dan *Saraybosna*'ya kadar olan yol üzerindeki kadılara Kapıcıbaşıya yardım ve reayanın şikâyetlerini mahkemede dinlemekte onu desteklemek emredilmiştir. DUDA-GALABOV, s. 276.. N.: 937. T.: Er M 1028/8-17 I 1619.

(70) Bk.: İNALCIK, *Adaletnâmeler,* 72, 86.. BABINGER, *Das Archiv.* Belge N. LXIX s. 57-58.

(71) WELLHAUSEN, 1.

haksız yere bir dirhem alınırsa *mağrib*deki padişahla oranın Müslümanlarının gidip o dirhemi alarak ona vermeleri vacib olur. Bunu yapmazlarsa Tanrı tarafından muaheze olunurlar. Çünkü o *Yahudi*den de alçak bir mevkie düşerler»[72]. Osmanlılar da yukarıda saydığımız tedbirleri alırlarken bu esasları gerçekleştirmeyi düşünmüşlerdir. Her belirtilen tedbirin nasıl sonuçlar verdiğini tespit etmek ayrı ve uzun bir araştırma konusudur. Ancak şüphesiz, alınan bu tedbirlerin kısa ya da uzun vadede genel olarak olumlu ve olumsuz sonuçlar verdiğini bazı gözlemcilere dayanarak belirtmek kabildir. Osmanlı Yönetim ve Yargı Örgütleri hakkındaki güvenilir gözlemler arasında olumluların ve olumsuzların bulunması, alınan tedbirlerin bazen kötü bazen iyi sonuçlar verdiğini gösterebilir.

Kuruluş devresinde Devlet yönetiminde ve yargısında rüşvetin bulunduğunu biliyoruz. Ancak ilk devir hükümdar ve devlet adamlarının seçkin ve kudretli kişiler olması rüşvetçiliğin çok yaygın bir hale gelmesine engeldi. İlk hükümdarlar O s m a n ve O r h a n 'ın adaletli yönetimleri hayranlık uyandırmıştı[73]. XV. ci Yüzyılda da Devletin adaletli yönetimi sürmüştü. Reaya memnundu[74]. Devlet genişleyip bürokrasisi büyüdükçe türlü sebepler (Bk.: Altıncı Bölüm) rüşvetçiliği arttırıyordu. Ancak alınan tedbirlerin olumlu sonuçlar verdiği de gözden kaçmıyordu. Özellikle XVI. ci Yüzyılda K a n u n î S u l t a n S ü l e y m a n zamanında *Balkanlı* reaya büyük bir huzur ve güven içindeydi[75]. Reayaya zulum yapılmamasına dikkat edilirdi. Bu konuda ilginç bir örnek verebiliriz: 1535 Yılına kadar *Mısır*, merkeze her yıl 12 yük altın yollardı. 1535'te Vali H u s r e v P a ş a bu miktarı 16 yük'e çıkardı. K a n u n î fazla yollanılan 4 yükün *Mısırlılar*dan zorla tahsil edilebilmiş olacağını düşünerek Paşayı azleder ve onu *İstanbula* açıklamada bulunmağa çağırır. Paşa Divanda 4 yükün gelir fazlası olduğunu kanıtlar ve cezadan kurtulur. Bu fazla para da hazineye konmaz ve *İstanbul*'un su işlerine harcanır[76].

---

(72) E r - R Â V E N D İ - A t e ş , *I,* 78.
(73) Bk.: N E Ş R Î I, 89, 145-147.. A Ḥ M E D Î , 10.. H E R Z B E R G , G . F . : 452.
(74) J O R G A *II,* 198. Msl, II. ci M u r a d ın adaleti için bk: N E Ş R Î *II* 677.. Z I N K E I S E N I, 796-798.
(75) S T A D T M Ü L L E R , 6.
(76) K A R A L , *H. Hümayunlar.. Nizam-ı Cedit,* 108-109.

XVI. ci Yüzyıl sonlarında Devlette rüşvetçilik artmakla beraber işlerin henüz pek bozulmadığı ve özellikle o devir *Avrupasına* göre adaletli yönetimin oldukça düzgün bulunduğu batılı gözlemcilerin ifadelerinden anlaşılır[77]. Zimmî reayanın hürriyet ve refah içinde olması hayretleri çeker[78]. Özellikle Orta *Avrupa*da *Macar* köylülerin ağır vergileri ödememek için XVI. ci Yüzyılda kütle halinde Osmanlı topraklarına kaçmaları olayları az değildir[79]. Bununla beraber XVII. ci Yüzyıldan itibaren bu olumlu gözlemler azalmağa başlar. Gerçi Osmanlı yönetiminden memnun olan yolcular görüyoruz[80], Gerekirse sert işleyerek haksızlıkları ortadan kaldıran Türk adaletinin, bu fonksiyonunu henüz tamamen yitirmediğini gösteren bazı örnekler de[81], vardır. Zimmîler XVIII. ci Yüzyılda gene hürdürler[82], öyle ki bir zimmî, naibin taraf tutması yüzünden hakkını elde edemezse, davasına başka bir naibin bakmasını *İstanbul*'dan rica yoluyla isteyebilmektedir[83]. Bununla beraber, yukarıda gördüğümüz tedbirlerin biribirinin aynı olması Devletin rüşvetçilik sebeplerini tam anlamıyla kavrayamadığını, arka arkaya alınan aynı tedbirlerin genellikle başarı sağlayamadığını göstermektir.

B) Olumsuz Sonuçlar.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi tedbirlerin özellikle XVII. ci Yüzyıldan itibaren başarısız kaldıkları kabul edilebilir. Mücadele sırasında alınan klasik tedbirleri enerjik şekilde uygulayan devlet adamlarının kendi icraat dönemlerinde nisbî başarılara erişmeleri, tedbirlerin genel ve yaygın, olumlu sonuçlar verdiğini söylemeğe yeterli gelemez. Adaletnâmelerde, düzelti fermanlarında sık sık belirtilen yolsuzluklar ve Üçüncü Bölümde gördüğümüz yaygın rüşvetçilik alınan tedbirlerin yeterli olmadığını açık bir tarzda kanıtlamaktadır.

---

(77) Özellikle ticarî hayatın büyük bir düzenle işlemesi, LUBENAU'nun hayranlığını çekmiştir (Cilt I, 6).

(78) GERLACH, 413, 469.. AMMAN, 45-46., LUBENAU *I*, 7.. KNOLLES, 99, 651.

(79) Bk.: THORNTON, 223.

(80) Msl, LITHGOW, 268.

(81) Msl, KANTEMİR, 274 not 22 ve 304 not 68.

(82) HASSELQUIST, 62-63.. XIX. Yüzyılın ilk zamanları için bk: BURCKHARDT *II*, 589.

(83) *BA Cevdet Ad. N. 1550 T.: Tahminen XVIII. ci Yüzyıl sonu.*

Özellikle Adalet Örgütünde şeriatın aradığı şartları haiz olmayan kadı ve naiplerin varlığı ve gerekli tedbirlerle bu kişilerin ayıklanamaması, İslâmda öteden beri bilinen bir nazariyenin Osmanlı Devletince de tanındığını bize kabul ettirebilir. Gerçekten, İslâm Devletinin kuruluşunu izleyen yüzyıllarda Kadılık Örgütünün soysuzlaşması, bu yüzden ehliyetli kişilerin adalet hizmetinden kaçması (Bk.: İkinci Bölüm, II/4) diğer yandan yargıçlık fonksiyonuna sahip kişilere toplumda ihtiyaç bulunması, şeriatın istediği vasıfları taşımayan kişilerin *«zaruret kadısı - Ḳāżī al-Żarūrat»* olarak adalet dağıtmasını, mümkün kılmıştı[84].. Bu şekilde ehliyetsiz kişilerin kadı olması, hem onların rüşvetçiliklerini önlemek için alınan tedbirleri etkisiz bırakıyor, hem de onlara diğer hizmetlilerin rüşvetçiliğine engel olmak için verilen görevlerin tam olarak yapılamamasına sebep oluyordu. Öte yandan ödevlerini yerine getirmek için iyiniyete sahip kadılar da kendilerine verilen ve önleme tedbirlerine ilişkin emirleri tam anlamı ile yürütemiyorlardı. Nazarî bakımdan, kadı'nın şeriatın koruyucusu olduğu için «hükümdardan sonra en önemli kişi» sayıldığını, bu yüzden teorik alanda pek kudretli bulunduğunu görmüştük[85]. Ancak, devletin fiilî kudreti karşısında kadı güvensizdir. Kararları yürürlüğe sokulmazsa istifa ya da grevden başka bir çareleri yoktur[86]. Bu da şüphesiz pek zayıf bir tedbirdir. Osmanlı Devletinde de, özellikle XVI. cı Yüzyıl sonlarından itibaren kadıların güvensizlikleri artmıştı. L ü t f i P a ş a , Tarihinde, ilk devir yöneticilerinin şeriata duyduğu saygının artık kalmadığını, kadıların o devirlerde Osmanoğullarından «bir günah ve bir zulum sadır olsa onu men» ettiklerini, şimdi ise mansıplarından korkup oturduklarını yazarken[87] şüphesiz hem Ulemanın «müfsitleştiğini» hem de güvenlerinin kalmadığını belirtmek istiyordu. Zulmü önlemekte kendilerine geniş ve önemli görevler düştüğünü söylediğimiz kadıların bu güvensizliklerine birkaç örnek vermek, rüşveti önleme tedbirlerinin olumsuz sonuçları hakkında bizi aydınlatabilir. XVI. cı Yüzyıl ortalarına kadar ender sayılmayacak derecede patlak veren taht kavgaları ka-

---

(84) J U Y N B O L L , *Handbuch,* 312-313.. H A R T M A N N , R . : *Die Rel. des Islams* 105.

(85) Bk.: Üçüncü Bölüm, not 225.

(86) M E Z , 206.. Ayrıca bk.: H A R T M A N , R . : *Die Rel. des Islams,* 99.

(87) L U Ṭ F Ī P A Ş A , *Tavārīḫ..,* 45.

dılara —ve diğer hizmetlilere— zor günler geçirtiyordu. Msl: Y a v u z S e l i m i n taht kavgası sırasında *Bursa*'ya isyancı şehzadelerin adamları sık sık gelir, «Bursa Kadısı başta olmak üzere» bütün sorumlu hizmetlilere baskı yapılır ve para kopartılırdı[88]. Eşkiya, kendisiyle anlaşmayan kadıları öldürebilirdi. Msl 932/1525-1526 Yılında *Bozok* Türkmenlerinden bir gurup eşkiya, bir yerde kadıyı ve kâtibini katletmişlerdi[89]. Eşkiyalar ve ehl-i örfün baskısı ile kadıların perişan, aç ve güvensizlik içinde bulunduklarını 1011/1602-1603 tarihli bir ferman açıkça belirtmektedir[90]. Yöneticilerin bazen haklarındaki imtiyazlara aldırış etmeden kadıları keyfi bir şekilde cezalandırdıklarını da görmüştük (Bk.: Dördüncü Bölüm IV, 2 C-c) .. Bazen sebepsiz yere kadılar görevlerinden alınırdı. Msl, Ş 1116/ Kasım - Aralık sonları 1704 tarihinde *İstanbul* Kadısı K a r a H a l i l E f e n d i «Vakt-i mutadı gelmezden evvel azline bâis olur bir madde vuku bulmadan» işinden atılmıştır[91]. Hem de bu sebepler hem de vasıflarının bozulması yüzünden özellikle XVIII. ci Yüzyıl sonlarında artık Ulema Sınıfı yalnız kendi çıkarlarını koruma kaygusuyla, yöneticilerin zulümlerine engel olmak fonksiyonlarını iyice yitirdi[92].

III. K O N U M U Z B A K I M I N D A N T A N Z İ M A T D E V R İ

1. Tanzimatın Hazırlık Safhası

Türk Tarihinin en önemli aşamalarından olan *Tanzimat* hareketinin sebepleri ve mahiyeti üzerinde durmayacağız. Bu devrenin sadece konumuz bakımından taşıdığı önemi belirteceğiz.

Tanzimat'ı bu bakımdan incelemeden önce II. ci M a h m u d devrinin gene konumuz açısından taşıdığı öneme değinmemiz gerektir. Tanzimat hareketi III. cü S e l i m den beri Devletin üst tabakasını teşkil eden sınıfların sayıca sınırlı olan bazı fertlerin-

---

(88) K E P E C İ O Ğ L U , K â m i l : *Bursa'da Şer'i Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarından Toplanan Tarihî Bilgiler ve Vesikalar.* «Vakıflar Dergisi II,» (1942), s. 410-411.

(89) P E Ç E V Ī *I,* 118.

(90) Fermanın metni için bk.: A Ḥ M E D L U Ṭ F Ī , 65 vd.

(91) R Ā Ş İ D *III,* 143.

(92) Krş.: K A R A L , *H. Hümayunlar (Nizam-ı Cedit),* 110-111.

de uyandırdığı düzelti ve değişiklik fikirlerinin sonucu olmuştur. Konumuz bakımından III. cü S e l i m 'in rüşveti önlemek için aldığı tedbirler yukarıda kısaca belirtilmişti. İleri düşünceli bu hükümdar rüşveti önleyebilmek için eski devirlerden beri sürüp gelen tedbirlere bir yenilik getirememişti[93]. Devletin merkezî otoritesinin düştüğü acz yüzünden, *Sened-i ittifak*'ta (1808) «Sadaret makamının kanun dışı irtikap ve irtişaya» girişmesi halinde isyanların bunu önlemiye çalışacakları kaydedilmişti[93a]. Bu bizzat hükümdar için de tehlikeliydi. O yüzden II. ci M a h m u d (1784-1839/1198-1255. hük.: 1808/1223) Devletin ana kurumlarında köklü reformlar yapmakla işe başlamış ve böylece Tanzimat'ın temelini atmıştır. II. ci M a h m u d özellikle o devir *Avrupası*nı model alan modern bir bürokrasi kurmak istemiştir[94]. O zamana kadar dondurulmuş bir şekilde Ortaçağ kamu hizmetlileri statüsü anlayışı içinde kalan yönetim örgütü (Bk.: Altıncı Bölüm III/1.A) Batı bürokrasisi esaslarına uydurulmağa çalışıldı. Özellikle bazı memurlara hazineden belirli maaşlar tahsisi bu konuda atılmış en önemli adımı teşkil eder[95]. II. ci M a h m u d ehliyetsiz kişilerin memur olmasını önlemek için sınav usullerini sıkılaştırdı[96]. Bir yandan halkın adaletle yönetilmesi için eskisi gibi sık sık fermanlar çıkıyor[97], diğer yandan bu amacın gerçekleşmesi için bürokrasinin iç bünyesinde başka tedbirler de alınıyordu[98]. Rüşvetin toplumun bünyesine ne derece köklü yerleştiğini bilen hükümdar, kamu hizmetlilerinin ödevlerine ilişkin suçlarının cezalandırılması için bir ceza kanunnâmesi yaptırdı. Bu konuda verdiği emirde

---

(93) III. ci S e l i m devrinin önemi hak. şu eserlere bakılabilir: K A R A L , *Osmanlı Tarihi V*, Ankara 1947. 57 vd.. O K A N D A N , *Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul 1957, s. 50 vd.. T U N A Y A , T a r ı k Z a f e r , *Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 1960, s. 20 vd.

(93 a) Bk.: İ N A L C I K , *Sened-i İttifak*, «Belleten 112» s. 605.

(94) II. ci M a h m u d 'un bu çabaları hak. Bk.: O K A N D A N , *Amme Huk. Ana Hat.* 56 vd.. K A R A L , *OT V*, 146 vd.

(95) Bk.: A Ḫ M E D L U Ṭ F İ , *Tārīḫ-i Luṭfī*, Cilt V, İstanbul 1302, s. 132

(96) Msl, bk.: *Ay. esr* V, 102.

(97) Msl, «Umuma ait dava ve işlerin şeriat ve hakkaniyet dairesinde görülmesi için taşra beldelerine tebliğ edilen fermanın *Şile*'ye vardığına dair» ilâm *BA Cevdet Ad. N. 2793, T.: 28 R 1253/9 VI 1837.*

(98) Msl, vergi toplama işlerinin adaletle yürütülebilmesi için eski sistem kaldırılmış ve *«Vergi Meclisleri»* kurulmuştur. Bu konuda 14 M 1250/23 V 1834 tarihli bir ferman için bk.: N E D K O F F , 29.

özellikle rüşvet suçu üzerinde duruyordu: «Vükelâ ve memurin-i saltanat-ı seniyyemize bu veçhile müstevfi maaşlar tertibinden murad-ı şahanemiz şer'an ve dinen ve aklen ve mülken memnu ve muzır olan irtişa madde-i kerihesinin külliyan def ve imhası..» olduğunu belirterek memurların görecekleri işlerin düzenlenmesini ve işleyebilecekleri suçların ve cezalarının bir kanunnâme ile tespit edilmesini istedikten sonra gene rüşvete yöneliyor ve «işbu... ceza kanunnamesi kararlaştırıldıktan sonra artık hiç hatır ve gönüle bakılmıyarak her kim ve her hangi rütbeden olur ise olsun mücazat-ı mukarreresi icra olunacağı ve mürteşiyle beraber raşi olanlar dahi tedib kılınacağı»nı söyleyerek rüşvet verenlere de ceza konulmasını emrediyordu[99]. Sonuçta memurlar ve Ulema için iki ceza kanunnâmesi yapıldı[100]. Memurlara ait Kanunnâme 1838/1254 Yılında kabul edilmiştir[101]. Kanun tekniği bakımından oldukça ilkel bir tarzda kaleme alınmış olsa bile —msl, madde numaraları yoktur— bu Kanunnâmenin Osmanlı Devletinde memurların görevlerine ilişkin suçlarını ilk defa, İslâm Hukukunun dağınık ve yetersiz hükümlerinden sıyırarak düzenlenmesi, başlı başına büyük bir adımdır. Kanunnâme, müsadere ve örfî siyaset cezalarının kaldırıldığını belirttikten sonra hemen rüşvete geçmektedir. Kanun, sadır olan hatt-ı hümayuna göre rüşvetin yasak edildiğini tekrarladıktan sonra, en küçük rütbeli memurlardan en yükseklerine kadar herhangi birisinin rüşvet aldığı tespit edilirse cezalandırılacağını belirtmektedir. Ancak, Kanunun ifadesine göre, alınan rüşvet «zımnında görülen mazarrat milk ve millet ve Devlete raci» olması gerekmektedir. Şu hale göre kamu düzenine zararı olmayan küçük hediye ve bahşişler rüşvet sayılmamak gerekir.. Bu şekilde rüşvet alan memur bulunduğu mevki ve rütbeden «hat ve tenzil» olunur. Burada bir azilden bahsedilmemektedir. Verilen rüşvet ise, İslâm Hukukundan sapılarak, müsadere edilir ve hazineye konulur. Böylece rüşvet verenin dava hakkı yokolmaktadır. Rüşvet alan memur değil ise tazir edilir. Şu hale göre Kanun, memurlar dışında da rüşvet alanları cezalandırmaktadır. Msl, yalancı tanıklar, ticarî hayattaki hizmetliler v.s... Kanun yalnız memurlar hakkında çıkarıldığı için bu son hüküm onun yapı ve in-

---

(99) A Ḥ M E D L U Ṭ T Ī , *Tārīḥ V,* 121-122.

(100) O K A N D A N , *Amme Huk. Ana Hat.,* 62.

(101) Memurlara ait Kanunnâmenin tam metni için bk.: K A Y N A R , R e ş a t : *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara 1954, s .295 vd.

sicamını zedelemektedir. Ancak bu, İslâm Hukukuna uygun bir görüştür. Bu hükme dayanılarak aracılar da cezalandırılır. Rüşvet veren de aynen rüşvet alan gibi cezalandırılır. Ancak, İslâm Hukukunun görüşüne uygun olarak, o, «Kendi nefsinden ehli cebrin mazarratını def kasdı ile mecburen bir şey rüşvet suretiyle» vermişse o zaman «af» olunur ve verdiği ona teslim edilir. Rüşvet veren memur değil ise tazir edilir. Rüşvet verenin rüşvet alanla ayni cezaya çarptırılması ve istisnaî hallerde «af» edilmiş sayılması, Kanunun suçun tekemmül etmesi için rüşvet sözleşmesi görüşünü kabul ettiğine kanıt sayılabilir.

Kanunda rüşvet alan ve verenin ancak memur değillerse tazir edilebilmeleri, eşitlik prensiplerinin henüz tam anlamı ile yerleşmediği anlamına gelebilirse de[102], tazirin uygulanması hakkındaki İslâm Hukuku kuralları bunu emretmektedir.

Ulema Sınıfı hakkında çıkarılan ceza kanunnâmesi de bu esasları gözeten hükümler koymuştur[103]. Kanunnâme hediye veya rüşvet yoluyla yargıç olanların derhal azledileceğini ve tövbe edip salâhları zahir oluncaya kadar kendilerine görev verilmeyeceğini hükme bağlamakta ve rüşvet olarak verilen şeyin müsadere edileceğini, rüşvet alanlar ile aracıların da tazir yoluyla cezalandırılacaklarını öngörmektedir. Eğer bu yolla rüşvet alanlar Ulemaya mensupsa yalnız azledilirler. Hükümlerini rüşvet yoluyla veren kadı ve naipler de azledilirler ve tövbe ile salâhları zahir oluncaya kadar görevlendirilemezler. Rüşveti bir mazarratı def için verenler cezalandırılmazlar. Aksi halde tazir edilirler ve verdikleri müsadereye uyruk tutulur. Gene, artık yargıçlara belirli ücretler tahsis edildiğinden türlü adlarla o güne kadar alınan hediye ve sair şeylerin toplanması yasaklanmıştır. Gene, müftüler fetva için belirli olan ücretten fazla bir şey isterlerse bu, rüşvet sayılmıştır ve diğer rüşvetler gibi hem alan, hem veren, hem de aracılar bakımından cezalandırılır.

O zamana kadar rüşvet verene tanınan mutlak dava hakkının ortadan kaldırılması ve rüşvetin memurluk ve yargı görevlerine

---

(102) Bu görüş için bk.: *Ay. esr,* 301.

(103) Bu kanunnâmenin tam metni bulunamamıştır. *BA Cevdet Ad. N. 404*'de II. ci Mahmud devrinden kalan ve kesin tarihi belirtilmeyen bir «örnek»te Ulemanın rüşvetçiliğine engel olmak için memurlar hakkındaki Ceza Kanunnâmesinin hükümlerine benzer müeyyideler bulunmaktadır. Örnek'in girişindeki ifadeye dayanarak bu hükümlerin kanunlaştığı kabul edilebilir.

ilişkin diğer suçlarla birlikte, kanun içinde düzenlenmesi ileri bir adım olarak vasıflandırılabilirse de, kanunnâmelere göre rüşvet alan memurların yalnız «tenzil-i rütbe» Ulemanın ise «salâhları zahir oluncaya kadar azil» cezalarına çarptırılmaları, İslâm Hukuku kurallarının konumuz bakımından büyük bir revizyondan geçirilmediğini göstermektedir. Nitekim zaten pek kısa ömürlü olan bu kanunnâmelerle rüşvet suçunun işlenmesi azalmamıştır[104]. Ancak bir yıl sonra ilân edilen *Tanzimat Fermanı* ile, özellikle rüşvet üzerinde daha geniş ve etraflı durulduğu görülmektedir.

2. Tanzimat Devri

26 Ş 1255/3 XI 1839'da ilân edilen Tanzimat Fermanı ile[105], Osmanlı reayasının temel hakları, can ve mal dokunulmazlıkları tanınmıştı. Fermanda, böylesine önemli yeniliklerin kabulünden sonra pek mühim düzeltiler yapılacağı vaad ediliyordu: Yönetim Örgütünde geniş düzelti yapılacaktı; bir ceza kanunnâmesi tertib edilecekti; memurların maaşları revizyondan geçirilecekti. Nihayet, «şer'an menfûr olup harâbiyet-i mülkün sebeb-i âzamı olan rüşvet madde-i kerihasının fimabad adem-i vukuu maddesinin dahi bir kanun-u kavi ile tekidine bakılsun» cümlesi ile o güne değin rüşvetle yapılan mücadelenin sonuçsuzluğu itiraf edilerek daha enerjik tedbirler alınması isteniyordu. Nitekim kısa bir süre içinde hazırlanarak 1 Ra 1256/3 V 1840 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Kanunnamesinin[106] Beşinci Faslında rüşvet suçu geniş bir şekilde düzenlendi. Bu Kanunnâmede her faslın maddeleri ayrı ayrı numaralanmıştır. Fasılların başlıkları yoktur. Bununla beraber daha önceki ve yalnız memurlara ait kanuna göre çok ileri bir adım teşkil ettiği şüphesizdir. Konumuzla ilgili Beşinci Faslın ilk Maddesi kanun tekniği bakımından garip sayılacak bir anlayışla, rüşvetin cezalandırılması hakkındaki gerekçeyi ve sonra uygulama alanını göstermektedir. Bu Maddeye göre, Devletin bütün memur-

---

(104) S T A D T M Ü L L E R , 17.. II. ci M a h m u d devri reformları için genel değer hükmü bk.: O K A N D A N , *Amme Huk. Ana Hat.* 62.

(105) Tanzimat hareketinin mahiyeti ve gelişimi hak. pek çok eser yazılmıştır. Toplu bilgi ve bibliografya için bk.: O K A N D A N , *Amme Huk. Ana Hat,* 66 vd.. K A R A L , *OT V,* 173 vd.. K A Y N A R , Eserin tamamı.

(106) Kanunnâmenin tam metni için bk.: K A Y N A R , 303 vd.. Kanunnâmenin hukuk tekniği açısından tahlili için bk.: T A N E R , T a h i r : *Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku.* «Tanzimat», İstanbul 1940, s. 226 vd.

larına maaş tahsis edildiği için artık «irtişaya ve irtişadan madut hediye ahzine» sebep kalmamıştır. Kanunun uygulanacağı kişiler Devletin bütün memurları ile «kangı sınıf ve milletten olur ise olsun mecmu-ı müstahdemin»dir. Şu halde rüşvet alanlar yalnız Devlet memurları değil bütün hizmetlilerdir. Yani rüşvet alma suçu geniş anlamı ile düzenlenmektedir. İkinci maddeye göre, rüşvet alanların, eğer Devlet hizmetlisi iseler bir daha istihdam edilmemek üzere bulundukları hizmetten azil ve ihraç edilecekleri ve üç yıl süre ile kürek cezasına konulacakları hükme bağlanmaktadır. Üçüncü Madde ise Devlet hizmetlisi olmayan mürteşilerin gene üç yıl süre ile küreğe konulacaklarını ve ileride Devlet hizmetinde kullanılmayacaklarını belirtir. İkinci Maddenin ilk cümlesi rüşvet olarak verilen şeylerin müsadere edileceğini hükme bağlar .Dördüncü Madde, rüşvet verenlerin de aynı cezalara çarptırılacaklarını belirtir, ancak Beşinci Madde buna bir istisna koyar. O da rüşvet verenin «kendi emel-i mahsusunu tervic ümidiyle ve kendi rızası ile» rüşvet vermeyib de «mücerred mürteşinin icbar ve ihfasıyla vermiş» olması halidir. Bu halde rüşvet veren suçsuzdur. Verdiği kendisine «red ve ita» edilir. Ancak bu durumda da eğer rüşvet veren «akabinde» suçu ihbar etmez ise bir kabahat işlemiş sayılır ve memleketinden uzak bir yere bir yıl için sürgün edilir. Altıncı ve Yedinci maddeler, memurlar için «teatisi mutad» olan «resmî ve alenî» hediyelerin dahi mutlak surette irade-i seniye ile kabul edilebileceklerini ve düğün vs. yolları ile dostluk bağından doğan hediyelerin «cins ve mikdarının» ayrı bir kanun ile düzenleneceğini hükme bağlamaktadır.

Bu Kanunda da rüşvet veren ile alan ayni cezalara müstahak görüldüğünden, suçun tekemmülü için bir sözleşme gerekmektedir. Rüşvet alma suçu genellikle Devlet hizmetlileri için bahis konusudur, ancak haksız bir menfaat karşılığı kanunsuz bir iş gören herkes bu suçu işleyebilir. Böylece rüşvet alma suçunun geniş tutulması fiilin hukukî mahiyetinin sınırlarının henüz pek iyi tanınmadığını göstermektedir. «Üç yıllık» kürek cezası ise pek hafif hallerde ağır ve haksızdır. Kanun yargıca cezaları takdire göre indirmek hakkını tanımamıştır. Bütün bu sakıncalara rağmen kanunun eski mevzuat karşısında önemli yenilikler getirdiği şüphesizdir.

1849'da rüşvetle yeniden mücadeleye girişildi. Bu kere bütün memurlar rüşvet almayacaklarına and içeceklerdi. *İstanbul*'da başta Padişah olmak üzere bütün yüksek memurlar Kur'an'a el

basarak and içtiler. Taşrada da memurlar halkın gözü önünde bu işi yaptılar. Öte yandan 1840 tarihli Kanunda alınması özel mevzuata bırakılan hediyeler de bir Nizamnâme ile tespit edildi. Bu Nizamnâmeye göre Padişahça verilen resmî hediyeler dışında «mücevherler, altın ve gümüşten yapılmış değerli eşyalar, çubuk takımı, kürk, şal kumaş, erkek ve kadın köleler, at, tahıl ve tahıl sayılan kuru yemişler, odun ve kömür» gibi uzun bir liste halinde düzenlenen şeylerin hediye olarak alınması rüşvet sayıldı. Ancak az mikdarlarda olmak şartıyla yiyecek maddeleri ve buna benzer değersiz şeyler rüşvet sayılmayacaktı[107].

15 N 1267/14 VII 1851 tarihli Ceza Kanunu da *(Kanun-u Cedit)* genel yapısı bakımından eskisinin tekrarıdır. Yalnız konumuzla ilgisi olmayan bazı eklemeler ve değişiklikler yapılmıştır[108].

Alınan bu tedbirler rüşvet ile mücadeleye yeterli gelmediği için konuyla başka bir yönden uğraşılmağa başlandı ve ayrı bir Nizamname düzenlenerek son derece kazuist bir metodla rüşvet suçu bütün ayrıntıları ile tasvir edildi. Hazırlanan Nizamnameyi incelemeden önce *Meclis-i Âli*'nin bu konudaki fikirlerine göz atmak, kısa bir süre içinde, nazarî alanda önemli adımlar atıldığına bir işaret sayılabilir. 15 Ca 1271/3 II 1855 tarihinde hazırlanan Lâyihanın başlangıcında[109] ilkönce rüşvetin sebepleri ve o zamana kadar yapılan mücadelenin yetersizliği üzerinde durulmaktadır. Bunları şöylece özetlemek mümkündür: Tanzimat'ta pek çok düzeltilere girişilmiştir. Ancak bu düzeltiler Ülkedeki «düzen»in bozukluğu yüzünden tam anlamı ile başarı kazanmış sayılmaz. Düzendeki temel bozukluğun iki önemli sebebi vardır. Birincisi, kamu hizmetlilerinin şahsî menfaatlarını herşeyin üstünde tutmalarıdır. İkincisi de mevcut düzenin aksamadan yürüyebilmesi için gerekli şartların yaratılmamasıdır. Ancak şahsî menfaati her şeyin üstünde tutmak en önemli sebeptir. Bu sebep irtikap ve irtişaya yol açar ve düzen de irtikap ve irtişa yüzünden bozulur. Bu yüzden ana sebebin her şeyden önce ortadan kaldırılması gerektir. Rüşvetin zararları ve yasaklılığı hem aklen hem de dinen sabittir. O yüzden «irtişa maddesi şimdi menolunacak şey olmayıb her Müslüman için dinen ve her insan için aklen memnu ve mezmum»dur. Rüşveti önlemek için bugüne kadar pek çok

(107) Bu hususlar için bk.: K A R A L , *OT VI*, Ankara 1954, 276-277.
(108) Bk.: T A N E R , 228 vd.
(109) Tam metni için bk.: K A R A L , «TV» *I* (1941), 45 vd.

müeyyideler konulmuştur. Ancak bu mazarratın önüne geçilememesinin asıl sebebi müeyyidelerin yetersizliği değil, cezaların her suçluya mutlak olarak uygulanmamasıdır. O yüzden ilkönce mevcut müeyyidelerin uygulanmasına çalışılmalıdır.

Rüşvet niçin verilir? Ya def-i mazarrat için veya celb-i menfaat için. *Tanzimat-ı Hayriye* sayesinde can, mal ve ırz güvenliği sağlanmıştır. O yüzden artık def-i mazarrat için verilen rüşvetin ortadan kalktığına hükmedilebilir. Artık bir kimsenin hakkını koruması için rüşvet vermesi azalmıştır. Fakat «celb-i menfaat» için verilen rüşvet halâ fazladır. Bu tür rüşvet esas itibariyle «şuna buna akçe vererek akçe kazanmak» için alınıp verilir. Bu tür rüşvet hep gizli kalır. Halbuki mazarratı def için verilen rüşvetin rüşvet verence ihbarı mümkündür. Celb-i menfaat için verilen rüşvet, onu alan ve veren «şerik-i töhmet olduklarından ilelebed» gizli kalır. Bu tür rüşvetin sebebi genellikle iltizam usulüdür; bu usul kalkmadıkça rüşvet önlenemez. Rüşvetin sebeplerinden birisi de rütbe ve memurluk için «alınıp verilen akçe keyfiyetidir.» Maaşı belirli bir memurluğu birkaç aylık maaşı peşin ödeyerek satın alan birisi elbette ki bütün masrafını çıkardıktan başka, bunun iki-üç katını da alacaktır. Bu yüzden iltizam-ı eşhas usulünün de kaldırılması şarttır.

Rüşvetin genel sebepleri de vardır. Bunları şöylece sıralamak mümkündür: Halkın geçim yolu olarak hep memurluğu tercih etmesi, memurluk için pek çok talip olması rüşveti teşvik etmektedir. Ayrıca memurlar da geleceklerinden emin değillerdir. Sebepsiz yere işlerinden atılacakları korkusu memurları geleceklerini kurtarmak için rüşvet almak yoluna itmektedir. Bu sebepleri önlemek uzun vadeli tedbirlerle mümkündür. Tek geçim kapısının memurluk olduğu düşüncesini halkın zihninden silmelidir. Ticareti, zanaatı, tarımı teşvik ve sermaye sağlamak için sandıklar ihdas etmek, iktisadî faaliyetin de «mucib-i şeref ve temeyyüz» olduğu halka anlatılmak gerekir. «Hulâsa-i kelam irtikap ve irtişanın men'î Tanzimat-ı matlubenin esasıdır». Bu hedefe erişmek için her tedbir dikkatle uygulanmalıdır. Memurların suçları yalnız irtikap ve irtişa değildir. Onların bütün suçları bir kanun içinde cezalandırılmalı ve bu kanunun hükümleri ileride yapılacak düzeltilmiş ve geliştirilmiş genel ceza kanunu içine konulmalıdır.

Görülüyor ki *Meclis-i Âli* cesur bir şekilde rüşvet suçunun sebeplerini tahlil etmiş ve isabetli bir tarzda bu suçla mücadele imkânlarını göstermiştir. Hazırlanan Nizamnâme Lâyihasına ek-

lenen mazbatada[110] rüşvetin her çeşit kötülüğün kaynağı olduğu, ancak bunu herkes bildiği halde ve alınan pek şiddetli tedbirlere rağmen memlekette onun «adet-i cariye» gözüyle görüldüğü ve Dünyada *«Türkistanın* irtikabı darb-ı mesel» haline geldiği, bu dert yüzünden yabancı diyarlarda itibarımızın kalmadığı, hükümetlerin bir yandan rüşveti yasaklayıp öte yandan buna göz yumdukları, eğer hazırlanan nizamnâme de bu şekilde uygulanacaksa yapılacak başka bir şeyin kalmadığı, o yüzden hatır ve gönüle bakmadan bunu ciddiyet ve şiddetle uygulamak gerektiği belirtilmiştir. Mazbatada özellikle o güne kadar süre gelen mücadelenin zaaflarının ve Devletteki rüşvetçiliğin Dünyada meşhur olduğunun açıklanması Tanzimat hareketinin çok iyi niyetle ve cesur bir şekilde başladığını gösterir. *Meclis-i Âli*'nin Layiha'nın başlangıcında ileri sürdüğü fikirlerde, bir yandan iltizam usulünün kaldırılması gibi eskiden beri ileri sürülen tedbirler yanında, rüşvet sebeplerinin ve Devletin zaafının ilk defa derin bir şekilde incelendiği göze çarpmaktadır[110a].

Bütün bu fikrî hazırlıklardan sonra 5 C 1271/23 II 1855 tarihli irade ile *Fransız* mevzuatından ilham alınarak yapılan Nizamnâme yürürlüğe girdi. Otuz madde ile bir geçici maddeden meydana gelen ve dört fasla ayrılan Nizamnâme[111] sırasıyla, rüşveti, devlet malını çalmayı, rüşvet sayılan ve sayılmayan hediyeleri, usul kurallarını düzenliyordu. Nizamnâme özellikle rüşvet suçuna geniş yer ayırmıştır (M 1-18). Daha önceki kanunlarda da olduğu gibi rüşvet suçu tanımlanmamıştır. Rüşvet alanlar, kamu hizmetlileri dışında kalanlar da olabilir. Yâni gene rüşvet alma suçunun geniş anlamı tercih edilmiştir (M.1). Rüşvet olarak alınan şeyler mürteşiden müsadere edildikten sonra bunun bir misli de ayrıca para cezası olarak alınır. Rüşvet alan Devlet hizmetlisi ise görevinden atılır ve bu suçu ilk defa işlemişse bir yıl hapis ve iki yıl sürgün cezasına çarptırılır (M.2). Aynı cezalar rüşvet veren ve aracılar hakkında da yürürlüktedir. Ancak onlardan para cezası alınmaz (M.2,3). Suçlular, suçu ilk defa işlediler ise cezalarını

(110) Tam metni için bk.: *Ay. esr*, 57 vd.

(110a) Nitekim Tanzimatın yaratıcısı R e ş i t P a ş a , bu dert ile bizzat meşgul olmuş ve rüşvetçiliğin önlenmesi için geniş ölçüde çalışmıştır. Yukarıdaki fikirler herhalde onun bu konudaki etkilerinin sonucudur. Bk.: İ N A L C I K , *Senedi İttifak*, «Belleten» 112. s. 616 ve *Tanzimatın İlanı...* (Ay. Dergi). s. 630.

(111) Tam metni için bk.: *Ay. esr*, 59 vd.

çektikten sonra «islah-ı hal» ettikleri tespit edilirse, en erken dört yıl sonra tekrar Devlet hizmetine alınabilinirler (M.4). Rüşvet alan, veren ve aracılar Devlet görevlisi değiller ise azil dışındaki cezalar onlar hakkında da yürür (M.5). Tekerrür halinde suçlulara verilen cezalar çok ağırlaşmış ve Devlet hizmetine girmek hakları tamamen yok olmuştur (M.6,7). Rüşvet alma suçuna aracılık yapan kadınlar da aynı cezalara çarptırılır (M.8,9). Nizamnâme suçun tekemmülü için rüşvetin alınıp verilmesini şart koşmamış ve tarafların rüşvet sözleşmesi yaptıkları an suçu işlenmiş saymıştır (M.10). Daha sonra gelen maddelerde meşru menfaatlarını korumak için rüşvet vermeğe mecbur olanların belirli bir süre içinde ilgili makamlara haber vermeleri şartıyla suç işlemiş sayılmayacakları hükme bağlanmış ve kanunen hakkı olan bir işin yapılması için rüşvet vermek zorunda kalınılmış ise, gene belirli süre içinde ihbardan sonra hem suç ortadan kalkmış hem de rüşvet verene ayrıca ikramiye ödeneceği belirtilmiştir (M. 11, 12). Rüşvet alanlar da en geç iki ay içinde ilgili makamlara haber verirlerse suç ortadan kalkar ve bu sefer yalnız rüşvet veren cezalandırılır (M. 13). Daha sonraki maddelerde daha ağır cezayı gerektiren rüşvet suçları sayılmıştır (M. 14 - 18). Bunlar Devletin malî menfaatlarını rüşvet yolu ile zedeleme halleridir. Ancak msl, adli rüşvet burada yer almamıştır. Ayrıca geniş rüşvet anlayışından dolayı sakat bir hüküm 17. ci Madde'de görülür. Bu da birisine cinayet işletmek için rüşvet verilmesidir. Anlaşılıyor ki Nizamnâme ilk maddelerinde rüşvet suçunu oldukça iyi bir tarzda düzenlemiştir. Özellikle suçun tekemmülü ve tekerrür hakkındaki hükümler son derece ileridir. Ancak rüşvet alma suçunun kamu hizmetlileri dışındakilere de yaydırılması modern anlayışla bağdaşmadığı gibi ağır rüşvet halleri de herhangi bir objektif kıstastan yoksundur.

Nizamnâme 24-26. cı maddelerinde alınması rüşvet sayılacak ve sayılmayacak hediyeleri tespit etmiştir. İhtiyaç sahiplerinin «atiyye ve sadaka» amacıyla memurlara verdikleri ve değeri önemsiz olan «meyva ve sair mekûlat ve meşrubat» gibi şeyler ancak semeni ödendikten sonra kabul edilebilirler. Dostlar arasında sevgiden doğan hediyeler «eşyayı cüziyeden» iseler alınabilir. Hademe gibi ufak memurlara da bahşiş verilebilir. Bunlar dışında kalan hediyeler değeri az veya çok olsun, rüşvet sayılır (M. 24). Devletçe alınıp-verilmesi cari usul haline gelen «resmî» hediyeler ise ancak padişah iradesi ile kabul olunur. Aksi halde bunlar dahi

rüşvet hükmündedir (M. 25). Bir sonraki Madde gereksiz bir şekilde 24. cü Madde'de hükme bağlanan genel esasları tekrar teyit etmekte ve düğünlerde bulunan devlet hademelerine «adi bahşiş»ten başka hiçbir şey verilemeyeceği belirtilmektedir.

Gerek bu son hükümlerden, gerekse ilk faslın maddelerinden çıkan sonuç, rüşvet vasıtasının yalnız maddî menfaatlerle sınırlı olduğudur[112].

Nizamnâme son hükümlerinde, (M.27 - 30) sayılan suçlarla ilgili davaların, eğer memurlar hakkında ise *İstanbul*da *Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye*'de, taşrada Eyalet merkezlerinde bulunan *meclis-i kebir*'lerde görüleceğini ve *Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliyece* tasdik edileceğini, «Vükelâ-i Devlet-i Aliyeden» birisinin yargılanması sonucunun *Meclis-i Vükelâda* inceleneceğini ve bütün bu yargılamalar sonuçlarının uygulanmasının padişahın onayı ile olacağını hükme bağlamaktadır. O zamana kadar bu konularda yürürlükte olan Ceza Kanunnâmesinin de ilgili hükümleri ilga edilmişmiştir.

Bir süre sonra 28 Z 1274/9 VIII 1858'de Türk Ceza Hukukunun 1926 Yılına kadar temelini teşkil eden yeni Ceza Kanunnâmesi yürürlüğe girdi. Bu kanunun esas çatısını 1810 tarihli *Fransız* Ceza Kanunu meydana getirmektedir[113]. Kanunun Birinci Babı toplum aleyhine işlenen *(żararı 'ām)* suçlardan bahseder. Bu Babın Üçüncü Faslı rüşvete ayrılmıştır (M. 67 - 81). Esas itibarı ile yukarıda kısaca tasvir etmeğe çalıştığımız Nizamnâmenin rüşvet ve hediyelere ilişkin hükümleri bu fasla alınmıştır. Yalnız Faslın ilk maddesi rüşveti tanımlamıştır: «tervic-i merâm için ne nâm ile olur ise olsun, her ne ki alınır verilir ise rüşvetdir». Ayni Maddede rüşvet vasıtası olarak her çeşit maddî menfaatın tanındığı belir-

---

(112) Ayrıca bk.: 17. ci Maddenin bu bakımdan açıklanması için yazılan *Meclis-i Âli Mazbatası* (Gerekçe) *Ay. esr.*, 53.

(113) Kanunun metni için bk.: *DÜSTUR, Birinci Tertip*, Cilt I, s. 537 vd. Kanunun yapısı hak. genel bilgi için bk.: T A N E R 230 vd.. Özellikle Bk.: J A N E C K E , W i l h e l m : *Die Grundprobleme des türkischen Straf-Rechts*, Berlin 1918. V a n d e n B E R G , L . W . C . : *Das Strafrecht der Türkei «Die Strafgesetzgebung der Gegenwart. Hrgg. von F . v . L I S Z T»* Cilt I, Berlin 1894, s. 710 vd.. R E Ş Ā D , *Mi'yār-ı Cezā*, Kostantaniyye 1313 s. 157 vd.. S Ā M Ī - *Mirāt-ı Kānun-u Ceza*, Kost. 1313, s. 66 vd.

tilmiştir[114]. Gene aynı yerde, eski Nizamnâmenin rüşvet sayılan ve sayılmayan hediyelerle ilgili hükümleri zikredilmiş ve böylece rüşvet suçunun unsurları toplu bir tarzda belirtilmiştir. Eski mevzuatın kabul ettiği gibi, rüşvet alanın statüsü geniş tutulmuştur (M.68 ve 71). Diğer yandan İkinci Babın (Eşhas Hakkında Vukubulan Cinayet ve Cünhalar) Beşinci Faslı yalan yere tanıklık edenlere ayrılmış ve özellikle 210. cu Madde hem yalancı tanığı, hem de ona menfaat sağlayarak tanıklık ettirenleri ve aracıları «mürteşi, râşi ve raiş» kabul etmiş ve rüşvet hakkındaki hükümlere göre cezalandırmıştır. Kanunda rüşvet almak geniş anlamı ile kabul edildiğine göre yalancı tanıklığın da Birinci Babın Üçüncü Faslında düzenlenmesi gerekirdi[115]. Halbuki msl, 1883 tarihli *Mısır* Ceza Kanununda *Code Penal*'in bu husustaki sistemi korunmuş ve rüşvet alma yalnız devlet memurlarına özgü bir suç sayılmıştır[116]. Şu hale göre yeni Ceza Kanunnâmesi de konumuz bakımından İslâm Hukukunun bazı esaslarından sıyrılamamıştı. Ancak sözü geçen Üçüncü Faslın diğer hükümleri modern bir karakterdedir. Eski Nizamnâmenin özellikle cezalara ilişkin yerleri düzeltilmiş, fakat diğer hükümleri hemen aynen bırakılmıştır. Rüşvet suçunun genel ceza hukuku prensipleri içinde düzenlenmesi ve bu prensiplerin modern unsurları taşıdığı düşünülürse, Tanzimat devrinde konumuz alanında yapılan son hamlenin oldukça önemli bir adım olduğu şüphesizdir.

Mecelle'nin 26 Ş 1293/16 IX 1876 tarihinde yürürlüğe giren son bölümü *Kitāb al-Ḳażā*'da yargıç'ın taraflardan hiçbirisinin hediyesini kabul edemeyeceği (M. 1796), ziyaretlerine gidemeyeceği (M 1797) hükme bağlanarak İslâm Hukukunun bu husustaki kuralları teyit edilmiştir.

Tanzimat devrinde kadılar da devlet memuru haline getirildi. Bunların eskidenberi kendi hesaplarına tahsil ettikleri her türlü harç ve resimler kaldırıldı. II. ci M a h m u d devrinde ihdas edilen usuller geliştirilerek kendilerine maaş tahsis edildi. Böy-

---

(114) «Rüşvet bir hakkın şer ve kanun hilâfında işlenmesi için verilen nukud ve saireye denir ki bu da hem şeran hem de kanunen memnu bir hal- dir» S Ā M Ī , 66.. R E Ş Ā D , 157.

(115) Krş. v a n d e n B E R G , 727.

(116) Bk.: *Ay. esr*, 737.

lece kurulan modern bürokrasinin bir parçası haline getirildiler[117].

Tanzimat'ta rüşvet derdiyle olumlu bir şekilde mücadele için alınan bu tedbirler genellikle istenilen sonuçları vermedi. Bunun sebebi alınan tedbirlerin yetersizliği değil, Tanzimat hareketinin bir bütün olarak tam anlamıyla uygulanamamasıdır[118]. Bununla beraber rüşvetle mücadele için yapılan modern mevzuat iyi niyetle uygulandığı oranda sınırlı bazı başarılar sağlamıştır. Bürokrasideki yeniliği kavrayabilen taşra memurları arasında rüşvet alma azalmaya başladı[119]. Kanunları oldukça iyi uygulayabilenler de çıkıyordu[120]. Nitekim rüşvetle ilgili mevzuatın her sınıftan kişilere kusursuz uygulandığına dair belgeler vardır. Msl, *Rumeli* Ordusuna mensup erlerden suçlu birisi kaçtıktan sonra yakalanmış, ancak bir şahıs kendisinden rüşvet alarak onu kurtarmış. Bu adam mevzuat hükümlerine göre cezalandırılmıştır[121]. Bir değirmen kaydının çıkarılması için bir *Ermeni*den rüşvet alan *Ekmekçi Esnafı Kethüdası* hakkında, mevzuata göre işlem yapılmıştır[122]. *Yanya «Meclis-i Kebir»* üyelerinden birisine *Hancılar Kethüdası* et kesme ruhsatı almak için rüşvet teklif etmiştir. Para verilmediği halde «rüşvet sözleşmesi» var olduğundan rüşvet veren suçu işlemiş sayılarak cezalandırılmış, ancak süresi içinde ihbarı yapan üye üye cezadan kurtulmuştur[123]. Bir cami imamı adlarına kura isabet eden

---

(117) Bk. İ N A L C I K , *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri.* «Belleten» XXVIII/112 (1964), s. 626.. Ayrıca bk. Ay. yerde «Ekler, Belge IV».. T H O E M M E L , G u s t a v : *Geschichtliche, politische und topographisch-statistische Beschreibung des Vilajets Bosnien,* Wien 1867, s. 202... «..Kadılığına mahallinden intihap ve meşihatden memuriyeti tasvip edilerek mevleviyet payesi tevcih olunan..'nın 2500 kuruş maaşının 4000 kuruşa çıkarılması» hak, tezkere. *BA Cevdet Ad. N. 2570, T.: 14 M 1264/22 XII 1847..* «Tanzimatdan sonra Şeyhülislâm Dairesi ekabir ve memurlarına arpalık maişet ve menasip mukabili tahsis edilmiş olan maaşlarının..» *BA Cevdet Ad. N. 2042 T.: 20 R 1256/21 VI 1840..* «Tanzimat usulü üzere.. Kazasıyla civar iki kazanın naiplerine.. maaş bağlandığı» hak. mazbata. *BA Cevdet Ad. N. 2464. T. 15 Za 1256/8 I 1841.*

(118) Bu başarısızlığın sebepleri için geniş bilgi. Bk.: K A R A L *OT VI,* 98 vd. Ayrıca bk.: O K A N D A N , *Amme Huk. Ana Hat.,* 86 vd.

(119) D A V I S O N , R o d e r i c H . : *Reform in the Ottoman Empire (1856-1876).* Princeton 1963, s. 140.

(120) M O R D T M A N N , D . A . , *Skizzen,* 483.

(121) *BA Cevdet (Askerî) N. 39922 T.: Kesin tarihi yok.*

(122) *BA Cevdet Ad. N. 850 T.: El Ra 1274/20-30 X 1857.* Bk. TMetin XLIII.

(123) *BA Cevdet Ad. N. 848, T.: El Ca 1274/18-28 XII 1857.*

bazı kişileri askerlik hizmetinden kurtarmak yolunda rüşvet aldığı için cezalandırıldı[124]. Bir ihale işinde ahaliden iki kişi ilgili memura rüşvet verdiler ve sonuçta hepsi cezalandırıldı[125]. Gene yakalanan hırsızların emanet edildiği kişiler onlardan «mal ve rüşvet» aldıkları için cezalandırıldılar[126]. *Niş* Valisi ile emirlerindeki bazı memurlar rüşvet aldıkları için haklarında Ceza Kanunnâmesi uygulandı[127]. Bir *Musevi* mültezimden rüşvet aldığı için *Niş* Muhasebecisi cezalandırıldı[128]. Osmanlı Devletinde zimmîlerin başında bulunan din adamlarının da bir hayli rüşvetçi olduklarını biliyoruz (Bk.: Üçüncü Bölüm. II/1-A, b, bk.). Tanzimat hareketinin ana amaçlarından birisi zimmi reayayı korumak olduğu için onların din adamlarının da rüşvetçilikleri ile mevzuat çerçevesinde savaşılmış ve msl. *Selânik* Metropoliti bazı *Hıristiyan* köylülerden rüşvet aldığı için yargılanmıştır[129].

Mücadelenin bu olumlu yanları ötesinde, yukarıda belittiğimiz gibi, Tanzimat hareketinin bir bütün olarak uygulanmaması, rüşvetçiliği bir türlü önleyemedi. Kurulan bürokrasi iyi işleyemiyordu. O devirlerde yaşamış bir Türk memuru, hatıralarında, bu bürokrasinin içindeki memurlar arasında huzursuzluk ve düzensizliğin sürdüğünü, yolsuzlukların eskisi gibi yürüdüğünü anlatır[130]. Memurlar «yeni düzenin en basit kurallarına ve uygulamaya tamamen yabancı, tembel ve taraf tutan kişilerdir. Rüşvetçidirler»[131]. Devletin ileri bölgelerinden sayılan *Bosna*'ya tayin edilen bazı valilerin bile yalnız kendi menfaatlarını düşündükleri anlaşılıyor[132].

---

(124) *BA Cevdet Ad. N. 975. T.: B 1275/4 II-5 III 1859.*

(125) *BA Cevdet Ad. N. 1156. T.: Er Ra 1280/4-14 XI 1863.*

(126) *BA Cevdet Ad. N. 4149. T.: S 1288/22 IV-20 V 1871.*

(127) D A V I S O N , 106.

(128) *Ay. esr,* 107.

(129) *BA Cevdet Ad. N. 5639 T.: 27 S 1257/20 IV 1841.* Bk.: TMetin XLIV.

(130) B R E M E R , M a r i e L u i s e : *Die Memorien des türkischen Derwisch Aşçı Dede İbrahim,* Walldorf-Hessen 1959, s. 132-133.

(131) T H O E M M E L , 191.

(132) Tahminen 1855 Yılında *Bosna*'da Türk Devleti hizmetine giren bir *Avusturyalı* K O E T S C H E T 'in bu konuda çok objektif görüşleri vardır. Msl, 1874 Yılı Mayıs ayında *Bosna* Valisi olan D e r v i ş P a ş a , devlet malını yediği için yazar üzerinde olumsuz bir etki uyandırırken ayni sıralarda *Bosna* Komutanı olan (G a z i) O s m a n P a ş a dürüstlüğü ile göze çarpar. Bk.: K O E T S C H E T , J o s e f : *Aus Bosniens letzter Türkenzeit* (Veröff. von G e o r g G R A S S L) , Wien 1905, s. 1 ve 4.

Buradaki halk asayiş örgütündeki rüşvetçilikten özellikle yakınır[133]. *Balkanlar*'da jandarmaların eşkiyalarla işbirliği yapması imkânsız değildir[134]. Yurdun öbür ucunda, msl, *Filistin*'de de kamu hizmetleri rüşvetçilik yüzünden yürümez[135]. 1877 Yılına kadar özellikle küçük memurların tâyin esaslarının yokluğu yüzünden Devlet hizmetine girmek için gene rüşvet veriliyordu. Bu esasların ihdası 1879 Yılında tamamlandıysa da sonuç başarılı olmadı[136]. Özellikle II. ci A b d ü l h a m i d (1842-1918/1258-1336, hük: 1876-1909/1293-1325) devrinde rüşvetle mücadele gevşedi. Yüksek makamlara tayinde rüşvet tekrar yürürlüğe girdi. İlk *Meclis-i Mebusan*'da artan rüşvetçilik aleyhinde sert konuşmalar yapıldı. Memurların maaşlarını düzenli bir şekilde alamamaları ve öte yandan gözde kişilerin rüşvet ve ihtilas ile servetlerini büyültmeleri kamu hizmetlileri üzerinde olumsuz etkiler yapıyordu[137]. Özellikle dış borçlanmalarla ilgili konularda ve yabancılar eliyle yürütülen iktisadî işlerde menfaat guruplarınca Sultan'ın hazinesine kadar, görevli herkesin kesesine rüşvet dolduruluyordu[138]. A b d ü l h a m i d 'in istibdad yönetimi de rüşveti körüklüyor ve bu hükümdar kudretini pekleştirmek için bu silâhı bizzat kullanıyordu[139].

Tanzimatla birlikte zimmî yönetici ve din adamlarının rüşveti ile de savaşılmaya başlandığını görmüştük. Yeni düzende, «şimdiye kadar ipleri sarayın içine ve paşaların odalarına kadar uzanan *Rum* ruhanileri, bu menfaatlarını tehlikede gördüler. O yüzden eski statükonun devamını arzuladılar» ve bir yandan da «ihtiraslarını tatmin için gene Türk yöneticilere yaranmaktan geri durmadılar»[140]. Özellikle Kilise-içi rüşvet önlenemedi ve zimmî din adamları Devletin bütün çabalarına rağmen halktan fazla yere haksız paralar toplamağa devam ettiler[141]. Öte yandan zimmî-

---

(133) T H O E M M E L , 191.. Ayrıca krş.: K O E T S C H E T , 76.

(134) R O S E N , 11.

(135) Msl, H A R T M A N N . M . : *Unpolitische Briefe*, 162.

(136) K A R A L , *OT VII*, Ankara 1956, 335 vd.

(137) Bu hususlar hak. ayrıntılı bilgi için bk.: *Ay. esr, VIII*, Ankara 1962, 211, 242, 319, 323, 330 vd., 370, 433, 453, 492.

(138) *Ay. esr, VIII*, 329, 469, 491 vd.

(139) *Ay. esr, VIII*, 488 vd. özellikle 490.

(140) E I C H M A N N , 66-67 ve 32.

(141) T H O E M M E L , 105-106, Krş. 88.

lerin temsilcileri ile Devlet memurları arasında fırsat bulundukça rüşvet alınıp veriliyordu. Msl, bir manastıra ek bina yapılması için izin verilmesi[142], ya da *Musevî* din adamlarından Devletin hoşlanmadığı kişilerin tâyinini çıkartmak[143] gibi işler rüşvete yol açabiliyordu.

Tanzimat sonrası devirlerde daha pek çok alanlarda Devlet sorumlularına rüşvet verilmiştir. Özellikle *Mısır* Hidiv'i İsmail Paşa'nın (1830-1895/1245-1313; Hidivliği: 1863-1879/1279-1296) siyasi emellerini gerçekleştirebilmek için Devlet büyüklerine verdiği rüşvetleri örnek olarak gösterebiliriz[144]. Diğer yandan Türkler de msl, *Balkan* ulusları arasında kendi lehlerine denge sağlayabilmek için bu silâhı kullanmışlardır[145].

Bütün bu açıklamalarımızdan anlaşılıyor ki Tanzimat devrinde rüşvetle savaşmak için iyiniyetle alınan ve o devrin dürüst ve değerli devlet adamlarınca yürütülen tedbirlerin uygulanması sonraları gene gevşemiş ve Osmanlı Devleti yıkılana değin rüşvet derdinin yaygınlığı azalamamıştır.

---

(142) GELZER, *Geistliches und Weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient*, Leipzig 1909, s. 189.

(143) HARTMANN, M.: *Unpolitische Briefe*, 7.

(144) KARAL, *OT VIII*, 87 vd.. DAVISON, 270.. Ayrıca bk.: *«Sultan Aziz'in Mabeyn Başkâtibi Atıf Beyin Hatıraları»*, Hayat Tarih Dergisi 1965/11, s. 67/68.

(145) Msl, bk.: HARTMANN, M.: *Unpolitische Briefe*, 22, 68.

ALTINCI BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE RÜŞVETİN SEBEPLERİ

I — GENEL OLARAK

Araştırmamızın başında (bk.: Giriş III/4) rüşvetin sebeplerini bulup çıkarmanın genellikle hukuk sosyologlarının çalışma alanına giren bir iş olduğunu belirtmiştik. Gerçekten rüşvet olayının meydana gelmesi, bir yandan, kişilerin bencillik duygularına kadar uzanan karışık psikolojik etkenlere, öte yandan toplumun iktisadî yapısının içindeki pek karmaşık olayların zincirleme şekilde biribirlerini etkilemesinin çıkardığı sosyal huzursuzluğa dayanır. Bu şekilde sebeplerin ana kaynağına inmek hukuk sosyolojisinden başka, iktisat tarihi, siyaset ve sosyal psikoloji bilimlerinin de geniş ölçüde yardımını gerektirir. Böylesine geniş ve çok yönlü araştırmayı burada yapmak imkânı olmadığı tabiîdir. Hukuk tarihçisi, kendi imkânları içinde, ancak hukuk düzeninin aksaklıklarından doğan sebepleri tespit edebilir. Biz bu Bölümde rüşvetin sebeplerini ancak bu yönden araştırabileceğiz. Ancak, «özel sebepler» deyimi ile adlandırabileceğimiz bu bozukluklar da, kaynağını bir ölçüde iktisadî ve bunun sonucu ortaya çıkan psikolojik sebeplerden almaktadır. Böylece bu «genel sebepleri» kısa, özlü ve ayrıntısız olarak görmek, hukuk tarihçisinin araştırma alanına ışık tutabilecektir. O yüzden bu Bölüm'de rüşvetin sebeplerini iki ana kategoride inceleyeceğiz.

II — GENEL SEBEPLER.

Osmanlı Devletinin iktisadî yapısının dayandığı ana unsur tarım idi. Tımar rejimi esaslarına göre kurulmuş tarım hayatı devletin ana temeliydi. Tarım hayatı çeşitli bölgelere göre son derece değişikti. Bununla beraber arazinin durumu genellikle ku-

ru-tarıma elverişli idi ve büyük tabiî felâketler pek çok yerde köylünün toprağının bir daha kazanılmayacak şekilde elden çıkmasına sebep olur ve böyle durumlarda Devletin sınırları içinde sık sık göçler ve huzursuzluklar meydana gelirdi[1]. Özellikle XVI. ci Yüzyılın ikinci yarısı, türlü sebeplerle, bir enflâsyon çağı oldu[2]. Bu Yüzyılda hem Merkantilist Doktrinin *Avrupa*ya saçtığı gümüş bolluğu bu enflâsyonu körüklüyor, hem de coğrafî keşifler dolayısı ile Osmanlı Ülkesi uluslararası ticarette ikinci plâna düşüyor, devamlı *İran* savaşları yukarıda belirttiğimiz gibi son derece nazik olan tarım hayatını iyice bozuyor ve sonuçta iç pazarların ticaret hacmi ve üretim daralıyordu[3]. Böylece çıkan ve varlığını çok uzun süre devam ettiren buhran, fetihle elde edilen toprak kazancının da durması yüzünden Devletin ana temelini, yâni tımar rejimini bozmağa başladı[4]. Bu arada önemli bir husus da zikredilmelidir: Ortaçağda ve Yeniçağın başlarında «para henüz iktisadî -rasyonel zihniyetin değil, içtimaî- politik kıymetlerin, bilhassa gösteriş ve ihtişam hevesinin emrindedir»[5]. Yâni para ekonomisi henüz yerleşmemiştir ve para bir değişim aracı olmaktan çok sosyal itibarın bir aracıdır. O yüzden Ortaçağda debdebe ve ihtişam hırsının amacı mümkün olduğu kadar çok servet toplamağa yönelmiştir[6]. Bu ortaçağ mantalitesi Osmanlı Devletine iyice yerleşmiştir. Özellikle XVI-XVII. ci yüzyıllarda pek çok gözlemci alelâde bir valinin bile maiyetini teşkil eden kişilerin çokluğunun, ihtişamının, zenginliğinin, Batıdaki prenslerden kat kat üstün bulunduğunu belirtirler[7]. Gösteriş ve servet

---

(1) Bk.: G Ü Ç E R , 6.. B U S C H - Z A N T N E R , R i c h a r d : *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa.* Leipzig 1938, s. 124 vd, 130 vd.

(2) G Ü Ç E R , 36., A L İ F A İ K , *Volkswirtschaftspolitik der Türkei im 16. und 17. Jahrhundert.* Kieler Dissertation 1920 (Metin basılmamıştır) 75 vd.. K A R A B A C E K , 212 vd.

(3) Ü L G E N E R , 127 vd., 142, vd., Özellikle krş. G Ü Ç E R , 21.

(4) T I S C H E N D O R F , P a u l A n d r e a s : *Das Lehnwesen in den moslemischen Staaten insbesondere im osmanischen Reiche,* Leipzig 1872, s. 104 vd.. J A C O B , G e o r g : *Aus Ungarns Türkenzeit,* Frankfurt 1917, s. 17... S T A D T M Ü L L E R , 13.

(5) Ü L G E N E R , 119'dan naklen.

(6) *Ay. esr,* 45.

(7) Msl. bk.: R A U W O L F , 77... 1573 Ağustosunda Sarayı gören G E R L A C H , böylesine ihtişamlı kıyafetleri olan hizmetlilere hiç bir yerde rastlanmayacağını belirtir, (s. 23)..

hırsı sözü geçen yüzyıllardan da ileriye atlamış ve bu ortaçağ zihniyeti XIX. cu Yüzyıla kadar uzanmıştır[8]. Belirtilen servet düşkünlüğü, «paye ve itibar'ın ifadesi olduğundan, ilk plânda Devlet hizmetlilerini etkilemiştir. Saraydan başlayan bu düşkünlük bütün yüksek memurlara, giderek tüm hizmetlilere yayılmıştır. Böylece Ülke servetinin büyük bir bölümü, Askeri Sınıf üyelerinin eline geçti. XVI. cı Yüzyılın ikinci yarısında başlayan kriz böylece en çok bu Sınıfı etkiledi[9]. Orta ve Batı *Avrupa*'da başlayan erken kapitalizm ile para ekonomisinin yerleşmesi, yani keşifler sonucu artan ticarî faaliyet, enflâsyonun durması, oradaki kamu hizmetlilerinin bu mantalitesini silmeğe başlamışken, *Akdeniz* ülkelerinde[10] ve bu arada özellikle Osmanlı Devletinde kriz büyüyor, kapalı iktisat sistemi dolayısı ile kamu hizmetlileri servetlerini çoğaltmak ya da yokolmaktan kurtarmak için her çareye baş vuruyorlardı. Türk memurların pek paraya düşkün ve açgözlü oldukları[11] ya da onlara bir iş yaptırmak amacıyla dahi değil, sırf huzurlarına çıkabilmek için bile mutlaka hediye vermek gerektiği[12] hakkındaki görüşlerin açıklanması yalnız belirttiğimiz sebebe ihtiyaç gösterir. Yoksa Türklerin başka ulusların mensuplarından daha kötü karakterde olduklarını ileri sürmek mümkün değildir. Gerçekten, söylediğimiz ithamları yapanlar orta sınıf halkın dürütlüğünü itirazsız kaydettikleri gibi, kamu hizmetlilerinin arasında da üstün vasıflı kişilerin bulunduğunu zikrederler[13].

Bu ana sebepler kamu hizmetlilerinin her vesile ile halktan para sızdırmalarına yol açtı[14]. İktisadî sıkıntılar arttıkça, birbiri

---

(8) Msl, bk.: P E R T U S I E R , 308.. M O R D T M A N N , D . A ., *Belagerung*, 42.. XVIII. ci Yüzyıl sonlarında Paris Elçisi olan H â l e t E f e n d i den devlet büyüklerinin *Fransa*dan getirmesini istediği hadsiz-hesapsız hediyeler, bu düşkünlüğün nasıl sürüp gittiğini gösterir Bk.: K A R A L , *Hâlet Efendi...*, 23 vd., 88.

(9) İ N A L C I K , «İktisat Fak. Derg.» XV/1-4, s. 61.

(10) B R A U D E L - B a r k a n , 395, 400 vd.

(11) Msl, bk.: R I C A U T, 48.. B U S B E C Q , 38.. S C H W E I G G E R , 74.. L E W E N K L A W , 101.. T H E V E N O T *I*, s. XLIV.. D E R N S C H W A M , 240.. T A V E R N I E R , *Beschreibung*, Önsöz 2.. W A N S L E B *II*, 250. C O R Y A T E (Purchas 2) s. 1824.. O L I V I E R . 224.. L U D E K E , *Beschreibung II*, 91.

(12) Msl. bk.: S C H W E I G G E R , 79.. O L I V I E R , 531.. G E R L A C H , 52, 135, 324, 331, 420.. S A G R E D O , 410.

(13) Msl, bk.: T H E V E N O T *I*, 82.. T H O R N T O N , 420. L U B E N A U *II*, 123, 139.

(14) O R H O N L U , 38-39.. S A X , 36-37.

ardına gelen savaşların tahribatı çoğaldıkça, Devletin ana yapısı olan Tımar sistemi iyice bozuldu. Tarım iktisadının yukarıda belirttiğimiz olumsuz yanlarından başka Avrupa'da sanayileşmenin başlaması, kapitülasyonların millî iktisadı tamamen öldürmesi gibi sebepler yönetici sınıfların geçimlerini sağlamak için her türlü ahlâk ölçüsünün dışına çıkmalarına yol açtı. Daha XVI. cı Yüzyıl sonlarında «çabuk servet toplamanın» kestirme yollarına erişen yöneticiler[15], daha sonraları artık kendi menfaatlerinden başka birşey düşünemiyorlardı. Ölen millî iktisat yüzünden memurluğa rağbetin artması[16] ve yetenekli kişilerin ticarî hayata itibar etmemesi[17], Osmanlı Bürokrasisinde patolojik bir büyümeye yol açtı. Böylece bir fâsit-daire içine girildi. Devamlı iktisadî kriz arttıkça Devlet gelirleri azalıyor[18], iktisadî düzen bozuldukça memurluğa rağbet artıyor ve bu şekilde Devletin memurlarına tahsis ettiği gelirler yeter gelmediği için bürokrasi içindeki yolsuzluklar çoğalıyordu. Kamu hizmetlilerinin geleneksel disiplinleri[19] daha XVII. ci Yüzyıl'ın ikinci yarısında tarihe karışmıştı[20]. Bürokrasi Tanzimat devrinin düzelti girişimlerine rağmen bozukluğunu sürdürmüştür[21]. Böylece en dürüst memurlar bile pek bozuk şartlar yüzünden yolsuzluklar yapıyorlardı: Dindar ve fazıl bir memur Derviş Aşçı Dede İbrahim, II. ci Abdülhamid devrinin maaş düzensizliği yüzünden bir bayram arifesinde dini ödev gereği hamama gidemiyecek kadar parasız kaldığı zamanlarda, devlet hesabına sattığı bazı malzemenin parasını cebine indirdiğini itiraf eder[22]. Bu sebepler yüzünden karakterleri tamamen bozulan memurlar ise rüşvet yoluna çok kolay saparlar. *Paris* Elçisi Hâlet Efendi'nin son derece sıkışık kaldığı bir sırada Napeleon'un rüşvetini kabul etmek zorun-

---

(15) RICAUT, 28.

(16) Msl, bk.: Beşinci Bölüm III/2'de incelediğimiz *Tanzimat Meclis-i Âli Layihası* (KARAL, TV *I/1*, 49).

(17) de TOTT *I*, 39-40.. ÜLGENER, 69-70.

(18) ALİ FAİK, 64-65.

(19) RICAUT, (The Maxims) s. 2.

(20) KNOLLES, 990.

(21) Tanzimat sonrası Bürokrasisindeki bozukluklar için bk.: GELZER, *Geistliches*.. 186-189.. MORDTMANN, A. D.: *Die finanzielle Krisis in Konstantinople.* «Augusburger All. Zeitung» 5 VI 1861, s. 2551. HARTMANN, M.: *Unpolitische Briefe, 87.*

(22) Aşçı Dede İBRAHİM-Bremer, 29 ve 135. Ayrıca bk.: 28, 150.

da kaldığını biliyoruz[23]. Böylece, yukarıda da belirttiğimiz gibi, para hırsı ve karakter bozukluğu denilen psikolojik unsur Osmanlı Bürokrasisine egemen olmuş ve rüşvetin en önemli sebebi haline gelmiştir[24].

Kamu hizmetlilerinin karakter düşüklüğünün sebebini açıklamak için, onların genellikle Devşirme Sınıfından gelmeleri dolayısıyla aile terbiyesinden yoksun oldukları kabilinden ileri sürülen iddialar[25] yukarıdaki gelişim hesaba katılmadan düşünülmüşlerdir. Gerçekten pek rüşvetçi olan Ulema Sınıfı üyeleri devşirmeden değillerdi. Ayrıca devşirmelerin son derece sağlam bir eğitimden geçtiği hesaba katılmalıdır.

Devletin kuruluşu ânından XVI. cı Yüzyıl sonlarına kadar olan safhada da rüşvet olaylarının eksik olmadığını biliyoruz. Bu devredeki rüşvetçilik yukarıdaki nazariye ile tam anlamı ile açıklanamaz. Ancak, bu devrede rüşvetçiliğin XVI. cı Yüzyıl sonundan itibaren olan gelişim karşısında pek hafif kaldığını anlatmağa çalışmıştık. İlk devirlerdeki nisbî rüşvetçiliğin zaman zaman meydana gelen iktisadi krizlerle (msl, fetret devri) körüklendiği söylenebilir. Ancak, kuruluş devresinin iktisadi yapısı yanında Devlet düzeninin henüz tam anlamı ile yerine oturmaması ve kamu hizmetlilerinin yeteri derecede çoğalmamasının rüşvetçiliğin yaygınlaşmasına engel olduğu ileri sürülebilir.

Rüşvet olayları mekân itibarı ile de azalıp-çoğalabilir (Bk.: Üçüncü Bölüm II/1, A-b, bj). İktisadî durumu sağlam, Devletin özel itina gösterdiği, otoritenin kuvvetli olduğu yerlerde rüşvet olayları daha az görülür. Buna karşılık, özellikle Doğu eyaletleri gibi yerlerde gerek ulaşım imkânlarının kısıtlı olması yüzünden Devlet otoritesinin oralara tam anlamı ile girememesi, gerekse iktisadî hayatın kısırlığı sebebiyle yöneticilerin gelir kaynaklarının azlığı, oralarda rüşvet suçunun işlenmesini artırabilir[26].

---

(23) Bk.: Üçüncü Bölüm, not 487.

(24) Bu yüzden msl, II. ci A b d ü l h a m i d in Sadrıazamlarından S a i t P a ş a (öl: 1914) rüşvetin baş sebebi olarak ahlâk buhranını görüyordu. Bk.: K A R A L , *OT VIII,* 329.

(25) Msl, *Venedik* Elçisi G r i t t i 'nin 2 XII 1503 tarihli raporu, s. 24-25. Bk.: L Y B Y E R , 39.. *İngiliz* Elçisi B a r t o n 'un fikri, Bk.: K U R A T , 97.

(26) O B E R H U M M E R , E u g e n : *Die Türken und das osmanische Reich,* Leipzig-Berlin 1917, s. 89.. H O P F , 189.

Kısaca belirttiğimiz bu genel sebeplerin daha derin analiz edilmesi gerektir. Ancak, «karakter ve ahlâk bozukluğu» olarak nitelendirilen sebebin esas kaynağı iktisadidir. Her devirde ve her mekânda yaşayan insanlardaki bencillik duygusu kendi iradeleri dışındaki iktisadî olaylardan doğan zorunluluklar ile birleşince rüşvetin baş sebebi ortaya çıkmış olur. Osmanlı Devletinde bu sebebin yok edilememesi ve onu geliştiren unsurların fazlalığı rüşvetçiliğin çok yaygınlaşmasına yol açmıştır.

III — Ö Z E L S E B E P L E R .

Bu sebepler kamu hizmetlilerinin özellikle malî statülerinden doğan mahzurlar ile, hukuk düzeninin yetersizliğinden çıkan aksaklıklardır. Sırasıyla bunları inceliyelim:

1. Kamu Hizmetlilerinin Malî Statülerinden Doğan Sebepler.

A. G e n e l O l a r a k :

Ortaçağ'da kamu işlerini görenler hükümdarın hizmetlisi idiler. Bugün ise Devletin hizmetlisidirler. Hükümdar ile kamu hizmetlisi arasındaki ilişkide, onun ilk plânda efendisinin emrinde çalışacağı göz önüne alınmıştı[27]. Ortaçağ'da kamu hizmeti kavramı da bugünkü anlayışımızdan bambaşka bir şekildedir. Ortaçağ'da devlet, hükümdarın mülkiyetindedir. Hükümdar, ülkesinin topraklarında yaşayan insanlara ancak kendi öz menfaati için yardım edebilir. Osmanlı Devletinde de durum böyledir. Gerçi İslâmlığın kaynağı adalettir. Fakat Ortaçağ anlayışı ve daha sonra mutlak otoriteli merkezî devletlerin kurulması hükümdarı kamu hizmeti anlayışına bugünkü anlamında yaklaştıramamıştır. İslâmda kamu hizmeti ancak bir sevap işlemek için yapılır. Bunun da aracı «*Vakıf*» Kurumudur. Vakıf yoluyla hizmet yapmakta herkes hürdür. Özel kişiler de böylece kamu hizmeti gördürebilirler. Devlet, yâni hükümdar da kamu hizmetini vakıflar yolu ile yapar[28]. Görülüyor ki devletin kamu hizmeti anlayışı bugünkü kavramlarımızla bağdaşmıyor. İmdi, devlet ya da kamu hizmetlileri dediğimiz Askerî Sınıf'ın esas amacı hükümdara hizmet etmektir. Hükümdar bu hizmetlilerine kendi hazinesinden para ödemez. Devlet geliri ilk

---

(27) Z I M M E R L I N , 39.

(28) Geniş bilgi için bk.: O N A R , S ı d d ı k S a m i *İdare Hukukunun Umumî Esasları*, Cilt I, İstanbul 1960, s. 112 vd.. Özellikle 536 vd.

plânda onun şahsına ve ordusuna (Kapıkulu) gider. Hükümdar, Devlet hizmetlilerine gelir «tahsis» eder. Batı Ortaçağında da aynı özellik vardır. Hükümdarla memur arasındaki bağıt tamamen özeldir. Hükümdar hizmetlisine para ödemez. Hizmetli halka yaptığı iş karşılığı tarifesine göre harç, ücret alır. Bu paranın bir bölümünü devlete verir. Üst tarafı kendisine kalır. Ücret tarifesi yüksek olduğu için kamu hizmetine talip olan kimsenin bir miktar para vererek hizmetini satın alması olağandır[29]. Özellikle *Bizans*'ta bu sistem çok gelişmiştir. İşte bugünkü kavramlarımıza pek yabancı gelen «hizmet» ya da «makam» satışı Ortaçağ'da böylesine tabiîdir. Osmanlı Devletinde de makam almak için caize ya da pişkeş verilmesi meşru idi. Bunun arkasından şüphesiz rüşvet gelirdi. Rüşvet, caizenin meşru olmayan ve gizli bir tamamlayıcısı idi; ancak bu mekanizma içinde verilmesi tabiî bir hale geliyordu. Öte yandan memurun kendi hesabına tahsilât yapması sırasında da pek tabiî olarak rüşvet ve benzeri yolsuzluklar cereyan ediyordu. Şimdi, ayrıntılara girmeden Ulema ile İcraî Askerî Sınıf üyelerinin bu statülerinin rüşvete nasıl yol açtığını biraz daha yakından görelim.

B) Ulema

Ulema Sınıfının İslâm Devleti içindeki özel ve imtiyazlı durumunu biliyoruz (Bk.: Dördüncü Bölüm, IV/2). Bu yüzden Ulemanın hükümdarın özel hizmetlisi sayılıp sayılmayacağı meselesinin çözümü gerektir. Konumuz dışına taşan bu mesele ile uğraşmayacağız. Ancak, İslâmın baş amaçlarından «adalet»i gerçekleştiren Ulema, halifenin vekili olduğu için ve ayrıca bu yüzden imtiyazlara sahip olması sebebi ile İcraî Askerî Sınıf üyelerinden farklı bir statüde bulunmuştur. Buna rağmen Ulemaya gelir tahsisi konusunda diğer hizmetlilerle arada bir fark yoktur. Yalnız ufak bazı istisnalar vardır : Genellikle şeyhülislâmlara istisnaî olarak hazineden belli bir para verilir. Ancak o da tevcihleri kendisine bırakılmış makamların taliplerinden aldığı tayin harçlarını şahsı için kullanabilir[30]. Şeyhülislâma yaptığı olağanüstü harcamalara kar-

---

(29) Bu konuda geniş bilgi için bk: BUECHER, Karl: *Das städtische Beamtentum im Mittelalter*, Leipzig u. Dresden 1965, s. 15 vd.

(30) RICAUT, 75.. BUSINELLO, 20-21.. ALİ FAİK, 60 not 1.

şılık da Hazineden para verilebilir[31]. Gene din ve eğitim hizmetleri ile meşgul Ulemaya da hazineden ve vakıf mallarından belirli gündelikler verildiği anlaşılıyor[32]. İmamlık hizmetini yapanlar genellikle para almazlardı. Ancak onlara gönül rızası ile para verilebilir[33]. Fetva işleri ile meşgul olan müftüler yaptıkları hizmet karşılığı kendilerine başvuranlardan belirli bir ücret alabilirler. Yardımcıları da bu ücretten bir pay alabilir[34]. Bu hizmetlilerin aldıkları ücretler tatmin edici olduğu zaman rüşvet yoluna sapmadıkları ileri sürülebilir. Zaten görevlerinin mahiyeti (Müftüler dışında) rüşvetçiliğe elverişli değildir.. Kadı ve naiplerin gelirleri de bu son saydıklarımıza benzer bir şekilde elde edilir. İslâm Hukukunda ana prensip kadıların, tıpkı namaz kıldıran imamlar gibi, ne devletten ne de işlerini gördükleri kimselerden ücret almamalarıdır. Ancak bu ideal düşüncenin gerçekleşmesi mümkün olmadığı için İslâm Devletinde kadılara Beytülmal'den belirli maaşlar verildi[35]. Bununla beraber geniş bir kadı topluluğuna hazineden maaş tahsisi malî bakımdan mümkün değildi. Muhtemelen bu sebepten, kadıların, tespit edilmiş tarifelere göre, işlerini gördükle-

---

(31) «Şeyhülislâmın sefer-i hümayuna giderken.. menzilinde harcırahı elli bin akçenin adamı eline verildiğine dair» hazine tezkeresi. *BA Fekete N. 1353. (D), BRZ. T.: 15 Ra 1083/11 VII 1672.*

(32) A L İ F A İ K , ay. yer.. Bk.: Ş Ü K R U L L A H , 55. Ayrıca bk.: «Eyub Sultan külliyesindeki *Cafer Paşa* Türbesinde beş akçe ile türbedar, beş akçe ile musli (?) iki akçe ile cüz'ü han ve iki akçe ile misbah olan.. vefat etmekle mahlûl vazifelerin tevcihi.. için A b d ü r r a h m a n A y d ı n D e d e » arzuhali - Şeyhülislâm işaretiyle tevcih edilmiştir. *BA Fekete N. 907 (A), RSK. T.: 28 B 1086/18 X 1675.. «Bursa*'da *Emir Sultan Cami*inde yevmî üç akçe vazife ile imam olan.. M a h m u d 'un bir senelik istihkakı olan 1080 akçayı *Bursa*'da İkizceli ağnam mukataası malından ve emini elinden bittamam aldığına dair..» hüccet. *BA Fekete N. 1451. (D) BRM, T.: 1 R 1083/27 VII 1672. Ayni* T. ve *aynı konuda bk. Ay. tasnif N. 1449, 1450. (D). BSM.* Ayrıca bk.: I B N A L - A M İ N M A Ḥ M Ū D K E M Ā L , *Arpalık,* «Türk Tar. Enc. Mecm». Yıl 16/17 (sayı 94) s. 279.

(33) «Namaz gecelerinde gani imamlar cemaatden cer etdiği akçe helâl mıdır? El-Cevab: Helâl olur eğer ṭayyib-i hatır ile verdilerse ve illâ olmaz» K E M A L P A Ş A Z A D E , SmyK, N: Darülmesnevi 118, V 62 a.

(34) R I C A U T , 75.. U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye,* 196.. Ayrıca bk.: B E A V V A V , H e n r i B a r o n d e : *Relation iovrnaliere dv voyage dv Levant,* Nancy 1615, s. 63.

(35) Bk.: S O B O T T A , 136 vd.. T O R N A U W , 194.. H U A R T *I,* 359-360.

ri kişilerden ücret almaları usulü yerleşti. Osmanlı Devletinde Orhan Beyin «kimseden nesne almamaları» için kadılara vakıf gelirlerinden bir miktar para tahsis ettiği söylenir[36]. Bununla beraber I. ci Bayezid'e kadar onlara tam bir gelir düzeni sağlanılamadı ve bu aksaklık kadıların geniş ölçüde, rüşvet almalarına sebep olduğu için harç sistemi ihdas edildi. Artık Tanzimat Devrine kadar kadılar *«aidat-ı şer'iye»* denilen ve miktarları Devletçe tespit edilen bu harçlarla geçindiler[37]. Mahkeme harçlarının yanı sıra bazı kadılara hazineden belirli bir gelir sağlanması da mümkündür, ancak bu bir istisnadır[38]. Önemli kadılara sağlanan bu gelir harç sisteminin yeterli olmadığı anlamına gelmektedir. O halde kadı ve naiplerin, hele iktisadî kriz yıllarında geçimlerini sağlayamadıkları anlaşılır. Diğer yandan her yargı bölgesinin geliri değişiktir ve rütbeleri eşit olan kadılar arasında bu bakımdan bir adaletsizlik vardır. Geçim endişesi kadı ve naipleri

---

(36) ŞÜKRULLAH, 53.. NEŞRİ *I,* 187: «..kuzata dahi ulufe tâyin etdi, ta kim kimseden nesne almayalar».

(37) Bk.: Üçüncü Bölüm not 3.. Ayrıca bk.: D'OHSSONN *VI,* 188 vd. IBN AL-AMİN, 279. HAMMER, *GOR IX,* 340 TEVKİ'İ 'ABD AL-RAḤMAN Pâşâ Kanunnamesi, 441-442. SOBOTTA, 174 vd.. SHAW, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1798,* 58 vd.. SCHIMMEL, 87.. AḤMED LUṬFĪ, 61 Harç tarifeleri hak. toplu bilgi: İNALCIK, *Adaletnâmeler.* 78.. Ay. yazar: *Bursa Şeriye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları,* «Belleten» XI/44 (1947) s. 693 vd.

(38) Msl, bk.: 'OSMAN NURĪ, 300.. HAMMER, *Umblick,* 2-3.. İBN AL-AMĪN, 280.. *«İstanbul* kadılarına padişah tarafından her ay verilen 500 kuruşun.. alındığı» (Tahvil) *BA Cevdet Ad. N. 1732. T.: 5 Ca 1199/16 III 1785.. «İstanbul* kadılarına her ay verilmesi mutad olan atiyyenin Ra aylığının alındığına dair» kethüdası tarafından verilen tahvil, *Ay. tasnif N. 2034 T.: R 1204/19 XII 1789-16 I 1790..* Ayni mealde, Bk. *Ay. tasnif N. 3997. T.: 3 Z 1207/12 VII 1793.* XVI. cı Yüzyıldan itibaren *Mekke* kadılarına *Cidde* Gümrük gelirlerinden bir miktar para tahsis edilmişti. Bk.: *BA Cevdet Ad. N. 697, 1366, 2060, 2068, 2069, 2107..* Kadılara bazen tımar tevcih edildiği de anlaşılıyor. Bk.: *BA Fekete (tımar) (A) DVN N. 575. T.: 26 Z 980/23 IV 1573.* Ayrıca bk.: İNALCIK, *IV. Türk Tarih Kongresi Zabıtları,* Ankara 1952, s. 136... Emekliye ayrılan kadılara mutlaka, normal yollarla mazul olanlara ise bazen bir yerin geliri «arpalık» olarak tahsis edilirdi. Bk.: PEÇEVĪ *I,* 7-8.. UZUNÇARŞILI, *İlmiye,* 118 vd..: İBN AL-AMĪN, 276, 281.. Ayrıca bk.: *BA Cevdet Ad. N. 2973-2975, 4002, 5597.*

rüşvet almağa itmiştir[39]. Ayrıca kadıların makamlarını satın almaları ve XVI. cı Yüzyıldan itibaren yerlerinde en fazla bir yıl kalmaları, onları hem verdikleri bedeli kısa bir süre içinde çıkartmağa sürüklemiş hem de bir yıl sonra kendilerini bekliyen mazulluk süresi içinde geçimlerini sağlamak için yolsuzluklara sapmalarını kolaylaştırmıştır.. Fazla para toplamak için başvurulan usullerden birisi de naiplikleri iltizama vermekti. Kadılar en fazla para verene naiplikleri satarlardı[40]. Niyabet iltizamı resmen yasaktı[41]. Bu açık yasağa rağmen naiplikler iltizama veriliyordu. Yasak olan bu iltizamın makam satışı niteliğinde bir rüşvet olduğu açıktır. Böylesine hukuka aykırı bir şekilde naip olanların da her türlü yolsuzluğu yapmalarını, bu arada rüşvet de almalarını olağan karşılamak gerektir[42]. Niyabet iltizamının yasaklara rağmen yürümesini Devletin her dalında egemen makam satışı ve kadıların yukarıda belirttiğimiz sebepler yüzünden mümkün olduğu kadar çok servet toplamaları ile açıklamak mümkündür.

Kadıaskerler, kadıların tersine, hazineden belirli bir maaş alırlardı ve bu yeteri kadar yüksekti[43]. Bununla beraber devrin

(39) «Şimdiki halde bab-ı kısmet ve husus-u nikâhda ve ataknamade ve sair mekâtibin resmi bâbında kuzatın ziyade ifrat-ı câbine meyelanları ve cânib-i ifratda taaddi ve ihtilafları arz olunduğu sebebden bu veçhile kanun emr idub.. minbadu bu kanunname ile amel olunub..» ibaresi harç tarifesinin yetersizliği göstermektedir. Bk. İ N A L C I K , «Belleten» XI/44, 695 not 5.. Ayrıca bk.: 1594/1004 tarihli adaletnâme U L U Ç A Y , *XVII. Asırda.. Eşkiyalık*, 135.. B R O W N , 54.. U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye*, 84. krş. 137.. U L U Ç A Y , *XVIII-XIX. Yüzyıllarda.. Eşkiyalık*, 55.

(40) U Z U N Ç A R Ş I L I , *İlmiye*, 138.

(41) Bk. Beşinci Bölüm II/2, B/b ba.. Ayrıca bk.: «*Mısır* Beylerbeyine hüküm ki, Rikab-ı Hümayunuma.. sunup.. Kadısı olan kimse niyabetini aharlara iltizama vermekle naib olanlar Müslümanlardan hilâf-ı şer ve kanun hayli zulm.. edib akçalarını almakdan hali olmazlar imiş.. buyurdum ki.. göresin.. kadı-i mezbur niyabetin iltizama vermiş ise men edib tenbih eyleyesin ki iltizama vermeyib..» *BA MÜD, N. 5, Hk. 1685, T.: 4 Za 973/23 V 1566*.. «Kadıların bizzat.. ifa-ı vazife eylemeleri ve özürleri halinde ahkam-ı şeriyeye vâkıf naib tâyin etmeleri.. cahil ve gafil kimseleri ziyade paraya tamaen naib tâyin etmemeleri..» hak, *Rumeli* Kadıaskerine ferman.. *BA Cevdet Ad. N. 251. T.: Za 1173/Haziran-Temmuz ortası 1760.*

(42) Bk.: U L U Ç A Y , *XVII. Asırda.. Eşkiyalık*. 134. ve N. 7 (s. 178-180), N. 37 (s. 208-214), N. 158 (s. 351-352), N. 172 (s. 369-370), N. 218 (s. 427-428) belgeler.

(43) S O B O T T A , 127.. A L İ F A İ K , 60 not 1.. M A U R E R , C a s p a r u m , 109.

mantalitesi sebebi ile makam satışı yoluyla rüşvet almışlardır.

C) İ c r a î - A s k e r î S ı n ı f

İcraî-Askerî Sınıf üyelerinin malî statülerini bütün ayrıntıları ile ortaya koymak ve incelemek başlı başına ve çok geniş bir araştırma konusudur. Burada yalnız genel prensipleri belirterek, bunlardan rüşvet sebeplerinin nasıl çıkabileceğini göstermeğe çalışacağız.

Tanzimat devrine kadar, pek az istisnalar dışında (Msl, hükümdarın kişisel ordusu olan Kapıkulu askerleri), İcraî-Askerî Sınıf üyeleri Devletten belirli bir maaş almıyorlardı. Bunlara genellikle ya tımar usulü vasıtasıyla gelir tahsis edilirdi, ya da kendilerine tıpkı kadılar gibi kanunen tanınmış ücretleri toplayarak geçimlerini sağlamaları öngörülürdü[44]. Düzen sakattı. Özellikle hiz-

---

(44) A L İ F A İ K , 55, 59.. İ N A L C I K , *Adaletnâmeler*, 52.. A K - D A Ğ , *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiyenin İktisadî Vaziyeti,* «Belleten» XIV/55 (1950), s. 353 vd.. N E D K O F F , 41.. W A N S L E B *II*, 189.. K A R A L , *H. Hümayunlar (Nizam-ı Cedit)*, 7.. Vezir-i âzamların kanunî gelirleri için bk.: L U Ț F İ P A Ş A - T s c h u d i , metin 14-15.. Vezir-i âzamların adamlarına tımar vermesi, *Ay. esr*, metin 10.. Beylerbeylerinin gelirleri için bk.: A L İ F A İ K , 37.. K O N I G S H O F E N , s. XX.. M A U R E R , C a s p a r u m , 153.. Devlet hazinesi için büyük bir külfet olarak saray hizmetlilerine gündelik verilirdi. Bk.: B E H R N A U E R *Nasihatnâme*, 702.. A L İ F A İ K , 58-59.. Diğer gündelik alan hizmetlilerin paraları genellikle gümrük mukataalarından ödenirdi.: Msl, İskân kâtipleri, Bk.: O R H O N L U , 49 not 93.. «*İstanbul* Gümrüğü Mubassırı..'ın ulufesine üç akçe zam ve gümrük hasılatından yevmî beş akçe vazife tevcihine dair» tezkere. *BA Fekete (Maliye) N. 1352 (D), BRM. T.: 28 S 993/1 III 1585*.. «Sabık Rikab-ı Hümayun kaymakamı H a l i l P a ş a ya *İznikmid* Gümrüğünden tahsis olunan şehrî bin kuruş maaşına ait muamelenin ifasına» dair tezkere *BA Fekete N. 2666 (D). BŞM. T.: 1008/1599-1600*.. Emeklilik hakkını kazananlara da arpalık ya da gene gümrük gelirlerinden ve benzeri yerlerden maaş tahsis edilebilir. L U Ț F İ P A Ş A - T s c h u d i , metin 38.. C A S T E L L A N *II*, 176-177.. «Fakirülhal olan.. *Mısır*da evkaf zevaidinden (fazlasından) iki para tahsisi» hak. *Mısır* Beylerbeyine hüküm *BA MÜD N. 1, Hk. N. 1349. T.: 17 M 962/12 XII 1554*.. «Uzun zamandan beri hasta olduğundan.. takat ve kudreti bulunmayan.. *İstanbul* Gümrüğünden yirmi akçanın ihsan olunmasına dair» Arzuhal (*Galata* Sarayı Kethüdası M e h m e t İmzasıyla - IV. M e h m e d 'in H a t t - ı H u m a y u n u vardır) *BA Fekete, N. 3027 (A). RSK, T.: 8 L 1083/27 I 1673*.. Gene yaşlı bir hizmetliye *İstanbul* Gümrüğünden ulufe verilmesi, Bk.: *BA Fekete N. 48 (A) RSK T.: 10 M 1086/6 IV 1675.*

metliye verilen halktan ücret toplama hakkı kolaylıkla kötüye kullanılabilir. Kanunda belli ücretleri, hizmetli, her zaman arttırma eğilimi gösterir. Bu, rüşvete son derece kapı açan bir yoldur ve zaman zaman ücreti Devlet hazinesi için toplamak usulünün konulması yolsuzluklara engel olamamaktadır. Zira bu konuda yapılacak işlemde de rüşvet büyük rol oynar. Ücretle rüşvet arasında da kesin bir çizgi yoktur[45]. Öte yandan kendilerine tımar tahsis edilen hizmetliler, bunların gelirini iltizam yoluyla satarlardı. Mültezimler genellikle *Musevî, Ermeni* ve *Rum* bankerlerdi. Bunlar iltizamı almak için rüşvet yarışına çıkarlar, sonra da türlü yolsuzluklarla halkın sırtından bu parayı toplarlardı[46]. Devletin doğrudan doğruya iltizama verdiği vergiler, gümrük resimleri vs.'nin de rüşvete yol açması tabiidir[47].

Sakat olan bu sistem, İcraî-Askerî Sınıf üyelerinin servet sahibi olma hırslarını kamçıladı. Bu şekilde toplanan gelirlerin Dev-

---

(45) Meselenin tartışması için bk.: İ N A L C I K , *Adaletnâmeler,* 52.

(46) K A R A L , *H. Hümayunlar (Nizam-ı Cedit)* 111.. B E A U J O U X , 17. H A S S E L Q U I S T , 179.. S T A D T M Ü L L E R , 9. E I C H M A N N , 80.. Z I N K E I S E N *III,* 137.. Ayrıca bk: P E Ç E V İ *II,* 8-9.. *I,* 8.. L U B E N A U *II,* 9.. P O U Q U E V I L L E *I,* 27.

(47) Msl. Bk.: G E R L A C H , 303. A M M A N N , 82.. H E L F F R I C H , 743. B R O W N , 140-141. Devlet gelirlerinin iltizama verilmesi usulünün O s m a n B e y zamanında başladığı anlaşılıyor. Hernekadar O s m a n B e y bu usulü adaletsiz bulmuşsa da, gelenek olduğu için yerleşmiştir..Bk.: A Ş I K P A Ş Z A D E , 104. N E Ş R Î *I,* 111. Ayrıca şu belgeler: İltizama verme usulleri ve yolsuzluklar bakımından: «tımar verilmek şartıyla *Varna* İskelesi Gümrüğünü iltizam eden biri, aidatını tamamen vermiş olmakla tımarının tevcihine dair» tezkere. *BA Fekete (Maliye) N. 1093 (D). BMK. T.: 16 R 990/10 IV 1582..* «..madenlerinin en büyük hissedarı olan bir zimmî bir sene içinde Darphaneye 40000 dirhem gümüş vermiş, maden civarındaki nehre bir köprü yaptırtmayı taahhüt etmiş olduğundan bu hizmeti mukabilinde aşar ve rusumdan muafiyetine ve madene mutemet tâyin edilmesine» dair Arz.. *BA Fekete (Darphane) N. 1611 (D) BMK T.: 5 C 997/3 V 1589... «Tırhala* hasları ile.. iltizam eden zimmîlerin pişkeş verdikleri akçanın mukataa S e y d i B e y e ihale olunduğundan iadeleri iktiza edeceği» hak. Arzuhal, *BA Fekete (Maliye) N. 2863 (D) HSC T.: 22 B 1009/27 I 1601..* «Zimmetinde küllî mirî akçe çıktığı halde bir yolunu bulub tekrar Kasapbaşı olan M e h m e t A ğ a *Eflâktan* gelen binlerce koyunun telefine sebeb olunca azil ve Kasapbaşılık tekrar ihale olundu V a s ı f , bunun üzerine «yine terbiye-i peyzir (ıslah) olmaması mahall-i taaccüb-ü ehl-i ukuldür» demiştir. C E V D E T *III,* 7. T.: 1198/1783-1784.

let eliyle kontrolü mümkün değildi. Zira hizmetliye ücretini Devletin vermemesi ve onu halkla başbaşa bırakması bu kontrolü imkânsızlaştırıyordu. Bu başıboşluk içinde hizmetlilere verilen hediyeler normal gelirlerin kat kat üstüne çıkıyordu[48]. Böylece yerleşen ve Doğu mantalitesinin etkisiyle iyice yayılan hediye geleneği ile de başa çıkmak imkânı yoktur, çünkü bizzat Devletin başı, bu usulü gelir toplamak için uyguluyordu ve türlü vesilelerle sultana takdim edilen pişkeşler hazinenin gelir kalemleri arasında yer alıyordu[49]. Devlet adamları iktisadî rahatlık zamanlarında kendilerine sunulan hediyelerle müreffeh bir hayat yaşıyorlardı[50]. Kriz zamanları ise hediye istemek baskı vasıtası haline geliyordu. Bu şekilde istenen hediyeler arasında rüşvetlerin de önemli bir toplama eriştiği tahmin edilebilir[51]. Öte yandan kriz zamanları orta ve küçük rütbeli hizmetlilerin maddî durumları da bir hayli bozuluyordu. Bu bozukluk hem kamu fonksiyonlarının işlemesini zorlaştırıyordu, hem de hizmetliyi rüşvete itiyordu[52]. Maaş düzeni kurulduktan sonra da kriz durdurulmadığı için bozukluk devam etti. Msl, 1861 Yılında memurların aylardan beri maaş alamadığı[53] düşünülürse, Tanzimat sonrası rüşvetçiliğinin bir sebebi ortaya çıkar.

İcraî-Askerî Sınıf üyelerinin rüşvetçiliklerinin sebeplerinden birisi de bunların makamlarını satın almak zorunda kalmalarıdır. Tayinlerden alınan *«resm-i padişahî*[54]*»*, ayrıca sunulan pişkeşler, bir de bunlardan ayrı olarak verilen rüşvetlerin toplamı büyük meblağlara erişiyordu. Böylece, genellikle borç alınan bu paraları faizleri ile birlikte ödeyebilmek, günlük masrafları karşılayabil-

---

(48) JORGA *II*, 439.. KURAT, 95. BUSINELLO, 72 vd. KONIGSHOFEN s. XVIII (19).. CASTELLAN *II*, 178., PERTUSIER, 248.. ULUÇAY, *XVIII-XIX. Yüzyılda.. Eşkiyalık*, 28 vd..

(49) PERTUSIER, 443.. Pişkeş kelimesinin etimolojik yapısı hak. bk.: ARAT, Reşit Rahmeti, *Vekayi-Babur'un Hatıratı*, Cilt II, Ankara 1946 s. 639'da Arat'ın 40 numaralı notu.

(50) Msl, SCHWEIGGER, 39, 165.. ZINKEISEN *III*, 796-797.

(51) AKDAĞ, *Celâli İsyanları*, 67.. Ay. yazar, «Belleten» XIV/55 353 vd. SAX, 129.. THORNTON, 170 vd. BUSINELLO, 88.

(52) WITTMANN, 52.. BUSINELLO, 176.

(53) MORDTMANN, D. A.. «Augusburger all. Zeitung» 8/VI/1861, N. 159.

(54) Msl, UNAT, *Kem. Kara Must. Pş. Lâyihası* «TV *I/6*», s. 454. PERTUSIER, 464.

mek ve bunların üstüne bir miktar kâr da koyabilmek için yönetici, rüşvet de dahil olmak üzere hiçbir yolsuzluktan kaçınmıyordu[55]. Daha XVII. Yüzyılın ilk yarısında makam taliplerine murabahacıların % 100 faizle para verdiği düşünülürse[56], yöneticinin ne derece sıkışık bir durumda kaldığı anlaşılır.

Makam satışının doğurduğu rüşveti başka bir hal iyice körüklüyordu. Bu da görevlilerin genellikle bir yıl için tâyin edilmeleridir[57]. Bu kural XVI. cı Yüzyıl sonlarından itibaren yerleşmiştir ve istisnaları pek azdır[58]. Bu geleneğin ortaya çıkmasına hükümdarın otoritesini kayıtsız-şartsız egemen kılmak ve oligarşik ailelerin türemesini engellemek çabasının sebep olduğu ileri sürülebilir[59]. Öte yandan Devletin, her tâyin işlemi için para almasının malî menfaatler yönünden bu usulün yerleşmesine sebep olduğu da iddia edilmektedir[60]. Ancak gidilen yerde bir yıl bile kalmak da büyük paralara mal olmaktadır. Merkeze durmadan hediye yolla-

---

(55) «Ezcümle yeniçeri ağasının hin-i nasbında hafi ve celî külli caize ve ubudiyet alınır ki sırf rüşvettir. Anlar dahi kul kethüdası ve samsuncu ve zağarcı ve tornacı ve orta çorbacılarını ve serhaddat yeniçeri zabitlerinin tecdid ile hin-i nasblarında küllî rüşvet almağa mecbur olub onlar dahi madunlarını tecrime ve kışla mütevellileri ve ihtiyarları verdikleri cerayim ve rüşveti çıkarmak ve mekellerinden dur olmamak için mahlûlat ketmine mecbur olurlar.» *Nizam-ı Cedit devrinde verilen lâyihalardan.* Çavuşbaşı Mehmed Raşid Efendi Lâyihası, KARAL, «TV *II/11*» s. 342.. Ayrıca bk.: LÜDEKE, *Beschreibung I*, 293.. MELTON, 415.. ETON 64.. CASTELLAN *II*, 243.. OLIVIER, 247.. SHAW, *The financial..* 293 ve 336.. ULUÇAY, *XVIII-XIX. Yüzyıllarda.. Eşkiyalık*, 25-26.. KOÇI BEY-Aksüt, 49.. Hâgî Chalfa-Behrnauer, 123-124, 130-131.. KARAL, *H. Hümayunlar (Nizam-ı Cedit)* 110.. JORGA *III*, 174.. RICAUT, 27.. ZINKEISEN *III*, 104..

(56) FEKETE, *Esterhazy..* 150'deki belge.

(57) RAUWOLF, 43.. RYCAUT (Ricaut), *The History of the Turks*, Cilt *III*, London 1700, s. 512.. HASSELQUIST, 92.. ANDREOSSY, 39.

(58) Msl, 1680 haziranı sonunda *Mısır* Valisi olan Boşnak Osman Paşa, Padişahın büyük güvenini sağladığından bu görevde dört yıl kalabilmiştir. BABINGER, *Das Archiv..* Belge LXXVI ve LXXVII. Ayrıca bk.: BJORNSTAHL *IV*, 11. ci mektup 16 X 1778, s. 256.

(59) FEKETE, «Belleten» XIII/52, s. 691.. BUSSINELLO, 164.

(60) RICAUT, 47 vd. BUSINELLO ay. yer.

nılarak itibar artımı sağlanmalıdır[61]. İşte bu özellikler, yöneticileri iyice tedirgin ediyordu. Tayinlerini yaptırtmak için verdikleri paralar ve makamlarında bir yıl kalmanın gerektirdiği rüşvet ve hediyeler, yöneticileri nasıl ve ne şekilde olursa olsun gelir ve mal sağlamak zorunda bırakıyordu. Böylece yapılan baskılara ve toplanan rüşvetlere rağmen, özellikle iktisadî kriz zamanlarında yüksek yöneticilerin bile büyük malî sıkıntılar içinde bulundukları kabul edilmelidir[62]. Bu hal şüphesiz rüşvet almak ihtiyacını arttırmıştır.

Böylece mali statüden doğan sebeplerin Ulema ve diğer Askerî Sınıflar için biribirine benzediği anlaşılmaktadır.

2. Hukuk Düzenindeki Temel Aksaklıklardan Gelen Sebepler.

Yukarıda yargıçların malî statülerinden doğan bazı sebepleri belirtmeğe çalıştık. Adlî rüşvetin yaygınlığında, doğrudan doğruya yargılama sisteminin bazı bozuk taraflarının da etkisi vardır. Gerçekten yargıcın mahkemede tek kişi olarak çalışması[63], büyük bir sakıncadır ve rüşvet almayı kolaylaştıran önemli bir etkendir. Öte yandan İslâm Hukukunda tanıklığın en önemli kanıt sayılması yalancı tanıklığı son derece rahat işlenen bir suç haline getirmiştir. Gerçekten kendisine sağlanan büyük maddî menfaatler ile, yalancı tanıkların oldukça hafif sayılan cezayı göre almaları mümkündür[64]. Bu durumda, dürüst yargıçların bile yanılması kolaydır. Ancak *«zaruret kadısı»*[65] nazariyesinin uygulamaya geçmesi ile, yargıçların mecburî olarak kalitesiz kişiler arasından da seçilmeleri, rüşvetçiliğe karşı en büyük teminat olan dürüstlüğü de bir hayli azaltmıştır. Böylece yargılama sistemi önemli bir sakınca ile birlikte gelişmiş ve kadıların vicdanına da güven kalmamıştır[66]. Yalnız adlî rüşvetin değil, tüm olarak bütün rüşvetçili-

---

(61) Bk. Üçüncü Bölüm II/1, A/a.. SHAW, *The Financial..*, 334. MORDTMANN, D. A., *Skizzen*, 113-114.

(62) FEKETE, «Belleten» XIII/52, 731.

(63) SOBOTTA, 75.

(64) HUART *I*, 362.. LÜDEKE, *Nachrichten*, 207.. De TOTT, *I* 198.. MORDTMANN, D. A. *Skizzen*, 102.. THOEMMEL, 199.. ZINKEISEN *III*, 334-335.. RICAUT, 48.

(65) Bk.: Beşinci Bölüm, not 84.

(66) HURGRONJE, *I* 182.. FEKETE, «Belleten» XIII/52, 678 LÜDEKE, *Nachrichten*, 265.

ğin yaygınlığı sebeplerinden birisi de hukuk sisteminin, bu suçu cezalandırırken kesin ölçüler içinde bir prensip koyamamış olmasıdır. Herşeyden önce rüşvet veren, cezalandırılsa bile kendisine özel hukuk bakımından tanınan dava hakkı suçun yaygınlığını arttırmıştır[67]. Gerçekten, zaten hafif, hattâ belirsiz olan cezayı göze alanlar suç ortaya çıktığı takdirde bile, nasıl olsa verdiklerini geri alabilecekleri teminatı içinde, rüşvet yolunu tutmakta duraklamamışlardır. Öte yandan cezanın belirsiz ve hafif olması rüşvet alanların da cesaretini arttırmış olabilir. Hem rüşvet alana hem de verene bazen çok ağır cezalar tertip edlimesi de, rüşveti önleyemedi. Zira, rüşvetçilerin her an hafif bir ceza ile kurtulmaları hattâ cezasız bile kalmaları inancı yerleşmişti. Yâni ceza tehdidinin gerçekleşmesi kesin değildi.

3. Reayanın Durumu.

İslâm hukukuna göre kamu hizmetlisi olmayanların da rüşvet alma suçunu işleyebileceklerini biliyoruz. Ancak rüşvet alma suçu, genellikle kamu hizmetlilerince işlenir. Fakat reaya da, özellikle yalancı tanıklık ve bazen de başka yollarla kanunsuzluğa sapabilir. Genel sebepler ve hukuk düzeninin bozukluğu reayanın bu yola sapmasını açıklayabilir.

Reaya genellikle rüşvet verendir. Onu bu yola hem hukuk düzeninin bozukluğu, hem de rüşvet alanların açıkladığımız sebeplerle suçu işlemeğe hazır durumda olmaları itmiş olabilir.

IV — KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ.

Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerin yok edilmemesi rüşvetçiliği sürdürür. Nitekim *İran*'da hem kamu hizmetlilerinin statüleri[68], hem de iktisadî durum Osmanlı Devleti ile büyük ölçüde benzerlik gösterdiği için rüşvetçilik pek yaygındı. Diğer İslâm ülkeleri de belki daha kötü bir durumdaydı. Msl, 1800 Yılında *Taşkent*'te kamu hizmetlilerinin belirli gelirleri yoktu. Tımar sistemi bo-

---

(67) Krş. HUART *I*, 359.

(68) Msl, Tımar sistemi yoluyla kamu hizmetlilerine gelir temini; OLEARII, 673.. İltizam usulü; HINZ. «ZDMG» 100, s. 193-194.. STRAUSZ, 163.

zulmuştu ve Devlet hizmetindekiler ticaret yapmak zorunda kalıyorlardı[69].

Batıya gelince : XVII. ci Yüzyıl başlarına kadar rüşvetçiliğin orada da bir hayli yaygın olduğunu biliyoruz. Ancak, gene daha yukarılarda gördüğümüz gibi, aydınlanma çağında Batı hem iktisadî durumunu düzeltmiş, hem de oralarda kamu hizmeti kavramı değişmiştir. Memurlar artık hükümdarın değil, Devletin, dolayısı ile halkın hizmetlisi olarak görülmeğe başlanmıştır. Onlara tatmin edici ve düzenli maaşlar verilmiş, öte yandan işledikleri suçlar ölçülü ve kesin müeyyidelere bağlanmıştır. Özellikle Orta ve Batı *Avrupa* ulusları bu konuda bir hayli ileri gitmişlerdir. XVIII. ci Yüzyıl sonundaki *Prusya*'nın bir Osmanlı'da ne derece büyük hayranlık uyandırdığını belirtmiştik (Bk.: Üçüncü Bölüm. III/3-E). Ahmed Azmi Efendi 'nin gözlemlerini kısaca izlemeğe devam edersek anlayacağız ki, *Prusya*'da memurlar bir suç işlemedikçe sebepsiz yere işlerinden atılmamaktadırlar; her memur görevi, rütbesi ve şerefi ile orantılı ve yetişir miktarda maaş almakta ve bu yüzden hediye ve rüşvet gibi şeyler istemek gereğini duymamaktadır; taşraya göreve giden memurlar kendilerine makul ödenek ve yanlarına denetçiler verildiği için halka zulmetmemekte ve fakirlerin bir çöpünü bile almamaktadırlar; malî işlerden sorumlu memurlar her yıl ayrıntılı bir hesap vermekte ve bunların sonuçları Kıral tarafından kontrol edilmektedir, bu yüzden malî yolsuzluklar pek az olmaktadır[70]. *Prusya*'da tarım ve zenaat gelişmiştir, işsizlik yoktur, kanunlara saygı tamdır. Halk mütevazidir. En zengin kişiler bile gösterişi sevmezler, herkes kendi işini kendisi yapar[71]. Osmanlı Devletinin perişan hali ile *Prusya*'yı karşılaştıran bu görgülü ve duygulu kişi, yurdunda işler gene eskisi gibi giderse «süs ve ihtişam eğilimleri ile adaletsizliğin kaynağı ve memleketlerin haraplığının sebebi olan rüşvet tamamen yokedilmezse» ve *Prusya*'daki gelişim örnek alınmazsa Devletin çökeceğini belirtmektedir[72]. Bu karşılaştırma rüşvetin yukarıdan beri açıkladığımız klâsik sebeplerini bir Osmanlı aydınının görüşleri ile tekrar önümüze sermektedir. Belirtmeğe çalıştığımız genel sebep-

---

(69) EHRMANN, Theophil Friedrich: *Beiträge zur Länder-und Staatenkunde der Tartarei*, Weimar 1804, s. 30-31.

(70) Bk.: AZMİ EFENDİ-Müller-Kolshorn, 64-66.

(71) *Ay. esr*, 74, 65.

(72) *Ay. esr*, 85, 86.

ler (Bk.: II) rüşvetçiliğin ana kaynağıdırlar. Özel sebeplerin arasına daha pek çoklarını bulup katmak kabildir. Ancak bütün bunlar biribirine bağlı olduğu ve sistemdeki genel aksaklıklar giderilmediği için Osmanlı Devletinde rüşvetin yaygınlaşmasının önlenemediği ileri sürülebilir.

GENEL SONUÇ

Araştırmamızın önemli bahislerinde sınırlı bazı sonuçlara varılmıştı. Bunları tekrar etmeyecek ve incelemenin bütünü bakımından eriştiğimiz genel kanıyı iki ana gurup içinde belirtmeğe çalışacağız :

(i) Araştırmamızın bütünü göstermiştir ki, rüşvet suçu, ilk devlet organizmalarının meydana gelmeğe başladığı en eski zamanlardan bugüne kadar, toplumlar içinde işlenmiştir ve işlenmesi sürmektedir. Ancak suçun işlenme oranı özellikle Batı ülkelerinde XVIII. ci Yüzyıldan beri azalmıştır. Batı hukukları, içlerinden çıktıkları toplumların her bakımdan geçirdikleri olumlu gelişmeğe uyruk olarak köklü değişikliklere uğramışlardır. XVIII. ci Yüzyıldan itibaren devlet kavramı ilkönce nazari bakımdan, sonra uygulama alanında olumlu bir biçime bürünmüş, böylece kamu hizmeti ve hizmetlisi anlayışı da bu biçime uymuştur. Kamu hizmetlilerinin işleyebilecekleri suçlar dağınık ve yetersiz hükümlerle değil, ceza hukukunun genel sistemi içinde düzenlenmiştir. Bu hizmetlilerin statüleri genel gelişimin tabiî bir sonucu olarak her bakımdan tatmin edici bir düzeye getirilmiştir. Rüşvet alma suçunun genel anlamı bırakılmış ve zaten genellikle Devlet hizmetlilerinin işledikleri bu suçun ceza hukuku içinde düzenlenmesi yapılırken eski anlayıştan uzaklaşılmıştır. Ancak son zamanlarda bu konuda tekrar tartışmalar başlamıştır. Fakat bugünkü genel eğilim rüşvet alma suçunun yalnız kamu hizmetlilerince işlenebileceği merkezindedir.

Rüşvet suçunun işlenmesi sebeplerinden ancak bir kısmının yokedilebileceğini biliyoruz. O halde bu suç hiçbir zaman toplumların bünyesinden elini çekmemiştir ve çekmeyecektir. Ancak, ileri bir nazarî gelişmenin doğurduğu mevzuat ve ciddî bir uygulama, toplum yapısının sağlamlığı oranında, bu suçun hiç olmazsa yaygın bir hale girmesini önleyebilir. Batıdaki gelişim de bu merkezde olmuştur.

(ii) Osmanlı Devleti bu gelişme düzeyine girememiştir. Uygulanan İslâm Hukukunun rüşvet suçu ile mücadele imkânlarını sınırladığını göstermeğe çalışmıştık. Tanzimat devrinde de, bu konuda yapılan çalışmaların ve özellikle Batı mevzuatının kabulünün tam anlamı ile sonuç vermediğini göstermiştik. Kamu hizmetlilerinin statülerinde yapılan değişiklikler de geniş ölçüde sözde kalmıştır. Bu başarısızlığın sebebi, Altıncı Bölümde açıkladığımız aksaklıkların kısmen de Devletin imkânsızlıkları yüzünden düzeltilememesidir. Bununla beraber Tanzimat, hiç olmazsa Cumhuriyet Devletinin fikrî temellerinin atılmasında türlü nesillerin aydınlarına ışık tutmuş bir harekettir. Eğer günümüzde, özellikle adlî rüşvet biraz azalmış ise, bu başarının sebeplerini Tanzimat'ta atılan ilk adımlarda aramağa başlamak yersiz sayılmaz.

Rüşvetin Osmanlı Toplumunun bünyesinde yaptığı tahripler şüphesiz son derece derindir. Rüşvet ve ona bağlı, ya da onunla birlikte zincirleme bir şekilde işlenen diğer suçlar Devletin Yönetim ve Yargı örgütlerinin çökmesinde çok önemli roller oynamıştır. Yönetici ve yargıçların yaptıkları devamlı zulüm halkı perişan etmiştir, öyle ki pek çok insan yerini yurdunu bırakarak başka taraflara gitmişler, ancak şüphesiz yeni yerleştikleri bölgelerde de rahat edememişlerdir. Yönetici ve yargıçların zulmü tam bir sömürü olmuştur. Müslüman ya da zimmî olsun, Osmanlı insanının «ehl-i örf ve kuzat»ın keyfi hareketleri altında nasıl ezildiği, hemen her gözlemcinin dikkatini çekmiştir[1]. Halk bu sömürünün

(1) Araştırmamızda zikredilen hemen bütün kaynaklar bu konuda aynı gözlemleri taşırlar. Burada fikrimizi kısaca açıklamak için şu kaynaklara bakılabilir : ROE, 66... BURCKHARDT *II*, 1028-1029. DAVISON, 138-139... Zulme uğramakta Müslüman ya da zimmî olmanın hiçbir rolü olmadığı hak. msl, bk.: DAVISON, 116.. SCHEEL, *Die Staatsrechtliche*.. 11.

karşısında bazen Devlet otoritesine isyan bile etmiştir[2].

Rüşvetin tahripleri böylesine fazla olmakla beraber, bu suçun tek başına, Osmanlı Devletini çökerttiği söylenemez[3]. Rüşvet Devlet ve toplum içindeki genel yozlaşmanın bir unsurudur. Nitekim, XVI. cı Yüzyıla kadar henüz yozlaşma alâmetleri görülmediği zaman -her devlette olduğu gibi- Osmanlı Devletinde de rastlanan rüşvet, asla yaygın değildi ve bu suç yaygın olmadığı zaman, halk halinden memnundu. XVI. cı Yüzyılın sonlarından itibaren başlayan yozlaşma içinde rüşvet de gelişti. Bununla beraber, temelleri iyi atılmış ve altıyüz yıldan fazla yaşamış Devlette enerjik ve vicdanlı bazı devlet adamları kendi ölçüleri içinde yozlaşma ile savaşmışlar ve zaman zaman geçici başarılar sağlamışlardır. Tanzimat bu savaşın en son ve nazarî gelişmeler alanında en kökü safhasıdır.

Osmanlı Devletinin çöküşünde daha pek çok etkenler rol oynamıştır. Son olarak tekrar belirtilmek gerekirse, rüşvet bu etkenlerin bir tanesidir. Çöken bir Devlet üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyetinin içindeki rüşvetçiliği hukukî ve sosyal cephelerden incelemek için, yaptığımız bu araştırma işe yarayabilir. Özellikle, en başta söylediğimiz gibi, bugün rüşvetle mücadelede hangi safhada bulunduğumuzun ve rüşvet yüzünden çektiğimiz izdırapların sebeplerinin açığa kavuşturulması, eski Devletimizin yapısı ve aksaklıkları bilinmeden mümkün olamayacağı kanısındayız. Yeni Devletimizin bu bakımdan analizi de şüphesiz ilginç sonuçlar verebilir. Bu analizin kısa bir süre içinde yapılması temenniye değer.

---

(2) Özellikle XVII. ci Yüzyılda pek geniş ve tehlikeli bir şekilde yayılmağa başlayan bu isyanlar, daha önceki devirlerde de, eğer toplumsal aksaklıklar fazla ise, çıkmıştır. Msl, 1511-12 Yılında Doğuda *Şahkulu* isyanı, arasında tımar işlerinde rüşvetçiliğin yaygınlaşmasının da bulunduğu sebepler yüzünden çıktı.. S O H R W E I D E , 147, ayrıca krş. 116.. 23 B 1011/6 I 1603'de *İstanbul*'da çıkan isyanda halk ve asker Sarayın önünde şöyle haykırdı : «vüzera irtişa ile alemi fenaya verir derler.. S i n a n P a ş a z a d e bir şakinin hakkından gelirken irtişa sebebiyle azl edilir derler. Saadetlû Padişahımızın bu ahvallerden haberi var mıdır?» P E Ç E V Î *II,* 655.

(3) Krş.: M O R D T M A N N , D . A . , *Die Belagerung,* 107-108.. H A R T M A N N , R . : *Türkei (Osmanisches Reich).* «Sammlung Wiss. Handbücher f. Studierende... Cilt II, Handbuch d. Staatengeschichte» (Hrg. v. S C H O L Z , R i c h a r d) Abt, I, Berlin 1922, s. 93 vd.

TAM METNİ VERİLEN BELGELER

Burada tam metnini verdiğimiz belgelerin hepsi Başbakanlık Arşivi'nden alınmıştır. Sahifelerin baş taraflarına sırasıyla şunlar yazılmıştır :

— Belgenin tasnif numarası
— » tarihi
— » türü
— » cm olarak boyutları
— » yazı karakteri

(?) Doğru olarak okunamayan ya da anlamı çıkmayan kelimeler.

(......) Belgelerin silik ya da bozuk olan yerleri

TMETİN N. I

BA Fekete (A). NŞT., N. 2573 (1007)
1007/1598-1599
Mektup
14x20
Divani Kırması

Saadetlû Sultanım Hazretlerine ber vech-i küstâhî hediyyât-ı fakirane

Kılıç	Gulam	Sikke-i Hasene
Murassa	Re's	1000
kabza	6	
1		

Halâ bunda teslim olunur.
Bâkisi eyaletimize karib yerde eda olunur.

Saadetlû ve İzzetlû Sultanım hazretlerinin hâkipây-i şerîflerine maruz-u bendegî budur ki, *Maraş* veyahud *Ruha* Beylerbeyliği sadaka ve inâyet buyrula ki Sultanımın halis ve muhlis kulunuzuz. Bâkî ferman Sultanımındır.

Bende-i
K e m t e r   M u s t a f a
Mirliva-i *Kara Hisar-ı*
Şarkî

TMETİN N. II

BA Fekete, (A). RSK. (1008). N. 2659
1008/1599-1600
Mektup
18x29
Divani

Sultanım saadetlû Kethüda Bey Hazretlerinin hâkipây-i şeriflerine ki hallâl-ı müşkilat-i bendegândır. Arz-ı abd-i kadim ve çâker-i ben-

de-i müstakim budur ki; bu kullarına *Şamı Trablus* veyahud *Maraş* Eyaleti veyahud *Haleb* Defterdarlığı bu zikrolunan mansıblardan eyalet ile behre kayd buyurulursa Sahib-i Saadet Hazretlerinin Matbah-ı Şeriflerine beş bin guruş yemek baha ve mürüvvetlû Sultanım Hazretlerine bin sikke-i hasene kahve baha tedarik olunmuştur. Veya *Haleb* Defterdarlığı ile behre kayd buyurulursa üç bin guruş Sahib-i Devlete ve bin guruş hediye mürüvvetlû Sultanım Hazretlerine ihzar olunub ruk'a-i bendegî birle adamımız S e y y i d A l i Kulunuz kapıcı bendeleriniz ile hakipaye yüz sürüyü, revane olundu. Me'muldur ki vech-i meşruh üzere behre kayd buyurulub emrini kullarınızdan biri ile bu cânibe irsal buyrulmak babında luft ve merhamet mürüvvetlû Sultanım Hazretlerinindir.

Bende-i Ebedi
M a h m u d , Defterdar-ı
Şam-ı Şerif halâ

TMETİN N. III

BA Fekete (A). RSK (1084-11-26). N. 999
1084/1673-1674 (arzuhalin tarihi)
Arzuhal ve Buyrultu
21x31
Divani

Hilâf-ı inha ile aldığı muhakkak olmakla sahib-i arzuhal B e k i r ' e mukarrer olunmak
buyruldu
26 Zilkade 1084

Saadetlû ve Merhametlû Sultanım Hazretleri sağ olsun, Bu kulları *Erzurum* sakinlerinden olub H a s a n nam kimesne *Azeb Kethüdası* iken bir seneden mütecaviz âhir diyarda gezüb, yeri hâli ve muattal kalub mahlûlünden Y u s u f P a ş a Hazretleri bu kulunuza arz virüb yirmi beş cemaatden yevmi sekiz akçe ulufem hazine mande olub mezkûr Kethüdalık bu kullarına sadaka olunub yedime Berat-ı Şerif verilmiş iken, mezbur H a s a n 'amel etmekle vukuu üzere Ö m e r P a ş a (ya) arz eyleyüb beratım mucibince gene tekrar Emr-i Şerif virilub bu kulları dahi *Erzurum*'a dahil olmadan mezbur H a s a n bir iki ay içinde akçe kuvvetiyle peyda eyleyüb hilâf-ı inha ile üzerimden mezbur Kethü-

dalığı alub külli gadrühavf eylemişdir. Saadetlû Sultanımdan mercudur ki yedimde olan M o n l a E f e n d i 'nin arzına nazar olunub, mezbur Kethüdalık bu kullarına müceddeden sadaka ve inayet buyurulmak babında ferman Sultanımındır.

Bende-i
B e k i r
(M ü h ü r)

(Buyrultuya esas olan hazine soruşturmasıyla ilgili ve konumuzla ilişkisi bulunmayan 5 Za 1084 ve 12 Za 1084 tarihli iki belge buraya alınmadı)

TMETİN N. IV

BA Fekete, (A). DVN. (1086-7-28). N. 911
Arzuhalin tarihi, buyrultu üzerinde kayıtlı (28 B 1086/8 XI 1676) olan günden birkaç hafta önceye ait olmalıdır.
Arzuhal ve Buyrultu
15x21
Divani Kırması

Kethüdalık-i Gönüllüyan-ı Yesar-ı *Van*
H ü s e y i n 'in fevtinden V e l i 'ye *Van*
Beylerbeyi M e h m e d P a ş a arzıyla verilmiştir.
Fi 28 Receb 1086

Kayıd mucibince hükmü
buyruldu

Devletlû ve Saadetlû Sultanım Hazretleri sağ olsun, İşbu sene-i mübareke Ramazan-ı şerifinde *Van*'ın *Sol Bölük Kethüdalığı* Emr-i Şerif-i Âlişan ile bu kullarına ihsan olunub, varub zabt eylemeyi istedikde *Van* Beylerbeyi olan M e h m e d P a ş a hasmım H a s a n nam kimesnenin dört yüz guruşun ve bir atın alub, kaftan giydirüb, zabt itdirüb yedi sekiz aydan beri bir akce elime girmedi. Bu kullarına gadr olmağla yedimde olan Ferman-ı Âliye nazar ve halime merhamet buyrulmak babında (emr-i ferman ?) Devletlû Sultanımındır.

Bende
V e l i

TMETİN N. V

BA Fekete (A). NŞT. (1011-9-B). N. 4044
Et N 1011/Şubat 1603 sonları
Arz
17x29
Nesih ve Divani Kırması

Ulufesi Hazineye kalmak üzere
verilmek buyruldu

Silâhdar Başı İ b r a h i m A ğ a kullarının arzıdır :

Sol Kol Alay Beyi M a h m u d geçen sene *Budin* muhafazasına memur iken, sipahilerden bin başına ikişer altun alub, icazet virüb, on üç nefer ile kalub, ref'i lâzım gelmekle, silahdarlardan yevmi otuz akçe ulufesi olan R e c e b kulları yarar olmağla, ulufesi Hazineye kalmak üzere mezburun *Alay Beyliği* verilmek recasına arz eder.

Dergâh-ı Felek Medar ve Bargâh-i Gerdun İktidar turabına arz-ı bimikdar budur ki; Halâ Sol Kol Alay Beyliği M a h m u d geçen sene *Budin* muhafazasına memur iken sipahilerinden bin başına ikişer altunların alub, on üç nefer sipahiyle kalub, maadasına icazet virüb, Beylerbeyi haberin alub, töhmetli olub, ta'zir olunmağın, hâlâ *Dergâh-ı Âli* silahdarlarından Yetmiş Üçüncü Bölükde otuz akçe ulufeye mutasarrıf olan R e c e b kulları hadd-i zatında yarar ve emekdar kulları olmağın, ulufesi Hazineye kalmak şartıyla mezbur *Alay Beyliği* Tımarı ile sadaka buyurulmak recasına arz olundu. Baki ferman *Dergâh-ı Adlindir.*

Evasıt-ı Ramazan 1011

Mukabeleci mahalli görüle
deyu buyruldu.
'an Cemaat-ı Silahdaran
Bölük 73
R e c e b
Nevrekob
Ber mucib-i
mukabele

Bende
İ b r a h i m
Ağa-i Silahdaran

TMETİN N. VI

BA Cevdet Ad. N. 269
6 L 1173/2 VI 1760
Hüküm
12x22
Nesih

Gönüllü Ağasına verildi
Fi 6 Şevval 1173

Bosna Valisine ve *Mollası*na ve bu hususa memur *Mubaşire :*

Bosna Eyaletinde vaki *Bridur* Kalesinin mesarif-i ebniyesiyçün fıkaranın mevaciblerinden vafir akçe Kale-i mezbure Kaputanı H a c ı Ş a b a n ve Dizdarı S a l i h ve agavatdan O s m a n ve İ z o ve M u s t a f a nam kimesneler beyinlerinde ekl idüb kendülerinden mutalebe olundukda bezl-i irtişa ile neferat-ı Kaleyi nefi etdirmeleriyle *Divan-ı Hümayunda* tarafı şer' olunmak üzere merkumların *Asitane*'ye isdarıyçün bazı neferat *Rikâb-ı Hümayun*'a ref'i rık'a-i iştikâ idüb, lâkin *Bosna* Serhaddının kâffe-i umuru valilerine muhavvel olmağla bu tarafda mevcud olan şakîler mubaşir-i mumaileyh marifetiyle bulundukları mahalde ahz ve maiyetine terfik ve irsal olunub *Divan-ı Bosna*'da hasımları ile taraf ve ihkak-ı hak olunmak babında Maliyeden emr-i şerif.

Evvelki gün bu Emr-i Aliyyenin balâsına kayıd ve şerh verilmek üzere bir kıt'a ilâm ve bir kıt'a hüccet dahi gönderilmiştir. Maan derkenar oluna.

TMETİN N. VII

BA MÜD N. 5, Hk. N. 791
9 C 973/2 I 1566

Muhzır Ağaya verildi
Fi 18 Cumadalahire 973

9 Cumadalahire 973

Semendire Beyine ve *Uziça Kadısına* hüküm :

Sen ki *Uziça* Kadısısın, mektub gönderib haliya Vilâyeti ahvali tehaffuz olundukda, acemi oğlanı cemine varan, Kaza-i *Ozunca*'ya *(Uziçe ?)* duhul itdüğünde karyelere adamların salub nal baha deyu

her haneden onar akçe alub ve her baş haraçda yüz yirmi ve yüz otuzar akçelerin alub ve tezkere akçesi deyu alâ ve ednadan her karyeden otuzbeşer akçe alub on beşin kâtibe ve beşin bevvabına ve beşin berberine ve beşin aşçısına aldırub ve bundan maada beş yaşında ve on yaşında oğlanların derüb analarına bin ve binden ziyadeye bey' idüb vilâyetlerine müzayaka virmişdir. Mukayyed olunması ve husus-u mezburun cümlesi *Avlonya Beyi* A l i 'nin dahi malumudur deyu bildirib, imdi, mezkurun ahvali teftiş olunub, reayadan hilâf-ı şer' ve kanun alınan hakları alınmak emr idüb bu babda Dergâh-ı Muallâm yayabaşılarından F e r h a d tayin olunub, buyurdum ki; vusul buldukda mezburun sepetlerin müşarileyh marifeti ile aratub eğer nakidden ve eğer çuka ve sair akmişeden her ne bulunur ise defter idüb mühürleyüb müşarünileyh F e r h a d Subaşı'ya teslim idüb, anun gibi kimesneden hilaf-ı şer' ve kanun akçe ve tâyînât almış ise ki şer'le sabit olan hakların eshabı hukuka hükm idüb alıviresiz ve nakidden ve çuka ve akmişe ve sairden ne bulunursa defterin mühürleyüb müşarünileyhe teslim eyliyesin, ve mezbur henüz oğlan devşirmediğü yer kalmış (sa) ana virilen Nişan-ı Hümayun mucibince mezkurları, subaşı baki kalan oğlanları cem eyliye.

TMETİN N. VIII

BA MÜD. N. 28. Hk. N. 195
G C 984/Ağustos başları 1576

Gurre-i Cemaziyelahir sene 984

Dulkadir Beylerbeyine ve *Malatya* ve *Şot* (?) kadılarına hüküm ki: Sen ki *Şot* Kadısısın, *Südde-i Saadetime* mektub gönderib erbab-ı tımardan P e l t i t (?) O ğ l u Z e y n e l nam sipahi Havass-ı Hümayun karyeler(in) iltizam idüb bağ ve bağçe tımar etmekle ve ekin zamanlarında reayanın çiftlerin ve adamların tutub ve akçe virmeyüb ve bal ve yağ zamanlarında beylere hizmet içun aldığı balın ve yağın nısfı bahaların virmeyüb ve gelen hükkâmın yanına varub meyhaneleri (? haymanaları) bi günah tutdurub, yalan şahidler getirüb sicil itmeğin ve kadılara ve naiblere ibram idüb sicil itdirüb fıkaradan bu tarikle külli cerime alub fıkara mezbur Z e y n e l in havfından bal ve yağ ve koyun ve kuzu cem idüb iki üç ayda bir virüb elinden bezun olmuşdur. Ve

kızların evlendirmeği, vefat ve gayri hususlarda karışub rüşvet virmiyan kimesnelerin birer bahane ile maslahatların bozub zulm ider deyu iletdiklerin ilâm eylemişsin. Mezburun ahvali şerle teftiş olunub ve tımarı alınmak emrim olmuşdur. Buyurdum ki, vusul buldukda mezburu ihzar eyleyüb haracî-i mezburdan dava-i hak idenler ile beraber idüb bir defa şer'le fasl olmuş olmayub on beş yıl yerin olmayan hususları ber mucib-i Emr-i Şerif unat vechile hak üzere teftiş eyleyüb göresin; kazaya arz ve ilâm olunduğu üzere olub mezbur Z e y n e l 'in vech-i meşruh üzere zulm ve taaddisi var ise üzerine bi hasbeşşer'i şerif naib olan hukuku bi kusur alıvirdikden sonra sen ki Beylerbeyisin, tımarın ahare virüb üzerinde ne makule hukuk sabit olub sair mehâyit ve mezalimine(i) ise mufassal yazub suret-i sicilleri ile *Südde-i Saadetime* arz eyleyesin, amma hin-i teftişde tamam hak üzere olub arz ile veyahud ahzücelbi ile kimesneye hilâfı şer' taaddi olunmakdan hazar idüb bab-ı ihtimamda dakika fevt eylemeyesin.

TMETİN N. IX

BA Divan-ı Hümayun Kalebend
Defterlerinden N. 33, s. 239
Er B 1230/Haziran sonları 1815

Divan-ı Hümayunda bilfiil Çavuşbaşı olan M i r A h m e d D â m e Mecduhuya ve *Magosa* Dizdarına hüküm: *Sadr-ı âzam Kalemi çukadarlarından* H a s a n , bir adamın mesalihi içun yazılan bir kıt'a tevcih mektubu içun bin guruş rüşvet mutalebesiyle hilâf-ı riza harekete cesaret idüb merkumum hakkında ahar gûnâ muamele icrası icab itmiş ise de eyyâm-ı mübârekeye hürmeten *Magosa* Kalesine nefy ve kalebendi hususuna irade-i seniyyem taalluk itmekle Ç a v u ş b a ş ı mubaşeretiyle *Magosa* Kalesine nefy ve kalebend olunmak fermanım olmağın, imdi sen ki mumaileyhsin, merkumu *Divan-ı Hümayunum* çavuşlarından tâyin olunan (...) Çavuş Zide Kadruhuya terfikan *Magosa* Kalesine nefy ve irsale mübaderet eyleyesin. Ve sen ki Dizdar-ı merkumsun, vusulünde merkumu Dizdarın olduğun Kale-i merkumeye vaz' ve muhkem habs idüb bilâ ferman ıtlakından ve hatve-i vahide mahalli ahare hareketine iraet-i ruhsatdan mücanebet ve vusulünü mubaşir Çavuş merkum ile *Dersaadetime* tahrir ve işaret idüb şöyle ki, mer-

kumun bilâ ıtlak firarı lâzım gelur ise mesul ve muateb olacağını bilub ona göre amel ve hareket eylemek babında

Fi evahir-i receb sene 1230

TMETİN N. X

BA Cevdet Ad. N. 2115
7 L 1130/3 IX 1718
Arzuhal ve Buyrultu
22x30
Divani Kırması

Derun-u arzda olan Metropolidlik *İstanbul Rumiyan Patriğinin* iltizamında olan metropolidliklerdendir. Ferman Devletlû Sultanım hazretlerinindir.
Fi 7 Şevval sene 1130

Ahvalleri mahallinde şerle hak ve adl üzere görülüb icra-i şer' ve ihkak olunub hayli tezvirat ile gadr olunmaya deyu buyuruldu.

Devletlû Saadetlû Sultanım Hazretleri sağ olsun :

Bu kulları Berat-ı Âlişan ile *İstanbul* ve tevabii *Rum Patriği* olub, bilfiil Patrikliğimize tabi *Kırım* ve tevabii Metropolidi olan T a r a b y o s nam Rahib kulları ta öteden beru kendu halinde ve âyinimizin icrasına kadir kullarından olub bu âne gelince bir ferd kendünden müteezzi olmayub, halâ zimmetinde olan mal-ı miriyi teslim eylemek içün *Asitane-i Saadete* geldikde birkaç nefer eşirra zuhure gelüb Metropolid-i mesfur havalarına tabi olmadığından ahz-ı rüşvet eylemek içün dürlü dürlü tezvirata sülûk ve Metropolid-i mesfuru azl itdirmek sevdasında olmalarıyle, lâkin Metropolid-i mesfure eyledikleri mevadd kizb-i mahz olduğu nümayan ve bu kullarının dahi malumu olub Metropolid-i mesfur kendi halinde ve âyinimizin icrasına kadir ve mesfurlar eşirralardır. Merhametlû Sultanımdan mercudur ki, mesfur eşirraların iddia eyledikleri mevad hilâf-ı vaki olmakla cevabları isga buyurulmayub, Metropolid-i mesfure yedinde olan beratı mucibince zabt ve fimaba'd eşirralara ol vechile taaddi ve rencide etdirilmemek içun keyfiyet-i ahval Devletlû ve Saadetlû Sutanım Hazretlerine arzuhal birle

ilâm olunmuşdur. Metropolid-i mesfure külli gadr murad iderler. Malum-u Devletleri buyurulduktan sonra Metropolid-i mesfurun haline merhamet, mahalline havale buyurmanız reca ve niyaz olunur. Emr-ü ferman Devletlû ve Saadetlû Sultanım Hazretlerinindir.

Bende
E r e m y a
Patrik-i İstanbul-u
Rum

TMETIN N. XI

BA Cevdet Ad. N. 6256
13 ve 17 S 1195/8 ve 12 II 1781
İlâm Hulâsası ve Buyrultu
23x37
Rık'a ve Divanî kırması

Dergâh-ı Âli kapucubaşılarından *Sinob Kalesi Bina Emini* S e y y i d H a f ı z A ğ a 'nın tahriratı derununda olan *Sinob* Kadısı'nın bir kıt'a ilâmı hulâsasıdır. 13 Safer 1195

Sinob Kalesi mülhakatından *Karagöz* Nahiyesi hududunda, sevahil-i *Bahr-i Siyah*'da vaki *Sarı Kum* İskelesine nısf saat mesafede kain, *Karacaköy* dimekle maruf Karyede, kadimüleyyamdan beru haraben mevcud olan bir adet Kilisenin tamir ve tecdidine dair Emir-i Âli suduru mesbuk değil iken, *Sinob* kasabasında olan *Varoş* reayaları, Kilise-i mezburu tamir ideceğiz deyu *Sinob Kalesi Dizdarı* E s s e y y i d M u s t a f a ve B o d u r E s s e y y i d İ b r a h i m ve *Başluyan Ağası* M u s t a f a ve sair vücuh-u Beldeden ma'lûmulesâmî kimesneleri mebaliğ-i vafire itasıyla itma' ve merkumun mühürleriyle memhur bir kıt'a izin tezkeresi ahz itmeleriyle tarih-i ilâni olan mah-ı muharremülharam'dan dokuz ay mukaddem, reayayı salifülbeyan Kilise-i mezkûre külliyyen hedm ve yirmi zira' tul ve on iki zira' arz üzerine palanga misillu bir Kilise inşa ve sahil-i deryaya kurbiyeti hasebiyle *Kırım* canibinden tevârüd iden zimmi sefineleri İskele-i mezburede tevakkuf ve âyin-i batılalarını icra bahanesiyle Kilise-i mezkurede tecemmu ve emniyete münafi harekatları ehalinin herâsî-i derunlarına bâdi olmağla bu misillu kâr-ı batılaya izin viren kimselerin tedibe elyak harekatları biddefeat mesbuk olmağın, Kilise-i mezburun

hedmi elzem ve merkumûn tedibe muhtac oldukların, Kadı-i mumaileyh ilâm-ı mezkurunda tahrir eder.

İşbu şenaiaya cüret, azim kabahat olub, ruhsat virenleri *Der-i Âliye arz* ve ifadesinde tevakkuf gösterenleri tedib bir lâzime-i umur-u nizamiyye ve siyasiyyeden olduğuna binaen, *Sinob* Hâkimi ve Bina Emini, ahali-i Vilâyetin bigarazlarıyla mahalli mezbura varub *Dersaadetimden* tayin ve irsal olunan mubaşir ve cümle muvacehesinde tamir olunan Kilisenin sonradan yapılan mahallerini ve heyet-i harabiyeti nevechile ve nezamandan beru olduğunu ve tamire cüret eden ve ruhsat viren hakikaten kimler idüğünü, gadr ve garaz karışmayarak sual ve tahkik idüb, bilâ izin şenaat-i mezbureye sebeb olanları ahz ve habs ve sonradan ihdas olunan mahalleri marifet-i şer' vechile hedm ve kal' ve haletde üzere ibka ve Karye reayasının bundan maada icra-i âyin-i batıla idecek mahalleri var mıdır?, anı dahi suret-i madde ile Der-i Âliyeye arz ve ilâm ve inha eylemeleri içun *Sinob* Hâkimi ve Zabiti ve Bina Emini H a f ı z A ğ a ve Mubaşire hitaben lâzım gelen tekidat ve tembihat derc ve tafsil olunarak *Divandan* Emr-i Şerif tahrir olunmak

Buyuruldu
17 Safer 1195

TMETİN N. XII

BA Şikâyet Defterleri N. 21. s 11
El Ca 1128/Nisan 1716 sonları

Rakka Valisine ve (......) kadılarına ve *Malatya* Voyvodasına hüküm ki: M e h m e d ve A b d ü r r a h i m zide selahehüma *Südde-i Saadetime* gelüb, *Kâhta* Kazasında vaki *Ebu Sadık Zaviyesinin* yevmi iki akçe vazife ile ber veçhi-i iştirak Zaviyedarlığı Maliye tarafından bilfiil Berat-ı Şerifimle üzerlerinde eda-i hizmet idüb bir vechile dehl olunmak icab itmez iken mütegallibeden olub *Kâhta* Naibi olan, M e h m e d H a n dimekle maruf nâib ve etbaından H a s a n, Zaviye-i merkumeyi fuzuli zabt ve davet-i şer' idildikde mezbur Naib hükûmetde olmağla itaat itmeyüb askeri beratıyla üzerimizdedir deyu niza ve bir kaç defa *Raka* Valisi ve *Malatya* Voyvodası taraflarından buyurulduyla mubaşir

götürdükde mezburlar zi kudret ve ziyade mütegallibeden olmalarıyla bir veçhile itaat itmeyüb gadr ve taaddi eylediklerinden bildirub yedlerinde olan beratları mucibince zabt itdürülüb dahil ve taarruz etdirilmemek babında Emr-i Şerifim reca eyledikleri ecilden *Hazine-i Âmiremde* mahfuz olan *Anadolu* Muhasebesi defterlerine nazar olundukda zikr olunan Zaviyedarlık vech-i meşruh üzere mezkûran M e h m e d ve A b d ü l h a l i m 'in ber vech-i iştirak üzerlerinde olduğu mestur ve mukayyed bulunmağla beratları mucibince zabt itdirilmek içun yazılmışdır.

Fi Evail-i Cemayizelevvel sene 1128

TMETİN N. XIII

BA Cevdet Ad. N. 339
Tarihsiz
Arzuhal (?)
25x37
Divani

Taraf-ı Fetava Penahiye

Senaverleri öteden beru tahammül ve hüsn-ü imtizaç ile vakt-i imrar itmek mutadım idigu nezd-i hakikat peyvend-i veliyyünniamilerinde dahi bedidar olmak gerekdir: Bundan akdem *Erzurum* Niyabetine varid olan H a m z a R e f i k î E f e n d i Daileri kemal-i tema' ve irtikab ile areste olmakdan naşi, vuku bulan daavi-i şeriyyede derecesinde üç beş kat ziyade harc ve avaid ve hususan ba Ferman-ı Âli memnu olan rıka resmi ve sair nesne talebiyle rencide-i İbadullahı mucib harekete ibtidar idüb, gâh nush ve gâh men ile terbiyesine çalışılmış ise de mümkün olmamış ve malum-u veliyyünniamîleri buyurulduğu üzere *Erzurum,* re's-i serhad olmak hasebiyle ahalisi bu makule şeylere alışmamış ve eslâfı taraflarından dahi mutaddan ve iktizasından ziyade nesne istenmemiş olduğundan bu maddede küll-i yevmin (......) hali olunmayub, ezcümle bundan akdemce bir kimesnenin nisvan-ı reayadan bir halikeden alacağı olan üçbin beş yüz guruşu veresesinden taleb ve iddia itmekle mahkemede terafua havale ile badessübut E f e n d i - i m u m a i l e y h ilâm harcına zar ve zor ikiyüz yirmi guruş resm almış ve halike-i mesfurenin meydanda bir haneden maada nesnesi olmamak hasebiyle hane-i mezburun

füruhtuna mevkuf oldukda, bey' murad olundukda, hane-i mezkûr halike-i mesfurenin ölmüş zevcinin *Asitane*'de olan karındaşının olmak iddiası zuhur itmiş olduğundan tekrar mahkemeye murafaaya isale birle hane-i mezkuru mersum mukaddemen irse bedel *Erzurum*'da halike-i mesfureye virmiş olduğunu bilenler şahadetiyle onun malı olduğu sabit olmakla ledelmüzayede üç bin şu kadar guruşa müddei ol merkum üzerinde karar dade olarak müddei saniye iki bin kuruş virmek üzere kendi matlubu olan üçbin beş yüz guruş yerine bin şu kadar guruşa kalmak üzere hane-i mezkuru kabul itmiş ve hane-i mezbur içun hüccet verilmek lâzım gelmiş olmağla, Naib-i mumaileyh tekrar merkumdan yedi yüz guruş harc-ı hüccet taleb itmiş olmak mülâbesesiyle canib-i daiyaneme istirham olunarak yüz, nihayet yüz elli guruş ile tanzim olunması zımnında haber gönderildikde, evvelâ bu maddenin harcı ve gerek resmi bin üç yüz guruş ider, zarar eylerim deyu imtina idüb tekrar kılındıkda dahi *Asitane*'de olan mersumdan ihtiraz ihzariyle hüccete bedel iktifasına göre ilâm olunmağın, husus-u mezkur vireyim deyu istinkafa vesile bulmuş, kendu marifetiyle şer'an rüyet ve şahidlerini istima ve tezkiye ile hükm rüyet olmuş mevaddan iken taklil-i harc'da bu güna cevaba göre kendisunin kabul itdiği şahidler kendüye mahmul ve istimaı hilâf-ı şer' olmasını icab idüb, ma-haza bu vechile terâdisi mücerred matlubu olan akçenin verilmemesinden iktiza etmiş olmak cihetiyle bu misillu nice uygunsuz harekete cüret ve cerr-i niza daiyesiyle hakk-ı eytam ve sairenin tatilini mucib halata ve vesayetden külli harc ahzına cesareti vukuuna mebni kıyas olunmak üzere, fakat husus-u mezkurun tafsiline mübaderet ve ol vechile tasdii ser-i devletlerine cesaret kılınmışdır. Cenab-ı veliyyünniâmilerinin bu makule âşuri (aşırı?) hareket değil, ednası tecviz olmayacağı aşikâr ve mumaileyh bendeleri dahi bundan sonra Niyabetde tevkifi münasib olmayacağından, başka vücuh-u belde dahi bu hallere mebni şikâyetden hali olmadıkdan, şayed mumaileyh hakkında tekevvünü dahi melhuz olduğu bedidar olmakla *Asitane*'de sahib-i mansıb olan Efendi Dailerinin müddet-i tamamına beş mah mikdarı kalmış olduğundan tekrar *Asitane*den naib irsali teklifi mucib olacağına binaen itmam-ı müddete *Erzurum*'da müderrisinin iffet ve hakkaniyet ile mevsuf ve zatında haysiyyet ve istihkak ile maruf olan Ahmed Nazif Efendi Dailerine ihale ve iktiza iden müraselesi irsal buyrulur, yoksa sairisi tayin

ve tesyîr kılınur. Nevechile istisvab buyurulur ise menût-i irade-i veliyyünniamileri idüğü beyanı (Belge burada bitmektedir)

TMETİN N. XIV

BA Cevdet Ad. N. 4393
Er Ra 1119/Nisan 1707 ortaları
Hüküm
26x21
Divani

Buyuruldu

Ber vech-i arpalık *Kangırı* Sancağına mutasarrıf olan H ü s e y i n Dame Dame İkbaluhuya ve *Çerkeş* Kadısına hüküm ki: Sen ki Mirimiran-ı mumaileyhsin, Südde-i Saadetime mektub gönderüb *Çerkes* Kazasında sakin zuama ve erbab-ı tımar ve sipah ve silihdar ve sair reaya ilâm-ı hal idüb, *Çerkeş* Kazasında sakin K a r a B e l â dimekle maruf K a r a M e h m e d nam Kadı, taraf-ı *Devlet-i Aliyyeden* varan Kadıya icra-i ahkam-ı şer'iyye itdirmeyüb, kendi hanesinde harami mesabesinde alıkoyub istihdam ve bin yüz on senesinden beru havasına tabi Ç a v u ş O ğ l u M a h m u d kimesne ile yekdil ve daima reaya üzerine harac teklîf eyledükden maada Kasaba-i mezburede sakin, sabıkan *Kürre-i Nuhas* Kadısı olan cüheladan H a l i l ve dahi birkaç kadılar ile her gice bir yirde tecemmu' ve mezkur H a l i l, reisleri oğlu, mekûlatlarının akçesin bir kaç günde bir reayaya tevzi idüb rüşvet namıyla pişin (peşin) akçe almadıkça kimesnenin davaya kudreti olmayub ve davası olan kimesnenin hasmı mezburlara müracaat eyledikde, sen bu davadan fariğ ol, illa seni tekfir idüb katl itdiririz deyu tehavvüf ile davadan feragat itdürdüklerinden maada, nice kimesnelere şahid-i zûr ile nikâh isbat itdürüb ve bikr-i baliğ kızları murad itdikleri adama virüb ve bir kimesne ahvalin Valiye veyahud Der-i Devletmedarıma ilâm murad itdikde, mezburların ağavat ve ensarından ve celb eyledikleri maldan kendüler ile hissemed olub şahadeti zur âdet-i müstemirreleri olan adamlar birkaç Müslümanı cebren şartlayub ol kimesnenin hakkında dilhahları üzere mahzar itdürüb ve Kadı'dan dahi cebren arz almalarıyla davadan feragat itdirdiklerinden maada rüşvet tarıkiyle yirmi otuz guruş virmedikçe ellerinden halas olamayub ve *Kızılca*

nam Karye'den bir kimesnenin cerime namıyla bigayri hakkın otuz guruş ve *Kalim Viran* nam Karye'den M u r a d nam kimesnenin babasından dahi rüşvet tariki ile yüz guruş alub beyinlerinde taksim idüb ve mezbur K a d ı H a l i l , C a n b a z A l i nam kimesnenin Kasaba avarızına vakıf ve şart eylediği beşyüz guruşu dahi bilkülliye eklü bel' idüb, ondan güna şekavetleri müterakki olub, ahali-i Kaza'nın perişan olmalarına bâis olmalarıyle mezbur H a l i l K a d ı eshab-ı hukuka hakkını virüb badelyevm umur-u nasa karışmayub ve mezburan K a r a B e l â M e h m e d ile Ç a v u ş O ğ l u M a h m u d dahi kezalik eshab-ı hukukun hakkını eda eyledikden sonra vilâyetlerinden nefyü iclâ olunmak babında Hükm-ü Hümayunum verilmek recasına vaki-i hali ilhahlarıyle arz eylediğin, ecilden, sen ki Mirimiran-ı mumaileyh ve Mevlâna-i mezkursun, mezkûrdan H a l i l K a d ı ve K a r a B e l â M e h m e d ve Ç a v u ş O ğ l u M a h m u d u dava-i hak iden hususlarıyle murafaa ve ahvalleri tamam hak ve adl üzere şerle görülüb zimmetlerinde şer'an sabit olan hukuk-u ibadı marifet-i şer'le eshabına alıvirilüb ihkak-ı hak eyledikden sonra, merkum H a l i l K a d ı Fimabad umur-u nas'a karışmayub kendu halinde olmak üzere muhkem tenbih ve tekid eyleyüb ve mezburan K a r a B e l â M e h m e d ile Ç a v u ş O ğ l u M a h m u d'u Diyar-ı ahara nefy ü iclâ itmeniz babında Ferman-ı Âlişanım sadır olmak üzere buyurdum ki.

Fi Evahir-i Rebiyulevvel
sene 1119

TMETİN N. XV

BA Cevdet Ad. N. 4384
5 Ş 1180/5 I 1767 (Buyrultunun tarihi)
Arzuhal, Şeyhülislâm Derkenarı ve Buyrultu
45x65
Nesih

İşaretleri mucibince Çavuşbaşı
marifetiyle 5 Şaban sene 1180
buyuruldu

Medine-i Sinob'a nefi ve iclâ buyrulmak
mercudur. El Dai D ü r r i Z a d e
M u s t a f a afa anh

Atabe-i Aliye-i Adalet Unvan ve Südde-i Seniyye-i Saadet-Nişan, Lazalet Âliyen İlâ Yevmilhaşr vel mizân türabına *Benderek*'li sük-

kan-i ulema ve sulaha ve eimme-i huteba ve ayan ve fıkara ve ocak ihtiyarları ve sairlerinin betarük-i mahzar arzlarıdır ki: Hâlâ Kazamızda birkaç aydan beru naibüşşer'i şerif olan bâis-i mahzar M e h m e d E f e n d i ahkâm-ı şer'iyede ve ulûmda ve kitâbette bilkülliye cahil ve zulm ve fesada gayet mail, tedarik-i akliyyede külliyen kâsır icrai ahkam-ı şer'iye(ye) kadir olmayub, ancak bi cürüm ve kendü halinde olan kimesneleri bi gayrihakkın tazim ve tecrim ve der zencir idüb min küllil vücuh salah ve merhametden ârî, hâ'ib ve hâsır olduğundan naşi, bir emr-i hüda bir kimesne fevt olsa gerek sagir ve sagiresi ve gaib ve gaibesi olsun ve gerek olmasun, binde bana ikiyüz guruş virin, virmezseniz habs eylerim deyu cebren ve kahren ikiyüz guruş alub, hâlâ Devletl(u) merhametl(u) veliyyünniam Şeyhülislâm-ı sellemehüsselâm hazretlerinden bine yirmi beş guruş alunsun deyu fetava-i şerife ve mucibince Emr-i Ali götüren kimesneden zecr ile habs ve der zencir idüb meramı üzere alub ve bunun emsali zulm ve fesadı bîgâye olub, hattâ *Kazamızda* kırkbir seneden beru mezun-u bilifta olan Ş e y h M e h m e d Daileri müsinn (yaşlı) ve ihtiyar ve ehl-i ilm ve sahib-i hilm ve her ahvalinden ve etvarından cümlemiz hoşnud ve razılar iken, cevr-i fesada rıza ve cevaz göstermediği ecilden celb-i mal sevdasıyle ifk ve iftira ile itfadan hacr ve kalebend eyleyim (?) ve mumaileyh Dailerinden maada ehl-i ırz ve dindar hacıları ve ihtiyarları dahi kalebend ve üzerlerinde ahar kazalardan dört beş yüz levend getürmek içun *Asitane*'de sakin olub *Kapu Kethüdası* ittihaz eylediği D e l i H a c ı O s m a n dimekle maruf nam kimesneye beyaz üzerine mühürlü kâğıtlar irsal idüb bu kâğıtları mezburlar haklarında arzlar ve ilâmlar yazdırub meramım üzere emirler ve fermanlar isdar itdürsün deyu mektub tahrir itdürüb ve sana iki kise akçe ikram eylerim didiğini haber-i sahih ile cümlemizin mâlûmu olub, reaya ve beraya ve daiyülhalikulberaya olub, küllikum ve ra küllükum mesul an raiyete Hadis-i Şerif(i) mucibince eyyam-ı saadet encam adalet-i Padişahide ulema ve suleha ve fıkaratı ve gûnâ zalimlerin şerlerinden Şevketlû, Mehabetlû ve Adaletlû Hünkârımızın ve vüzera ve vükelâsı ve Hazret-i veliyyüinniam Menba-i Cûdukerem Efendilerimizin üzerlerine hıfz ve haraset lâzime-i halden olub Es-Sultan-ı Zıllullah-ı filarz bade-i ileyhi külli mazlum Hadis-i Şerifi fehvasınca cümlemizin melce-i ulema ve zuafa ve fukara olan *Atabe-i Aliyyeye* ahvalimiz ifade olunmuştur. Velhasılı, bilcümle ahali-i Kaza

merkum naibin zulm ve fesadından takatleri tak olub sitem ve cevrinden büryan ve ihrak olub cümlemiz yevmehüm gamına ve mütağrak ve ekbad-ı zaifeleri âteş-i zulmle muhterik olmuşdur. Şöyle ki, bu cahil-i zalim ahali-i Kaza başlarından ref' ve bu zulmü sarih üzerlerinden def olunmaz ise cümlesi firar ve terk-i diyar eylemek ihtiyar idub bu esnada mal-ı Padişahiye kemal-i mertebe za'f ve nakiz mütereddib olması mütehakkkık olub, bu gûna zalimlerin zulmü ne gûnâ ile def olursa zulümleri def olunub zılli zalil-i padişahide müstazil ve devam-ı ömr-ü Devletleri edi'yyesine müdavim olunmak içun ahali-i Kazanın Der-i Devlet medara mahzar birle arzuhallerinden baki ferman hazret-i menlehülemr velihsanındır.

E l h a c M u s t a f a
İmam-ı *Cami-i*
Sultan Süleyman
(Mühür)

Hurrire el-fakir Ş e y h M e h m e d
El-Müfti-i Benderekli
(Mühür)

(Kırkbeş mühür vardır)

(Bu belgenin yazısı ve imlası pek bozuk olduğundan bazı kelimelerin doğru okunması imkânsızlaşmıştır.)

TMETİN N. XVI

BA Cevdet Ad. N. 5009
Tarihsiz
Arz
22x18
Divani Kırması

Erzurum Beylerbeyinin Arzıdır :

Beşyüz akçe ile hâliya *Erzurum* Kadısı olan Ş e y h M e h m e d Daileri mürteşi olub nâmeşru hüccetler virub ve mal-ı miriye gadri vardır, deyu ref olunub Kaza-i mezbur bir ehl-i hak dailerine inayet olunub muaccelen irsal olunmak recasına arz ider: Dergâh-ı Hilâfet Medar ve Bargâh-ı Saadet Vakar Dame Aliyyen Binaeytullah-ilmelikil Gaffar Turabına arz-ı bende-i bi mikdar ve zerre-i haksar budur ki: Beşyüz akçe mevleviyyet ile bilfiil *Erzurum*

Kazasına Kadı olan Mevlana Şeyh Mehmed Daileri ziyade tama'ham olmakla nâmeşru ve nâhâk muhakeme ve hüccetler virub mal-ı miriye dahi külli gadr ve ziyan idüb ve asakir-i İslâm-ı zafer encam içûn ferman olunan zahire tahsiline dahi kezalik mani olub muttasıl fiil-i irtişa ameli ile meşhur ve mürteşi kimesne olub her vechile *Erzurum* Kazasından ref' ve azli icab idub lâzım ve mühim olmağın zikr olunan *Erzurum* Kazasına müteşerri, ehl-i hak dailerinden bir kimesneyi halâ *Erzurum* Kadılığı saraka ve inayet buyrulmak umur-u mühimmeden olmağın vech-i meşruh üzere tacilen *Erzurum* Kadılığını tevcih ve irsal buyrulmak recasına tekid *Erzurum*'a irsal buyrulup bilcümle hidmet-i miri ahvali muhkem tenbih ve tekid buyrulmak recasına Saye-i Serrir-i Âlaya arz olundu. Baki Fermân *Der-i Adlindir.*

Bende
D a v u d
Mirimiran-ı
Erzurum
Halân

TMETİN N. XVII

BA Fekete. (A). DVN. (1000). N. 1847
1000/1591-1592
Mektub
13x20
Rık'a

Merhametlû, Saadetlû Sultanım hazretlerinin mübarek Hakipay-i Şeriflerine arz-ı bendegi bi vücuh budur ki: Bu daileri iki senedir *Ayıntab* Kazasından mazul olalı, iki seneden ziyade *Adana* Kadısı H ü s e y i n E f e n d i Kadıdır. Müddeti tamam olmuşdur. Sultanım Hazretleri *Adana* Kadısını bu dailerine sadaka ve inayet buyrulursa Sultanım Hazretlerine şeker baha beş yüz guruşcuk hediye verile (......) arz olunduğundan maada bu daileri olması ikzası muradımdır. Baki emrüferman Sultanım Hazretlerinindir.

Es'afil Ibad
A h m e d El-Kadı-i
bi *Ayıntab*

TMETİN N. XVIII

BA MÜD. N. 73. Hk. N. 1248
21 L 1003/29 VI 1595

21 Şevval 1003

Anadolu Kadıaskerine Hüküm ki:

Mısır etrafında bazı arkalu kadılar olub beş on yıldan beru mazul olmayub her birin mensub vâfir *Mısır* metaı gönderüb rüşvetle kadılık itmelerine götürüb *İstanbul*'a mülâzamete gelmeyüb ekseri üçer tecdid-i müddet itdürüb *Üstün* tarafından anın gibilerin kadılıkların bir müstahaka virile. Maiyetleri rüşvetlerin alub mükarrir itdirirler imiş, bu makule rüşvet ile kadı olanların kazası şer'an caiz olmayub hükümleri batıl olduğu muhakkak olmağın anın gibi *Arabistan* kadılarından *Asitane*'ye gelmiyanları ve müddetleri tamam olmuşken tecdid-i müddet ile kadılık alub mazul idüb yerlerini hizmet-i mülâzemetde olan kuzata müstehak oldukları üzere tevcih eylemek babında Hatt-ı Hümayun-u Saadet makrunumla Ferman-ı Âlişanım sadır olmuşdur. Buyurdum ki, Ferman-ı Celilülkadrim muktezasınca anın gibi *Arabistan* kadılarından *Asitane*'ye gelmeyüb ve müddetleri tamam olmuşken tecdid-i müddet ile kadılık alanları mazul idüb yerlerini hizmet-i mülazemetde olan kuzatın müstahak olanlarına tayin ve tevzi eyleyüb emrine muhalif ol makule kuzatı himayet eylemiyesin.

TMETİN N. XIX

BA Cevdet Ad. N. 1572/1
El L 1206/Mayıs 1792 sonları
İlâm
30x45
Ta'lik

Der-i Devletmekîne arz-ı dai-i kemine budur ki: Kasaba-i *Çemişkezek*'te vaki Kara Naibzade Abdürrahim nam kimesne feraizullah ve meluf-u adâ-i allâh külli yevm ve leyle meslek-i fıskaya süluk iki üç kadar şahin ve beş altı kadar arayıcı zağar ve üç beş kadar kelb-i müellem ve on beş yirmi kadar seyyad ile seyd-i şikâre meyyal olub *Defter-i Hakanîde* Abdürrah-

m a n namına ve silsilesine kat'an kaza ve niyabet virilmesün deyu yeri terkin olunmuşken turuk-u hilde yed-i tulası olduğundan *Asitane-i Aliyyede* Kasaba-i *Çemişkezek*den bir kaç mürteşiye rüşvet virub ahar memleketden A b d ü r r a h i m namıyla Kasabamız Kadısı budur deyu bir takrib düşürüb, bade müfsitlerin tesanüü fesadlarıyla mürasele-i Kazayı kendüye getirüb fıkara ve raiyyetin harabına bâdi ve bâis olduğundan maada, ahar memleketden *Çemişkezek*'e gelen kuzata dahi rahat virmeyüb, ben Emr-i Padişahiyle mahkeme kâtibiyim deyu bir müfsid Kâtibi *Maden-i Keban*'a nasb ve kendü Karındaşı ve Karındaş oğlu dahi Kasaba-i mezburda kâtib olub, kitabet sevdasıyle kendü halinde olmayub memleket voyvodasın ve agavatın ve köy ihtiyarların iğfal-i sanat-ı ifsadiyesiyle Voyv(o)da ve ağavata tekallüb idüb, hananlar kaldırub, ahar hanana tahmil ve rüşvet-i vafire ile hananları tahrib ve her bir tekalif ve salianelerde voyvoda olanlardan altışaryüzguruş ve Kasaba-i mezbur haslarından iltizamı altıyüz guruş olan karyesin meccanen alub saliane defterlerini temhir ve el altından nicelere hüccet ve mürasele virüb, umur-u hükûmetimizi tatil ve halelden hali olmadığı ve ol vechile perişan-ı fıkara ve ihtilâl-i umur-u Kazaya mütecasir olduğu ecilden Merahim-i Aliyye-i Husrevaniden mütemenna ve mütezarrdır ki, badelyevm *Çemişkezek*'de K a r a N a i b ırkından gerek mezbur A b-d ü r r a h i m ve gerek K a r ı n d a ş ı ve K a r ı n d a ş O ğ u l l a r ı ve a m m - i a m m i z a d e l e r i n d e n bir kimsehe Kasaba-i mezburede kadı ve naib ve kâtib olmayub, merkum A b d ü r r a h i m 'in uhdesinde olan *Mahkeme Kitâbeti* üzerinden ref ve erbab-ı kemal ve istihkakdan, sekene-i Kazadan A l i E f e n d i dailerine tevcih-i ihsan ve yedine bir kıt'a Berat-ı Şerif-i Âlişan sadaka ve inayet buyrulub merkum A b-d ü r r a h i m 'in dahi saire mucib-i ibret ve emn-i rahat-ı fıkara-i raiyyet içun *Suhun* Kalasına nefy ü iclâsı babında halâ hocagân-ı *Divan-ı Hümayun*'dan *Keban* ve *Ergani* madenleri Emini E l h a c Y u s u f Z i y a E f e n d i kullarına hitaben bir kıt'a tekid-i Emr-i Âlişan isdar ve bundan böyle kat'an umur-u Kasaba ve Kuraya karışmayub kendü çiftliği ile taayyüş eylemesi ve her vech-i istida fıkara-i raiyyet ve sekene-i memleket üzerlerinden gûna gûn taaddi ve ihtilâlinin def ve ref'i içun Kale-i merkûmeye lâcelte'dib nefy ü iclâsı babında mecur ve müsab buyurulacakları ola ki vaki-i haldir. Hasbetenlillâhi Melikil muteal Paye-i Serir-i Âlaya

arz ve ilâm olundu. Baki ferman Hazret-i Menlehülemrindir. Tahriren fi evail-i şevvalülmuazzam sene sitte ve me'tin ve elf.

El-abd-il-dai li-Devlet-il-Aliyyetil Osmaniyye el- İ b r a h i m el- *Kadı-i Kasaba-i Çemişkezek*

TMETİN N. XX

BA MÜD N. 27. Hk. N. 98
20 B 983/25 X 1575

Fi 20 Receb 983

Timur-Hisar Kadısına hüküm ki: Halâ *Manastır* Kasabasında B o ğ a z c ı O ğ l u dimekle maruf kimesne şirret ve şekâvet üzere olub Vezir-i âzam-i Adamallahu taalla-i iclâle reayasından N i k o nam zimmiyi katl idüb ve bu da meclis-i şer'e ihzar idüb zevcesi müddei oldukda *Hacı Bey Müdderrisi* M e h m e d , Y a h y a K a d ı, M ü d e r r i s M e h m e d ve *İshak Çelebi Müderrisi* M u s t a f a ve M ü l â z ı m R e c e b ve H a f ı z z a d e A h m e d ve S a ğ ı r z a d e M e h m e d ve G a n i ve P i r î Ç e l e b i nam kimesneler medhali yoğken mezkure muavenet içun Mahkemeye varub Kadı dahi rüşvetin ekl itmekle kendusi eylugine (iyiliğine) şahadet idub ehl-i fesada muin olub ve bundan maada Kadının gayri zulm ve taaddisi olduğundan ecilden azl olunub *Manastır* Kazası sana inayet olub hususu mezbur ve Kadının ahvali umumen teftiş olmak emr idüb bu babda *Dergâh-ı Muallâm* çavuşlarından B e k i r Z i d e K a d r u h u mubaşir tayin olunub buyurdum ki, maktul-ü mezburun varisleri ile mezbur B o ğ a z c ı O ğ l u n u ihzar idüb husus-u mezbur bundan akdem bir defa şer'le faslolunub ve on beş yıl geçmiş değil ise hak üzere teftiş idüb göresin, kaziyye arz olunduğu üzere olub mezkuru mesfur katl itduğu şer'le sabit olursa bu babda şerle lâzım geleni icra idüb, yerine koyup Kadının mezkure muavenet idüb rüşvetin ekl itdiği ve andan maada ehl-i fesada himayet etdüğü ve Müslümanlardan hilâf-ı şer ve kanun nesne alduğu sabit olursa sübut bulan hukuku eshabına bî kusur alıvirub nemikdar hukuk sabit olub ve kaç kimesnenin hakkı alıvirüldiğin ve Kadının ve mezkurun, müderrislerin ve tahrir olunan kimesnelerin ahvallerin ve şirret ve

şekâvetlerin künhünü ve hakikatı ile yazub bildiresun. Bu babda hak üzere olub kimesneye hilâf-ı şer' kadim iş olmakdan ve hilafı vaki kaziyye arz olunub ehl-i fesada himayet olmakdan hazar eyleyesin ve müderrisler derslerin koyup medhalleri olmadığı hususlarçün Mahkemeye gelüb kimi şahid ve kimi müzekki olmağa bâis nedir? vaki ise şefaatda olmayub mesalihe karuşub nâhak yere şahid ve müzekki olan müderrisleri vukuu üzere Medreseleri ahire virile.

TMETİN N. XXI

BA MÜD N. 73. Hk. N. 937
13 L 1003/21 VI 1595

13 Şevval sene 1003

Lâzkiye ve *Çarşamba* Kadılarına hüküm ki: Sabıkan *Lâzkiye* Kadısı olan, Ş e y h z a d e dimekle maruf M e v l â n a M e h m e d 'den, *Lâzkiye* Halkından cemaat-i kesîre *Divan-ı Hümayuna* gelub, şekva ve tazallüm eyleyüb ser-i maslûb yeniçeri husundan ötürü mukaddeman Yayabaşı gönderildikde, Oğlu T a h i r M e h m e d ve diğer Oğlu M e h m e d yayabaşıyla ve yeniçerilerle ittifak eyleyüb, Müslümanları habs itdürüb kiminden otuz bin, kiminden yirmi bin ve kiminden on beş bin akçe aldırub aralarında tevzi olunub, virmiyenlere envaı işkence ve eza olunub ve andan gayri iki kimesne bir davaya gelse müddeiden bir kaç bin akçe ekl eyleyüb hükm itdikden sonra müddeialeyh tarafından dahi ziyade almağla bir de ana hükm idüb ve bazı kimesneleri bir töhmetle ahz itdürüb bir kaç bin akçe tenavül idüb ba'de beratına avarız ve ihracı ferman olundukda her karyeye dörder şerhane(!) ziyade eyleyüb ve Ferman-ı Hümayundan ziyade alınan bu üslub üzere Müslümanlardan üç yüzden ziyade tenavül olunub halâs-ı vatan itmişdür, deyu bildirüb hakları alıverilmek inayet reca itdikleri ecilden buyurdum ki: *Dergâh-ı Muallâm* çavuşlarından kıdvetülemasil vel akran Ç a v u ş zide kadrühu vusul buldukda M e v l â n a - i m e z b u r u meclis-i şer'i şerifde dava-i hak eyleyen Müslümanlarla beraber idüb bir defa şer'le fasl olunub onbeş yıl mürur itmeyen hususları da hak üzere dikkat ve ihtimam ile iş idüb göresin. Şöyle ki arz olunduğu gibi ise badessübut Müslümanlardan hilâf-ı şer'i şerif ve mugayir-i kanun alınan akçe eğer kendüden ve eğer oğullarından hükm idüb

alıvirüb kimesneden hilâf-ı (şer'i) şerif âni itdirmiyesün. Amma umum davası memnudur, tayin-i mal idenleri istima itmeyüb tezvirden ve şuhud-u zurdan ve kaziyyeden methali olmıyanları dahil itmeyüb lâzımülarz olanı yazub bildiresün. Bu babda bir tarafa meyl ve mühâbâ itmeyüb cadde-i hakdan inhiraf göstermiyesün.

TMETİN N. XXII

BA Fekete. (A). DVN .(1011.5.A). N. 4020
Et Ca 1011/Ekim 1602 sonları
Arz ve Buyrultu
16x20
Divani

Şerle hukuk-u Müslimin alıvirildikden sonra min ba'du istihdam olunmaya deyu hükm buyruldu.

Dergâh-ı Felek Medar ve Bargâh-ı Gerdun-İktidar olan Lâzal-i Âliye ilâ yevmülkarar budur ki: Bundan akdem nefs-i *Yenişehir*'de Naib olan B e k i r , ehl-i örf taifesi ile yekdil ve yekcihet olub, ahali-i Vilâyetin hadden birun malların hilâf-ı şer'i şerif tezvir ve telbis sicillât yazmak ile ahz itdürdüklerinden dahi, ellişer ve altmışar guruşların alub irtişasız dava istima itmeyüb Müslümanların bi vech-i hilâf-ı şer'i şerif ve kanun-u münif akçelerin alub fevkelhad fıkaraya hayf ve zulm itdürdükden maada min ba'd niyabet hizmetinde olmasun diyu defaatle evamir-i şerif varid olmuş iken kat'an amel itmeyüb havasına tabi kuzat zamanlarında yine niyabet itmekle reaya ve beraya ve fıkara ve zuafaya hayf ve zülmü evvelkinden dahi ziyade olmağın hukuk-u Müslimin şer'le alınub ve min ba'd kaza-i mezburde niyabet hizmetinde istihdam olunmamak içun Emr-i Şerif inayet buyrulmak recasına şöyle ki vaki'ihal Der Paye-i Serir-i Âlaya arz olundu. Baki emrüferman Der-i Adalet Penahındır. Tahriren fi evail-i şehr-i cemaziyelevvel sene ahadi aşar ve elf.

Esafülibad
El-Kadi M e h m e d
bi Yenişehir
El-Müfettiş

TMETİN N. XXIII

BA Cevdet Ad. N. 208
26 S 1215/19 VII 1800 (Ferman'ın tarihi)
Ferman ve iki adet kayıt hulâsası
33x49 ve 15x26
Divani Kırması, talik, divani

Zikr-i ati (Bk. Aşağıdaki iki belge) muhtelefenin (? muhallefatın) zabtına bu defa mubaşir tayin olunan (...) ve *Kara Ferye* ayanı ve zabitan ve iş erlerine hüküm: *Kara Ferye* sekenelerinden iken bundan akdemce bilâ veled fevt iden Kara Ahmed Zevcesi Mücibe Hanım 'ın *Kara Ferye* Kazasında külliyetlû kıymetleri olub, *Inesel* dimekle maruf bir kıta ve *Tercelb* nam isminde diğer bir kıta ki ceman iki kıta mükemmel çiftlikleriyle der anbar hububatı ve derun-u *Kara Ferye*'de kebir konağı ve ahalisi (?) ve civarı ve gulamları ve nukudu olduğu ihbar ve tahkik olunmağla bir nesnesi mektum ve me'sur kalmayarak cümlesinin canib-i miriden zabtı babında isdar olunan Emr-i Şerifimle mübaşiri silâhşoran-ı hassamdan (...) Zide Mecdehu mahalline ledelvusul emir mubaşeretine ihtimam ve dikkat lâzım-ı zimmeti iken tam'a-ı hâma (...) birle Kaza-i mezbur Kadısı Hasan ile yekdil ve yekcihet olarak dört nefer şahid-i zûr ilâmıyla mukaddem tarihle çiftliklerini bey' ve füruht eylemişdir deyu Serdar Abdullah isbatla zabt itdürüb altı bin guruş kendusi ve altı bin guruş dahi Kadı-i merkume rüşvet ahz ve yedine bir kıta ilâm alub avdet itmekle Mubaşir ve Kadı-i mumaileyhmanın bu makule nâhemvare harekâta cesareti tedib ve gûşmallarını icab iden hallerinden olmakdan naşi Mubaşir ve Kadı-i mumaielyhmanın aldıkları meblağı canib-i miriyçün tahsil ve şahidler tahkik-i madde içün *Asitane-i Saadetime* irsal ve çiftlikler ve konak ve sair hasis ve nefîs ve nâtık ve sâmit her ne var ise ve bir habbesi kimesne yedinde kalmamak ve cümlesi canib-i miriyçun tekrar zabt ve tahrir ve meblağ-ı mezbur on iki bin guruş ile muhallefat defterlerinin *Dersaadetime* irsaline ve ba'de nevechile emrim olur ise olvechile amel ve hareket olunmak hususuna Irade-i Aliyyem taalluk itmeğin, sen ki Mubaşir-i mumaileyhsin, senden sadakat ve istikamet ve kârgüzarlık me'muluyle akranın meyanından bilintihab bu hususa mahsusan memur kılındığın ecilden müteveffa-i mumaileyhin çiftlikleri ve konak ve sair her nesi var ise cümlesini marifetin ve ayan ve zabitan marifetleriyle zabt ve tahrir ve merkumdan al-

dığı altı bin guruş rüşvet akçesi olduğundan Mubaşir-i mezburun aldığı altı bin guruş alâeyyil hâl tahsil ve nukud-u mevcudesi ve çiftlikat ve konağı dahi beynnennas müzayede ve her kimin üzerlerinde karar ider ise isim ve şöhretlerini *Dersaadetime* irsal ve işarımda müsaraat ve dört nefer şahidlerin tahkik-i madde içûn *Asitane-i Aliyeme* gönderilmesine mübaderet eylemen fermanım olmağın memuriyetini havi işbu Emr-i Alişanım ısdar olunmuştur. İmdi mukteza-i memuriyet ve sadakatın üzere muhallefat-ı merkumeyi balâda tafsil ve beyan olunduğu üzere zabt ve tahrir ve Kadi-i mumaileyhin mehuzu olan altı bin guruş rüşvet ile merkumun aldığı altı bin guruş tahsil ve ulufat defteriyle *Der-Saadetime* irsal ve çiftlikat ve konağın baha ve taliblerinin ism-i şöhretlerini inha ve işar ve sen ânde tevakkuf ve ba'de tevcihle emrim olur ise ol vechile amel ve hareket ve selefin misillu hilâf-ı rıza-i aliyyem harekete cesaret ile mubtela-i vahamet olmakdan bigayet hazar ve mücanebet ve emr-i mübaşeretinle ihtimam ve dikkat eyleyesun. Şöyle ki senin dahi mugayir-i emrim ve hareketin his olunmak lâzım gelur ise özür ve illetin makbul ve muteber olmayub tedibini mukarrer bilub ana göre amel ve hareket ve husus-u mezburda Mübaşir-i mumaileyh min küllivücuh muavenet ve sıyanet-i miri farizasına riayet iderek zabt ve tahrir ve meblağ-ı mezburu tahsil ve hilâfını tecavüz ile mesul ve muâteb olmakdan tehaşi ve mücanebet ve zikr olunan şahidler her kim ise tahkik-i madde içun *Dersaadetime* irsal(e) bilittifak say ve gayret eylemeniz babında Ferman-ı Âlişanım sadır olmuşdur.

26 Safer Sene 1215

Kara Ferye sakinlerinden iken fevt olan Mücibe Hanım'ın terekesi ve çiftlikleri zabtına tayin buyrulan Silahşor Ağa mahalline vardıkda altı bin buruş kendusi hizmet ve Kadısı Hasan Efendi dahi altı bin guruş rüşvet ile dört nefer şahid-i zûr ikamıyla mukaddem tarihle çiftlikleri bana bey'i ferağ eylemişdi deyu Serdar Abdullah isbatla zabt eyleyüb Mubaşiri ilâm ile avdet etmekle bu misillu hareket-i nâ marziyye saire sirayet ideceği bedihi olmakdan naşi şahidleri *Âsitane*'ye ihzar ile tedib ve Kadı'dan ve Mubaşirden dahi mebaliğ-i merkume istirdat ve çiftlikleri ve konağı ve her nesi var ise cümlesi tekrar zabt olunmak içün Emr-i Âli isdarı müekked idugu Emr-i Âli isdar(ı) lâbüdd idigu umur-u saireyi muhafaza içun böyle ihtimama muhtacdır.

Veliyyünnia Efendim :

Mubaşir ve Kadı tarafından ahz olunan altışar bin guruş tamamen tahsil ve şahidler tahkik-i madde içun *Asitane*'ye irsal olunmağa ve çiftlikler ve konak miriden alaeyyilhal zabt olunmak üzere müceddeden mubaşirli olarak kaydına bilmüracaa Ferman ısdarına himmetleri mütemennadır. Kadı azl ve nefy olunacakdır efendim.

TMETİN N. XXIV

BA MÜD N. 5. Hk. N. 1007
19 B 973/12 II 1566

Fi 19 Receb Sene 973

Kethüdası D e r v i ş 'e virildi
Fi 28 Recebülmücerreb sene 973

Bolu Beyine ve *Mudurnu* Kadısına hüküm ki :

Sen ki Beysin, adam gönderüb Kaza-i mezbure tabi *Dinek* kurbunda sakin olan *Dergâh-ı Muallâm* çavuşlarından H ü s e y i n Ç a v u ş, *Malta* seferinde iken kullarının envai fesad ve şenaati olduğundan gayri nice hususları müseccel olub kendü geldikden sonra evinde işret, hanesinde başı yok bir meyyit bulub sicil olunmuş iken H a c ı A y d ı n nam kimesne, sen olub (?) naibler ile ittifak idub mal kuvveti ile sicil olan kasabatı mahv etdirmekle zulm ve fesadlarının nihayetleri olmayub yevmenfeyevmen ziyade olmak üzeredir deyu arz zeylediğin ecilden buyurdum ki, bu husus hak üzere teftiş idüb, filvaki mezburun adamları kendü *Malta* seferinde iken fesad ve şenaatları olduğundan gayri nice hususları sicil olub kendu geldikden sonra evinde işret, hanesinde başı yok meyyit bulunub sicil olunmuş iken mezbur H a c ı A y d ı n naibler ittifakı ile sicilden mahv itdirdikleri vaki midir? Nicedir? Malumunuz olduğu üzere mufassal ve meşrû' yazub Dergâh-ı Muallâma arz eyleyesin.

TMETİN N. XXV

BA Cevdet Ad. N. 34
13 Safer 1125/2 III 1713
Arzuhal, buyrultu ve arz.
21x31
Ta'lik, Divani

Anadolu Kadıaskeri
İzzetlû faziletlû Efendi hazretleri arz ve mahzar ve hüccet-i şer'iyesi manzurunuz olub ilâm eyliyesiz deyu buyuruldu.

Devletlû, Saadetlû Sultanım Hazretleri sağ olsun :

Bu kullarının T o k a t l ı E m i n e H a t u n ile bir han davamız olub bundan akdem *İstanbul*'da *Divan-ı Hümayun*'da beş altı defa binnefsiha mezbure ile murafaa-i şer'i olduğumuzda hak bu kulunuzun olduğuna canib-i şer'iyyeden hüküm ve yedime hüccet-i şer'iye ihsan olunmuşken ba'de mezbure Hatun *Tokat*'a vardıkda sabık *Tokat* Naibi mezburenin rüşvetin alub yedine hilâf-ı şer' hüccet virub, gıyabında olub ve hilâf-ı şer'i olduğuna arz ve mahzarım vardıkda merhamet idüb arz ve mahzara ve mukaddem murafaadan bilmuvace virilen hüccet-i şer'iyeme dahi manzur-u âli buyurulub mucibince faziletlû *Anadolu* Kadıaskeri Efendi Hazretleri huzurunda murafaa ve ilâm ve icra-i hak olunmak babında ferman

Bende
E l - h a c A l i

İlâmları mucibince amel olunmak deyu hüküm buyruldu

Maruz-u Daileridir ki

Emr-i âlilerine imtisalen sahib-i arzuhal E l - h a c A l i 'nin mahzar ve hüccet-i şeriyesine nazar olundukda mezbur E l - h a c A l i *Tokat* sükkanından medyunu olan k â t i b H ü s e y i n E f e n d i nam kimesneden iştira eylediği hana mutasarrıf iken bayi-i mezbur H ü s e y i n E f e n d i fevt oldukda zevcesi E m i n e H a t u n han-ı mezburun nısfını senden mukaddem zevcim müteveffa-i mezburdan iştira itmişdim deyu davaya mubaşeret ve bin yüz on sekiz senesinde *Rumeli* Kadıaskeri olan A b - d ü l b a k i A r i f huzurunda murafaa olduklarında mezbur E l - h a c A l i han-ı mezburu müteveffa-i merkum H ü s e -

y i n E f e n d i 'den iştira eyledikde zevcesi mezbure E m i n e, han-ı mezburda benim kat'an alaka ve medhalim yokdur deyu ikrar ve nısfının şirasına tâlibe olduğunu Kadıasker-i müşarinüleyh huzurunda dava ve isbat ve yedine hüccet-i şer'iye verildikden sonra tekrar husus-u mezbur bin yüz on dokuz senesi mahalline havale ve hakikat-ı hal ilâm olunmak babında sadır olan Emr-i Âli mucibince Kadıasker-i mumaileyh huzurunda şahadet iden kimesnelerin adl ve makbulüşşahade olduklarını cem-i gafir ve cem-i kesir haber virdiklerini nâtık ol vakitde *Sivas* Kadısı olan E s s e y y i d M e h m e d Ş a k i r dahi bir kıta hüccet-i şer'iyye virub ba'de dava-i mezkurede hak mezbur E l - h a c A l i 'nin elinde olduğu zahir olub ve dava-i mezkureye Kadıasker-i müşarinüleyh huzurunda şer'le feyzal virilmeğin tekrar istima hilâf-ı şer' şerif olduğu ecilden min ba'd dava-i mezkur istima olunmamak babında Ferman-ı Âli sadır olub istinafına emr-i ahar sadır olmadığın, mezbur E m i - n e 'ye *Tokat* Naibinin virdiği hüccet şer'an gayri nâfize olduğundan maada tekrar sabıkan *Rumeli* Kadıaskeri olan İ s m a i l E f e n d i huzurunda murafaa olduklarında anlar dahi müşarinüleyh A r i f E f e n d i 'nin hükümlerini tenfiz ve mezbur E l - h a c A l i 'nin yedine virdikleri ilâm mucibince tekrar dava-i mezbure min ba'du istima olunmaya deyu Emr-i Âli sadır olmuş. Kadısakeran-ı müşarinüleyhma dava-i mezbureye zikrolunduğu üzere şer'le feyzal virüb ve iki defa min ba'du dava-i mezkure istima olunmıya deyu Ferman-ı Âli sadır olmuşken dava-i mezkurenin hilâf-ı şer'i şerif olduğu ecilden min ba'd dava-i mezkurenin istimaına Emr-i Şerif virilmemek üzere mahalline kayd ve Tokat siciline dahi şerh virilmek babında mezbur E l - h a c A l i 'nin yedine Emr-i Şerif ihsan buyrulur ise arz-ı şeriat-ı mütehhereyi tekmil buyurmuş olurlar. Baki ferman hazret-i Veliyül emrindir.

Fi 13 Safer sene 1125

TMETİN N. XXVI

BA Cevdet Ad. N. 1130
15 N 1204/29 V 1790
Hulâsa ve buyrultu
23x38
Rık'a

Asker sevkine memur K a p u c u b a ş ı H ü s e y i n A ğ a tarafından gelen tahriratdan bir maddenin hulâsasıdır. Fi 15 Ramazan sene 1204

Lâcettedib *Kütahya*'ya nefy ve iclâ buyurulmak mercudur
El-dai Mustafa Hamdi Zade afa anhuma

İşaretleri mucibince merkum
Süleyman Efendi 'nin Çavuş mübaşeretiyle
nefyü iclâsı içun hüküm buyruldu. 23 Ramazan 1204

Anadolu'nun sol kolu yemin ve yesarıyle nihayetine varınca vaki olan kazaların asakir-i ruz-ı hazerdan mukaddem mahal-i memuriyetlerine vusule müsaraat eylemeleri babında Hatt-ı Hümayun-u Şevketmakrun ile muanven sudur iden Emr-i Âli Kapucu-u mümaileyh mübaşeretiyle *Karahisar-ı* Şarki Kazasına vusulünde *Karahisar-ı Şarki* ve havalisinde kâin kazalardan ber muceb-i defter üç bin nefer piyade tahrir ve ihraç ve *Anapa* Seraskeri maiyetine sevk olunmak üzere kazalar ahalileri egerçi taahhüd idüb lâkin *Karahisar-ı Şarki* Kadısı olan Tabanzade Süleyman Efendi mürtekib ve tama'kar ve ikaz-ı fitneye cesareti bedidar olmak mülâbesesiyle asakir-i mezkurenin ihracına muayyen ilâm itasına Kadı-i mumaileyh bin guruş almadıkca ilâm virmemek üzere inadında ısrarına binaen ihtilâl ve fesada badi olacağı aşikâr ve bundan akdem Kadı-i mumaileyh *Kütahya* ve *Sinob* kalelerine nefy olunmuş iken mütenebbih olmadığından ahali ittifakıyla iktiza iden Emr-i Şerifi vürûduna kadar Kadı-i mumaileyh *Niksar* kalesine nefy ü iclâ ve yerine *Der-i Âliyeden* müstakim bir kadı gelinceye kadar *Malatya*'dan münfasıl Seyyid Abdullah kadı nasb olunmak ol makule mücerrebiletvar ve dindar bir kadı irsal buyrulmak kapucubaşı mumaileyh tahrir ider.

TMETİN N. XXVII

BA Cevdet Ad. N. 4216
18 M 1124/26 II 1712 (İkinci buyrultu'nun tarihi)
Arzuhal, Buyrultu, Arzuhal'e 1116 tarihli Ferman derkenar, Arz ve Buyrultu.
23x19 ve 11x20
Çeşitli karakterler

Sadr-ı *Rum*
İzzetlû Faziletlû Efendi
Hazretleri. Dernekar manzurunuz olub
Kadı-i mezburun ahvalini vukufu olan
bigaraz kimesnelerden sual
buyruldu

Devletlû ve Saadetlû Sultanım Hazretleri sağ olsun :

Kara Ferye'de sakin ehl-i İslâm ve *Nasârâ* ve *Yahudi* fıkarasının arzuhalleridir ki: Halâ Kadımız olan *Midilluli* Cincizade Ali Efendi ayan-ı Vilâyetden müfsid ve hilekâr, fıkaradan celb-i mal ile taayyüş iden eşirra ile yekdil ve yekcihed olub, bilâ ferman vilâyet haracı namıyle üzerimize dört yük elli bin akçe tevzi ve Kadı-i mezbur defter imzası namıyla altmış bin akçe aldığından maada Vilâyetimizde buğdayın beher kilesi kırkar akçeye rayic iken buğdayı sahiplerinden bazıdan ziyade rüşvet ve bazılarına himaye sebebiyle beher kileyi seksener akçeye etmekçiler(e) cebren tahmil ve etmeğin narhını nısf mertebesine tenzil ile fıkaraya gadr-i azim itdiğinden gayrı, fitne ve fesad ile İbadullahı birbirine düşürüb hakkı batıl ve batılı hak deyu hükmedib böyle bir zalim, mürtekib ve mürteşi Kadı Vilâyetimize gelmemişdir. Ve bundan akdem *Üsküb* Kadısı iken fitne ve fesadından naşi şikayet olundukda ferman ile azl ve *Midilli* Ceziresine nefy olunmuşken bir tarikle Vilâyetimize Kadı olub şerrüfesadından bir vechile halâsa mecalimiz kalmamışdır. *Üsküb* vakıasında hakkında sadır olan Ferman derkenar olunub ahvali malum-u Devletleri oldukda Kadı-i mezbur azl ve yerine bir müstakim kadı nasb olunmak babında Faziletlu Sadr-ı *Rum* Efendi Hazretlerine hitaben Ferman-ı Âlileri reca olunur. Baki emrüferman Devletlû Sultanım Hazretlerinindir.

Bende-i Ahali
Kara Ferye

(Verilen Ferman derkenar)

Rumeli Valisine ve *Midillu* Kadısına hüküm ki :

Sen ki Vezir-i müşarinileyhsin. *Üsküb* canibine bazı husus içun tarafımdan adam vardıkda *Üsküb* Kadısı olan Cincizade Ali'nin tavr-ı kuzatdan hariç tehevvür ile vaz-ı nâhemvari zuhur eylediğü mektubun ile ilâm olunmakla mezkurun adına muhalif vaz'ı nâhemvari zuhur itmekle azl olunub kendü diyarı olan *Midillu* Ceziresinde sakin ve *Asitane-i saadetim* tarafına kalmamak üzere bilfiil Şeyhülislâm olan Mevlâna Esseyyid Ali Adamallahü Taala Fezailihu işaret itmeleriyle, sen ki Vezir-i müşarinileyhsin, tayin olunan Çavuş marifetiyle mezburu *Midilli* Ceziresine irsal ve sen ki *Midillu* Kadısısın, mezkur kendu diyarı olan Cezire-i

mezburede ikamet idüb fimaba'd *Asitane-i Saadetim* tarafına gelmemek üzere tenbih olmağçün yazılmışdır.

Fi Evahir-i b(receb) sene 1116

Ferman Devletlû Sultanımındır

İlâmları mucibince Kadı-i mezbur azl ve mukaddeman virilen Emr-i Şerif mazmumu üzere *Midilli*'de sakin olub yerine bir müteşerri ehl-i hak tayin olunmak üzere deyu buyuruldu. 18 Muharrem 1124

Maruz-u Dai-i Devletleri budur ki :

Ferman-ı Âlileri mucibince Kadı-i mezburun ahvali kuzatdan istihbar olundukda bundan maada mansıblarında tama' hamından naşi ahali-i Vilâyet şikayetlerile merhameten Ferman ile azl olunmak defaatiyle vakidir. Hatta lâcettedib *Asitane*'den men ve maskat-ı res'i olan *Midilli* Adasında sakin olub izin fermanı sudur itmedikçe *Asitane*'ye gelmemek Fermanında mukayyetdir, deyu haber virilmişdir. Baki emir menlehülemrindir.

TMETİN N. XXVIII

BA Cevdet Ad. N. 2549
Tarihsiz (XVI. Yüzyıl?)
Arzuhal ve Buyrultu
21x31
Divani

Tayin olunan Çavuş mubaşeretiyle mahalline şerle keşif ve ilâm olunmak içun hüküm buyruldu

Devletlû ve Merhametlû, Sultanım Hazretleri sağ olsun :

Tekfur ahalileri baecmahüm Hakipaye arzuhalleridir ki : *Armeniyan* taifesi bundan akdem Naib Hüseyin Efendi ile havadarlarının her birlerine birer mikdar hediyeler virub ve maktul İbrahim Paşa'nın bir çukadarına istinad ile tamir içun Ferman isdar ve Çukadarı Hıkolub mutemed olub vaz'ı kadiminden ziyade cevanib-i erbaasını dört zira' tevsi ve şahnişin yabdırub bir veçhile defi mümkün olmayub lillahi taala ve liresulihi

cümleten Ümmet-i Muhammedin niyazları kabule karin buyrulub Çavuş kulları mübaşeretiyle bigaraz Müsliminden badessuval vaz'ı kadiminden ziyade ihdas eylediklerini hedm buyrulmak babında Ferman-ı Âlileri reca olunur. Baki emrüferman Devletlû Efendim Sultanım Hazretlerinindir.

Bendegân
Ahali

TMETİN N. XXIX

BA Fekete. (A).DVN. (1006.12.C). N. 2436
Er Z 1006/Ağusos 1598 başları
İlâm
21x30
Divani
(Belge fersudedir)

Yerlu Naib ise min ba'du niyabet itdirmiyesun (...) hilâf-ı şer' o(a)lduğu akçe alıveriler (...) buyuruldu.

Dergâh-ı Felek Medar ve Bargâh-ı Gerdun-İktidar Türabına arz-ı Dai-i bimikdar ve zir-i hâksâr budur ki: Bundan akdem (...) nice ehl-i fesadın salbü siyasetiyçün otuz dokuz mikdarı ahkâm-ı şeriyye varıd oldukda ele götürmek (...) lâkin şaki-i mezburun tevabiından olub ve min ba'd niyabet eylesun (eylemesun) deyu hakkında müteaddidan Hükm-ü Şerif (...) ziyade *Bayramlu Kazası* muzafatından Mezmude namında Papas (...) dimekle meşhur Ali nam (...) refiki ve rahnuması olub hilâf-ı şer mugayir-i kanun olan umur-u ehl-i örfün (...) kulların cürm ve cinayet icab ider nesneleri yoğiken mal ve menallerin gasb itdirdikden sonra ehl-i örfle (...) mezburenin ayanı ve ahalisinden biri mezbur Ali'nin hizmetinde olmayub tahallüf eylese bir tarikle ehl-i örfe gamz itmekle cemian ihkâk ve erzakın gasb itdürdiğünden mezbur Ali'nin izalesü içün tekrar Emr-i Şerif ve Fetva-i Münif virulub, lâkin mezkur Baba Halil'in ve tevabii eşkiyanın zulm ve vecrinden havf idub *Bayramlu*'ya kadı olanların bazısı bu tarikle Emr-i Şerif icra itmeyüb ve kadıların bazısı dahi irtişa itmekle mezbur Ali'yi yine istihdam itdirmekden hâli olmayub Emr-i Şerif ve Fetva-i Münife ile amel olmayub *Nahiye-i mezkure* ayanı ve ahalisi elhasıl fukara ve zuafa reaya ve beraya kulları şöyle izhar-ı tazallum eylediler ki, mezkur Ali Naib Vi-

lâyetimizden izale ve salb ve siyaset olması *Engürüs* fethinden dahi ziyade sevabdır. Ve eger bu defa salb olunmazsa bilcümle cilâ-ı vatan ve termeken (terk-i mesken) idüb Vilâyetimiz harabe olmak mukarrerdir. Ve eger *Kara Hisar-ı Şarki Sancağı* Beyine veya *Bayramlu* Kadısına hitaben Hükm-ü Şerif virilüb icra olunursa Vilâyetimiz her vechile mamur-u âbadan olması mukarrer olub eyyamı Adalet-i Padişahide asude hal olmamız muhakkakdır. Ahvalimizi vukuu ve aslı üzere arz ve ilâm iduvir deyu ibram ve ilhah eyledikleri ecilden şöyle ki vaki-i haldir. Vukuu üzere hasb-i halleri Paye-i Serir-i Âlaya arz olundu. Baki ferman Der-i Adaletindir. Tahriren fi evahir-i Zilhicce sene sitte ve elf 1006.

Esafülibad A b d ü n n e b i
El-Müvellâ Bayramlu

TMETİN N. XXX

BA MÜD. N. 27. Hk. N. 416
29 N 983/1 I 1576

Fi 29 Ramazan Sene 983

Mizistre Beyine ve Kadısına Hüküm ki: Liva-i mezburdan kaza-i *Kılamına* ahalisi adam gönderüb arzuhal sunub U z u n C a f e r ve K a r a M e m i nam haracdan gelüb *Kılamına* Kasabasında mütemekkin olub asla yerleri ve emlâkden nesneleri olmayub gelen kadılara muhzırlık idüb ve muhtesiblik ve bacdarlık ve para subaşılık (aynen böyle ?) sahiblerinden alub voyvodalar ve subaşılar yanında dahi gezüb ol sebeb ile reayaya külli taaddiler idub akçelerin alub ve mahkemeden hali olmayup dava içun mahkemeye vardıklarında kangi canibden akçe alurlar ise ol canibden muavenet ve biri davacı ve zûr şahadet idub ve naiblere rüşvet aldırub hilâf-ı şer'i kazaya hükm itdürüb ve Kasaba-i mezburda kendüler şerik olmayınca kassablık ve bakkal ve bostancılık ve etmekçilik fıkaraya itdirmeyüb kendülere rızk virmeyüb muradlarınca olmayanlara nice töhmet ve günah isnad idub ve kendülere üzerlerine şahadet idüb bu tarikle nice fıkarayı yerlerinden perakente itdirmişlerdir. Ve bazı mütemekkin ve yirlu Çinganeler haracının cemin haraccılardan kesüb alub harac bahanesiyle külli akçelerin almakla mütemekkinler iken Vilâyetden firar itdirüb ve harac ve

avarız ve görcü(?) ve âdat-ı ağnam cemine gelenler yanına dakılub zulümle akçeler alınacak (...) sevk idüb kendüler Nahiyenin virgisün kesüb almakla külli akçelerin ziyade alub ve bunlar taraflarından tekalif hizmetine vekil itdükleri iki nefer kimesneyi katl idüb ve kassab dükkanından fıkaraya et aldırmayub kassabın koyunların kendüler alub faide ile satub ve hizmetkârları bunların ehlüayallerin suya çıkartmayub, bağ ve bağçelerin meyvesin ve sebzesin alub söylediklerinde muhkem darb ve cerime aldırub gelen kuzat naiblerine davacılardan ve gayrı tarikle külli akçeler aldırmakla onlardan dava ve şikâyet idenlerin davası istima olunmayub ve zulm ve taaddilerinden nice kimesneler firar idüb şöyle ki, Kasabadan ref olınmıyalar cümlemiz perakente olmak mukarrerdir deyu bildirdiler. İmdi eyyam-ı adalet encamımda reaya ve berayadan bir ferde zulm ve taaddi olunduğuna asla Rıza-i Şerifim yokdur. Buyurdum ki vusul buldukda ikiniz bizzat bu hususa mukayyet olub, ol kimesneleri ele getürib ahvallerin hak üzere unat vechile ihtimam ile şer'le teftiş idüb göresin, filvaki mezburlar kendü hallerinde olmayub ol vechile muhzırlık ve muhtesiblik ve harac ve adat-ı agnam cemine ve mahkeme-i şerifede fıkaranın mesalihine karışub şirret ve şekavet ile icra-i hakka mani olub ve zulmle reayayı firar itdirüb ve ehlüayallerine idüb fıkaraya arz itdikleri üzere zulm ve taaddi itdükleri vaki ise mezburlar habs idub vakii hallerin ve keyfiyet-i taaddilerin mufassal ve meşru yazub arz ile anlar hakkında Emr-i Şerifim nevechile sadır olursa mucibi ile amel oluna. Amma hak üzere olub arzını sebebi ile, hilâf vaki nesne arz olunmakdan hazar idesin.

TMETİN N. XXXI

BA Cevdet Ad. N. 2848
5 Ra 1210/90 IX 1795 (Mahzarın Tarihi)
10 M 1210/27 VII 1795 (Arzuhalin Tarihi)
6 Ca 1210/18 XI 1795 (Buyrultunun Tarihi)
Mazhar, Arzuhal, Şeyhülislâm Derkenarı ve Buyrultu
29x41 33x45
Çeşitli karakterler

İşaretleri mucibince *Edirne*'ye nefy ü iclâsıyçün Eyalet Valisine ve Mahalli Kadıya hitaben hüküm buyruldu. 6 Cemaziyelevvel sene 1210

Ahalinin iştikalarına binaen *Edirne*'ye nefy ü iclâ buyrulmak mercudur.
E s s e y y i d M e h m e t A r i f
el-dai, Dürrizade
afa anh

Der-i Devlet Mekine arz-ı dai-i kemine budur ki :

Kasaba-i *Hızz-ı Mansur*'da vaki ulema ve suleha ve eiemme-i hute-ba ve sadat-ı kiram, fıkara ve zuefa kulları huzur-u etvar-ı şer'iyye hazırun olub şöyle takrir-i kelâm ve tabir-i anülmeram iderler ki: Bundan akdem *Adana* ve *Tarsus*'da mütevettin olub Belde-i mer-kume ledi harab ve perişanına bâis ve badi ve firaren *Asitane-i Âliye* tarafına varub bir takrib Beldemize Müfti-i esbak olan D e b b a g z a d e B e k i r E f e n d i nam kimesne bir senedir ki Beldemize vürud ideludenberu irtikab ve irtişa ve fetva-i şerifi bey'i min yezid'e virdikden başka tam'a hamıyle ekl-i mal-ı fıkara ve güruh-u zulemaya muin, fıkaraya müezzi ve ahali beyinlerinde ilka-i nifak ve Belde-i merkumenin harab ve perişaniyeti halâtına müşahede itmekle baecmahüm huzur-u şer'e gelüb Efendi-i mer-kumun keyfiyet-i haline muttali olduk. Cümlemizin bir dürlü em-niyetimiz olma(ma)kla Beldemizi harab ve perişan eyledi. Vatan-ı asliyesine nefyine bizler mahzar eyledik. Mahzarımızı ilâm iduriz deyu istida birle ola ki vakiilhaldir. Bililtimas Paye-i Serir-i Âlaya arz ve ilâm olundu. Baki emrüferman, lutf ve ihsan Hazret-i Men-lehülemrindir. Hurrire fi şehr-i min yevmül hamis fi şehr-i rebiyü-levvel. Sene aşere mieteyn ve elf.

Mutabıkdır
M e h m e d A r i f

El abdüddai li devletil aliyetil *Osmaniye*
El Müvellâ bi hilâfet-i S ü l e y m a n .
En-naib bi Kaza-i *Hızz-ı Mansur*

Atabe-i Aliyye-i Adalet Unvan ve Süddei Seniyye-i Saadet Bünyan, ilâ yevmül heşrilmizan Turabına *Hızz-ı Mansur*'da vaki ulema ve suleha ve huteba ve sadat-ı kiram, fıkara-i reaya kullarının sıdk-ı asarlarıdır ki: Bundan akdem *Adana* ve *Tarsus*'da mütevettin olub belde-i merkumelerin harab ve perişanına bâis ve bâdi ve firaren *Asitane* tarafına varub bir takrib *Hızz-ı Mansur*'a bundan akdem Müfti olan D e b b a ğ z a d e B e k i r E f e n d i nam kimes-

ne *Hızz-ı Mansur*'a vürud ideliden beru irtikab ve irtişa ve güruh-u zulema ile celb-i dünya ve nâsa mercu olmak davasıyla gammaz ve reaya ve ahali beynine ilka-i nifak ahlak-ı reviyesinden olmakla herçend nush oldu ise mukayyed olmayub ahirülahair Beldemizin hercümerc ve yedibin hanelerimiz perakente ve katl-i nüfus ve gûnagûn fitne zuhuruna bâdi olacağı umuru âşikar olduğundan merkumdan bir vechile emniyetimiz olmayub ve kendinden dahi olmadığımız hasebiyle hasbeten lillah ve li resulih merkumun Vatan-ı aslisine nefyine emr-i ferman birle cümlemizin duasına mahzar ve Beldemizi fitneden siyane ile nail-i ahir-i cezil buyrulmasını Der-i Aliyeye mahzar güne arzuhale cüret olundu. Baki emr-i ferman-ı lütf-i ihsan Hazret-i menlehülemrindir. Hurrire fi şehr-i min yevmil aşar şehr-i muharremülharam. Sene aşere meitin ve elf.

El Fakirüldai	El Fakirüldai	El hakir El-hac
A l i	M u s t a f a	M e h m e d e l M ü f t i
El Müderris	El Müderris	sabıkan

(Otuz Müdür vardır)

TMETİN N. XXXII

BA Cevdet Ad. N. 1814
Tarihsiz
Arzuhal
35x45
Rık'a

...... arzuhal-i bendegânelerimiz oldur ki: Halâ Naib-i Beldemiz olan E f e n d i ve halâ Müfti olan M e h m e d E f e n d i y l e bilmaiyye bir müddetdir ahz-i irtişa iderek vuku-ı bilifta olan davalarda ibtal-i hak ve nice nice gadri mucib halâtımız vukuundan başka Efendi miyanesinde emirlerine revac içün enva-i nifak ve sikaklar(?) peyda eylemişler ise de saye-i seniyye-i Âsafanelerinde gerek bu bendeleri ve gerek atıfetlû V o y v o d a B e g kulları gayretlerile hasbelmülâhaza ruz be ruz hüsn-ü tedbir ile def olunmakdan olarak Ser-i Devletlerini tasdie ictisar olunamayub merkumlar gün gün etvar-ı nâ meraziyelerine isdar eylemekde olduklarından bu esnada *Vakf-ı Paresdik* nam Karye'de E s m a H a t u n dimekle A r i f e H a t u n fevt olub müteveffaya halâ

hayatında malik olduğu emvalinin nısfı Torunu sagire T u h f e'-nin olduğu şahid-i Müslimin huzurunda takarrür eyleyüb ve olvechile Sagire-i mezburenin vasisi huzur-u şerde isbat-ı müddea eylemiş iken N a i b E f e n d i ile M ü f t i E f e n d i ye taraf-ı ahirden külliyetlu akçe vadiyle ecanibden bir Ö m e r Z a d e peyda idub bir iki bin guruş ahzıyle Ö m e r Z a d e 'nin şahidlerini istima ve Torunu Sagire'nin şahidlerine itibar eylemedikleri cümlenin malumları olub husus-u mezkurun ihkak-ı hak olunması Huzur-u Âsafanelerine menut olduğundan hamil-i arzuhal L ü t f i Z a d e Faziletlû F e y z u l l a h E f e n d i abd-i daileri hakipayi merahim vayei veliyyünniameneye (...) itmiş olmakla gerek madde-i mezkurun ve gerek mumaileyhlerin etvar-ı na-meşruaları Efendi-i mumaileyh dailerinin takrirlerinden malum-ı ilm-i veliyyünniamaneleri buyuruldukda, madde-i mezburun ihkak-ı hak buyrulması, merkumları mukteza-i hal-i hareketlerinin icrası ne vechile rey-i münir-i veliyyünniamaneye evfak ise ol vechile hüsn-ü himmet buyurmaları davat-ı hayriye-i ahali mucibolacak bir madde idugu cümlenin malumlarıdır. Zira veliyyüniam sahibüllütf ve merhamet zir-i dest-i Devletleri olan mahallerde örf hakimleri bu makule fevahiş şeylere cesaret idemezler iken hakim-i şer'i olub aldığı cerayim ve eylediği mezalimin şimdiye kadar misiller mesbuk olmayub hilâf-ı Emr-i Âli ve mugayir-i Kanun-u Padişahi ve hilâf-ı şer'i nebevi itmediği, mütecasir olmadığı halât kalmayub her birinin aynen tahririnden haya ve teeddüb olunacak maddeler vukua gelmekle egerçi bu kullarına itimad buyrulmaz ise sırran casus ile tahkik buyrulmak lâzım geldikde mesned-i şeriate sezaver hiç bir efali olmadığı, harice ihrac olunacağı hasebiyle ifadeye cesaret olundu. Bu kullarının ki hasbi bir ifadedir, ol babda kerem Devletlû, İnayetlû, Übhetlû, Merhametlû Veliyyünniam Ammilkerem Efendimiz Sultanımız Hazretlerinindir.

El abdiddaiyyid devam
ömr-ü devlet kim el fani
Esseyyid M e h m e d E m i n
S u r u r i M ü f t i Z a d e
El abdiddaiyyid devam
ömr-ü devlet kim el fani
E s s e y y i d A b d ü l b a k i e l M ü f t i s a b ı k a n

TMETİN N. XXXIII

BA MÜD N. 7. Hk. N. 2618
22 C 976/12 XII 1568

22 Cemaziyelahir Sene 976

Sakız Beyine hüküm ki : *Dergâh-ı Muallâma* mektub gönderüb Cezire-i *Sakız* keferesinin Kadı muhzırında bir maslahatları vaki olsa Kadı yanında tercüman olan P a n d e l i nam Tercüman hasmının dava ve terakkilerin hücceti üzere takrir itmeyüb rüşvet aldığı canibe meyl idub müddeiye gadr ider ve fıkaranın hilâf-ı şer' mal ve esbabın alub taaddi itdugin bildirmişsin. Buyurdum ki vardıkda Kadı yanına mezbur Tercüman ile bir tercüman dahi tayin idüb göresin, filvaki hasmının davalarını takrir itmedikde, bir canibe meyl idüb takrir ve beyanda muhalefet itdugi zahir olursa tercümanlık hizmetinden ref idub yerine ahar tercüman tayin idub fıkaraya taaddi itdirmiyesin.

TMETİN N. XXXIV

BA MÜD N. 21. Hk. N. 104
19 N 980/23 I 1573

Fi 19 Ramazan 980

Dulkadir Beylerbeyine hüküm ki: *Südde-i Saadetime* arzuhal sunub *Göğercinlik* Kazası Naibi olan Ö m e r içün daima subaşı ile gezüb fıkarayı bi günah rencide idüb ehl-i örfe muavenet idüb fıkarayı habs idüb akçelerin alub ve subaşına dahi aldırub ve rüşvet tariki ile reayanın fevkelhadd altunların alub külli zulm ve taaddi eylediği ecilden reaya parekente olub eski ve yerlu Naib olub hilâf-ı şer' taaddisi çokdur, ref olunması lâzım eyledügi ilâm olundu. Buyurdum ki, vusul buldukda mezbur Naibin ahvalini tahkik eyleyüb göresin. Filvaki reayaya vech-i meşruh üzere zulm ve taaddisi vardır, aslı ile malum idinüb vukuu üzere ahvalin arz eyleyesin ki emrim nevechile olursa mucibi ile amel eyleyesin.

TMETİN N. XXXV

BA Fekete (A). DVN. (1010). N. 3492
1010/1601-1602
Mahzar-İlâm
21x30
Divani

Dergâh-ı Muallâ ve Bargâh-ı Âlaya işbu Mahzar-ı mukarrer ile ilâm olunan budur ki : *Nefs-i Velin* sakinlerinden olub bundan akdem şekavet ve fesadatı *Asitane-i Saadete* arz olundukda nefy-i beld olunmak içun ve min ba'd naib olmamak içun hakkında ber mucib-i Fetva-i Şerif Hatt-ı Hümayun varid olan, D e b b a ğ M e h m e d dimekle maruf nam Kadı, akçe kuvvetiyle nefy-i beld olunmakdan kurtulub ba'del zaman yine Naib olub mahrusa-i İstanbul zahiresine küllî mani olub dahi ziyade fesadata mubaşeret idub bazı kuzat üzerine işka-i hücum itdirüb kadılıkdan kovup ve bazının mahkemesin taşlayub ve yanına bir nice eşkiya cem' idüb kendü reis olub bana tabi olasız ittifak ve şart idüb bir nice defa azim cemaat ve ittifak idüb ben her ne dirsem bana tabi olasız deyüb üç talâka şart virub ve şartın kabul itmeyüb tabi olmayan kimesnelerin taşlayub ve bazını merdud idub râiden hayvanatın ayırub ve kimesne selâm virmesün ve evine varmasun ve fevt oldukda salavatına ve defnine kimesne varmasun deyu muhkem tenbih idüb ve bazısını eşkiyaya katl itdirmek ile tahvif idüb reaya ve berayadan olan eşkiyayı cem'an kendüye tabi idub size her ne gelursa bencevabını vireyim ve sizi tekâlifden kurtarayım deyu aldayub kadılığın ekserin ifsad idüb fitne-i azime zuhuruna sebeb olmağın vukuu üzere mahzar olunub Paye-i Serir-i Âlam-ı Mesire ilâm olundu. Baki ferman Der-i Adlindir.

(Mühürler)

TMETİN N. XXXVI

BA MÜD. N. 5 Hk. N. 1254
27 Ş 973/19 III 1566

27 Şaban Sene 973

Karlıeli Sancağı kadılarına hüküm ki : *Karlıeli* Beyi olan F e r r u h D a m e İ z z i h u adam gönderib Sancağında serbest tımar sahipleri ve Havass-i Hümayun eminleri ve mültezimler ve gayriler taraflarında bir kimesneden cürm-ü galiz sadır olub mukteza-i şer' ve kanun üzere salbüsiyasete veya kat-ı uzva müstahak olsa hükm-ü kadı lâhik olunub hüccet virildikden sonra ki ele virmeyüb kendüler muradları üzere mallarını ıtlak itmekle ehl-i fesad yevmen fe yevmen ziyade olmak üzere idigun bildirmegin buyurdum ki, Hükm-ü Şerifimle müşarinüleyh adamları vardıkda sancağında olan serbest tımarlarda ve gayride bir kimesneden

cürm-ü galiz sadır olub mukteza-i şer' ve kanun üzere salbüsiyasete veya kat'a müstahak olsa hükm-ü kadı lâhik olub hüccet virildikden sonra anun gibi serbest tımar sahipleri ol ehl-i fesadı ele virmeyüb, kendü mizacları üzere nesnelerin alub ıtlak iderlerse men'i def idub ol asl ehl-i fesadı müşarinüleyh alıvirub dahi toprak sahibi marifetiyle şerle lâzım geleni mahallinde icra itdirüb kimesne(ye) hilâf-ı şer' ve kanun iş itdirmiyesin. Amma bu bahane ile mücerred ahzücelb içun Havass-ı Hümayunuma ve gayriye bi vech arz itdirmiyesun, şöyle bilesin.

TMETİN N. XXXVII

BA MÜD N. 7. Hk. N. 111
15 S 975/21 VIII 1567

15 Safer Sene 975

Ahyolu Kadısına hüküm ki: *Vize* Sancağı Beyi mektub gönderüb kendüye has tayin olunan *Hatun İl Zeametin* mukaddemen sancak beyleri zabt itdügi üzere adam gönderib zabt eylemek istedikde Zeamet-i mezburenin iki pare mezreası vardır, maadası hariç ez defterdir deyu mevkufat eminine zabt itdirmek istedikde ve zikr olunan zeametin içinde bir çoban katl olunub otuz re's koyunu A h r e m a n ve K a r a c a nam kimesnelerin koyunları içinde bulundukda ele getirilüb habs olunub (...) A l i ve V e f a nam haramiler mezkur Çoban'ın katlinde belli bulunub ve S a r ı D a v u d nam kimesneyi katl iden B i k r i g u z nam zimmi tutuldukda Voyvodasın elinden alınub bir mikdar zaman *Ahyolu* Zindanında habs idildikden sonra (...) ve K a r a c a nın birer mikdar malların alub habisden itlak idub beş neferin *Ahyolu* Zindanında habs eyleyüb Voyvodasına virmediği ve Voyvodası memleket zabt içün vardıkda bile adem umdırma (?) benim muhzırım ve naiblerim al git tutub (...) naiblerin ve muhzırlarındır, Voyvoda anların hizmetkârıdır deyu memleket hıfz ve harasetine mani olduğun bildirmiş. Buyurdum ki, vusul buldukda zikr olunan Zeamet müşarinüleyh(e) has tayin ve tevcih olunub beratında mukayyed ise beratı mucibince Voyvodasına zabt itdürdub olvechile mani olmayub ve arz olunduğu üzere mahbus olan beş nefer ile itlak olunan iki neferi mevcud olmayub gaybetmişler ise dahi buldurması lâzım olanlara buldurdub getirdib Voyvodasına teslim idüb müşarinüleyh(e) gönderesin ki ahvalleri şerle teftiş olunub

bihasbişşer'i lâzım gelen icra oluna ve mumaileyhin Voyvodasına memleketi hıfzü heraseti itdirub olvechile niza itmeyüb amma hilâf-ı şer' ve kanun iş itdirmiyesin.

TMETİN N. XXXVIII

BA MÜD N. 73. Hk. N. 848
22 Za 1003/28 VIII 1595

Trablus-u Şam Beylerbeyine ve Kadısına hüküm ki: (...) Kadısı Mahmud Südde-i Saadetime mektublar gönderib Vilâyet-i *Humus'da* âsude olan meşayih-i izamdan Şeyh Ömer Kaddese Sirrihu'nun evlâdından olan Şeyh Yusuf Kadı-i mumaileyhin karındaşı olub dervişanlarıyla Zaviyesinde kendu halinde ta'at ve ibadetle meşgul iken Vilâyet-i mezburede şirretüşşeka ile iştihar bulan *Dergâh-ı Muallâm* çavuşlarından Murad Çavuş ve Karındaşı Süleyman Çavuş ve Abdünnafi nam kimesneler daima tezvir ve telbis ile reayaya ve berayaya envaı zulm ve taaddi eylediklerinden ekseri halleri (...) idub ve mezbur Abdünnafi ve Babası eba en ceddin eşkiyadan olmağla merhum ceddim Sultan Süleyman tabeserahü zamanında Dedeleri Alâeddin *Rodos*'a sürgün olub ve sabıkan Vezir-i âzam olan Mesih Paşa *Mısır'*dan *Asitane-i Saadetime* gelurken mezbur Abdünnafi ve Babası Bedreddin'in fıkaraya zulm ve taaddilerini müşahede itmekle ikisinin dahi *Selimiye* Kalesine habs idüb *Kıbrıs*'a sürülmeleri için Hükm-ü Şerif varid olmuşken mal kuvveti ile halâs olub (...) evvelkinden ziyade tezvir ve telbisden hali kalmayub ve zulm ve 'unvan kapılarında gammazlık idüb ve harami yatağı olub ve evlerin kalb akçe yapub mezburan Murad Çavuş ve Süleyman Çavuş dahi mezburlar ile yekdil ve yekcihed olmağla mezbur Şeyh Yusuf'un havalarına tabi olmadığı ecilden (...) şahadet ve zûr şahidler ile ve sabıkan Vilâyet-i mezbure Çavuşu olan Üveys'e rüşvet virmekle mumaileyh Şeyh Yusuf üzerine binyediyüz iki altun sicil itdirib ba'de mezburan Murad ve Süleyman Çavuş Emr-i Şerif yoğiken mezbur Şeyh Yusuf Mahkemeden cebren kaldırub evlerine iledub üç gün alettevali ikab ve işkence itmekle işkence altında habislerinde fevt olub ziyade zulm ve cefa itmişlerdür deyu şerle görülüb hakkı alıverilmesi içun Emr-i Şerifim reca itdiği ecilden buyurdum ki, Hükm-ü şerifimle (...) vardıkda mezburan Murad Çavuş

ve S ü l e y m a n Ç a v u ş fasl olmayup üzerlerine on beş yıl mürur eylemiş davalar değil ise unat vechile teftiş ve tahkik idub badessübut (......) idub arz idesun. Diğerler ise ehl-i fesada himayet ve ahz-ı celb ile kimesneye zulm ve taaddi olmakdan ziyade hazar idub Emr-i Şerifim vechile yerine vardığın vukuu üzere arz idesin.

TMETİN N. XXXIX

BA Cevdet Ad. N. 2489
5 Ra 1211/8 X 1796
Takrir ve Buyrultu
21x36
Rık'a

Şerle görülüb ihkak-ı hak olunmak üzere *Ankara* Kadısına ve Mütesellimine ve *Tabanlu* Voyvodasına hitaben (hüküm) buyruldu. 5 Rebiyülahir 1211

Kethudalıkları hizmet-i celilerinde olduğum Devletlü, ınayetlû Valde Sultan-ı Aliyettüşşan Efendimiz Hazretlerinin Havass-ı Seniyyelerinden *Tabanlu* Has'ına tabi *Ayazlı* Cemaatından B e k i r O ğ l u M u s t a f a nam kimesnenin karındaşı A h m e d 'i binikiyüz on senesi *Ankara* Kurasından B a l i K o y u n c u nam Karye sükkanından G ö l e M e h m e d O ğ l u nam kimesne çift sürdürmek bahanesi ile iğfal ve tarlasına götürüb katl ve defn eylemiş olduğu bundan akdem marifet-i şer'le ledettezahür mezbur G ö l e M e h m e d O ğ l u *Ankara* Kalesine kalebend olunmuşken tama'a mebni mezburun sebil-i tahliye olunmuş olduğundan bahisle merkum M u s t a f a K a r ı n d a ş ı n ı n katili olan mezbur G ö l e M e h m e d O ğ l u ile terafüü şer ve ihkak-ı hak olunmak niyazında olduğu *Bozavolos* Kadısının bu defa varid olan bir kıt'a ilâmından müsteban olmağla merkum M u s t a f a 'nın istidası vechile *Ankara* Kadısına ve Mütesellimine ve *Tabanlu* Has'ı Voyvodasına hitaben bir kıt'a Emr-i Âli isdarı babında emrüferman Hazret-i menlehülemrindir.

Husus-u mezbur içun Divan-ı Hümayun tarafından Emr-i Şerif virildiğinin kaydı bulunmamışdır.
5 Rebiyülâhir 1211

TMETİN N. XL

BA Cevdet Ad. N. 3951
Et Za 1130/Ekim 1718 başları
Ferman
24x63
Divani Kırması

İzmir Kadısı Zide Fezailihu, tevki-i rıka-i Hümayunum vasıl olıcak, malum ola ki *Acem* tüccarından (...) nam zimmi Ordu-i Hümayunuma arzuhal idub halâ *İzmir*'de sakin S a k ı z l ı N i k o l a nam zimmi iki nefer hizmetkârlarile bunun odasından dörtyüz yalduz altununu sirkat idub taaddi ve Voyvoda huzurunda ikrar idub marifet-i şerle tahsil olunmak üzere iken dörtyüz guruş rüşvetlerin alınub himaye olunmakla icra-i hak olunmadığın bildirub mezbur zimmiler *Asitane-i Saadetime* ihzar olunmak babında Hükm-ü Hümayunum reca itmeğin, vech-i meşruh üzere ihzar olunmak emrim olmuşdur. Buyurdum ki Dergâh-ı Muallam çavuşlarından Kıdvetülemasil vel akran M e h m e d Ç a v u ş Z i d e K a d r i h u Hükm-ü Şerifimle vusul buldukda bu babda sadır olan emrim üzere amel, dahi mezbur zimmileri *Asitane-i Saadetime* ihzar eyleyesin. Ahvallerin *Divan-ı Hümayunda* vüzera-i âzam ve kadıaskerler huzurlarında şerle görülüp ihkak-ı hak oluna. Şöyle bilesin. Alâmet-i Şerifime itimad kılasın. Tahriren fi evasıt-ı zilkade sene sülûsun ve mieteyn ve elf.

TMETİN N. XLI

BA MÜD. N. 5. Hk. N. 672
26 Ca 973/18 XII 1565

Yalakabad Kadısına hüküm ki : *Karamürsel*'de yedi nefer kimesne şırb idüb, nısfilleyle ev basub üç nefer kimesne mecruh ve biri katl olunub iki neferin *Südde-i Saadetime* gönderilub beş neferi bazı çavuş reayasıdır ve yayadır, bunlara medhalimiz yokdur deyu itlak itdügün ilâm olunmağın ehl-i meclisde olub itlak itdüğün B u r d u r l u O ğ l u M i n k a c i d (?) ve Karındaşı Ş a m a H ü s e y i n ve M u s t a f a b i n A b d u l l a h ve B e h r a m her kande ise ve nice itlak itdün ise ele getürüb ma'cilen *Südde-i Saadetime* gönderesin. Şöyle ki Hükm-ü Şerifim varduğu saat bulub göndermiyesin azl ile konulmayub muateb olursun. Bu makule fesadda bulunanları emrim olmadın itlak itmeğe sebeb nedir? Bildiresin. Bu babda mesul olmuşsundur.

TMETİN N. XLII

BA Cevdet Ad. N. 4865
Tarihsiz (III.cü Murad Devri)
Mahzar ve Hatt-ı Hümayun
Nesih
22x26

Ulema-i âzam'ın Rikab-ı Hümayun'a sundukları mahzar

(III. cü M u r a d'ın hattı) Şer'i Şerifden taşra isim yokdur Emr-i Şer icra olunsun ve min ba'du mefhum-u mahzar ile amel olunub buna muhalif bir vaz' itdirilmeye

Evvelâ nassile hurmâtı sabite olan rüşvet bilkülliye merfua olub hükkâm-ı Islâmdan birisi ahz-ı rüşvet iderse, azl ve ukubat oluna. Ve tımarlar bilkülliye çıkarılub hilâf-ı kanun kat'an bir ferde kılıç kalmayub guzât-ı İslâmdan müstehakkına tevzi oluna. Eşref-i cünd-ü İslâm olan taife-i sipahi(yi) bed nam iden eşkiyanın başlarına altı yedi nefer kimesnelerdir. Ulufeleri kat olunub şer'le haklarından geline. P o y r a z ele girdikde şerle katl olunmak içun emir virile. Min ba'du taife-i Sipahi cemiyet ile guruh güruh *Divan-ı Âliye* varmayalar. Ve mehakime ictima ile varub medhali olmadıkları davaya karışmayalar. Muhassıl sair fıkara gibi ahkam-ı şer'iyye icra olunub ikamet-i hududullaha muhalefet itmeyeler. Umuman harac ve koyun defterleri kanun-u kadim üzere bunlara virülüb gayre virilmeye. Amma defatiri ahare bey' itmeyüb kendu hak ve adl üzere cem ve tevzi idub kimesneye zulm olmaya. Ve belde-i İslâmiyede şeran ve kanunan menhi ve memnu olan hamirden bunlar zi memnu olub ilân-ı fısk itmeyeler. Ve bilâd-ı selâsede ittifak ile bir sarayı veya bir hanı mücemmü ve mesken ittihaz idüb muhalif-i şer' ve na münasib hareketler itmeyeler. Ve halâ kahrü galebe ile ahz ve istiar itdikleri tevliyet-i evkaf gayre virilub içlerinden mütehavvil ve maldar ve emin ve müstakim ve ihtiyarlarına ulufeleri hazineye kalmak üzere selâtin-i azam ve vüzera-i kiram tevliyetleri virile. Ve sefere memur olunub gitmeyenlerin ulufeleri kat' olunub ve maktuululufe olanları geru ve mukarrer olmıya. Eğer hilâf-ı kanun geru zümre-i sipahiye idhal idilirse kâtib ve ağalarına ukubat oluna.

Ve memalik-i İslâmiyede güruh güruh tahrib-i memalik itmeyeler. Ve zabitleri ve ağaları adamlar tayin ider ki bu makuleleri men ve def'e muavin ve sai olalar. Eğer bu mukaddemat-ı meşruaya

muhalefet iderlerse zabitleri muaheze olalar. Min badu özür yeri kalmaya.

TMETİN N. XLIII

BA Cevdet Ad. N. 850
Et Ra 1274/Ekim 1857 sonları
Hüküm
34x48
Divani

Âzam-ı Rical-i Devlet-i Aliyyemden Divan-i Daavi Nazırı olup *Mecidiye Nişan-ı Hümayunumun* ikinci rütbesinin haiz ve hâmili olan Muhtar Bey Dame Uluvvehuya ve mirimiran-ı kerimemden *Kocaeli* Sancağı Kaimakamı ve Nişan-ı mezkûrun dördüncü rütbesinin haiz ve hâmili Hüseyin Remzi Paşa Dame İkbaleye ve *İzmid* Naibine hüküm: *Galata*'da *Körükçülerbaşı* nam mahalde kâin *Memiş Çelebi Değirmenine* dair ihracı istida olunan atik kaydın çıkarılmaması emeliyle elyevm Değirmen-i mezkûr derununda bulunan Haçadur'un Hıbbaz Aşık Hasan yediyle *Hıbbazan Esnafı Kethüdası* tarafına arz idildiği bin guruş rüşvetin emaneten tevkif olunduğundan bahisle icra-i icabı hususu Şehremaneti tarafından istizan olunması ve merkumlar *Meclis-i Valâ-i Ahkâm-ı Adliyyeme* celb ve istintak olunduklarında merkum Haçadur meblağ-ı mezburun Kâhya Kethüdası mümaileyhin merkum Aşık Hasan vasıtasıyla vuku bulan talebine mebni vermiş olduğunu ifade eylemiş ise de merkum Hasan ile müştereken ita eyledikleri senedde Hasan rızasıyla verdiği mukarrer olmasına nazaran bu halde kendusinin râşi ve Hasan'ın râiş oldukları tahakkuk etmiş ve bu makule râşi ve râişin eğer bu cünhayı ilk defa işlemiş ise virilan rüşvetin zecren bir mislu daha râşiden tahsil olundukdansonra kendulerinin birer sene habs veya ikişer sene müddetle nefy olunmaları Kanun-u Cedit ahkâmı icabından bulunmuş olmasıyla meblağ-ı mezburun bir mislu daha merkum Haçadur'dan heman bittahsil, merkumanın ikişer sene müddetle *İzmid*'e nefy olunmaları babında lâzım gelen Emr-i Şerifimin isdarı *Meclis-i Valâ-ı Ahkâm-ı Adliyyemden* bilmazbata ifade olunmuş ve olvechile icrası hususuna İrade-i Seniyye-i Mülûkanem ta'likiyle Emr-i Hümayun-u Şahanem sünuh ve sudur eylemiş olmağla sen ki Nazır-ı müşarinüleyhsin, ber minval-i muharrer meblağ-ı mez-

burun bir mislu daha merkum H a ç a d u r 'dan tahsil olundukdan sonra merkumanın ikişer sene müddetle nizamı mucibince *İzmir*'e irsallerine harf-i riayet eyleyesin. Ve siz ki Kaimakam ve Naib-i mumaileyhmasız vusullerinde merkumanı ol tarafda ikişer sene müddetle menfiyyan meks-i ikamet itdirüb ve mahall-i ahire hareketlerine irae-i ruhsat olunmayub hitam-ı müddetlerinde tahliye-i sebeblerine mübaderet, evvelâ vusullerin ve ba'de itlaklarını Der Saadetime tahrir ve işara mübaşeret eyleyesiz.

Fi evasıt-ı rebiyulevvel sene 74

TMETİN N. XLIV

BA Cevdet Ad. N. 5639
27 S 1257/20 IV 1841
Müsvette
18x28
Rık'a

Selânik Meclisine

Selânik Metropolidi bulunan Rahib K e l e m r i y a ve *Pazargâh* ve *Kesendere* ve *Maden* Kurası reayasının husule gelen harirlerinin aşar-ı miriye ve mizaniyelerini ehven suretile noksan bitürmek ve *İzannaf* Manastırı ile olan hudud nizaına muradları üzere suret virmek vaadıyla kura-i mezbure reayasından beş bin ve *Aya Nikola* kocabaşılarından beş yüz elli guruş rüşvet ahzına cesaret itmiş olduğu reaya-i mersume tarafından ihbar olunarak Metropolid-i mersumun ihzariyla suret-i muhakemesine karar virilmiş ise de mersum yirmi yirmi beş güne kadar hasta bulunub *Meclis*'e gelemediğinden, Meclis tarafından mahsus adam irsaliyle kendusinden istintak olundukda inkâra mahal kalmayarak bilâ itiraf ikrar ve meblağ-ı mezburun derhal red ve teslimine ibtidar birle Meclise irsal iderek madde-i irtikabını bir kat dahi tekid ve teyid eylemiş ve reaya-i mersumenin meblağ-ı mezkûru rüşvet olarak virmiş olduklarıı mazlum bulunduklarından neşet itmiş olmasıyla meblağ-ı mezkurun tamamen kendilerine tediye ve ifa kılınmış olduğu ve Metropolid-i mersumun bu vechile mürtekebane hareketle usulü ma'dalet-i seniyyenin hilâfı olarak emval-i miriyenin kesir ve tedennisine cesaretle ihaneti bilvücuh rıza-ı âlinin mugayiri bulunmuş idigu bilmazbata ifha olunmuş olduğundan keyfiyet *Meclis-i Valâ-i Ahkâm-ı Adliyye*'ye ledelhavale, Metropolid-i mersum *Mec-*

lis azasından bulunduğu halde bu suretle rüşvet ahzına bilibtidar mürtekibane harekete cesareti bilvücuh-u riza-i Âliyyenin hilâfı ve usul-ü muhasın (?) şumul-ü hayriyeye mugayir bulunması cihetiyle tedib ve terbiyesi lâzım gelmiş ise de bir kere de ***Meclis-i Valâ-i*** *mezkur*de suret-i davası görülerek tebeyyün idecek cünhasına göre ber mantuk-i Kanun-u Ceza tedibat-ı lâzimesi icra olunmak üzere lecelmuhakeme Metropolid-i mersum ile aza-i Meclis'den iki üç kişinin ve lâzım gelen iki nefer şahidlerinin celbi hususu Meclis-i Valâ-i mezkurde tensib olunmuş olmakla lecelmuhakeme mersum ile aza-i Meclis'den iki üç kişinin ve lâzım gelen iki nefer şahidlerinin *Dersaadete* irsali hususuna mübaderet eylemeniz babında.

BESTECHUNG IM OSMANISCHEN REICH

Kurze Zusammenfassung des Inhalts

Weder von Historikern noch von Juristen wurde das Problem der Bestechung im Osmanischen Reich bisher umfassend oder auch nur gesondert untersucht. Diese Thematik wird nur beiläufig gestreift oder erfährt in kleineren Arbeiten eine ihrer Bedeutung nicht gerecht werdende Bearbeitung, obwohl die Bestechlichkeit im Osmanischen Reiche ausserordentlich verbreitet war, was alle Verfasser erwähnen.

Die vorliegende Habilitationsschrift möchte zum ersten Mal die juristische und teilweise die soziale Seite der Bestechung in diesem Staat darstellen. Sie ist demnach als Versuch zu betrachten, dem noch viele Fehler anhaften mögen, der aber vielleicht die weitere Beschäftigung mit diesem Thema anregen kann.

Die Untersuchung beschränkt sich auf die Geschichte des Osmanischen Reiches bis zum Beginn der Tanzimat-Zeit (1839), da sich in dieser Zeit die Staatsauffassung und die Prinzipien der Verwaltung ändern, wenn sich diese Änderung in der Praxis auch nicht grundlegend auswirkt, sondern mehr theoretisch bleibt.

Der Verfasser hat sich bemüht, alle Formen der Bestechung darzustellen. Da sich die osmanisch-islamischen Juristen aber vor allem mit der Bestechung innerhalb des Gerichtswesens beschäftigt haben und nur mit Hilfe dieser überlieferten Bestechungsformen die anderen Formen der Bestechung festzustellen sind, liegt der Schwerpunkt dieser Arbeit auf der Bestechung im Gerichtswesen.

In der Einleitung werden die benutzten Quellen kurz beschrieben. Dann wird versucht zu erklären, was moderne Strafrechtssysteme als Bestechung bezeichnen; dabei ist es nötig, wichtige Probleme der gegenwärtigen Rechtstheorien kurz anzusprechen.

Die Erklärung des Begriffs 'Bestechung' im heutigen Recht soll dem Leser die Möglichkeit geben, ihn mit dem Begriff der Bestechung im alten türkischen Recht zu vergleichen. (In der Tanzimat-Zeit fing man an, das türkische Recht zu europäisieren, und seit der Gründung der Republik besitzt die Türkei ein aus westlichen Systemen entlehntes Rechtssystem. Deshalb ist es wichtig, dem türkischen Leser zuerst die neueste Sichtweise dieser Probleme kurz zu erläutern.)

Der erste Teil ist ein Rückblick auf die wichtigsten Rechtssysteme vom Altertum bis zum Mittelalter, der dazu dienen soll, das Thema auch durch den Vergleich mit diesen Systemen noch genauer zu erfassen. Im zweiten Teil werden die historischen Wurzeln der Bestechung im Osmanischen Reich untersucht. Das Osmanische Reich ist, wie die neuesten Forschungen gezeigt haben, eine Mischung von islamischen und türkischen Staatseinrichtungen, auf die auch byzantinische Vorstellungen eingewirkt haben. Um das Thema voll zu erschöpfen, wurden die Anfänge und die Verbreitung der Bestechlichkeit und der Bestechung in islamischen, in vorislamisch-türkischen und in islamisch-türkischen Staaten und auch im byzantinischen Staat untersucht.

Der dritte Teil befasst sich mit der chronologischen Verbreitung der Bestechung im Osmanischen Reich. Es wurde versucht, alle Zweige der Staatsverwaltung zu erforschen. Da der Richter zugleich auch verwaltungsrechtliche Funktionen hatte, steht im Mittelpunkt der Untersuchung die juristische Organisation.

Im vierten Teil wird dann die juristische Theorie der Bestechung im Osmanischen Reich systematisch untersucht und dargestellt. Islamische und osmanische Juristen haben besonders die gerichtliche Bestechung sehr detailliert erforscht. Da aber die Hauptquellen des islamischen Rechts keine klaren Aussagen zu diesem Thema enthalten, waren die Schwierigkeiten der Erforschung sehr gross. Das islamische Recht verbot dem Richter, Geschenke anzunehmen, und von hier aus wurde auch die Bestechung verboten. Wenn ein Richter sich in einem Rechtsstreit oder in einer Verwaltungsangelegenheit hatte bestechen lassen, so wurde seine Entscheidung in dieser Angelegenheit für ungültig erklärt. Der Bestechende galt unschuldig, wenn er von sich oder seinen Verwandten nur durch die Bestechung des Richtres eine akute

Gefahr abwenden zu können glaubte. Er galt schuldig, wenn eine solche Gefahr nicht vorlag, die sich aus dieser Schuld ergebenden Folgen werden nicht ganz deutlich. Der Bestechende erhielt das Recht, auf Zurückgabe der Bestechungsgelder zu klagen. Die juristische Lage des Mittelsmannes hing davon ab, ob er der Vertreter des Richters oder des Bestechenden war. Die Beurteilung seiner Schuld richtete sich hiernach.

Die Bestechungstheorie ausserhalb der gerichtlichen Sphäre kann man mit Hilfe dieser Grundsätze konstruieren. In diesen Fällen ist es aber besonders schwierig, die Grenze zwischen erlaubten Geschenken und der Bestechung zu fixieren. Da die Definition und damit auch die Abgrenzung dieses Delikts nicht eindeutig festlagen, herreschte auch bei der Bestrafung grosse Unsicherheit. Die bestochenen Richter, die zugleich auch immer dem theologischen Stand (Ulema) angehörten, bekamen stets mildere Strafen als andere Staatsdiener. Der Ulema-Stand war im Osmanischen Staat privilegiert, weil die politische Macht gleichzeitig auch religiös war, Staat und Religion waren im Islam eine Einheit, und so war die politische auf die religiöse angewiesen und das hiess gleichzeitig auch, dass sie auf den Ulema-Stand angewiesen war. Richter und andere Ulema konnten nur mit Entlassung und Verbannung bestraft werden (von gelegentlichen Ausnahmen abgesehen), während andere Staatsdiener dieses Delikts wegen sogar die Todesstrafe erhielten. Die Bestrafung der Bestechenden vollzog sich nach noch unsichereren Grundsätzen. Im allgemeinen wurden sie aber milder behandelt als die Bestochenen.

Sowohl im dritten als auch im vierten Teil ist die Auffassung von der Bestechung mit denen zeitgenössischer östlicher und westlicher Staaten verglichen, um dem Leser die Lage im Osmanischen Reich deutlicher aufzuzeigen.

Im fünften Teil werden die Gedanken und Anschauungen der Staatsmänner und anderer Personen des Osmanischen Reiches dargelegt und kurz analysiert. Erst dann folgt das zentrale Thema dieses Abschnitts: die Methoden des Staates, mit denen er die Bestechung zu bekämpfen suchte. Daran schliesst sich ein Abschnitt, der sich mit den positiven und negativen Resultaten dieser Bekämpfung befasst. In der Tanzimat-Zeit hat man angafangen, manche

westliche Gesetze zu rezipieren oder zu adaptieren. Auch zur Bekämpfung der Bestechung hat man diesen Weg gewählt, und zum ersten Mal wurde von islamischen Prinzipien abgewichen. Da die Arbeit auf die Zeit vor der Tanzimat-Zeit beschränkt ist, wurde diese neue Periode nicht eingehend untersucht. Doch da diese Periode von ungewöhnlicher Wichtigkeit für unser Thema ist, wagten wir es, unsere zeitliche Beschränkung hier zu überschreiten, und die Neuigkeiten der Tanzimat-Zeit hinsichtlich unseres Themas zu analysieren.

Im letzten Teil haben wir versucht, die Gründe der Bestechlichkeit und der Bestechung im Osmanischen Reich zu untersuchen. Zuerst werden wirtschaftliche Gründe hervorgehoben. Dann zeigen wir, dass die juristische Stellung der Staatsdiener den Weg zur Bestechlichkeit ebnete. Auch die Unklarheit dieses Delikts hat eine grosse Rolle bei der Verbreitung der Bestechlichkeit gespielt.

Zusammenfassend kann man sagen, dass die Bestechung ein Delikt ist, das sich aus komplizierten Tiefen der menschlichen Seele und aus den Notwendigkeiten des Staatslebens entwickelt. Aus diesem Grunde gab es Bestechung in jedem Staat, es gibt sie noch immer überall, und wahrscheinlich wird es sie immer geben. Jedoch hatte die Verbreitung dieses Delikts im Osmanischen Reich besonders seit dem XVI. Jahrhundert sehr zugenommen; die Gründe dafür zeigten wir im VI. Teil auf. Je mehr ein Staatsleben verdorben ist, desto verbreiteter ist die Bestechlichkeit und umgekehrt. Möge diese erste Untersuchung über dieses Thema bei der Bekämpfung der Bestechlichkeit im jungen türkischen Staat, der trotz aller Revolutionen der wahre Erbe des ehemaligen Osmanischen Reiches ist, behilflich sein.

= İ N D E K S =

Metin içinde transkripsiyon alfabesi az kullanıldığı için bu İndekste sözü geçen alfabe nazara alınmamıştır. Ayrıca hemen her sayfada geçen Rüşvet, Türk, Osmanlı, İslâm, Kadı, Kadıasker v.s. gibi kelimelerle bunlarla ilgili deyimler İndekse dahil edilmemişlerdir.

— A —

— B —

— C —

— Ç —

— D —

— E —

— F —

— G —

— H —

— I —

— İ —

— J —

— K —

— L —

—M—

— N —

— O —

— Ö —

— P —

— R —

— S —

— Ş —

— T —

— Z —